This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

NYPL RESEARCH LIBRARIES
3433 07438454 0

Digitized by Google

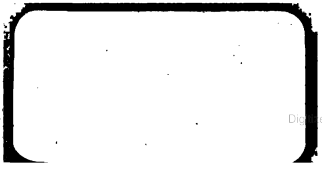

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

RÉGI TUDÓS VILÁG
HISTÓRIÁJA,

MELYBENN

A' KÖNYVNYOMTATÁS FELTALÁLÁSÁIG ÉLT MINDENFÉLE TUDÓSOKNAK, FŐKÉPPENN PEDIG, A' GÖRÖG ÉS DEÁK ÍRÓKNAK ÉLETE, MUNKÁI, ÉRDEMEI, ÉS A' TUDOMÁNYOKNAK AKKORI ÁLLAPOTJA, RENDBESZEDVE, ELŐADÓDNAK.

KÉSZÍTETTE

TANÍTVÁNYI, ÉS RÉSZSZERINT A' POÉTICA ÉS RHETORICA OSKOLÁK SZÁMÁRA

BUDAI ÉSAIÁS.

A' DEBRECZENI REFORMATUM COLLEGIUMBANN KÖZÖNSÉGES HISTÓRIÁT, GÖRÖG ÉS DEÁK LITERATÚRÁT TANÍTÓ, ÉS AZ ALSÓ OSKOLÁKRA VÍGYÁZÓ PROFESSOR.

DEBRECZENBENN,
NYOMT: SZIGETHY MIHÁLY ÁLTAL.
MDCCCII.

Digitized by Google

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
310590A
ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R 1927 L

Digitized by Google

ELŐLJÁRÓ BESZÉD.

Kijövénn Közönséges Históriámnak Első Része, méltánn azt lehetett várni tőlem, hogy addig más munkához nem fogok, míg annak hátralévő részét el nem végzem. Az is vólt a' tzélom: de, bizonyos okokra nézve, szándékomat változtatnom, vagy inkább, annak végbevitelét halasztanom kelletett. Mert gondolóra vévénn, hogy a' kezem alatt lévő Tanítványok, ugyan azon esztendőbenn, a' Históriánn kívül, Görög, és Deák Literaturát is kötelesek tanúlni; mellyet, mint más egyéb tudományt, eltanítani nem lehet; hanem egyedül a' sok olvasás, az olvasott dólgokonn való rágódás, a' régi példák követése szerezhet abbann valóságos elömenetelt: erre nézve, úgy ítéltem, hogy hasznosabb dólgot nem tselekedhetem, mintha, mentül elébb, a' Görög és Deák Írókat, a' régi Literatúrának

Digitized by Google

terméſzetét, és mivóltát, kiterjedését, és ſzélességét esmertetem meg Tanítványimmal; hogy így abba a' tévelygésbe ne essenek, mely már sok nagyra termett elmékbenn megfolytotta az igyekezetet: hogy a' Literaturának tanúlása egy két könyvnek ímmel ámmal való általolvasásábann áll; és hogy az, legfellyebb is, egy két eſztendei munka, mellyenn a' ki általesik, nyúgodt lélekkel lehet elömeneteléröl. Illyen gondolkozásombann annál örömestebb megmaradtam, mivel a' Közönséges Históriának legſzövevényesebb réſzére már lévénn segítö könyve Tanítványimnak: azt, a' mi még abból hátravan, Schroeck ſzerínt is, noha annak Deák fordítása igen gyarló, addig míg mást adhatok kezekbe, inkább taníthatom, mint a' Görög és Deák Írókról ſzólló Históriát; melyre, nem hogy Deák, de más nyelvenn is, czélommal egygyezö, 's kívánságomnak megfelelö munkát egygyet sem tudok. Minekutánna pedig a' Venerabilis Superintendentia, az Alsó Oskolák eránt, a' többek között, illyen Rendelést tett: hogy a' Poëtica Classisbann járó

Digitized by Google

ró Tanúlók a' Deák Poëtáknak, a' Rhetorok pedig a' Deák Prosaicus Íróknak fundamentomos esméretére vezéreltessenek; és erre a' végre ſzólgáló könyvnek kéſzítése rám bízódott? nem tsak jónak, hanem ſzükségesnek is láttam, főképpenn ezzel a' munkával sietni; melynek haſzna nem tsak tulajdon Tanítványimra, hanem az Alsó Oskolákra is kiterjedhet. És ez az oka, hogy a' Deák Írókról bővebbenn ſzóltam, mint a' Görögökről; sőt, hogy az esmeretlenebbekből a' nevezetesebb helyeket is felhoztam: igyekezvénn az által, már a' nagyobb idejű Tanúlókkal jó eleve megízelíttetni azokat a' munkákat, mellyeket sokann, egéſz életekbenn, tsak azért nem olvasnak; mivel azokról semmi esméretek nintsen. Ugyan ezen okból, kivált azoknak a' munkáknak, mellyek oskoláinkbann nem magyarázódnak, kézbenn sem igen forognak, summás velejét vettem, virtusit vagy hibáit megemlítettem, homályos réſzeit világosítottam, egyſzóval, azonn igyekeztem, hogy, mellyikbenn mit kelljen keresni, követni vagy távoztatni? megesmertessem; és ek-

Digitized by Google

képpenn a' Literatura tanúlást ha közönségesebbé nem is, legalább nyomosabbá és foganatosabbá tegyem.

Noha pedig az a' réſze ennek a' munkának, melybenn a' Görög Írókról vagyon ſzó, tulajdonképpenn tsak az én magam Tanítványira tartozik: mindazáltal, néminémű haſznát vehetik annak a' Claſſisokbann Tanúlók is, ha a' Tanító azokat a' Görög Írókat, kiknek nevei és munkái, a' letzkékenn magyarázódni ſzokott Deák Írókbann elöfordúlnak, magokkal a' Tanítványival kikeresteti, megolvastatja, és ekképpenn öket arra ſzoktatja, mimódonn igyekezzenek önnön magoktól a' homályos dólgok megértésére jútni: mely nélkül a' Tanúló-ember el nem lehet. És éppenn ez egyik haſzna a' régi Literatura körül való forgolódásnak, hogy mivel abbann, tsak nem minden léptenn nyomonn ollyan dólgokra talál az ember, mellyeket ſzoros utánna való járás, keresgetés, vi'sgálódás, és egybevetés nélkül meg nem érthetni: ez által az elme ſzüntelen való foglalatosságbann tartódik mind addig, míg ele-

Digitized by Google

elegendő okonn és fundamentomonn meg nem állapodhatik; mely gyakorlás ſzűli egyedűl a' beſzédbenn és írásbann való világoſſágot, érthetőſéget; a' tiſztánn való gondolkodást; erősíti az ítélő tehetséget; a' magához ſzerfelett való bizakodást alázza; egyſzóval, legigazabb értelembenn való Criticust, és talán leghaſznosabb Philosophust kéſzít. Mert, hogy a' GIBBON ſzavaival éljek *: „Mellyik tudomány az, a' mely „PHILOSOPHUSI ELMÉT formálhat? „réſzemről egyet sem tudok. Isten „adománnya az. — A' Böltsek „óhajtják; némellyeknek meg is „adódott: de meg, senki nem ſze„rezheti. Hanem úgy hiſzem, hogy „a' Literaturának tanúlása, vagy „az, hogy valaki most Görög, majd „Római ember, most Zeno, majd „ismét Epicurus Tanítvánnya tud„jon lenni, felette alkalmatos an„nak, (t. i. a' Philosophusi Elmé„nek) kifejtésére, és gyakorlására.“

* *Gibbons Versuch über das ſtudium der Literatur. Übersetzt von Jo. Joach. Eschenburg Halberstadt 1795. p. 63.*

Digitized by Google

Valamíg tehát a' Literatura virágzik Oskoláinkbann: mind addig ollyan kőfzörű köve leſzſz azokbann az elméknek, mely azokat, lehetetlen, hogy ne élesítse: ellenbenn, annak hanyatlásával, méltánn attól tarthatni, hogy a' közép Századok példája ſzerint, a' legjobb elmék is, úgy, mint kellene, ki nem fejtőzhetnek; a' sovány és ſzáraz Compendiumoknál feljebb nem emelkedhetnek; elömenetelekkel hamar megelégeſznek, magokkal eltelnek, viſzketeges böltselkedésbe merülnek, és ekképpenn roſzſz útonn indúlt tehetségeikkel nem tsak hogy semmit nem haſználnak, hanem kárt teſznek.

Ugyan ezen okra nézve jóvá éppenn nem hagyhatni azoknak gondolkodását, kik a' régi Deák Auctorok helyébe új Deák könyveket vittek és viſznek be Deák Oskoláikba. Mert ha ſzinte ezzel elérik is azt, hogy az íllyen könyveket könnyebbenn megértik a' Tanúló gyermekek: az igaz tzél felé keveset haladnak, A' Deák Oskoláknak valóságos tzélja a' Deák Literatura. Ezt virágzásba hozni soha nem lehet új Deák könyvek által: mert azokonn

konn mindég mai ſzín van, 's bennek mai gondolkodás, nem a' régi: e' vólna pedig az' egéſz régi Deák Literatura tanúlásának tzélja, hogy az utólsót találjuk el. Mert tudni való, hogy a' régiek nem tsak a' ſzavaikért betsések: hanem a' dólgokért, és gondolatjaikért: a' honnan nem is egyedûl a' Deákságért tanúljuk azokat; hanem azért, hogy akarmitsoda nyelvenn írunk, azoknak példája ſzerint írjunk; kiket mind e' mai napig az egéſz Túdós Világ Remek Íróknak tart. Az is igaz, hogy olvashat valaki új Deák könyvet akarmennyit, hogy azombann régihez, ha jó eleve nints hozzáſzoktatva, fogni sem mér, még éltes ember korábann is: mivel ollyannak tetſzik elötte, mintha más világba tevödnék által. Azt sem mondhatni pedig, hogy új Deák könyvek által a' Deákúl való beſzédre könnyebbenn vezérlödnének a' Tanúlók, mint a' régi Deák munkák által. Mert erre a' tzélra egyik, magábann gondoltatvánn, tsak annyit tészen, mint a' másik: hanem ezt a' tehetséget, vagy, a' gyakorta való beſzéd, vagy a' jó magyarsággal írt könyvek-

Digitized by Google

veknek Deák nyelvre való fordítása által, lehet és kell megszerezni.

Mind ezek ellen nints annak a' kifogásnak helye, hogy nálunk a' Deák Oskolák nem arra valók, hogy azokbann Túdós emberek, kivált Literatorok neveltessenek, és hogy nagyobb része a' Tanúlóknak a' Deák Literatura nélkül ellehet. Mert, ha tsak arra nézünk, mi kinek való? és ki mi nélkül lehet el? soha jól az Oskolák el nem rendelődhetnek. Nem is lehet azt tudni, ki mi nélkül lehet el: szinte úgy, mint azt, kiből mi fog válni? Hogy Túdós embereink, neveltessenek, arra szükségünk van: hol neveltetnek pedig, ha a' Deák Oskolákbann nem? Ha *Literatorok* nem is: legalább *Literatus*-ok szükség hogy mentül nagyobb számmal, és mindenfelé legyenek a' Hazábann. Hát ezek hol képzülnek, ha a' Deák Oskolákbann nem? De mi kárt vallanánk benne, ha elvélte, Literatorok származnának is Oskoláinkból? sőt, nem de nem ezt kel-é kívánnunk? Miért ne támadhatnának pedig: ha támadhatott JANUS PANNONIUSunk a' XV-dik Századbann, és SAMBUCUS JÁNOSunk a' XVI-dik-

Digitized by Google

dikbann? Nem ſzóllok a' mostani élőkről: hogy hízelkedni ne láttassam. Tsak a' Debreczeni Collegiumnak is vólt ſzerentséje, a' közelebb múlt 60. eſztendő alatt MARÓTHI GYÖRGYÖT * és

* Néhai Tiſzt. Tudós MARÓTHI GYÖRGYről, egyebeket elhallgatván, tsak azon verseit említem, mellyeket Baſileai Tanúló korábann, a' mikor még 20. eſztendősnél több alig lehetett, Homerusába írt. A' Versek, a' felyűlvaló ráſſal együtt, így következnek:

Deliciæ GEORGII MAROTHI
KAL. JAN. A. M. DCC. XXXIV.
BASILEÆ IN ERASMIANO COMPARATÆ.

„ Lector! si tibi forte non moleſtum eſt,
„ Antequam inſpicias meum libellum,
„ Sunt quædam mihi, quæ ſcias oportet.
„ Quem tenes manibus ſcias Homerum
„ Eſſe, dico iterum, ſcias Homerum
„ Eſſe, quem manibus, tenes libellum;
„ Quem quanti faciam tibi indicabo.
„ Si te videro laudibus favere
„ Homeri, tibi iam licebit inde
„ Certo credere, me tibi eſſe amicum:
„ Si cognovero, nil tua referre
„ Id pernoscere, qualis eſt Homerus,
„ Aut quid ſcripſit, et eſtne qui legatur
„ Dignus? te iubeo valere longum.
„ Si nec hoc ſatis eſt, ſed audiente
„ Ad hæc me, male dixeris Homero:
„ Tum te non iubeo valere tantum,
„ Sed plorare simul iubebo longum “.

Ezeket velem Patai Predikátor T. KOLMÁR JÓ'SEF Uram közlötte, a' kijé most az említett Homerus.

Digitized by Google

és SZILÁGYI SÁMUELT ** látni Profes-

** Esmeretesebbek lehetnek Néhai Superintendens T. T. SZILÁGYI SÁMUELnek Pindarus módjára irt Görög versei, mellyeket mikor Basileábann tanúlna, mintegy 20. esztendős korábann, a' híres Werenfels Sámuel halálára kéfzített: mivel azok ki vagynak nyomtatva. Lásd *Petri Ryhineri Vita Samuelis Werenfelfii pag. 49. Basileae 1741. 4.* De minthogy ezek sem közönségesek Hazánkbann: nem lefzíz fzükségtelen, ha ide magyarázatjokkal együtt kiirom.

στροφὴ.

Ἔρχομαι Ἰσριανῆς ἀπὸ γαίας,
Κοῖνις φέρων στεφάνους
Ξοὶ, ἀρετᾶν θάλος ὑψηλᾶν
Ὃ χρονιώταΤον.
Τρὶς μάκαρ ὀλυμπιονίκα.
Τοὶ μὲν Μοίσαι βαθυκόλποι
Νῶν, πυκινὸς Τ' ἐμπνευσε φρενὰς
Ἀθάνα, μανΤιν δὲ Διὸς ἐΤυμογόρῳ
Ἑρμῆς κεκόσμακεν ἀυδᾷ.
Ἀδυμελὴς δὲ παιὰν
Ἐπτάχορδον ἔδωκε λυρᾶν
ΠλάκΤρῳ λιγέως διωξαι.

Ἀντιστροφὴ.

Ταῖσί Τυ γᾶν ἀρεΤαῖσι κεκασὸς
Ἰμερῷ ἐνέβραχες ἀ—
ερσιπόΤας Τ' αἰτὺς καὶ νὸτ —
Τυς χαμαιεύνας,

Digitized by Google

fessorai, és NÉMETI PÁLt

Φῶτι γεγάρων Βασιλείαν
Εὐανθῆ Τέμπεα Μοισᾶν.
Νῦν δὲ Τέας λαμπρὸς εισοχέων δὴ ἕ-
δρας δαιτυμὼν Διὸς εσσι.
χαῖρε μάκαρ, ἐκεῖ μὲν
Δεκτὸς, ἔνθα δὲ Τριπόθατος
Ειρηνόφιλοισι πᾶσιν.

Magyarúl ezek a' Versek így esnének:

Strophe.

ISZTER mellyékéről jövök
Vadolajfa koſzorúval,
Hozzád, magas Virtusoknak
Megmaradandó jövése (germen),
Bóldog Olympiai győző!
Te beléd a' díſzes Músák
'S Minerva lehellték az éſzt:
Igazmondó ſzóval maga
Ékesített Merkúrius.
Az énekes Apolló is
Hét húrú lantját od' adta
Hogy azt pengetnéd hangosann.

Antiſtrophe.

Ily Virtusid kívánságot
A' fenn repülő Sasokba
'S A' földönn háló csirkékbe
Egyenlőképpenn öntöttek:
Midőn fénnyel öregbítéd
A' Mú'sák fő helyét, Tempét.
Most pedig arany ſzékidbe
Tündökölve felvitetvénn,
Már vagy Jupiter vendége.

Örül

Digitized by Google

PÁLT *** találni *Deákjai között*, kik a' Görög és Deák Literaturának akárhol, és akármely nemzet között is díſzei lehettek vólna.

De hogy a' jelenvaló munkára viſzſzatérjek, a' mi annak kidólgozását illeti, ſenkit abbann ſzorossann nem követtem: a' mi jót a' maga helyénn megnevezett Literaria Historiákbann találtam, haſznomra fordítottam; a' readbenn mindegyiktől eltávoztam; a' külömbkülömbféle kiadásokat (editiones) fel nem hordtam, tsak a' legjobbakat, vagy, a' leg megſzerezhetőbbeket említettem; fóképpenn azonn igyekeztem, hogy az Irók characterét, betsit, és érdemét tiſztánn elöadjam, munkájk megértését, könnyebbé tégyem; a' homályosságot, és ſzárazságot, a' mennyire lehetett, kerültem; állatásim okait, és erősségeit el nem hallgattam,

---

Örülj Öh Bóldog! ki ott fenn
Keddvességbenn vagy, itt pedig
Szív ſzakadva óhajt minden.

*** Néhai Debreczeni Togatus Deák NÉMETI PÁL verseit lásd a' Magyar Orfeusbann, II. Kötetbenn, 188. — 189. óldalakonn.

Digitized by Google

tam; a' világosításra szolgáló helyeket, az olvasók könnyebbségét nézvénn, többire szórólszóra felhoztam; egyszóval, az egész könyvet úgy alkalmaztattam, a' mint azt Tanúlóink állapotjához legjobbnak, és legalkalmatosabbnak ítéltem. Azzal mindazáltal magamat nem ketségtetem, hogy mindent jól eltaláltam. Ha valahol: az illyen munkábann, a' hiba és tévelyedés hamar megesik, sőt majd óhatatlan: de a' mely a' tanítás közbenn helyrehozódhatik. Ez egybenn talám leszsnek a' kik leginkább meg fognak ütközni, hogy noha e' munka tulajdon Tanítványim, és rész szerint a' Poetica és Rhetorica Classisok számára íródott: még is abbann ollyan tudományokra és ollyan nyelvekenn írt munkákra is kiterjeszkedtem, mellyek sem az első sem az utólsó rendbeliekre nem tartoznak, vagy, éppenn felettek vagynak. De az illyenek is, ha meggondolják, mely nagy szükibenn vagynak Ifjaink átaljábann minden Literaria Historiának, holott az éppenn ollyan szükséges a' tudományra, mint maga a' tudomány arra, hogy valaki tudós légyen; és, ha azt

Digitized by Google

azt is gondolóra veſzik, hogy, ha valahol, nálunk van arra ſzükség, hogy a' tanúlók kezébe ollyan könyvek adódjanak, mellyeknek nem tsak egy két, hanem több eſztendőkbenn, söt, ha lehet, egéſz életekbenn is, legalább egéſz Oskolai futásokbann haſznát vegyék: reménylem tselekedetemet nem kárhoztatják; söt, hogy, úgy ſzólvánn egyfüst alatt, mind azt, valami a' régi Túdós Világ Históriájára tartozik előadtam, önnön magok jóváhagyják. Egyébaránt légyenek bár hibák, kivető dólgok, és fogyatkozások e' könyvbenn: tsak az maga, hogy ez által is, Tanítványimat, az időt, kedvet, egésséget veſztő, és a' hibákat vakonn terjeſztő, írástól megmentettem: elegendő örömömre és megnyúgvásomra léſzen. Hogyha pedig, ez is azzal a' kedvességgel fogódik, mellyel Közönséges Historiám Első Réſze: őſztönül fog ſzolgálni arra, hogy annak hátralévő réſzét mentül előbb kiadjam. Írtam Debreczenbenn Martius 1-sö Napjánn 1809 Eſztendőbenn.

ELŐ-

Digitized by Google

ELŐREVALÓ JEGYZÉSEK.

§. 1.

Gondolatinkat a' jelenvalókkal közölhetjük *beszéd* által: de a' távolvalókkal, és az utánnunk élőkkel nem. Ezt *írás* által tselekedhetjük, mely kétféle: *chirographica*, vagy, kézzel való írás; és *typographica*, vagy, typus által való írás, másképpenn *nyomtatás*.

§. 2.

Mikor kezdtek írni az emberek? nem bizonyos. Abbann tsak nem közönségesenn megegyeznek a' Históríkusok, hogy az nem előtte: hanem utánna esett az Özönvíznek; és, a' mit arról Flavius Josephus beszél*, mivel a' Szent Írásbann semmi nyoma nintsen: méltánn kőlteménynek tartódhatik. Kik találták pedig fel ezt a' megbetsúlhetetlen mesterséget? ahoz inkább hozzá lehet vetni. Mert noha *Taut* vagy *Thout*, a' kit valamely régi mythus szerint az írás első feltalálójának mondanak, némelyektől, kik között van Tacitus is**, Égyiptomi Papnak; másoktól Phoeniciai embernek

Digitized by Google

tartatik: mindazáltal, sokkal több ok van reá, hogy ez a' ditsőség a' Phoeniciaiaké légyen, mint akármely más Nemzeté az akkori Világbann. Lásd a' Köz. Históriát a' Phoeniciaiakról. §. 4.

* *Josephus* Antiqu. Jud. L. I. C. 2. azt mondja: hogy a' *Seth* maradéki az ő Aſtronomica observatioikat két oſzlopokra írták; mellyek közzűl egyik téglából, másik kőből vólt: hogy akármely veſzedelem érje a' földet, akár tűz, akár víz, egyik megmaradjon.

** *Tacitus* Annal. L. XI. c. 14. az első értelem mellett áll; a' midőn így ſzól: „Aegyptii li„terarum ſemet inventores perhibent; inde Phoeni„cas, quia mari praepollebant, intuliſſe Graeciae, „gloriamque adeptos, tanquam repererint, quae „acceperant".

§. 3.

A' festésnek régibbnek kell lenni az írás mesterségénél. Mert bizonyos, hogy minekelőtte írni tudtak vólna az emberek: mindent testi dólgok ábrázatjában adtak elő. Erre pedig festés kívántatott. A' testi dólgoknak illyen kiábrázolása vagy festése, mely egéſzenn mást jelentett, mint a' mit a' ſzemnek mutatott, neveztetik *Symbolica*, és *Hieroglyphica Írás*nak *.

* *Hieroglyphicon* két ſzóból van öſzvetéve; γλυφω, *vájok*, *metſzek*; és ἱερον, *szent*: minthogy ezzel az írás nemével, főképpenn a' Szent, vagy Vallásbeli dólgoknak kijelentésére éltek, és mivel titok vólt, a' mennyibenn csak a' Papok tudtak hozzá.

§. 4.

Digitized by Google

§. 4.

A' *Symbolica vagy Hieroglyphica Írás*-bann, minden jellel egy egy dolog, sőt sokſzor, egéſz sor gondolkodás ábrázoltatott ki. Illyen jelekkel ma is élnek a' Chinaiak *; illyen jelekkel való írást találtak a' Spanyolok is az Amérikaiaknál, de a' *mellyeket* boſzorkányságoknak gondolván, megégettek. Főképpenn ſzokásbann vólt ez az Égyiptomiaknál **, kiknek Obeliſcusainn, máig illyen jeleket láthatni. Illyenekkel van béírva ama legnevezetesebb monumentum is, a' *Mensa Isiaca* ***, mely a' Turini Királyi Archivumbann tartatott.

* p. o. ha ezt a' ſzót akarják leírni: *Kereſztyén*; egy *gyikot* festenek.

** Corn. Tac. L. XI. c. 14. „Primi per figuras animalium Aegyptii ſenſus mentis effingebant, et antiquiſſima monimenta memoriae humanae impreſſa ſaxis cernuntur".

*** Vid. Montfaucon Antiqu. Graec. pag. 174. *Item*; Meuſelii Biblioth. Hiſtor. Vol. III pars I. pag. 30. — 32.

§. 5.

Mennél közönségesebbé lett a' *Symbolica* vagy *Hieroglyphica Írás*, annál inkább igyekezték az abbann előforduló jeleket rövidebbekké 's egyűgyűbbekké tenni az emberek. Mely vagy úgy esett, hogy a' *Hieroglyphicum* jelnek egéſz figurája helyett, annak tsak egy réſzét vették fel; mellyet t. i. legſzükségesebbnek láttak a' dolog jelentésére;

Digitized by Google

p. o. a' *kézíves ember* helyett, mellyet annakelőtte egéſzenn lefestettek, most tsak *két kezet*, 's *egy ívet* tettek: vagy úgy; hogy az *effectum* (okozat) mellől, annak könnyenn kitaláltatható okát elhagyták; p. o. a' felfelé menő füstöt magábann tették, minden alatta lévő tűz nélkűl: vagy pedig a' ſzemély és Subjectum helyett, tették azt az eſzközt vagy ſzerſzámot, mellyel az él; p. o. Uralkodót akarvánn kiábrázolni: *ſzemnél* és *Királyi páltzánál* egyebet nem festettek *.

* Vesd egybe Martini Excurs. ad Archaeol. Etruſcii pag. 118. ſeqq.

§. 6.

Mind ezek a' jelek még eddig magát a' *dólgot* ábrázolták valamennyire: de a' *hangot*, 's a' *ſzókat* mellyekkel a' beſzédbenn élünk, ingyen sem. Az említett képeknek és figúráknak megrövidítése utánn tehát, arra ment az emberi elme; hogy már nem a' dólgot magát: hanem a' dólgok neveit, és így magát a' *beſzédet* fejezze ki jelekkel. E' ſzerint ſzükségesképpenn arra kellett vígyázni, mimódonn ejti az ember a' beſzédet; és nem lehetne é azt ízekre vagy réſzekre ſzaggatni (articulatio)? és midőnn a' ſzónak ejtéséből 's hangjából éſzrevették; hogy ugyan azon ízek vagy Syllabák gyakrann előfordúlnak: legelébb is azoknak tsinálták jeleket bizonyos vonásokkal. Ebből lett a' *Syllabica Írás*, melybenn, minden Syllaba, tsak egy jellel tétetett ki, akárhány Conſonansból és Vocalisból állott. Illyen *írás neme* vólt régenn az

Digitized by Google

az *Aethiopiaiak*nál, a' *Brachmanok*nál, sőt illyen van ma is *Siam*bann.

§. 7.

De mind addig nagyonn hijjános vólt az *Irás mestersége*, valamíg a' legkissebb részetskékre is, mellyekből az ízek szerint való hang áll, szorgalmatosann nem figyelmeztek, azokat észre nem vették, meg nem határozták, jelekkel ki nem tették, vagy, míg az *Alphabetica Irás*t fel nem találták. Ez a' tsudálatos mesterség, 24 betűk által, akárminémű beszédet lefest; és a' hangot, mellyet úgy látszik tsak hallani lehet, mintegy szemmelláthatóvá tészi.

§. 8.

A' régi Időkbenn jobbrúl balra vivődtek az írásbann a' betűk: mint ezt máig is láthatni a' 'Sidó és más napkeleti írásokbann. Mi szólgáltatott erre alkalmatosságot?. bizonyosann nem tudhatni: hihető mindazáltal, hogy a' *festés*, melyből állott az első írás; mert abbann az etsettel rendszerint balra szoktak dólgozni. A' Napnyúgotiak közönségesenn ellenkező módot követnek az írásbann. Megjegyzik mindazáltal a' Görögök felől, hogy ezek is eleinte, szintúgy balfelé írtak, mint a' napkeletiek*. Úgy is kellett ennek lenni, minthogy ezek az írás mesterségét a' Phoeniciaiaktól vették. Ezen szokás megváltoztatását, és a' jobbra való írásnak elterjesztését Görög Országbann, az *Athenaei Pronupides*nek tulajdonítják a' Görög írók; a' ki, a' mint

mondják, Homerus előtt élt. A' következendő időkbenn mindazáltal, e' mellett sem maradtak meg a' Görögök; hanem néha úgy írtak, hogy az első sort jobbrúl balra vitték, a' másodikat pedig balról jobbra, a' harmadikat ismét úgy mint az elsőt s. a. t. és ez úgy ment, hogy a' sorok meg nem szakaszttattak, minden sor egybe lévénn a' másikkal köttettetve. Innen, mivel néminémüképpenn a' szantó ökör fordúlásához hasonlíttott: βουστροφηδον, az az, *ökör fordúlás formánn* való írásnak neveztetett. Így vóltak írva a' Solon törvényei. Így van írva ama nevezetes *Inscriptio Sigea* is; mely *Troas*bann, a *Sigeum promontorium*, és a' Scamander vize mellett lévő térség között, egy nagy kövönn mind a' mái napig olvastatik *. Nem külömbenn az *Inscriptio Amyclaea* is; mely, nevét a' Spárta mellett lévő *Amyclae* Várostól vette, a' hol találtatott **. Néha pedig, de a' melynek már inkább játékból, mint bévett szokásból kellett esni; úgy írtak a' Görögök, hogy egyik betűt egyenesenn a' másik alá tették: melyből oszlán oszlop forma sorok lettek; innen ez az írás módja κιονηδον, vagy, *oszlop formánn* valónak neveztetett. Megesett az is, hogy karikába írtak, ollyan kerek kasok formájára, mellyek kisded kerek alyról mindég szélesebbenn szélesebbenn mennek felfelé. Innen σπυριδον, az az *kasformára* valónak hívattatott. Ezzel ellenkező vólt a' πυργηδον, vagy, *torony módra* való írás, mely széles alyról hegyesenn ment felfelé. De tsak ugyan legközönségesebb vólt a' Görögök kö-

Digitized by Google

között is a' jobbra való írás, melly mind e' mái napig is napnyúgotonn szokásbann van.

* Herodot. II. 36.

** Lásd Edm. Chishull. Antiqu. Asiat pag. 4.

*** Lásd Nouveau Traité de Diplomatique Tom. I. pag. 617.

§. 9.

A' matéria mellyre írtak a' régiek, külömböző volt. Míg még nagyonn közönségessé nem lett az írás, és az nem egyébre, hanem tsak a' közönséges monumentumokra fordítódott: írni, vagy is inkább, metszeni tsupánn kőre, értzre, ónra, és fára szoktak. Közönségesebbé lévénn pedig az írás, kezdtek írni állatoknak bőreire, de a' mellyek még ki nem kéfzíttettek *, fák hajaira, belső hártyáira 's leveleire; nevezetesenn: pálmafa leveleire; ezenkivűl, vászonra, Elefánt tsontra, viaszszal bévont fa táblákra, tsigákra, papyrus nevű Égyiptomi plántára, pergamenre. Későbbenn, pamut papirosra (charta bombycina). Utóljára, a' XIII-dik vagy XIV-dik Századtól fogva, szokásba jött a' rongyból tsinált papiros (charta lintea), a' millyennel mi is élünk.

* Herodot. V. 58.

Jegyzés. Rómábann a' *XII Táblák* értzből voltak; értzre metsződtek fel a' más népekkel kötött szövetségek is; a' honnan, midőn a' Gallusok, Róma építtetésének 366-dik Esztendejébenn,

Digitized by Google

felégették a' Capitoliumot: 3000 illyen értz táblák olvadtak öſzve. A' Solon törvényei fára metſződtek. *Aul. Gell. Noct. Att. L. II. c.* 12. A' Sibylla jövendölési pálma levelekre vóltak írva; a' honnan a' régieknél *Folia Sibyllae* pálma leveleket téſzen. Így ſzintén a' Rómaiak a' *könyvet*, a' fa hártyáról, melyre írni ſzoktak, *Liber*nek nevezték. Leg régibb Annalisaik váſzonra vóltak írva (*Libri lintei*). A' gazdagok Elefánttsontból való Táblákat tartottak, 's azokra írtak; és ha két illyen tábla öſzve vólt téve: *Diptychá*nak hívták, ettől a' két ſzótól: δις, *bis*, és πτυσσω, plico. A' viaſzſzal bévont táblák (*Tabulae Ceratae*) legjobbann ſzokásbann vóltak a' Rómaiaknál. Tsigákra (οςρακα) az *Athenae*iek írtak, mikor t. i. valakit tiſztességes ſzámkivetésbe akartak küldeni. A' *Papyrus* Égyiptomnak motsáros helyeinn termő káka vagy gyékény forma plánta vólt; melynek ſzára tíz lábnyira is felnőtt. Ennek vékony rétjeit tővel leſejtegették, azutánn öſzveraggatták, és úgy írtak reá az Égyiptomiak 's mások is. A' *Pergamen*ről lásd a' Köz. Hist. I. Réſz. pag. 267. Mind ezekről a' külömbkülömbféle matériákról pedig, Lásd: *Montfaucon Palaeogr. Graec. pag.* 13.

§. 10.

A' Matériához képest melyre írtak a' régiek, külömbözött nálok az Író eſzköz is. A' kemény matériákra, 's viaſzſzas táblákra *ſtilus*sal írtak: mely másképpenn γραφειον nak, vagy, *graphium*nak neveztetett. A' *Stilus*nak egyik vége hegyes vólt (ad exarandas); a' másik lapos (retuſus et planus ad delendas literas). Eleinte a' *Stilus* vasból vólt; hanem azutánn, minthogy a' Candidatusok, mikor öſzve veſztek, az illyen vas *Stilus*sal egymásbann

sok

sok kárt tettek, gyakrann segymást meg is ölték: tsontból kezdték azt tsinálni; de a' mely már tsak a' viaszfzos táblákhoz való vólt. A' réz és márvány táblákra metsző vassal (γλυφειον, Deákúl *Caelum*), szokták vésni a' betűket. Az Egyiptomi Papyrushoz híg matéria (liquor) kívántatván: annak eszközévé nád (καλαμος, *Calamus*, δοναξ) vevődött fel. A' lúd toll, mellyel ma élünk, későbbenn kezdett író eszközzé lenni *. Legelőszször említődik az *író toll* *Isidorus*nál, a' ki a' VII-dik Században élt **. Ekkor is mindazáltal úgy látszik, hogy inkább a' *Calamus* vólt szokásbann, mely igen úgy vólt metszve, mint a' mi pennánk. Legfellyebb a' IX-dik vagy X-dik Századbann kezdett közönségessé lenni a' tollal való írás.

* A' mi Juvenalisbann Sat. IV. v. 449 van:
— — — — — — *diverſis partibus Orbis*
Anxia praecipiti veniſſet epiſtola penna
ide nem tartozik; noha azt Montfaucon is Palaeogr. Gr. pag. 21. felhozza; ebből akarvánn próbálni, hogy az *Író toll* régtől fogva szokásbann van. Itt t. i. *penna*, Poëtice annyit tészen, mint *ala*; és a' levélnek sebessenn való jövetelérőll mondatik, nem pedig mintha a' levél tollal lett vólna írva.

** Originum Libro VI. c. 14. „Inſtrumenta „Scribae, calamus et penna. Ex his enim verba „paginis inſiguntur. Sed calamus arboris eſt; penna „avis, cuius acumen dividitur in duo".

§. 11.

A' híg matéria (liquor), mellyel festették a' betűket, rendszerint fekete vólt;

Digitized by Google

innen a' Görögöknél *To μελαν*, a' Deákoknál *atramentum* a' neve. Plinius és Vitruvius tanúbizonysága szerint, *koromból* és *gummiból* készűlt. De minthogy így a' betűk megsárgúltak: azutánn Borkőből, szénből, és gálitzkőből készítették. A' közép századokbann módivá lett, a' *veres tinta* is, mely míniomból, és tzinóbriumból készűlt; kivált a' kezdőbetűket, és alólírásokat azzal tették. Ennél sokkal finomabb veres festékkel éltek a' Constantzinápolyi Tsászárok, t. i. *Encaustum*mal *; mellyből lett, a' Frantziáknál *Encre*, az Olaszoknál pedig, *inchiostro* neve. Ezzel a' veres bársonyszín festékkel senkinek nem vólt szabad írni a' Tsászáronn kivűl **; a' honnan, *Sacrum Encaustum*nak neveztetett.

* Az *Encaustum* név jön ettől a' Görög szótól: εγκαιω, εγκαυσω, belésütöm. „*Encaustum*, inquit Montfaucon, *admoto igne ad picturam, et literas Imperatorias, rubrum conficiebatur*".

** Palaeogr. Graec. C. I. „*Erat Encaustum* „*liquor purpureus, tam sancte ad Imperii usum* „*consecratus, ut aliis eo uti licitum non fuerit*".

§. 12.

Legpompásabb 's legköltségesebb írás vólt pedig, az úgy neveztetett *Chrysographia*, vagy, arany 's ezüst betűkkel való írás; millyen p. o. *Upsalá*bann az *Ulphilas Evangéliuma*, mellyet ez a' Gothus Püspök, a' IV-dik Század véginn, régi német nyelvre, az az, Visigothica dialectusra fordított; és a' melynek *Codex*ében a' részek, mind aranyos betűkönn kezdődnek, maga pedig

Digitized by Google

a' Textus ezüst betűkkel van írva. Néha igen szép festésekkel is megékesíttettek a' Kézírások. Illyen p. o. a' Bétsi Bibliothecábann, a' *Dioscorides Codexe* az V-dik vagy VI-dik Századból.

§. 13.

A' soroknak egyenesenn való vívésére, líneával v. reguláual éltek; melynek neve κανονις v. *Canon* vólt. Elosztani pedig a' sorokat bizonyos jegyzések által szokták, mellyek a' könyvszélire tevődtek; és innen van a' *Paragraphus*ok neve, ettől a' szótól παραγραφειν, óldalról, vagy a' könyv szélire irni, jegyezni. Minthogy pedig ez a' könyvszélire való jegyzés veres festékkel szokott esni: innen ismét a' *Paragraphus*, *Rubrica*nak is neveztetett; és ez van ma is szokásbann a' Törvénytúdóknál.

§. 14.

A' könyveket régenn, mint ma is gyakrann a' geographica mappákat, öszvehajtogatták. Innen *Volumen*eknek hívattattak. A' papyrus és pergamen árkusok tudnillik öszveenyveződtek. A' legfelsőt nevezték πρωτοκολλονnak *; a' legalsót εσχατοκολλονnak. Ezen öszveenyvezett levelek szélére, fából v. tsontból kélzült kerek rámát alkalmaztatvánn; annál fogva hajtogatták öszve a' könyvet. A' ráma végenn két felől kinyúló gomboknak, *cornua*, κεραια; *umbilici*, ομφαλοι vólt a' neve. És innen van ama szóllás: *ad umbilicum duce-*

re,

Digitized by Google

re, az az, elvégezni. Horat. Epod. 14: 7. A' rámára tekergetett leveleknek v. árkusoknak külső része nem vólt béírva, hanem tsak a' belső. Hogy tehát azokat ólvasni lehessen: ki kellet tekergetni. Ez midőn véghez ment, így tevődott ki: *explicit*; mellyet most is láthatni sok könyveknek a' véginn; tellyesebbenn így vólna: *explicitum est volumen*. A' könyv titulussa, mely Görögűl συλλαβος nak mondatott, kivűlrűl ragasztódott fel egy darab leveletskénn, mely πιττακιον nak neveztetett, deákúl, *frons* nak.

* πρωτοκολλον két szóból van öszvetéve, πρωτος első vagy felső, és κολλα, enyv; innen κολλαω enyvezem. Ez az eredete a' mai *Protocollum* névnek.

§. 15.

A' sebesenn való írásra, bizonyos rövidítő jelekkel *abbreviatura*kkal éltek a' régiek, mellyeket *Nota*knak (Notae) neveztek. Innen a' kik ehez jól tudtak, későbbi időkbenn, *Notarius*oknak hívattattak; görögűl ταχυγραφοι. *Cicero*nak *Tiró* nevű libertussa, maga talált illyen rövidítő jeleket, a' honnan azok rendszerint ő rólá neveztetnek (*Notae Tironianae*). A' nagyobbik *Annaeus Seneca*nak is vagynak illyen *Nota*i, mellyeket *Cyprianus* megbővített. Meg lehet ezeket látni *Gruterus*nál, *Corp. Inscript. Tom. II.* A' városok, helységek, 's más közönségírói, *Tabellarius*oknak; a' magánosírók, kik az általok leírt könyvekkel kereskedtek,

tek, *Librarius*oknak; a' Bibliothekák pedig *Librária*knak neveztettek. A' közép Századokbann, a' könyveket leginkább Szerzetesek irták le.

§. 16.

Különös neme az írásnak az úgy nevéztetett στεγανογραφια, vagy, κρυπτογραφια, az az, *titkos* vagy *elrejtett írás*; midőn p. o. valaki a' szokásbann lévő alphabetica betűk helyett, szabad tetszése szerint vészen fel jeleket. Ide tartozik a' régi időkből, a' Lacedaemoniak *Scytalá*ja. Ezek, két egyforma, hoszszú 's gömbölyű botot készítettek. Ha valamely Vezér hadra ment: egyiket oda adták néki: a' másikat pedig magoknál megtartották. Hogy ha már titkos dólgot akartak a' Vezérrel közleni: pergamenből hoszszú keskeny szíjjakat hasogattak, 's azokat szorosann arra a' botra tekergették. E' meglévénn: a' bot hoszszába írták reá a' mit akartak. Akkor levették a' szíjjat, 's elküldötték a' Vezérhez; a' ki azt vévénn, csak az említett botnak nála lévő párjára tekerte fel, 's mindjárt olvashatta; mert a' betűk éppenn úgy estek öszve rajta, mint a' másikonn. Ellenbenn, más akármely botonn, mely attól hoszszúságára vagy vastagságára nézve legkissebbet is külömbözött; minthogy a' betűk széllyelestek: az írás olvasása lehetetlen vólt. Lásd *Aulus Gelliust Noct. Attic.* Lib. XVII. c. 9; és *Svidást in Voc.* σκυτάλα. Az újjabb időkbenn igen sokra mentek a' titkos jelekkel való írások kifejtésébenn.

Hí-

Digitized by Google

Híres erről a' Frantziák közzűl *Viéta Ferentz**, a' ki élt a' XVI-dik Száz végénn, IV-dik Henrich alatt. Az Anglusok közzűl pedig *Vallisius János*, a' XVIII-dik Század eleinn; ki, az Algebra segítségével, akarminémű jelekkel írt mesterséges leveleket megfejtett, és megmagyarázott.

* *Thuanus* Hiſtoriarum Lib. 129. Tom. VI. pag. 181. azt beſzélli: hogy Spanyol Orſzágnak tíz eſztendei háborúja lévénn Frantzia Orſzággal, midőnn az alatt nagyobb bátorságnak okáért, titkos jelekkel írt levelek küldéttek vólna Spanyol Orſzágból Indiákra: azokat a' Frantziák elfogták; de mivel sokkal több characterekkel vóltak írva, mint a' mennyiből az alphabétum áll: azok sem olvashatták el, a' kik különbenn jól értettek ehez a' mesterséghez; hanem *Viétá*hoz küldvénn a' Király, addig rágódott rajtok, míg nem egyſzer tökélletesenn eltalálta; mely miatt oſztánn két egéſz eſztendeig minden ſzándékjokbann ſzerentsétlenek vóltak a' Spanyolok.

§. 17.

A' XV-dik Század közepe tájánn az olvasni és tanúlni ſzeretőknek mondhatatlan könnyebségére, feltalálódott a' *Nyomtatás* mestersége, vagy a' *Typographia*; mellyet, az írás utánn, az emberi elménck méltánn legbetsésebb és haſznosabb találmánnyának tarthatni. Erről oda alább bővebbenn léſzen ſzó.

§. 18.

A' betűknek és írásnak feltalálása ſzűlte a' nyelvek pallérozását, és a' tudomá-

nyo-

Digitized by Google

nyokat. Minekutánna t. i. az emberek gondolatjaikat írásbann elő tudták adni: szükségesképpenn vígyáztak mind arra, hogy előadások értelmes, ékes, tsínos, fontos, talpraesett, és a' nyelv törvényeihez 's természetéhez alkalmaztatott légyen: mind arra, hogy gondolatjaik rendesenn menjenek, egymásból follyanak, öszveállyanak, és egy tzélra vivődjenek. Így lett osztánn, hogy a' nyelv és beszéd pallérozódásával, a' tudományok elébb mentek, az írás és nyomtatás által közönségessé tevődtek, és végre, a' szerint, a' mint minden tudománynak a' tzélja van, egymástól elválasztattak, elrendelődtek, és mindenik, természetéhez illő formába vagy Systemába vevődött. *A' Literaria Historiá*nak már az a' tzélja, hogy a' tudományok előmenetelét vagy hátráltatását; előmenetelének vagy hátráltatásának idejét, okát, és módját; a' túdós, vagy legalább túdós számba ment munkákat, és azoknak szerzőit; a' szerzők érdemit és betsit, virtusit vagy fogyatkozasit adja elő; egy szóval, hogy a' *Tudós Világ*ot esmertesse meg.

§. 19.

A' *Literaria Historiá*nak szükséges vóltáról meg lévénn győződve a' Tudósok; elég nagy szorgalmatossággal forgolódtak annak kidólgozásábann. A' régiek közzül, néminémű kezdetit láthatni annak *Ciceró*bann (in Bruto); *Diogenes Laërtius*bann; és *Hieronymus*bánn (de Viris illustribus). Ide tartoznak bizonyos tekíntetbenn, a' közép Századokbann, *Photius* is és *Suidás*. Iga-

Igazán mindazáltal, nem elébb, hanem a' XVI-dik Századbann kezdődött formába vevődni ez a' Tudomány. A' *Polydorus Vergilius* munkája: *De Inventoribus rerum*; ízerentsétlen próbá vólt. Jobbann és ízerentsésebbenn dólgozott *Conrad Gesner*, *in Bibliotheca Universali*, *s. Catalogo omnium ſcriptorum locupletiſſimo*, *in tribus linguis*, *Latina*, *Graeca*, *et Hebraica exſtantium et non exſtantium*, *veterum et recentiorum. Tig.* 1545. *Fol.* úgy hogy ez a' legelső munka, mellyet tulajdon értelembenn *Literaria Historiának* lehet nevezni. Azutánn, a' mellyek íródtak's nevezetesebbeknek tartátnak, ezek:

Petri Lambecii *Prodromus Hiſtoriae Literariae. Hamb.* 1659 *Fol. Recuſus curante Jo. Alb. Fabricio*, *Lips. et Francof.* 1710. *Fol.*

Eiusdem: *Commentar. de Auguſtiſſima Caeſarea Bibliotheca Vindobonenſi. Lib. VII. Viennae* 1665 — 74. *Fol.* Bővebbenn kiadta Kollár, 1766—1781. VII. *Fol.*

Dan. Ge. Morhofii *Polyhiſtor Literarius. Lubeccae*, 1688. 4. *Altera editio; opus poſthumum accurate reviſum, et illuſtratum a J. Mollero, Lub.* 1707. 4. — *Quarta editio, aucta et uſque ad annum* 1747. *continuata Lub.* 1747. 2 *Voll.* 4. a J. Joach. Schwabe.

Struvii *Introductio ad notitiam rei Literariae et uſum Bibliothecarum.* Jenae 1704 — 1706 — 1710 —. *Poſt variorum emendationes opus ita formavit, ut fere novum dici queat Jo. Frid. Juglerus.* Jenae 1754—63. 8. 3 Voll. — A *Jo. Ge. Meu-*

Digitized by Google

Meuſelio ita digeſta, amplificata, et emendata, ut paene novum opus videri poſſit. Vol. I. Lips. 1782. Vol. IX. P. 2. 1798. in 8-vo mai. Folytatódik.

J. A. Fabricii *Bibliotheca Graeca s. notitia ſcriptorum Graecorum, quorumcumque monumenta integra, aut fragmenta edita exſtant.* Ennek újjabb kiadásához kezdett Harles 1790.

Eiusdem *Bibliotheca latina* Ed. V. Hamb. 1721. — 22. Ed. J. A. Erneſti Lips. 1773 — 74. 3 Tom. in 8-vo.

Eiusdem *Bibliotheca latina mediae et infimae aetatis.* Hamb. 1734. — 35. Vol. 5. in 8. mai. Vol. 6-tum addidit Chr. Schöttgenius ibid. 1740. 8.

Chr. Aug. Heumanni *Conſpectus reipublicae literariae, ſive, via ad Hiſtoriam literariam Iuuentuti Studioſae aperta.* 1718. 8. Legujjabbann kiadta: Jer. Nic. Eyring. Hannov. 1791.

Martin Schmeizels *Verſuch zu einer Hiſtorie der Gelahrtheit.* Jena. 1728. 8. Volt Schmeizel Brassói fi, és elsőbenn Jénai, azután Hálai Professor.

Hambergers *Zuverläſzige Nachrichten von den vornehmſten Schriftſtellern vom Anfange der Welt bis aufs Jahr 1500.* Lemgo. 1759 — 64. 4. B. in 8.

Chr. Saxii *Onomaſticon literarium, s. Nomenclator Hiſtorico-criticus praeſtantiſſimorum omnis aetatis, populi, artiumque formulae ſcriptorum, item monumentorum maxime illuſtrium, ab orbe condito uſque ad Seculi quod vivimus tempora digeſtus.* Trai ad

Digitized by Google

Rhen. 1715 — 1782. Voll. 5. Kijött a' 6-dik és 7-dik Volumen is 1790.

Mich. Denis *Einleitung in die Bücherkunde.* 1. Theil Bibliographie Wien 1777. 2. Theil Literärgeſchichte 1778. 2 Vol. in 4-to.

Jo. Chriſtoph. Frid. Bährens *Anzeige der griechiſchen und lateiniſchen Klassiker.* Halle. 1786. 8 min.

Theoph. Chriſtoph. Harles *Introductio in Hiſtoriam Linguae Graecae.* Ed. 2. emendatior et auctior. Altenburgi Tomus prior 1792; Tomi poſterioris pars I et II. 1795, in 8 mai.

Eiusdem *Introductio in Notitiam Literaturae Romanae, inprimis Scriptorum Latinorum.* Norimb. 1781. 8 mai. P. I. II.

Eiusdem *Notitia Literaturae Romanae inprimis Scriptorum Latinorum.* Lips. 1789. 8.

Carl. Joſeph Bougine *Handbuch der allgemeinen Literärgeſchichte.* Zürich 1789. — 1792. Voll. 5. in 8 mai.

Jo. Joach. Eschenburgs *Handbuch der klassischen Literatur.* Berlin und Stettin 1792. in 8 mai.

Ludw. Wachlers *Versuch einer allgemeinen Geſchichte der Literatur.* Lemgo. 1793. — 96. Voll. 3. in 8. min. Folytatódik.

Samuelis S. R. I. Com. Teleki de Szék *Bibliothecae Pars 1.* Viennae. 1796. *Pars 2.* ibid. 1800.

§. 20.

Mind ezeket az Irókat egybevévénn is, nem kell gondolni, hogy azokbann a' Világnak minden Tudóssai 's azoknak munkái

Digitized by Google

kái feltaláltatnának. Mert vóltak 's vagynak Túdósok, a' kik nem írnak; mások, kiknek munkái elveſztek; vagy nem érdemesek, hogy említtessenek. Vóltak 's vagynak ollyanok, kik sem magok, sem Nemzetek, tudománnyokról a' pallérozottabb Nemzetek előtt nem esmeretesek. Ebből a' munkából is tehát mind ezek elmaradnak; *és tsak* azok jegyeztetnek fel, mellyek érdemesek, esmeretesek, nevezetesek, és a' tudásra haſznosok. Nevezetesenn

II.

AZ Ó TESTAMENTOMI SZENT ÍRÓK.

§. 1.

AZ Ó Testamentomi írók között, mint ſzintén minden Külső írok között is, legrégibb *Mó'ses*, *Amram*nak fija a' Lévi Nemzetségéből, ki Égyiptombann Királyfi módra neveltetvénn fel, Nemzetének ſzabadítója lett. Meghólt Kr. Úr. ſz. előtt 1491. eſztendővel. Öt könyvei, úgymint *Genesis*, *Exodus*, *Leviticus*, *Numeri*, és *Deuteronomion*, közönséges névvel *Pentateuchus*nak neveztetnek. Szinte azon egy időre tétetik Mó'sessel *Jób*nak élete is, *Uz* tarto-

Digitized by Google

mányábann, mely puszta Arabiábann gondolódik.

§. 2.

Jó'sué, *Nun*nak fija az Éfraim nemzetségéből, Mó'ses helyébe lett Vezére a' 'Sidó Népnek, és ugyan ő vezette azt bé Kanaánba. Könyvét írtá Kr. Ur. Születése előtt 1448 tájánn, kivévénn némely helyeket, mellyekbenn a' halála utánn történt dólgok beszéltetnek. Némely Tudósok, nevezetesenn *Jo. Gerh. Voſſius*, *de Idololatria gentilium* L. I. c. 20. és *Huetius*, *in Demonſtratione Evangelica*, *Propoſ. IV. p.* 273, azt igyekezték megmutatni: hogy a' Jo'sué vitézségének a' Cananaeusok és Phoeniciaiak által a' több Pogányok között is elterjedvénn a' híre, innen származott vólna a' Hercules tselekedeteiről való költemény; és így, a' Pogányok Herculese egy vólna Jó'suéval.

§. 3.

A' *Bírák* könyvének írója ki vólt? nem említtetik. Ugy tartják a' Tudósok, hogy mind ezt, mind a' *Ruth* könyvét *Sámuel* Próféta írta, ki Saul idejében, Kr. Ur. szül. előtt, 1095-el élt. Ugyan ez tartódik az ő nevét viselő 1 Könyvnek 25 részeiről; de a' többekről nem. Mert ezek *Náthán*nak, *Gád*nak, és *Asáf*nak tulajdonittatnak. A' *Királyok két könyve* pedig, és a' *Krónikák* (Paralipomena) *Esdrás*nak.

§. 4.

A' *150 'Sóltárok*, mellyek *Dávid* nevét viselik, nem mind *Dávidé*. Van azok közt

Digitized by Google

közt *Náthántól*, *Gádtól*, *Asáftól* sőt *Mó'sestől* való is. Dávid meghólt Kr. Ur. szül. előtt 1015-benn. *Salamon*nak a' Dávid fijának, ki 975-benn hólt meg Kr. Ur. szül. előtt, igaz könyvei: a' *Példabeszédek könyve*, a' *Prédikátori könyv*, és az *Énekek éneke*. A' *Bölcsesség könyve*, mely néki tulajdoníttatik, nem övé; a' *Clavicula Salomonis*, *Psalterium Salomonis*, még annyival inkább nem.

§. 5.

A' Próféták rendel e' következendő időkbenn éltek: 1. *Jónás*, legrégibb a' 16 Próféták között, élt Kr. Ur. szül. előtt 824 esztendővel, II. Jeroboam, Izrael Királlya alatt. 2. *Hoseás*, 3. *Joel*, 4. *Amos*, ugyan akkor éltek. 5. *Ésaiás*, 794-el; *Uzzia* v. Azária, Jothám, Acház, és Ezékiás Juda Ország Királyai alatt: 6. *Mikeás* és 7. *Nahum* 757-el, a' közelebb említett három utólsó Királyok Jóthám, Acház, és Ezékiás alatt. 8. *Abdiás*nak (Obadias) és *Habakuk*nak ideje nem bizonyos; 9. *Sofoniás* élt Kr. Ur. szül. előtt 641-el, Jósiás Juda országi Király alatt. 10. *Jeremiás* 628-al, Jósiásnak 13 esztendejétől fogva, Zedekiásnak 11-dik esztendejéig. 11. *Ezéchiel* 594-től 572-ig, Joakin (Jechoniás) alatt; kivel együtt Nabugodonozortól Jéru'sálemből fogságra is vitetett Babyloniába. 12. *Dániel*, élt a' Babylóniai fogság alatt, és azonn túl; Cyrus idejébenn, 538-ig. Judaeába, a' Cyrustól adott engedelem után, viszsza nem térvénn, Chaldaeabann hólt meg. 13. *Haggeus* v. *Aggeus*; 14. *Zachariás*; és

Digitized by Google

15. *Malakiás*, a' Babylóniai fogság utánn; még pedig az utólsó Templomnak ujjonnan lett felépíttetésekor, mely 516-bann esett Kr. Úr. ſzül. előtt. 16. *Esdrás* a' Babylóniai fogság alatt és azutánn élt. A' Cyrustól adott engedelemnek alkalmatosságával Jéru'sálembe ment, de onnan viſzſzatért Babylonba; mig nem ismét Artaxerxes Longimanus alatt, a' Babylonból Jéru'sálembe viſzſzatért 'Sidóknak Vezérévé lett. Az Ó Testamentomi Szent Írásnak rendbeſzedése néki tulajdoníttatik. *Nehémiás* hűséges társa vólt a' Templom felállításábann, és minthogy könyvét, a' régi 'Sidók az *Esdrás*éval öſzvetették: ez arra adott alkalmatosságot, hogy sokann azt *Esdrás*énak gondolták. *Az Ester könyve* Írójának is némellyek *Esdrás*t; mások pedig *Mardokeus*t gondolják. Mindenkor a' Canonicus könyvek közzé ſzámlálódott, kivévénn azonn utólsó hat Réſzeit, mellyek az Ó Testamentomnak Görög vagy Alexandriai, és Deák v. Vulgata fordításábann hozzátó'dódnak (mellyekbenn e' ſzerint az *Ester könyve* 16 réſzekből áll). Mert, hogy ezek a' réſzek nem tartoznak oda, megtetſzik abból, mivel bennek *Ptolemaeus*ról, és *Cleópátrá*ról van emlékezet.

§. 6.

Az *Apocryphus* könyvek közzűl, a' *Tóbiás*ról való könyvnek írója nem tudatik. Magának *Tóbiás*nak élete, minthogy a' mint mondatik, az Assyriai Királytól Salmanassártól fogságba vitetett, esik 721-re Kr. Úr. ſzül. előtt. *Judith*nak élete Jósi-

Digitized by Google

siás idejére tevődik, és így 640-re Kr. Úr. szül. előtt. Ki írta le tselekedeteit? nem tudatik. *Baruch*; *Jeréniás* Profétának Írója vólt. Hogy az ő nevét viselő könyv övé vólna, nem bizonyos. Közönségesenn az Apocryphus könyvekről ezt kell megtartani: hogy azoknak eredeti 'Sidó textusa nintsen; hanem tsak görög és deák fordításbann vagynak meg; és ezek is sokbann külömböznek egymástól. És ez egyik oka, hogy nem minden Kereszstyén felekezetek tartják azokat *Canonicus*oknak.

§. 7.

Az Ó Testamentomnak görög fordításáról azt szokták mondani, hogy az Ptolemaeus Philadelphus Égyiptomi Király idejébenn, 's ugyan annak rendeléséből, készült. A' mint t. i. *Flavius Josephus*, Antiqu. Jud. L. XII. c. 2. beszélli: ez a' Király, az ő Bibliothecariussának *Demetrius Phalereus*nak indításából, a' 'Sidó Fő Paphoz Eleazárhoz írt Jéru'sálembe; hogy mindenik nemzetségből hat hat alkalmatos embereket küldene ezen munkának végbevitelére: Eleázár annakokáért 72 Férjfiakat küldött a' Királyhoz, kiket Ptolemaeus Philadelphus nagy szívességgel fogadvann, valamely tsendes szigetbe beszállított, hogy ott minden nap 9 órát dólgoznának az Ó Testamentomnak 'Sidóból Görögre való fordításábann. Így a' munka 72 napok alatt végeződött el; a' midőnn gazdagonn megajándékoztatvánn a' 72 Férjfiak: haza botsáttattak. Így beszélli ezt *Josephus*, *Aristaeas* nevű Íróból; Eusebius pedig Jo-

Digitized by Google

sephusból. De ez nem egyéb költeménynél és mesénél. Ki hihetné, hogy Ptolemaeus e' könyv megfordíttatását oly különös nagy gondal, és költséggel vitte vólna végbe? sőt tsak azt is, hogy ő oly igen tudta vólna, hány Nemzetségből áll a' 'Sidó nép, hogy mindenikből hatot hatot kíván? Költeményt mutat az is, hogy 72 Férjfiak éppen 72 nap alatt végezték el a' fordítást, kivált pedig, hogy az mintegy tsuda által ment végbe; mert azt mondják, hogy mind egyformánn találták a' fordítást. *Ariſtaeas* hitelt nem érdemlő író. Hihető tehát, hogy az a' 'Sidóúl nem értő Alexandriai 'Sidók számára készíttetett; de külömböző időkbenn, és külömböző emberek által. Legelsőbenn ugyan a' *Pentateuchus*, legutóljára a' *Proféták*.

II.

A' GÖRÖG ÍRÓKRÓL.

nevezetesenn

I. A' POÉTÁKRÓL.

§. 8.

Hogy a' Görögök között sokkal elébb vóltak Poéták, mint folyó beszéddel (prosával) élő írók: a' História nyilvánn mutat-

Digitized by Google

tatja. Mely is hogy nem tsupánn történetből esett: onnan hozhatni ki; mivel az más nemzeteknél is úgy vólt. Úgy látszik tehát, hogy ezt maga a' dolog terméſzete hozza magával. A' nyelv t. i. míg ki nints is pallérozva, sőt míg az felette ſzűk is; alkalmatos arra, a' mi a' Poésisbann fő, t. i. hogy fessen; kivált hasonlatosságok által; mint ezt tsak az egy *Offian* példája is eléggé bizonyítja; a' ki akár a' III-dik akár a' IV-dik ſzázadbann, akár későbbenn élt: ollyan verseket írt a' barbarus Scotusok nyelvénn, mellyeket fordításbann is gyönyörűséggel lehet olvasni. Az is bizonyos, hogy a' Poétáknak sokkal több ſzabadságok van a' dólgok előadásábann, mint más íróknak; úgyhogy valamit amazoknak telſzések ſzerint lehet változtatni, tsak hogy gyönyörködtessenek: mind azt ezeknek nem másként, hanem a' maga valóságábann kell kitenni, se nem nagyítvánn se nem kitsinyítvénn azt, még is gyönyörködtetvénn; mely sokkal inkább gyakorlott elmét kívánó munka. Valamint azért terméſzeti dolog, könnyebbről menni nehezebbre a' tudományokbann: úgy ſzükségesképpenn a' *Prosaica* írásnál előbb kellett kezdődni a' *Poésis*nek.

§. 9.

A' Görög Poétákról, világos esmeretet nehezenn ſzerezhet valaki magának: ha azokat bizonyos Classisok alá nem veſzi' 's azok ſzerint nem vi'sgálja; úgyhogy tudhassa mellyik nemébenn a' Poésisnek kik? és hányann? tündöklöttek. Ehezképest,

Digitized by Google

ittenn 1. az *Epicus* Poéták; 2. a' *Lyricus*ok; 3. a' *Gnomicus*ok, és *Epigramma* Irók; 4. a' *Dramaticus*ok; 5. az *Apologus* Irók; 6. a' *Bucolicus*ok; 7. a' *Didacticus*ok; 8. az *Elegiacus*ok; fognak említődni.

I. EPICUS POÉTÁK.

§. 10.

AZ *Epos* (ἔπος) *Epicum Poëma*, és *Epopoea* (ἐποποιία) téſzen ollyan vers nemét, melybenn valamely rendkivűl való, vitéz, és nagy tselekedet beſzéllődik elő. Innen, *Heroicus* versnek is neveztetik: mivel az efféle rendkivűlvaló tselekedetek *Heros*oknak ſzoktak tulajdoníttatni. Tzélja az, hogy az olvasót bámúlásba, és tsudálkozásba hozza. Illyen verset írtak:

HOMERUS, a' ki első minden Görög Poéták között. Élt Kr. Úr. ſzül. előtt mintegy 970 eſztendővel. Szüleiről, hazájáról*, neveltetéséről, élete módjáról, semmi bizonyos nem tudódik; hanem abbann semmi kétség nints, hogy verseiről Joniábann lett előſzör esmeretessé. Nevének kettős jelentése, arra a' költeményre adott alkalmatosságot, hogy ſzületésétől fogva vak vólt. De ezt már *Cicero* nem hitte, abból az okból, mivel mindent elevenenn fest

Digitized by Google

fest le; mellyet látás nélkűl nem tselekedhetett vólna **. Hasonlóképpenn ítélt *Velleius Paterculus* is ***. Ennyit meglehet engedni: hogy öregségire szemei elgyengűltek, és meghomályosodtak. A' szerint a' Biographia szerint, mely *Herodotus* nevét viseli, *Ios* szigetébenn hólt meg; és ugyan ott temettetett el, illyen Epitaphiummal:

Ἐνθάδε Τὴν ἱερὴν κεφαλὴν κατὰ γαῖα καλύπτει
Ἀνδρῶν Ἡρώων κοσμήτορα Θεῖον Ὅμηρον.;

melyről nem sok esztedőkkel ez előtt ollyan hír vólt, hogy ugyan tsak *Ios*bann meg találtatott vólna. Ama két híres munkái: *Ilias* és *Odyssea* mindenkor remekeknek tartattak az Epopoeabann. Az elsőbenn azt beszélli elő: mely nagy akadályt okozott a' Görögöknek, Trójának megvételébenn, az Agamemnontól megsértetett Achilles haragja. Az Odysseábann pedig, Ulyssesnek (Görögűl Ὀδυσσεὺς) Ithacaba való visszatérése, és azok a' sok veszedelmek íratnak le, mellyekenn szerentsésenn által ment. Ezeket a' munkákat Lycurgusig, tsak homályos hírból esmérték a' Görög Országiak. Esmeretesebbekké *Lycurgus* által lettek; a' ki azokat Jóniábann leírván, *Lacedaemon*ba vitte. Ekkor ugyan még nem vóltak ollyan rendbenn, mint most vagynak: hanem tsak diribbenn darabbann *Rhapsodiak*bann, mellyek argumentumaikról neveztettek el; p. o. így: *a' hajóknál lévő ütközet; Dolon halála; Agamemnon vitézsége; Kalypso barlangja; Penelope kérőinek leöldösése;* s. a. t. Háromszáz 's több esztendővel azutánn, *Pisistratus* szedte ollyan rendbe, a' millyenbenn most látjuk:

juk: *Aristoteles* pedig, és ő utánna az Alexandriai Grammaticusok, Critice is recenseálták. Homerusnak tulajdoníttatik a' *Batrachomyomachia* is, vagy a' Békáknak és Egereknek hadakozása: de a' mely az Iliásnak lévénn *Parodiá*ja, Homerustól nehezenn származhatott; mint szintén az *Epigrammák* és *Hymnus*ok is, mellyekről oda alább lészen szó.

* Esmeretes ama Gelliusnál L. III. c. 2. lévő Epigramma:

Ἑπτὰ πόλεις διερίζουσι περὶ ῥίζαν Ὁμήρου
Σμύρνα, Ῥόδος, Κολοφών, Σαλαμὶς, Χίος, Ἄργος, Ἀθῆναι.

Septem Urbes certant de stirpe insignis Homeri, Smyrna, Rhodus, Colophon, Salamin, Chios, Argos, Athenae.

** Tusc. Quaest. L. V. c. 39. „*Traditum est „Homerum coecum fuisse, et eius picturam non „Poësin videmus. Quae regio, quae ora, qui locus Graeciae, quae species formae, quae pugna, „quae acies, quod remigium, qui motus animorum, qui ferarum, non ita expictus est, ut „quae ipsa non viderit, nos ut videremus effecerit*".

*** Hist. Rom. L. I. c. 5. *Quem* (i. e. Homerum) *coecum genitum si quis putat, omnibus sensibus orbus est.*

Homerusra a' régiek közzűl legnevezetesebb Commentariust írt *Eustathius*, Thessalonicai Érsek, a' XII-dik Századbann, illyen titulus alatt: παρεκβολαὶ εἰς Τὴν Ὁμήρου Ἰλιάδα; és εἰς Τὴν Ὀδυσσείαν; mely két Volumenbenn van in Folio. (παρεκβολαὶ tulajdonképpen kiválogatott vagy

vagy külömbbkülömbbféle excerptákból álló Commentariust tészen).

Nevezetesebb kiadási *Homerus*nak:

1. *Stephani Bergleri*, ki is Erdelyi, nevezetesenn Brassói fi vólt, és egy a' legjobb Görög Literatorok közzül. Amst. 1707. Voll. 2. in 12.
2. *Josuae Barnesii*, Cantabr. 1711. Voll. 2. in 4. Ebbenn a' Görög Scholionok is megvagynak.
3. *Samuelis Clarke; Ilias* Lond. 1754. Voll. 2. in 4. *Odyssea*, ibid. 1740. Voll. 2. in 4. mind kettőre igen jó jegyzései vagynak Clarknak.
4. *Jo Aug. Ernesti* Lips. 1759—64. Voll. 5. in 8 mai. a' Clarke jegyzéseit sok újjakkal bővítette Ernesti.
5. *Wolf*nak Hálai Professornak, legújjabb kiadása derék Prolegomenákkal. Hal. 1794.

§. 11.

Epicus Poéta számba mehet, bizonyos munkáira nézve,

HESIODUS is, a' ki tsak nem azón egy időbenn élt Homerussal. Hogy mindazáltal vele Chalcisbann valamely jutalmúl feltett *tripus* felett vetélkedett vólna: nem bizonyos; a' honnan az ἀγων Ὁμηρου καὶ Ἡσιοδου nevű Poëma is költemény. Hazája *Aſcra* vólt, Boetiabann, a' Helicon hegye tövibenn. Utóljára Locrisba, a' Parnassus hegyhez ment lakni, hol igen ſzerentsétlenül

Digitized by Google

nűl járt. Mert a' mely háznál lakott, valamely Leány megszeplősíttetvénn: annak Testvéreitől, minden fundamentom nélkűl való gyanúból, megöletett, és hólt teste a' tengerbe vettetett. Ide tartozó munkái ezek:

1. *Theogonia*, Deorum generatio; a' mennyibenn a' Pogány Isteneknek eredetét és származását Heroicus versekbenn, a' Títánok meggyőzettetését pedig igazánn Epice írja le: de a' mennyibenn Pogány Theologiát tanít, a' Didacticusok közzé vivődhetik.

2. Ἀσπις Ἡρακλέους, Scutum Herculis; noha ezt némellyek nem övének tartják.

Kiadták Hesiodust:

1. *Krebs* Lipsiábann 1746-bann in 8 min. igen jó Mutató Táblával.
2. *Loesner* Lips. 1778-bann in 8. mellynél még eddig jobb kiadás nintsen.

§. 12.

Egyenesenn az Epicus Poéták között, és nem másutt, lehet helye

*APOLLONIUS RHODIUS*nak, ki Egyiptomból, nevezetesenn Naucratisból való volt, és élt 194 eszt. Kr. Úr. szül. előtt. *Rhodius*nak azért neveztetik, mivel Rhodusbann egy darabig Rhetoricát tanított, kénteleníttetvénn Tanítója Callimachus eránt való háládatlansága miatt elhagyni Alexandriát. Rhodusból idövel Ptolemaeus Evergetes viszszahívatvánn: Eratosthenes helyébe Bi-

Digitized by Google

Bibliothecariussá tette. Leírta az *Argonauták útját* IV könyvekbenn; mely inkább tudományt, mint Poétai elmét mutat. A' hasonlatosságok szépek benne; Virgilius sokbann követte.

A' *Schaw* kiadása Oxon. 1777. 2 Voll. in 4. *cum Scholiis gr. et notis variorum*, legjobb. — De a' *Brunk*éval is bé lehet érni, mely Argent. 1780 in 8 jött ki fordítás nélkűl.

Az Epicum Poémák közzé tartozik az Orpheus neve alatt lévő *αργοναυτικα* titulusú munka is. Kiadódott a' *Gesner* jegyzéseivel Lipsiae 1764. 8.

§. 12.

Az Epica Poésisnek követői, vagy mintegy majmolói voltak a' *Cyclicus Poéták*. Így nevezteték az ollyan tsekély tehetségű Poéták, a' kik magoktól semmit se tudtak újjítani; hanem tsak azt írták le, a' mit már ő előttök Homerus és mások sokkal jobbann leírtak. p. o. *Theogoniát*, *Cosmogoniát*, *Titánomachiát*, *Gigantomachiát*, *Argonauticát*, *Thebaicát*, a' *Trójából lett viszszatérést* (νοστοι) s. a. t. Illyenek voltak a' többek között *Lesches*, Lesbusból, mintegy 650 esztendővel Kr. Ur. szül. előtt; *Eumelus* Corinthusból; és *Epimenides*, Cretából, mintegy 495-el; *Antimachus*, Lyda, és Thebais nevű munkák szerzője, Colophonból, 406-al. Későbbenn is, úgymint Krisztus Urunk születése utánn 500 's egynehány esztendőkkel, *Coluthus*, Egyip-

Digitized by Google

Égyiptomból, nevezetesenn Thebaisnak Lycopolis nevű városából; és *Tryphiodorus*, ugyan tsak Égyiptomból, hasonló argumentumot vettek fel; annaz Ἑλένης ἁρπαγη, vagy, *Raptus Helenae*; ez pedig Ἴλιου ἅλωσις, vagy *Trojae expugnatio* nevű munkájokbann. Ide tartoznak *Dictys Cretenſis*, és *Dares Phrygius* is, kiknek eredeti munkáik elveſztek; a' mi belőlök Deák fordításbann megmaradt: az is gyanús.

A' *Cyclicus Poétá*król a' régiek igen tsekély ítélettel vóltak; nevezetesenn Horatius de Art. Poët. v. 132:
Nec circa vilem patulumque moraberis orbem; i. e. Cyclum; ismét vers 136.
Nec ſic incipies, ut ſcriptor Cyclicus olim:
Fortunam Priami cantabo, et nobile bellum.
Ugyan erről mondja v. 29.
Qui variare cupit rem prodigialiter unam.

II. LYRICUS POÉTÁK.

§. 13.

A' *Lyrica Poéſis*t, a' magát tartóztatni nem túdó indúlat ſzülte: a' honnan dallással és tántzal vólt egybekötve; melyhez oſztánn mu'sikai ſzerſzámok is járúltak, nevezetesenn *lant*, melytől neveztetett is. Ebbenn a' nemébenn a' Poésisnek, a' Görögök között, első

Archi-

Digitized by Google

ARCHILOCHUS vólt, a' Jambus találója; élt mintegy 700 eſztendővel Kr. Úr. ſzül. előtt. Tsak némely Fragmentumi vagynak meg. Hasonlóképpenn Lyrica Poésisról híresek: *Alcman*, 670-el Kr. Úr ſzül. előtt; *Alcæus*, *Mitylene*ből, 602-el; *Sappho*, a' Sapphicus vers találója, úgyan azon időbenn; és *Erinna* 600-bann; mind ketten Lesbusi Poétaaſzſzonyok; *Stesichorus* Himerából, Kr. Úr ſzül. előtt 564-el; *Ibicus*, Rhegiumból, 556-al; *Simonides*, *Ceos*, vagy *Cea* Szigetéből, 550-el; *Corinna*, Poétaaſzſzony, Pindarusnak Tanítója, *Tanagrá*ból, Boeotiábann, 488-al; *Bacchylides*, *Ceos* Szigetéből, 452-el. Ezek közzűl némellyeknek munkái fragmentumokbann megmaradtak: némellyekéi egéſzenn elveſztek. Mindazáltal ſzükség mindnyájokat nevekről esmérni, mivel az írók emlékeznek rólok.

§. 14.

Minden Görög Lyricus Poéták között legnevezetesebbek: *Anacreon* és *Pindarus*.

ANACREON Joniába, nevezetesenn *Teos*ba való vólt, a' honnan *Teius*nak hívattatik. Élt Kr. Úr. ſzül. előtt 532-el; és egy darabig Polycratesnek a' Sámus Szigetbéli Tyrannusnak Udvarábann lakott; annak halála utánn Hipparchus, Pisistratusnak nagyobbik fia, *Athenae*be vitette. Onnan pedig, a' Hipparchus megölettetésével, viſzſzatért *Teos*ba. De itt sem lehetett tsendessége: mert hirtelen pártütés támadvánn: az elől Abderába vette magát; a' holott

Digitized by Google

tsak ugyan meg is hólt, még pedig tsupánn ſzőlő magvától okozott halállal, 85-eſztendős korábann. Igen elmés, tréfás, és mú lattató Poéta.

A' *Born* kiadása Lips. 1789. in 8. igen jó nótákkal van; mellyek nagy Literatorok írásiból ſzedődtek öſzve. Benne találtatnak *Sapphonak* és *Erinnának* fragmentumi is.

§. 15.

PINDARUS, ſzületett *Thebae*benn Kr. Ur. ſzül. előtt 519 eſztendővel; meghólt 425-el; és így élt 94 eſztendeig; éppenn mikor Görög Orſzág legfényesebb állapotjábann vólt. Mert akkor a' Görög Respublicák, létévénn egymás ellen való gyűlőlséges indúlatjaikat: a' Persáknak mint közönséges ellenségnek való ellentállásra egygyesítették magokat; és ezzel az egygyetértéssel, valamint a' házához, úgy a' tudományokhoz való ſzeretet is új erőt vett. A' régiek előtt igen nagy betsűlete vólt. *Plátó* dítséri az ő bőltsességét; és a' lélek halhatatlanságának megmutatásábann gyakrann él az ő mondásival. Nagy Sándor, lerontvánn *Thebae* Városát; az ő házát meghágyta. Különös dítséretire ſzólgál, hogy a' bujáságnak semmi nyoma nints verseibenn: sőt inkább azokból mindenütt jó erkőlts tündöklik ki. A' dítséretekbenn is nagy okossággal él: úgyhogy alatson tsapodárságra ritkánn vetemedik. Horátius ollyannak tartja, kivel vetélkedni senkinek nem lehet, ama verseibenn: *Pindarum quisquis ſtudet* &c

Digitized by Google

& cet. Quintilianus pedig így szóll felőle, Instit. L. X. c. 1. „*Novem Lyricorum longe Pindarus Princeps, spiritu, magnificentia, sententiis, figuris: beatissimus rerum verborumque copia, et velut quodam eloquentiae flumine, propter quae Horatius neminī credit eum imitabilem*". Mindössze, az ő sok munkái közzűl csak 45 Odák vagynak meg, mellyeket a' Görög Országi négy híres játékokbann győzedelmeskedőknek dítséretére írt; 14 azokból Olympiai Játékokra, 12 Pythiaiakra, 11 Nemeaiakra, 8 pedig Isthmusiakra íródott.

A' *Heyne* kiadása legjobb. 3 Voll. in 8; mellyek közzűl az elsőbenn maga a' Textus van, derék nótákkal; másodikbann a' Deák fordítás; harmadikbann a' régi Grammaticusoknak Görög Scholionjai. 's a t.

§. 16.

A' *Hymnus*ok, vagy Istenek dítséretére írtt énekek, a' Lyrica Poésisre legalkalmatosabbann vivődhetnek. Illyenek *Orpheus*nak, és *Homerus*nak is tulajdoníttatnak: de hihetőbb, hogy azokat mások írták. A' kiknek Hymnusairól semmi kétség nintsen, ezek:

1. *CALLIMACHUS* Cyrenéből. Élt 247 esztendővel Kr. Úr. szül. előtt. Ptolemaeus Philadelphustól az Alexandriai Museumba felvétetvénn: Ptolemaeus Evergetes alatt is nagy betsületbenn vólt. Igen széles tudománnya lévénn, sokat írt, de mind apró munkákbann; mert azt szokta mondani:

Digitized by Google

a' nagy könyv nagy gonosz; μέγα βιβλίον ἴσον εἶναι τῷ μεγάλῳ κακῷ. Mintegy 800 apró munkái közzül, tsak 62 Epigrammái, 6 Hymnusi, és némely fragmentumi vagynak meg; mellyekbenn tudományt és mesterséget lehet látni: de Poétai tehetséget nem; úgyhogy méltánn mondta Ovidius Amor. I. I. XV. 14: *Battiades* (így nevezetik Callimachus vagy az Attyáról *Battus*ról, vagy, Cyrenének Építőjéről) *semper toto cantabitur orbe,*

Quamvis ingenio non valet, arte valet.

Az *Ernesti* kiadása, *cum comment. Spanhemii, et observationibus Hemsterhusii Rhunkenii & cet. Lugd. Bat.* 1761. 2 Voll. in 8. legjobb. — A' *Loesnerét*, mely Lips. 1774-benn, in 8. jött ki öltső vóltára nézve lehet ajánlani.

2. *CLEANTHES*, Lyciából. Élt 262 esztendővel Kr. Úr. szül. előtt, és egy vólt a' nevezetesebb Stoicus Philosophusok közzül. Nagy szegénységbenn lévénn: éjtszaka víz meregetéssel kellett annyit keresnie, hogy nappal Zénót hallgathatná. Írt igen szép Hymnust *εἰς Δια*, in Jovem.

3. *PROCLUS DIADOCHUS*, Constantzinápolyból. Szül. 412-benn; meghólt 485-benn. A' legtúdósabb Eclecticus Philosophusok közzül egy vólt. Hymnusi, az Orpheus neve alatt való Hymnusok példája szerint vagynak írva.

III.

Digitized by Google

III. A' GNOMICUS POÉTÁK, és EPIGRAMMA ÍRÓK.

§. 17.

Gnomicus Poétáknak (ettől a' Görög ſzótól γνωμη, ſententia) azok hívattatnak, kik erkőltsi igazſágokat, és az életre megkívántató haſznos regulákat foglaltak verſekbe. Illyenek:

1. *SOLON*, a' ki élt Kr. Úr. ſzül. előtt 592 eſztendővel. Lásd életét *Köz. Hist. I Réſz. pag.* 238. Verseinek fragmentumi Jambusokbann és Elegiákbann, nagy lelket, ſzabadság és haza ſzeretetet, 's jó ſzívet mutatnak. Kiadattak illyen titulus alatt: *Sententioſa vetuſtiſſimorum Gnomicorum quorundam Poëtarum opera. Vol. 2-dum, in quo continentur Solonis fragmenta Poëtica.* Edidit Franc. A. Fortlage Lips. 1776. 8.

2. *THEOGNIS*, Atticából, nevezetesenn Megarából. Élt Kr. Úr. ſzül. előtt 545 eſztendővel. Gnomái (γνωμαι) Elegiacus verſekbenn vagynak, és ſzépek. A' *Juſt* kiadása, (Erfordiae 1740. 8.) helybennhagyható.

3. *PHOCYLIDES*, Miletusból; egy időbenn élt Theognissal. A' nevét viſeli Νουθετικον

Digitized by Google

nevű munka. De a' mellyet, sok nyomai lévénn abbann némely Ó és Újj Testamentomi mondásoknak: hihető, hogy valamely Kereſztyén írt, Theognissal egygyütt ſzokott kiadódni.

4. *PYTHAGORAS*nak, kiről bővebb emlékezet a' Philoſophusok köztt léſzen, tulajdoníttatnak az úgymondatott *Arany versek*, *Aurea carmina*, Τὰ χρυσᾶ καλούμενα ἔπη; meilyeket mindazáltal nem ő, hanem valamelyik tanítvánnya írt.

Jól kiadta *Glandorf* Lips. 1776. in 8. Heyne előljáró beſzédével. Egygyütt a' Gnomicus Poetakat kiadta Brunk. Argent. 1784. in 8.

§. 18.

A' *Gnomicus Poetákhoz* leginkább közelítnek az *Epigramma írók*. *Epigramma* eleinte, a' mint maga a' név is mutatja, éppenn a' vólt, a' mit mi ma *Inſcriptio*nak, *felyűlvalóírás*nak hívunk. Metſzeni ſzokták a' Templomok artzalatira, közönséges épületekre, emlékeztető oſzlopokra 's a t. Ha pedig koporsóra tették: Ἐπιτάφιον-nak mondódott. Mennél régibb időkre megyünk viſzſza: annál rövidebbeknek 's egyűgyűbbeknek találjuk az Epigrammákat; mint p. o. azt, mely a' Delphibéli Templomonn vólt: γνωθι σεαυτον. Későbbenn *Epigramm*ának hívódott az ollyan vers neme, melybenn valamely elmés gondolat rövidenn, kellemetesenn, és ſzerentsésenn

Digitized by Google

senn találva mondódott ki. Illyen Epigrammái a' Görögöknek máig is nagy számmal vagynak, mellyeket egybeszedve lehet olvasni az úgy nevezett Görög *Anthologiák*bann. Már Kr. Úr. szül. előtt mintegy 100 esztendővel a' *Gadarai Meleager* kezdte egybeszedni a' Görög Epigrammákat, *Corona* titulus alatt. Ezen gyűjteményt ő utánna részszérint nevelték, részszerint tsonkították és változtatták: 1. *Philippus Thessalonicensis*; kinek idejét némellyek Augustus, mások Hadriánus alá teszik. 2. *Strato*; kiről bizonyost hasonlóképpenn nem tudhatni; mivel ki Hadrianus, ki Severus idejére tészi, a' Túdósok közzűl. 3. *Agathiás*; Justiniánus alatt. 4. *Constantinus Cephalas*; a' X-dik Századbann. 5. *Maximus Planudes*, XIV-dik Századbéli szerzetes. — Lásd: *Anthologiae Graecae a Constantino Cephala conditae* Lib. 3. Ed. J. Jac. Reiske. Lips. 1754. 8. — *Stratonis, aliorumque Veterum Poëtarum Graecorum Epigrammata*. Ed. Christ. Adolph. Klotz. Altenb. 1764. 8. — *Brunk, Analecta Veterum Poëtarum Graecorum*. Argentor. 1772. — 76. 3 Voll. 8. A' mely *Epigrammák Homerus*nak tulajdoníttatnak, nehezenn övéi. A' *Callimachus*éi bizonyosabbak.

Digitized by Google

IV. DRAMATICUS POÉTÁK.

§. 19.

A' *Dramatica Poésis* abbann áll, hogy a' dólgokat, nem tsak leírja, hanem példával és tselekedettel is előadja (ettől a' fzótól *δραω tselekefzem*, *δραμα tselekedet*) mint ez meg fzokott ésni a' Theatralis játékokbann: a' Comoediákbann és Tragoediákbann. E' fzerint, az *Epos* és *Drama* közt, éppenn az a' külömbség, a' mit a' nevek mutat. Tragoedia Irók a' Görögök közzűl ezek:

1. *AESCHYLUS*, *Eleusis*ból, Atticábann. Élt Kr. Úr. fzülj előtt 494 eſztendővel. A' Perſákkal való hadakozásokbann, mind a' *Marathoni* mezónn; mind *Salamis*nál, vitézűl viselte magát. Öregségébenn hamissann azzal vádoltatván, hogy egy Tragoediájábann az Eleusisi fzent titkokat (*myſteria*) kinyilatkoztatta: alig kerűlhette el *Athenae*benn a' nép dühösségét. Ezért, és kivált, hogy nála az Ifjú Sophocles fellyebb betsűltetett: *Athenaet* elhagyta, és Siciliába ment; hol, a' mint mondják, a' fas körmei közzűl leesett tekenősbéka ütötte agyonn, 467-benn. Hetvenöt, vagy, talám kilentzven Tragoediái közzűl, tsak hét van meg: 1. Προμηθευς δεσμωτης, *Prometheus vinctus s. religatus.* 2. Επτα επι

Θη-

Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας, *Septem Duces adverſus Thebas.* 3. Πέρσαι, *Perſae.* 4. Ἀγαμέμνων. *Agamemnon.* 5. Χοηφόροι. *Inferiae* (pp. *libamina geſtantes mortuorum buſtis infundenda*). 6. Εὐμενίδες, *Furiae.* 7. Ἱκέτιδες, *Supplices.* Mindenikbenn felemelkedett gondolkodás vagyon, kivált a' Chorusok énekeibenn, mellyek az olvasót indúlatba hozzák. Nem lévénn előtte senki a' kit követhetett vólna: Originalis Poéta, és a' Tragoediának legelőſzör adott illendő formát:

— — — *perſonae, pallaeque repertor honeſtae*
Aeſchylus, e modicis inſtravit pulpita tignis,
Et docuit magnumque loqui, nitique cothurno.
Horat. Art. Poët. v. 277. ſqq.

Kiadta *Pauw* Hagae Comit. 1748. Voll. 2. in 4. Sokkal jobbann pedig Jénai Profess. *Schütz* Halae. 1782. Voll. 2. in 8. most újjobbann Hal. 1809. 2. Voll. 8.

2. *SOPHOCLES*, ſzületett *Athenae* benn, Kr. Úr. ſzül. előtt 490-benn; meghólt 400-bann; némellyek ſzerint, *Antigone* nevű Tragoediájával nyert győzedelménn való örömébenn, mások ſzerint pedig, éppenn ollyan ſzerentsétlenség által, a' millyen Anacreonon esett. Ez még nagyobb tökélletességre vitte a' Tragoedia írást, és játſzást; a' honnan, mind a' mai napig mustrája a' Tragoedusoknak, kit még senki meg nem haladott. Aeschylusnak Tanítvánnya, azutánn pedig vetélkedő társa vólt, és rajta győzedelmeskedett. Hét Tragoediája maradt meg: 1. Αἴας μαστιγοφόρος, *Aiax Flagellifer*, v. *lorarius*, mely legjobbnak tar-

Digitized by Google

tatik. 2. Ηλεκτρα. *Electra.* 3. Οἰδίπους Τυραννος, *Oedipus tyrannus.* Aristoteles ezt betsülte legtöbbre. Seneca innen vette a' maga Oedipusát. 4. Αντιγονη, mellyet 90 esztendős korábann írt. 5. Οἰδίπους ἐπὶ κολωνῷ, *Oedipus in Colli s. sepulchro.* 6. Τραχινιαι, *Thrachiniae.* 7. *Philoctetes.*

A' Brunck kiadása (Argentor. 1786. Voll. 2. in 4.) legszebb: de drága. Meglehet a' Halai kiadással is. 1790. in 8.

3. *EURIPIDES* született Salamisbann, 479-benn Kr. Ur. szül. előtt, (*Athenae*ből való szüléktől; de a' kik Xerxesnek Görög Országba való béütésekor, Salamisba vették magokat) éppenn az nap, mellyenn Xerxest az *Euripus* torkánál megverték a' Görögök; és innen adták néki az *Euripides* nevet. A' Rhetori mesterségbenn *Prodicus*, a' Philosophiábann pedig *Anaxágorás* vólt Tanítója. Már 18 esztendős korábann *Sophocles*sel vetélkedett. Minthogy Tragoediái által a' virtust igyekezett terjeszteni, és a' theatrumot mintegy bőltsesség oskolájává akarta változtatni; az Anaxagorás Systemájából philosophica matériákat, erkőltsi igazságokat vévénn fel Tragoediáiba, 's azokat vitatvánn: ő maga *Theatrum Philosophus*ának; Tragoediái pedig *Cothurnata Philosophiá*nak neveztették. Socrates különösenn betsülte. Híre Görög Országonn kivül is nagy vólt; a' honnan *Archelaus* a' Macedoniai Király ajándékokat küldött néki, és magához sokat hívta. El is ment, és vele igen nagy barátságbann élt.

De

Digitized by Google

De éppenn e' miatt érte ſzerentsétlenség. Mert a' Király előtt való kedvességét, az Udvariak irígyelvénn: egy közzűlök, kutyákkal úgy öſzvemaratta, hogy a' miatt nem sokára meghólt; 404-ben. Az *Athenaeiek* hólt tetemeit viſzſzakívánták: de Archelaus viſzſza nem adta; hanem Pellábann pompásonn eltemettette: az *Athenaeiek* pedig monumentumot emeltek néki. Mind öſzve 20 Tragoediái maradtak meg: 1. *Hecuba.* 2. *Orestes.* 3. Φοινισσαι. vagy *Phoeniſſae*, mely legjobbnak tartatik. 4. *Medea.* 5. *Hippolytus*, mellyel győzedelmeskedett; és ezért Ἱππολύτος στεφανίας vagy στεφανοφορος-nak hívattatik. 6. *Alcestis.* 7. *Andromache.* 8. *Supplices* (Ἱκέτιδες). 9. *Iphigenia in Aulide*, Ἰφιγένεια ἡ ἐν Αὐλίδι. 10. *Iphigenia in Tauris*, Ἰφιγένεια ἡ ἐν Ταυροις. 11. *Rhesus.* 12. *Troades.* 13. *Bacchae*, Βάκχαι. 14. *Cyclops*, mely Satyricum Drama. 15. *Heraclides*, Ἡρακλεῖδαι, vagy, Hercules leányi. 16. *Helena.* 17. *Jon.* 18. Ἡρακλης μαινομενος, *Hercules furens*, mellyet követett Seneca. 19. *Electra.* 20. *Danaë*; de a' melynek tsak az eleje van meg.

A' *Barnesius* kiadása híres és jó is: de legjobb a' Lipsiai, mely 1792-benn jött ki 4 Voll. in 8. *Edidit Chriſtian. Daniel Beck.* — Egyenként és magánosann is adattak ki némely nevezetesebb Tragoediái, nevezetesenn: *Phoeniſſae.* Kiadta Valkenär. Francof. 1755. 4. és bővebbenn, 's jó Mutató Táblával Schütz Hal. 1772. *Hecuba*; kiadta *Ammon*, Erlang. 1789. in 4 min.

Ezen

Digitized by Google

Ezen három Tragicus Poéta megítélésére ezt kell tudni: hogy *Aeschilus idealiter* festi az embereket; *Sophocles* ollyanoknak téfzi, a' millyeneknek kellene lenni; *Euripides* pedig úgy adja elő, mint a' minémüek valósággal. Euripidest a' Rhetorok legjobbann dítsérik; nevezetesenn Quintilianus különösenn ajánlja. A' Philosophusoknak is legjobbann tetszik Euripides, minthogy sokat philosophál; vagy is inkább, moralizál: mivel akkor a' Philosophia főképpenn Moralból állott. Az igaz, hogy e' jó és kedves is a' Tragoediábann: de módjával. Mert mikor a' Herósok és Heroisek, egéfz philofophicus difcurfufokat tartanak: nem esik meg minden erőltetés nélkül; a' Tragoedia részei is nagyonn elfzaggatódnak, 's nehezebb benne a' dólgot felvenni. A' Critica és Aesthetica fzerint tehát, mint Poétának, Sophoclesnek kell adni az elsőséget. Egyébaránt Euripidesbenn a' nemes egygyűgyűséget, könnyenn folyó és fzépenn hangzó ſtilust, felséges gondolatokat, bámúlni kell.

Ezekenn kívűl sok Tragicus Poéták vóltak még Görög Orfzágbann, de a' kik tsak nevekről 's némely fragmentumaikról esmeretesek. Illyenek: *Phrynicus*, Aeschylusnak tanítványa; *Jon*, Chiosból; *Agathon*, Socrates és Euripides barátja *Athenae*ből; és *Philocles*, ki a' tudatlan község ítélete fzerint, Sophoclesenn győzedelmeskedett; és a' ki mind ezeknél nevezetesebb:

LY.

Digitized by Google

LYCOPHRON. Élt 284-eszt. Kr. Úr. szül. előtt Ptolemaeus Philadelphus alatt; ki előtt Anagrammái által nyert kedvességet. Tsupánn egy Tragoediája maradt meg; *Cassandra* vagy *Alexandra*, Jambus versekbenn; melybenn Cassandra a' Priamus leánya Trojának veszedelmét jövendöli meg. Igen nehéz megérteni. Legjobb a' Reichárd kiadása Lips. 1788. in 8. fordítással, paraphrasissal, jegyzésekkel, és Görög Mutató Táblával.

§. 20.

A' Tragoedia természet szerint komor és bádjasztó játék lévénn: hamar unalmat szerzett a' halgatóknak. Hogy azért őket felébreszszék, és kedvet tsináljanák: nevetséges személyeket, p. o. részeges *Silenust*, ketskelábú és pajkos *Satyrusok*at állítottak elő. Az illyen játék osztánn hívattatott *Satyricum Dramá*nak. Ennek eredetét így írja le Horatius de Art. Poët. v. 220. sqq. *Carmine qui tragico vilem certavit ob hircum,*
Mox etiam agreſtes Satyros nudavit, et aſper
Incolumi gravitate iocum tentavit: eo quod
Illecebris erat et grata novitate morandus
Spectator, functusque ſacris, et potus et exlex.

Illyen Drama Satyricum az Euripides *Cyclopsa*, melynél több a' régiek közzül nem is maradt meg.

§. 21.

Digitized by Google

§. 21.

Észrevévénn a' Játékírók, hogy a' Satyricum Drama nagy kedvességet talál; játékjaikat mind több több nevetséges dólgokkal elegyítették. Így szűlte végre a' Satyricum Drama a' *Comoediát*. Ki vólt az első Comoedia Író (Fabulae Comicae auctor)? nem bizonyos egészenn. A' Tudósok *Susariont* gondolják, a' ki, szintúgy mint *Thespis* a' Tragoedia találója (Horatius szerint Art. Poët. v. 275. sqq.), Icaria szigetéből való vólt, és Kr. Úr. szül. előtt mintegy 560 esztendővel élt.

§. 22.

A' Comoediák külömböző időkbenn, külömbkülömbféleképpenn változtak. A' legrégibb, (*Comoedia vetus*) igen illetlen vólt. Mert abbann, élő és esmeretes személyek tétettek ki nevetségre; formájok, öltözetek, szokások, magokviselése, úgy, a' mint vólt, adódvánn elő, még a' nevek sem halgatódvánn el. Illyen Comoediákat írtak *Cratinus*, ki *Athenae*benn 453 esztendővel élt Kr. Úr. szül. előtt. Tsak némely fragmentumi vágynak meg; *Eupolis*, amannak követője, 424-el; kinek munkái hasonlóképpenn elvesztek: végre *Aristophanes*. Mind a' háromról emlékezik Horatius Serm. L. I. Sat. 4. v. 1. seqq.

Eupolis atque Cratinus, Aristophanesque Poëtae,
Atque alii, quorum Comoedia prisca virorum est;
Si quis erat dignus describi, quod malus, aut fur;
Quod

Digitized by Google

Quod moechus foret, aut ficarius, aut alioqui Famosus: multa eum libertate notabant.
Ez utólsónak munkái megmaradtak. *Athenaei* Polgár vólt; Socratessel, Platóval, Euripidessel, egy időbenn élt. Irásábann az Atticai ékesség uralkodik: de pajkos mondási az illendőség és szemérem ellen vagynak. Rosszs szívét és gonoszságát azzal jelentette ki, hogy ama nagy embereket Socratest, és Euripidest, tsúfolta ki Comoediáibann, 's igyekezett őket gyűlőlségbe hozni a' nép előtt. Comoediái ezek: 1. Πλοῦτος, vagy a' gazdágság, mellybenn az *Athenaei*ek fösvénységét tsúfolja; de oly zabolátlanúl, hogy magoknak a' Pogány Isteneknek sem kedvez*.

* Kiállítja p. o. a' vak Istent *Plutust*, és azt kérdeti tőle: miért olyan motskos? Arra Plutus így felelteti: mert, úgymond, *Patroclest*ől jövök, a' ki soha életében nem mosdott. — Ez Satyra *Patroclest*re. — Továbbá azt kérdeti Plutustól: mi az oka, hogy vak vagy? és vele ezt felelteti: tettszett, úgymond, Jupiternek; hogy így a' kegyes embereket tsuffá tegye; mert ifjúkorombann ollyan formát találtam ejteni, hogy kegyes emberekhez szállok (az az, kegyes embereket teszek gazdagokká); hogy hát ez meg ne eshessenn: elvette a' szemem világát. Azutánn, ezt a' kérdést tételi fel Plutusnak: hiszen senki sem áldózik többet Jupiternek, mint a' kegyes emberek: Erre Plutus így felel: Az igaz. Mely alatt vallástalanság fekszik. — Utóljára ezt kérdeti tőle: Ha a' szemed világa viszszaadódnék: kegyes emberekhez szállanál é? melyre Plutus így felel: minden bizonnyal; mert óh mely rég az ideje, hogy egygyet sem láthatok. Erre a' másik így szól: azt biz elhiszem, mert nékem jó szemem ván, még sem látok sohol, akármelyfelé nézzek, egyet is. Ez Satyra az *Athenaei*ekre.

2. Νε-

Digitized by Google

2. Νεφελαι. vagy *Nubes*. Ebbenn az Actor magát Socratesnek nevezte, és ollyan lárvát vett fel, mely a' Socrates ábrázatjához hasonlított; a' felsőruhája is, annak ſzíne, és vágása, éppenn ollyan vólt, mint a' Socratesé; az *igazság*nak 's *igazſágtalanság*nak terméſzetéről éppenn úgy diſputált, mint Socrates 's a t. Ezenn nevetett a' tudatlan nép, Socrates pedig megútáltatásba sőt gyűlőlségbe hozódott. Ezt Ariſtophanes réſz ſzerint *Anytus*nak és *Melitus*nak Socrates meg esküdtt ellenségeinek kéſztetésére tselekedte: réſz ſzerint pedig azonn való botſzúságából, hogy ez a' nagy ember az ő Comoediáit nem járta. 3. Βάτραχοι, a' *Békák*. Ebbenn Euripidesből űz tsúfot. 4. Ἱππεις, *Equites*. Ezt a' Nemesek ellen írta; mellyért 5. talentomra bűntettetett. 5. Αχαρνεῖς, vagy *Acharnenses*; 6. Σφῆκες, vagy *Veſpae*, a' Dará'sok. 7. Εἰρηνη v. *pax*. 8. Ὀρνιθες, *aves*. Az utólsó 4 Comoedia az akkori környűlállásokról van. 9. Ἐκκλησιάζουσαι, i. e. *Concio Mulierum*. Ebbenn a' Plátó munkáját, *De republica*, akarta nevetségessé tenni. 10. Θεσμοφοριάζουσαι, *Mulieres in feſto Cereris*. Ez is Euripides ellen van. 11. Λυσιστράτη. Ezt a' Görögök sok hadakozásira írta. Ebbenn az Aſzſzonyok öſzveeskűſznek, hogy férjeket addig magokhoz nem botsátják, míg békesség nem leſzſz. 's a t. — Ezen Comoediák közzűl, a' Νεφελαι nevűbenn, *Dacieria* nevű Tűdós Frantzia Aſzſzony, annyira gyönyörködött, hogy

Digitized by Google

hogy azt 200-szor olvasta el, még is rá nem únt.

Egész Aristophanest *Ludolphus Küsterus* adta ki, Görög Scholionokkal és Nótákkal együtt, tsinosann és szépenn. 1710-benn. Amsterd. in Fol. A' Brunk kiadását, Argentorat. 1783. Voll. 3. in 8. a' Critica recenſio, és a' jó Deák fordítás teszi betsessé. Külön is adattak ki némely Comoediái Aristophanesnek, nevezetesenn: *Plutus*, *Hemsterhuis*tól, Harling. 1774. in 8. mely nagy segítség a' Görög nyelv természetének kitanulására. Ugyan azt kiadta *Schütz* Hal. 1786. in 8 mai; és *Harles* 1788. Hasonlóképpenn az Ὄρνιθες Comoediát, kiadta *Christian. Dan. Beck.* Lips. 1782. in 8. mai. mely legjobb annak, a' ki most akar előszőr Aristophanessel esmerkedni.

§. 23.

A' régi goromba Comoediát (*Comoedia vetus*), a' valamivel illendőbb úgy nevezett *Media Comoedia* váltotta fel. Ez az elsőtől abbann különbözött, hogy a' személyek, a' kik nevettségre kitevődtek, név szerint ki nem neveztettek; a' lárva sem úgy volt készítve, hogy hasonlított volna azoknak ábrázatjához; és így többé nem a' vétkes személy, hanem annak vétke és hibája tsúfoltatott ki. Az elsőnek eltörlésére, a' Socrates ártatlanúl lett megölettetése adott alkalmatosságot; szégyenlvénn az *Athenaei*ek, hogy oly nagy emberrel oly igaztalanúl bántak, melyre Aristopha-

Digitized by Google

nesnek említett Νεφελαι nevű Comoediája nyitott útat. A' *Media Comoediá*bann is mindazáltal, vóltak még ollyan tzélozások mellyekből lehetett gyanítani, kiről van ſzó a' játékbann. Illyen móddal vagynak írva Aristophanesnek minden Comoediái, azonn az egygyennkivűl.

§. 24.

Végre ez a' mód sem tetſzett; hanem úgy kezdték írni a' Comoediákat, hogy azokat senkire ne lehessen vinni; az az, igazánn megesett dólgot nem vettek fel; 's azomba a' Characterekt úgy öſzvezavarták, hogy azokat egy bizonyos ſzemélybenn ne lehessen feltalálni. Ez hívattatott *Nova Comoediá*nak. Illyen Comoediák írásáról nevezetesek: a' *Sinopei Diphilus*; a' *Ciliciai Philemoni* 'és kivált az *Athenaei Menander*, kik mindnyájann Kr. Ur. ſzül. előtt 300 's egynehány eſztendővel éltek. Az utólsót tette maga eleibe példáúl Terentius. Nagy kár, hogy mindeniknek tsak fragmentumi maradtak. Menandernek kiváltképpenn, a' ki Theophrastus tanítványa vólt, a' mint Terentiusból hozzávethetni, igen ſzépek, tiſzták, és erkőltsi tudománnyal tellyesek vóltak a' Comoediái. Philemonnak pedig az ő vetélkedő társának, különös terméſzeti hajlandóságának kellett lenni a' víg játékokra: mert egy ſzamárnak a' látására, mely figét evett, hóltra tudta magát nevetni.

V.

Digitized by Google

V. APOLOGUS ÍRÓK.

§. 25.

Az *Apologus*ok, vagy, Mesék, a' mennyiben alattok erkőltsi tudomány fekszik, a' Philosophiára: de a' mennyiben tsupa költemények, a' Poésisre tartoznak. Ezekek feltalálása igen régi; úgyhogy idejét meghatározni nem lehet. Hihető első alkalmatosságot a' nyelv szűk vólta adott rá, midőnn még az emberekbenn lévő tulajdonságoknak (mint *abstractum*oknak) kifejezésére nem vólt szó: hanem azoknak jelentésére, ollyan állatoknak neveit kellett elvenni, mellyekbenn hasonló tulajdonságokat tapasztaltak az emberek. E' szerint a' ravasz ember rókának; a' kegyetlen oroszlánnak vagy tigrisnek; az ártatlan báránynak; a' kevély szarvasnak; a' kíváncsi kutyának 's a t. neveztetett. Hogy ha már valakit valamelly vírtusra serkenteni, vagy valamelly vétektől tartóztatni kellett: az oktalan állatok tevődtek eleibe például. Hogy pedig ósztán ez a' szokás akkor is megmaradt, mikor már az emberek pallérozottak lévénn a' nyelvek is bővólt, és alkalmatos akármely indúlatnak, és tulajdonságnak kifejezésére: annak két oka vólt. Egygyik az, mert látták az okosabbak, hogy valamint a' homályos dólgot így lehet világosabbá tenni: úgy a' mi nagyonn is világos, és ugyan azért sértő

Digitized by Google

ezzel lehet eltakarni. Másik az, mivel látták, hogy ember embertől nem örömest tanúl; mert az előre beſzítt balvélekedések és a' magáról való nagyot tartás, ritkánn engedik, hogy a' más ſzavát jóváhagyja, vagy bévegye. Kivűl kellett hát menni az emberi társaságonn, és oktalan állatokat kellett felvenni, mellyeknek tselekedeteit minden praeiudicium nélkűl nézhesse, és a' belőlök ſzólló okosságot minden magára való vétel nélkűl hallgathassa az ember. Így sokſzor a' vad állatok példájával ſzelídíttetik meg az ember.

§. 26.

Ezzel a' móddal, külömbkülömbféle esetekbenn, már *Aesopus* előtt ſzámtalanſzor éltek a' Bőlts emberek; és így ő ennek találójának nem mondathatik: mindazáltal mintsem *Aesopus* vólt, a' ki különösenn ezzel a' Tanítás módjával élt, és erről legjobbann elhíresedett: az illyen Apologusok közönségesenn *Aesopusi meséknek* (*Fabulae Aeſopiae*) ſzoktak neveztetni, ha ſzintnem az övéi is. Nem is lehet meghatározni, mellyek igazánn az ő meséi: sőt mélt kétség van felőle, valyon hagyott é írásbann meséket? vagy tsak ſzájról ſzájra maradtak meg az embereknél; és hihetőbb, hogy azokat későbbenn mások írták meg: a' midőnn oſztán másoknak Apologusi is, mellyekbenn az *Aesopus* módja követődött, *Aesopus* neve alá tevődtek kivált mikor nem lehetett külömbséget tenni az eredeti munka, és a' követés között. De ebből éppenn nem következik, a' m

Digitized by Google

némellyek akartak kihozni, hogy t. i. *Aesopus* nevű ember soha sem is vólt; ha szinte meg kell is vallanunk, hogy a' mit róla beszélnek, nagy részént költemény. Ennyi felőle hitelesnek látszik: hogy *Phrygiá*ból való vólt, és *Solon*nak 's a' több *Görög Bölcsek*nek idejében élt, Kr. Ur. szül. előtt mintegy 572 esztendővel. Hihető az is, hogy szólga vólt, de elmésségéért felszabadíttatott; és hogy *Persiá*bann, *Égyiptom*bann, 's sok más országokbann híre neve, 's meséi esmeretesek vóltak. És innen lehet talám megmagyarázni, hogy az Arabs, vagy mások szerint Persa *Lokman*nak némely meséi tsak nem szóról szóra megegyeznek az *Aesopus*éival. De hogy ollyan díszetlen és formátlan lett vólna, a' millyennek íratik: azt; valamint a' több ehez hasonlókat is tsak *Maximus Planudes* XIV-dik szászad közepénn élt *Constantzinápolyi* Szerzetes költötte, hogy így, a' rút testből szólló szép elmének, annál nagyobb fényességet adhatna.

§. 27.

*Aesopus*nak igaz meséit *Aristophanes*nél, *Plátón*nál, és *Aristoteles*nél lehet látni. *Socrates*ről is emlékezetbenn hagyódott, hogy halála előtt való nap, *Aesopus* némely meséit foglalta versekbe. Mellyből azt lehet kihozni, hogy már ekkor öszve vóltak azok szedve. De így már ma nintsenek meg. Mert *Babrius* (kit roszszúl *Babriás*nak és *Gabriás*nak is mondanak), Augustus idejébenn, vagy még az előtt, versekbe foglalvánn azokat: ez által a'

Digitized by Google

prosábann lévőknek betsit úgy elvette, hogy azok feledékénységbe mentek; és utóljára elveſztek. A' IV-dik vagy V-dik ſzázadbann, *Aphthonius* nevű Sophista, ismét prosára kezdte venni azokat: mellyet a' következendő ſzázadokbann, mások is tselekedtek; nevezetesenn a' XIV-dikbenn *Maximus Planudes*. És ezek azok a' mesék, mellyek ma Görög prosábann *Aesopus*éinak mondatnak. Melyből látni való, hogy több változásokonn alig ment valami által, mint az *Aesopus* meséi.

VI. BUCOLICUS POÉTÁK.

§. 28.

Bucolicus, vagy *Páſztori verse*ket a' következő Poéták írtak:

1. *THEOCRITUS*, Syracusából. Élt II-dik Hiero, és Ptolemaeus Philadelphus idejekbenn, Kr. Úr. ſzül. előtt mintegy 269 eſztendővel. A' *Páſztori Poésist* ő vitte tökélletességre. Verseit *Idyllium*oknak nevezte (ettől a' görög ſzótól εἶδος, Kép. ábrázat, melynek Diminutivuma εἰδύλλιον kellemetes képet, kellemetes ábrázatot téſzen), értvénn alatta a' páſztori egyűgyű és ſzép életnek kellemetes lefestését. Illyen Idyllium 30 van a' *Theocritus* neve alatt, de a' mellyeknek igen tsak két harmad réſzét

ſzét lehet övének mondani. Vagyon ezenkivűl 22 Epigrammája; és egy *Syrinx* nevű poémája, melybenn a' versnek Syllabái mindég kevesednek, a' *Pán* pásztori sípja módjára. Mit kelljen *Theocritus*ról ítélni, megtetſzik abból, hogy *Virgilius* a' *Bucolicájá*bann őtet vette fel példáúl, vagy is inkább, nagy réſzint őtet fordította. A' terméſzeti egyűgyűséget, sohol úgy, mint itt, látni nem lehet.

Legjobb kiadási ezek: *Valkenär* Lugd. Bat. 1773. 8. *Harles* Lips. 1780. 8. *Jacobs.* Gothae. 1789. 8.

2. *BION*, Smyrnából. Élt Kr. Úr. ſzül. előtt [illegible]. eſztendővel. Bucolicus verſeibenn, inkább azoknak formájára, mint a' bennek lévő dologra nézve hasonlít *Theocritus*hoz. Már ebbenn keresett, mesterséges, és tzifrább a' stilus, mint *Theocritus*bann. Ugyan ezt lehet mondani:

3. A' Syracusai *MOSCHUS*ról, a' ki *Bion*nal egy időbenn élt. Mind kettőnek versei egygyütt ſzoktak kiadódni: de megvagynak a' *Harles*től kiadott *Theocritus*bann is. — *Ramler* ezen három Bucolicus Poétákról illyen ítéletet tészen: A' Theocritus *Idylliumát*, úgy lehet nézni, mint a' mely erdők, és rétek közt; a' *Moschus*ét mint a' mely városbann, a' *Bion*ét, mint a' mely theatrumonn ſzületett.

4. *MELEAGER*, Gadarából, Syriábann. Élt mintegy 100 eſztendővel Kr. Úr. ſzületése előtt. Munkája: *Idyllium in Ver.*

Digitized by Google

Edidit Albert. Christ. Meineke. Göttingae. 1788.

VII. DIDACTICUS POÉTÁK.

§. 29.

Didacticus, vagy, *Tudományról író* Poéták.

1. *HESIODUS.* Lásd fellyebb az Epicus Poéták között. Ide tartozó munkája: ἔργα καὶ ἡμέραι, *opera* et *dies*; mellybenn, az Öttsének *Perses*nek ád erkölcsi és gazdaságra tartozó régulákat, hogy a' bujaságtól és tunyaságtól elvonja.

2. *EMPEDOCLES*, Agrigentumból. Élt Kr. Úr. ſzül. előtt 444 eſztendővel. Három könyvet írt: Περὶ φύσεως, v. *De natura*, mely 2000 hexameterekből állott; de tsak egynehány maradt meg belőle. Néki tulajdoníttatik a' *Sphaera* nevű Astronomicum Poéma is, Jambus versekbenn.

3. *PARMENIDES.* Lásd a' Philosophusok között. Ez is írt hexameterekbenn, a' *Teremſzetről.* A' fragmentumit meglehet látni, *in Henrici Stephani Poëſi Philoſophica.* pag. 41. ſeqq.

4. *ARATUS*, Ciliciából, nevezetesenn Soliból, vagy, Pompejopolisból. Élt Kr.

Digitized by Google

Kr. Úr. ſzül. előtt 270 eſztendővel, a' Macedoniai Királynak Antigonusnak udvarábann, kinek öſztönözéséből, az Astronomiáról írt verseket; mellyeknek két réſze van: 1. *Φαινομενα*, melybenn a' tsillagoknak terméſzete, és mozgása íratik le; 2. a' 722-dik verstől fogva, *Διοσημεια*, vagy, *prognoſtica*, melybenn, a' külömbkülömbféle időknek jeleit 's a t. adja elő astrologice. Maga nem tudvánn Astronomiát, mind azt a' mit írt, vette a' Cnidusi *Eudoxus*nak írásiból; de oly ſzépenn, tiſztánn, 's kellemetesenn adta elő, hogy rajta bámúlni lehet. Innen nem tsuda, hogy azt maga *Cicero* méltónak tartotta arra, hogy versekbenn Deákra fordíttsa. Ugyan azt tselekedték ő utánna: *Germanicus Caeſar*, és *Avienus*.

Kiadta nem régibenn (talán 1793-bann), *Buhle*, Göttingai Philosophiae Professor.

5. *NICANDER* Joniából, nevezetesenn Colophonból. Élt Kr. Úr. ſzül. előtt 160-tól fogva 138-ig; a' Pergamusi Király Attalus udvarábann. Hexameterekbenn két nevezetes munkát írt; egygyiknek neve: *Θηριακα* vagy *de befiiis venenatis, et adverſus illas remediis*; másiknak: *Αλεξιφαρμακα*, vagy *de remediis adverſus venena*. Az utólsót kiadta *Schneider* 1792-benn: Hálábann in 8. Egélzenn Gorraeus adta ki. Paris. 1556. 4.

6. *OPPIANUS*, Ciliciából. Élt 200 eſztendővel Kr. Úr. ſzül. utánn. Neve alatt van

Digitized by Google

van Ἁλιευτικα (vagy, *carmen de piſcibus*) nevű munka, öt könyvekbenn: és Κυνηγετικα (vagy, *carmen de venatione*) 4 könyvekbenn. Ki adta *Schneider.* Argentor. 1776. 8. *cum interpretatione et Scholiis.* Ez a' Tudós abból a' külömböző tonusból, mely a' két munkábann vagyon, azt ítéli; hogy azoknak külömböző ſzerzőinek kellett lenni. A' *Cynegetica* ſzerzőjét Apameából, a' másikét Ciliciából valónak gondolja.

VIII. ELEGIACUS POÉTÁK.

§. 30.

AZ *Elegia* vagy ἐλεγος nevet rendſzerint attól a' hangtól ſzokták ſzármaztatni, mellyel a' ſiránkozók és jajgatók ſzoktak élni (*a ſono eiulantium*, q. e. ἒ λεγω); de lehet az ἐλεωtól is, *miſereor*, *commiſerationem moveo*; melynek másik formája, ἐλεγω. Így ἐλεγος és ἐλεγεια téſzen ſzánakozásra indító verset, *miſerabile carmen*, mellyel él Horatius Odarum L. I. od. 33: *Neu miſerabiles decantes elegos.* A' bé vett ſzokás ſzerint ollyan vers nemét téſzen, melybenn valaki valamiről érzékenyenn panaſzolkodik ugyan: de indúlatja ki nem ront, és magábann ebbenn a' panaſzolkodásbann talál mint egy vígaſztalást; és ebbenn külömböztetődik meg a' Lyricus ver-

Digitized by Google

versektől. De azutánn jelent ollyan verset is, melybenn valaki mást szomorúságábann, vagy eltsüggedt állapotjábann vígasztal, bíztat, és bátorságra, 's álhatatosságra indít; mint p. o. *Tyrtaeus* tselekedett, a' ki *Athenae*ből *Lacedaemon*ba küldetvénn vezérnek, a' mint íratik, Elegiákkal tüzelte fel katonáit a' Messeniaiak ellen. Illyen az utólsó Elegia *Propertius*bann is. Horatius Art. Poët. v. 75, 76. így írja le az Elégiát:

Versibus impariter iunctis querimonia primum,
Post etiam inclusa est voti sententia compos.

Ez utólsó értelembenn ma rend szerint nem vevődik az Elégia.

§. 31.

Ki találta az Elégiát? Horatius szerint nem bizonyos, a' ki Art. Poët. v. 77, 78. így szól:

Quis tamen exiguos Elegos emiserit auctor:
Grammatici certant, et adhuc sub iudice lis est.

Némellyek a' Naxusi *Theoclest*, mások a' Lesbusi *Terpandert* tartják találójának. Ezenn neméből a' verseknek tsak fragmentumok jöttek által hozzánk a' Görögöktől. Illyenek:

1. *TYRTAEUS* fragmentumi, a' ki 862 esztendővel élt Kr. Ur. szül. előtt.

2. *CALLINUS* fragmentumi, ki Ephesusba való vólt, és szintúgy mint *Tyrtaeus* (kivel tsak nem azonn egy időbenn élt), Elégiái által bátorította néki hazafiait, hogy

Digitized by Google

hogy a' Kis Asiába berontó Cimmeriusoknak ellentálljanak.

3. *MIMNERMUS*, Colophonból. Élt Kr. Úr. ſzül. előtt 590 eſztendővel, és némellyektől a' *Pentameter* találójának tartatik. Megmaradt Elégiáibann; a' víg ifjúságnak hamar elmúlandó véltánn és az öregség unalmainn, kesereg.

4. *PHILOTAS* Cos ſzigetből. Élt kevéssel Nagy Sándor előtt. Némely fragmentumi megvagynak.

5. *HERMESIANAX*, Colophonból. Élt Nagy Sándor idejébenn. *Leontium* nevű híres Görög Aſzſzonyhoz írt Elégiáiból, a' mi *Athenaeus*nál (L. XIII.) megmaradt: igen ſzép. — *Animadverſiones Criticae in fragmentum Hermeſianactis ſcripſit M. C. D.* Ilgen. 1790.

Ezekenn kívűl: *Archilochus*, *Solon*, *Theognis*, *és Simonides* is írtak Elégiákat.

A' Görög Elegiacus Poéták fragmentumit, egygyütt lehet látni *Brunk*nál *in Analectis veterum Poëtarum Graecorum.* Argentor. 1772. — 1776. Voll. 3. in 8.

II. AZ

Digitized by Google

II. AZ ORÁTOROKRÓL, SOPHISTÁKRÓL, RHETOROKRÓL, és EPISTOLOGRAPHUSOKRÓL.

§. 32.

AZ ékesennſzóllás, vagy, áz á' beſzédbenn való nagy mesterség, mely az emberek ſzívét minden erőſzak nélkűl hatalma alá hajtja, azokat nem tsak bőltsebbekké, nemesebb gondolkozásúakká; hanem jobbakká is téſzi, bennek á' betsűletnek, igazſágnak érzését, a' hazához való ſzeretetet feléleſzti, és a' legnagyobb dólgoknak végbevitelére tüzet, bátorságot, és állhatatosságot ſzerez, ez a' nagy mesterség mondom, nem másutt, hanem Görög Orſzágbann mehetett tökélletességre. Féſzke *Athenae* vólt: az idő pedig, melybenn ennyire ment, a' Pericles ideje. Ebből az időből valók mind azok a' remek munkák, mellyeket mind a' mai napig, inkább bámúlni, mint követni lehet. *Periclesnek* ékesennſzollását Thucydidesből; az *Isocratesét*, *Demosthenesét*, és *Aeschinesét* pedig tulajdon munkáikból láthatni. De nem tsak azok, kik magok Orátorok vőltak, hanem a' Philosophusok és Historicusok is, hasonló ékesennſzóllással bírtak az említett Időſzakaſzbann: mint ezt Plátónak, és Xenophonnak példái eléggé bizonyítják. *Athenae* ſzabadságának megſzűnésével együtt az

Digitized by Google

az igaz ékesennſzóllás is megſzűnt; a' Sophisták és Rhetorok kezére került; és amazoktól ſzáraz, velő nélkűl való, és tekervényes fetsegéssé, ezektől pedig tsupánn oskolai 's árnyékbann való sikeretlen gyakorlássá változtatódott. — Az ékesennſzóllás Theoriáját, még minekelőtte maga az ékesennſzóllás tökélletességre vivődött vólna, sokann tanították, úgymint Siciliábann: *Koráx*, *Tisiás*, *Gorgiás*, és *Empedocles*: Görög Orſzágbann pedig: *Protagorás*, *Prodicus*, *Alcidamas*, és mások. Minekutánna pedig megtsökönt az ékesennſzóllás; *Aristoteles* dólgozta ki tökélletesenn annak theoriáját: de azért többé igaz ékesennſzóllással bíró, legalább a' *Pericles* idejebeliekhez fogható emberek, soha nem támadtak.

§. 33.

Régibb Görög Orátorok ezek vóltak:

1. *GORGIAS*, Siciliából, nevezetesenn Leontiniból. A' Peloponnesusi had alkalmatosságával *Athenae*be ment, hogy hazája nevébenn segítséget kérjen az *Athenae*iektől; mellyet meg is nyert; sőt mesterséges beſzéde annyira megtetſzett: hogy az ékesennſzóllás tanítására *Athenae*benn marasztódott. Noha nagy Orátor nem vólt; hanem inkább a' dólgot akármely óldalról ſzínesenn meg mutátni túdó Sophista: oly nagy tekíntetbenn tartatott Görög Orſzágbann, hogy néki a' Pythiai játékokbann oſzlop emeltetett. A' *Sophisticá*lásnak első terjeſztője vólt. Annyira ment, hogy

hogy midőnn felállott, a' halgatóinak ezt mondta: προβαλλεσθε, az az, *tetszéstek szerint adjatok*, vagy, *tegyetek fel matériát*; azt jelentvénn véle, hogy minden előre való készűlet nélkűl akármiről tud beszélni. Igen sokáig, úgymint 109 esztendeig élt, és a' *Socrates* halálát is megérte. Két oratiója ma is meg van: *de Helenae laudibus*, és *pro Palamede Apologia*. Lásd, *inter Oratores Atticos*, kiknek munkáit kiadta Reiske Lips. 1770. Voll. 12. in 8.

2. *ANTIPHON* Rhamnusból, Atticabann, Kr. Ur. szül. előtt 436 esztendővel. Legelső vólt, a' ki az ékesennszóllással kereskedett; pénzért készítvénn Orátiókat, mellyekkel a' törvénybe idézett személyek mentenék magokat. Ékesennszóllásbéli tehetségéhez annyira bízott, hogy a' *Corinthusi* Piatzonn, mintegy Oskolát nyitvánn, abbann a' szomorúság és bánat elűzésének mesterségét tanította, vagy, a' mint maga nevezte, Τεχνην αλυπιας; és halgatóinak azt ígérte, hogy néki oly nagy bánatot nem nevezhetnek, mellyet ékesennszóllása által meg ne enyhítene, sőt el ne felejtetne. Azt írják felőle, hogy ő vette reá az *Athenaeieket*, hogy az igazgatást 400 férjfiakra bízzák. Mellyet ők azutánn megbánvánn; az említett Férjfiakat méltóságoktól megfosztották; Antiphont pedig, mint ennek a' változásnak egyedűl való okát, halálra büntették, 410-benn Kr. Ur. szül. előtt. Mindöszve 11 Orátiói maradtak, mellyeket megtalálhatni a' Reiske Collectiójábann, Voll. VII.

3. *AN-*

Digitized by Google

3. *ANDOCIDES*, fő familiából szü-letett *Athenae*benn, 467-el Kr. Ur. születése előtt, és még 396-bann élt. Történénn a' Peloponnesusi had alatt, hogy egy éjtszaka Mercuriusnak minden állóképei lehányattak, egygyenkívül, mely az ő háza előtt vólt: gyanúba jött *Andocides*, és megfogattatott. De minthogy maga felől megvallotta, hogy a' dologbann részes vólt, és ígérte, hogy a' többeket is, kik abbann részesültek, kiadja, elbotsátódott, és a' haláltól, melyre társai ítéltettek, megmenekedett. Úgy látszik mindazáltal, hogy utóljára számkivetésbe küldődött, és tsak ugyan abbann hólt meg. Négy Orátiói maradtak. A' közöttök legnevezetesebb, mellyet Alcibiades ellen κατ' Αλκιβιαδε írt. Lásd Reiske Vol. VIII.

4. *LYSIAS*, *Cephalus* nevű Rhetornak fija, született *Athenae*benn, Kr. Ur. szül. előtt 458 esztendővel; meghólt 378-al, 80 esztendős korábann. Egy darabig más fő emberek gyermekeivel egygyütt, az Atyától taníttatott: hanem annak halála utánn, 15 esztendős korábann, *Athenae*t elhagyta, és Nagy Görög Országba ment, nevezetesenn Thuriumba, hova akkor, az *Athenae*iek Coloniát küldöttek. Ott sokáig nem maradhatott. Mert lakostársai előtt gyanúba jövénn: elkellett néki onnan menni. Viszszatérét tehát *Athenae*be. De itt sem lehetett maradása. Mert a' 30 Tyrannusok kegyetlenkedése elől, Megarába szaladt; a' midőnn jószágától megfosztatott, és hét esztendei számkivetésre büntettetett. Thrasybulus megszabadítvánn *Athenae*t a' Har-

mint

Digitized by Google

mintz Tyrannusoktól: engedelmet nyert néki a' Néptől a' viszsza menetelre. De minthogy ez, a' Tanáts híre nélkül esett: nem úgy élt *Athenae*benn, mint Polgár, hanem mint Ἰσοτέλης, vagy 'Sellér. — Orátióit vénségében írta, mellyek közzül 34 van meg. Lásd, Reiske Voll. V, et VI. Cicero in *Bruto* c. 17. ezt az ítéletet teszi róla: Kevés hijja hogy nem tökélletes Órátor; *parum illum a perfecto Oratore abesse.*

5. *ISOCRATES*, szülletett *Athenae*benn, Kr. Úr. szül. előtt 435 benn, meghólt 337-benn, és így majd 100 esztendős korábann. Az ékesenszóllásbann Tanítói *Prodicus*, *Protagorás*, és *Gorgiás* vóltak. Félelmes 's a' mellett gyenge szavú ember lévénn: közönséges helyenn ritkánn órált; hanem a' helyett letzkéket adott az ékesenszóllásbann, és minden tanítványától 1000 drachmát vett (egy drachma tészen 6 garast, és így ezer drachma 300 Rh. forintot). Az Oskolájáról Cicero de Orat. Lib. II. c. 22. azt mondja: „*Cuius e ludo tamquam ex equo Trojano meri principes exierunt*", és in Oratore cap. 13. „*Primus instituit dilatare verbis, et mollioribus numeris explere sententias. In quo cum doceret eos, qui partim in dicendo, partim in scribendo principes exstiterunt, domus eius officina habita eloquentiae est.* Azon szomorú hírnek hallására, hogy az *Athenae*iek Fileptől a' Macedoniai Királytól *Chaeronea*nál megverettettek; magát éhséggel ölte meg, nem akarván megérni azt az időt, melybenn hazája szabadsága elenyészik. Mindössze Isocratesnek 21 Orátiói jutottak hozzánk,

Digitized by Google

zánk, mellyek között legnevezetesebbek: *Orationes tres Paraeneticae ad Demonicum;* és kivált a' *Panegyricus*, melynek kidólgozása néki több idejébe került, a' mint mondták róla, mint Nagy Sándornak Ásiának meghódoltatása. Nevezetes a' *Panathenaicussa* is. Mind ebbenn, mind a' Panegyricusbann azt mutatja meg; hogy az *Athenaei*ek sokkal többet haſználtak Görög Orſzágnak, mint a' *Lacedaemoni*ak. Általjábann Isocratesről azt lehet megjegyezni, hogy munkáibann, a' numerusonn felette nagyonn igyekezett; és ez az oka, hogy néki a' dólgozás annyi idejébenn került. Midőnn a' bízódott reá, hogy az *Athenaei*ek nevébenn írjon levelet Filephez a' békesség eránt: a' békesség sokkal elébb megkeſzült, mint az Isocrates levele. Ugyan e' miatt inkább fülek gyönyörködtetésére, mint indúlatok ſzerzésére valók Orátiói; és néha nem is eshetett meg erőltetés nélkül a' numerus. Sokat haſznált mindazáltal vele, hogy a' kerekdedenn való beſzédhez (rotunditas) ő ſzoktatta előſzör a' Görögöket: mellyel oſztán az utánna következők helyesebbenn, és módjával éltek. A' Panegyricussát igen jó jegyzésekkel adta ki Lipsiai Profeſſor *Sám. Frid. Nath. Morus* 1786. Lips. 8 mai.

6. *ALCIDAMAS*; Aeoliából. *Isocrates*sel egy időbenn élt. Két Orátiói vagynak, úgymint *Ulyſſis contra Palamedem*, *et contra Sophiſtas*; Lásd, Reiske Vol. VIII.

7. *ISAEUS*, Chalcisból, *Lysiás*nak és *Isocrates*nek tanítvánnya, 's *Demosthenes*nek

Digitized by Google

nek tanítója, élt a' Peloponnesusi had utánn, Filep Királynak idejéig. Mindöſzve 10 Orátiói vagynak, mellyek *Lysiás*éhoz igen sokat hasonlítanak. Lásd. Reiske. Vol. VII.

8. *DEMOSTHENES*, Atticábann, nevezetesenn *Paeaniumbann* ſzületett, Kr. Ur. ſzül. előtt 375 eſztendővel; meghólt 313-al, és így 62 eſztendős korábann. Gyermek korábann hallván *Calliſtratus* nevű Orátornak a' néphez mondott orátióját, és látván mennyire bámúlja a' nép; oly nagy kívánság ſzármazott benne az ékesenn-ſzóllás tanúlására, hogy mindjárt *Calliſtratus*hoz ment tanúlni. Azutánn *Isocratest*, és *Isaeust* halgatta; kik közzűl az utólsót tüzéért, 's a' beſzédbenn való fontos rövidségéért, többre betsülte, mint az elsőt. Úgy látſzott, mintha á' terméſzet éppenn nem Orátornak ſzülte vólna. Mert az R. betűt ki nem tudta mondani, hanem helyette L-et mondott; azonkívül gyenge ſzava vólt, és nehezenn vett lélekzetet; gestusa is melyhez ſzoktatta magát viſzſza tetzett. Az első hibáját hogy helyre hozza követseket tett a' ſzájába, úgy gyakorlotta magát a' beſzédbenn; a' másodikra nézve, a' tenger partra járt, és ott declamált, mind addig, míg a' tenger zúgása közbenn is ſzava ki nem hallott; tüdejét pedig magos halmokra és hegyekre való felmenések által erősítette; végre illetlen gestusáról úgy ſzokott el, hogy tűkörből kéſzűlt az Orálásra. Így apródonként, minden hibái elenyéſztek; nem tsak; hanem ollyan Orátorrá lett, a' milyen sem előtte, sem utánna a' Görögök közt nem volt. Mert a' mint Valer. Max.

Digitized by Google

ſzóll: L. VIII. c. 7. „ *Commemorato eius* „ *nomine, maxima eloquentiae conſummatio* „ *animo oboritur audientis*". Quintilianus pedig Inſtit. Orat. L. X. c. 1, 76. ezt mondja: „ *Pene lex orandi, in quo tanta vis,* „ *tam denſa omnia, ita quibusdam nervis* „ *intenta ſunt, tam nihil otioſum, is dicendi* „ *modus, ut nec quod deſit in eo, nec quod* „ *redundet, invenias*". Cicero is in Bruto cap. 9. így ítél: „ *Plane perfectum Ora-* „ *torem, et cui nihil admodum deſit, Demoſ-* „ *thenem facile dixeris. Nihil acute inveniri* „ *potuit in iis cauſis, quas ſcripſit; nihil ut* „ *ita dicam ſubdole, nihil verſute, quod ille* „ *non viderit; nihil ſubtiliter dici, nihil pre-* „ *ſe, nihil enucleate, quo fieri poſſit aliquid* „ *limatius; nihil contra grande, nihil incita-* „ *tum, nihil ornatum, vel verborum gravi-* „ *tate vel ſententiarum: quo quidquam eſſet* „ *elatius*". Ékesenſzóllásának első próbáját 17 eſztendős korában adta, midőnn a' tútori ellen folytatott pert, kik jószágának nagy részét (minthogy 7 eſztendős korában maradt el az Attyától), elakarták idegeníteni, megnyerte. De leginkább kimutatta ékesenſzóllásbéli tehétségét az *Athenaeiek* ſzabadságának Filep és Nagy Sándor ellen való óltalmazásában. Meg kell mindazáltal vallani, hogy noha nagyonn tudta bátorítani, és néki tüzelni az *Athenaeieket*: maga igen félénk ember vólt, mellyet megvallott ama verseibenn:

„ Επτε ἰσην ῥωμην γνωμη Δημοσθενες ἐσχες,
„ Οὐ ποτ' ἀν Ελληνων ἦρξεν Ἄρης Μακεδων.

De kimutatta félénkségét kiváltképpenn a' *Chaeroneai* útközetbenn, a' hol ő vólt a' leg-

legelső, a' ki pai'sát elvetvénn megszaladt. Még gyalázatosabb, hogy magát pénzel meghagyta veſztegetni; mellyért számkivetésbe is küldetett, de ismét viſzszahívattatott. Nagy Sándor halála utánn, Antipater, megvévénn Pharſalust: ostrommal fenyegette *Athenae*t, ha néki az Orátorokat ki nem adja. Ekkor Demosthenes Calauria ſzigetébe ſzaladvánn, a' Neptunus Templomába vette magát. De midőnn Antipater ott is felkerestette: mérget vett, és úgy hólt meg, 313-bann. Nagy ſzerentse, hogy ennek a' Nagy Orátornak sokkal több munkái maradtak meg, mint másoknak; úgymint *61 Orátiói*; *65 Proemiumai*, vagy, orátiók eleibe botsátandó beſzédek (mellyek közzűl mindazáltal egynehány gyanús); és *6 Levelei*. Lásd. Reiske. Vol. I. II. A' ki megakarja ízelíteni a' Demosthenes olvasását: legjobb kezdeni ezenn a' munkájánn: *Oratio adverſus Leptinem, cum Scholiis veteribus, et commentario perpetuo. Cura Franc. Aug. Wolfii Halae.* 1789.

9. *AESCHINES; Athenae*benn, *Demosthenes*sel egy időbenn élt; kinek vetélkedő társa vólt, és ez egygyenn kivűl minden Görög Orátoroknak eleibetétetik. *Demosthenes*sel akaſztvánn öſzve: e' miatt ſzámkivetésbe kellett mennie, 330-bann Kr. Ür. ſzül. előtt. Ekkor Rhodusba vette magát, hol a' Nagy Sándor halála utánn Oskolát nyitott; melybenn az ékesennſzólást tanítótta: a' honnan, úgy lehet őtet nézni, mint első ſzerzőjét a' későbbenn igen nevezetessé lett *Rhodusi Stilus*nak.

Digitized by Google

Onnan Samus ſzigetébe ment, és ugyan ott hólt meg. Három Orátiói vagynak, úgymint: 1. Κατα Τιμαρχυ melybenn *Timarchust* gyalázatos és éktelen életéről oly hathatósann vádolta, hogy az magát, minékelőtte megítélődött vólna, felakaſztotta. 2. Περι Παραπρεσβειας (Παραπρεσβεια annyit téſzen, mint *mala fide geſta legatio*), melybenn magát *Demosthenes* ellen óltalmazzá, a' ki őtet azzal vádolta, hogy a' Filephez való követségbenn hűségtelenűl járt el. 3. Κατα Κτεσιφωντος, vagy, Cteſiphon ellen, a' ki azt projectálta, hogy *Demosthenes*, érdemeiért, arany koronával koronáztassék meg. Aeſchinesnek erre, *Demosthenes* Περι στεφανυ nevű Orátiojával felelt; és ez okozta az ő ſzámkivetésbe lett küldettetését. Vagynak ezenkívűl Aeſchinesnek 12 levelei. Lásd. Reiske Vol. III.

10. *LYCURGUS*, kit meg kell külömböztetni a' Spartai Törvényhozótól, a' ki sokkal elébb élt. Ez, a' kiről itt ſzó van, Orátor vólt, *Athenae*be való; ſzületett 408-bann, meghólt 328-bann. A' Philoſophiábann Plátónak, az ékesennſzóllásbann Isokratesnek vólt tanítványa. *Athenae*henn a' legfőbb hívatalokbann forgott, mindenek előtt esmeretes hűséggel: a' honnan háládatosságból értz oſzlopot emeltek néki; maradéki közzűl pedig a' legöregebbiknek a' *Prytaneum*bann közönséges költségenn való táplálttatást. Tsak egy Orátiója maradt, mellyet *Leocrates* ellen írt, a' ki a' *Chaeroneai* ütközet utánn, a' törvények ellen, hazáját elhagyta. Lásd. Reiske Vol. IV.

11. *DE-*

Digitized by Google

11. *DEMADES*, *Athenae*ből. Demosthenessel ſzinte egy időbenn élt, és vele, minthogy a' Macedoniai Filep réſzénn vólt, sokat ellenkezett. Nagy Sándornak ſzemtelenűl hízelkedett. Annak halála utánn pedig Antipaterhez tsapta magát; de ettől, minthogy előtte gyanússá lett; megölettetett 321-benn. Egy Orátió van a' neve alatt; de nem mindenek tartják sajátjának. Lásd. Reiske. Vol. IV.

12. *HYPERIDES Athenae*ből, Plátónak, és Isocratesnek tanítványa, 's Demosthenesnek barátja; ki ellen mindazáltal hazafiúi ſzeretetből felkőlt, azzal vádolvánn őtet, hogy pénzel megveſztegettetett; a' minthogy e' miá ſzámkivetésbe is küldötték. Azutánn tsakugyan megbékélt Demosthenessel, és vele ugyan azon időbenn hólt meg, Antipater alatt; kinek fogságába esvénn, hogy hazáját el ne árúlhassa, el harapta nyelvét. A' Demosthenes Oratiói közzűl a' 17-diket némellyek övének mondják.

13. *DINARCHUS*, ſzületett Corinthusbann: de, gyermekségétől fogva *Athenae*benn lakott. Élt 317 eſztendőtájbann Kr. Úr. ſzül. előtt. Theophrastustól taníttatott, és nem elébb, hanem 25 eſztendős korábann, adta magát az ékesennſzóllásra, melybenn Hyperidesnek, és Demosthenesnek halála utánn el is híresedett; és Orátiói által, mellyeket másoknak írt, sok pénzt gyűjtött. Utóljára hazaárúlással vádoltatvánn: jóſzágát pénzé tette, és Chalcisba futott. Tizenöt eſztendő múlva Theophra-

Digitized by Google

phrastus engedelmet nyert néki a' vifzfza-térésre. Viſzſza térvénn *Athenae*be: kevéssel azutánn orozva megöletett. Három Orátiói maradtak. Lásd. Reiske. Vol. IV.

14. *DEMETRIUS PHALEREUS*, mint neve mutatja *Phalerus*bann, vagy *Phalerum*banu ſzületett, mely *Athenae*nek egyik kikötő helye vólt. Az Attyát ſzólgának mondják. Már 318 eſztendővel Kr. Úr. ſzül. előtt nevezetes ember vólt. Ékesennſzóllása által mellyet Theophrastustól tanúlt, *Athenae*benn a' legnagyobb tiſztségekre lépett; Cassandertől pedig a' Macedoniai Királytól *Athenae*nek egéſz igazgatása reá bízattatott, mely hívatalbann 10 eſztendeig okosann, és az *Athenae*ieknek oly nagy megelégedésével forgolódott, hogy tőlök 360 oſzlopokkal tiſzteltetett meg. Ellenbenn, minekutánna Cassander halálával, *Antigonus*, és annak fia *Demetrius Poliorcetes* elől, Égyiptomba vette magát *Ptolemaeus Soter*hez: oly nagy gyűlőlséget mutattak eránta az *Athenae*iek, hogy távol létébenn halálra bűntették, és minden oſzlopait lerontották. Szinte közönséges értelem a' Tudósok között, hogy az Alexandriai Museum, és Bibliotheca, az ő javallásából, és az ő intézése ſzerint állítódott fel. De hogy az Ó Testamentomi Szent Írásnak Görög nyelvre való fordíttatása is az ő öſztönözéséből esett vólna: hinni nem lehet. Egyébaránt Égyiptombann sem vólt állandó ſzerentséje. Mert Ptolemaeus Sóternek azt javallvánn, hogy *Eurydice* nevű feleségétől való gyermekeire hagyja az uralkodást, elmellőzvénn a'

Be-

Digitized by Google

*Berenice*től született fiát *Ptolemaeus Philadelphus*t: ezt annyira magára haragította; hogy Attyának halála utánn őtet nem tsak tisztségétől fosztotta meg; hanem számkivetésbe is küldötte; hol nagy nyomorúságbann élt, 's végre áspis marás miatt hólt meg. Kr. Úr szül. előtt mintegy 284 esztendővel. Hazájától való távol létébenn sok munkákat dólgozott; de a' mellyekből tsak egy sints meg. Viseli ugyan az ő nevét egy könyv illyen titulus alatt Περὶ ἑρμηνείας, vagy, *de elocutione*: de nem hihető hogy ő írta vólna. A' Criticusok valamely Alexandriai *Demetrius*nak tulajdonítják, a' ki sokkal későbbenn, úgymint *Antoninus* Tsászár alatt élt.

Kiadta ezen munkát Fraefurtumi Professor *Schneider* Altemburg. 1779. in 8.

§. 34.

Eddig az ékesennszóllás a' Köztársaságok (*Respublikák*) igazgatásának nagy eszköze vólt. Minekutánna pedig azok megszűntek: az ékesennszóllás a' törvényszékekről, 's más fő helyekről kimaradvánn, egyedűl az Oskolákbann és tudományokbann talált helyet. Ez az oka, hogy már ezentúl Orátorok nintsenek, hanem tsak *Sophisták* és *Rhétorok*.

*Sophistá*knak azok neveztettek, kik a' tudományoknak, nevezetesenn a' Philosophiának tanítását az ékesennszóllással egybekötötték; vagy, a' kik úgy igyekeztek ir-

Digitized by Google

írni, 's előadni valamit, hogy abból nem tsak a' tudomány, hanem az ékesbeſzéd is kitündököljék. Ezek tehát az Orátorok utánn mindjárt mehetnek; mert az ékesennſzóllást az Oskolákbann, és tudományokbann, a' Rhétorokkal egygyütt ők tartották fel.

Nevezetesebb Sophisták:

1. *LESBONAX* a' ki Tiberius Tsáſzár idejében élt; 16 *politica declamatiókat* írt, de a' mellyekből tsak kettő maradt meg. Lásd. Reiske. Vol. VIII.

2. *DIO CHRYSOSTOMUS*, Prusából, Bithyniábann. Élt az első ſzázad véginn, és a' második eleinn. A' *Chrysostomus* név, ékesennſzóllásáról ragadt reá. Ifjúkorábann Égyiptomba, és más tartományokba útazott. Viſzſzatérvénn, és ſzabadonn kezdvénn beſzélni: Domitianustól való féltében a' Római Birodalom ſzélire, a' Gétákhoz és Thraxokhoz vette magát, hol életét ſzántással, fák óltásával, vízhordással, egyſzóval, kétkézi munkájával kereste; egyedűl a' *Plató Phaedon*jának és Demosthenesnek olvasásával enyhítvénn keserves állapotját. A' Domitianus halála utánn, a' jó Névra kedvellette őtet, és Rómába hívta; nem külömbenn Trajanus előtt nagy kedvességbenn, sőt vele barátságbann vólt. Mindöſzve 80 Orátiói maradtak, de a' mellyek közzűl keveset mondott el; és inkább Declamatioknak nevezhetni; ſzépenn és nagy tudománnyal vagynak írva. Kiadta ezeket Reisk. Lips. 1784-benn Vol. 2. in 8. 3. *HE-*

Digitized by Google

3. *HERODES ATTICUS*, vagy tellyesebbenn, *Tiberius Claudius Atticus Herodes*. Híres és nevezetes ember vólt a' II-dik Századbann. Marathonbann, a' hazájábann, 175-benn hólt meg. Rendkívúl való tehetsége vólt a' kéfzűlés nélkűl való Orálásra. Ifjúkorábann Hadrianus előtt mondott Orátiót: de a' mely nem ment úgy, a' mint fzerette vólna; és kitsínybenn múlt, hogy meg nem őlte magát. M. Antoninust, és Lucius Verust Görög nyelvre tanította, kiktől nagyra is betsűltetett; nevezetesenn Marc. Antoninustól, az *Asiai* fzabad Városokbann Helytartóúl rendeltetett. 143-bann Római Consulságot viselt. *Aulus Gellius*, az ő tanítványa vólt. Philostratus nagyonn dítséri. Egy Orátiója van meg, Περι πολιτειας vel, *de Republica*. Lásd. Reiske. Vol. 8.

4. *LUCIANUS*, Samosatából, *Syriá*bann. Élt a' II-dik fzázadbann. Legvirágzóbb állapotja a' két Antoninus, és Commodus Tsáfzárok idejére esik. Szülei, kik fzegény állapottal vóltak, képfaragónak fzánták. De ezen mesterséget hamar odahagyta, és ment Antiochiába, hol Prokátorságra állott. Arra is hamar rá únvánn: az ékesennfzóllásra adta magát; melybenn el is híresedett. Utóljára Marcus Antoninus alatt Égyiptom egygyik réfzének Igazgatójává lett. Szép és tifzta ftilussal, fzéles tudománnyal, játfzi elmésséggel, sok és külömbkülömbféle munkákat írt; mellyeknek nagy réfzénél jobb ízűenn alig lehet valamit olvasni. Illyen munkái a' többek között: *Timon* vagy *Misanthropus*, melybenn a'

Digitized by Google

a' tsapodár és hízelkedő embereket, és a' gazdagsággal való roſzſzúl élést írja le; *Prometheus* vagy, *Caucasus*; *Dialogi Deorum*; *Dialogi Marini*, mellyekbenn a' Poétáknak illetlen találmányit neveti ki; *Charon* vagy, *Contemplantes* mely Satira a' hatalmas embereknek oktalan tselekedeteire; *Hermotimus*, melybenn Scepticuskodik, azt állítván, hogy philosophálni nem kell, minthogy igazſágot találni nem lehet; Βιων Πρᾶσις (*Vitarum*, i. e. Sectarum Philoſophicarum, *auctio*): melybenn a' Philosophusokat, 's azoknak Sectáit, és haſzontalan kevélységét téſzi ki nevetségre; *Lexiphanes*, mely a' homályos beſzéd ſzeretőit tsúfolja ki; *Jupiter confutatus* és *Jupiter Tragoedus*, mellyekbenn az Isteneket magokat, vagy is a' pogány babonát téſzi ki tsúfságra; *Piſcator* vagy *reviviſcentes*, mely Satira a' Philosophasterekre; *De morte Peregrini*; ez Satira a' Cynicus Philosophusokra; mely alkalmatossággal, a' Kriſztusról és a' Kereſztyénekről bolondúl, és illetlenűl ſzól.

Legjobb kiadása, mellyet *Hemsterhuis* kezdett, és *Reitz* végezett. Amſtel. 1743. Voll. 3. in 4. melyhez 1746-bann. 4-dik Volumen is, az az *Index Verborum ac Phraſium Luciani*, járúlt. Ujjabbann kiadódott Bipontumbann, illyen titulus alatt: *Luciani Samoſatenſis opera graece et latine, ad editionem Tiberii Hemſterhuſii, et Jo. Frid. Reitzii accurate expreſſa, cum varietate lectionis, et annotationibus* 1789. — 1791. Voll. X. 8.

5. *AELI-*

Digitized by Google

5. *AELIUS ARISTIDES*, ſzületett Adrianopolisbann, Bithyniábann, vagy Mysia Városábann, Kr. Úr. ſzül. utánn 129-benn. Leginkább Smyrnábann lakott, hol Aesculapius Papja vólt. A' Sophisták ſzokása ellen, nagy és hoſzſzas kéſzűlés nélkűl közönséges helyenn soha nem órált; innen azt mondottta magá felől M. Aurelius Tsáſzárnak: hogy ő nem azok közzűl való, a' kik ontják, hanem a' kik nagy munkával dólgozzák az Orátiot; μη Τῶν εμούντων, ἀλλα Των ἀκριβούντων. Midön 178-bann, Marcus Antoninus Tsáſzárt ékesennſzóllásával arra vette, hogy a' főldíndúlás miatt öſzveromlott Smyrna városát felépíttesse: azért a' lakosok értz oſzlopot emeltek néki. Égyiptomot négyſzer járta bé, meghólt 60 vagy 70 eſztendős korábann, Commodus Tsáſzár alatt. Orátióinak ſzáma 53-ra megyen, mellyek nintsenek erőltetés és tzifrázás nélkűl. Vagyon két könyve is: *De dictione civili et ſimplici* v. Τεχνων ῥητορικων.

6. *MAXIMUS TYRIUS*, élt a' két Antoninus és Commodus Tsáſzárok idejébenn; az utólsó alatt leginkább Rómábann lakott. Mindöſzve 41 Orátiói, vagy is, Philoſophica Diſſertatiói vagynak; mellyekből látſzik, hogy ſzépenn igyekezett írni, de nem tőlt tőle.

Kiadta Reiske Lips. 1774. Vol. 2. in 8.

7. *FLAVIUS PHILOSTRATUS*, ki *Lemnius*nak vagy, Lemnusinak neveztetik. Élt Septimius Severus alatt. Meghólt 240-tájbann.

Digitized by Google

bann. Eleinte *Athenae*benn, azntánn Rómábánn tanította az ékesennſzóllást; hol Julia Tsáſzárné, a' Septimius Severus felesége azoknak a' túdósoknak társaságába felvette, kikkel magát a' tudományokbann gyakorlotta. Ugyan ezen Tsáſzárnénak öſztönözéséből írta le *Apollónius Tyanaeus*nak életét, 8 könyvekbenn. Ezt a' Pythagorica Sectából való Tsudatévőt, vagy inkább, Amítót, úgy írja le, mint valamely Istent; a' honnan sokann úgy gondolkoznak, hogy ezzel a' Kriſztus tsudáinak méltóságát akarta kissebbíteni. Vagyon *Heroica* nevű munkája is, két könyvekbenn; mellyekbenn a' Homerus 21 Heróssai íratnak le, kik a' Trójai hadbann jelenvóltak. Ez a' munka tulajdonképpenn Homerusra való Critica. Ezenkívűl nevezetes munkái: *Imágines LXVI porticus Neapolitani, libris duobus deſcriptae*; *Vitae Sophiſtarum Lib. 2*; *Epiſtolae*; *Epigramma*; *et fragmentum Diſſertationis de naturae et artis inter ſe comparatione, et concordia.* Az időhöz képest melybenn élt, meglehetősenn írt. — Még eddig jobb kiadása nints az *Olearius*énál, mely 1709. Lipsiábann in fol. jött ki.

8. *ATHENAEUS*, Égyiptomból, nevezetesenn *Naucratis*ból. Élt a' III-dik ſzázad eleinn. Munkájának Δειπνοσοφιςαι titulust adott, mely ollyan embereket téſzen, kik *aſztal feleit külömbkülömbféle túdós dólgokról beſzélgetnek.* Áll ez a' munka 15 könyvekből; de az 1-ső, 2-dik, 3-diknak is az eleje, nints meg a' maga épségébenn. Méltánn nagy kintsnek lehet mondani a' régi dólgokra nézve. Mert a' mit

Digitized by Google

mit mások nagy részént elhagytak, vagy illendőenn meg nem világosítottak, p. o. a' régieknek magános életét, a' természeti históriát, a' Literaturának állapotját, 's a t. az itt; mind szépenn előádódik. A' Philosophusokonn keveset ád *Athenaeus*: tsupánn a' Stoicusoknak kedvez valamennyire, minthogy azoknak tudománnyát sok fő emberek követték.

Még eddig legjobb kiadás a' *Casaubonus*é Heidelberg. 1597-benn; mely Lugd. Bat. 1657-benn in fol. min. 2. Voll. újra kijött. Mostan Lipsiai Professor *Beck* szándékozik kiadni.

9. *LIBANIUS*, Antiochiából. *Athenae*benn tanúlt, és Constantzinápolybann 's Nicomediábann tanított; hol, az idővel Tsászárrá lett *Julianus*, vele nagy barátságot tartott. Valamint *Julianus* magát véle taníttatta: úgy tőle sok Keresztyén Atyák tanúltak; noha a' Pogány Vallásbann állhatatosann megmaradt. Élete szinte az Arcadius idejéig, vagy, 395-ig nyúlt. Munkái ezek: 1. *Progymnasmata*, vagy, *praeludia oratoria*. 2. *Declamationes* 44. 3. *Orationes* 37. 4. *Epistolae*. Tsinosann igyekezett írni: de megtetszik rajta a' Sophistai erőltetés.

10. *JULIANUS APOSTATA*, Julius Constantiusnak, N. Constantinus testvérjének fia. Constantzinápolybann rosszú neveltetése vólt; onnan Nicomediába küldetett: hol, a' Pogány Libaniussal társalkodott, míg nem tőle eltíltatott. Azutánn hoz-

Digitized by Google

hozzá nem járhatvánn: az írásit még szorgalmatosabbann olvasta; és *Maximus Ephesius* nevű Philosphushoz adta magát; kitől *Eclectica*, vagy *Pythagorico-Platonico-Syncretistica Philosophiát*, és titkos *Theurgiát* tanúlt. Későbbenn, úgymint 355-benn, *Athenae*be ment; de ott soká nem múlathatott: mert *Constantius*, Caesárrá nevezte, és Galliai Helytartóvá tette; a' midőnn ösztánn a' szakállát, mellyet addig viselt, elborotváltatta, és a' Ppilosophusi palástját is letette. Több dólgait és tselekedeteit megtalálhatni a' Közönséges Históriábann a' Tsászárok között. Írt 1. *Orátiókat*. 2. *Leveleket*. 3. *Satirákat* az előtte élt Tsászárokra; *Caesares* vagy, *Symposium* titulus alatt. 4. *Antiochicus*, vagy, *Misopogon* nevű munkát; mely Satira az Antiochiai lakosokra, kik őtet, míg még szakállat viselt, kinevették. A' szép és találós elmét, tudományt, ékesenszólást nem lehet megtagadni Juliánustól. Minden munkáját *Spanhemius* (*Ezechiel*) adta ki, Lips. 1696. in fol. Külön pedig, a' *Caesares* vagy, *Symposium* munkáját, *Harles* Erlang. 1785. in 8.

11. *HIMERIUS*, Prusaból. Élt Constantius és Julianus Tsászárok alatt, és *Athenae*benn ékesenszóllást tanított. A' Kereszttyén Vallásnak nagy ellensége vólt. Declamatioinak egy része egészenn, a' többi pedig tsak Eclogákbann maradt meg; mellyeket *Photius*, IX-dik századbéli híres Iró, szedett ki. Kijött a' *Wernsdorf* jegyzéseivel Göttingábann, 1790-benn, in 8. A' figurákat, poétai expressiokat, allegoriákat,

Digitized by Google

kat, mód nélkül ſzereti: egy ſzóval nem azonn igyekezett hogy jól, hanem hogy tzifránn írjon.

12. *THEMISTIUS*, Paphlagoniából. Egy vólt a' legtúdósabb, és legékesebbenn-ſzólló Sophisták közzül, 's erről, Themistius Εὐφραδὴς lett a' neve. Gregorius Nazianzenus pedig, Βασιλεὺς λογωνnak nevezi. Mind Constantius, mind Julianus, mind Nagy Theodosius alatt, fő tiſztségeket viselt. Az utólsó, a' fiját Arcadiust is véle taníttatta. Mindöſzve 33 Declamatioi maradtak meg; és Aristotelesnek némely munkáira, nevezetesenn az Analyticájára, Physicájára, Metaphysicájára 's a t. paraphrasisai, mellyek tiſzta, világos, és ſzép ſtilussal, jó rendel, és nem középſzerű tudománnyal, vagynak írva.

§. 35.

*Rhetor*oknak hívattattak azok az írók, kik az ékesennſzóllás réguláit adták elő, és azokat Classicus írókból vett példákkal világoſitották. Ezeknek munkái sokkal betsesebbek, és méltóbbak az olvasásra: mint nagy réſzént az eddig előſzámlált Sophisták ſületlen Orátioi, és Declamatioi. Meg kell ugyan is vallani; hogy a' mi az ékesennſzóllásnak réguláit, az írás és beſzéd módját, egyſzóval a' Theoriát nézi: a' Rhétorok ſzorgalmatosann kidólgozták, és tanították. Mindazáltal tsudálkozni lehet, hogy mikor a' Theoria illyen jó lábonn állott: a' legroſſzabb

Digitized by Google

Orátorok akkor készültek. Melyből azt kell kihozni, hogy akármely tudománybann is maga a' Theoria, magok a' régulák, keveset érnek. A' gyakorlás és példaadás azoknál többet tészen.

Nevezetesebb Rhétorok:

1. *DIONYSIUS Halicarnassensis.* Lásd a' Históríkusok között.

2. *HERMOGENES*, Tarsusból. Élt a' II-dik századbann. Alig volt 15 esztendős, midőnn már a' Rhetoricát úgy tanította, hogy Marcus Antoninus Tsászár bámulással halgatta; 18. esztendős korábann Τεχνη ῥητορικη; 20-bann pedig, Περι ἰδεων (vagy, *de formis Oratoriis*) nevű munkáját is elvégezte: de 25-dik esztendejébenn, emlékező tehetsége már egészenn oda volt, beszélni sem tudott: és ily nyomorúlt állapotbann még azutánn sokáig élt, úgyhogy méltánn mondódott róla: ἐν παισι μεν γερων, ἐν δε γερουσι παις, az az, *gyermekek közt öreg, öregek közt gyermek.* Munkái, a' már említtettekenn kívül, ezek: 1. Περι ἑυρεσεων, vagy, *de inventione oratoria Libri* 4. 2. Περι μεθοδου δεινοτητος, vagy, *methodus apti et ponderosi generis dicendi.* De ezt el nem végezhette. 3. *Progymnasmata*; mellyeket Priscianus, VI-dik századbeli Iró, nem említvénn Hermogenest, Deákra fordított, illyen titulus alatt: *Praeexercitamenta.* Hermogenest a' Rhetoricára, Aristoteles utánn, kinek *Ars Rhetorica*, és *de Arte Poëtica* nevű munkái máig is

Digitized by Google

is a' legnagyobb betsbenn tartatnak, mindjárt másodiknak lehet tartani.

3. *DIONYSIUS CASSIUS LONGINUS.* Élt 267-dik tájánn. *Syriá*ból való vólt é? vagy pedig *Athenae*ből? nem bizonyos; az utólsó mindazáltal hihetőbb: Tanítói *Ammonius Saccas* (az új Platonicus Philosophusok feje), és *Origenes* vóltak. Ezekenn kívűl halgatott Peripateticus és Stoicus Philosophusokat is: de leginkább a' Plátó Philosophiájához ragaszkodott. Azutánn a' régi Literaturára, Criticára, és ékesennszóllásra adta magát; mellyekért *Athenae*benn igen nagy betsűlete vólt. Kivált a' tudományok históriájábann való jártasságáért, *eleven Bibliothechá*nak (Bibliotheca Spirans), és *járó Museum*nak neveztetett. Mind ezeknek híre annyira elterjedtt, hogy Zenobia Királyné *Palmyrá*ba hívta; hol nem tsak gyermekeinek nevelését bízta reá: hanem maga Tanátsosává is tette. De ez a' tiszteség néki veszedelmére vált. Mert Zenobia, Aureliánus Tsászártól elfogattatvánn, hogy életét megtarthassa, Tanátsadóit, kik között legfőbb *Longinus* vólt, kiadta; kit is oztán Aurelianus megöletett, 273-bann. Nagy kár, hogy némely munkái elvesztek, mellyenek: a' Plátó könyveire írt Commentariusi, mellyekből tsak fragmentumok maradtak meg *Porphyrius*nál, a' ki néki tanítványa vólt; ezenkívűl a' legnevezetesebb régi írókra való Criticája, *οἱ φιλολογοι* titulus alatt, mely még betsesebb vólna amannál. Ezek elvesztvénn: tsupánn egy

Digitized by Google

munkáját bírjuk, melynek titulusa περὶ τῆς ὑψους. vagy, *de sublimitate dictionis.* Tellyes ez tudománnyal, elmés egybehasonlításokkal, 's erányos ítélettételekkel. Különösenn nevezetes, a' mit Cap. IX. n. 9. Mó'sesről mondi: hogy tudniillik, soha ez a' Próféta, az Istenről felségesebbenn nem szólhatott vólna, mint mikor a' teremtés históriájábann ezt mondja: *mónda az Isten: légyen világosság; és lön világosság.* Ed. Sam. Frid. Nath. Morus. Lips. 1779. 8. mai.

4. *APHTHONIUS*, Antiochiából. Élt a' III-dik vagy, IV-dik Századbann. A' Hermogenes Rhetoricájára *Progymnasmak*at írt; vagy is inkább, a' Hermogenes két Progymnasmáit, négyre osztván fel, bővebbenn adta elő, és példákkal is megvilágosította. A' feljebb való századokbann, e' volt deák fordításbann egyedűl való oskolai könyv az ékesennszóllásra, és innen vette nevét a' *Chria Aphthoniana.*

5. *THEON*, Alexandriából. Élt 315. utánn; és írt Τέχνη περὶ προγυμνασμάτων, melybenn Hermogenest és Aphthoniust magyarázza, és világosítja.

§. 36.

Könnyebb neme az ékesennszóllásnak a' *Levélírás* (*Epistolographia*). A' mely Görög Levelek ma kézbennforognak: a' mennyibenn, mind, régi nevezetes emberekneк tulajdoníttatnak, gyanúsok. Nagy része azoknak származott a' későbbi Sophisták-

Digitized by Google

tőlök, kik tanítványaikkal gyakorlás végett illyen Leveleket írattak; alkalmaztatván azokat a' felvett régi embereknek characteréhez, sorsához, és bizonyos időbeli állapotjához. Illyenek az *Anacharsis*, *Themistocles*, és *Phalaris* Levelei. Más levelek ismét a' későbbi Philosophusok Oskoláiból kerültek, kik az ő előttök élt híres Philosophusoknak értelmét, magoknak azoknak szájokba szerették adni. Így lettek a' *Pythagorás*, *Socrates*, *Antisthenes*, *Diogenes*, és *Chion* (Heracleából, Pláto tanítványa) Levelei. Lehetnek mindazáltal ezen kézbenn forgó Levelek között *Isocrates*nek, *Plátó*nak, *Aristoteles*nek, *Demosthenes*nek, és *Aeschines*nek igaz levelei is: mint ezt azoknak mind filusából, mind argumentumából kihozhatni.

Minden Görög Leveleket együtt lehet látni az *Alduſ*, és *Lubin* kiadásibann. Amaz kijött Venet. 1499. 4. Ez pedig Heidelb. 1609. 4. — *Alciphron*nak (a' ki a' III-dik Századbann 298. tájánn élt) külömbkülömbféle leveleit (*Epiſtolas amatorias, ruſticas, piſcatorias, et paraſiticas*), kiadta *Bergler István*. Lips. 1715. 8. — Az *Ariſtaenetus*éit pedig (élt a' IV-dik szászad közepe tájánn), mellyek szerelmes Levelek (ἐπιστολαὶ ἐρωτικαὶ), 2 könyvekbenn, 'Sámboki János (*Joh. Sambucus*) Antverp. 1566. in 4.

§. 37.

A' *Dialogus* is úgy nézödhetik, mint egy ága az ékésennszóllásnak. Ennek talá-

lálójának *Socrates* (és innen van a' *Methodus Socratica*), tökélletességre vivőjének pedig, Plátó tartatik.

III. A' HISTÓRIKUSOKRÓL.

§. 38.

A' *Historiá*nak eredete a' Görögöknél éppenn a' volt, a' mi a' több régi Nemzeteknél. Míg az *Írás mestersége* fel nem találódott: História sem volt; hanem azt szájról szájra adott hírekkel, vagy Traditiókkal, közönségessé tevődött versekkel és énekekkel, emlékeztető oszlopokkal, szentelt helyekkel 's a t. igyekezték kipótolni az emberek. Feltaláltatvánn az *Írás*: a' törvények, szövetségek, és a' nevezetesebb történetek, kövekre vagy más kemény matériára kezdtek metsződni; mellyekből osztán a' maradék tudhatta eleinek dólgait. Így származtak külömbkülömb helyekenn egy egy kis Városra, Nemzetre, vagy, Közönségestársaságra tartozó Históriák: míg nem útazások által több Nemzeteknek magános Históriái összeszedődvénn: több Népekre tartozó, vagy még *Közönséges Históriák* is kezdtek íródni.

§. 39.

A' Görögök, a' História írásbann külömböznek más régi Nemzetektől. Mert ő ná-

Digitized by Google

nálok a' Papok, kiknek vólt kötelessége a' régibb időkbenn, hogy a' nevezetesebb történeteket feljegyezzék, nem egy bizonyos Nemzetségből vagy Familiából valók vóltak, mint az Égyiptomiaknál, Chaldaeusoknál, Indusoknál; hanem arra minden alkalmatos ember felvevődött; következésképpenn a' Históriai esméret nem rekesztődött meg: hanem közönségessé lehetett. Ezenkívűl a' Polgári szabadság inkább virágozvánn a' Görögök között, mint másutt: a' Históriai visgálódások is szabadabbak lehettek, mint szintén a' dólgok felől való ítélettételek. Tsupánn a' Nemzeti Kevélység vólt az, a' mely néminéműképpenn akadályt vetett a' Görögök között a' Históriának. Mert valami az ő Nemzetekre tartozott, az előttök többire nagyobbnak tetszett, mint igazánn vólt: más Nemzeteknek pedig, mint barbarusoknak, dólgaira nem is igyeltek: következésképpenn sok nagy dólgok e' miatt örök feledékenységbenn maradtak: mások pedig nem egészenn hitelesenn íródtak meg.

§. 40.

Legrégibb Históríkusai a' Görögöknek ezek vóltak:

1. *CADMUS*, Miletusból; a' ki mintegy 560. esztendővel élt Kr. Úr. szül. előtt, és hazájának Históriáját írta le. Szinte azonn időbenn

2. *ACUSILAUS*, Genealogiát írvánn, azt a' Trójai hadakozásonn is túl vitte.

Digitized by Google

3. *PHERECYDES*, *Athenae*ből, (meg kell különböztetni a' *Syrosi* vagy *Syrosi Pherecyde*stől, a' ki Philosophus volt). Élt mintegy 516. esztendővel Kr. Ur. szül. előtt; és az *Athenae*ről által vett régi híreket igyekezte megvilágosítani: mely munkájábann sok Városoknak, és Köztársaságoknak fundálása, sok Népek költözködési, és Genealógiák foglalatták bé. Fragmentumit e' következendő kiadásbann legjobbann meglehet találni: *Pherecydis fragmenta, collegit, fragmenta Acusilai et Indices adiecit Fran. Gvil. Sturtz.* Gerae 1789. 8.

4. *DIONYSIUS*, Miletusból. Élt mintegy 512. esztendővel Kr. Ur. szül. előtt. A' Cyclicus Poétákból szedett valamely Históriát, mellyel igen hihető, hogy élt Diodorus Siculus.

5. Másik *DIONYSIUS*, Chalcisból. Ez valamivel későbbenn élt. Öt könyveket írt a' városok építtetéséről, mellyekbenn sok nevezetes dolog lehetett.

6. *HECATAEUS* Miletusból. Élt 500. esztendővel Kr. Ur. szül. előtt; és a' mit még ő előtte senki nem próbált, a' Görög Országonn kívül lévő tartományoknak Históriáját, és Geographiáját kezdte leírni; valamint

7. *XANTHUS*, Lydiából, ugyan azon időbenn a' Lydiait. Nem különbenn.

8. 500-esztendővel Kr. Ur. szül. előtt, *HIPPYS* Rhegiumból, Siciliáról.

9. *HEL-*

Digitized by Google

9. *HELLANICUS* pedig Mitylenéből, 746-bann, többire minden akkor esmeretes tartományokról írt; élvénn, a' mint hihető a' *Hecataeus* és *Hippys* Históriáival is. Lásd. *Hellanici fragmenta, collegit Fr. Guil. Sturtz.* Lips. 1787. 8.

§. 41.

De mind ezek tsekély próbái vóltak az igaz és helyes Históriaírásnak, és ez nem elébb, hanem Herodotussal kezdődött el, a' ki ez okonn *Históríkusok Attyá*nak szokott neveztetni. Itt kezdvénn tehát, a' híresebb História írók ezek vóltak a' Görögök között:

1. *HERODOTUS*, Halicarnassusból, Cáriábann. Született Kr. Úr. előtt mintegy 484. esztendővel, és még 444-benn élt. Egyiptomba kétszer útazott, 's Görög Országot *béjárta*, hogy a' História írásra matériát gyűjtsene. Hazájába lett viszszatérése utánn, némely hazafijaival egygyütt, kik *Lygdamus* kemény uralkodását nem szenvedhették, *Thuriumba*, Nagy Görög Országba ment, és ott írta az ő 9. könyvekből álló Históriáját, mellyeket a' Grammaticusok a' 9 Mu'sák neveiről neveztek el. Ezekbenn, a' Görögöknek a' Persákkal való hadakozásit írvánn le, más Nemzeteknek, nevezetesenn a' Lydiajaknak, Egyiptomiaknak 's a t. dólgait is igen szépenn belészövi. Igazánn kívánt írni: és csak ott hibázott, a' hol másoktól, nevezetesenn az Egyiptomi Papoktól megtsalattatott. Egyébaránt, maga sok helyt a'

Digitized by Google

mit mond, úgy adja a' mint vette; ezt tévénn mindég eleibe: φασι, λεγεσι, az az: *a' mint mondják*. Joniai dialectusonn írt. Legjobbann *Wesseling Péter* adta ki, *cum notis criticis et Hiſtoricis*. Amſtel. 1763. in fol.

2. *THUCYDIDES*. Született *Athenae*benn, fő famíliából, Kr. Úr. előtt 470-benn. Halgatvánn gyermek korábann Herodotust, midőnn ez az Olympiai játékokra öſzve gyűlt Görögöknek a' maga Históriáját olvasta: oly nagy kívánság ſzármazott benne annak követésére, hogy sírásra fakadt. Emberkort érvénn, az *Athenae*i seregnek, mely *Amphipolis*nak segítségére küldődött, Vezérévé tétetett. De későnn ért oda: a' Várost meg nem menthette. Mellyért az *Athenae*iektől ſzámkivetésre büntettetett. Ekkor tehát egéſz familiástúl Thraciába ment lakni, *Scaptesyle* nevű Városba; mely, *Thaſus* ſzigetével általellenbe, a' *Neſtus* folyó víz napnyúgoti partjánn feküdt: hol néki a' felesége utánn gazdag arany bányái vóltak. Itt 20 egéſz eſztendeig lakvánn: leírta a' Peloponnesusi had-Históriáját, mely néki igen sok költségébe kerűlt. Mert, hogy minden környűlállásokat tudhasson: mind az *Athenae*i, mind a' *Lacedaemoni* Vezéreknek sokat fizetett. Minémű ſzorgalmatossággal forgolódott ezen munkának kéſzítésében, maga így írja le a' Deák fordítás ſzerint: Lib. I. c. 22. „*At vero res in ipſo bello* „*geſtas, non quas a' quolibet audio, dignas* „*duxi quas ſcriberem, neque ut mihi vide-* „*bantur; ſed et eas, quibus ipſe interfui,* „*et*

Digitized by Google

„ *et quas singulatim ex aliis, quam potui* „ *accuratissime investigavi* “: és ismét L. V. c. 26. „ *Quamdiu autem hoc bellum dura-* „ *vit, ego sensibus integris perpetuo vixi,* „ *animumque diligenter adverti, ut aliquid* „ *certi cognoscerem. Accidit autem mihi,* „ *ut post Praeturam ad Amphipolim gestam,* „ *patria annos viginti exularim: et quod* „ *apud utrosque fuerim, nec minus apud* „ *Peloponnesios, propter exilium; per oti-* „ *um, aliquid ipsarum rerum facilius cogno-* „ *verim* “. Úgy látszik, hogy eltelvénn a' 20. esztendő, *Athenae*be viszsza tért, és ott hólt meg; ámbár életének utólsó része felől semmi bizonyost nem tudhatni. — A' Dialectus, mellyel élt, Atticai, és abbann elsőnek tartatik. Munkája nyóltz könyvekből áll, mely telyes politicai jegyzésekkel. Az utólsó könyvet mindazáltal nem hasonlíthatni a' hét elsőhöz: a' honnan úgy lehet gondolkozni, hogy azt már erőtelen állapotjábann írta. Egészenn a' Peloponnesusi hadat, mely 27. esztendeig tartott, nam írhatta le: hanem annak tsak 21. esztendeit. Livius ezt követte: és Demosthenes 8-szor írta le. Cicero de Orat. Lib. II. c. 13. így emlékezik róla: „ *Post* „ *illum* (i. e. Herodotum) *Thucydides* „ *omnes dicendi artificio, meâ sententia, fa-* „ *cile vicit: qui ita creber est rerum fre-* „ *quentia, ut verborum prope numerum,* „ *sententiarum numero consequatur: ita por-* „ *ro verbis aptus et pressus, ut nescias,* „ *utrum res oratione, an verba sententiis* „ *illustrentur* “.

Ki-

Digitized by Google

Kiadta *Duker.* Amstel. 1731. in fol. Kijött Bipontumbann is, 1788-bann, Voll. 6. in 8.

3. *XENOPHON*, született *Athenae*benn Kr. Ur. szül. előtt 449. esztendővel. Socratesnek legkedvesebb és leghűségesebb tanítványa volt. A' Pelopennesusi hadbann katonáskodván: *Delion*nál vagy, *Delium*nál Socrates tartotta meg az életét. Mert midőnn a' lováról leesett volna: a' vállánn vitte ki a' veszedelemből. Abbann a' hadbann, mellyet Ifjabb Cyrus a' báttya *Artaxerxes Mnemon* ellen folytatott, nagy hírre névre kapott. *Lásd a' Görögök Historiáját.* Visszatérvénn a' tíz ezer Görög vitézekkel; mivel Agesilaushoz a' *Lacedaemoni* Királyhoz ment: számakivettetett az *Athenae*iektől, 's minden jószágától megfosztatott. Ezen kárának kipótolására a' Spártaiak, *Scillus*bann, közel *Olympia*hoz, adtak néki igen gyönyörű lakó helyet. Itt írta nagyobb részént munkáit, mellyek így következnek:

1. *Κυρου παιδεια i. e. de vita et institutione Cyri.* 8. könyvekbenn.

2. *Κυρου ἀναβασις, sive, expeditio Cyri Junioris.* Úgy írja le, mint szemmellátott tanú magáról abbann *Syracusai Themistogenes* neve alatt szól.

3. *Ελληνων* Libri 7. mely munka Thucydides Históriájának folytatása, a' Mantineai hartzig.

4. *Λακεδαιμονιων πολιτεια.*, vagy, *De republica Lacedaemoniorum.* A' *Lacedaemoni*ak iránt való háládatosságból írta.

5. Az-

Digitized by Google

5. Αθηναιων πολιτια, *seu de republica Athenienſium.*

6. Απομνημονευματων Σωκρατους Libri 4. f. *Memorabilia Socratis.* Ebből a' könyvből legjobbann meglehet a' Socrates Philoſophiáját tanúlni.

7. Σωκρατους Απολογια, a' Bírákhoz, kik Socratest kárhoztatták.

8. Συμποσιον Φιλοσοφων, vagy, *Convivium Philoſophorum.*

9. Οικονομικος λογος. *Oeconomicus liber.*

10. Λογος εις Αγησιλαον Τον Βασιλεα.

11. Ιερων ἡ Τυραννος, melybenn Simonides, *Syracusai* Hieróval, a' Tyrannusok bóldogtalanságáról beſzél.

12. Πορος (*vectigalia, quaeſtus*) ἡ περι προσοδων. i. e. *de proventibus, argenti fodinis, et vectigalibus terrae Atticae.*

13. Περι Ἱππικης. *De re equeſtri*, a' lovak tartásáról, azokról való gondviselésről.

14. Ἱππαρχικος, i. e. *de praefecturâ ſive diſciplina equeſtri.*

15. Κυνηγετικος. i. e. *de Venatione.* A' Xenophon Stilusa könnyenn folyó és terméſzeti. Innen van, hogy Cicero főképpenn őtet követte, és az ő módja ſzerint formálta a' maga ſtilusát. Már a' régieknél *Musa* és *Apis Attica* vólt a' neve. Quintilianus pedig ezt az ſtéletet téſzi róla: „*Inaffectatam eius iucunditatem aſſecutio conſequi poteſt, ita ut ſermonem ipſius ipſae gratiae finxiſſe videantur*“. Edidit *Edwardus Wels.* Oxonii 1703; 8. Voll. in

Digitized by Google

in 8. E' szerint kijött Lipsiábann is, 1762. bann. 4. Voll. in 8.

4. *CTESIAS* Cnídusból. Láss erről bővebbenn a' Közönséges Históriábann. I. Rész. p. 61. Munkái ezek: *Historiae de rebus Persarum Libri* 23; és, *De rebus Indicis Lib. I.* — Photius tartotta meg némely fragmentumit, mellyek Herodotus végénn szoktak lenni.

§. 42.

Említtetnek a' régiektől *Philistus*, *Ephorus*, és *Theopompus* nevű Histórikusok is: de a' kiknek munkáik elvesztek. Tudni mindazáltal szükséges, kik voltak? mikor éltek? mit írtak? és mitsoda betsületbenn tartattak?

PHILISTUS, *Syracusa*ból, élt Kr. Úr. előtt 360. esztendővel. Hazájából az Idősbb Dionysius alatt kiűzettetett: de annak fijától az Ifjabb Dionysiustól visszahívattatott, és nála fő tisztségeket viselt. Siciliának régi Históriáját, és a' két Dionysiusnak életét írta le. Szép elmebeli tehetségei mellett, azt jegyzik meg róla a' régiek: hogy munkájábann a' Tyrannusoknak nagyonn tsapodárkodott, és így, ha meg volna is munkája, kevés hitelt érdemlene.

EPHORUS, *Cumae*ból, élt Kr. Úr. szül. előtt mintegy 340. esztendővel, és volt Isocrates tanítványa. Írt *Közönséges História* formát, mellyet a' Heraclidáknak Peloponnesusba lett visszamenetelénn kezdvénn,

Digitized by Google

vénn, a' maga idejéig vitt le 30 könyvekbenn. Ez a' munka mintegy 850. eſztendőket foglalt magábann. A' régiek útánn ítélvénn felőle: kellemetes módonn, jó rendel, tiſztánn, de néhol tziſránn, és rhetoricè írt.

THEOPOMPUS, Chiosból, élt Kr. Úr. ſzül. előtt mintegy 356. eſztendővel. Az Attyával egygyütt, ki Chiosból, minthogy a' *Lacedaemoni*akkal tartott, ſzámkivetésbe küldetett; még gyermek korábann *Athenae*be menvénn: ott Isocrates alatt az ékesenn-ſzólást tanúlta; aztánn útazott, mely útazásközbenn sok meſzſze lakó Népeknek dólgairól ſzerezvénn magának esméretet: a' Macedoniai Király Filep Históriája leírásához fogott; de a' melybenn minden akkori más nevezetes dólgok is felkerültek. Ezenkívül folytatta a' Peloponnesusi hadnak Históriáját. Világosann, és tsinosann írt: de néha a' meséknek is helyt adott. Stilusa is inkább Orátornak, mint Históriusnak való vólt. Ezen három Históriusokról, Cicero de Orat. L. II. c. 13. így emlekezik: „ *Hunc* i. e. Thucydidem *conſecutus eſt Syracuſius Philiſtus, qui cum Dionyſii Tyranni familiariſſimus eſſet, otium ſuum conſumſit in Hiſtoria ſcribenda: maximeque Thucydidem eſt, ſicut mihi videtur, imitatus. Poſtea vero, quaſi ex clariſſima Rhetoris officina, duo praeſtantes ingenio, Theopompus et Ephorus ab Iſocrate magiſtro impulſi, ſe ad Hiſtoriam contulerunt; cauſas omnino nunquam attigerunt“.* Úgyan ezek előfordúlnak c. 23. is.

§. 43.

Digitized by Google

§. 43.

A' Nagy Sándor idejebeli Históriku-soknak munkái; már ma nintsenek meg: úgyhogy felőlök tsak a' későbbi írókból tudunk valamit. Illyenek: 1. *Callisthenes*, Aristoteles tanítványa, kiről az a' régiek ítélete, hogy sem szépenn, sem igazánn nem írt. 2. *Onesicritus*, a' ki a' Nagy Sándor viselt dólgait a' Xenophon Cyropaediája szerint akarta leírni; következés-képpenn azokbann a' költeménynek egy-mást kellett érni. 3. *Hegesias Magnes*, a' ki a' Görög beszédbe szenvedhetetlen tzifrázást, vagy, az úgy nevezett Asiai pompát vitte bé. 4. *Clitarchus*, a' ki inkább Epicus író vólt, mint igaz Historikus. Hasonlót lehet mondani 5. *Chorilus*ról, 6. *Agis*ról, 7. *Androsthenes*ről, 8. *Megasthenes*ről 's a t. Leghitelesebb leírását a' Nagy Sándor idejébenn történt dólgoknak kétség kívül a' *Ptolemaeus Lagi*, és *Aristobulus* Históriáibann találnánk, ha azok megvólnának: mert ezek mind kettenn Nagy Sándornak Vezérei vóltak, és az ő halála utánn írtak. Az *Eumenes*, és *Diodorus* jegyző könyveit kívánni lehetne, hogy megvólnának. — Lásd. Fabric. Bibl. Graec. L. III. c. 8. Vol. II. Ugyan erre az időre tartozik *Hecataeus*, Abderaból, ki is egy vólt Nagy Sándor útitársai közzül, és a' 'Sidók régi dólgairól írt, a' mint azoknak magoktól a' 'Sidóktól végire járhatott. Ennek némely fragmentumit megtartotta *Josephus contra Apionem* L. I. c. 22. Egygyütt is lehet azokat látni illyen titulus alatt: *Hecataei Abderitae Eclogae. Edidit*

Digitized by Google

lit cum Comment. perp. Petr. Zornius Altonae 1730. 8. Ide számlálhatni bizonyos tekintetbenn *Heraclydes*t is; a' ki mint-hogy *Pontus*ba való volt, rend szerint *Ponticus*nak neveztetik. Ez élt Kr. Ur. szül. előtt mintegy 320. esztendővel írt Περὶ Πολιτειων, *De Politiis*, mely munkának némely fragmentumit meglehet látni *Gronov. Thes. Ant. Graec. Tom.* VI. pag. 2819. A' *Chaldaeai* Históríkusról *Berosus*ról, Lásd a' Közönséges Históriát. — Ezen írók utánn, a' mi tsudálatos dolog, szinte 200. esztendeig egy nevezetes Históríkus sem támadt a' Görögök között. Hanem azutánn, *Polybius*, annál nagyobb hírrel és névvel állott elő; kinek nyomdokit mások is követték.

§. 44.

1. *POLYBIUS*, született Arcadiábann, nevezetesenn Megalopolisbann; Kr. Urunk előtt 204. esztendővel; meghólt pedig 122. vel, és így 82. esztendős korábann. Az Attya *Lycortas* az *Achaeusi szövetség*nek feje lévénn: őtet úgy nevelte, mint a' ki jövendőbenn hasonló tisztséget viselhetne. A' hadi mesterséget pedig tanúlta ama híres Vezértől *Philopoemen*estől, a' kibenn végződött mintegy a' Görög Vitézség; és, ezért utólsó Görögnek szokott mondattatni. Így nevekedvénn fel Polybius: hazájábann fő hivatalokat viselt; 175-benn pedig Kr. Ur. szül. előtt, az Égyiptomi Királyhoz Ptolemaeus Epiphaneshez követségbe küldetett. Azombann, az *Achaeusi szövetség*

Digitized by Google

gyanússá lévénn a' Rómaiak előtt: többekkel egygyütt, Polybius is Rómába vitetett, és ott, mint kezes letartóztatódvánn, 17. esztendeig lakott. Ennek a' Rómábann való hoszszas múlatásának kell kőszönni, hogy ollyan remek munkát írt, a' millyenről most mindjárt szó fog lenni. Mert az alatt, Rómábann sok fő emberekkel, nevezetesenn a' Scipiókkal megesmerkedett, és barátságbann élt: kiváltképpenn a' kissebbik Scipióval, vagy Scipio Aemilianussal; kit a' hadi tudományra ő tanított. Így a' Római dólgokról magának tökélletes esméretet szerezhetett: azokhoz a' documentumokhoz is hozzájuthatvánn, mellyekkel mások nem élhettek; nevezetesenn, a' Capitoliumbann tartatott *Libri Censuales*ekhez. Ugyan ezt a' Scipiót az Afrikai expeditiojábann követvénn, Carthágónak megvételébenn és lerontasábann is jelenvólt. Nem külömbenn ott vólt Corinthusnak megvételébenn is. Azutánn pedig Égyiptomba, Galliába, Spanyol Országba útazott; az Alpeseket megvisgálta; hogy így a' helyeknek fekvését tudvánn, a' dólgoknak folyásiról annál helyesebbenn ítélhetne. Végre hazafiai eránt a' Rómaiakat megengeszteltvénn, 's közöttök jó rendet állítvánn fel: a' Scipio halála utánn, viszszament hazájába; hol mindenektől betsültetvénn, hat esztendeig élt. Írt Ἱστορίαι Καθολικαὶ nevű munkát, mely állott 40. könyvekből. Ezekbenn 52. esztendőknek a' Históriáját írja meg; úgymint, a' II. Poenusi hadnak kezdetétől fogva, a' Macedóniai Országnak Rómaiaktól lett elron-

ta-

Digitized by Google

tatásáig esett dólgokat. Nagy kár, hogy ebből a' munkából, mely példa a' Pragmatica Históriára, tsupánn az öt első könyvek vagynak meg épenn; a' 6-tól pedig a' 17-kig, tsak Epitome; mellyet a' X. ſzázadbann Constantinus Porphyrogenneta kéſzíttetett.

Leg jobb kiadás a' *Schweighäuser Jánosé*, Lips. 1789, ſqq. 7. Voll. in mai. 8. A' hadi mesterségre nézve leg jobb Commentatorok reá: *Folard* és *Guischard* (vagy, Quintus Icilius). Wienn. 1759. 7. in 4.

2. *DIONYSIUS HALICARNASSEUS.* Élt Kr. Úr. ſzül. előtt mintegy 8. eſztendővel. Hazájából *Halicarnassus*ból Rómába menvénn Augustus alatt: ott 22. eſztendejig lakott; es minekutánna a' Deák nyelvet megtanúlta, azt tévénn fel magábann, hogy Római Históriat ír, mindenféle Deák könyveket, mellyeknek erre a' tzélra haſzna lehetett, megolvasott. Illyen kéſzűlettel írta oſztánn az ő Ρωμαικη αρχαιολογια nevű munkáját 20. könyvekbenn; melybenn Róma építtetésétől fogva, az első Poenusi had kezdetéig ment. Minthogy ez a' munka a' Görögök ſzámára kéſzült: kiket a' Rómaiak egéſz állapotjával akart megesmerkedtetni *Dionysius*: sok ollyan dólgok is találtatnak abbann, mellyeket magok a' Római Irók, mivel nálok mindenek előtt esmeretesek vóltak, 's feltették, hogy minden tudja, nem említenek: holott azokat éppenn ſzükség tudni. Ez az oka, hogy *Dionysius Halicarnasseus*ból, job-

jobbann meglehet tanúlni a' Rómaiaknák régibb dólgait és állapotját, mint magokból a' Római Históriakusokból: tsak az a' kár, hogy a' munka nints meg egészenn, mert a' II. első könyvekenn kívül, mellyek Rómának 312-dik esztendejéig vivődnek le; a' többinek tsak fragmentumi maradtak meg. Dítséretes munka ez, a' Chronologiára nézve is, melynek bizonyosságra való vitelébenn nagy gondal forgolódott *Dionysius*.

Legjobbann Reiske adta ki, Lips. 1777. 6. Voll. in 8. Ebbenn mindazáltal nem tsak Archaeologia vagyon: hanem a' Rhetorica munkái is *Dionysius*nak, mellyeket hihető még ifjúkorábann kéfzített; millyenek:

1. Περι συνθέσεως ὀνομάτων i. e. de ftructura Orationis.

2. Τεχνη i. e. Ars Rhetorica ad *Echoratem*; mely felette igen hibásonn jött által hozzánk.

3. Τῶν Παλαιῶν χαρακτῆρες ſ. Τῶν ἀρχαίων Κρίσις, melybenn a' nevezetesebb régi Görög Poétákat, Orátorokat, Philosophusokat, és Históriakusokat, ítéli meg.

3. *DIODORUS SICULUS*; *Argyrium*ból, Siciliábann. Élt Julius Caeſar és Augustus alatt, Kr. Úr. ſzül. előtt mintegy 6. esztendővel. Ifjúkorábann Europának és Asiának nagy részét béjárta. Égyiptombann soká lakott; mindenütt a' tartományok históriája utánn járt; a' Deák nyelvet is megtanúlta, hogy a' Deák Historiku-

Digitized by Google

kusokat is olvashassa: és így készítette ama nagy munkát 40. könyvekbenn, mellyet *Bibliotheca Historicának* nevezett, és a' mellyekbenn a' legrégibb időktől fogva, Julius Caesarnak Galliábann való hadakozásáig ment le. Az egész munkábann Geographiai rendet tartott; az az, úgy adta elő a' Históriát, a' mint magoknak a' Nemzeteknek lakóhelyei következtek egymásutánn. Nagy kíntstől fosztatott meg a' Túdós Világ, hogy ennek a' munkának több felinél, úgymint 25. könyv elveszett. A' 4. első könyv, melybenn Asiának, Afrikának és Európának legrégibb históriája, a' Trójai hadakozásig van foglalva, egészszenn megvan. Az 5-dikbenn, van a' szigeteknek leírása: Βιβλος πεντε. A' 6-dikbann és azt követő könyvekbenn a' 11.-ig, a' Napkeleti Országoknak, a' Görögöknek históriája; a' Rómaiak kezdete; és az egész földnek históriája volt, szinte Xerxesnek Görög Országba lett béütéséig: de ezeknek igen kevés része maradt meg. A' következő 10. könyvek, úgymint a' 11-től fogva a' 20-dikig, egészszenn megmaradtak; és mennek a' Nagy Sándor haláláig, az *Athenaei* Archonoknak és Római Consuloknak feljegyzésével egygyütt: úgy mindazáltal, hogy a' Római História igen rövidenn, a' Görög pedig igen bővenn adatik elő. Az utólsó 20. könyvek mind elvesztek. Legjobb kiadása az Amstelodami 1745. 2. Voll. in fol. *ex recenſione et cum animadverſionibus Petri Vesselingii.* Igyekezett *Polybiust* követni, még csak a' fülusbann is: de el nem érhette.

Digitized by Google

4. *NICOLAUS DAMASCENUS*, így neveztetett *Damascus* Városától, a' honnavaló vólt. Élt Kr. Úr. szül. előtt mintegy 5. esztendővel. Fő rendű szüléktől származánn; gyermekségétől fogva minden tudományokbann oktatódott. Augustus és Herodes előtt nagy kedvességbenn vólt, és ez őtet amahoz követségbe is küldötte. Írt Közönséges Históriát; Ezenkívül *Assyriai* Históriát; annakfelette leírta mind a' maga mind az Augustus életét. Mind ezeknek fragmentumit megtalálhatni *in Gronovii Thesaur. Antiqu. Graec. Tom. 6. pag. 3843.*

5. *FLAVIUS JOSEPHUS* Jéru'sálemből. Élt 37-től fogva 93-ig Kr. Úr. szül. utánn. Neveltetése, mint 'Sidónak, igen jó vólt; mely a' tudománnyából megtetszik. Mert 14. esztendős korábann, a' Jéru'sálemi Írástúdók, a' Törvényből a' legnehezebb kérdéseket tehették eleibe. Három esztendeig az *Essenusok*kal tartott: hanem azutánn a' *Pharizeusok*hoz állott. Huszonhat esztendős korábann, Kr. Úrunk szül. utánn 63-bann, Romába menvénn, némely 'Sidó Papoknak dólgábann, kiket Felix nevű Tisztartó megfogatványn oda küldött: a' Néró feleségének Poppaeának esmeretségébe jutott, a' ki őtet Nérónak oly foganatosann ajánlotta, hogy az által a' fogságbann lévő Attyafiai mind kiszabadúltak. Visszatérvénn a' hazájába: azt nagy zürzavarok között találta. Hijjába igyekezett rajta, hogy a' 'Sidókat a' Rómaiakkal való békességnek és egygyességnek fenntartására vegye. Hármintz esztendős korábann, Kr. Úr. szül. utánn 67-benn, a'

a' Galilaeára való vígyázás bízódvánn reá: azon hívatalt nagy okossággal vitte; míg-nem *Jotapata*, mellyet darab ideig vitézűl óltalmazott, megvétetvénn, a' Vespasianus fogságába esett. Mindazáltal azt jövendőlvénn a' környűlállásokból, és a' katonáknak Vespasiánushoz nagyonn való ragaſzkodásából; hogy ő bizonyosann Tsáſzár leſzſz: Eſztendő múlva ez a' jövendőlés bétellyesedvénn, Vespasianustól ſzabadonn botsáttatott, és ugyan ekkor nyerte a' *Flavius* nevet. Azutánn *Titus*sal, a' ki őtet különösenn kedvelte, jelenvólt, a' Jéru'sálemi ostrombann. Ezen Városnak megvétele utánn pedig, Rómábann lakott, Vespasianus három fiainak uralkodása alatt. Itt írta ἀρχαιολογια Ἰουδαικη nevű munkáját 20. könyvekbenn, melybenn a' 'Sidó nép Históriáját Világ kezdetétől fogva, Néró Tsáſzár uralkodásának 12-dik eſztendejéig viſzi. Előſzör ezt a' munkát 'Sidó nyelvenn kéſzítette: hanem azutánn hogy Titusnak béadhassa Görögre fordította; ki is azt jóváhagyta, és megdítsérte. Nagy vetélkedésre adott alkalmatosságot a' Tudósok között ezen Archaeologiábann L. XVIII. c. 3. n. 3) az a' hely, melybenn a' Kriſztusról igen ſzép tanúbizonyság tevődik, a' Deák fordítás ſzerint ezenn ſzókkal: „ *Eo etiam tempore fuit Jesus vir* „ *ſapiens, ſi tamen virum eum apellare fas* „ *eſt. Fuit enim mirabilium operum effe-* „ *ctor, magiſter hominum, qui verum cum* „ *voluptate acceperunt: multosque Judaeos,* „ *multos item gentiles ad ſe pellexit. Hic* „ *erat Chriſtus, quem cum Pilatus ab ho-*

Digitized by Google

„ *minum nostrorum primis delatum, crucis*
„ *supplicio addixisset: eum tamen amare*
„ *non desierunt, qui primum amaverant.*
„ *Apparuit enim eis tertio die redivivus,*
„ *divinis vatibus et haec, et mille alia de*
„ *eo miranda effatis. Atque ab eo denomi-*
„ *natus Christianorum coetus, durat usque*
„ *ad hunc diem*". Vagynak a' kik ezen helyről úgy gondolkodnak, hogy azt valamely régi Keresztyén szúrta a' Josephus munkájába: nem foghatvánn még, hogy 'Sidó Vallásonn lévő ember ilyen tanúbizonyságot tégyen a' Krisztusról, Mások ellenbenn igaz és magától Jósephustól származott helynek esmérik. Vagyon még Josephusnak *De bello Judaico* nevű munkája 7. könyvekbenn; ez is először 'Sidóúl íródott; hanem azutánn úgy fordította Görögre, hogy Vespasianusnak béadhassa. Ezenkívül *Contra Apionem* két könyve. *Apion*, Egyiptomi, vagy, némellyek szerint, *Oasis*ból való, és így *Lybia*i ember vólt; többire Alexandriábann lakott, Rómábann Grammaticát tanított, és Tiberius előtt oly nagy tekíntetet szerzett magának, hogy az őtet *Mundi Cymbalum*nak nevezte. Írt az Egyiptomi Régiségekről a' 'Sidók ellen. Mely munkáját Josephus úgy tzáfolja meg: hogy először megmutatja mi az oka, hogy a' Görög Írók keveset gondoltak a' 'Sidókkal, és azoknak viselt dólgaival. Azutánn pedig; hogy a' 'Sidókról tsak ugyan emlékeznek a' Külső és Pogány Írók is; kiváltképpenn az Egyiptomiak között *Manetho*, a' Chaldaeusok között pedig *Berosus* és mások. Opp. Josephi ed. *Sigebertus Havercamp*, *cum notis va-*

variorum. Lugd. Batav. 1726. 2. Voll. in fol. A' József munkái jó segítségül szólgálnak a' Szent Irásnak és a' régi Ekklé'siai Históriának világositására.

6. *PLUTARCHUS Chaeroneá*ból, Boeotiabann. Élt a' mint hozzávethetni, az I-ső szászad közepénn, *Athenae*benn. *Ammonius Saccas*nál tanúlta a' Platonica Philosophiát, azután Rómábann maga is Philosophiát tanított Vespasianus alatt; úgy mindazáltal mint Eclecticus, egyik Sectához sem kötvénn magát. Trajanus őtet Consullá és Illyricumi, 's Görög Országi Helytartóvá, Hadriánus pedig Görög Országg Procurátorává tette. Életének utólsó részét a' hazájábann *Chaeroneá*bann tőltvénn, meghólt 130-tájánn. A' Histórikusok közzé számláltatik ama nevezetes munkájáért; Βιοι παραλληλοι. vagy, *vitae parallelae*, melybenn a' híres Görög és Római embereknek characztereit hasonlítja egybe. Illyen Parallelája 44. van, 's ezenkívül 5. magános Biographiája. Ezzel a' munkával szerzett legnagyobb hírt nevet magának Plutarchus; mivel ebből mindenütt igazságnak, és virtusnak szeretete, erányos ítélettétel, az emberi terméfzetnek esmérése, és a' politicába mélyenn való bélátás tündöklik ki. Hogy valakinek ehez a' munkához kedve jöjjön: olvassa meg annak egy részét e' következendő kiadás szerint: *Plutarchi Theseus et Romulus, Lycurgus et Numa. Recenfuit, explicavit, indicibus neceffariis inftruxit Leopold. Lips. 1789. in 8.* Egészenn több munkáival együtt Reiske adta ki Lips. 1774—82. Voll.

Digitized by Google

in 8. Közelebb kiadta *Hutten cum adnotationibus variorum adiectaque lectionis varietate.* Tubingae 1791. ſqq. De mind ezek utánn is kívánni lehet azon kiadást, mellyet Amsterdami Profeſſor Vyttenbach még 1787-benn ígért.

7. *FLAVIUS ARRIANUS*, Nicodemiából, Bithyniábann. Élt a' II-dik ſzázadbann Hadrianus alatt; kitől 134-benn Cappadociai Helytartóvá, azutánn pedig Római Consullá tétetett. Írt 1. *De expeditione Alexandri* 7. könyvet, *Aristobulus*nak és *Ptolemaeus*nak már ma meg nem lévő írásiból. 2. *Indica* nevű munkát, vagy, India Históriáját; mely némelyektől az előbbi munka 8-dik könyvének tartatott; de hibásann: mert az Atticai, e' pedig Jóniai dialectusonn van írva. Kéſzítette a' Nearchus túdosításiból, ki a' Nagy Sándor parantsolatjából, hajónn ment India megvisgálására. Legjobb kiadása Arrianusnak: *Cum notis Georgii Raphelii. Amſtel.* 1757. 8. mai.

8. *APPIANUS*, Alexandriából. Élt Trajanus, Hadrianus, és Antoninus Pius Tsáſzárok alatt. Rómába menvénn; ott előſzör Prókátoroskodott. Azutánn a' Tsáſzári jövedelmeknek béſzedése bízódott reá. *Római Históriá*jának, mellyet Trója megvételénél kezdvénn, 24. könyvekbenn Augustusig vitt le, tsak fele van meg. Mely munkábann nem az idő, hanem a' Provinciák rendi ſzerint megyen. Az első öt könyvekből, tsak fragmentumok maradtak meg; mint ſzintén a' 9-dikből is. A' *Parthi-*

Digitized by Google

thica nevű könyv pedig nem igaz munkája. A' 6-dik könyvbenn a' Spanyol Orſzági História (*Iberica*) a' 7-dikbenn *Hannibalica*, vagy, a' Hannibállal való hadakozások; a' 8-dikbann *Lybica*; a' 11-dikbenn *Syriaca* és *Parthica*, a' 12-dikbenn *Mithridatica*, a' 13-diktól fogva a' 17dikig, a' *hazafiak közt való hadakozások*; a' 23-dikbann pedig, *Illyrica* foglaltatnak bé. Plutarchusból, és Polybiusból sokat vett Appianus.

Legjobb kiadása: *Ex recenſione et cum notis Joh. Schweighäuſeri. Lips.* 1783. — 1785. 3. Voll. in 8.

9. *AELIANUS Praenesté*ből, Latiumbann. Élt a' III-dik Századbann, 222. eſztendő tájánn. Noha majd mindég Olaſz Orſzágbann lakott: az Atticai dialectus ſzerint oly ſzépenn írt, mintha magábann *Athenae*benn lakott vólna; a' honnan már a' régiektől Μελιγλωσσος, és μελιφθογγος nevet érdemlett. Vagyon Ποικιλη ἱστορια titulusú munkája 14. könyvekbenn; mely külömbkülömbféle anecdotumokból, nevezetes történeteknek leírásából áll. *Edidit ex recenſione Jac. Perrizonii cum notis variorum;* C. G. Kühn Lips. 1780. 2. Voll. 8. Másik munkája, (Περι ζωων) oda alább a' terméſzeti História Írók között fog említődni.

10. *DIO CASSIUS*, vagy, *Caſſius Dio Cocceianus*, Nicaeaból. Élt mintegy 222-ol Kr. Ur. ſzül. utánn, Pertinax, Macri-

Digitized by Google

crinus és Alex. Severus Tsáfzároknak uralkodása alatt. *Dio Cocceianus*nak nevezetett az Annyáról való Nagy Attyától Rhetor *Dio Chrysostomus*tól, a' ki *Nerva* Coccejus Tsáfzár eránt való tifztelethől *Cocceianus* nevet vett fel; *Cassius*nak pedig az Attyáról *Cassius Apronianus*ról, a' ki Cilíciai Helytartó vólt. Maga is *Dio Cassius* nagy tifztségeket viselt. Mert Rómábann két izbenn Consul, azutánn pedig Africábann, Dalmatiábann, és felső Pannóniábann Proconsul vólt. Utóljára a' hazájába vifzfzatérvénn, ott végezte életét, de mikor? nem tudhatni. Irt Római Históriát 80. könyvekbenn, kezdvénn *Aeneas*onn, és fzinte a' maga idejéig, vagy 228-dik esztendeig levívénn. Az első 35. könyvekből, csak fragmentumok maradtak meg; a' 36.tól fogva a' 60-ig, alig van valami híjja; a' 61-től fogva pedig a' 80-ig csak Epitome, mellyet a' II-dik fzázadbann *Xiphilinus* nevű Szerzetes kéfzített. Gyönyörűséggel lehet olvasni, ámbár néha rhetori módonn befzél, és tsekély dólgokonn tovább múlat, mint kellene. Az benne hiba, hogy Pannoniát jobbann nem írta le, az abbann lakó Nemzetnek nyelvével, természtetével, és fzokásival egygyütt. *Edit. Graec. et Lat. cum notis J. A. Fabricii et Reimari Hamb.* 1750.—1752. 2. *Voll. in fol.*

11. *HERODIANUS*, Alexandriából, Élt a' III-dik fzázad közepénn, 's lakott Rómábann. Irt Római Históriát, nevezetesenn, az ő idejébenn élt Tsáfzároknak Históriáját, *Antonius Pius*nak halálától fogva az Ifjabbik *Gordianus*ig; mely idő mint-

Digitized by Google

mintegy 50. esztendőre telik, 8. könyvekbenn. Stilusa egygyűgyű, és könnyű, itélete józan, helyes és szabadonn való. Oltsó 's azomba jó kiadás: *ex recenſione Fr. Aug. Wolfii Halae* 1792. in 8. — a' drágábbak közzül legjobb az *Irmisch kiadása. Lips. 1788. et ſqq. 4. Voll. in 8.* Ebbenn bőv és nagy munkával kéſzült Commentarius vagyon Herodianusra, mely annak, a' ki a' Görög Literaturával ſzorosabbann akar esmerkedni, igen haſznos.

12. *OLYMPIODORUS*, *Thebaeből*, Egyiptombann. Élt a' IV-dik ſzázad első felibenn. Írt Közönséges História formát, *ὑλη* név alatt, 22. könyvekbenn; melybenn 407-től fogva 425-ig mégyen, és azt az Ifjabb Theodosiusnak ajánlotta. De ezen munkának tsak azzal az Epitoméjával bírunk, mellyet Photius tsinált. Lásd. Photii Biblioth. Cod. 80.

13. *ZOSIMUS*. Élt az V-dik ſzázad közepe felé, és lakott Constantzinápolybann. Írt Tsáſzárok Históriáját 6. könyvekbenn, Augustustól 410-ig. Ambár Pogány volt, és a' Kereſztyén Tsáſzárokról, különösenn Nagy Constantinusról, kémélés nélkül ítél: mindazáltal ahoz értő Bíráktól egynek tartatik a' legjobb és olvasásra legméltóbb Históríkusok közzül. *Graec. et Lat. recenſuit, notis criticis et commentario Hiſtorico illuſtravit Reitemeier* Lips. 1784. in 8. A' végénn vagynak *Heyne*nak is némely jegyzései.

§. 45

Digitized by Google

§. 45.

A' következendő Históríkusok, kik Görög nyelvenn írtak, ez alatt a' közönséges név alatt foglaltatnak bé: *Byzantiumi Írók.* Tulajdonképpenn ugyan Byzantiumi Írók, vagy, *Scriptores Hiſtoriae Byzantinae*, tsak azok vólnának, kik a' Byzantiumi vagy Constantzinápolyi Tsáſzárok alatt élvénn, a' Napkeleti Birodalomnak Históriáját, Nagy Constantinusonn kezdvénn, Constantzinápolynak megvételéig ſzakadatlanúl viſzik le; úgy hogy a' hol az egyik végzi, a' másik kezdi. Illyen értelembenn a' *Corpus Hiſtoriae Byzantinae* tsak négy Írókból állana, kiknek nevei ezek: 1. *Zonaras*, 2. *Nicetas Acominatus Choniates*, 3. *Nicephorus Gregoras*, 4. *Laonicus*, vagy, *Nicolaus Chalcocondyles*, vagy *Chalcocondylas*, vagy, megrövidítve, *Chalcondylas:* mert ezeknek munkáibann az egéſz Byzantiumi História benne van. De már a' ſzokás sokkal ſzélesebb értelembenn veſzi a' *Byzantiumi Írók*at, úgyhogy azokonn ollyan Históríkusok is értetnek, kik a' Világ teremtetéſénn kezdvénn, nem annyira Byzantiumi, mint Közönséges Históríát írtak, sőt sokſzor egygyik a' másikat írta le; némellyik pedig nem is Históríát, hanem Geographiát és Topographiát írt. E' ſzerint a' Byzantiumi Írók ſzáma sokra telik, úgyhogy azok a' Velentzei kiadás ſzerint 1729. 28. Volument téſznek in folio: és már ebbenn az említett Históríkusokonn kívűl, sok más Írók munkái és Excerptái belé jőnek. Illyen Excerptákat hagytak: 1. *Dexippus Athenaeb*ől, Aurelianus alatt. 2. *Eu-*

Digitized by Google

2. *Eunapius Sardianus*, Honorius és Arcadius alatt. 3. *Petrus Patricius* és *Magiſter*, Justinianus alatt. 4. *Priſcus Rhetor*, az Iſjabb Theodosius alatt. 5. *Malchus Philadelphiensis* Anastasius alatt. 6. *Menander Protector* Mauritius alatt. 7. *Theophylactus Simocatta* Heraclius alatt. Ezenkívül ide tartoznak 1. *Olympiodorus*, II. Theodosius alatt. 2. *Candidus Isaurus*, Anastasius alatt. 3. *Theophanes Byzantius*, II. Justinus alatt. 4. *Hesychius Milesius*, a' VI-dik ſzázad közepe felé. 5. *Svidas Lexicographus*, kit némellyek a' X-dik, mások a' XI-dik, mások ismét a' XII-diknek közepére teſznek.

A' Byzantiumi Írók között lévő tellyesebb munkák rendel így következnek:

1. *PROCOPIUS Caesareából*; *Palaestinában*. Élt a' VI-dik ſzázadbann. Eleinte Constantzinápolybann Prokátoroskodott, és ékesennſzóllást tanított. Azután, mint Secretarius, vólt Belizarius mellett; meghólt 562. tájánn. Írt Históriát 8. könyvekbenn, mellyeket két *Tetrás*ra oſztott. Az elsőnek Περσικα, a' másodiknak Γοθικα nevet adott. Amannak azért; mivel annak két első könyveibenn a' Persákkal való hadakozások íratnak le, 408-tól fogva, 559-ig, (ugyan annak két utólsó könyveibenn, Afrikábann a' Vandalusokkal, és Maurusokkal folytatott hadakozások adatnak elő, 395-tól fogva 545-ig): az utólsó Tetrásnak pedig azért, mivel a' Gothusokkal való hadakozást foglalja magábann, és 487-tenn kezdődvénn, vivődik 552-ig.

Pro-

Digitized by Google

Procopius másik munkájának ez a' titulussa: Κτισματα, vagy, *De aedificiis conditis vel reſtauratis auſpicio Juſtiniani Imperatoris Libr. 6.* Harmadik munkája: Ἀνεκδοτα, az az titkos Históriája Justinianusnak; melybenn valami jót másutt Justinianusról és Belizariusról mondott, mind azt viſzſzahúzza, és őket igen rút ſzínekkel feſti le; mint ſzinte Theodorának bujaságát is. Stilusa könnyenn folyó, és idejéhez képest meglehetős.

2. *AGATHIAS Myrinából*, *Aeoliában*. Élt a' VI-dik ſzázad vége felé. Alexandriábann tanúlt; Kereſztyén, és a' mint hihető, Constantzinápolybann Prokátor vólt. Epigrammáiból, mellyeknek ſzáma 80-ra megy; úgy látſzik, hogy abbann az időbenn hála jelesebb elméjű ember alig vólt. A' Procopius Históriáját, még Justinianus Tsáſzár alatt, 552-től fogva, 559-ig folytatta; de 594-nél előbb közönségessé nem tette. Mely munkát, mind a' benne lévő dólgok, mind azoknak jó előadása, betsessé teſznek.

3. *THEOPHILACTUS SIMOCATTA*, Egyiptomból. Élt a' VII-dik ſzázad eleinn Constantzinápolybann; Heraclius Tsáſzár alatt. A' Leveleinn (*Epiſtolae Morales* 49; *Rüſticae* 27; *Amatoriae* 28), és a' természeti dólgokról való visgálódásinn kívűl (ἀποριαι φυσικαι), leírja 8. könyvekbenn a' Mauricius Tsáſzár Históriáját oly hathatosann, hogy midőnn azt a' gyilkos Phocasnak halála utánn közönséges

he-

hellyenn elolvasta: minden halgatói sírásra fakadtak.

4. *GEORGIUS SYNCELLUS*, Cyprusból, Constantzinápolyi Szerzetes és Apatur; élt a' VIII-dik szászad vége felé. A' *Syncellus* nevet attól a' hivataltól vette, mellyet a' Constantzinápolyi Patriarcha *Tarasius* mellett, mint annak Vitzéje és Secretariussa, viselt. Mert az ollyan Papi személy, a' ki a' Püspök mellett, 's azzal egy szobábann (*quasi in eadem cella*) lakott, hogy akárminémű dologbann segítségre lehessen: *Syncellus*nak hívattatott. Irt Chronographiát, vagy is, Kronikát, mellyet Adámonn kezdett, és Diocletianusig vitt le. Leginkább Eusebiust követte (kiről lásd oda alább az Ekklésiai Tanítók közt); a' mit maga adott hozzá, vagy igazított rajta: igen kevés.

5. *THEOPHANES ISAACIUS*, született 784-benn; meghólt 817-benn. A' képek tiszteletéről való villongásokbann, melynek nagy óltalmazója vólt, sok viszontagságokonn ment által. Utóljára 815-benn, Leo Armenius Tsászár, Samothraciába szám-kivetésbe küldötte, és ugyan ott hólt meg. A' *Syncellus* Kronikáját 285-től fogva, 813-ig folytatta, a' Pólgári és Ekklésiai Históriát egybekötvénn; de jó rend nélkül.

6. *NICEPHORUS CONSTANTINOPOLITANUS*, született 758-bann, meghólt 828-bann. Külső hivataloknak viselése utánn, Klastromi életre advánn magát, Constantzinápolyi Pátriárchává lett. De zt

Digitized by Google

tsak 9. eſztendeig viselhette. Mert Leo Armenius Tsáſzártól, mivelhogy a' képektiſztelete mellett nagyonn buzgott: 815-benn ſzámkivetésbe küldetett. Munkái ezek: 1. *Chronologia Compendiaria*, mely Ádámtól fogva, az ő idejéig vivődik. 2. *Breviarium Hiſtoricum*, mely Mauricius halálától, vagy, 602-től, Constantinus Copronymusig, vagy, 770-ig mégyen; és nem megvetendő munka. Vagynak holmi Theologiára tartozó polemica írási is, de a' mellyek ide nem tartoznak.

7. *CONSTANTINUS PORPHYROGENNETA*, *Leo Sapiens* Tsáſzárnak fia, ſzületett 905-benn, meghólt 959-benn. Az Attyáról mintegy örökség ſzerint ſzálván a rea a' tudományok ſzeretete, igyekezett azoknak hanyatlását a' mennyire tőlle kitőlt meggátolni. De, a' mely eſzközt erre válaſztott: azzal, több kárt tett mint haſznot. Hogy t. i. a' tudományokhoz könnyebbenn lehessen jutni, sok és külömbkülömbféle Auctorokat excerpáltatott, vagy azokból Epitomét kéſzíttetett; de a' melyből a' lett, hogy idővel tsak az illyen Epitomékhoz, és Excerptákhoz ragaſzkodvánn az emberek, 's a' nagyobb munkákkal, mellyekből azok kéſzíttettek, egéſzenn felhagyvánn, jobbára elveſztek az eredeti munkák, és tsak a' ſzáraz, és sokſzor minden józan ítélet, és guſztus nélkül kéſzűlt excerpták maradtak meg, a' tudományoknak nagy kárával. Halála, a' fia *Romanus* által lett, a' ki őtet méreggel veſztette el. Külömbkülömbféle munkákat írt: 1. *De adminiſtrando imperio ad filium Ro-*

Digitized by Google

Romanum; melyből a' Napkeleti Birodalomnak akkori állapotját, és a' kűlső Nemzetekhez képest való erejét, vagy gyengeségét, legjobbann meg lehet ítélni. 2. *De Thematibus imperii occidentalis L. II.*; a' Birodalombann való Praefecturákról, mellyekre elosztatott; azoknak eredetéről, és azokbann lakó Népekről. Szinte ollyan betses munka, mint az első. 3. *De ceremoniis Aulae Byzantinae* Libr. II. 4. *Collectanea et excerpta Historico Politica et Moralia*, 53. részekbenn; de a' mellyekből csak a' 27-dik *de Legationibus*, és az 50-dik *de Virtute et Vitio* maradtak meg. A' hadi mesterségre tartozó munkái másutt fognak említődni.

8. *JOHANNES SCYLITZES*, élt a' XI-dik szászad vége felé. A' Constantzinápolyi udvarnál fő tisztségeket viselt. Munkája: *Compendium Historiarum*, mely a' Nicephorus Tsászár halálától, vagy a' 811-dik esztendőtől, az Isacus Comnenus uralkodása kezdetéig, vagy, 1057-ig megyen. Ez a' História még eddig nem görögűl, hanem csak deákúl van nyomtatásbann. De e' miatt semmi fogyatkozás nintsen. Mert más Iró, úgymint:

9. *GEORGIUS CEDRENUS*, a' ki hasonlóképpenn a' XI-dik szászad véginn élt, Johannes Scylitzest csaknem szóról szóra kiírta; a' kinek pedig munkája görögűl is megvan a' Byzantiumi Irók collectiójábann; és a' Világ kezdetinn kezdődvénn, éppenn ott végződik, a' hol a' Johannes Scylitzes Breviariuma; t. i. 1057-dik esztendőnél.

Digitized by Google

Jegyzés. Illő itt említeni, noha nintsenek a' Byzantiumi Írók között:

1. *Eudocia Macrembolitissát*, Constantinus Ducasnak, ennek pedig halála utánn, Románus Diogenesnek, XI-dik ſzázadbeli Napkeleti Tsáſzároknak feleségét; a' ki tudományokat ſzerető aſzſzony vólt, és azokra sok időt fordított. Írt is Ἰωνία, az az, *violetum*, vagy, *violarium* (Το ἰον, *viola*) nevű munkát; mellyet *Hiſtorico — Mythologicum Lexicon*nak lehet mondani. Dólgozta azt Diogenes Laërtiusból, Philostratusból, a' Scholiastákból, és haugyan előtte élt, Svidásból. Fő haſzna ennek a' munkának: hogy belőle sok régi Íróknak a' Textusánn, a' kiket t. i. citált, lehet igazítani; minthogy még akkor jobb Codexekkel lehetett élni, mint már ma a' millyenek vagynak. Kiadta ezt a' munkát *Villoison* nevű túdós Frantzia, Venet. 1781. Illyen titulus alatt: *Anecdota Graeca, e regia Pariſienſi, et e Veneta s. Marci Bibliotheca depromta.* 2. Voll. in 4. *Tomo I-mo continetur Eudociae violetum.*

2. *Johannes Xiphilinus*t, Trapezusból. Élt ez a' XI-dik ſzázad véginn, a' mint feljebb is említődött. Dio Cassiust extrahalta, de sok hozzátételekkel, és pótlásokkal, és a' Chronologiára való vígyázás nélkűl. Ez a' titulussa. Ἐκ Των Διωνος Τȣ νικαιεως Ῥωμαϊκῶν ἱςοριῶν επιτομη, az az, *Dionis Nicaei Hiſtoriarum Romanarum epitome.* Lásd Dio Cassiust a' *Reimar* kiadása ſzerint.

10. *JO-*

10. *JOHANNES ZONARAS* Constantzinápolyból. Élt a' XII-dik ſzázad végein, és 1118. utánn hólt meg. A' Constantzinápolyi udvarbann fő tiſztségeket viselvénn, midőnn sok házi keserűségek érték, nevezetesenn mind felesége, mind gyermekei elhóltak: annyira megúnatkozott, hogy az udvart elhagyváan, Klastromi életre adta magát, és ebbenn az állapotbann hólt meg az Athós hegyénn, ſzinte 89. eſztendős korábann. A' Szerzetes élettel járó üresſégét, külömbözö munkák dólgozására fordította; írt nevezetesenn *Kronikát* 18. könyvekbenn, a' Világ kezdetétől fogva 1118-ig. Ezt két réſzre oſztotta: az elsőbenn a' 'Sidók Hiſtóriáját adja elő, a' Szent Iráſ és Josephus Historikus ſzerint: azutánn pedig a' Görög és Római Históriát. A' másodikbann, a' *Tsáſzárok* Históriáját foglalta, és a' régibb idők dólgait Dio Cassiusból írta ki: hanem az újjabbakbann maga dólgozott. Vagynak sok Theologiára tartozó munkái is.

11. *NICEPHORUS BRYENNIUS*, Orestias nevű Városból, Macedoniábann. Meghólt 1137-benn. Sok vitéz tselekedeteiért, *Alexius Comnenus* Tsáſzár, Anna nevű leányát feleségűl adta néki, és *Panhypersebastus* titulussal tiſztelte meg. A' Comnenusi ház Históriáját akarvánn leírni: el nem végezhette; hanem 1057-től fogva, tsak 1081-ig ment, 4. könyvekbenn. Munkájának Τλη ἱστορίας nevet adott.

Digitized by Google

12. *ANNA COMNENA*, Alexius Comnenus Tsáſzárnak leánya, 's a' most említett Nicephorusnak felesége. Született 1083-bánn, meghólt 1148 utánn. Hogy a' tudományokbann sokra ment, és hogy görögűl ſzépenn tudta gondolatit kifejezni, tagadhatatlan: de más felől az is bizonyos, hogy a' nagyravágyás, és uralkodásra való kívánság, illetlen és botránkoztató tselekedetre vitte. Mert a' testvére Comnenus János ellen öſzveesküvést támaſztvánn, azonn igyekezett, hogy őtet a' Tsáſzárságból kivesse, és hellyébe a' férjét Nicephorus Bryenniust állíttsa. Végre is hajtotta vólna ezen ſzándékát, ha Nicephorus Bryenniust rávehette vólna, hogy abbann megegygyezzenn. A' midőnn annyira ment, a' nagyravágyó Anna Comnena a' békételenségbenn: hogy maga ellen a' terméſzet ellen kőlt ki, 's azt vádolta, hogy miért tette őtet aſzſzonnyá, és a' férjét férfivá? Férjének halála utánn, írt *Alexias* nevű munkát 15. könyvekbenn; mellyet úgy lehet nézni mint a' közelebb említett ház Históriájának folytatását; mivel abbann az Attyának Alexius Comnenusnak életét, és tselekedeteit írja le. Egyébaránt előadásának módját, 's okoskodáſit, nem tsak a' régiek, hanem a' maiak is helybehagyják.

13. *SIMEON METAPHRASTES.* Élt a' XII dik ſzázadnak első felibenn, és Constantzinápolybann fő Egyházi hívatalt viselt. Sok munkákat írt, mellyek között nevezetesek: a' Szenteknek életei (*Sanctorum vitae*), mellyeket a' régibb írókból ſzed-

Digitized by Google

fzedvénn öfzve, azokat más formába vette (μετεφρασε); és innen lett *Metaphrastes* neve (a μεταφραζω, *in aliud orationis genus*, feu, *in aliam formam muto*). De nevezetes a' Kronikája is, mellyet 10. Históríkusokból fzedvénn öfzve, a' Világ kezdetétől fogva, 1061-ig vitt. Ennek egy réfze, a' Leo Armeniustól fogva Nicephorus Phocasig történt dólgokat foglalja bé.

14. *MICHAEL GLYCAS*, kinek ideje bizonytalan. Némellyek a' XII-dik fzázadra, mások a' XIV-dikre tefzik. Az utólsó értelem noha hihetőbb: mindazáltal, minthogy az Annalissa 1118-dik eſztendőnn végződik, lehet itt említeni.

15. *JOHANNES CINNAMUS*, élt a' XII-dik fzázad második felibenn, és Grammaticus Βασιλικος, az az, Tsáfzári Notárius vólt. Ifjúkorábann jelenvólt a' Manuel Comnenus hadakozásibann; és éppenn e' fzólgáltatott néki alkalmatosságot arra, hogy ennek a' Tsáfzárnak Históriáját leírja; mivel azt hitte, hogy senki azt igazábbann le nem írhatja, mint ő. Munkája 6. könyvekből áll; mellyek közzül az első rövidenn előadja a' *Comnenus János* uralkodását. A' többi öt mind Manuelről van: nem megy mindazáltal le a' Manuel haláláig, mely 1180-bann történt, hanem tsak 1176-ig. Nem tudhatni, maga fzakafztotta e' itt félbe munkájât, vagy pedig, a' mi még hozzátartozott, elvefzett? Az írása minden akkori íróknak

Digitized by Google

munkái közzűl kitündöklik, 's úgy látszik, hogy stílusát Xenophon szerint formálta.

16. *CONSTANTINUS MANASSES.* Élt a' XII-dik század közepénn, Manuel Comnenus alatt; és Jambus versekbenn írt rövid Universális Históriát, az Alexius Comnenus uralkodása kezdetéig, vagy, 1081-ig.

17. *NICETAS ACOMINATUS CHONIATES.* Így neveztetik *Phrygia*nak *Chonae* (régenn *Colossae*) nevű Városától, a' hol született. A' Constántzinápolyi udvarbann fő hivatalokat viselt: de azokból kevéssel halála előtt kiesett, megfosztván őtet azoktól Alexius Ducas Murzuphlus, *Nicaed*bann, 1204-benn. Meghólt a' XIII-dik század elejénn, 1206. utánn. Munkája, mellyet írt 21. könyvekbenn, a' Görög Tsászároknak Históriáját foglalja bé, Comnenus Jánostól, vagy; az 1118-dik esztendőtől fogva, *Bálduinus*ig, vagy, 1204-ig; melybenn a' Keresztes hadra menő Napnyugotiak Constantzinápolyt elfoglalták. Ezen 21. könyvek közzűl, a' 4. utólsó, a' kézírásokbann sokkal bővebb, mint a' nyomtatásokbann. És ezekből a' kézírásokból hozódott világosságra, Nicetas Acominatusnak illyen titulusú munkája: *De statuis Aeneis a Latinis igni traditis.* Lásd Alb. Fabric. Biblioth. Graec. Vol. VI. pag. 405; és, Banduri Imper. Orient. Tom. I. Part. 3. pag. 107.

18. *GEORGIUS ACROPOLITA.* Született Constantzinápolybann fő és Tsászári házzal atyafiságbann lévő famíliából,

Digitized by Google

ból, 1220-bann. De minthogy már ekkor a' Napnyúgotiak hatalmábann vólt Constantzinápoly, és a' Görög Tsáfzár *Nicaeá*-bann lakott: az Attya Constantzinápolyból már 17. eſztendős korábann elküldötte *Nicaeá*ba, Itt hét eſztendeig tanúlvánn: nagy előmenetelével, különös tekintetet ſzerzett magának a' Tsáfzári udvar előtt; úgyhogy idővel külömbkülömbféle követségek bízódtak reá, és *Nagy Logothétá*vá is tevődött, mely hivatal a' Görög Tsáfzárok udvarábann ollyan vólt, mint a' mai Fejedelmekébenn a' Cancellariusság. Nevezetessé lett különösenn azért, mivel ő vólt, a' ki a' Görög Tsáfzártól Michaël Palaeologustól 1274-benn *Lyon*ba (*Lugdunum Galliae*) küldetvénn: ott a' Concilium előtt a' Tsáfzár nevébenn, a' Görög és Deák Ekklésiák között való külömbségről esküvéssel lemondott, és a' Római Ekklésiának tudományát hiba nélkül valónak esmerte és vallotta. Mely által Napkeletenn az Egyházi Rendnek nagy haragját vonta magára. Meghólt 1282-benn, kevéssel Michaël Palaeologus Tsáfzár előtt. Munkája, mellyet Χρονικη συγγραφηnak nevez, Constantzinápoly Históriáját, attól az időtől fogva, melybenn az a' Napnyúgotiaktól megvétetett, Michaël Palaeologusig, foglalja bé: és így, mintegy 60. eſztendőre terjed. Mely nagy ítélettel vóltak Georgius Acropolitáról az ő idejebeliek: megtetſzik onnan, hogy a' Logicábann és Physicábann való jártasságáért Aristotelessel, ékesennſzólláſáért pedig Platóval hasonlították egybe.

Digitized by Google

19. *GEORGIUS PACHYMERES* vagy *Pachymerius*, ſzületett 1242-benn, *Nicaea*bann. Az Attya egy vólt azok közzűl a' Görögök közzűl, kik Constantzinápolyt odahagyták, mikor azt a' Napnyúgotiak megvették. Georgius Pachymeres mindazáltal 19. eſztendős korábann viſzſzatért Constántzinápolyba, mihelyt azt Michaël VIII. Palaeologus viſzſzavette, mely 1261-benn esett; és minthogy kitetſző tudománnyal bírt, fő Egyházi és Polgári hivatalokra emeltetett; *Diaconus*sá, *Hieromnemon*ná, Patriarcha *Protecdicus*sává, és Tsáſzári *Dicaeophylax*á tétetvénn. Mikor hólt meg? nem tudatik. Ennyi bizonyos, hogy még 1308-bann élt; mivel az ő 13. könyvből álló Byzantiumi Históriája, mely 1258-onn kezdődik, azon eſztendőnn végződik. Leírta Michaël Palaeologusnak, és annak fiának, az Idősbb Andronicus Palaeologusnak históriáját. Hogy a' Napkeleti Ekklésia a' Napnyúgotival egygyesüljön: egyátallyábann nem akarta.

20. *THEODORUS METOCHITA*, Constantzinápolyból, Andronicus Tsáſzárnak közelről való attyafia, meghólt 1332-benn. Irt rövid Római Históriát, mellyet *Julius Caesar*onn kezdvénn, *Nagy Constantinus*ig vitt. Más Históriára tartozó munkái még tsak kézírásbann vagynak.

21. *NICEPHORUS GREGORAS*, Heracleaból, Pontusbann. Született 1295-benn. A' Constantzinápolyi Patriarchától *Johannes Glycys*tól, ékesennſzóllásra: *Theodorus Metochita*tól pedig, Astro-

Digitized by Google

nomiára taníttatott. Így tudománnya által az Idősbb Andronicus Tsáfzár alatt *Chartophylax*i hívatalra jutott. Utóljára mindazáltal az udvar kedvéből kiesvénn; sok kedvetlenséget fzenvedett. Írt Byzantiumi Históriát 38. könyvekbenn, de a' mellyek közzűl tsak 24. ván kinyomtatva. Ezekbenn, 1204-től, 1351-ig megyen. Meghólt 1360. utánn.

22. *JOHANNES CANTACUZENUS*, Peloponnesusból, hol az Attya Cantacuzenus Helytartó vólt. A' tudományokbann és hadi mesterségekbenn való jártassága által oly nagy kedvességet fzerzett magának az Ifjabb Andronicus Tsáfzár előtt, hogy az őtet fzinte társának vette fel az uralkodásbann. Erről ugyan nagynehezenn leverték: de annyit tsakugyan tselekedett, hogy halálához közelgetvénn, Cantacuzenust rendelte neveletlen fiának *János*nak Tútorává. Így Cantacuzenus Tútori névvel igazgatta a' Napkeleti Birodalmat; azutánn pedig ő közötte; és az özvegy Tsáfzárné Anna között egyenetlenség támadvánn: 1342-benn Tsáfzárrá is koronáztatott. Minthogy pedig az ellenkező réfz, a' Tútorság alatt vólt *János*t vagy, *Johannes Palaeologus*t hasonlóképpenn megkoronázta: ebből 5. eftendei háború lett. Utóljára is mindazáltal *Cantacuzenus* győzedelmeskedett. Ekkor, úgymint 1347-benn, egygyességre léptek illyen móddal: hogy *Johannes Cantacuzenus* Johannes Palaeologust társúl vegye fel az uralkodásbann: ez pedig az ő leányát Helenát vegye feleségűl. De így sem lehetett ál-

Digitized by Google

állandó a' békesség; hanem ismét fegyverre kelvénn a' dolog: Johannes Palaeologus 1355-benn Constantzinápolyt elfoglalta; Johannes Cantacuzenus pedig a' Tsáfzárságról lemondvánn, az Athos hegyénn lévő Klastromba ment, Szerzetes ruhába öltözött, és *Joasáph* név alatt ott lakott mind haláláig, mely 1375. utánn történt. Ezen magánosságábann kéfzítette következendő titulusú munkáját: *Hiftoriae Byzantinae s. rerum ab Andronico et a fe geftarum Libri 4.* mely is 1320-tól 1354-ig megyen, és a' legfontosabb 's leghitelesebb Históriai munkák közzé tartozik.

23. *GEORGIUS GEMISTUS*, vagy másképpenn *Plethо*, Constantzinápolyból, nagy tudományú ember, és a' Platonica Philosophiának megújjítója Olafz Országbann. Ama híres *Cosmus Mediceust* annyira vette, hogy Platonica Academiát állíttott fel. Már 1426-bann Manuel Palaeologus Tsáfzár előtt nagy kedvességbenn vólt; és 1438-bann a' Florentziai Conciliumbann több más Görög Tudósokkal egygyütt jelenlévénn: ő vólt egygyik a' ki ellenzette, hogy a' Görög Ekklésia a' Napnyúgotival, a' Szent Lélek fzármazásáról való tudománybann, egygyet értsen. Idővel mindazáltal a' Napnyúgoti Ekklésia értelmére hajlott. Minekutánna Olafz Országbann sok ideig lakott, és ott a' Platonica Philosophiát feléleszttette: 1441-benn Peloponnesusba ment, hol mind haláláig közönséges hivatalt viselt. Úgy tartják, hogy fzinte fzáz efztendeig élt. Munkájának ez a' titulussa: *De geftis Graecorum poft pugnam ad Man-*

Digitized by Google

Mantineam L. II. mely leginkább Diodorusból és Plutarchusból van kiszedve.

24. *GEORGIUS CODINUS*, a' Constantzinápolyi Udvarbann *Curopalatti* tiszteséget viselt, az utólsó Palaeologus Tsászárok alatt; a' minthogy munkájábann Constantzinápolynak megvételéről emlékezik. Ezenn Városnak a' Török kézre lett jutása utánn hol tartozkodott? nem tudhatni. Ugy látszik hogy 1460. utánn hólt meg. Munkái ezek: *De officiis et officialibus Palatii Constantinopolitani, et officiis magnae Ecclesiae.* Ezenkívül: *Excerpta ex Libro Chronic. de originibus Constantinopolitanis.*

25. *JOHANNES DUCAS*, mint Iró nevezetessé lett Constantzinápolynak megvétele utánn. Onnan, ezenn veszedelem idejénn Lesbusba vette magát. Itt készített Közönséges Históriát; melynek első része rövidedenn a' régi dólgokat foglalja bé, Adámtól fogva Johannes Cantacuzénusig. A' második része, mely az Ifjabb Andronicus halálától fogva, Lesbus szigetének a' Töröktől lett elfoglaltatásáig, vagy, 1462-ig megyen, jóval bővebb; ugyan azért nagyobb betsbenn tartatik. Meddig nyúlt élete? nem tudhátni; sőt azt sem, meddig vitte le a' munkáját: mivel a' kézírás, melyből kinyomtatódott, tsonkánn találtatott.

26. *LAONICUS* vagy, *NICOLAUS CHALCOCONDYLES*, vagy öszvehúzva *Chalcondyles*, *Athenaeus*ból. Élt Constantzinápolynak megvétele utánn, 1470. tájánn.

Digitized by Google

ján. Leírta a' Törökök Históriáját, a Napkeleti Birodalom romlásával egygyütt E' szerint terjed ez a' História 1298-tól, vagy, I-ső Ottomantól fogva, 1462-ig, vagy, II-dik Mahometig.

IV. A' CHRONOLOGUSOKRÓL és GEOGRAPHUSOKRÓL.

§. 46.

A' *Chronologia* különös tudomány nem vólt a' régi Görögöknél. Az *Athenae*iéknél az Archonok; közönségesenn pedig a' Görögöknél az Olympiások szerint való számlálás elég vólt azoknak a' megesett dólgoknak elrendelésére, mellyek előttök fontosabbaknak és állapotjokhoz képest szükségesebbeknek látszottak. A' mi pedig az első Olympiást megelőzte: annak ideje a' Trójai hadakozástól mérődött: de az is nagyonn szabadonn, és tsak hozzávetésképpenn. Későnn kezdtek ahoz a' Görögök, hogy a' Históriábann bizonyos Epochakat tévénn mintegy fundamentomúl: az időre nézve előforduló nehézségeket azok szerint háríttsák el. Ha a' megmaradott monumentumokból kell ítélnünk: erre legelső próba a' *Parusi Chronica*, mely minthogy *Parus*bann találtatott: *Chronicon* és *Marmor Pariumnak*; és mivel 1627-benn *Arundell*

Digitized by Google

dell nevű Anglus Gróftól vétetett meg, *Marmor Arundellianum*nak is neveztetik. Kéſzűlt ez a' kövönn lévő Chronica, melynek ſzerzője nem tudatik, a' Túdósok vélekedése ſzerint, Kr. Úr. ſzül. előtt mintegy 263. eſztendővel. Kezdődik pedig *Cecrops*onn, és végződik *Diognetus* nevű *Athenae*i Archononn; és így, terjedne 1318. eſztendőkre; hanem az utólsó 90. eſztendőkről ſzólló réſze elveſzett: a' többi is nagyonn megrongálódott, és sok helyenn olvashatatlan. A' *Rhodusi Castor*nak, ki mintegy 40. eſztendőkkel élt Kr. Úr. ſzül. előtt, a' Chronologiai hibákra való jegyzései, elveſztek.

§. 47.

Későbbenn sokat nyert a' Chronologia, a' *Flavius Josephus* és *Dio Cassius* írásai által; kik az időt, melybenn a' dólgok estek, sokkal nagyobb gondal jegyezték fel, mint az előttök valók. Azutánn pedig *Claudius Ptolemaeus*, a' II-dik ſzázadbann, igen haſznavehető Chronologiai *serie*st, vagy, *Canon*t hagyott, melybenn az Assyriai, Mediai, Persiai, Görög, és Római Monarchakat, uralkodásoknak eſztendejével egygyütt előſzámlálja, *Nabonnasár*tól fogva *Antoninus Pius*ig. Nem külömbenn *Sextus Julius Africanus*, a' III-dik ſzázadbann, 222. eſztendő tájánn írt *Chronographia* nevű munkát, mely a' Világ teremtetésétől fogva, Kr. Úr. ſzületése utánn a' 221-dik eſztendőig ment le; de a' melynek *Eusebius*nál, és más későbbi Chronologusoknál tsak fragmentumi maradtak meg.

§. 48.

Digitized by Google

§. 48.

Igen nevezetes munka végre, a' Chronologiára nézve, az úgy mondatott Πασχάλιον, vagy, *Chronicon Paſchale*, mely minthogy az Írója Alexandriából valónak gondoltatott, *Chronicon Alexandrinum*nak; Siciliábann lett találtatásától pedig *Fásti Siculi*nak is neveztetik. Ez a' munka, különbkülömbféle Városoknak és Tartományoknak, a' Húsvét Innepnek megüléséről való Canonjaiból van öſzveſzedve. Különböző időbéli emberek írták, úgymint az egygyik, a' Világ teremtésénn kezdvénn, vitte Kr. Úr. ſzül. utánn 354-ig; másik, Heraclius Tsáſzárnak 20-dik eſztendejéig; vagy 630-ig; h armadik pedig, Tsáſzárok laistromát készítette hozzá; mely Constantinus Monomachusig, vagy 1042-ig megyen. És ezek azok, a' mellyeket a' Görögöknek a' Chronologia körül való foglalatoskodásáról lehet mondani.

§. 49.

A' mi a' *Geographiát* illeti? arra sokkal elébb kezdtek figyelmetesek lenni a' Görögök. Már Homerus alkalmasint *Geographiai* gondossággal írja le sok városoknak, ſzigeteknek, tartományoknak fekvését, hegyeit, folyóvizeit, 's a t. De még ebből magából *Geographia* nem telik. Sokkal bővebb, és ſzélesebbenn kiterjed ebbenn, a' Herodotus esmérete; úgyhogy, az ő munkájából az akkori Világnak *Geográphiáját* nagy réſzént meglehet tanulni. De hogy

Digitized by Google

hogy a' Föld kerek vólna, mellyet már mások tanítottak, még ő nem hitte: az Astronomiai obſervatioknak is, a' *Geographiá*ra nézve való haſznáról, semmit nem tudott.

§. 50.

Igen hihető, hogy *Anaximander*nek, *Hecataeus*nak, és talám *Pythagoras*nak is, mint Mathesist tudó embereknek, sokkal hellyesebb esméretek vólt a' Geographiáról; és talám égi globusaik és a' földet lerajzolva előadó mappáik is vóltak: hanem ezen tudományt, oskoláikonn kívül menni nem hagyták; úgyhogy arról a' köz nép semmit nem hallott; vagy ha hallott, nem érthette. Azok a' Geographusok, kiknek munkái, vagy, munkáiknak darabjai hozzánk Görög nyelvenn eljutottak, e' következendők:

1. *HANNO* Cárthágói Vezér, élt Kr. Úr. ſzül. előtt mintegy hatodfélízáz eſztendővel. Leírta Poenus nyelvenn a' maga tengeri útját, mely is, vagy még az ő életében, vagy kevéssel azután, Περιπλους név alatt, görögre fordítódott, és most is megvagyon. Lásd *Hudson Geographiae veteris Scriptores Graeci minores. Oxon. 1698. in 8.*

2. *SCYLAX*, *Caryandá*ból, Cariábann. Élt 506. eſztendővel Kr. Úr. ſzül. előtt, és *Darius Hystaspis*tól, Indiának megvisgálására küldődött. Ez is *Periplus*t írt, melybenn a' földközi tenger, a' ráfek-

Digitized by Google

vő tartományokkal egygyütt, a' Pontus Euxinus, és Lybiának Napnyúgoti partja, *Cerne* ſzigetig leíratnak. Ez Herodotusnál is bővebbenn, 's hellyesebbenn ír. Hanem hihető, hogy munkája nem úgy jött által hozzánk, a' mint maga írta. Lásd Hudson közelebb említett Collectióját.

3. *PYTHEAS* Massiliából. Élt Nagy Sándor idejében, és az Astronomiai observatioknak, ő kezdte legelőſzör haſznát venni a' föld leírásában. Írt *Periplus*, és *Periodus Terrae* nevű munkákat, 's egynehány könyveket az Oceanusról: de a' mellyek elveſztek, némely fragmentumokonn kívűl, mellyeket Strabo, és mások tartottak meg. Ezen fragmentumok ſzerint, Pytheas nagy tengeri útat tett, oly tzéllal, hogy Európának Éſzak és Napnyúgot köztt lévő partjait megvisgálja; mely útjának leírásábann ha néha hibázik is: sokat igazánn mond; és jegyzési nem középſzerű tudományt mutatnak.

4. *ARISTOTELES*, noha Geographiai Systemát nem írt; tiſztánn gondolkodott a' Geographiáról, a' mint ez, az ő Physikai munkáibol kitetſzik. Már ez p. o. hitte, hogy a' föld kerek: és hogy a' ſzáraz nem egyéb, az Oceanustól körűlvétetett kissebb 's nagyobb ſzigeteknél. Ötet követte, valamint a' Philosophiábann, úgy ebbenn is:

5. *DICAEARCHUS*, a' ki mintegy 315. eſztendővel élt Kr. Úr. ſzül. előtt. Írt Αναγραφη Της Ἑλλαδος nevű munkát versek-

Digitized by Google

sekbenn, melynek tsak fragmentumi maradtak meg.

6. *NEARCHUS*, Nagy Sándor paranſolatjából béjárta az Indiai Oceanust, és a' Periplusa, mellyet írt, ma is megvan. — Nagy Sándor halála utánn, a' *Ptolemaeus*ok alatt lett hajókázások, és a' *Syriai* Királyoknak Indiába való hadakozási által, nem kevéssé terjedt és nevekedett a' földről való esméret. Ez okozta, hogy:

7. *ERATOSTHENES* Alexandriábann, mintegy 226. eſztendővel Kr. Úr. Iſiületése előtt, már *systemá*ba is ſzedte a' *Geographiá*t. Ez igen ſzéles tudományú ember vólt, úgymint Grammaticus, Poëta, Philosophus, Mathematicus és Geographus; a' honnan második Plátónak, vagy, a' tudós emberek Βήτα jának (*hominum eruditorum* Ὁ βήτα. i. e. *ſecundus*) neveztetett: a' jelentődvénn általa, hogy ha első nem, második mindég lehet a' tudós emberek között. Plinius is Hist. Nat. II. 108. illyen bizonyságot tészen róla: „*In omni qui-*„*dem literarum ſubtilitate et in hac*, (i. e. „Geometria) *utique praeter caeteros ſo-*„*lers*". Ugyan ő vólt, a' ki a' *Philologus* nevet legelőször vette fel, a' mint mondja Svet: *de illuſtribus Gramm.* c. 10. Tudománnyának híre, *Athenae*ből, a' hol tanúlt, Égyiptomba eljutvánn: *Ptolemaeus Evergetes* Alexandriába hívta, és a' Bibliothecára való gondviselést reá bízta. Utóljára *Ptolemaeus Epiphanes* alatt, ſzemei meghomályosodvánn, és többé nem olvas-

Digitized by Google

hatvánn; annyira megúnta életét: hog halálát éhség által siettette. Jó módot ſzó gáltatvánn néki az Alexandriai Bibliothec mindennémű könyvek olvasására: a' *Geo graphiát* oly derekasann kidólgozta, hog arra, minden utánna következő *Geogra phus*ok mint fundamentomra, úgy építe tek. Már ma nints meg egéſzenn ez a munka; hanem tsak fragmentumit lehet lá ni Strabónál.

8. *HIPPARCHUS*, *Nicaea*ból. Él mintegy 136. eſztendővel. Kr. Úr. ſzületés előtt. A' Mathematica *Geographiát* sokka öregbítette. Úgy ſzintén:

9. *POSIDONIUS*, Ciceró Tanítója Kr. Úr. ſzül. előtt mintegy 90. eſztendővel A' Gradusoknak jobbann való meghatáro zása ennek tulajdoníttatik.

§. 51.

A' következő időkbenn, mind nagyobb nagyobb tökélletességre vivődött a' *Geo graphia*, réſz ſzerint Túdós emberek útazá si által, réſz ſzerint azzal, hogy ez a' tu domány tellyesebbenn és világosabbann adódott elő. — Azoknak nevei és munkái, kik Augustus idejétől fogva ennek elővite lébenn, vagy egy, vagy más útonn dól goztak, így következnek:

1. *DIONYSIUS PERIEGETA*, *Cha raxb*ól Susianabann. Élt Augustus alatt, a' ki őtet Napkeletre küldötte az ottann lévő tartományoknak megſzemlélésére és le-

Digitized by Google

leírására. Mellyet meg is tselekedett Περιηγησις ἑξαμετρος. nevű Hexameterekbenn foglalt munkájábann; a' honnan vette a' *Periegetes* nevet. Ezt Eustathius szép Commentariussal világosította meg.

2. *STRABO Apameá*ból, Cappadociábann. Élt Kr. Úr. szül. utánn mintegy 19. esztendővel. Minekutánna a' Római birodalomnak nagy részét, úgymint: Égyiptomot, Asiát, Görög, és Olasz Országot, Sardiniát, és a' Földközi tengernek több szigeteit béjárta: időskorábann *Geographia* íráshoz fogott, mellyet el is végezett 17. könyvekbenn (Γεωγραφικων L. XVII.). A' két első könyv nem egyéb bévezetésnél, melybenn azt mutatja meg, hogy a' *Geographia Philosophus*hoz illendő tudomány; és azt adja elő: minémű okoktól indíttatott munkájának készítésére. A' több könyvekbenn, leírja az akkor esmeretes tartományoknak természetét, fekvését, nagyságát, részeit; elbeszélli azoknak Históriáját, igazgatás formáit, Népeknek szokásit, vallását, derék embereit, és minden emlékezetre méltó dólgait; úgyhogy, ez a' munka, szintúgy hasznos a' Históríkusnak, mint a' Geographusnak. A' Systema benne Eratosthenesé, mellyet Strabo megjobbított és sok hozzáadásokkal megbővített. Arról is nevezetes ez a' munka, hogy abbann sok elveszett régi Görög Íróknak fragmentumi megtartattak. Eddig még az *Almeloveen* kiadása vólt legjobb Amstel. 1707. in fol. De mostanábann, Altorfi Professor *Siebenkees*, sokkal nagyobb gondal adta ki,

Digitized by Google

Lips. in 8: Még a' 10-dik ſzázadbann, valami Görög, Chrestomathiát kéſzített Straboból, mely rendſzerint utánna ſzokott nyomtatódni. Ebből sok helyenn meglehet igazítani a' munka Textusát; kivált a' VII-dik könyvbenn, mely nagyonn tsonka és híjjános.

3. *ISIDORUS CHARACENUS.* Így neveztetik a' hazájáról *Charax*ról. Élt Kr. Úr. ſzületése utánn mintegy 35. eſztendővel, és írt *Geographia*i munkát σταθμοι Παρθικοι, vagy, *manſiones Parthicae* név alatt; melybenn a' Parthiai Birodalom alatt lévő 18. Orſzágok helyeinek egymástól való távol lételét jegyezte fel. Kéſzűlt ez a' munka *Tiridates* Király elfutása utánn, mely Tiberius uralkodásának 22-dik eſztendejére esik. Lásd a' *Hudson* collectiojábann.

4. *CLAUDIUS PTOLEMAEUS*, Pelusiumból, Égyiptombann. Élt a' II-dik ſzázadbann, 120. és 160. között, Alexandriábann. Mathesist és főképpenn Astronomiát tanúlvánn; minekutánna a' Μεγαλη συνταξις (*Magnae conſtructionis Lib. XIII*) nevű munkáját elkéſzítette, mely is legelső Systema az Astronomiára: azutánn főképpenn a' *Geographia* körűl foglalatoskodott, és írt Γεωγραφικης ὑφηγησεως Libr. 7. mellyekbenn megvalja, hogy a' *Tyrusi Marinus* munkáját követte. — Kiadta *Ptolemaeust*, *Gerardus Mercator* Amsterd. 1605. in fol. *Graece et Latine cum Tabulis Geographicis.*

5. *FLA-*

Digitized by Google

5. *ELAVIUS ARRIANUS.* Élt a' II-dik ſzázadbann. Lásd a' Históríkusok között. A' *Geographus*ok közzé is ſzámlálódhatik, ha az ő neve alatt lévő *Periplus Ponti Euxini* (melybenn *Trapezus*ból felfelé éſzakra *Dioscoriás*ig, onnan *Bosporus Cimmerius*ig, és *Thracius*ig, innen pedig *Byzantium*ba való útazás íratik le), valóſsággal az ő munkája. Hogy az ettől egéſzſzenn külömböző *Periplus Ponti Euxini* et *Moeotidis Paludis*, éppenn nem tulajdonítódhatik Arrianusnak: nyilvánn van. Mert *Martianus Heracleotá*ból, a' ki későbbenn élt, sokat lehet benne találni. Hasonló kéttségek van sok tudósoknak, az úgy nevezett *Periplus maris Erythraei* felől, mellyet némellyek Arrianusénak tartanak.

6. *PAUSANIAS*, Caesareából, Cappadociábann. Élt a' II-dik ſzázad közepe utánn. Minekutánna egéſz Görög Orſzágonn, Macedoniánn, Itáliánn, Asiának nagy réſzénn általútazott, 's *Palaestiná*bann a' Jordán vizét, és a' Sós tengert megnézte: Rómábann igen öregkorábann írta a' Της Ελλαδος φφηγησις nevű munkáját, 10. könyvekbenn, mellyet a' Görög Orſzági Tartományokról nevezett el; *Attica*, *Corinthiaca*, *Laconica*, *Messenica*, *Eliaca*, *Achaica*, *Arcadica*, *Boeotica* 's a t. névvel. Ez a' munka mintegy megkerülteti és feljáratja az emberrel, Görög Orſzágot, és megmutat abbann minden régiségeket, Templomokat, pompás épületeket, oſzlopokat 's a t. azoknak Históriáját előadja, és ſzép jegyzéseket téſzen.

Digitized by Google

7. *AGATHEMER*, mikor élt? bizonyosann nem tudatik. Leginkább a' Septimius Severus idejére, vagy, a' II-dik század végire tevődik. Az ő neve alatt lévő munka: ὑπότυπωσεων τῆς γεωγραφιας ἐν επιτομῇ Libr. II. nem egyéb rövid propositióknál, mellyeket Philo nevű tanítványának dictált a' végre, hogy a' mellyletzkéket nála a' Mathematica, és *Physica Geográphiára* halgatott, azoknál fogva könnyebbenn eszébe jussanak. Az I-ső könyvnek első részébenn, rövidedenn elöadja a' régi *Geographia* Históriáját; említvénn mind azokat az embereket, kik ezen tudomány körül forgolódtak, és azt bővítették, vagy, jobb rendbe szedték: és itt olyan dólgokra lehet találni, mellyeket másutt hijjába keresne az ember. A' következő részekbenn szól a' Földnek elosztásáról, a' szelekről, tengerekről, 's a' Tartományoknak szélességéről és hosszaságáról. A' 6-dik részbenn elkezdi egyedül *Ptolemaeus*t követni: és azutánn tsak azt szedegeti ki az egész első könyvbenn. A' második könyv tele van hibákkal, zavarodásokkal, úgyhogy lehetetlen hinni, hogy ugyan azon Irótól származott volna. Lásd a' *Hudson* Collectiójábann.

8. *MARTIANUS HERACLEOTA*. Így neveztetik a' hazájáról *Heracleá*ról. Élt az V-dik század eleinn. A' legjobb Deák, és Görög *Geographus*ok munkáit *Hanó*tól, és *Scyláx*tól fogva *Ptolemaeus*ig kiszedegetvénn, *Periplus* név alatt, a' mennyire lehetett Közönséges *Geográphiát* ké-

szí-

Izített, mely haſznavehető munka. Kár, hogy némely helyekenn hijja van. Lásd ezt is a' *Hudson* Collectiojábann.

9. *STEPHANUS BYZANTINUS.* Élt az V-dik ſzázad véginn, és hihető, hogy Kereſztyén vólt; Irt nagy *Grammatico-Geographicum Lexicont*, Εθνικα titulus alatt, melybenn, nem tsak a' Tartományokat, Nemzetéket, Városokat, Coloniákat 's a t. ſzámlálja elő: hanem a' Nemzetek tulajdonságit és ſzokásit is lefestette; a' Városok épitőit felhozta, a' helyekről való *mythus*okat elbeſzélte; és az egéſz munkábann ſzerteſzéljel sok Grammaticai 's *Etymologia*i jegyzéseket hintett el. A' munkának igen sok könyvekből kellett állani. Ugyan azért *Hermolaus* nevű Constantzinápolyi Grammaticus, a' VI-dik ſzázad közepénn, kissebbre vette, mellyel azt okozta, hogy maga az eredeti munka elveſzett; és tsak az ő Epitoméja maradt meg. Ennek ez a' titulus ſzokott eleibe tevődni: Περι Πολεων, vagy, *De Urbibus*: de ez a' titulus uj: mely nem vólt meg a' régieknél.

10. *COSMAS INDICOPLEUSTES*, Egyiptomból. Élt a' VI-dik ſzázad közepénn. Eleinte Kereskedő vólt, és a' tengerenn sokat útazott, nevezetesenn Aethiópiába, Indiába. Azutánn Szerzetessé lett. Ez irt *Topographia Chriſtiana* nevű munkát 12. könyvekbenn. Ebbenn a' Kereſztyéneknek az Égnek és a' Földnek alkotmánnyáról való mindenféle vélekedéseit adja elő; kik azt tartvánn, hogy a' *Ptolemaeus ſyſte-*

Digitized by Google

*máj*a ellenkezik a' Szent Irással; különösenn a' Föld kereksége, és az *Antipodesek*: magok tsináltak *fyſtemát* magoknak; amazok nevetségeseknek látſzvánn előttök. Az ő képzelődések ſzerint a' föld négy ſzegeletű, tsak ſelinnyi a' ſzélessége mint a' hoſzſza; mind a' négy ſzélinn magas kő fal veſzi körül; ezenn nyugſzik az ég; e' felett lakik az Isten és az elválaſztattak; alattok jár a' Nap és Hóld 's a t. Ezt az értelmet adja elő Cosmas, és támogatja mindennémű erőségekkel. Szép dólgok vagynak benne Indiáról és Chináról. — Lásd *Montfaucon Collect. Part. Graecor. Tom. II.*

V. A' GRAMMATICUSOKRÓL, SCHOLIASTÁKRÓL, CRITICUSOKRÓL, PHILOLOGUSOKRÓL, és LEXICOGRAPHUSOKRÓL.

§. 52.

A' História ſzerint, a' Görögök kezdték minden Nemzetek közt a' nyelvet visgálni: mely mindazáltal akkor esett, mikor már a' Görög nyelv, mind beſzéd, mind írásbeli gyakorlás által meglehetősenn előment. Ez a' visgálódás, mely eleinte igen tsak a' ſzók *etymologiá*ja körül járt, Tudomány formába őltöztetődvénn, *Grammatic*ának neveztetett, és annyit tett mint

mint *beſzéd*, és *írás mesterſége*. A' kik pedig ezután a' mesterség után láttak: *Grammaticusok*nak hívattattak.

§. 53.

Lévénn a' Grammaticusok közt idővel ollyanok, kik fő foglalatosságúl azt vették magoknak, hogy a' régi Görög írókat, a' hol homályosok, magyarázzák, azokra Scholionokat * írjanak: ezek *Scholiaſtá*knak neveztettek. Illyen Scholiasta Homerusra *Eustathius*. Vagynak Aristophanesre, Sophoclesre, Hesiodusra, Pindarusra, Aeschylusra, Euripidesre, Theocritusra is Scholiaſták, de nevek nem tudódik.

* Σχολη, 1. ürességet (otium) téſzen 2. ollyan munkát, mellyet ürességében viſzen véghez valaki. p. o. mikor a' Görög ifjak a' *Gymnaſium*okbann, a' testi gyakorlások (εργα) utánn nyúgodtak, és az alatt, a' melléjek ereſzkedő Philosophusok discursusit 's disputátióit halgatták. Innen 3. letzkét, tanítást, magyarázást, és világosítást jelent. És ebből lett Σχολιον, mellyenn rendſzerint rövid magyarázat, és világosítás értetődik.

§. 54.

Vállalkoztak a' Grammaticusok közzűl ollyanok is, kik a' régi Görög írókbann azt visgálták, mit mondanak igazánn, mit nem? mi ſzármazott, vagy nem ſzármazhatott tőlök? mi bennek virtus, mi hiba? mi ſzép, mi nem? Ezeknek tehát foglalatosságok a' megválaſztásbann, és megítélésbenn, (ἐν τῷ κρινειν) állvánn; *Criticusok*nak hívattattak. §. 55.

Digitized by Google

§. 55

Minthogy pedig közönségesenn, a' régi Írók megértésére igen sok féle tudomány kívántatott: az Alexandriai Túdósok, kik iliyen széles, és polyhistori tudománnyal járúltak a' Görög Írók magyarázásához; (*qui multipliçi, variaque doctrina cenſebantur* Svet. De Ill. Gram. cap. 10.) *Philologusok*nak neveztettek; mely név először Eratosthenesnek adódott. Ezek a' régi Írók munkáit öszveszedték, azoknak textusát recenseálták, 's megállították, reájok, szót és dólgot magyarázó Commentariust írtak, 's a t. Hogy illyen *Philologusok* kiváltképpenn Alexandriábann támadtak: annak okát kell keresni az ott vólt *Museum*bann és *Bibliothecá*bann. Amaz, jó módot szólgáltatott nékik arra, hogy kétségeiket egymással közöljék, 's azoknak megfejtésébenn egymással vetélkedjenek: ez pedig, hogy mindenféle könyveket olvashassanak; és mind azokra a' tudományokra, mellyek a' *Philologus*bann megkívántattak, szert tehessenek.

§. 56.

Végre a' Grammatiousok között találkoztak ollyanok is, kik a' nehezebb Görög szókat öszveszedték, elrendelték, azoknak eredetét, és jelentését előadták; a' homályos szóllások formáit vagy mondásokat (Λεξεις) példákkal és bizonyságokkal megerősítették, megvilágosították. Az illyen munkáknak osztán Λεξικα (alatta értetődvénn

vénn Βιβλια); azoknak íróinak pedig Λεξικογραφοι név adódott. Ugyan ez az értelme van a' *Glossarium*, és *Glossator* vagy *Glossographus* neveknek is *.

* *Glossarium* jön ettől a' szótól Γλωσσα, mely 1-ször nyelvet; 2-or idegen szót (Aristot. Poët. c. 22.); 3-or régi, megavált szót; 4-er ritka, nehéz szót; és végre 5-ör ritka, és nehéz szó magyarázatját tészen.

§. 57.

Ezen öt rendbéli írók közzül, a' nevezetesebbek ezek:

1. *ZENODOTUS* Ephesusból. Élt Kr. Ur. szül. előtt mintegy 290. esztendővel, és Alexandriábann Grammatica Oskolát legelőször állított fel.

2. *ERATOSTHENES.* Lásd a' *Geographus*ok között. Ennek számos munkái közzül, csak az egy Καταστερισμοι nevű maradt meg, melybenn a' tsillagokat írja le, a' reájok tartozó Poëtai mesékkel egygyütt. Ezt Hyginus, és Germanicus Deákra fordították. A' mely Commentárius Aratusra van, εις Αρατου φαινομενα: az is hol Eratosthenesnek, hol Hipparchusnak tulajdonítódik: de hihető, hogy sokkal későbbi munka.

3. *ARISTOPHANES BYZANTINUS.* Élt mintegy 160. esztendővel Kr. Ur. szül. előtt. *Eratosthenes*nek, és *Callimachus*nak tanítványa, *Aristarchus*nak pedig Tanítója,

Digitized by Google

ja, 's egyſzersmind Alexandriábann Bibliothecarius vólt. E' ſzedte öſzve legelőſzör a' régi Görög Poëtákat, Orátorokat, és Históricusokat; nem tévénn mindazáltal azoknak ſzáma közzé egygyet is, a' maga idejebeliek közzűl. Tsak némely fragmentumi, és jegyzései maradtak meg.

4. *ARISTARCHUS* Samothraciából. Élt Kr. Úr. ſzül. előtt mintegy 156. eſztendővel. Homerus mind két Epicum munkájának 24. könyvekre való oſztása néki tulajdoníttatik. Az ő 80. könyvei közzűl ſzerteſzéljel, tsak némely fragmentumok maradtak meg.

5. *CRATES*, Mallosból, Ciliciábann. Aristarchussal egy időbenn élt, és úgy látſzik, hogy magát egyedűl Homerusnak és más Poëtáknak Crisis alá való vételére adta.

6. *DIONYSIUS THRAX.* Aristarchus Tanítvánnyának tartatik. A' Grammaticát *ſyſtemá*bann adta elő, melyre oſztán sok Alexandriai Túdósok Commentariust írtak.

7. *APOLLONIUS SOPHISTA.* Élt mintegy 66. eſztendővel Kr. Úr. ſzül. előtt. Homerus Iliássára, és Odysseájára Glossariumot írt: mellyet legelőſzör *Villoison* adott ki, Paris. 1773. két Voll. in 4; azutánn pedig *Tollius*, Lugd. Bat. 1788. in 8.

8. *DIDYMUS ALEXANDRINUS*, vagy, Χαλκεντερος (*aerea intestina habens*). Így

Digitized by Google

Igy neveztetett arról, hogy a' munkábann fáradhatatlan volt; úgymint a' ki négy ezer apró könyvet írt. Élt mintegy 40. eſztendővel Kr. Ur. ſzül. előtt. Azon Homerusra írt Scholionok, mellyek az ő nevét viselik, sokkal későbbieknek és más Didymustól valóknak látſzanak.

9. *EROTIANUS.* Élt mintegy 40. eſztendővel Kr. Ur. ſzül. utánn. Írt Glossariumot Hippocratesre, Τῶν παρ' Ἱπποκράτει λέξεων συναγωγη titulus alatt, mellyet Andromachusnak, a' Néró Orvosának ajánlott. Igen haſznavehető munkának tartatik Hippocrates megértésére. Kiadta Fransius Lips. 1780. in 8.

10. *APION.* Élt 41. eſztendővel Kr. Ur. ſzül. utánn; majd tsak nem mindég Alexandriábann lakott; és a' véle egy időbenn élők előtt, igen nagy tekíntetbenn volt tudománnyáért. Láss többet róla oda feljebb a' *Flavius Josephus* életébenn.

11. *AELIUS DIONYSIUS*, Halicarnassusból. Élt Hadrianus alatt, mintegy 125. eſztendővel Kr. Ur. ſzül. utánn. Írt Περι ἀκλίτων ῥημάτων, *De vocabulis, quae declinari non possunt.* Jól meg kell külömböztetni a' Historicus Dionysiustól, noha Περὶ συνθέσεως ονομάτων nevű munkájáért azt is lehet *Grammaticus*nák nevezni, Τῶν παλαιῶν χαρακτῆρες, vagy, Τῶν ἀρχαίων κρίσις nevűért pedig, *Criticus*nak is. Lásd a' Historikusok között.

12. *APOL-*

Digitized by Google

12. *APOLLONIUS DYSCOLUS*, Alexandriából. Élt Hadrianus, és Antoninus Pius Tsászárok alatt, 138. tájánn, Kr. Úr. szül. utánn. A' *Dyscolus* név az ő komor terméfzetéről ragadt rá (δυσκολος *morosus, difficilis, a* κολον *inteſtinum*; q. d. *qui faſtidioso eſt ſtomacho*). Antoninus Pius alatt Romába ment, és egy darabig ott tartózkodott. Azutánn viſzſzament Alexandriába, és ott a' Bruchiumbann hólt meg; hol az előtt az Égyiptomi Királyoktól ingyen tartattak a' Tudósok. Sok munkái közzűl megmaradtak: *De Syntaxi partium orationis libri* 4. Ezt Priscianus más Grammaticusok felett dítséri.

13. *AELIUS HERODIANUS*. Apollonius Dyscolusnak fia, kit a' Historikus Herodianustól jól meg kell külömböztetni. Élt Kr. Úr. szül. utánn 161. eſztendővel, Marcus Antoninus alatt, ki előtt nagy kedvességbenn vólt. Írt *Catholica*, vagy, *Universalis Prosodiát*: de a' melynek tsak az emlékezete maradt meg a' későbbi Grammaticusok Compendiumábann; különösenn a' Constantinus Lascarisébann. Maradtak még némely fragmentumi is: 1. *De numeris*. 2. *De magno verbo*, i. e. *Rhetore*. 3. *De inclinatis, encliticis, et coencliticis dictiunculis*. 4. *De Barbarismo*. 's a t. Ammianus Marcellinus, *minutiſſimus ſciſcitator*nák, Prisclanus pedig, *maximus artis Grammaticae auctor*nak nevezi.

14. *HEPHAESTION*, vagy, *Hephaestio*, Alexandriából. Élt 161. eſztendővel Kr.

Digitized by Google

Kr. Ur. szül. után. Verusnak, kit Marcus Aurelius Philosophus társúl vett fel az uralkodásban, Tanítója volt. Írt Εγχειριδιον περι μετρων, και ποιηματων nevű munkát, mely igen bőves compendium a' Poësis theoriájára.

15. *JULIUS POLLUX*, Naucratisból, Egyiptomban. Élt Marcus Aurelius, és Commodus Tsászárok alatt. Az utólsó, igen szép és kellemetes szavaért, *Athenaeus*-ben Rhetorica tanítóvá tette. Írt Lexicont tíz könyvekbenn, Ονομαστικον név alatt, melybenn a' matériáknak szabadonn választ ott rendi szerint a' *synonyma* szavait, és formuláit a' Görög nyelvnek öszveszedte, 's ennek alkalmatosságával sok régiségeket megvilágosított. Legjobb kiadás, mellyet *Lederlin* kezdett és *Hemsterhuis* végzett. Amsterd. 1706. 2. Voll. in fol. min.

16. *PHRYNICHUS*, Bithyniából. Élt 176. esztendővel Kr. Ur. szül. után, M. Aurelius, és Commodus Tsászárok alatt. Írt: *Eclogas nominum, et verborum Atticorum*, mely megvan és dítsséretes munka. *Edidit Pauw Traiect. ad Rhen. 1739. 4.*

17. *AELIUS MOERIS*. Élt a' II-dik század vége felé. Írt egy könyvet *de vocibus Atticis*; melybenn feljegyzette, és egybehasonlította azokat a' szókat, mellyekkel az *Athenaei*ek, és más dialectusonn beszélő Görögök éltek. Ez is hasznos munkának tartatik. Edidit *Piersonus Lugd. Batav.* 1759. in 8.

Digitized by Google

18. *TIMAEUS SOPHISTA.* Élt a' III-dik ſzázad vége felé. Írt Lexicont azokra a' ſzókra, mellyekkel Plátó élt: *Lexicon vocum Platonicarum.* Ezt legelőſzör Ruhnkenius adta ki, igen túdós jegyzésekkel. Lugd. Batav. 1754. in 8-vo; még bővebbenn pedig, 1783. 8.

19. *VALERIUS HARPOCRATION* Alexandriából. Élt a' IV-dik ſzázad közepénn; és írt, Λέξεις των δεκα ῥητορων nevű munkát, az az, a' tíz *Athenaei* Görög Orátorokra Lexicont: mely igen jó segítség azoknak megértésére. *Edidit Jacob. Gronovius Lugd. Batav.* 1696. in 4.

20. *AMMONIUS*, Alexandriából. Élt a' IV-dik ſzázad vége felé, 389. tájánn. Írt Lexicon módra: *De affinium vocabulorum differentia*, vagy, azon külömbségről, mely a' Görög nyelvbenn lévő synonymumok között vagyon *Edidit Ammon. Erlangae.* 1787. in 8.

21. *HESYCHIUS*, Alexandriából való. Élt a' IV-dik ſzázad véginn, és réſz ſzerint az előtte valóknak munkáiból, réſz ſzerint a' maga olvasása utánn, haſznos Glossariumot vagy Lexicont készített a' Görög nyelvre. De a' munka épségbenn hozzánk nem jutott. Mert néhol hijja van, néhol pedig pótlásokkal veſztegetődött meg: mellyeket helyrehozni nem lehet; minthogy egy Codexnél több belőle nem maradt. Ruhnkenius utánn úgy is gondolkoznak a' Túdósok, hogy a' mely Glossarium hozzánk Hesychius neve alatt jött, nem

Digitized by Google

nem az ő tulajdon munkája; hanem annak tsak extractusa, vagy, epitoméja mely valami későbbi Keresztyén Túdóstól került, a' ki abba, a' Bibliából, és a' Bibliai Glossáriumokból is elegyített némely glossákat; melyből osztán azt hozták ki némellyek, hogy Hesychius Keresztyén volt. *Edidit Ruhnkenius Lugd. Batav.* 1766. 2. Voll. in fol. Sok hibákat megigazít Hesychiusbann *Schow in suplementis ad Hesychium Lips.* 1792. in 8.

22. *PHOTIUS* született Constantzinápolybann, fő familiából. Élt a' IX-dik századbann. *Leo Philosophus*nak, ki azután Tsászárrá lett, Tanítója volt. Fő polgári, és katonai hivatalokat viselt; utóljára 858-bann Constantzinápolyi Patriarchaságra emeltetett, melyből kétszer esett ki, egyszer *Basilius Macedo* miatt, 867-benn; de a' ki tíz esztendő múlva abba tsakugyan viszszaállította: másszor *Leo Sapiens* alatt, 886-bann. Meghólt 891-benn. A' Napkeleti és Napnyúgoti Keresztyének között fennforgó veszekedésnek nagy fúvója volt; indulatinn nem tudott uralkodni. Külömbenn a' maga idejében legderekabb, és legtanúltabb ember volt. Hagyott Βιβλιοθηκὴ vagy μυριοβιβλον nevű munkát, az az *excerpta, et censuras librorum, quos legit Photius Patriarcha.* Ez mintegy 300. könyvekből szedegetődött ki. A' több munkái Theologiára tartoznak. Photiussal szinte egyforma munkát vitt véghez.

23. *JOANNES STOBAEUS*, kinek ideje némellyektől az V-dik, másoktól a' VI-

Digitized by Google

dik ſzázadra; másoktól, ismét még későbbre tétetik. Írt Ἀνθολογιῶν ἐκλογῶν, ἀποφθεγμάτων, ὑποθημῶν, nevű munkát, négy könyvekbenn; mely mintegy 500. Írókból gyüjtődött. A' két első könyvet igen jól adta ki *Heeren*, Gottingábann. 1792. 1794. Folytatódik.

24. *SVIDAS* bizonytalan időbeli Író. Némellyek a' X-dik, mások a' XI-dik, mások ismét a' XII-dik ſzázadra teſzik. Ez külömbkülömbféle Írókból, kiváltképpenn pedig az Aristophanes, Thucydides, és Apollonius Rhodius Scholiastaiból kéſzített Lexicont: de minden rend, és crisis nélkül. Hihető mindazáltal, hogy a' maga valóságábann nem jutott hozzánk: hanem idegen kezek által megvan veſztegetve. De így is nem kevés haſzna vagyon. Mert sok régi elveſzett Írókból ſzedegetett helyek (excerpták), és ollyan históriai dólgok vagynak benne, mellyeket másutt meg nem találhatni. Kiadta *Lud. Küster*, *Cantabrigiae.* 1705. 3. Voll. in fol. de hibásann: mert valamit idegen kéztől valónak gondolt benne: mind kihagyta; holott ha más nézte vólna meg, talám sokakról másképpenn ítélt vólna.

25. Az *ETYMOLOGICUM MAGNUM* Írójáról sem tudatik bizonyosann mikor élt: de az sem, ki és mi ember vólt? Némellyek Svidásnál régibbnek: mások későbbinek teſzik. Hihető, hogy vagy a' X-dik ſzázad véginn, vagy a' XI-dik eleinn élt. Ennek az *Etymologicum*nak igen nagy haſz-

haſzna van a' Görög ſzók igaz eredetének, és jelentéseinek kikeresésére. Némely elvéſzett Íróknak fragmentumi is találtatnak benne. Ezenkívül, sok Históriai, és Mythologiai nehézſégeknek eligazításában jó segítség. Első kiadói *Musurus*, és *Callier-gus* voltak, kik azt Velentzében 1499-benn in fol. nyomtattatták.

26. *GREGORIUS* vagy, *GEORGIUS CORINTHIUS*. Így neveztetik: mivel, Corinthusi Metroplita, és Püspök vólt. Élt a' XII-dik ſzázad közepénn. A' régibb Grammaticusok írásiból kéſzített munkát: Περι Διαλεκτων, *de Dialectis*. A' Scapula Lexicona újjabb kiadásának véginn megláthatni.

27. *JOANNES TZETZES*, Constantzinápolyi Grammaticus, élt a' XII-dik ſzázad vége felé. A' maga idejébenn legtúdósabb: de egyſzersmind magát hánytató, és másokat megvető, felfúvalkodott ember vólt; úgyhogy ez által sokſzor magát nevetségessé teſzi munkájábann. Írt Scholionokat Hesiodusra, és Lycophronra; mellyek a' régi Históriának, Mythologiának világosítására sokat teſznek. Sok elvéſzett Írók fragmentumi is találtatnak azokbann.

28. *EUSTATHIUS* Constantzinápolyból. Élt a' XII-dik ſzázad véginn. Eleinte Szerzetes, azután Diaconus vólt a' Constantzinápolyi cathedrale Templombann; utóljára 1155-től fogva, Thessalonikai Érsek. Híressé és nevezetessé lett Homerusra

Digitized by Google

írt Commentáriussáról, melynek: Παρεκβολαι εις την Ομηρου Ιλιαδα, és εις την Οδυσσειαν, titulust adott. Ebből a' Commentáriusból nagy tudomány, sok olvasás, és a' régi Görög írók különös esmérése tetszik ki. Írt Commentariust *Dionysius Periegetara* is; mely hasonlóképpenn a' Geographiára nézve haſznos munka. Homerusra való jegyzései a' Textussal egygyütt kiadódtak Romae 1542 — 1549-ig. 3. Voll. in folio. A' 3-dik Volumen, Index.

29. *THOMAS MAGISTER*. Élt a' XIV-dik ſzázad eleinn, és Idősbb Andronicus Palaeologus Tsáſzár alatt fő udvari hívatalokat viselt; hanem ennek letétetése utánn, Klastromba ment, és *Theodulus* nevet vett fel. Írt az *Atticai Dialectus*ról, illyen titulus alatt: Κατ' αλφαβητον ονοματων ἀττικων ἐκλογαι, *eclogae vocum Atticarum ſecundum alphabeti ordinem*. Noha sok benne a' hijjánosság: lehet haſznátvenni a' Görög Philologiábann. *Collegit, digeſſitque Jo. Steph. Bernard. Lugd. Batav.* 1757. in 8. Ezenkívűl leírta Pindarusnak, Euripidesnek, és Aristophanesnek életét, mely többnyire ezen Poëták munkái eleibe ſzokott tevődni.

30. *GEORGIUS LECAPENUS*, Theſſaliai Szerzetes, élt a' IV-dik ſzázad közepénn. Sok Grammaticára tartozó munkákat hagyott, mellyeknek nagyobb réſze még eddig nintsen kinyomtatva, kivévénn a' *Syntaxis*át, mely az alább említendő *Theodorus Gaza* Grammatikájának véginn van,

Digitized by Google

van, és az *Alphabetica Grammatica*ját, melynek *Villoison in Anecdotis Graecis* Tom. II. pag. 79. próbául az eleit kiadta.

31. *DEMETRIUS TRICLINIUS.* Élt 1400-dik esztendő tájánn. Hazájáról, 's állapotjáról semmi bizonyos nem tudódik. A' Sophocles metrumára, és Hesiodus Theogoniájára Scholionokat írt.

32. *EMMANUEL MOSCHOPULUS*, Crétából. Élt 1400. tájann. Írt Görög Grammaticát. A' mindjárt említendő Moschopulustól, ki Byzantiumba való vólt, és későbbenn élt, meg kell külömböztetni.

33. *EMMANUEL CHRYSOLORAS*, Constantzinápolyból. Élt a' XIV-dik század véginn, és a' XV-dik eleinn. Az idősbb vagy, VI-dik Johannes Palaeologus Tsászártól, a' Napnyúgoti Fejedelmekhez küldetvénn; hogy azoktól segítséget kérne a' Törökök ellen: ez útjábann Olasz Országot megszerette, és magábann feltette; hogy ha dólgát végzi, ott telepedik meg. E' meg is lett 1390-benn; a' midőnn számot adván követségéről, Constantzinápolyt odahagyta, és Olasz Országba viszszament. Velentzébenn szálvánn ki, egy darabig ott lakott; onnan Görög nyelv tanítására Florentziába hívattatott; de mikor? bizonyosann nem tudhatni; hanem annyi igaz; hogy ez elébb esett mint sem a' Görög Tsászár, *II. Manuel Palaeologus* Olasz Országba ment vólna, hogy a' Törökök ellen való segítséget sürgesse; mellyet némellyek 1395-re, mások pedig 1397-re tésznek. Ekkor

Digitized by Google

II. Manuel Palaeologus magához hívatván őtet Mediolanumba: ott maradt; onnan Páviába, Páviából ismét Velentzébe, innen végre Rómába ment lakni; mindenütt Görög nyelvet tanítván. Utóljára tsakugyan Constantzinápolyba tért vissza; honnan a' Görög Tsászártól, *II. Manuel Palaeologus*tól, a' Constantziai Conciliumra küldetetett, és itt hólt meg 1415-benn. Legnagyobb érdeme ebbenn áll: hogy Olasz Országbann, 's ennél fogva Napnyúgotonn, a' Görög Literaturát ő élesztette fel. Irási között, mellyeknek nagyobb része még nyomtatatlan, leghetsesebb a' Görög Grammatica, melynek *Erotemata Grammatica* nevet adott. E' szerint tanította mind *Reuchlin*, mind *Erasmus* a' Görög nyelvet.

34. *EMMANUEL MOSCHOPULUS* Constantzinápolyból. Élt a' XV-dik század közepénn. Constantzinápolynak megvétele utánn 1453-bann, több Görögökkel egygyütt, Olasz Országba költözött, 's ott telepedett meg. Munkáit, tudatlanságból, sokszor a' régibb, és Crétából való Moschopulus munkáival zavarják össze. Irt az *Atticismus*ról következendő titulusú könyvet: Τῶ ονομάτων ἀττικῶν συλλογη. Ezenkívül *Prodosiát*, az Iliás két első könyvére: Grammatica ἐξηγησις-t; és a' Hesiodus *Opera*, *et Dies* nevű munkájára Scholionokat, mellyek mind betsbenn tartatnak.

35. *GEORGIUS GEMISTUS PLETHO.* Lásd életét a' Historikusok között. Irt Scholionokat *in Zoroastris Oracula.*

36. *MI-*

Digitized by Google

36. *MICHAEL APOSTOLUS*, Constantzinápolyból. Élt a' XV-dik ſzázad közepénn, és Plethónak, igen nagy barátja vólt. Egy darabig Olaſz Orſzágbann lakott, utóljára pedig Crétábann, hol gyermekeket tanított. Írt Παροιμιων nevű könyvet, i. e. *centurias 21. proverbiorum ex optimis Auctoribus Graecis collectas.*

37. *BESSARION*, Trapezusból. Született 1395-benn, meghólt 1472-benn. Tanúlt Constantzinápolybann. A' Platonica Philosophiával, Pletho esmerkedtette meg. Minekutánna a' *Ferrárai* és *Florentziai Concilium*bann, a' Napkeleti és Napnyúgoti Ekklésiáknak egygyesűlésénn sokat dólgozott vólna: a' Római Ekklésia kebelébe ment által; a' midőnn oſztán őtet IV-dik Eugenius Pápa 1439-benn Cardinálissá tette; V-dik Miklós Pápa pedig, a' Tusculumi Püspökséget adta néki, és egyſzersmind Bononiábann Követnek nevezte; hol a' tudományok elővivésére haſznos rendeléseket tett. A' kikőltözött Görögöknek nagy pártfogója vólt; betses Bibliothecát gyűjtött, mely máig is megvan Velentzébenn. A' Platonica Philosophiának elterjedésére sokat tsinált: és az egéſz régi Literáturát hathatósann előmozdította, réſz ſzerint azoknak a' Görög kézírásoknak kinyomtattatása által, mellyekre ſzert tehetett; réſz ſzerint *Xenophon*, *Aristoteles*, és *Theophrastus* némely munkáinak megfordításával.

38. *THEODORUS GAZA*, Thessalonicából. Született 1398-bann, meghólt 1478-bann. Megvétetvénn a' hazája a' Tö-

Digitized by Google

rököktöl 1430-bann, Olaſz Orſzágba vette magát; és ott jól megtanúlvánn deákúl, Ferrarábann Tanítóvá lett; öregségébenn a' Bessarion közbennjárására *Abbruzzó*bann Egyházi hivatalra kapott. Hippocrates Aphorismusit, Aristoteles Históriáját az állatokról, Theophrastusét a' plántákról, Deák nyelvre fordította. Irt ezenkívúl Görög Grammatikát, Γραμματικῆς εἰσαγωγης. Lib. 4. mely felette nagy betsbenn tartatik, és Περὶ μηνων, *de menſibus*, mellyet meglehet látni *Gronov. Theſaur. Tom. IX.*

39. *GEORGIUS TRAPEZUNTIUS.* Született 1396-bann, meghólt 1486-bann. Rómábann Philosophiát, és Rhetoricát tanított. Az Aristotelica Philosophiát felette tüzesenn óltalmazta a' Platonicusok, nevezetesenn Cardinalis Bessarion ellen. Némely munkáit Aristotelesnek és Plátónak, úgy ſzintén a' Ptolemaeus *Almagestumat*, Hermogenest, az Eusebius Evangelica Praeparatioját, és egynéhány Görög Patereket, Deák nyelvre fordított. Annyibann a' Deák Grammaticusok közzé is ſzámlálódhatik, hogy Cicerónak némely Oratioira jegyzéseket írt.

40. *JOANNES ARGYROPULUS*, Constantzinápolyból. Született 1416-bann, meghólt 1486-bann. Constantzinápoly megvétele utánn. Olaſz Orſzágba költözvénn: ott igen nagy hírre névre kapott. Florentziábann a' *Cosmus Mediceus* fiját tanította: onnan pedig a' pestis miatt eltávozvánn, Rómábann adott Letzkéket; hol

őtet

Digitized by Google

őtet a' többek között *Reuchlin* is halgatta, midőnn Thucydidest magyarázta. *Aristotelesnek*, és *Basiliusnak* némely munkáit Deákra fordította; az Aristoteles Ethicájára pedig Commentariust is' írt.

41. *CONSTANTINUS LASCARIS*, Constantzinápolyból. Ezen Városnak megvétele utánn, Olasz Országba menvénn, 1454-től fogva, Mediolanumbann, Rómábann, Nápolybann, Görög nyelvet tanított; és a' többek között ama híres Históricus *Bembus Péter*, tanítványa vólt. 1465-benn Messinábann vonván meg magát, ott tanított. Halálakor szép Bibliothecáját a' Messinai tanátsnak hagyta testamentombann; mellyért közönséges költségenn temettetett el, és tiszteségére márvány oszlop emeltetett 1493-bann. Irt Görög Grammaticát 3. könyvekbenn.

42. *DEMETRIUS CHALCONDYLAS*, született *Athenae*benn. 1453-bann. Olasz Országba, nevezetesenn Florentziába ment Argyropulus helyébe. Azutánn Mediolanumbann tanított: hol őtet Reuchlin is halgatta. Egy más Görög tudóssal *Cretai Demeter*rel de a' ki Mediolanuminak * is nevezi magát, ő adta ki Görögül legelőször *Homerus*t. Florent. 1488. 2. Voll. in fol. Ugyan ő adta ki *Isocrates*t is 1493-bann, és *Suidás*t 1499-benn. A' Görög Grammaticája (*Erotemata Lingvae Graecae*), egy a' legjobb Grammaticák közzűl. Meghólt 1513-bann.

* *Demetrius Cretenſis* Mediolanumból valónak azért nevezi magát: mivel sokáig lakott Mediolánum

Digitized by Google

numbann, és ott Görög nyelvet tanított. Azután Florentziábann tartózkodott, míg Cárdinális Ximenes *Alcalába* nem hívta, a' Complutumi Bibliakiadásábann való segítségre. A' Constantinus Lascaris Görög Grammaticáját eleibe Görög, és Deák praefatiót írt.

43. *MARCUS MUSURUS*, Candiából. 1453. utánn Paduábann Görög nyelvet tanított, és a' Görög Literaturának, 's Criticának terjesztésébenn nagy eszköz vólt. Ez adta ki legelőszőr Aristophanest és Athenaeust Scholionokkal, ezenkívül a' *Magnum Etymologicumot*.

44. *JANUS*. vagy, *JOANNES LASCARIS*, *Rhyndacus*ból. Constantzinápoly megvétele utánn, Florentziábann keresett, és talált menedék helyet, Laurentius Mediceusnál; kinek számára a' legbetsesebb kézírásokat szedte öszve Görög Országbann. XII. Lajos, és I. Ferentz Királyok alatt Frantzia Országbann lakott; és ott sokat tsinált a' jó gustus terjedésére. Onnan mint Követ Velentzébe küldetett. X-dik Leo Pápa a' Római Görög Collegiumra való vígyázást ő reá bízta. Írt, *de veris literarum Graecarum caussis, ac formis apud antiquos*, az az, a' Görög Capitalis betűkről; melyre a' régi pénzekről, és monumentumokról való tudományának nagy hasznát vette. Ugyan ő adott ki Görög Anthologiát is, nagy betűkkel, Florentiae 1494. in 4. Meghólt 1535-benn.

VI. A'

Digitized by Google

VI. A' MYTHOLOGUSOKRÓL.

§. 58.

A' *Mythus*nak (Μυθος) vagy, *mesés beszéd*nek eredete igen régi, úgyhogy annak sem idejét, sem helyét, mikor és hol kezdődött, nem lehet kitapogatni. Ennyit mindazáltal lehet mondani, hogy a' mythus az emberi nemzetnek, tudatlan és úgy szólván, gyermeki állapotjában sokkal inkább származhatott, mintsem a' későbbi, és már pallérozódott, 's világosodott időkbenn: maga a' tudatlanság elég ok lévénn, annak származására. Az is hihető, hogy sohol elébb, mint az Egyiptomiak közt a' mesék lábra nem kaptak; maga a' hieroglyphicus jelekkel való írás erre vezetvénn őket.

§. 59.

Ezek a' mythusok jókor bétsúsztak Görög Országba, Homérustól és másoktól, kik Egyiptombann útaztak, vitetvénn oda; úgyhogy még akkor sem formábann vagy, systemábann nem vóltak; sem pedig az emberek nem egy nyomonn beszéltek rólok; egygyik egy, másik másképpenn adván azokat elő. E' szerint Homerus mint legrégibb Görög Író mintegy kútfejévé lett a' Görög mythologiának, az az, azoknak a' mesés vélekedéseknek, mellyekkel az Is-

Digitized by Google

Istenről, Hérósokról, azoknak tselekedet
ről, a' Vallásról, 's azzal járó tzerimón
ákról tele vólt a' Köz nép feje a' Görögö
között. Nem kell mindazáltal úgy gondol
kozni, mintha Homerus minden mythus
maga terjeſztett vólna el a' Görögök kö
zött. Már ő előtte lehettek a' Görögökné
sok poëtai munkák, mellyekből, a' képze
lődés segítségével, tsak bővítette a' my
thusokat.

§. 60.

A' Vallásbeli ſzokások, és tzerimóniá
az első Görögök között külömbözők vól
tak. E' réſzbenn egygyik Familia és Nem
zetség egy, másik más ſzokást követett
Kesőbbenn némely jövevények idegen Iste
ni tiſzteletet is vittek közzéjek: Danaus é
Cecrops Égyiptomit; Pelops Phrygiait
Cadmus Phoeniciait. Ekkor ſzármaztak a
titkos Ünneplések, 's a' dólgok eredetéről
és ſzármazásáról való vélekedések. Illye
állapotbann találta Homerus a' Görö
nemzetet: a' midőnn ő a' Poëtai mythu
soknak egymásra való vitettetését jobban
általlátvánn mint az előtte valók: azoka
munkáiba felvette, és az elő fordúló dól
gokra elmésenn és ſzerentsésenn alkalmaz
tatta.

§. 61.

Közönséges gondolkozás vólt a' Po
gányoknál, valamint Napkeletenn, úgy
régi Görög Orſzágbann is, hogy minde
rendkívúl való történet, melynek oka nem
ti

Digitized by Google

tudódott, az Istenek közbejövetelének tulajdoníttatott. Már a' Poësisra semmit ennél alkalmatosabbat gondolni nem lehet: és éppenn ebbenn áll Homérusnak, mint Poëtának, a' legnagyobb virtusa, hogy Epicum munkáibann, ennek a' köz vélekedésnek nagy haſznát tudta venni. Ezzel mindazáltal Homerus nem élt úgy viſzſza, mint a' későbbi Poëták; kik azonn igyekeztek, hogy az Istenek közbejövetelét mennél elmésebb találmányokkal adják elő: hanem tiſztánn, egygyügyűenn, és tsak úgy írta le a' dólgot, a' mint vette, és a' mint az, az ő idejebélieknek gondolkozásival megegygyezett.

§. 62.

Minthogy pedig az akkori emberek nek, az Istenség terméſzetéről, ollyan gondolkozások, és vélekedések vólt: hogy az nem egyébbenn áll, hanem a' léleknek és testnek sokkal nagyobb érejébenn, mint a' millyennél az emberek rend ſzerint bírnak; erkőltsi tulajdonságiról pedig az Istenségnek még tsak nem is gondolkodtak: éppenn nem lehet rajta tsudálkozni, hogy mind az Isteneknek, mind a' Hérósoknak gonoſz ſzándékok, tsalárdságok, bujálkodások 's a t. tulajdonítódnak a' mythusokbann.

§. 63.

A' Mythusok ſzármazására, kivált pedig terjedésére, és ſzaporodására sokat tettek a' régi Históriáknak, vagy tráditiók-

óknak Poëtai módonn való előadási, mint ſzintén a' Physicai dólgoknak vagy vélekedéseknek, és Ethicai vagy erkőltsi igazſágoknak allegoria formába való őltöztetése is erre nyitott útat. így p. o. a' *Cosmogoniá*ról, vagy a' Világ mostani formájának eredetéről, úgy vélekedvénn a' régiek: hogy minekelőtte az esett vólna; ſzörnyű zűrzavarbann, öſzſzeviſzſza, tővelhegygyel, és mintegy hartzbann vóltak egymással az elementumok: ezen állapotját a' terméſzetnek, az *Eris* Isten Aſzſzony által jelentették; mely Istenséget oſztán idővel más dólgokra is általvittek. Magát pedig az idejét ezen zűrzavarnak, a' minden gyermekeit megevő χρονος, vagy, Saturnus által ábrazolták; azt akarvánn jelenteni, hogy noha a' terméſzet meg vólt: még is tőle semmi nem ſzülethetett. A' *Titánok*onn vett győzedelem továbbá, és azoknak a' Tartarusba lett levettetése, nem egyebet tett; hanem az elementumok közt való zűrzavarnak megſzűnését, a' midőnn bizonyos elementumok alaſzállottak, mindenik pedig a' maga helyére ment. Ekkor az uralkodást Jupiter vévénn által, a' testvéreivel Neptunussal, és Plutóval egygyütt: ezzel az Égnek, Tengernek és Földnek, már külön léte, és így a' terméſzetnek mostani formája jelentődött. De ezen kívűl, minthogy így Jupiternek a' legfelső uralkodás jutott: ugyan ő általa jelentették a' levegő eget is, mely legfeljebb van minden elementumok között. Minekutánna pedig megkülömböztették a' *felső levegő eget* az *alsó levegő égtől*: amazt *Jupiter*nek, (ζευς)

Digitized by Google

(ζεὺς), ezt pedig Junónak (ἥρα) neve alatt értették. Ebből lett osztán, hogy Jupiter és Junó nem tsak testvéreknek, hanem házastársaknak is tartattak; és mivel a' felsóbb levegőégnek az alsóbbal (vagy a' mi atmosphaeránkal) való öszvetsapódása, villámásokat, menydörgéseket, menyköveket szűlt: innen lett ezen házastársaknak, Jupiternek, és Junónak tzivakodásiról való mythus. Úgyan azért tartatott Vulcanus a' tűznek Istene, Junó fiának; valamint az ő Lemnusba való levettetése is abból eredt: hogy ezenn szigetbenn gyakorta való menykő hullások vóltak.

§. 64.

Az *Ethica* vagy *Erkőltsi* igazságok, vagy régulák, hasonlóképpenn symbolica vagy, allegorica formába öltöztetődvénn, sok mythust szűltek. Illyen p. o. *Ate*, vagy az Istentől emberre botsáttatott megvakíttatás; midőnn valakinek értelme, akár harag, akár más indúlat által, annyira meghomályosíttatik, és oly balgataggá lesz az ember, hogy szántszándékkal magának kárára jár. Ezt Homerus így írja le: Iliad. L. XIX. v. 91. sqq.

Πρέσβα διὸς θυγατηρ Ἄτη ἡ παντας ἀᾶται,
Ουλομενη, της μεν, θ' ἁπαλοι πόδες ȣ̓ γαρ επ' ȣ̓δει
Πιλναται, αλλ' ἄρα ἥγε κατ' ἄνδρων κράατα βαινει
Βλαπτȣσ' ανθρώπȣς. — „ *pedibus incedit* „ *mollibus* (i. e. tacitis) *ut in aëre potius* „ *ferri, quam solo incedere videatur* “. Ez-

zel a' jelentetik, hogy az a' féle indúla
miatt való megvakíttatás úgy lepi meg
és úgy foglalja el az elmét, hogy azt a
ember éſzre se veſzi; sem azt, mikor ve
ſzedelembe ejti. Igy, ezen Isten Aſzſzony
követőinek tevődnek, a' könyörgő vagy
esdeklő Isten Aſzſzonyok (Λιται, *Preces*
Iliad. L. IX. v. 498. ſqq.

Και γαρ τε Λιται εἰσι Διος κῦραι μεγάλοιο
Χωλαι τε, ῥυσαι τε, παραβλῶπες τ
ὀφθαλμώ,
Αἱ ῥά τε και μετοπισθε Ἄτης αλεγῦσ
κῦσαι.
Ἡ δ' Ἄτη σθεναρη τε και ὀρτιπος, ὠκει
πασας
Πολλον ὑπεκπροθέει, φθανει δε τε πασα
ἑ π' ἄλαν,
Βλάπτῦσ' ανθρωπους, αἱ δ' ἐξακέονται ὀπίσσω
„ *Aten ſequuntur Deae Litae* (h. e. Pre
„ ces, quibus iniuriam ex irae vecordi
„ allatam deprecatur aliquis). *Hae Dea*
„ *contabuerunt moerore, oculis intuentu*
„ *obliquis, tamquam noxae ſibi conſciae*
„ *et claudicant; neque adeo Aten pedibu*
„ *validam, ſemperque curſu antevertentem*
„ *niſi ſero aſſequi possunt*". Ez tsak a
jelenti; hogy midőn a' haragtól, vagy má
indúlattól megvakíttatvánn valaki, maga
veſzedelembe ejti: akkor oſztán kérés kö
nyörgés a' dólga; és nem külömbenn, ha
nem tsak illyen maga megalázásával 's e
deklésekkel lehet baját orvosolni. Ha p
dig magát ekkor is megkeményíti: még n
gyobb vesztedelmet von magára. Mert

lye

Digitized by Google

ſyenkor, a' mint Homerus vers. 507. 508. mondja, ezek az Isten Aſzſzonyok Jupiterhez menvénn, őtet arra ſzokták kérni, hogy az *Atet* ujra büntetésűl kűldje reája. Λισσονται δ' αρα ται γε Δια κρονιωνα κιοῦσαι Τω Ἄτην ἅμ' ἕπεσθαι ἱνα βλαφθεις ἀποτεισῃ. *Precantur tum quidem hae* (i. e. λιται) *Jovem Saturnium, ut cum Ate ſimul ſequatur, quo poenas luat.* Ide tartozik az Odysseábann a' *Circé*ről való mese; ki az Ulysses társait diſznókká, medvékké, farkasokká, és más a' féle oktalan és vad állatokká változtatta; melyről *Heyne in Commentat. de origine et cauſſis fabularum Homericarum pag. 51. Nov. Comment. Göttingenſium Tom. VII.* így ſzól: „ *Fabula* „ *haec ab initio a quopiam ita fuiſſe conſii-* „ *tuta mihi videtur: ut voluptatum delini-* „ *menta deſcriberet, quibus mentes hominum* „ *ad beſtiarum immanitatem, et impurita-* „ *tem deprimuntur.* Utánna pedig ezt téſzi: „ *Nec diſſimile conſilium fuiſſe arbitror in-* „ *ventae fabulae de Sirenum cantu* " — Vét ehez már Horatius is, Epist. Libr. I. Epist. 2. v. 23. ſqq.

§. 65.

A' Görög Mythologusok így következnek:

1. *PALAEPHATUS*, *Paros*ból, vagy, *Priene*ből, vagy mások ſzerint *Athenae*ből. Élt Kr. Úr. ſzül. előtt mintegy 300. eſztendővel. Némellyek ſzinte a' Homerus idejére téſzik: de minden helyes ok nélkűl.

Munkájának titulussa ez: Περὶ ἀπίστων *de incredibilibus*; melybenn sok mythusonak eredetét megmondja. Igen múlatta munka; és Homérussal nagyonn megegyez: a' honnan kivált az Odysseára bvezetés gyanánt ſzólgálhat. *Sextum edidit recenſuit, emendavit, explicavit, indicemque verborum Graecorum copioſiſſimum adiecit J. Fri. Fiſcherus Lips. 1789. 8.*

2. *APOLLODORUS, Atheniensi* Grammaticus, Aristarchus Tanítványa. Élt Kr. Ur. ſzül. előtt mintegy 145. eſztendővel és írt *mythica Bibliothecát*, 24. könyvekbenn; de a' mellyek közzül tsak 3. maradt meg. Ezekbenn rövid Históriája foglaltatik bé az Isteneknek, és a' Trójai hadakozás előtt élt Hérósoknak. Legjobb kiadás *Ex recenſione Heynii Götting. 1782. in 8 min. Accedunt eiusdem notae ad Apollodori Bibliothecam.* Ibid. 1783. 3. Voll. in 8.

3. *CONON*, élt J. Caesár, és Augustus idejébenn; írt Διηγήσεις, az az, *Narrationes* nevű munkát, mely 50. mythologiai beſzédekből állott; mint ezt Photiusból tudjuk; a' ki abból némely helyeket kiſzedegetett. Ezen Excerptákat meg lehet látni: *inter Hiſtoriae Poëticae ſcriptores antiquos Graecos et Latine, opera Thom. Gale* Paris. 1675. in 8

4. *PHURNUTUS*, vagy Hellyesebbenn *Annaeus Cornutus*, Africábann, Leptisből való Stoicus Philosophus; és amnevezetes Deák Poëtáknak Persiusnak, éLucanusnak Tanítója. Élt az I-ső ſzázadbann

bann, 62. tájánn. Irt Θεωρια περι της των θεων φυσεως nevű munkát 35. ſzakaſzokbann, mely tiſzta Allegoriákból áll; ezek által akarvánn a' mythusokat magyarázni. Lásd *Thom. Gale opuſcula mythologica*, Cantabr. 1671. in 8.

5. *HEPHAESTIO*, vagy, *Ptolemaeus Hephaestionis* (i. e. filius) Alexandriából. Élt a' II-dik ſzázadbann, Trajánus és Hadriánus alatt. Munkájának tituluſa ez: Περι της εις πολυμαθειαν καινης ιστοριας (*novae ad variam eruditionem Hiſtoriae*). Libr. 6. De ebből tsak excerpták maradtak meg Photiusnál. Lásd. *Thom. Gale Hiſt. Poët. Scriptor. Antiqu.*

6. *ANTONINUS LIBERALIS*; kiről igen keveset tudunk. Vagy az I-ső ſzázadbann élt Claudius Tsáſzár alatt; vagy, a' mi még hihetőbb, a' II-dikbann, az Antoninusok idejében. Van Μεταμορφωσεων συναγωγη, *Transformationum congeries*, nevű munkája, a' mellyet külömbkülömbféle írókból ſzedett öſzve; 41. ſzakaſzokra oſztatik. Lásd *Gale Hiſt. Poët. Script. Antiqu.*

7. *HERACLIDES*. Irt *Allegoriae Homericae* nevű könyvet, mellyet kiadott *Nic. Schow. Götting.* 1782. in 8. Heyne vígyázása alatt. Mikor élt? nem bizonyos. Sokann öſzvezavarják *Heraclides Ponticus*sal, a' ki Aristoteles tanítványa vólt.

Digitized by Google

8. *SALLUSTIUS*, Cynicus Philosophus. Élt a' IV-dik ſzázadbann 363. tájánn, Julianus, és Jovianus Tsáſzárok idejébenn. Írt Περι Θεων και κοσμου i. e. De Diis, et de mundo 21. réſzekbenn. Ebbenn a' Léleknek és a' Világnak öröktől fogva való létét igyekezik megmutatni, és az egéſz munka az Epicureusok ellen van intézve. Lásd *Thom. Gale opusc. myth.*

VII. AZ EROTICUS ÍRÓKRÓL.

§. 66.

KEZDVÉNN megromlani a' guſztus a' Görögök között: új neme vevődött fel a' költött beſzédnek, mely abból állott, hogy esmeretes nevek, ſzemélyek, helyek tevődvénn fundamentomúl, azokról ſzabad, és semmi régula által meg nem köttetett képzelődés ſzerint, tsudálatos történetek költődtek, többire ſzerelmes matériákbann, a' honnan az illyen írók (ettől a' görög ſzótól ἐρως, *amor*) *Eroticus*oknak nevezetnek.

§. 67.

Illyen forma munkát előſzör *ARISTIDES* nevű ember írt, Μιλησιακα titulus alatt; *Milotus* Városától vévénn ezen nevezetet, hol a' lakosok igen buja életűek vóltak. Innen az illyen ſzerelmes költött be-

Digitized by Google

beſzédeknek a' Deákoknál is *Sermo Milesius*, és *Fabulae Milesiae* neve lett. Későbbenn pedig, midőnn már a' Déák nyelv is megromlott: *Románok*nak (*Fabulae Romanenſes*) neveztettek. Aristides mikor élt? bizonyosann nem tudatik; hanem hogy Ovidius előtt kellett néki élni: onnan megtettzik, mivel ez azt említi, Trist. Libr. II. vers. 413. ezekbenn a' ſzavaibann:

Junxit Ariſtides Mileſia crimina ſecum:
Pulſus Ariſtides nec tamen urbe ſua eſt.

§. 68.

Nevezetesebb *Eroticus Írók* e' következendők:

1. *PARTHENIUS*, Nicaeából. Élt Augustus Tsáſzár alatt. Írt: Περὶ ἐρωτικῶν παθημάτων, *De amatoriis paſſionibus*, vagy, a' ſzerelmes indúlatokról: intézvénn ezen munkáját *Cornelius Gallus*hoz, a' ki akkor Égyiptomnak Igazgatója vólt. Lásd: *Gale Hiſt. Poet. Script.*

2. *ACHILLES TATIUS*, Alexandriából. Mind ideje, mind állapotja bizonytalan. Idejét némellyek a' III-dik, mások a' IV-dik ſzázadra teſzik. Svidás ſzerint (ſub voc. Ἀχιλλεύς) elsőbenn Pogány vólt: de azután Kereſztyénné lett, és végtére Püspökségre is emeltetett. Írt *Clitophon* és *Leucippe* ſzerelméről (*De amoribus Clitophontis, et Leucippes*) 8. könyveket. A' munka elég elmésenn, és meglehetős tudománnyal van írva; a' ſtilus is

Digitized by Google

benne az Író idejéhez képest elmehet, noha tzifrább mint kellene lenni: de már tsak a' formája, és elrendelése is a' munkának nagyon hibás: mert ollyan embert ír le 8. könyvekbenn, a' kit soha nem esmért, és életébenn tsak egyszer látott, valamely festett kép megnézése alkalmatosságával találkozvánn vele. A' fő személyeknek sem ád tulajdon charactert, hanem tsak közönségest, mely a' többire is mindenikre szintúgy illene. Ellenbenn, a' Tartományok, Városok, indúlatok igen nagy szó vesztegetéssel vagynak leírva: mivel ez, a' Sophistai módonn declamalni szerető Írótól, jobbann kitőlt. (*Sed nunc non erat his locus.* Horat.) Kiadta ezen munkát *Beniamin Boden*, *Lipsiae*. 1786. in 8.

3. *HELIODORUS*, *Emesá*ból, Phoeniciában. Élt a' IV-dik század véginn, Nagy Theodosius Tsászárnak, és annak fijainak idejébenn; és Thessáliábann, *Tricca* nevű Városbann Püspök is vólt, mely hívatalból, mindazáltal kiesett. Igen ifjúkorábann leírta *Theagenes*nek vagy *Charites*nek *Charicleá*val való szerelmeit, a' kit Aethiopiai Királyné leányának tészen; és ezért adta a' munkájának, mely tíz könyvekből áll, az *Aethiopica* nevet. A' stilus, mellyel beszél, *Epos*hoz, és Tragoediához illő, 's ugyan azért erőltetéssel és a' dólgoknak nagyításával van egybe köttetve. Dítséretes mindazáltal benne, hogy minden illendőséggel írt; úgyhogy e' munkát, akárki megsértődés nélkűl olvashatja. Kiadta *Bourdelot*, *Paris*. 1619. in 8. E' szerint kinyomtatódott Lipsiábann is, 1772-benn in 8.

4. *LON-*

Digitized by Google

4. *LONGUS*, Sophista. Élt a' 300-dik, és 400-dik eſztendő között. Irt Ποιμενικα (*paſtoralia*) nevű munkát, vagy, *páſztori Románt* négy könyvekbenn, a' *Daphnis* és *Chloe* ſzeretetéről. Ez legjobb minden Görög Eroticus Irók között: mert legtermészetibb módonn ír, vígyázvánn arra, hogy a' mit ír, hihetőnek tessék az olvasó előtt; és a' fő ſzemélyek characztereit is alkalmatosabbann festvénn, mint a' többek. A' stilusa is kedvelteti magát, a' dolog természete ſzerint változvánn. Csak az a' kár, hogy az illendőség ellen, némellyekbenn vétett. Legjobb kiadás a' *Bodené*, Lips. 1777. in 8.

5. *XENOPHON EPHESIUS*. Élt 400-dik eſztendő tájánn. Irt *Anthia*, és *Abracomas* ſzerelmeiről. Görög titulusa munkájának: Ξενοφωντος Εφεσιε τα κατα Ανθιαν και Αβροκομην. Kiadódott *cum verſione Lat. Cocchii* (Medici et Philologi Florentini) Lond. 1726. in 8. Sokkal alább való Longusnál. Haſznoſok reá: *Tiberii Hemſterhuſii notae et emendationes.*

6. *CHARITON APHRODISIENSIS*. Állapotjáról semmi bizonyost nem tudhatni. Hihető, hogy az V-dik Századbann élt. Irt a' *Chaerea* és *Callichoe* ſzerelmeiről. Nem egéſzenn megvetendő munka; d' *Oville* kiadása ſzerint, kinek reá való commentariussa igen betses és haſznos. Amstel. 1750. in 4. Ugyan ezen commentarius megvan a' Lipsiai kiadásbann is. 1783. in 8.

Digitized by Google

7. *EUMATHIUS* vagy *EUSTATHIUS*, Égyiptomból. Ideje nem tudatik. Irt *Ismenia* és *Isméne* szerelmeiről; *de amoribus Ismeniae, et Ismenes Libros* 2. Igen sületlen munka. *Graece et Lat. curavit Lud. Henr. Teücherus, Lips.* 1792. in 8.

VIII. A' MATHEMATICUSOKRÓL.

§. 69.

MAGA a' neve a' *Mathesis*nek mutatja, hogy az Tudomány formába a' Görögöktől vevődött: noha az Égyiptomiaknak, és némely Napkeleti Nemzeteknek, mint a' Phoeniciaiaknak, Babyloniaiaknak 's a t. jókorabb kezdett Árithmeticai, Geometriai, és kivált Astronomiai esméretek lenni. Mert, a' mit *Chiron*nak és *Musaeus*nak, *Linus*nak 's a t. Astronomiai vi'sgálódásiról beszélnek a' Görögök: csak a' mesék közzé mehet. Égyiptom vólt főképpenn hazája a' Mathematica esméreteknek: ugyan onnan vitték azokat *Thales* és *Pythagoras* a' Görögök közzé; kiknél osztán a' Mathesis sokkal nagyobb tökélletességre ment. Mert, úgy nézvénn ezt a' tudományt a' Görögök, mint a' mely kiváltképpenn való eszköz az elménck felébresztésére, élesítésére, és figyelmetességbenn való tartására; és hogy az által az elme a' Philosophiára mintegy készíttetik: egész erővel annak adták magokat, 's az által a'

Digitized by Google

a' Mathesis nagyra ment, és nagyot bővült. Igaz e' főképpenn a' *Practica* vagy *Applicata Mathesis*ről, nevezetesenn a' *Mechanicá*ról, *Staticá*ról, *Hydrostaticá*ról, *Hydraulicá*ról, és kivált az *Architecturá*ról, melybenn még e' mai napig sem lehet őket nemhogy megelőzni, de csak elérni is.

§. 70.

A' *Geometria* és *Astronomia* mòstani formájának, vagy, Systemájának fundamentomát *Thales* vetette meg előfzfzör; midőnn az Obeliscusokat árnyékaiknál fogva megmérte; és egynéhány sarkalatos Geometriai igazfágokat feltalált; nevezetesenn: hogy minden Triangulumbann a' három fzegelet 180. grádust vagy két egyenes fzegeletet tefzen; hogy az Isosceles Triangulumbann, a' básison lévő két fzeglet egyforma; és hogy a' mely Triangulum félcirculusba íródik, mindég egyenes fzegű. Hasonlóképpen az Astronomiábann ő tett próbát, mimódonn kell a' Nap fogyatkozását megtudni?

§. 71.

Még nagyobb vólt azutánn e' réfzbenn az ő tanítványinak, és *Pythágorás*nak érdeme. *Anaximander* ugyan is a' Geometriát közönségesenn tanította: a' Görögöket az árnyék órával (*Horologium fciothericum*, vagy, *folarium*) megesmerkedtette; és Geographiai mappákat kéfzített. *Anaxagorás* kitalálta a' Hóldfogyatkozásnak okát. Azt is mondják felőle, hogy az

Opti-

*Optic*ról írt volna valamit. *Pythagoras* pedig feltalálta ama híres Theorémát, mely máig is ő róla neveztetik; a' Copernicanum Systémához közel járt, a' Napot tévénn Universum centrumának, vagy, közép pontjának; a' mint ezt az ő tanítványa *Philolaus* közönségessé tette: tudta hogy a' föld kerek, hogy vagynak lábbal felénk fordúlt emberek (*antipodes*), hogy a' napnak, és tsillagoknak formája Sphaerica; és a' mu'sika Theoriájának fundamentomát megvetette, feltalálván a' hangoknak öſzveillését (harmonia) és természetét.

§. 72.

A' Pythágorás tanítványi, vagy a' Pythagoreusok, hasonlóképpenn, rajtavóltak a' Mathesis elébbvitelénn, kik között legnevezetesebb a' Tarentumi *Archytás*, a' ki mintegy 400. eſztendővel élt Kr. Úr. ſzül. előtt. Ez mind a' Geometriábann, mind kivált a' Mechanicábann sok új igazſágokat talált; a' honnan *Archytás mechanicus*nak, vagy, *machinator*nak neveztetett. Az ő felőle való igen nagy vélekedésnek kell tulajdonítani, a' mit *Gellius Noct. Att. Lib. X. cap. 12.* említ; hogy Archytás fából ollyan galambot tsinált, mely repült. Horatius is *Carm. Lib. I. Od. 28.* így ſzóllítja meg: „*Te maris et terrae, numeroque carentis arenae Menſorem Archyta!* etc. Ennek tanítványa a' *Cnidusi Eudoxus*, a' ki mintegy 366. eſztendővel élt Kr. Úr. ſzületése előtt, hasonlóképpenn mint Mathematicus és Astronomus igen híres

res vólt. Írt is munkákat, de a' mellyek mind elvesztek. Az *Empedocles* neve alatt is, a' ki szintúgy mint Archytás, Pythagoreus vólt (de ennél elébb, úgymint Kr. Ur. szül. előtt 444. esztendővel élt) van egy *Sphaera* nevű Astronomicum poëma Jambus versekbenn, mellyet meglehet látni *Fabricii Biblioth. Graec. Vol. I.* De hogy igazánn övé vólna: nem mondhatni.

§. 73.

Hogy *Socrates* (a' kiről a' mondatik, hogy az égből a' földre hozta le a' Philosophiát) az az, (az Astronomiai vi'sgálódásokat oda hagyvánn: az emberek erkőltsének megjobbításánn igyekezett), éppenn nem vólt ellensége a' Mathesisnek; hanem tsak a' Sophistica demonstratióknak; megtetszik az ő tanítvánnyából *Plátó*ból, kinek az kedves foglalatossága vólt, és nagy tökélletességre is vitte, az öt regulare corpusoknak, az Analysisnek, és a' Conica Sectioknak feltalálása által. Ugyan ő íratta a' Philosophicum Auditoriumára: οὐδεὶς ἀγεωμετρητος εἰσιτω!

§. 74.

A' Mathesis öregbedését mutatja a' Görögök köztt az is, hogy 432. esztendővel Kr. Ur. szül. előtt, az *Athenaei Meton*, az úgy nevezett εννεα δεκαετηρις — t (Cyclum 19. annorum Solarium) feltalálta, mely Cyclusnak eltelésével, a' Hóld phasisai, a' Solaris esztendőnek, kevés hibá-

bával, tsak nem éppenn azon réfzeire kerűlnek viſzſza, mellyekenn vóltak 19. eſztendővel az előtt. Mely Cyclusa Metonnak egéſz az 1582-dik eſztendőig megmaradt; és a' Gregorianum Kalendarium által újra megállíttatott.

§. 75.

A' Mathesisnek, sohol a' Görögök között, oly előmenetele nem vólt, mint Alexandriábann. A' legnagyobb Mathematicusok, Mechanicusok, és Astronomusok, vagy ebbenn a' Városbann laktak, vagy, ott tanúltak. Különösenn, a' tiſzta Mathesisbenn, és Mechanicábann legnagyobb hírt nevet ezek ſzerzettek magoknak:

1. *EUCLIDES*, a' ki 300. eſztendővel élt Kr. Úr. ſzül. előtt, Ptolemaeus Soter Égyiptomi Király idejében; és Alexandriábann Mathesist tanított; melynek elementumit στοιχεια titulus alatt tizenöt könyvekbenn oly ſzép rendel, 's oly világossággal, és fontosann írta le, hogy a' tiſzta Mathesisre máig ſínts nála jobb methodussal írt compendium. Hanem, az utólsó két könyvről méltó a' kéttség, hogy Euclidesé vólna; inkább *Hypsicles*nek lehet tulajdonítani. Vagynak ezenkívűl Euclidesnek 95. Geometricum Theoremái. A' több munkái pedig mind elveſztek, és ha némellyek viselik is az ő nevét: nem övéi. *Opera Euclidis omnia, ex recenſione Dav. Gregorii. Oxonii 1703. in fol.* Külön az Elementumit (στοιχεια) kiadta *Baermann*, Lip. 1743. és 1769.

2. *APOL-*

Digitized by Google

2. *APOLLONIUS PERGAEUS.* Így neveztetett Pamphilia Városáról, *Pergáról.* Élt Kr. Ur. ſzül. előtt 244. eſztendővel Ptolemaeus Evergetes alatt; 's a' Mathesist Alexandriábann az Euclides tanítványitól tanúlta. Irt a' *Conica Sectio*kről 8. könyvet; de a' melyből Görögűl csak a' négy első van meg; a' többi pedig Deákúl. Kiadta *Edm. Halley Oxon.* 1710. in fol.

3. *BITO.* Hazája nem tudatik. Élt Kr. Ur. ſzül. előtt mintegy 240. eſztendővel, a' Pergamusi Király I. Attalus idejében; kinek ſzámára irta, a' mint Fabricius gyanítja, a' hadi machinákról való könyveit; (*Κατασκευας πολεμικων οργανων, και κατα πελτικων*, Conſtructiones Machinarum, bellicarum et Catapultarum). Lásd *Mathematici Veteres Graece et Lat. cum figuris in aes incisis. Paris.* 1693. fol.

4. *CTESIBIUS.* Élt mintegy 230. eſztendővel Kr. Ur. ſzül. előtt Ptolemaeus Philadelphus, és Evergetes idejében. Egyebet róla nem tudhatni, hanem hogy igen nagy Mechanicus vólt, úgymint a' ki *Organum Hydraulicum*ot talált, az az, ollyan mu'sika ſzerſzámot, melynek hangját víz okozta; úgy lévénn a' machina alkotva, hogy a' ſzellőt a' sípjába víz taſzította. Leírja ezt Vitruvius hoſzſzann. Lib. X. c. 13. de hogy ez a' leírás világos légyen azok előtt, kik a' Machinát nem látták, maga sem reményli: mert utánna ezt veti: „ *Quantum potui niti: ut obſcura res per-* „ *ſcripturam dilucide pronunciaretur, con-* „ *ten-*

Digitized by Google

„ *tendi: sed haec non est facilis ratio; ne-*
„ *que omnibus expedita ad intelligendum*
„ *praeter eos, qui in his generibus habent*
„ *exercitationem: quod si qui parum intellexe-*
„ *rint e scriptis; cum ipsam rem cognoscent:*
„ *profecto invenient curiose, et subtiliter*
„ *omnia ordinata*". Emlékezik illyen szerszámokról Svetonius is, *in vit. Nerv. c. 41.* Ennek a' Ctesibiusnak tanítványa vólt:

5. *HERO*, Alexandriából, a' ki mintegy 217. esztendővel élt Kr. Ur. szül. előtt. E' találta a' folyó órát, vagy Clepsydrát, és sok más mesterséges szerszámokat. Irt is külömbkülömbféle munkákat. 1. *χειροβαλλιστρας κατασκευη, και συμμετρια, de constructione, et mensura manuballistae*, mely tsak fragmentumbann vagyon meg. 2. *Βελοποιϊα*, vagy *Βελοποιητικα, de telis conficiendis, iaculandisque.* 3. *Πνευματικα, Spiritualia.* 4. *Περι αὐτοματοποιητων, de automatorum fabrica. Lib.* 2. mellyek egészenn megvagynak. Lásd a' közelebb említett Collectiobann.

6. *ARCHIMEDES*, Syracusából. Meghólt 212. esztendővel Kr. Ur. szül. előtt. A' Mathesist Alexandriábann tanúlta: mellyet sok találmánnyival bővített. Legnevezetesebb ezek közt, annak feltalálása, mitsoda ratiobann van a' *Cylinder* a' *Sphaerához*? melyről meghagyta, hogy koporsójára metztzjék; mely koporsót Cicero, a' mint *Tuscul. Quaest. Lib. V. cap.* 23. említi, Quaestor korábann tövisses bokrok között talált meg. „ *Cuius ego Quaestor*
„ *igno-*

Digitized by Google

„ *ignoratum ab Syracusanis, cum esse omni-*
„ *no negarent, septum undique et vestitum*
„ *vepribus, et dumetis indagavi sepulcrum*".
Hogy sok hadi machinákat talált, és hazáját azok által három egész esztendeig a' Rómaiaktól mególtalmazta: bizonyos. De hogy azon találmányok között, ollyan gyújtó tükrök (*Specula cauſtica*) lettek vólna, mellyek a' Rómaiak hajóit felégették: reá elégséges bizonyság nintsen. Egykor, midőnn Archimedes igen mély gondolkodásba merült vólna, hazafiai pedig vígann laktak, 's vendégeskedtek Diánna Innepe alkalmatosságával: meglopván a' Római katonák a' Syracusaiakat, 's hírtelen bérontván a' Városba; noha a' Római Vezér Marcellus, katonáinak erősenn megparantsolta, hogy Archimedest megkíméljék, és életét megtartsák: tudatlanságból egytől azok közzül megölettetett. *Vesd öszve a' Közönséges Hist. pag.* 250. Ezt a' nagy embert, kihez hasonló Mathematicus soha nem vólt a' Görögök között, maga Marcellus megsiratta. A' *Statica*nak és *Hydrostatica*nak fundamentomát igazánn ő vetette meg legelőfzfzör. Az ő máig is meglévő Mathematicum munkái, mellyekből nagy elméje éléggé kitiündöklik, ezek: 1. *De Sphaeris, et Cylindro L.* 2. 2. *De Circuli dimenſione liber.* 3. *De planis aequi ponderantibus; ſive de centris gravium planorum. Libr.* 2. 4. *De figuris Conoidibus obtuſis, et de Sphaeroidibus L.* 2. 5. *De lineis ſpiralibus Liber.* 6. *De quadratura Parabolae.* 7. *De iis, quae aquae innatant. Libr.* 2. 8. *De numero arenae Liber ad Gelonem Regem.* 9. *Aſſumtorum, ſeu,*

Digitized by Google

Lemmatum Liber. 10. *De ſpeculis conbu rentibus*, *parabolicis*, mástól került és ké sőbbi munkának tartatik. *Claudius Richar dus*nak Madritti Professornak kiadása leg jobb, Paris. 1746. in fol.

Archimedessel ugyan azon egy idő benn élt Siciliábann *Athenaeus*, kinek Mar cellushoz írt munkáját a' hadi machinák ról, megláthatni a' fellyebb említett col lectiobann: *Math. Veteres cet.* Ugyan ot megtalálhatni a' Byzantziumi *Philón*nak, a ki 150. eſztendővel élt Kr. Úr. ſzül. előtt következendő munkáját: *Mechanicorum L 4. et 5.* a' többi elveſzett.

7. *APOLLONIUS DAMASCENUS* Élt a' II-dik ſzázad eleinn. Trajanus alatt az építésekre vígyázott; Hadrianus pedig kibenn hihető irígységet okozott maga el len, ſzámkivettette, és ugyan annak pa rantsolatjára megölettetett, 129-benn. Ír Πολιορκητικα, vagy, *de machinis obſidiona libus.* Lásd *Math. Vet. etc.*

8. *DIOPHANTUS*, vagy, *DIOPHAN TES ALEXANDRINUS.* Élt a' IV-dik ſzázadbann, Julianus Tsáſzár alatt, és ír *Arithmeticorum Libr. 13.* mellyekből ha má is megvan. *Graece et Latine editi atque abſolutiſſimis commentariis illuſtrati auctore Cl. Gasp. Bacheto Meziriaco Lutet Paris. 1621. in fol.* Ebbenn a' munkábann láthatni a' legelső út mutatást az *Algebrá* ra: innen sokaktól ezen tudomány találó jának tartatik: annyival inkább, minthogy maga is azt mondja, hogy ő előtte ez a mes

Digitized by Google

mesterség esmeretlen vólt. De mások azt állítják, hogy az Algebra Arabs találmány; és *Géber*, vagy, articulussal, *Al-Geber* nevű embert mondják annak találójának: mások pedig ettől az Arabs szótól hozzák le *dschabar*, mely annyit tészen, mint: *referre partes ad totum.* Lásd *Baehrens Anzeige: pag.* 28. 29.

9. *HELIODORUS LARISSAEUS*, Thessaliából. Meg kell külömböztetni az Eroticus Heliódorustól. Élt, a' mint hihető, a' IV-dik század vége felé. Írt Opticát; *Capita Opticorum.*

10. *PAPPUS*, Alexandriából. Élt a' IV-dik század vége felé, 390. tájánn. Írt *Collectiones Mathematicae* nevű munkát, melyből hét könyv megvan, és szerzőjének nem kevés jártasságát mutatja a' Mathesisbenn.

11. *THEON*, Alexandriából. Élt Pappussal egy időbenn. Írt túdós *Scholionokat*: Euclidesre, Aratusra, és Ptolemaeusra. Ennek a' leánya vólt:

12. *HYPOTIA*, amaz elmésségéről, tudománnyáról, és ékesennszóllásáról híres Aszszony, a' ki Alexandriábann közönséges senn Mathesist tanított, és sok derék munkákat írt, de a' mellyek elvesztek. — 414-benn az Alexandriai zenebonábann megölettetett; ő tartatvánn azon veszekedésokának, mely Alexandriai Püspök *Cyrillus*, és az Égyiptomi Igazgató *Orestes* közt támadt, a' ki néki nagy jóakarója vólt.

Digitized by Google

13. *PROCLUS*, Lyciából. Élt az V-dik századbann 450. tájánn. Alexandriábann tanúlt, és *Athenae*benn tanított. Az Euclides Elementuminak első könyvére, d[illegible]eretes Commentariust írt. Láss róla többet alább, az Astronomusok között.

14. *EUTOCIUS*, Ascalonból, Palaestinábann. Élt az V-dik század véginn. Archimedesnek némely munkáira, és Apollonius Pergaeusnak a' Conica sectiokról való négy első könyveire commentariust írt.

15. *HERO*, élt a' VI-dik század véginn, és a' VII-diknek az eleinn, Heraclius Tsászár idejében. Halála 610. utánn történt. Jól meg kell külömböztetni a' feljebb (5-dik szám alatt) említett *Mechanicus Hero*tól, a' ki mintegy 217. esztendővel élt Kr. Úr. Szül. előtt. Írt Geometriát; mellyet meg lehet látni *Montfaucon*nál, *Analectorum Graecorum* T. I. pag. 330. seqq. Ezenkívúl van Deák fordításbann illyen titulusú munkája: *De machinis bellicis*, et *Geodesia*.

16. *MICHAEL CONSTANTINUS PSELLUS*, Constantzinápolyból. Született 1020-dikbann, és még 1110-benn életbenn vólt. Az akkori időkhözképest igen széles tudományú embernek lehet mondani. Constantzinápolybann Philosophiát, Rhetoricát, és Dialecticát tanított; és VII dik Mihály Görög Tsászárnak, vagy, *Michael Ducas*nak Praeceptora, Tsászárkorábann pedig barátja vólt. Utóljára megúnvánn némelyeknek irígységét: Klastromba ment.

Igen

Digitized by Google

Igen sokat írt, Philosophiai, Theologiai, és Orvosi dólgokról: Mathesisre tartozó munkája: *De quatuor Mathematicis disciplinis, Arithmetica, Musica, Geometria, et Astronomia*; mely néminémű Encyclopaedia, 103. szakaszokbann. Lásd Fabricii Bibl. Graec. Voll. 5.

17. *BARLAAM*, Apuliából való Szerzetes. Élt a' XIV dik századbann; meghólt 1348-bann. Hogy a' Philosophiábann, és Mathesisbenn, bővebb esméretet szerezzen: Görög Országba ment; hol a' Görög hitre tért, és Constantzinápolybann nagy tisztességbenn élt. De veszekedésbenn egyeledvénn a' Görög Papsággal; tsakugyan visszament Olasz Országba, és a' Nápolyi Királynak *Robert*nek Bibliothecariussá lévénn, elébbi felekezetéhez állott. Mellyért VI. Clak Kelemen Pápától Püspökségre emeltetett. Írt 6. könyvet az *Algebrai calculus*ról, vagy *Analysis*ről, *Logistica* név alatt, mely nagy szorgalmatosságot, és sok gondolkodást mutat.

§. 76.

Különösenn az *Astronomia*bann, következendő híres Görög Tudósok az említésre méltók:

1. *ARISTARCHUS*, Samus Szigetéből. Élt Kr. Ur. szül. előtt 262. esztendővel. Megkell külömböztetni, a' nála későbbenn élt Aristarchus Grammaticustól. Az Astronomiát sokkal elébb vitte; a' Solstitium megjegyzése; a' Nap távol létének

Digitized by Google

megmérése; és ezen állítás által, hogy a' Föld a' Nap körül, a' Hóld pedig a' Föld körül forog; mellyért Stoicus Philosophus Cleanthestől, mint Istentelen ember törvény ſzék előtt vádoltatott. Van egy munkája: *De magnitudinibus et diſtantiis Solis et Lunae*, mellyet kiadott *Johann. Vallisius* Oxon. 1688. Tom. 3. p. 565. ſqq.

2. *HIPPARCHUS*, Nicaeából. Élt mintegy 136. eſztendővel Kr. Ur. ſzületése előtt. Lásd a' Geographusok között, a' nyóltzadik ſzám alatt. Minthogy a' tsillagok vi'sgálását nem tsak házájában Bithyniábann, hanem Rhodusbann is gyakorlotta: néha *Rhodusi Hipparchus*nak is hívattatik. Mely oſztán arra az eltévelyedésre adott alkalmatosságot, hogy a' Rhodusi Hipparchus a' Nicaeaitól külömbözőnek tartatott; holott pedig mind a' két név ugyan azon egy ſzemélyt jelent. Hipparchusnak érdeme nagy az Astronomiára nézve. Mert az őſzi aequinoctiumot a' maga vi'sgálódásinak a' régibbekkel való egybevetése által, jobbann kitalálvánn: abból a' Solaris, vagy Naphoz mért eſztendőt is sokkal bizonyosabbann meghatározta. A' Hóldnak periodica fordúlása hasonlóképpenn, mennyi idő alatt esik? megállította; a' planiglobiumot feltalálta 's a t. Vagynak munkái is, úgymint 1. *in Arati, et Eudoxi, phaenomena L.* 3; mely nem annyira Commentarius mint Crisis Aratusra, és Eudoxusra. 2. *Liber Asterismorum.*

3. *GEMINUS* Rhodusból. Élt Kr. Ur. ſzül. előtt 66. eſztendővel, Pompejussal,

Digitized by Google

sal, Ciceróval egy időbenn, sőt *Posidonius*sal is, de a' ki már akkor igen öreg vólt. Vagyon következendő titulusú munkája: εἰσαγωγη εἰς τα φαινομενα, mely az Astronomia elementumit foglalja bé. Lásd a' *Petav. Uranologiumábann.*

4. *SOSIGENES* Alexandriából. Élt mintegy 50. eſztendővel Kr. Ur. ſzül. előtt. Ez által jobbíttatta meg Julius Caesar a' Római Kalendáriumot.

5. *CLAUDIUS PTOLEMAEUS.* Élt a' II-dik ſzázadbann, a' 120, és 160. eſztendő között. Lásd a' Geographusok között §. 51. a' 14-dik ſzám alatt. Alexandriábann sok observatiokat tett, kivált a' *Fixa* vagy, helybenn maradó tsillagok körűl. Írt illyen titulusú munkát: Μεγαλη συνταξις της αστρονομιας, *Magnae conſtructionis*, ſive, *Almageſti Libr. 13.* Első Systema az Astronomiára, melybenn a' föld az Universum közepére tevődik. Ezen munkát a' IX-dik ſzázadbann egy híres Arabs Fejedelem *Almamun*, vagy, *Almamon* Arabs nyelvre fordíttatta: Arabsból pedig, 1230-bann, II-dik Fridrich Tsáſzár, Deákra. Hogy Arabs kézenn kellett forogni Ptolemaeus ezen munkájának, megtetſzik az arra ragadt *Almageſtum* névről, mely ebből az Arabs Articulusból *Al*, és ebből a' Görög ſzóból μαγιστη van öſzvetéve. A' μεγαλη συνταξις-t t. i. mondták μεγιστη συνταξις-nak, *maxima conſtructió*nak; vagy rövidebbenn, μεγιστον-nak is; és eleibe

Digitized by Google

tévénn az Arabs articulust: *Almegistonnak*; mely ollztán *Almagestummá* változott. Kár hogy az *Astrologiának*, vagy, a' tsillagokból való jövendölésnek is terjeſztője vólt; munkát írvánn róla illyen titulus alatt: *De adparentiis et ſignificationibus ſtellarum errantium per totum annum.* négy könyvekbenn; mellyekre Proclus paraphrasist írt.

6. *ACHILLES TATIUS*, bizonytalan időbeli Iró. Lásd az Eroticusok között a' második ſzám alatt. Írt Astronomiára tartozó munkát, Περι σφαιρας titulus alatt, melynek egy réſze ma is megvan, illyen epigrapheval: ἐκ τῦ Αχιλλέως προς ἰσαγωγην εἰς τα Αρατυ φαινομενα. *Lásd a' Petavius Uranologiumá*bann.

7. *PROCLUS*. Lásd fellyebb. Írt következendő munkákat: 1. *Hypotypoſis Aſtronomicarum poſitionum*; mely Hipparchusból, Aristarchusból, és Ptolemaeusból van véve. 2. *De Sphaera*, ſive, *circulis coeleſtibus*. Ez van véve jobbára a' *Geminus Iſagogejá*ból.

8. *ISAACUS AEGYNUS* Görög Szerzetes. Élt a' XIV-dik ſzázad vége felé: meghólt 1372. után. Írt illyen titulusú munkát: *Computus Graecorum de ſolennitate Paſchatis celebrandi.* Megvan ez is a' Petavius Uranologiumábann. Nyomtatatlan is vagynak sok Astronomicum munkái a' Bibliothecákbann.

§. 77.

Digitized by Google

§. 77.

A' Mathematicusokhoz lehet számlálni azokat az Írókat is, kik a' hadimesterségről írtak a' Görögök között. Illyenek:

1. *AENEAS TACTICUS.* Élt a' közönségesebb értelem szerint Kr. Úr. születése előtt 360. esztendővel. Munkái: *Liber Tacticus, et de obsidione toleranda*, mely a' régiek hadimesterségének megértésére igen sokat tészen.

2. *ONOSANDER.* Élt Kr. Úr. szül. utánn 53. esztendővel, Claudius Tsászár alatt. Hazája nem tudatik. Írt στρατηγικὸς nevű munkát, vagy, *De Imperatoris institutione.* Valamennyi Tacticus Író volt ő utánna, akár a' Rómaiak, akár a' Görögök között, mind őtet követte. Úgy látszik, hogy leginkább Xenophont olvasta, kihez a' stilusbann is hasonlít.

3. *ARRIANUS.* Lásd mind a' Historikusok, mind a' Geographusok között. Élt a' II-dik századbann, Hadrianus alatt. Írt két Tacticára tartozó munkát: 1. *De acie instruendâ.* 2. *Instructio aciei adversus Alanos*: mellyek közzül az elsőbenn, a' régi Római lovasság gyakorlásit, a' másodikbann pedig azt írja le, miképpenn kell hadakozni az Alanusokkal, kik az Arrianus Praefectussága alatt rohantak bé Cappadociaba.

4. *AELIANUS.* Élt a' II-dik századbann, Trajanus és Hadrianus idejébenn: ki,

Digitized by Google

hogy megkülömböztetődjék a' Historikus Aelianustól, *Tacticus*nak neveztetik. Munkája: Ταχτικα, vagy, *de instruendis aciebus*, Hadrianushoz.

5. *POLYAENUS*, Macedoniából. Élt a' II-dik századbann, 163. tájánn. Leírta a' Legnevezetesebb Vezéreknek hadifortélyait nyóltz könyvekbenn: de a' mellyek közzűl a' hatodik és hetedik nints meg épségbenn. A' titulusa ez: Στρατηγηματικα βιβλια ὀκτω. Kiadta *Mursinna* 1756. *Berlin in 8.*

6. *MAURICIUS*, ama szerentsétlen Görög Tsászár, ki 602-benn ölettetett meg. Írt szép munkát 12. könyvekbenn, a' *Hadi-mesterségről De arte militari. Edidit Jo. Scheffer* Upsal. 1664. 8.

7. *LEO VI*, vagy, *Leo Philosophus*, Napkeleti Tsászár, Basilius Macedonak fia. Élt a' X-dik század eleinn. Írt *Tacticát* mely jobbárá az *Onosander Strategicumá*ból van véve; mégpedig úgy, hogy a' mellyeket Onosander szépenn és jól mondott ki; ő azokat többire romlott Görög séggel adta elő. Egy részébenn ezen munkának a' Magyarokról is vagyon szó, mellyet Tsászári Bibliothecarius Kollár Úr kiadott *in Historiae jurisque publici Regni Hungariae amoenitatibus.* Vol. I. Sect. I. *De moribus, deque arte ac disciplina militari veterum Ungarorum Vindobonae* 1783. 8

8. *CON-*

Digitized by Google

8. *CONSTANTINUS VII. PORPHYROGENNETA* Napkeleti Tsáſzár, VI-dik Leonak fia. Élt a' X-dik ſzázad közepénn: meghólt 959-benn. Lásd a' Byzantiumi Irók között, a' 7-dik ſzám alatt. Irt *Tacticát*, vagy, a' ſzárazonn és vízenn való hadakozásnak mesterségéről. *Lásd Meursii opp. Tom. 6.*

§. 78.

A' Mu'sika Theoriája, hasonlóképpenn a' Mathesisre tartozik. Előſzör abbann *Pythágorás* mutatott útat a' μονοχορδονonn tett probái által. Lásd Gesn. Isag. §. 281. Azutánn pedig igaz formába ezek vették:

1. *ARISTOXENUS.* Élt Aristoteles idejében. Vagyon ἁρμονικα στοιχεια (*elementa harmonica*) nevű munkája három könyvekbenn.

2. *EUCLIDES.* Ide tartozó munkája: εἰσαγωγη ἁρμονικη.

3. *NICOMACHUS*, Pythagoreus Philosophus. Élt, a' mint hozzávethetni, a' II-dik ſzázadbann. Irt Ἐγχειριδιον ἁρμονικῆς (*Harmonices Manuale*) nevű munkát két könyvekbenn.

4. *CLAUDIUS PTOLEMAEUS.* Irt ἁρμονικων (*harmonicorum elementorum*) Libr. 3.

5. *ALY-*

Digitized by Google

5. *ALYPIUS*. Úgy gondolják, hogy Ptolemaeusnál válamivel előbb élt. Írt *Introductio Musica* nevű munkát; mint szintén:

6. *BACHIUS*, *Introductio artis Musicae* nevűt;

7. *ARISTIDES QUINTILIANUS* pedig, *De Musica* három könyvet. Lásd *Antiquae Musicae Auctores VII. Edidit Marc. Meibomius Amstel.* 1652. 4.

Ide számlálódhatik:

8. *PSELLUS* a' XI-dik századból, a' kinek *De quatuor Mathematicis scientiis* nevű munkájának egy részét, a' Mu'sika theoriája teszi.

IX. A' PHILOSOPHUSOKRÓL.

§. 79.

A' PHILOSOPHIA körül soha egy Nemzet is oly nagy igyekezettel, és annyi előmenetellel nem forgolódott, mint a' Görögök. Hogy ugyan annak találói ők lettek volna: nem mondhatni; ha szinte a' név övék is. Mert már ő előttök, más Nemzetek az *Istenről*, *Világról*, *Természetről*, *Lélekről* 's a t. nyomosann vi'sgálódtak: sőt e' részbenn magok közzé a' Görögök közzé is Égyiptomból, Phoeniciából, és Thráciából kezdett

dett menni a' világosság. Hogy mindazáltal a' Philosophiát a' Görögök vitték nagyobb tökélletességre; és kivált Tudomány formába ők vették: tagadni éppenn nem lehet.

§. 80.

Elsőbenn a' Philosophiá a' Görögök között a' Poëtáknál vólt, kik verseik argumentumául a' dólgok terméſzetét, a' Világ létélét, az Istenekèt, és az erkóltsi régulákat válaſztották * 's ez okonn, Κατ' ἐξοχην, οἱ σοφοὶ vólt a' nevek **.

* Illyenek vóltak: *Linus*, *Orpheus*, és *Musaeus*: későbbenn pedig *Homerus* és *Hesiodus*.

** Lásd *Strábót* L. I. p. 15. és *Platót*, a' ki Hesiodust, Homerust, mindenütt σοφοςnak nevezi, és a' οἱ σοφοι alatt rendſzerint Poëtákat ért p. o. *De Republica pag.* 596.

§. 81.

Kezdvénn a' Philosophia, mely eddig a' Vallással egy vólt, a' Poëtai óltözetből kivetkeződni; és mind inkább inkább az emberi indúlatoknak, hajlandóságokhak esméretébenn, regulázásábann, és az életre megkívántató bóltsességbenn foglalatoskodvánn: legelőſzör is maga tzéljává a' *Törvényhozást* tette. Ezen foglalatosság tette nevezetesekké Crétábann *Minost* és *Rhadamanthust*; Nagy Görög Országbann *Zaleucust*, és *Charondást*; Spartábann *Lycurgust*; Athenaebenn *Drácot*, és *Solont*. Ez utól-

só-

só egy vólt ama hét Görög Bőltsek* közzűl, kik Philosophiájokat a' köz jóra fordították; polgár társaikat fontos mondásaik által oktatványn, hazájoknak igazgatásábann, óltalmazásábann, és bóldogításábann mások felett réſzt vévénn. Nem külömbenn Aesopus mintegy 570. eſztendővel Kr. Úr. ſzül. előtt az Erkőltsi tudományt *Apologus*ai, vagy, meséi által terjeſztette a' Görögök között.

* A' hét Görög Bőltsek nevei ezek: *Solon Athenae*ből; *Chilon Sparta*ból; *Pittacus Mitylenae*ből; *Bias Priene*ből; *Cleobulus Rhodus*ból; *Periander Corinthus*ból; *Thales Miletus*ból.

§. 82.

Még eddig a' Philosophiábann semmi *Systema*, következésképpenn *Dogmatica Philosophia* sem vólt. Ezt legelőſzſzőr *Thales* kezdte; a' ki mintegy 584. eſztendővel élt Kr. Úr. ſzül. előtt. Az ő systemáját mindazáltal tökélletesenn nem lehet előadni: mivel sem néki, sem a' követőinek semmi munkái nintsenek. Ennyi felőle bizonyos, hogy minden dólgok első elementumának a' *Vizet* tette; az az, azt állította, hogy valami tsak van a' Világonn, a' mind vízből lett, még a' többi elementumok is: úgyhogy minden külömböző dólgok nem egyebek; hanem a' víznek külömbözőképpen való modificatiói. Továbbá, úgy látſzik, a' Világról azt tartotta, hogy azt valamely közönséges lélek élteti, és mozgatja, *anima mundi*. Ambár soha Oskolát nem állított fel, melybenn tanított vól-

Digitized by Google

vólna: mindazáltal a' barátira által ment az ő Philosophiája, kik is a' terméſzet vi'sgálásától, melybenn állott főképpenn minden Philosophusi foglalatosságok, *Physicusok*nak: Thalesről pedig, a' ki Joniába való vólt *Joniai Philosophusok*nak hívattatak. Illyenek vólták *Anaximander*, *Anaximenes*, *Pherecydes*, *Anaxagoras*, és *Archelaus*.

§. 83.

Ezek a' *Joniai* Philosophusok, a' Thalestől mutatott útonn, nem állottak meg egéſzſzenn: hanem azonn tovább mentek; nevezetesenn: *Anaximander végetlen substantiát* vévénn fel: azt minden dólgoknak első principiumává tette: az első éltető dólgot is vagy elementumot, melyből állanak, és lettek mindenek, nem egyenesenn *Víz*nek, hanem annál finumabbnak; az az, vékonyságára nézve, a' *víz és levegőég között* mintegy *közép* dólognak tette. Továbbá azt állította, hogy az említett végetlen substantiábann, minden elementumok öröktől fogva megvóltak, hanem öſzvezavarva, és hogy oſztánn abból az örötkőlfógva való mozgás által bontakoztak ki. Vesd egybe az Özönvíz előtt való Hist. §. 3. az alatta lévő jegyzéssel egygyütt. E' ſzerint *Anaximander*, nem Atheus, hanem inkább Pantheista vólt. Ugyan az ő vélekedései közzé tartozott az is, hogy ſzámtalan sok Világok vagynak, mellyek közzűl egynek megſzűnése, mindég a' másiknak kezdete; hogy az emberek más nemű állatokból lettek, p. o. halakból; a' többi állatok pedig sárból, és iſzapból 's a t.

§. 84.

Digitized by Google

§. 84.

Anaximander tanítványa *Anaximenes*, ismét sokat változtatott Tanítója systemájánn. Nevezetesenn: a' dólgok első principiumának a' *Levegőeget* tette; úgy mindazáltal hogy á' *végetlen substantiát* megtártotta. Azt is állította, hogy az emberi *Lélek* is nem egyéb levegőégnél, mely levegőég él és érez. E' szerint Anaximenes vólt a' Görög Philosophusok közt, a' ki az emberi *Lélek* körül legelőszször kezdett visgálódni.

§. 85.

PHERÈCYDES Scyrosból, vagy, Syrosból, az Aegaeum tengerenn fekvő szigetből (honnan Scyriusnak mondattatik) élt Kr. Úr. szül. előtt mintegy hatodfélszáz esztendővel. Thales Tanítójának, kinél ifjabb vólt, hibásann: Pythágorásának hellyesebbenn mondátik. Hogy mindazáltal Thalessel esmeretségbenn és barátságbann vólt: *Diogenes Laertius*ból (L. I. Cap. XI. n. 8.) hihető; és ez okonn a' Jóniai Sectába is méltánn számlálódhatik; annyival inkább, mivel ő is a' dólgok első principiumának a' levegőeget tartotta. Arról különösenn nevezetes, hogy *prosá*bann, az az Poëtai mértékre nem szedett; vagy, folyó beszédbenn, ő írt legelőszször Philosophusi munkát a' terméſzetről és az Istenről: de a' mely elveszett. Meghólt Kr. Úr. születtése előtt 530. esztendővel.

§. 86.

Digitized by Google

§. 86.

Mintegy ötödfélszáz esztendővel Kr. Ur. szül. előtt, a' *Clazomene*ből való *Anaxagorás*, Anaximenesnek Tanítványa, Joniából, mely a' Persiai járom alatt nyögött, általvitte a' Philosophiát *Athenae*be; melynek állapotja ekkor legvirágzóbb vólt. Noha Periclesbenn nagy barátjára és pártfogójára talált; mindazáltal, minthogy azokat a' dólgokat, mellyek a' Köznép előtt tsudáknak, vagy, az Istennek ez vagy amaz akaratja jeleinek látszottak; természeti okokból magyarázta: kevésbe múlt, hogy a' babonás nép dühösségének áldozatjává nem lett. Elszökvénn tehát *Athenae*ből, Kis Ásiának a' Hellespontusra fekvő Városába Lampsacusba ment, és ott lakott. Azonn, hogy követői légyenek nem igyekezett soha: nem is fundált semmi Sectát. A' dólgok első elementumául ő is szinte úgy mint az előtte való Joniai Philosophusok, valamely matériát vett fel; de annak oztán meghatározásábann tőlök messze távozott. Az ő értelme szerint tudnillik, tészik az első elementumot véghetetlen apró', de még is a' nagyobb testeknek minden minéműségeivel bíró, 's egymással ugyan azonn egynemű részek, ὁμοιομερειαι; mellyek akármeddig osztódjanak apróbb részekre, soha oszthatatlanokká nem leszsnek, és egészszenn el nem romolhatnak. Ezeknek az elementumoknak nem tulajdonított öröktől fogva és magoktól való mozgást: hanem *mozgató* vagy, *mozdító* okot vett fel; mellyet a' Világtól

vagy a' matériától megkülömböztetett, és értelemmel birónak (νους-nak, *mens infinita*) tartott; ollyannak, mely az említett aprò elementumokat egymástól vagy elválasztja, vagy összegyűjti, és összerakja. Következésképpenn, *Anaxagorás* vólt, a' ki a' Joniai systemába az Istenről való gondolatot (*notiot*) bévitte. Ugyan ő vetette meg a' fundamentomát a' Critica Logicának, a' midőnn azt tanította, hogy az érzékenységek bennünket megtsalnak. *Archelaus*, ki Miletusból való vólt, (mint szintén Anaximander és Anaximenes is), mindenbenn az Anaxágorás nyomdokát követte, és a' Joniai Philosophiát *Athenae*-benn egészszenn általvitte. Némellyek Socrates Tanítójának is gondolták: de hibásann.

§. 87.

Még Anaximander idejében, Kr. Úr. szül. előtt mintegy 533. esztendővel, támadt ama híres *PYTHAGORAS*, a' ki legelőszször nevezte magát *Philosophus*nak. Hazája Samus vólt, egy az Archipelagusi szigetek közzül; és ifjúságában Pherecydestől, sőt Thalestől is tanúlt. Azután Egyiptomba útazott, hogy az ott való Népnek polgári állapotját, törvényit, szokásit, és Vallását, kiváltképpenn pedig az igen hatalmas Papi rendnek titkos tudományát kitanúlná. Noha sok terhes próbákonn kellett néki általmenni: mellyeknél fogva akarták őtet a' Papok nyakokról elvetni; és, a' többek között, körül is kellett magát metszetni; mindazáltal, ezeket is kész vólt ki-

Digitized by Google

állani. Így a' Papok titkaiba béavattat-
ánn: azoknak írását, tudományát, az
stronomiával, Geometriával és Theolo-
ával egygyütt megtanúlta. Viſzſzatérvénn
azájába, ott Polycrates Tyrannus miatt
eg nem maradt: hanem Alsó Itáliába
ent, hol már régtől fogva az előtt Görö-
k laktak. Ott, *Crotoná*bann, megtele-
dvénn: *Philosophicum Institútum*ot állí-
t fel, mely *Schola* vagy *Secta Italica*
v alatt esmeretes. Ez arra való vólt,
gy az ifjak főképpenn a' tiſztá erkőltsi
dományra taníttassanak, nem tsak: ha-
m abbann példák által gyakoroltassanak
és lelkek, a' testi dólgoktól elvonattat-
nn, az igazſágoknak elfogadására alkal-
tosabbá tétessék. Hogy pedig a' magok
tetésére ſzoknának: erre őket az úgy
vezett Ἐχεμυθία által vitte Pythágorás,
az, a' *halgatás* által, mellyet öt eſztén-
ig kellett megtartaniok. Két Classisra
tattak pedig az ő tanítvánnyi: úgymint
*otericus*okra (ettől a' Görög Adverbium-
, ἐσω, *intra* vagy *intro*, melytől van
ωτερος, *interior*), és *Exotericus*okra; (ettől
ſzótól ἐξω *foras*, *foris*, *extra*, melytől
zen ἐξωτερος *exterior*). Mely megkülöm-
ztetés onnan ſzármazott, hogy az a' ſzo-
, melybenn Pythagorás tanított, vala-
ly Olasz fal forma Kárpit által (*paries in-*
gerinus, σπιδων) kétfelé vólt válaſztva,
yhogy magát Pythagorást tsak azok a'
nítvánnyi láthatták, kik a' Kárpitonn be-
l vóltak: és tsak is ezekkel közlötte a'
gyobb tudományokat; a' Kárpitonn ki-

vűl lévőkkel nem. Senki ebbe az oskolába vagy társaságba fel nem vétetett; hanemha sok és kemény próbák utánn. Midőnn azért valamely gazdag Crotonai ember, kinek neve *Chylon* vólt, rá nem mehetett vólna, hogy ezen társaságnak tagja legyen; alkalmatlannak ítéltetvénn a' bévétetődésre: ollyan dühösségbe jött, hogy többeket szerezvénn maga mellé; az említett társaságra, midőnn az egygyütt vólt, ráróhant, a' házat rágyújtotta, és némellyeket oda égetett, sokakat megölt, és tsak kevesenn menekedhettek meg, kik között vólt szerentsére maga Pythagorás. — Meghólt ez a' Philosophus Megapontusbann, igen öreg korábann; az által is felhagyvánn emlékezetét, hogy Nagy Görög Országnak sok Városibann, nevezetesenn *Tarentum*bann, *Crotoná*bann, *Sybaris*bann; ezenkívűl *Siciliá*nak egynehány tengerre fekvő Városibann ő állított fel oly Polgári rendet, mely által azok sok ideig virágoztak. Nevezetes részét tették az ő tőle felállíttatott rendnek, a' testi gyakorlások. A' honnan a' *Hieronicák*, vagy, a' Görög játékokbann győzedelmeskedtek laistroma, azt mutatja, hogy többire az illyen győzedelmesek Nagy Görög Országból és Siciliából valók vóltak. A' Pythagorás tudománnya rövidedenn megvan, az úgy neveztetett Κρυσᾶ ἔπη nevű versekbenn; noha azokat éppenn nem magától Pythagorástól; hanem az ő követőitől vagy későbbenn élt Pythagoreusoktól valóknak kell tartani. A' mód, mellyet követett a' Philosophálásbann, kétféle vólt, és a' kettő egymással egye-

gyenesenn ellenkezett. Az első tudnillik
bbann állott: hogy nagyonn is testiképenn, az az, testi dólgoktól vett példázak, hasonlatosságok, vagy *Aenigmák* és *ymbolum*ok által tanított, mellyet az ő gyiptombann való tanúlásának kell tulajdonítani. Illyen Aenigmái vóltak: *non fendum esse super choenice* (χοινιξ bizonyos értéket, vagy mérő edényt tészen, mellel liſztet, 's egyebet mértek); mellyel azt arta jelenteni: hogy azt, a' mivel él az nber, meg kell betsűlni; mint a' kenye-. *Non comedendum esse* Μελανυρον (μελανος fekete farkú hal); mely azt tette: gy kerűlni kell a' külömbenn szép, de tkekkel megfertéztetett embert. *Ignem movendum esse gladio*; *abſtinendum esse faba*, 's at. Illyen az is, hogy áldozni könyörögni mezítlábbal kell; az az, ázatossággal. Illyen aenigma több is van Plutarchus munkája véginn: *De educane puerorum*. A' másik tanításbeli módPythagorásnak nagyonn is eltávozott a' paſztalás útjától, és egyedűl Metaphysinotiokbann határozódott; a' midőnn nden dólgok principiuminak a' *számokat* tte; úgyhogy azt lehet mondani, hogy thagorás vólt a' Philosophusok között, ki legelőſzſzör építette tsupánn az értemből vett, vagy, Metaphysicus conceptusonn a' Philosophiát; mellyet az ő Mathehez ſzokott elméjének kell tulajdonítani. éki a' *számok*, a' gondolkozásnak mintgy schemái vóltak. A' lélek is néki ſzám ólt, sőt az Isten is. A' *négyes ſzám*ot gtökélletesebbnek tartotta, és valamint

a' mu'sikát, úgy minden származást a' *négyes* számból (τετρας, vagy, τετραχτυς) magyarázott, mint a' mely a' legtökélletesebb hármoniát teszi. Erről van emlékezet *Aurei carminis vers.* 50. a' midőnn e' mondódik: Ναὶ μὰ τὸν ἀμετέρᾳ Ψυχᾷ παραδόντα τετραχτυν, Παγαν ἀενάου φυσεως. *Per eum juro, qui nobis dedit, tradidit, quaternarium numerum, fontem perpetuae vel immortalis naturae;* melynek vagy ez az értelme: esküszöm arra, a' ki nékünk a' τετραχτυςt, az az, a' lelket adta, és így az Istenre; ki az egész természetet lelkesíti, mint világnak lelke, *anima mundi*: vagy pedig a' Παραδυς-onn, *tanítót* kell érteni, *qui tradit*, id est *docet*; és így magát Pythagorást; úgyhogy az említett versnek ez az értelme: Esküszöm arra, a' ki a' mi lelkünket megtanította a' τετραχτυςra, mely az egész természetnek kútfeje; az az, Pythagorásra. Mert, hogy Pythagorás iránt, rendkívűl való tiszteletel viseltetek az ő tanítvánnyi, bizonyos. Nem csak azt mondták tudnillik ha valamit erősíteni akartak: αὐτὸς ἔφα, *ipse dixit*, az az, Pythagorás: hanem a' mint *Hierocles* és *Jamblichus* megjegyzik, esküdtek is Pythagorásra. Egyébaránt, a' világ lételét, miképpenn magyarázta Pythagorás a' számokból? nem tudhatni: hanem a' bizonyos, hogy ő is szinte úgy, mint *Anaximander* Pantheista volt; és azt tartotta, hogy minden dólgok az Istenből folytak ki, vagy, *emanaltak*. Ugyan ezenn az okonn a' Világról azt tartotta; hogy az él, sőt hogy lélekzetet is ve-

Digitized by Google

eſzen: az emberi lélekről pedig, hogy az
gy testből másba költözik (μετεμψυχωσις);
s hogy maga ez az általköltözés, vagy
íntetésül, vagy jutalmúl ſzólgál a' lélek-
ek; úgyhogy ha valaki, a' mint Horatius
ondja Epist. L. II. ep. 2 v. 26. *Vixiſſet*
nis immundus, et amica luto ſus: annak
lke halála utánn illyen állatba ment által.

§. 88.

A' Pythagorás követői közzé ſzámlál-
tnak: az ő leánya, vagy, mások ſzerint
lesége, *Theano*, és az ő fiai *Telauges* és
nesarchus, kik a' Pythagorás halála utánn
skolát állítottak fel. Nevezetesebb köve-
i mindazáltal Pythagorásnak ezek vóltak:

1. *ALCMAEON*, Crotonból, ki az
vosi tudomány eránt való érdemeiről hí-
sedett el.

2. *OCELLUS LUCANUS*, a' ki így
hazájáról neveztetik. Élt 496. eſztendő-
l Kr. Úr. ſzül. előtt; és magát Pytha-
st halgatta. Néki tulajdoníttatik e' kö-
tkezendő titulusú könyv: Περὶ τῆς τῶ
αντός φυσεως, *de univerſi natura*: de a'
ely vagy egéſzſzenn másé: vagy igen na-
vonn meg van veſztegetve. Vagynak mindaz-
tal ſzép és esméretre méltó dólgok benne.

3. *EMPEDOCLES*, Agrigentumból.
t 441. eſztendővel Kr. Úr. ſzül. előtt. A'
ilosophiát poëtice adta elő. Némely ver-
i megmaradtak. Lásd *Henrici Steph. Poë-*
Philoſophica. a. 1573. 8. Ez azt állítot-

Digitized by Google

ta, hogy az első, és öröktől fogva való matériából, *attractio* és *repulsio* által fejtődztek ki, és válaſztattak el egymástól, a' négy elementumok; és midőnn oſztán ezek különkülön kezdtek munkálódni: történetből egygyesűlvénn, úgy lettek a' külömbkülömbféle testek a' terméſzetbenn, sőt még az állatok is. E' ſzerint, ő is *Pantheismus*t és *Emanatiót* hitt: de úgy látſzik, az *anima mundi* nélkűl. A' lélekről azt állította: hogy örökké fog tartani; és annak tulajdonságit sokkal jobbann kinyomozta, mint az előtte valók; 's az által a' *ſcientifica Pſychologiá*nak fundamentomát vetette meg. A' mire Horatius az *Ars poëtica*-véginn v. 463. ſqq. tzéloz; hogy Empedocles az égbe ragadtatottnak kívánván tartatni, az Aetnába ugrott.

Deus immortalis haberi
Dum cupit Empedocles, ardentem frigidus Aetnam
Inſiluit;

de a' paputtsát kivetvénn az Aetna, kitudódott, hogy hová lett Empedocles: az. nem egyebet tehet, hanem, hogy ő kívánta vólna az Aetna terméſzetét kinyomozni, de éppenn oly ſzerentsétlenűl járt, mint Plinius Maior a' Vesúviussal.

4. *TIMAEUS LOCRUS*, Nagy Görög Orſzágból. Elt mintegy 400. eſztendővel Kr. Úr. ſzül. előtt. Cicero *de finibus bonorum et malorum L. V. cap.* 29. azt mondja felőle, hogy Plátó halgatta, a' minthogy egy Dialogusát, *Timaeus*nak is nevezte. Az is mondódik, hogy ez a' Dialogus *Timaeus*nak Dorusi Dialectusonn kéſzűlt Περι ψυχας κοσ-

μου

ων καὶ φυσεως nevű könyvéből vétetett ólna. És ezért tette azt Proclus az emlí- ett Dialogusra írt magyarázatjának eleibe. e méltó kétség lehet róla, igazánn Ti- aeusé é ez a' munka?

5. A' Tarentumi *ARCHYTAS* is a' ythagoreusok közzűl való vólt. Lásd fel- ebb a' Mathematicusok között §. 72.

JEGYZÉS. Későbbenn, úgymint hatvan ztendővel Kr. Úr. szül. utánn, a' Cappadociá- ól, nevezetesenn *Tyaná*ból való *Apollonius* (*Apol- nius Tyanenſis*) kezdette a' Pythagorás sok részenn megveztegettetett systemáját megujjítani, ter. észeti vonattatása lévénn a' homályos és titkos hilosophálásra. E' végre Napkeletet, és még In- át is béjárta, hogy a' titkos bőltsességnek birásá- juthatna: és onnan viszszatérvénn, mint hitető, udatévőnek is akart láttatni. Leírja az ő életét *lavius Philostratus*, kit láss fellyebb §. 34. a' ophisták között. Továbbá rendkivűlvaló tsudálói ólták Pythagorásnak 1. *Porphyrius*, a' ki a' III- ik századbann 270. tájánn élt. Phoeniciából, ne- ezetesenn *Tyrus*ból való lévénn: igaz neve Syrus yelvenn: *Malchus*; mely annyit tészen, mint *Ki- ályi*. De ez görögűl Πορφυρεος-nak mondódott, ely tulajdonképpenn *purpureus-t*, és minthogy a' árrsony Királyi ruha vólt, *Királyit* is tészen. Írt Περι αποχης ἐμψυχων, *de abſtinentia a carne*, elyet Pythagorás tanított. Ezenkívűl, leírta a' ythagorás életét. 2. Hasonlóképpen tselekedett *amblichus*, Porphyrius tanítványa, *Coelesyriá-* ból, nevezetesenn Chalcisból, 320. esztendővel Kr. Úr. szül. előtt. Úgy látszik, tsak a' tanítója tisz- teletére vette fel ezt a' nevet; mert *Malchus*, és *amlich*, melyből lett a' *Jamblich*, tsak formájok- ra nézve különböző szók egymástól. Mind ez, mind a' másik azonn igyekeztek: hogy Pythagorást,

Digitized by Google

mint Antisophistát, a' Krisztusnak tennék ellenébe: és ezért sok hitelt nem érdemlő dólgokat tulajdonítottak néki.

§. 89.

A' Pythagorás Philosophiájának mint egy leányának tartatik a' *Secta Eleatica*, mivelhogy ennek szerzője *Xenophanes*, mint egy 500. esztendővel Kr. Úr. szül. előtt a' Pythagorás fiának *Telaugesnek* tanítványa vólt. Az *Eleatica* nevet vette Nagy Görög Országnak, *Elea* vagy, a' mint Cicero idejében a' Romaiak mondták, *Velia* nevű Városától, mely a' Pythagorás törvénnye által igen virágzó állapotbann vólt. Még ifjúkorábann t. i. a' Persa járom alatt lévő Jóniából, nevezetesenn, Colophonból, ide vette magát, és itt lakott: és ezért ragadt az ő általa felállíttatott oskolára az *Eleatica* név. A' mi által a' *Xenophanes* systemája minden eddig említett systemáktól megkülömböztetődik, ezekbenn áll: A' természeti dólgokról való vi'sgálódásibann, fundamentomúl ezt a' propositiot tette: *Minden valami van, egy*; az az, az egész Universum oly szorossann vagyon egybeköttetve, hogy ha annak részei változnak is, az egész mindenkor ugyan azon marad. Továbbá, minden megtörténő változások az ő magvokbann örökt'ólfogva megvóltak; és így nem akkor lesznek, a' mikor észrevevődnek. Minden új test, mely származni láttatik, már az előtt sokkal megvólt magból vagy bimbóból fejtődik ki. A' mi a' Speculativa Philosophiát illeti: abbann közönségesenn kiterjedő, tiszta, és *a priori* lé-

lévő principiumokból ő kezdte legelőfzfzör venni erősségeit; a' midőnn a' legfőbb tökélletesség conceptusából hozta ki az Isten egységét; vagy, hogy az Isten egy. Mégtovább ment azutánn ezenn az útonn az ő tanítvánnya az *Eleai Parmenides*, a' ki mintegy 460. eſztendővel élt Kr. Úr. ſzül. előtt. Mert ez, érzékenység vagy tapaſztalás alá nem eső, *intellectualis* vagy *intelligibilis világ*ot vett fel, az Isteni értelembenn; és ezt, valamint minden Repraesentatioit is az Isteni értelemnek, minden dő nélkűl valónak, minden réſzeibenn egynek, öröknek, és változhatatlannak mondotta. Ennek ellenébetette az érezhető vagy tapaſztalható világot, *mundum ſenſibilem*; a' mely ſzüntelen változik, a' melybenn egyedűl a' ſzármazás, és megſzűnés uralkodik, ugyan azért semmi tapaſztalást bizonyosnak, vagy, igazánn lévőnek *Ens*nek mondani nem lehet: hanem illyennek csak az *Ideá*kat tarthatni, mellyek nem ſzármaznak: hanem öröktőlfogva változhatatlanúl vóltak, vagynak, és leſznek. E' ſzerint, az úgy nevezett *Idealismus*ra, már Parmenides mintegy újjal mutatott; ki előtt a' több Ppilosophusok mind vastag *materialismus*-t hittek. — Parmenidesnek nagy hírű tanítvánnya vólt az *Eleai Zeno*, (*Zeno Eleates*) 450. eſztendővel Kr. Úr. ſzül. előtt. Ennek systemája a' *Parmenides*ével és *Xenophanes*ével nagy réſzént megegyez. A' legfőbb Valóságnak öröktől fogva való lételt, mindenhatóságot, és egységet tulajdonított. A' *Dialecticá*nak (mely mesterség abbann allott, hogy a' legviſzſzatetſzőbb dólgok mellett is tud-

jon

jon erősségekkel hartzolni valaki, és ugyan azon dólgot mind óltalmazni, mind ostromlani), találójának tartatik. És, ez által, practice mutatvánn meg, hogy a' mi esméretünk nem minden réfzbenn tökélletes és bizonyos: a' *Scepticismus*ra is ugyan, de egyfzersmind a' philosophicum systemáknak megtifztítására, és erőssebb lábra való állítására is okot fzólgáltatott. Ugyan ennek tulajdoníttatik az is, hogy több világot allított egynél; és tagadta, hogy *Spatium* vólna. Másik tanítvánnya Parmenidesnek *Melissus* vólt, Samusból, ki a' Tanítójával egyenlő módonn gondolkodott: ez egybenn külömböztetvénn meg magát, hogy az Universumot véghetetlennek 's változhatatlannak tartotta; és, hogy a' Világonn semmi nem fzármazhatik, sem el nem véfz; hanem tsak nékünk tetfzik úgy. Hogy az Universum érezne és gondolkodó tehetséggel bírna, tagadta: de egyfzersmind azt is, hogy vólna valami, a' mi az *Isten* nevet megérdemlené. Így tehát *Melissus* mind Parmenidesnél, mind az újjabb időkbenn élt *Spinozánál* mefzfzebb ment. Ezen utólsó értelmet még nyílvábbann kellett tanítani a' *Melós*ból, az az; Aegaeum tengerenn fekvő fzigetből való *Diagorás*nak (*Diagoras Melius*); minthogy nyílvánn arról hagyódott neve emlékezetbenn, hogy *Atheus* vólt, és hogy Atheismusáért el kellett néki *Athenae*ből fzökni; midőnn annak, ki őtet megölné, egy, a' ki pedig életbenn kézbenn adná, két talentum ígéródött. Ki vólt a' Diagorás tanítója? vagy mellyik philosophica oskolából kerűlt? nem tudatik.

§. 90.

§. 90.

Az Ephesusból való *Heraclitus*, az Eleaticus Philosophusok utánn legalkalmatosabbann említődhetik, annyival inkább, minthogy némellyektől Xenophanes halgatójának mondatik; noha az is bizonyos, hogy őtet Xenophanes követőjének nem lehet mondani. Mert maga gondolkodott, 's a' maga útjánn ment: hanem, igen egy időre esnek, és a' Methodussok között is van néminémű hasonlatosság. A' mit róla mondanak, hogy fzüntelen sírt vólna az emberek nyomorúlt vóltánn, nem egyéb oskolai kőlteménynél; melyre komorsága adott alkalmatosságot. Első, és egygyetlenegy elementumnak a' *tüzet* tartotta, és azt állította, hogy minden dólgok annak eltávozásából, megsűrűdéséből vagy megritkúlásából eredtek. Az értelmes valóságok fzármazását pedig, azokból a' tüzes substantiákból gondolta, mellyek gőzölgés által mentek fel a' levegőégbe. Egyébaránt ezeket állította:

1. οὐκ εἶναι, ἀλλὰ γίνεσθαι τὰ πράγματα; hogy semmiről nem lehet azt mondani, hogy *van valósággal*, hanem tsak hogy *léfzen*, vagy, *fzármazik*, vagy, hogy minden dólgok fzüntelen való folyásbann (*in perpetuo fluxu*) vagynak, valamint a' folyó víz más akkor mikor belémegyek, más vőlt minekelőtte belémentem.

2. Hogy a' terméfzetbenn, minden, ellenkező erők által megy végbe: vagy, hogy a' dólgok között fzüntelen való hartz (*pu-*

Digitized by Google.

(*pugna*, παντιοτης, vagy, παντιστροφη vagyon. Ezt Hippocrates, a' ki Heracli tust követte, a' philosophálásbann két egy másra nagy lambda (Λ) formánn fekvő ge rendáknak példájával világosítja, mellyel egymást egyenlőképpenn nyomják, és ezer egyforma ellenkező erő által állanak fenn Az illyen ellenkező *nisus*, azt mondja He raclitus, az egész természetbenn uralkodik.

3. Hogy magvakkal, vagy; *stamenek*kel tele az egész világ; mellyek a' szűntelen való mozgás által, midőnn az ő tulajdon és természettel nékik rendeltetett helyekre akadnak, származást okoznak. Ez egy szóval Παγγενεσια-nak hívattatik: mellyel bizonyos tekíntetbenn a' mai Physicusok is élnek; a' plántáknak sokszor el nem gondolható helyekenn való növésének magyarázásábann.

4 A' világi dólgokbann szoros rendet, és egybeköttetést (*nexust*) látvánn Heraclitus: azt magából a' dólgok természetéből magyarázta; és így minden történeteket szükségesképpenn valóknak tartott: vagy *fátum*ot esmert. És ez által a' Determinismusra nyitvánn útat: alkalmatosságot adott a' Philosophusoknak az *emberi szabadság*ról való vi'sgálódásra. Mindazáltal, egész világossággal a' Heraclitus systemáját előádni nem lehet: mivel azt ő maga is talám önként oly homályosann adta elő, hogy azért σκοτεινος-nak, *obscurus*nak neveztetett. Annyibann, a' mennyibenn lehetetlennek tartotta, hogy a' phaenomenonok-

noknak tsalhatatlan esméretére juthasson az ember: *Idealista* vólt; a' mennyibenn pedig magát az Istent is tűznek tartotta, és mindent tűzből ſzármazottnak mondott: *Pantheista* vólt. A' Heraclitus systemáját vette fel, a' mint már illetődött a' *Cos* ſzigetbeli *Hippocrates*, (*Hippocrates Cous*), a' ki mint Orvos halhatatlan hírt nevet ſzerzett magának. Élt Kr. Ur. ſzül. előtt mintegy 428. eſztendővel. A' mi őtet minden régi Philosophusoktól megkülömböztetti, ez: hogy minden állatok testének formálódását, mechanicai törvényekből igyekezett magyarázni.

§. 91.

LEUCIPPUS, kinek hazája bizonytalan, mivel némellyek *Abderá*ból, és így Thraciából, mások pedig *Eleá*ból valónak mondják; mintegy 430. eſztendővel Kr. Ur. ſzül. előtt egéſzlzenn új systemát állított el a' Philosophiábann; noha igen hihető hogy árra őtet a' Parmenides Principiumi vezették. Elakarvánn tudnillik mind azt, valami az Idealismusbann botránkoztató, magyarítani, 's igyekezvénn az Eleática Sectának hihetőbbnek látſzó értelmeit, azzal, hogy mit az érző eſzközök és tapaſztalás tagadhatatlannak mutatnak, megegyegyeztetni: két principiumot vett fel, úgymint: a' végghetetlen ürességet, *vacuum infinitum*; és az *atomus*okat, mellyek abbann a' vacuumbann mozognak és a' történetből való összveütközés által érző testeket formálnak, mely testeknek külömböző vólta oſztán nem egyébtől; hanem az atomusoknak kü-

lömb-

lömböző formájától, és azoknak 's a' vacuumnak mindenik testbenn külömböző mennyiségétől függ. Az *Atómusok*onn pedig *Leucippus* értette, a' legelső, és részekre oszthatatlan testeket (*ex a priv.* et *τεμω seco*) mellyek öröktőlfogva mozgásbann vóltak. Illyen atomusokból állónak tartotta a' lelket is, csak ezt a' meghatározást tévenn hozzá, hogy az efféle atomusok gömböjük, és tűzi terméſzetűek, mellyek a' lélekzet által tartatnak mozgásbann: a' megszűnvénn következik a' halál. E' szerint *Leucippus*, *Materialista* Philosophus vólt; úgymint a' ki valami *anima mundi* formáról, vagy, valami fő és mindeneket elrendelő Valóságról tudni sem akart. Egyébaránt, a' tapaſztalás által szerzett repraesentatiókhnak valóságot, és fealitást tulajdonitott, és ő épitett azokra legelőszször Philosophicum systemát. Moralis Philosophiájábann legfőbb jónak az *ευμθια*-t, vagy, a' lélek tsendességét esmerte: az igazság, és igazságtalanság között való külömbséget pedig csak *conventio* szerint valónak, vagy, egyedűl az emberek megegyezésétől, és a' polgári társaság törvényeitől függő dolognak tartotta.

Leucippust a' Philosophálás módjábann követte az ő tanítvánnya *DEMOCRITUS*, *Abderá*ból. Élt Kr. Ur. szül. előtt 400. és egynehány esztendővel. Sok útazási utánn a' hazájábann telepedvénn meg, egyedűl a' Philosophiához látott. Hogy szüntelen nevetett vólna, és hogy az Abderaiak oly vélekedésbenn lévéan felőle, hogy elment az

z eſze; Hippocratest hívták vólna gyó-
yítására, és ez beſzélvénn vele, azt ítél-
vólna, hogy Democritusnak több eſze
an, mint az egéſz Abderának: tsupa kől-
mény. De azért ez által az Abderaiak
olondsága ſzinte példabeſzéddé lett. A'
eucippus systemáját igyekezett jobbann
ſzveállóvá tenni *Democritus*; kitóldvánn
nnak híjánosságit. Különösenn, az embe-
i esméret bizonyságáról való tudomány
örűl haſznosann forgolódott. A' lélekről
' vólt az értelme: hogy az nem tsak tűz-
ől, hanem más elementumokból is áll;
evezetesenn, minden érzésnek különös
ementnm felel meg; a' testnek elromlá-
ival pedig a' lélek is oda leſzſz. Az Is-
nségről mitsoda gondolkodása vólt? nem
lágos. Úgy látſzik mindazáltal, hogy
zt nem vetette meg; sőt azonn igyeke-
ett, hogy a' Philosophiát a' nép vallásá-
al megegygyeztesse. A' józan értelmet,
agy a' helyesenn való gondolkozást, elég-
égesnek tartotta az igazſágnak megítélésé-
e, és átaljábann bizonyos esméretnek tsak
zt mondotta: a' mi ezenn fundálódik. A'
apaſztalásból vett esméretet pedig, tsak
éſz ſzerint tartotta bizonyosnak.

§. 92.

A' Philosophiának egyedűl valo hazá-
a és lakó helye a' Görögök között a' Pe-
icles idejéig, tsupánn Kis Asia, és Alsó
tália, vagy, az úgy nevezett Nagy Görög
Orſzág vólt. Mind addig a' Philosophusok
ſzerteſzéllyel külömböző helyekenn lak-
vánn: egymásnak öſztönére, 's mintegy

Digitized by Google

kőszörűlésére nem lehettek. De már Pericles alatt, *Athenae*be kezdvénn szivárogni a' Philosophusok, és azutánn darab idei egyedűl ez a' Város lévénn fészkek: szükségesképpenn kevés idő alatt rendkivűl való nevekedése lett a' Philosophiának; annyival inkább, mivel ezen Városnak akkori állapotja ollyan volt, melynél alkalmatosabbat erre a' végre kívánni se lehetett. Mert *Athenae* a' *Pisistratidák* kiűzettetése utánn, nem csak tellyes szabadságbann élt, hanem mind azokkal a' jókkal is bírt, mellyek az elméknek élesztésére, 's annak tehetségeinek kifejtegetődésére szólgálnak. Már a' Persiai első hadakozásbann való szerentse által kezdett jobb rendenn lenni az *Athenae*iek dólga; a' második Persiai hadbann pedig, egyedűl való óltalmazói lévénn egész Görög Országnak szabadságának, nem csak gazdagságok szerfelett megnevekedett, és a' tengerenn való uralkodás kezekbe esett: hanem egész Görög Ország előtt oly nagy tekintetek vólt, hogy annak nagyobb részének törvényeket szabtak. Mind ezeknek ez a' következése lett: hogy Görög Országnak minden részeiből mindenfelől, *Athenae*be szállingóztak az emberek: valakik vagy tudománnyok, vagy kézi mesterségek által reménylhették bóldogulásokat. E' szűlte csak hamar azt a' pallérozódást *Athenae*benn, melyhez hasonlóval eddig, egy Város sem ditsekedhetik. Mint Democratica Respublicábann az ékesenszóllás lévénn az az eszköz, mellyel, a' mágá hatalmát jól érző 's abbann bízakodó nép, igazgatódhatott: a' Philosophiának is nem egyéb hanem egyedűl az éke-

Digitized by Google

ékesenn∫zóllás nyithatott útat elő∫∫zör *Athenae*benn: tsak annyibann találván az elő∫∫zör kedvességet, a' mennyibenn az ékesenn∫zóllásra ha∫znosnak ítéltetett. Mindazáltal más ré∫zbenn is tsak hamar kezdett megesmerődni a' Philosophia ha∫zna: úgyhogy már, tulajdon betsi és érdeme által, vagy, magábann is fennálhatott *Athenae*benn. És ekkor lett annak ∫zemlátomást való nevekedése. A' legnagyobb elmék vetélkedtek egymással annak nagyobb tökélletességre való vivésébenn. A' régi systemák, mellyek már feledékenységbe is kezdtek menni, elővevődtek, megvi'sgáltattak, megigazítódtak, és ∫zámtalan újonnan talált dólgokkal bővíttettek. Egy ∫zóval *Athenae*, mintegy tulajdon fé∫zke, oskolája, és gyakorló helye vólt a' Philosophusoknak: melybenn az emberi elme, tsudálkozásra méltó sebességgel, tsaknem addig emelkedett, a' meddig véges embereknek emelkedni lehet.

A' Philosophiát *Athenae*be legelő∫∫zör *Anaxagorás* vitte. Lásd fellyebb a' 86-dik §-bann: de onnan a' tudatlanság és babona őtet kiűzte. Ekkor sarjúztak ki mintegy (450. e∫ztendő tájánn Kr. Úr. ∫zületése előtt) az úgy neveztetett *Sophisták Athenae*benn, kik az Eleai Zenónak követői vóltak a' Dialecticábann. Hogy ezek tudatlan emberek lettek vólna: nem monhatni; sőt bizonyos, hogy az akkori időhöz képest elég ∫zélesenn terjedő esméretek vólt, mind a' Mathesisbenn, mind a' Physicábann, és Astronomiábann, mellyeket tanítottak is. A' nyelv terméfzetéről, a' sti-

Digitized by Google

lusról, annak ékességéről, hármóniájáról, ők kezdtek előfzfzör vi'sgálódni: sok haſznos esméreteknek, mellyek addig az ideig tsupánn gyakorlás vagy *praxis* által terjeſztődtek, ők kezdték *Theoriá*ját tsinálni: mint ſzintén a' *Morál*nak is; mellyet az akkor élők és még az ő ellenségeik is nagyra betsűltek. Ebből lehet megmagyarázni, hogy ő nékik közönségesenn igen nagy tekintetek vólt, és az ő tanításokért igen gazdagonn fizettek. De ezen érdemeik mellett tagadhatatlan, hogy sokképpenn ártalmas emberek vóltak a' Sophisták. Az ő disputálásbeli vifzketegségek, mely őket arra vitte, hogy a' legképtelenebb dólgokat igyekezték demonstrálni; az azonn való mesterkedés, hogy akármely vakmerő állításaik mellett győzhetetlenek légyenek; az ebből következett nevetséges kevélység; a' magok haſznának illetlen keresése; a' kűlső fényenn való kapkodás; és a' valóságnak elmellőzése: lehetetlen vólt, hogy az ő tanítvánnyaikat, 's azok által a' köz népet is meg ne veſztegessék, és el ne rontsák; a' tudományok előmenetelét meg ne akadályoztassák, azoknak érdemét és betsit el ne vegyék; egy ſzóval, hogy közönséges kárt és romlást ne okozzanak. Az ő fő principiumaik, ha ugyan nálok ollyanokat keresni lehet, átaljábann vevődvénn, sokat hasonlítottak a' későbbi Scepticusok principiumihoz: noha semmi systemához nem ragaſzkodtak, úgy mondatott Philosophusi Oskolájok sem vólt, és égymással tsupánn abbann egygyeztek meg; hogy a' Dialecticai mesterséget mind egyformánn űzték. Az illyen Sophisták

ták közzűl nevezetesebbek ezek vóltak: az *Abderai Protagorás*, a' ki σοφια-nak és λογος-nak neveztetett; a' *Leontium*ból, és így, Siciliából való *Gorgiás*; és az *Elisi Hippiás*; a' *Ceosi* vagy, *Ceai* (Aegaeum engerenn lévő szigetből való) *Prodicus*'s a t.

§. 93.

A' *Sophisták* okoskodásinak hijábavalóságát a' Nagy SOCRATES esmertette meg az *Athenae*iekkel. Élt *Athenae*benn, az ő hazájában, mintegy 422. esztendővel Kr. Úr. szül. előtt; és, a' mint Ciceró szól *Quaest. Tuscul. L. V. c.* 4. „*primus Philosophiam devocavit e coelo, et in urbibus collocavit, et in domus etiam introduxit, et coëgit de vita et moribus, rebusque bonis et malis quaerere*". Nem tanított bizonyos időbenn, bizonyos helyenn, és bizonyos halgatókat: hanem mindenütt, valahol embereket talált. Nem is hosszas, és mesterséges okoskodások, hanem kérdezősdések által tanított; magokból a' feleletekből formálvánn új kérdéseket, és úgy sürgetvénn a' dólgot, hogy az magábann kiérlődött, és a' vele beszélgető, mind hibáját észrevette, mind az igazságról meggyőződött. Ez a' mód máig is ő róla *Methodus Socratica*nak hívattatik. Az ő tanítványi, kik az ő systemáját hűségesenn követték, és abbann semmit nem változtattak, ezek vóltak:

1. *XENOPHON*, kit lásd a' Historikusok között, §. 41. a' 3-dik szám alatt.

Digitized by Google

2. *AESCHINES*, *Athenae*ből; a' ki minekutánna Socrates, mint Atheus, és a Ifjúságnak megveſztegetője, a' *Melitus* é *Anytus* hamis vádolására, 72. eſztendősko rábann méreg ivásra bűntettetett: a' Sici liai Tyrannushoz, Dionysiushoz ment; ar nak kiűzettetése utann pedig viſzſzatér *Athenae*be, és *Platót*ól 's *Aristippus*tól va ló féltében titkonn tanított. Vagynak há rom *Dialogusi* a' Virtusról, a' Gazdagság ról, a' Halálról. *Edidit Fischer Lips. 1788*

3. *CEBES*, Thebaeből; kinek tulaj doníttatik a' Πιναξ nevű Dialogus, mely benn az emberi élet menetele adódik elő noha azt sokann későbbinek tartják.

A' kik pedig a' Socrates systémájá bann változást tettek, és ahoz a' magoké ból sokat tóldottak, ezek:

1. *ARISTIPPUS*, Cyrenéből, a' *Cy renaica Sectá*nak ſzerzője, mely a' *gyönyö rüség*et tartotta legfőbb jónak.

2. *EUCLIDES*, Megarából; a' *Mega rica Sectá*nak ſzerzője; mely inkább a' So phisták disputatióit és veſzekedésit követ te, mint Socratest: a' honnan *Eristica Se etá*nak is neveztetik.

3. *PHAEDO*, Elisből; az *Eliaca Se eta* ſzerzője, kit követett az *Eretriai Me nedemus* is; kiknek philosophálások hason lóképpenn *dialecticálás*bann állott.

4. *AN*

Digitized by Google

4. *ANTISTHENES*, *Athenae*ből; a' ki, még Socrates életében, *Cynosarges* nevű *Athenae*i Gymnasiumbann tanított, a' honnan az ő tőle felállíttatott *Secta*, *Cynicá*nak neveztetett. Az ő systemája egyébaránt megegyezett vólna a' Socratesével: hanem hogy azt módnélkűl, és túl a' rendinn is követte: a' honnan Plátótól μαινομενος (*furens*) *Socrates*nek neveztetett. Főképpen az αυταρκεια-t sürgette, mely minden világi dólgoknak, még a' tudományoknak és mesterségeknek is megvetésében állott, tsak az egy Philosophiát vévénn ki. Ezt követte a' *Sinopei Diogenes* a' ki Nagy Sándor idejében, mintegy 335. eſztendővel élt Kr. Úr. ſzül. előtt.

5. *PLATO*, *Athenae*ből. Philosophusok Istenének hívattatott, *Cic. de Nat. L. III. c.* 12. A' Socrates systemáját nem tiſztánn adta elő, sokat tulajdonítvánn Socratesnek, a' mit soha nem tanított. *Academia* nevű Gymnasiumbann tanítvánn, az őtet követők *Academicus Philosophusok*nak hívattattak. Igen ſzép stilussal írt: de Dialogusokbann. És ezért nehéz kitanúlni az ő systemáját. *Socratis Apologia*, *Crito*, *Alcibiades*, *Phaedo*, és *Eutyphro* nevű Dialogusibann, a' Socrates tudománnyát óltalmazza; *Theages*, *Erastae*, és *Theaetetus* nevűkbenn: az igaz Philosophiáról beſzél: *Sophista*, *Eutydemus*, *Protagorás*, és *Hippiás Minor* Dialogusi által, a' Sophisták ellen hartzol: *Cratylus*, *Gorgias*, és *Io*, Logicára; *Philebus*, *Meno*, *Charmides*, *Laches*, *Lysis*, *Hipparchus*, (mint ſzintén

a' két Alcibiades is), Moralis Philosophia; *Menexenus*, *Politicus*, *Minos*, *de Republica*, *de Legibus*, és *Epinomis*, Politica; végre *Timaeus*, *Critias*, *Parmenides*, *Symposium*, *Phaedrus*, és *Hippias Major* Physicara és Metaphysicara tartozó Dialogusok. — Platό minden munkáinak legjobb kiadása: *Platonis quae exstant.* Biponti 1781. — 87. Voll. II. in 8. — Bévezetés azoknak olvasására: *Platonis argumenta exposita et illustrata a Diet. Tiedemann* Bponti 1786, mely az említett kiadás IX. Tomusában is megvagyon. Leghasznosabb segítség pedig az olvasás elkezdésére: *Platonis Eutyphro*, *Apologia Socratis*, *Crito*, *Phaedo.* Recensuit, emendavit, explicavit Joan. Frid. Fischerus. Lips. 1783. in 8. maj.

A' Platό követői három Classisra oszlatnak 1. *Régi Academiára* (*Academia vetus*), mely ő hozzá legjobbann közelített. Ebből valók voltak: *Speusippus*, *Xenocrates*, *Polemon*, *Crantor*, és *Crates*. 2. *Közép Academiára* (*Academia Media*) melynek feje *Arcesilaus* volt; és 3. *Uj Academiára* (*Academia Nova*), mellyet *Carneades* kezdett. Ez a' Platό tudományától felette igen eltávozván, *Philo* ismét a' Régi Platonica Philosophiát kezdte viszszahozni. Ki is Alexandriai tudós 'Sidó volt. Élt az I-ső szazadbann, 41. tájánn, a' midőnn az Alexandriai 'Sidóktól követségbe is küldetett, Caligula Tsászárhoz, annak megengesztelésére; mellyet egy különös munkájábann leirt. A' Platonica Philosophiát, az Ó Testamentomi Szent Irás magyarázására fordítvánn, 's a' magyarázatbann allegori-

al

módot követvénn: mind kettő, á' Ke-
ſztyének között is, közönségessé lett
exandriábann.

A' Platonicus Philosophusok közzé
ámlálódhatik a' *Chaeroneia Plutarchus*
, annyibann, a' mennyibenn Platót min-
en Philosophusok között legtöbbre betsül-
, és tsudálta: de a' mennyibenn a' több
hilosophusokat sem vetette meg, sőt sok-
zor azoknak értelmét követte, az *Eclecti-
usok* vagy ſzabad válaſztással élők közzé
artozik, noha a' tulajdonképpenn úgymon-
atott *Eclectica Secta*, a' III-dik ſzázad
leinn, *Ammonius Saccas* által állott láb-
a. Ez a' *Secta*, tudománnyát, mely *Új
Platonica Philosophiá*nak, és *Új Platonicum
ystemá*nak ſzokott neveztetni, a' Pythago-
rás és Plató roſzſzúl értett Philosophiájá-
ból öntötte öſzve, melynek oſztán a' The-
driáját, *Emanatio*ról, *Daemonok*ról, titkos
*Magiai erők*ről való principiumok tették;
a' Practica réſze pedig a' Magia gyakor-
lására való útmutatásbann állott. Ezt kö-
vették Ammonius Saccas utánn: *Plotinus*,
Porphyrius, *Jamblichus*, *Julianus Apostata*, és *Proclus*.

A' Cynica Philosophiát mérséklették a'
*Stoicus*ok, kiknek feje a' Cyprusból való
ZENO CITTIEUS vólt, a' ki mintegy 277.
eſztendővel élt Kr. Ur. ſzül. előtt. Így ne-
veztettek attól a' porticustól, melybenn ta-
nított, és a' mely ϛωα-nak hívattatott.
Ebből á' Sectából valók vóltak: *Cleanthes*,
Chrysippus, és *Panaetius*. Erről írt: *Epi-
ctetus* az I-ső ſzázad véginn, vagy is, a'
mi

mi sokkal hihetőbb, az ő tanítvánnya *A*
rianus, az úgy nevezett *Enchiridion* ban
Gr. et *Lat. cum Scholiis graecis et nov*
animadverſionibus ed. Chr. G. Heyne. Va
ſoviae et Dresdae 1776. 8. min. Ide ta
tozik a' *M. Aurelius Antoninus* Tsáſza
munkája is: Τῶν εἰς ἑαυτον L. 12. Lásd
Köz. Hist. I. Rész. pag. 355.

§. 94.

A' *Peripatetica* Philosophiának ſzerzé
je *ARISTOTELES*, Stagirából, Plátó ta
nítvánnya, Nagy Sándor Tanítója; a' k
Lyceum bann fel 's alá járkálva tanított
innen neveztettek az ő tanítvánnyi *Peripa*
*teticus*oknak (a Περιπατειν *circumambula*
re, *obambulare*). Platótól sokakbann eltá
vozott, és az egéſz Philosophiát ollya
systemába vette, a' millyenbenn soha a
előtt nem vólt. Munkái:

I. *Logicara* tartozók: 1. Κατηγοριαι
Categoriae, ſeu, *praedicamenta*; 2. Περ
ἑρμενειας, *de interpretatione*. 3. Αναλυτι
κα, προτερα και ὑστερα, két könyvekbenn
4. Τοπικα, *de locis, unde argumenta pro*
babilia petuntur, nyóltz könyvekbenn
5. Περι σοφιστικων ἐλεγχων, *de Sophisticis*
argumentationibus, két könyvekbenn. Mind
ezek egy ſzóval Ὀργανον-nak mondatnak.

II. *Physicára*: 1. φυσικῆς ἀκροασεως,
Phyſicae auſcultationis ſeu doctrinae natura-
lis,

Digitized by Google

ς, *Libri 8.* Ez Physica Generalis. 2. Περι ουρανυ *de coelo Libri IV.* 3. Περι γενεσεως και φθορας, *de generatione et corruptione Libri 2.* 4. Μετεωρολογικων, *de Meteoris, Libri 4.* 5. Περι κοσμυ *de mundo*; de ez bizonyosann nem övé. 6. Περι ψυχης, *de anima Libri 3.* 7. Tizenegy pró Tractatusok; *Parva naturali* név alatt. 8. Περι ζωων, *Historiae de animalibus Libri X.* 9. Περι ζωων γενεσεως, *de generatione animalium Libri V.* 10. Περι φυτων, *de plantis Libri II.* De ezek gyanúsok. 11. Περι χρωματων, *de coloribus*, és Περι ακουστων, *de audibilibus, seu de his, quae sub auditum cadunt.* Némellyektől Theophrastusnak tulajdonítódnak. 12. Θαυμασιων ακουσματων συναγωγη; ez sem Aristotelesé; hanem a' munkáiból van öszveszedve.

III. *Metaphysicára*: Τῶν μετα τα φυσικα, *Metaphysicorum Libri XIV.*

IV. *Ethicára*: 1. Ἠθικῶν Νικομαχειων, *Ethicorum ad Nicomachum Libri X.* 2. Ἠθικων μεγαλων, *Magnorum Moralium Libri II.* 3. Ἠθικων Ευδημειων; *Moralium ad Eudemum Libri VII.* 4. Περι αρετων και κακιων, *de virtutibus et vitiis.* Fragmentumok, mellyek Stobaeusnál maradtak meg. Sokann idegen munkának tartják.

V. *Politicara.* Πολιτικων, *de Republica Libri VIII.*

VI. *Oeco-*

Digitized by Google

VI. *Oeconomiára*: Οἰκονομικῶν, *de c*
za rei familiaris Libri II. Legjobbann kez
te kiadni az Aristoteles munkáit *Bipu*
Biponti 1791. in 8. mai. folytatódik.

A' *Lyceum*bann, Aristotelest *THE*
PHRASTUS az ő tanítványa váltotta f
Kr. Úr. szül. előtt 321-el. Nevezetes mu
kája: Ἤθικοι χαρακτῆρες, *notationes M*
rum; mellyet 99. esztendős korábann í
A' több Aristotelicus Philosophusok ezel
1. *Aristoxenus*, a' ki magát Aristotele
halgatta. A' *lélek* felől úgy gondolkodot
hogy az nem egyéb, hanem az element
mok hármóniája; 2. *Dicaearchus*, Mess
néből, Siciliábann. *Aristoxenus*nak tani
ványa lévénn; azzal a' *lélek*ről egy érte
lembenn vólt. 3. *Strato* Lampsacusból. Ta
núlt Theophrastustól, kinek helyét is
Lyceumbann ő töltötte bé. 4. *Andronicu*
Rhodius, a' ki kezére kerítvénn a' Syll
Bibliothecájából Aristoteles munkáit: azok
nak Textusát a' hibáktól megtiszt ította
jobb rendbe szedte, 's jegyzésekkel megv
lágosította. 5. *Alexander Aphrodisiensi*
Élt a' III-dik szászad eleinn. 6. *Themistiu*
Lásd §. 34. a' 12-dik szám alatt.

§. 95.

Az *Epicurea Sectát* EPICURUS áll
totta fel, a' ki *Athenae* mellett *Gargattus*
ból való vólt, és mintegy 300. esztendővc
élt Kr. Úr. szül. előtt. Isteni gondviselés
nem hitt; a' Mathesist megvetette; a' f
jót a' gyönyörűségbenn helyheztette, d
hi

ihető, nem a' testnek, hanem a' léleknek yönyörűségében. Epicureus Philosophusoknak tartatnak: *Lucianus*, és *Diogenes Laërtius*. Ez utólsó, ki a' III-dik szászad leinn élt, írt *de vitis dogmatibus, et apophthegmatibus Philosophorum* tíz könyvet. A' hét elsőbenn beszél a' Joniai Oskolához tartozó Philosophusokról, a' 8-dikbann és 9-dikben a' Pythagoreusokról, a' 10-dikbenn pedig Epicurusról.

§. 96.

A' *Scepticus* Philosophusoknak feje PYRRHO vólt Eleából, a' ki Nagy Sándor idejében, mintegy 335. esztendővel élt Kr. Ur. szül. előtt. Ennek tudománnyát rendszerbe szedte *Sextus Empiricus* a' II-dik századbann, 190. tájánn, következendő titulusú munkájábann: *Πυρρωνειων υποτυπωσεων ἢ σκεπτικων ὑπομνηματων*, [*Pyrrhoniani compendii, sive commentariorum Scepticorum, L.* 3. Írt más munkát is XI. könyvekbenn a' Mathematicusok ellenn; melly név alatt mind azokat érti, kik valamelly tudományt, vagy mesterséget tanítanak. E' szerint áz első könyvet a' Grammaticusok, a' másodikat a' Rhetorok, a' harmadikat a' Geometrák, a' negyediket az Arithmeticusok; az ötödiket az Astrologusok; a' hatodikat a' Mu'sikusok, a' hetediket és nyóltzadikat a' Logicusok, a' kilentzediket és tizediket a' Physicusok, a' tizenegygyediket pedig az Erkőltsitudomány tanítói ellen intézte.

Digitized by Google

A' Scepticus név jönn ettől a' Görög szótól: σκεπτεσθαι, *dispicere verumne sit, an falsum*? és így eredete szerint rosszszat nem jelent.

X. AZ ORVOSOKRÓL.

§. 97.

AZ Orvosi tudománynak eredete igen régi. Míg az emberek egyűgyűenn éltek kevéssel megélégedtek; kevesebb lévénn a' nyavalya, az Orvosi szerekkel való élésre is kevesebb szükség vólt. De valamint a' bujálkodás (*luxus*) kezdett erőt venni és terjedni: az Orvosi tudomány is mind jobbann jobbann megkívántatott. Mindazáltal, hogy igen lassann és későre kezdett az, igazánn Tudományformát viselni: a' régi História bizonyítja. Sok ideig az útakra tették ki a' betegeket, hogy az ott elmenők közzűl a' ki mit tudna közölné a' beteggel. Szokásbann vólt ez minden Napkeleti Nemzeteknél: de kivált az Égyiptomiaknál. És innen, nem fundamentom nélkűl való gyanítás, hogy az Orvosi tudomány az Égyiptomiaknal állott lábra legelőszször. Ide láttatik mutatni Homerus is, a' midőnn minden Égyiptomi embert *Orvos*nak mond Odys. L. IV. v. 231. sqq. Ἰητρὸς δὲ ἕκαστος ἐπιστάμενος περὶ παντῶν Ἀνθρώπων. *Medicus vero unusquisque* (i. e. Aegy-

Aegyptiorum) *peritus supra omnes homines.* Idővel mindazáltal Égyiptombann, az Orvosi tudomány, egyedul a' Papok monopoliuma lett, kik azt titokbann tartották, és magok közzűl kimenni nem engedték. Mitsoda nagy figyelmetességet fordítottak pedig az Egyiptomiak erre a' tudományra? onnan tetszik meg; hogy a' mint Herodotus megjegyzi, ó nálok minden nyavalya nemének külön Orvosa vólt. Így szól tudnillik Libr. II. n. 84. *ἡ δὲ ἰητρικὴ κατὰ τάδε σφι δέδαται. μιῆς νούσου ἕκαστος ἰητρός ἐστι, καὶ ἐ πλεόνων· πάντα δ' ἰητρῶν ἐστὶ πλέα. οἱ μὲν γάρ, ὀφθαλμιῶν, ἰητροὶ κατεστέασι· οἱ δὲ κεφαλῆς· οἱ δὲ, ὀδόντων· οἱ δὲ, κατὰ πνῦν. οἱ δὲ τῶν ἀφανέων νούσων.*

§. 98.

Az első Orvosi tudomány, csak külső sebeknek 's külső nyavalyáknak gyógyításábann állott, az az, nem egyéb vólt *Chirurgiá*nál. Ennek gyakorlását tulajdonították a' Görögök minden ő régi Orvosaiknak: p. o. *Chiron*nak, *Machaon*nak, *Podalyrius*nak, *Paeon*nak. Ide mutat az az ő szavok is, mellyel az *orvoslás*t kitészik: *ἀκέομαι* (*sano*, *medeor*); mely tulajdonképpenn annyit tészen, mint: *acu sarcio*, sive, *acuto instrumento pungendo sarcio*, *resarcio*; *partes corporis hiscentes*, *alia aliis modis.* E' szerint, midőnn valakinek belső nyavalyája lévénn, rajta külső eszközökkel nem segíthettek: tsalárd eszközökhöz nyúltak, ráolvasvánn az illyen betegre; mellyet mindazáltal a' veszedelmes sebek kö-

rűl

rűl is tselekedtek. Ennek világos példáját már Homérusbann lehet látni; a' ki Odyss. Libr. XIX. v. 456. — 458. azt mondja: hogy midőnn Ulyssest a' vadászat közbenn a' vad disznó megsértette: a' vérét illyen ráolvasással állították el:

ὠτειλὴν δ' Ὀδυσῆος ἀμύμονος ἀντιθέοιο
Δῆσαν ἐπισταμένως· ἐπαοιδῇ δ' αἷμα κελαινὸν
Ἔσχεθον.

Nem külömbenn Pindarus, Pythior. Od. 3. magával Aesculapiussal is, az Orvosok attyával, illyen *incantatiót* énekeltet: Vesd öszve Catót de re rustica, 160.

§. 99.

Az Egyiptomi orvoslás tudományát, a' Görögök közzé, legelőszször Ασκληπιος, vagy, *Asclepius* vitte; kit a' Rómaiak *Aesculapius*nak mondottak. Ennek maradéki Ασκληπιδαι, mintegy örökség szerint bírták azt: maga pedig *Asclepius* vagy *Aesculapius* Isteni módra tiszteltetett.

PYTHAGORAS kezdvénn az Asclepidák keze közzűl kivenni az Orvoslást: mindjárt jobbann bővűlt, nevekedett, és sok babonaságtól megtisztúlt ez a' tudomány. *Alcmaeon*, az ő tanítvánnya, az *Anatomiá*val is egybekötötte azt. Legnagyobb tökélletességre mindazáltal nem elébb, hanem *Hippocrates* által ment, a' ki Krisztus Urunk születése előtt mintegy 428. esztendővel élt. Ez *Cos*ból, az Aegaeum tengerenn fekvő szigetből, és az *Ascle-*

pi-

pius familiájából való vólt, igen sokat írt. Legnevezetesebb múnkája: *Aphorismorum L. VII.* mely mind a' mai napig Classicus, és kézi könyv az Orvosoknál.

§. 100.

A' későbbenn élt nevezetesebb Görög Orvosok ezek vóltak:

1. *XENOCRATES*, Aphrodisusból; élt Tiberius Tsászár alatt, 37. esztendő tájánn. Írt: *De alimento ex aquatilibus.*

2. *PEDANIUS DIOSCORIDES*, Anazarbából, Cilicia Városából. Élt 64. esztendővel Kr. Ut. szül. utánn. Írt külömbkülömbféle múnkákat, nevezetesenn: 1. Περὶ ὕλης ἰατρικῆς, *De materia medica*, vagy, az Orvosi szerekről, *L.* 5. — 2. De *Alexipharmacis*, vagy, a' méreg ellen való orvosságokról, *L.* 2. — 3. De *Euporistis*, *sive*, *facile parabilibus medicamentis L.* 2: mely múnka mindazáltal valamely Ifjabb Dioscoridesnek tulajdoníttatik. Ez a' Dioscorides tartatik a' *Botanica* első szerzőjének a' Görögök között.

3. *ARETAEUS*, Cappadociából; élt az I-ső századbann. Sokann a' *Pneumaticus* Orvosok Sectájából valónak tartják, az az, ollyannak, ki valamely Léleknek influxusából magyarázta mind az egésséget, mind a' nyavalyát. Vagynak múnkái:

1. *De cauſſis et ſignis acutorum et diuturnorum morborum Libr.* 4.

Digitized by Google

2. *De curatione eorundem.* Mind két munka tsonka.

4. *SORANUS*, Ephesusból; élt második ſzázad eleinn, Trajanus és Hadrianus idejébenn. Irt: *De fracturarum signi* vagy, a' megſzakadás eleiről.

5. *CLAUDIUS GALENUS*, Pergusból; élt a' második ſzázadbann, 16 tájánn. — Hippocrates utánn, második Orvos a' Régiek között. Mind a' Ppilosophica múnkái, nevezetesenn, a' Pláto írásira való Commentariusi: mind az Orvo tudományra tartozók, igen betsesek. A utólsó rendbéliek, a' Medicinának majminden réſzeire kiterjednek.

6. *ALEXANDER TRALLIANUS* ſgy nevezetett *Tralles* nevű Lydiai Városról, mely hazája vólt. Élt a' hatodik ſzázadbann. Sokat útazott; meghólt Rómában 565. előtt, igen öreg korábann. Irt a' nyavalyák megesméréséről, 's azoknak orvoslása módjáról, tizenkét könyvet; mel múnka, az ahoz értőktől igen nagyra bétsültetik. Vagyon a' giliſztákról is és azoknak az emberi testből való kiveſztéséről egy levele.

7. *PAULUS AEGINETA* (Aeginából való); élt a' hetedik ſzázadbann meghólt 668. előtt. Az Orvosi tudománybann Epochát tsinált; igen alkalmatos Systemát írvánn arra hét könyvekbenn; melyek közzűl a' hatodikbann a' Chirurgiát a' hetedikbenn pedig a' Bábamesterséget i

bé

Digitized by Google

béfoglalja; és ez utólsóra legelőſzſzör különös gondot, és figyelmetességet ő fordított.

Kevésbé esmeretesek a' Görög Orvosok közzűl: *Rufus Epheſius* (I-ső ſzázad véginn); *Oribaſius*, Julianus Tsáſzár udvari Orvosa (IV-dik ſzázadbann); *Aëtius* (V-dik ſzázad véginn); *Palladius* (VII-dik ſzázad véginn); *Theophilus Protospatharius* (VII-dik ſzázad eleinn); *Nonus* (X-dik ſzázadbann); *Michaël* vagy *M. Conſtantinus Pſellus* (ſzületett 1020-bann, meghólt 1110-benn); *Joan. Actuarius* (XIV-dik ſzázadbann) Constantzinápolybann, Tsáſzári Orvos. — Az Orvosi tudománynak nagyobb tökélletességre való menetelét nem kevéssé segítette az *Anatomia*, vagy az *emberbontzolás*. Legelőſzſzör gyakorlotta ezt a' Görögök közzűl a' *Ceos*ból való *Eraſiſtratus* Aristoteles unokája, és a' Syriai Király I-ső Antigonus udvari Orvosa. Ugyan ő vette azt, valamint a' *Phyſiologiát* is Tudományformába.

§. 101.

A' *Chemiá*hoz a' Görög Orvosok nem tudtak. Legelső nyomát ezen tudománynak az Arabsoknál találhatni, kik azzal az Orvoslásbann haſznosann éltek. Az arany tsinálásnak tsalárd mestersége mind-azáltal Görög Orſzágba is bétsúſzott Égyïptomból; és ámbár az, Diocletianus alatt keményenn megtíltatott, 's minden afféle írások megégettettek: azutánn sem ſzűnt meg nagy divatjábann lenni a' Görögök

Digitized by Google

között, a' minthogy egy illyen könyv máig is van Görög nyelvenn, melynek titulussa: Περὶ χρυσοποιίας. Irta ezt *Stephanus* nevű Orvos, ki némellyektől *Athenaeus*ból, másoktól pedig *Alexandriá*ból valónak mondatik. *Graece et Latine edid. notisque Criticis instruxit Chr. Godofredus Grüner. Jen. 1777. 4.*

XI. A' PHYSICUSOKRÓL, és TERMÉSZETI HISTÓRIA IRÓKRÓL.

§. 102.

A' Természeti dólgok körűl való vi'sgálódást, szűlte részszerint az emberekkel velek született kúrkászódásra való hajlandóság: részszerint a' szükség. Eleinte a' Poëták kezinn forgott, kik azt allegoriáik által érthetetlenné tették. A' Philosophusok kezire kerűlvénn: kezdett apródonként érthetőbbé és világosabbá lenni; ñoha azoknál sem vólt ment a' tévelygésektől. — Legelőszszőr *Thales* kezdte azt az Allegoriáktól megtiszttítani; *Anaximánder* pedig közönségesenn is tanította; és azután is a' Jóniai Oskolának a' természet vi'sgálása fő foglalatossága vőlt mind Socratesig. Nem külömbenn *Pythagoras*, az *Eleai* Oskola, és az *Abderai Democritus*, haszonnal forgolódtak a' körűl. Socrates, úgy

úgy látszott, keveset gondolt a' Physicával, mivel annak tanítói a' tzélt eltéveszt-vénn, haszontalan vi'sgálódásokba merültek; az ő tanítványi pedig *Antisthenes*, és *Aristippus* egészszenn megvetették azt. Ellenbenn Plátónak *Timaeus* nevű könyvébenn, nyomos vi'sgálódásit találni. Végre *Aristoteles*, minden előtte valókat meghaladván, ollyan Systemát állított fel a' Physicábann, mely sok századok alatt tökélletesnek tartatott.

§. 103.

A *Természeti Históriát* hasonlóképpenn Aristoteles szedte rendbe legelőszször. Ezt követte 323. esztendővel Kr. Ur. szül. előtt az ő tanítványa *Theophrastus* a' *Plántak Históriá*jábann, mely tíz könyvekből állott; de tsak a' tizediknek eleje maradt meg. Ide tartozik a' *Plántak okai*ról való múnkája is nyóltz könyvekbenn; de a' melyből a' két utólsó könyv nints meg. Nem külömbenn a' mit a' *kövekről* írt.

Azutánn a' Természeti História helyét, tsudálkozást és bámúlást szerző Históriák foglalták el. Így *Carystius* (a' ki ezen nevét a' Hazájától *Carystus*tól, Euboea Városától vette), Ptolemaeus Philadelphus alatt, írt *ἱστοριων παραδοξων συναγωγη*. Hihető hogy a' *Περι θαυμασιων ἀκουσματων.* (*de mirabilibus auscultationibus*), titulusú múnka is, noha Aristoteles neve alatt van, ezen időbenn íródott. Ezen módot követték a' későbbi Természeti História Írók is, mint: *Apollonius Dyscolus*, a' II-dik szá-

Digitized by Google

zadbann, Hadrianus, és Antoninus Tsáfzárok alatt; *Phlegon Trallianus* fzinte azon időbenn, és *Claudius Aelianus* a' III-dik fzázad eleinn, az állatok Históriájábann (Περι ζωων, vagy, Περι ζωων ἰδιοτητος), mely 17. könyvből áll, és jobbadánn Aristotelesből van öfzveſzedve. Kiadta *Schneider* Lips. 1784. in 8. Lásd Aelianus életét oda fellyebb a' Historicusok között.

§. 104.

Az *Oeconomiá*ról is, vagy Gazdaságról, igen sokann írtak a' Görögök közzűl. Lásd, *Varro de re ruſtica Libr. I. cap. 1. Plin. Hiſt. Nat. Libr. VIII. 12. 14. Phot. Biblioth, Cod. 163.* Mindazáltal azoknak az Íróknak tsak neveiket is alig tudjuk. Némely munkáiknak summája megmaradt azon collectiobann mellyet VII-dik *Constantinus*, Napkeleti Tsáfzár, a' mint hihető, *Caſſianus Baſſus* által kéfzíttetett, és a' melybenn fundamentomúl, a' III-dik fzázadbann élt, és Berytusból való *Vindonius Anatolius* compilatiója vevődött fel. Ezen collectiónak neve: Γεωπονικα, *ſive, de re ruſtica Libr. 20.* Recens. et illuſtr. ab Joan. Nidas. Lips. 1781. 4. Voll. in 8.

Digitized by Google

XII. AZ ÚJ TESTAMENTOMI SZENT ÍRÓKRÓL, EKKLÉ'SIAI TANÍTÓKRÓL, és SZENT ÍRÁS MAGYARÁZÓKRÓL.

§. 105.

AZ *ÚR JÉSUS* tudományát, egyedűl az *Apostolok* és az *Évangyélisták* írásiból vehetni. Maga semmit írásbann nem hagyott; és a' mely *Abgarus*hoz Edessai Királyhoz intézett levél, neve alatt van, nyilvánnvaló költemény. Lásd, *J. A. Fabricii Cod. Apocryph. N. T. pag. 317. ſqq.*

Az Új Testamentomi Szent Írók ezek:

MATÉ, a' ki minekelőtte a' KRISZTUSTÓL Apostollá válaſztatott vólna: Vámos (Τελωνης) vólt. Hogy Görögűl és nem 'Sidóúl írta Évangyéliomát; hihetőbb: noha ez utólsó értelemnek is hatalmas pártfogói vagynak. Még 60-bann Kriſztus Úrunk ſzületése utánn életbenn vólt.

MÁRK, hasonlóképpenn még élt 60-bann Kriſztus Úrunk ſzületése utánn. Az ő Évangyéliomát, mely a' Szent Mátéjéval tsaknem mindenbenn megegyzyez, sokann Deák, mások Coptus nyelvenn kéſzűltnek mondják; de hibásann.

Digitized by Google

LUKATS, Pogány Orvosból lett Kereſztyénné; Szent Pálnak az ő útazásibann többire társa vólt. Évangyéliomát írta, a' Napkeleti Kereſztyének között elterjedt hamis híreknek megtzáfolására; élvénn abbann mindenbenn hiteles és ſzemmellátott tanúk bizonyságával. Az *Apostoli Tselekedetek*benn, mely könyvnek hasonlóképpenn ő a' ſzerzője, leírja az első Kereſztyén Ekklé'sjának állapotját; és, a' XIII-dik Réſztől fogva, a' Szent Pálonn történt dólgokat. Mind kettő tiſztább Görögséggel van írva, mint a' több Évangyéliomok. Meghólt 70 benn Kriſztus Úrunk ſzületése utánn, 84. eſztendős korábann.

JANOS, Galilaeából, nevezetesenn *Bethsaidá*ból; *Zebedeus* nevű haláſznak, és *Salomé*nak fia, az ÚR JÉSUSnak legkedvesebb tanítvánnya, Ásiábann hírdette a' Kereſztyén Vallást. *Claudius*, vagy mások értelme ſzerint, *Domitianus* Tsáſzártól, *Pathmus* ſzigetébe küldődött ſzámkivetésbe. Onnan viſzſzatérvénn; Ephesusbann, Trajanus alatt, tsendes halállal hólt meg. Irt 1. *Evangeliumot*, melybenn a' *Gnosticusok*at, nevezetesenn, *Cerinthust* tzáfollya meg. 2. Igen öreg korábann, *Három Közönséges leveleket*. 3. *A' Mennyei Jelenéseket*.

PÁL Ciliciából, nevezetesenn *Társus*ból. Igen túdós 'Sidó vólt. Minekelőtte a' Kereſztyén Vallásra tért: *Saulus*nak hívattatott. A' millyen kegyetlen üldözője vólt megtérése előtt a' Kereſztyéneknek; ſzinte ollyan buzgó, és fáradhatatlan terjeſz-

jesztőjévé lett azutánn a' Keresztyén Vallásnak a' Pogányok között; és azért utóljára Martyromságot is szenvedett; feje vétetvénn Néró uralkodásának tizennegyedik esztendejében, Krisztus Urunk születése utánn 68-bann. Írt *XIV. Leveleket*, különböző időkbenn, különböző Gyülekezetekhez, és személyekhez, 's különböző tzéllal: úgymint: 1. A' *Rómaiak*hoz. 2. A' *Corinthusiak*hoz kettőt. 3. A' *Galatziai*akhoz. 4. Az *Ephesusi*akhoz. 5. A' *Philippi*ekhez. 6. A' *Kolosse*iekhez. 7. A' *Thessalonica*iakhoz kettőt. 8. *Timotheus*hoz kettőt. 9. *Titus*hoz. 10. *Philemon*hoz. 11. A' *Sidók*hoz; mely utólsó hogy 'Sidóúl íródott vólna, elégséges fundamentom nélkül mondódik.

JAKAB. Az Apostolok között két *Jakab* vólt, egyikik a' *Zebedeus fia*, kinek János Attyafia vólt; másik *Alfeusnak fia*. Lásd Maté X. 2. 3. Amannak, megkülömböztetés végett, *Jacobus Major*: ennek pedig *Jacobus Minor* név szokott adódni. Mellyik írta a' kettő közzül, az Új Testamentomi Szent Irásbann lévő *Közönséges Levelet*? kérdésbenn forog. Rendszerint az utólsónak tulajdonítódik; a' ki Krisztus Úr. szül. utánn Hatvankettőbenn hólt meg.

PÉTER. Eleinte halász vólt, és *Simonnak* neveztetett. *Péter* nevét a' Krisztustól vette, kinek hűséges követője vólt. Néró uralkodásának tizennegyedik esztendejében, Krisztus Urunk születése utánn 68-bann, Martyromságot szenvedett. *Két Levelei* vagynak.

Digitized by Google

JUDAS, Jakabnak Attyafia, Ásiábann tanított, és írt *Közönséges Levelet*, mely, utólsó az Új Testamentomi Közönséges Levelek között. Meghólt Krisztus Urunk születése utánn 75-benn.

Az Új Testamentomot Görög nyelvenn, a' mellyenn íródott, legjobbann ezek adták ki: *Wetsenius*, Amstel. 1752. 2. Voll. fol. *Griesbach*, Halae. 1777. 2. Volum. in 8. Ujjobbann, ugyan ott 1796. *Georg. Christian Knapp*, Halae 1797. 8.

§. 106.

Az Első századokbéli Ekklé'siai Tanítók, és Írók, *Atyáknak* (*Patres*); ezek közzül pedig a' legrégibbek, úgymint a' kik az Apostolokkal szinte egy időbenn, vagy legalább azokhoz közel éltek, *Apostoli Atyáknak* (*Patres Apostolici*) szoktak neveztetni. Illyenek:

1. *BARNABAS* Cyprusból, Szent Pálnak úti társa: kinek *Epistola Catholica* nevű múnka tulajdonítódik.

2. *DIONYSIUS AREOPAGITA* a' a' ki élt 49-benn. Valamint első *Athenaei Püspök*ké: úgy sok munkák írójává tevődik: millyenek: *De Hierarchia coelesti*; *De Hierarchia Ecclesiastica*; *De Theologia Mystica*. 's a t.

3. *HERMAS*. Élt 163-bann, és neve alatt *Pastor* nevű munka vagyon.

4. *CLE-*

Digitized by Google

4. *CLEMENS* (*Romanus*), Római Püspök; kinek Martyromi halála Krisztus Urunk születése utánn, 100-dik esztendőre tétetik. Neve alatt forgó munkák ezek: 1. *Constitutionum Apostolicarum Libr. 8.* 2. *Canones Apostolorum 85.* 3. *Recognitionum Lib. 10.* 4. *Homiliae 18.* 5. *Epitome Gestorum Petri.* 6. *Epistolae.*

5. *IGNATIUS* Antiochiai Püspök; a' mint mondják, 106-bann, vagy, 116-bann, Trajanus parantsolatjából az Amphitheatrumbann Oroszlánok eleibe vettetett. Levelei közzűl a' rövidebbek nem annyira gyanúsok, mint a' hosszabbak; noha minden megveszteget és nélkűl valóknak azok sem tartatnak.

6. *POLYCARPUS*, Smyrnábann, a' hol Püspök volt, megöletett, 69-benn, 86. esztendős korábann. Vagyon neve alatt egy levél, a' Philippibenn lakó Keresztyénekhez, de a' melynek valóságáról sokann kételkednek. — Mind ezen munkákat öszveszedték: *Joan. Baptista Cotelerius.* Paris. 1672-benn; *Joan. Clericus* Amstel. 1698-bann, ismét bővebbenn 1724-benn; és *Richard Russel*, Lond. 1746. Ide szoktak még számlálódni, *Papiás*, és *Pantaenus.* Amaz Phrygiábann *Hierapolisi* Püspök volt, és írt λογιων, *sive*, *Explanationum Sermonum Domini Lib. 5*; de tsak fragmentumi maradtak meg. Lásd azokat, *in Grabii Spicilegio Patrum Tom. 2.* Ez pedig (t. i. Pantaenus) az *Alexandriai Catechetica Oskoldbann* * Tanító volt (*Catecheta Alexandrinus*).

* Meg-

Digitized by Google

* Meg kell erről az *Alexandriai Catechetica Oskoláról* jegyezni, hogy az a' Keresztyéneknek az Első századokbann legvirágzóbb Oskolája volt, melybenn az Ifjak, nem tsak a' Keresztyén Vallásnak vezettettek fundamentomos esméretére: hanem a' tévelygő értelmeknek megtzáfolásábann is, mind élő nyelvel való tanitás, mind irás által gyakoroltattak. Ebbenn tánitottak a' leghíresebb Keresztyén Atyák, mint *Athenagoras*, *Clemens Alexandrinus*, *Origenes*, *Dyonisius Alexandrinus*. 's a t.

§. 107.

A' több Ekklé'siai Tanítók és Irók a' Görögök között, ezek váltak:

1. *JUSTINUS MARTYR*, Palaestinából; ki a' Pogány Philosophiát elhagyván, Keresztyénné lett, és 163-bann Martyromságot szenvedett. A' Keresztyéneket hatalmasann óltalmazta, két *Apologiá*ibann; a' Keresztyén Vallást pedig *Tryphon* nevű 'Sidóval való *Dialogus*ábann; és *Cohortatio ad Graecos*, vagy *Eleuchus* nevű múnkájábann.

2. *TATIANUS*, Assyriából. A' Szent irás olvasása által Pogányból Keresztyénné lévénn, Justinus Martyrt halgatta, és a' Keresztyéneket óltalmazta: de utóljára a' tiszta Keresztyéni tudománytól elhajlott, és *Gnostica Secta*t állított fel. Halála 175. tájánn történt. Munkái közzül tsak a' Görögök ellen való Orátiója (*Oratio contra Graecos*); maradt meg; melybenn a' Görögök Philosophiáját igyekezik alatsonyitani.

3. *ATHE-*

Digitized by Google

3. *ATHENAGORAS*, *Athenaeből*. Platonicus Philosophus lévénn, midőnn a' Szent Írást nagy gondal; és szorgalmatosággal azért olvasta vólna; hogy a' Keresztyén Vallást egyenesebbenn ostromolhassa: annak igazságát megesmérte; és az Ekklé'siáhann híres Tanítóvá lett. Nevezetes mind a' Keresztyének mellett írt Apologiája (Πρεσβεια, *Legatio pro Christianis ad Imperatorem M. Aur. Antoninum et Lucium Aur. Commodum*), mind kivált a' *halottak feltámadásáról* való múnkája. Meghólt 180. tájbann.

4. *IRENAEUS*, Görög nemzétű, Polycarpus tanítványa, és 178-tól fogva, 202-ig Lugdunumi Püspök vólt; a' midőnn Severus Tsászárságábann valamely támadás közbenn megölettetett. Öt könyvei *Adversus Haereses*, mellyeket a' Gnosticusok ellen intézett, Deák fordításában mind megvagynak, de Görögűl csak darabbann.

5. *THEOPHILUS*, eredetére nézve Sidó vólt, még pedig a' Sadducaeusok közzűl való. A' Keresztyén Vallásra lett térése utánn, 169. tájánn, Antiochiai Püspökségre jutott; mellyet haláláig 181-ig viselt. Írt *Autolycushoz* három könyvet, Περι της των χριστιανων πιστεως, *de fide Christianorum*; melybenn a' Keresztyén Vallást óltalmazta.

6. *HERMIAS*, Keresztyén Philosophus; hasonlóképpenn a' második század végére szokott tevődni. Esmeretes, *Irrisio*

Digitized by Google

Philosophorum Gentilium nevű múnkájáról, mellyet kiadva Justinus Martyrral egygyütt lehet látni.

7. *TITUS FLAVIUS CLEMENS*, Pantaenus tanítványa; minthogy az' Alexandriai Catechetica Oskolábann tanított, *Clemens Alexandrinus*nak hívattatik. Kereſztyénné Pogány Philosophusból lévénn: a' régi Pogány Írókbann igen jártas vólt; mely tudománnyával, a' Kereſztyén Vallás igazſágának megmutatására haſznosann élt. A' legtúdósabb Kereſztyén Atyák közzűl egynek tartatik. Meghólt 218-bann. Munkái ezek: 1. *Protrepticus;* vagy, intés a' Pogányokhoz, melybenn azoknak babonáit megtzáfolvánn, a' Kereſztyén Vallást javalja. 2. *Paedagogus*, vagy, Erkőltsi tanítás az Ifjakhoz, három könyvekbenn. 3. *Stromata*, * vagy, külömbkülömbféle egyvelges dólgok, nyóltz könyvekbenn.

* Tulajdonképpenn στρωμα tarka ſzőnyeget, vagy pokrótzot; 's ezenkivűl ollyán úti 'sákot téſzen, melybe valaki mindenféle útra való eſzközeit rakja: innen oſztán jelent ollyan könyvet is, mely külömbkülömbféle matériákról van írva.

8. *ORIGENES* ſzületett Kereſztyén ſzüléktől 185-benn. Alexandriai Clemenst, kinek tanítványa vólt, a' Catechetaságbann felváltvánn; hogy magánn rendkivűl való dólgot kővetett el: azt réſzſzerint azonn gyanúság kerűléséből kell magyarázni, mely felőle onnan ſzármazhatott vólna; hogy Tanítványi között Aſzſzonyi nemből valók is találkoztak: réſzſzerint pe-

Digitized by Google

pedig abból, hogy a' Szent Máté szavait, mellyek a' XIX-dik részнek 12-dik versében vagynak éppenn helytelenül értette. A' dologbann való fáradhatatlan vóltáról, mely által apróbb 's nagyobb munkáinak számát, (Ruffinus és Epiphanius szerint) 6000-re vitte, χαλκεντερος-nak, az az, vas gyomrúnak, és *Adamantius*nak, az az, kemény kőből valónak mondatott. Hibája nélkül, sok viszontagságokonn ment által. Az Alexandriai Püspök *Demetrius*, irigységből addig dólgozott ellene, míg Alexandriából ki nem üzetett, 's nem excommunicáltatott. Annakutánna legtöbbet Cappadociának *Cæsarea* nevű Városában lakott. *Decius* alatt, az üldözéskor tömlötzöztetvénn, és kínoztatvánn: minekutánna a' Tsászár megölettetésével kiszabadúlt, tsak hamar meghólt 254-benn 69-dik esztendejében. Minden kétség nélkül igen tanúlt ember vólt, sőt valóságos Polyhistor. A' Szent Írás körül, senki a' régi Atyák közzül, annyit, mint ő, nem munkálkodott; úgyhogy a' *Bibliai Criticá*nak, és *Exegesis*nek mintegy Attyának mondódhatik. Az elsőre nézve, az Ó Testamentomnak külömbkülömbféle fordításait ő szedte először öszve, mint: az úgy nevezett LXX. Fordítókét; a' *Sinopei Aquilá*ét (élt 123 tájbann); az Ephesusi *Theodotion*ét (élt 183 tájbann), és a' Samariai *Symmachus*ét (élt 201 tájbann); mely *négy Görög fordítások*nak, minthogy azokat ugyan annyi oszlopokbann mind egymásmellé rakta, *Tetrapla* nevet adott. Ezek mellé tette, két, oszlopokbann, a' 'Sidó Textust is, egy-

Digitized by Google

egygyik oszlopbann ugyan 'Sidó betűkkel, és punctumok nélkűl, másikbann pedig Görög betűkkel; és ezt a' kiadást nevezte *Hexaplá*nak. Minekutánna pedig ismét két Görög fordításokra találtak; úgymint egyikre *Jerikó*bann, másikra *Nicopolis*bann: ezeket is amazokkal egyrendbe rakvánn, nevezte *Octaplá*nak. Végre mind ezekhez is ismét egy más Görög fordítás járúlvánn: az egész Collectionak neve lett *Enneapla*. Ezen Collectiok közzűl tsupánn a' *Hexapla* maradt meg, az is tsak imitt amott, és darabokbann; mellyeket kikeresgetett és jegyzésekkel megvilágosítva kiadott *Montfaucon Paris*, 1714. 2. *Voll in fol.* A' *Criticá*ra felette hasznos múnkája vólt Origenesnek az is, hogy ő a' LXX. fordítást a' 'Sidó Textussal egybehasonlítvánn, a' hol amaz külömbözött ettől, megjegyzette. Így a' LXX. fordításnak kétféle Exempluma lett, egygyik a' Közönséges, de hibás: másik az, mellyet Origenes az eredeti Textus szerint megjobbitott. A' mi az *Exegesis*t illeti: erre nézve is szembetűnő az Origenes érdeme: ha szinte sokakbann hibázott is: mert bizonyos, hogy ő az egész Szent Irásra magyarázatot írt, és a' Grammaticai, vagy, betűszerintvaló magyarázásbann szerentsés is vólt: hanem az *Allegorizálás*bann eltévedt. Az ő Exegetica Theoriája szerint t. i. a' Szent Irásnak háromféle értelme vagyon; egy *betűszerintvaló*, és *Históriai*; másik *erköltsi*; vagy, *Moralis*; harmadik *elrejtetett*, vagy, *Lelki* (Iensus Mysticus); és erre az utólsóra a' Szent Lélek különös segítségét tartotta szükségesnek. Evvel az utólsóval tehát a' My-

Mysticismust hozta bé Origenes. Mind ezen ő magyarázatiból kevés maradt meg: az is rosz Deák fordításbann. Vagynak mindazáltal Görögűl is némely *Homiliái*, mellyek megannyi Moralis discursusok. A' Pogány Philosophus *Celsus* ellen írt 8. könyve derék Apologia a' Keresztyén Vallás mellett. A' Περὶ ἀρχων, vagy, *de Principiis* (i. e. fidei Christianae), Περὶ ευχης, vagy, *de precatione*, kevésbé esmeretesek.

9. *HIPPOLYTUS*, élt 222. tájbann: de sem hazája, sem hívatala, bizonyosann nem tudódik. Sokann úgy vélekednek, hogy *Adeni* Püspök vólt (*Episcopus Portuensis*; minthogy *Aden*nek, *Portus Romanus* a' régi neve), mely Város Arabia tsúttsánál esik. Mások az ő *Episcopus* nevénn nem belső, hanem külső hívatalt, és így, *Polgári Vígyázót*, vagy, Igazgatót értenek. Múnkái ezek: *Cyclus vel Canon Paschalis; Liber de Antichristo*; *fragmenta de Susanna et Daniele; de Deo Trino et Uno*, et *de Mysterio incarnationis contra Haereses Noëti 's a t.*

10. *SEXTUS JULIUS AFRICANUS*. Lásd a' Chronologusok között. Született *Emmaus*bann, vagy, a' mint későbbenn hívattatott *Nicopolis*bann. Élt Origenessel egy időbenn, 222 tájbann. Írási a' *Chronographiá*nn kivűlezek: 1. *Cesti* (Κεστοι), mely név külömbkülömbféle Irókból s külömbkülömbféle matériákról egybeszedett vagy öszvevarrott, tzifránn kivarrott κεσω, κεγω, κεγτω, κεγτεω, unde latinis

Digitized by Google

Cento) munkát tőlzen. De belőle tsak holmi apró darabotskák maradtak meg. 2. *Levél Origeneshez a' Susánna Históriájáról.*

11. *DIONYSIUS ALEXANDRINUS*, Origenes tanítványa, 's Origenes utánn Alexandriábann Catecheta, utóljára pedig, ugyanott Püspök vólt. Meghólt 265-benn. Írt a' többek között: *De promiſſionibus Divinis*, két könyvet: de mind ebből, mind egyéb múnkáiból, tsak fragmentumok maradtak.

12. *THEODORUS*, más névvel, *Gregorius*, 's tellyesebbenn (a' tsudákról mellyek néki tulajdoníttattak) *Gregorius. Thaumaturgus.* Origenestől térítődött a' Keresztyén Vallásra, 's tanítódott a' tudományokra. 240-benn Cappadociábann *Neo-Caeſareai* Püspökké lett, 's ugyanott, sok Pogányok megtérítése utánn, meghólt 270-benn.

Múnkái ezek: *Panegyricus* in Origenem; *Expoſitio fidei*; *Epiſtola Canonica ad Epiſcopum quemdam Ponti.* Szól ez azokról a' Keresztyénekről, kik a' Scythák bétörésekor, 258-bann, ettek a' Pogányok áldozatiból.

13. *EUSEBIUS PAMPHILI.* Született Palaestinábann, Caesarea nevű Városbann, 264-benn; ugyanott Püspökké lett 314-benn; *Pamphili* nevét vette *Pamphilus* nevű Caesareai Presbytertől, kinek kedves barátja vólt. Jóllehet a' Nicaeai Symbolumnak aláírta nevét; mindazáltal úgy lát-

Digitized by Google

látszik, szított az *Arius* tévelygésihez, mivel ezt, az Alexandriai Püspök *Alexander* ellen óltalmazta; és az *Eustathius* 's *Athanasius* ellen tartott Ekklé'siai Gyűlésekbenn jelenvólt; nem tsak; hanem az utólsó ellen Követségbe is ment Constantinus Tsászárhoz; és e' vólt az az alkalmatosság, mellyel ő magának mások felett való kedvességet szerzett Constantinusnál. Meghólt 340-benn. Munkái közzűl a' nevezetesebbek ezek:

1. *Chronicon* vagy Παντοδαπη ἱστορια, mely két részekből állott. Az elsőnek neve vólt *Chronographia* és a' régi Nemzetek Históriáját foglalta magábann. A' második, melynek titulussa: *Canon Chronicus*, nem egyéb Chronologiai Laistromnál, az Abrahám hívatalától fogva 325-ig. Görögűl, *tsak* fragmentumokbann maradt meg.

2. *Praeparationis Evangelicae Libri XV.* Ezeknek az a' tzélja, hogy megmutatvánn a' Pogány Vallás képtelenségét, és ellenbenn a' Keresztyéni Hit okos vóltát: késztsék az embereket a' Keresztyén Vallás bévételére. De nevezetesek azért is, mivel sok elveszett Írók, kivált Philosophusok múnkáinak darabjait tartották meg.

3. *Demonstratio Evangelica.* Állott ez 20. könyvből; de a' melyből tsak tíz maradt meg; az is tsonkánn, mind elől, mind hátúl. Ebbenn a' Keresztyén Vallás igazvólta, az Ó Testamentomból mutatódik meg.

Digitized by Google

4. *Hiſtoria Eccleſiaſtica*, tíz könyvekbenn. Megyen Kriſztus Urunk ſzületésétől fogva 324-ig. Legelső Systéma az Ekklésiai Hiſtoriára, és minden fogyatkozási mellett is megbetsűlhetetlen kints; mivel e' nélkűl sok dólgokbann vakoskodnúnk kellene. Tovább folytatták: *Socrates*, *Hermiás*, *Sozomenus*, *Theodoretus*, és *Evagrius*. Az első ugyan (ki is Constantzinápolybann, az V-dik ſzázad közepénn *Scholaſticus*, az az, Prokátor vólt), hat könyvekbenn, igen jól és értelmesenn; a' második (kinek amazzal mind ideje, mind állapotja megegygyez), nem annyira dítséretesenn; a' harmadik, (kit ugyanazon V-dik ſzázad közepe tájánn Syriábann *Cyr* nevű helység Püspökjének írnak), öt könyvekbenn, Chronologia nélkűl, és mesékkel elegyítve; a' negyedik pedig (ki a' VI-dik ſzázad végénn Epiphaniábann Coelesyria Városábann Prokátor vólt), hat könyvekbenn; de kitetſzik, hogy mindent hamar elhitt.

5. *De Martyribus Palaeſtinae.* Szóll arról az üldözésről, mely Diocletianus, és Maximinus Tsáſzárok alatt esett.

6. *Liber contra Hieroclem*, ebbenn *Hierocles* az Alexandriai Tiſztartó tzáfoltatik meg, a' ki indította vala Diocletiánust az üldözésre, és egy munkájábann a' *Tyanai Apolloniust* az UR JÉSUS KRISZTUShoz hasonlította.

7. *De vita Constantini M. Libri IV.* Az Ekkle'sia eránt való érdemei adátnak ő Constantinusnak, hitelt haladó dítséretekkel.

8. *Com-*

Digitized by Google

8. *Commentarii in Psalmos CXIX; in Eſaiam; fragmenta ex commentariis in Canticum Canticorum* 's a t.

14. *EUSTATHIUS* ſzületett *Sidé*-ben, Pamphilia Városában, 's vólt *Berrhoëé* vagy, *Beroëi* Püspök, Syriábann. A' 325-benn tartatott Nicaeai Synodusbann pedig Antiochiai Püspökké tétetett. A' KRISZTUS igaz ISTENségét hatalmasann óltalmazta *Arius*, és az *Arianus*ok ellen; kik oſztán hamis vádjaik által, az Antiochiai Gyűlésbenn, 329-benn, oda vitték a' dólgot, hogy hívatalából kitétetett, 's ſzámkivetésbe küldetett, Thraciába; hol 360-bann hólt meg. A' munkák, mellyek néki tulajdonittatnak, ezek:

1. *Allocutio ad Imperatorem Constantinum in Concilio Nicaeno.*

2. *Diſſertatio de Engaſtrimytho* (*an, videlicet anima ipſa Samuelis fuerit vere evocata in cantationibus Pythoniſſae I. Sam. cap. 18.*) melybenn Origenes tzáfoltatik meg.

15. *ATHANASIUS.* Vólt Alexandriai Püspök, 's ostora az Ariánusoknak. Ugyanazért ezeknek mesterkedései által egynehány ízbenn hívatalától megfoſztatott, és ſzámkivetésbe küldetett; mígnem végre *Valens* Tsáſzár alatt elébbi állapotjába állandóúl viſzſzatétetett, és 371-benn, tsendességbenn hólt meg. Munkáinak nagyobb réſze áll az Ariánusokal való veſzekedésekből. Az a' *Symbolum*, mely az ő nevéről neveztetik, noha az ő értelmét foglalja bé: más munkájának tartatik.

Digitized by Google

16. *BASILIUS MAGNUS*, Cappadociábann *Neo — Caesareai* Püspök. Presbyter korábann a' Püspökjével *Eusebius*sal háborgása esvénn: elvonta magát a' Pontusi puſztaságokra, 's ott Remete életet élt; mígnem viſzſzatérvénn, és Eusebiussal megbékélvénn, 'ennek halálával 370-benn a' Neo — *Caesareai* Püspökséget elnyerte, mellyet 379-ig viselt. Múnkái nagy réſzént *Homiliák*ból, és Levelekből állanak. Egy könyvet pedig írt a' *Szent Lélek*ről.

17. *CYRILLUS*, Jéru'sálemi Püspök, sok viſzontagságokonn ment által; mígnem utoljára, Püspöki ſzékit tsendesenn bírvánn; meghólt 386-bann. A' neve alatt lévő múnkak között nevezetesebbek: 1. *Catecheses XVIII. φωτιζομενων.* 2. *Catecheſes Myſtagogicae V.*

18. *GREGORIUS NAZIANZENUS*, nevét vette *Nazianzus*tól; Cappadocia Városától; hol az Attya Püspök vólt, ő pedig neveltetett. Tanúlását Caesáreábann, Palaestina Városábann kezdette: 's nagyobb tökéllletességre Alexandriábann és Athenaebenn vitte. Ez utólsó helyenn a' Nagy Basiliussal ſzoros barátságra lépett: Julianussal is, a' ki későbbenn Tsáſzárrá lett, megesmerkedett. Minekutánna ez a' Tsáſzár a' Pogány Iróknak ólvasását, és a' Pogány Oskolákbann való tanúlását a' Kereſztyéneknek megtíltotta: az ebből következő nagy kárt azzal akarta valamely réſzbenn kipótolni *Gregorius Nazianzenus*, hogy maga kéſzített verseket, mellyek a' Görög Poëták helyett lennének a' Kereſztyé-

Digitized by Google

tyének kezébenn. De ezek nyomát sem ütik amazoknak. Elsőbenn *Sasimai* Püspök vólt Cappadociábann: 378-bann pedig Constantzinápolyivá lett. Az Ariánusok, és más tévelygők ellen írt múnkáiért *Theologus*nak neveztetett. Meghólt 391-benn, igen időskorábann. Sok múnkái vagynak, mellyekből nagy ékesennſzóllásbeli tehetsége tetſzik ki. *Orátiói* között legnevezetesebb az a' kettő, mellyet Julianus Tsáſzár ellen írt. *Poëmái* közzűl, 64. Hexameterekbenn, 78. pedig másféle versekbenn van írva. *Levelei* tele vagynak Ekklé'siai Históriára tartozó dólgokkal. *Opp. Paris. 1777. Vol. 2. fol.*

19. *GREGORIUS NYSSENUS*; Nagy Basiliusnak Öttse. A' Báttyától 372-benn, Cappadociábann *Nyssai* Püspökké tétetett: de az Ariánusoktól, mindjárt a' következendő eſztendőbenn, kivettetett ezen hivatalból, és nem elébb, hanem 378-bann, Valens Tsáſzár alatt, *Gratianus* által, nyerte azt viſzſza. Halála 394. utánn történt. Igen sok apró múnkái vagynak, mellyeknek ſzámát Fabricius 80-ra téſzi. *opp. omnia graece et Latine cum notis. Paris. 1615. Vol. 2. fol.*

20. *MACARIUS*, Egyiptomból, Remete Antalnak, a' Klastromi élet találójának (ki 251-benn ſzületett, és 356-bann hólt meg) tanítvánnya. Sok eſztendőkig Remete, 's végre Thebais tartománnyábann, *Scitis*benn Presbyter vólt. Neve alatt ötven Homiliák, ezenkívül némely Apophthegmai, és VII. Aſceticum múnkák vagynak.

Digitized by Google

21. *EPIPHANIUS*, Cyprusi Püspök, az Origenes tudománnyának nagy ellensége, meghólt 403-bann. A' nyelvekbenn jártas vólt, úgymint a' ki Sidó, Görög, Deák, sőt Syriai és Egyiptomi nyelvet is tudott. De egyébaránt nem kedvező ítélettel vagynak felőle a' Tudósok. Irt a' többek között *Panarium* nevű munkát, melybenn 80 tévelygő értelmek ellen erőssíti ólvasóit. Kiadta *Dionys. Petavius Paris. 1622. fol.*

22. *JOANNES CHRYSOSTOMUS*, született Antiochiábann, 354 benn, Pogány szüléktől. Az Attyától még gyermekkorábann megfoszta tatvánn, Annya gondviselésére maradt: kivel egygyütt az Antiochiai Püspöktől *Meletius*tól 20. esztendőskorábann kereszteltetett meg. Tanitói az akkori időbenn leghíresebb emberek vóltak, nevezetesenn az ékesennszóllásbann *Libanius*, ki is annyira betsülte, hogy tanítónak maga helyébe mindenek felett őtet szánta; a' minthogy idővel is ékesennszóllásáról híresedett el, és innen lett χρυσοστομος, vagy, *arany szájú* neve. Eleinte szerzetesi életre adta magát; de tsak hamar letett róla, és Antiochiába viszszatérvénn: 387-benn *Diaconus*sá, öt esztendővel pedig azutánn Presbyterré tétetett. Utóljára 398-bann Constantzinápolyi Püspökké lévénn: midőnn ott a' fő embereket vétkekről szabadonn feddené, és még a' Tsászárnénak *Eudoxia*nak sem kedvezne: azoknak, kiket megsértett, és, a' több irígyei között, az Alexandriai Püspöknek *Theophilus*nak mesterkedési által, 401-benn hivatalából kitevő-

Digitized by Google

vődött, 's számkivetésbe küldődött. Ekkor ugyan, mivel távolléte a' nép között zendülést okozott, kevés idő múlva, visszahívódott: de tsakugyan 404-benn ismét hasonló sorsa lett. Meghólt számkivettetett állapotjában, sok nyomorúságok szenvedése utánn, 407-benn, 53. esztendőskorában. Az ékesenszóllásbann minden vele egy időbenn élőket meghaladt. Sok munkái maradtak, nevezetesenn Homiliái, részszerint magános Szent írásbéli helyekre, részszerint egész könyveire az Új Testamentomnak; ezenkívül 21. *Orátiói*; *de Sacerdotio L. 3. 's a t. Ed. Bernh. de Montfaucon Paris. 1718. — 38. 13. Voll. fol. — Venet. 1780. 14. Voll. 4.*

23. *CYRILLUS ALEXANDRINUS*, 412-től fogva Alexandriai Püspök. Igen heves természetű ember vólt. Nestoriusnak nagy ellensége. Meghólt 444-benn. Sok munkái vagynak, mellyeket kiadott: *Joan. Aubertus Paris. 1638. fol. Tom. I. — VI. Graece et Latine.*

24. *THEODORETUS* született 393-bann, meghólt 457-benn. Syriábann Cyrusi Püspök vólt. Ifjúkorábann Exegesist írt némely Ó Testamentomi könyvekre, és a' Szent Pál Leveleire. Igen derék Theológusnak tartátott. Gyanúba jövénn, hogy Nestoriussal egy értelembenn van, hívatalától megfosztatott: mellyet tsakugyan visszanyert, minekutánna Nestoriust a' Chalcedoni Gyűlésbenn, 457-benn, kárhoztatta. *Opp. edid. J. L. Schulz. Halae 1768. — 75. 6. Voll. 8.*

Digitized by Google

25. *ISIDORUS PELUSIOTA*, így neveztetik Pelusium Városától, melyhez közel egy Klastrombann Apátúr vólt. Meghólt 449 tájánn. A' Leveleibenn sok Exegésisre és Criticára tartozó dólgok vagynak, mellyek a' magyarázásbann, és gondolkozásbann való ízép tehettségeit kimutatják. *Edid. cum notis C. Rittershusii, et A. Schotti Venet. 1745. fol.*

Kevésbé nevezetes Keresztyén írók a' Görögök között ezek:

1. *DIDYMUS*, Alexándriából. Még négy esztendőskorábann elvesztette szeme világát. De halgatás, és gondolkodás által még is annyira ment, hogy 335-benn Alexandriai Catechetává tétetett; és az Ariánusokkal való veszekedésekbenn szavára sokat hajtottak. Meghólt 393 tájánn.

2. *EUNOMIUS*, Antiochiai Püspök, tévelygésiről híres. Meghólt 392. utánn. Vagynak *Confessio fidei, és Apologeticus nevű múnkái.*

3. *EPHRAIM*, vagy, *EPHRAÉM* Syriából, Edessai Theologus. Élt 370 tájánn. A' Szent írás magyarázására Syrus nyelvenn írt múnkái görögül is megvagynak. Lásd az Assemana kiadását.] Romae 1732. sqq. Voll 3. in fol.

4. *PHILOSTORGIUS*, született 364-benn, meghólt 425 tájánn. Az Ariánusoknak nagy pártfogója vólt. Írt Ekklé'sia Históriát tizenkét könyvekbenn, mellyet Ari-

Digitized by Google

Ariusonn kezdvénn Honorius haláláig, vagy, 300. eſztendőtől fogva 425-ig vitt. Ennek kiſzedett summája Photiusnál maradt meg.

5. *SYNESIUS* Égyiptomból. Élt az V-dik ſzázad eleinn. Jó Orátor, és nem roſzſz Poëta vólt. Pogányból Kereſztyénné lévénn: 410-benn, Ptolemaisbann (*in Lybia Cyrenaica*) Püspökségre emeltetett. Meghólt 431 tájánn. Sok múnkákat írt, mellyekbenn a' Platonica Philosophia nyoma mindenűtt megtetſzik: a' honnan némellyektől tsak fél Kereſztyénnek tartatott. Arcadiushoz való Orátiója, és Levelei igen tsinosok, és ſzépek.

6. *THEODORUS*, Élt 525 tájánn, és a' Constantzinápolyi Templombann *Anagnostes*, az az, Olvasó vólt. Socratesnek, Sozomenusnak, és Theodoretusnak Ekklé'siai Históriáit rövidebbre vette; és folytatta II-dik Theodosiustól fogva Justinianus Tsáſzárig; de a' mely múnkából, tsak kiſzedett darabok, *Ecclogák* maradtak.

7. *JOANNES DAMASCENUS*, éles elméjű Philosophus, és jó Orátor, a' honnan *Chrysorrhoës*nek mondattatott. Külső emberből Szerzetessé lett, a' *Saba*i Klastromba menvénn Jéru'salem mellett. Még 754-benn élt. A' *Theologiára Systemát* legelőſzſzör kéſzített, ilyen titulusú múnkájábann: Ἔκδοσις τῆς ὀρθοδόξης πίστεως.

8. *EUTHYMIUS ZIGABENUS*, vagy, *ZIGADENUS* Constantzinápolyi Szerzetes, 1118 tájánn. Írt Alexius Comnenus pa-

Digitized by Google

parantsolatjára következendő titulusú munkát: Παναπλία δογματική τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, melybenn mindenféle tévelygéseket igyekezik megtzáfolni. Vagynak Commentariusi is némely ſzent Irókra.

9. *GREGORIUS SCHOLARIUS*, ki *Gennadius*nak is hívattatik. A' Törökök alatt első Patriarcha vólt Constantzinápolybann. Vagynak Homiliái: *de SS. Eucharistia.* *De via ſalutis humanae* nevű könyv, mely az ő neve alatt *Viennae* 1536. *Hieron Victor*nál jött ki, nem övé.

Digitized by Google

III.

A' RÓMAI VAGY DEÁK ÍRÓKRÓL KÖZÖNSÉGESENN.

§. 108.

A' Görögök utánn, minden régi Nemzetek között, tudománybeli érdemekre, 's hozzánk általjött munkáikra nézve, a' Rómaiakat legillőbb és legszükségesebb említeni. Az első ötszáz esztendejében Rómának, a' tudományokkal, mondván, esmeretlenek vóltak a' Rómaiak. Úgy látszik a' második Poenusi Had idejekör kezdtek azokkal esmerkedniama régi versek szerint, mellyeket Aulus Gellius Noct. Att. L. XVII. c. 21. említ:

Poenico bello secundo Musa pinnato (ez a' szó annyit tészen mint pennato, vagy alato) gradu intulit se bellicosam in Romuli gentem feram.

Mert noha már azelőtt, úgymint Róma építtetésének 482-dik esztendejébenn, Kr. Ur. szül. előtt pedig 272-vel, Tarentumnak megvételekor ezen Városból sok Görög tudósok vitettek rabúl Rómába, kik osztán ott a' nagy emberek gyermekeinek Tanítóivá, és nevelőivé lettek: mindazáltal leginkább a' második Poenusi Had okozta, hogy

Digitized by Google

hogy a' Görög tudósok, Rómába megszaporodtak, Siciliából, melybenn ez a' Had folytatódott számtalan tanúlt Görögök, menvénn, avagy vitetvénn Rómába; kik által ott a' tudományokhoz való szeretet hamar elterjedt, és közönségessé lett. És erről szóllanak Horatiusnak ama versei Epist. L. II. versu 156. 157.

Graecia capta ferum victorem cepit et artes
Intulit agresti Latio

Hol is nem a' tulajdonképpenn való Gö. rög Országról, hanem Nagy Görög Országról van a' szó.

§. 109.

A' Deák Irók felosztásábann, kétféle módot szoktak követni. Az elsőbenn az értz nemektől vett hasonlatosság szerint a' legjobb, és legtisztább deáksággal írók ideje *Arany*, az alábbvalóké *Ezüst*, az ezeknél is selejtesebbeké *Réz*, és *Ón*, sőt *Vas* időnek neveztetik? Erre a' hasonlatosságra a' Hesiodus *, és Ovidius ** példája által vezettettek. A' második mód abbann áll, hogy valamint az emberi életbenn a' gyermekség utánn ifjúság: az ifjúság utánn emberkor, az emberkor utánn pedig öregség következik: úgy a' Deák nyelvnek is, először gyermeki, azutánn ifjúi időt, ezek elmúlvánn emberkort, és végre öregséget tulajdonítanak? Melybenn Florust követik, a' ki a' Római Históriát éppenn így osztotta fel. Mind a' két mód igen hibás és alkalmatlan. Mert a' mi a' tzél vólna, hogy t. i. az Irók charactere, betsi, és érdeme ezeknélfogva meghatározódjék, egy-

Digitized by Google

egygyik szerint sem érődik el. Senki az idők közt ollyan határt nem húzhat, hogy egygyik idő bizonyos esztendőkig általánfogva derék, tökélletes, és nagy tehetségű; másik pedig selejtes, és tsekély talentomú írókat szűlt volna.* És erre az elosztásra éppenn azt lehet mondani a' mit a' versekre mond Horat. Epist. L. II. Epist. I. v. 34. 35.

Si meliora dies ut vina poëmata reddit
Scire velim pretium chartis quotus arroget annus.

Maga az illyen elosztás arra ád alkalmatosságot, hogy sok érdemes írók idejeknélfogva semminek tartattnak és a' Tanúlóktól fel se vétetnek; holott méltók az olvasásra: gyakrann pedig hol egy hol más tekíntetbenn múlhatatlan szükség van reájok. Félretévénn azért ezen módokat, mellyek úgy is Históriához nem illő elmélkedésenn épűlnek: sokkal jobbann, helyesebbenn, és a' Tanúlókra nézve épületesebbenn oszthatni el a' Deák írókat is azzal a' móddal, mellyel fellyebb a' Görög írók elő-számlálódtak, t. i. hogy azok, munkáiknak argumentuma, vagy az azokbann lévő dólgoknak neme szerint rendelődnek el.*

* Operum et dierum v. 98. 174. 175. sqq.

** Metamorphoseon L. I. v. 89. — 125. sqq.

I. A'

Digitized by Google

I.

A' RÓMAI VAGY DEÁ

POETÁKRÓL.

§. 110.

A' TUDOMÁNY valamint a' Görögö
nél, úgy a' Rómaiaknál is a' Poë
senn kezdődött. De nem ugyanazonn e
neménn a' Poësisnek. Mert ezeknél a' le
első Poëták *Dramaticus*ok voltak. Ezenk
vül a' Rómaiaknál voltak ollyan vers n
mei is, a' miéműeket a' Görögök munk
közt nem találunk. E' szerint a' Deák Po
ták felosztásának különbözni kell a' G
rög Poëták felosztásától. Sőt mivel a' t
dományoknak sem egészszenn ollyan m
netele, és sorja volt a' Rómaiaknál, mi
a' Görögöknél: azokbann sem követhet
éppenn azon rendet; hanem úgy kell a
intézni, a' mint ennek a' Nemzetnek tud
mánybeli állapotja hozza magával. E' sz
rint kell szóllani

Digitized by Google

I. A' DRAMATICUS POETÁKRÓL.

§. 111.

A' Rómaiaknak sok ideig csak *Circusi Játékaik* (Ludi Circenses) vóltak, elly k minthogy *Consus*nak, az az, *Neptunus*nak tiſztességére, tartattak: *Conſualia* vet is viſeltek. Állóttak ezek lóval ſzerrel való f ttatásbann. Későbbenn tsáſzk bé Hetruriából a' *Szín alatt való Játék* (Ludi Scenici) úgymint Róma ép. 390-k eſztendejébenn, mely Kr. Ur. ſzületése ött 364-dik. Tartattak ezek mint hálaa Innepek az aratás és ſzüret utánn; és ottak eleinte tántzból, mely *Pantomi-us*sal vólt egybeköttetve; az az, az egéſz log minden beſzéd nélkül tsupánn tántzli mozgások, és forgások által adatott ő. Apródonként beſzéd, nevezetesenn rsekbenn való beſzéd, és *Dialogus* is jálvánn a' Scenai Játékokhoz: úgy vivődk azok mind nagyobb nagyobb tökélleségre.

Elhatalmazvánn pedig az a' vélekedés Rómaiak között, hogy az Istenek külöösenn gyönyörködnek az illyen Játékokann: azokkal az Istenek haragjának megngeſztelésére, vagy kedveknek megnyerére éltek. Ezeket így írja le Livius L. VII. 2.: „ Quum vis morbi (i. e. peſtilentiae) nec humanis conſiliis, nec ope divina levaretur: victis ſuperſtitione animis, nova res bellicoſo po-

Digitized by Google

„ pulo (nam Circi modo ſpectaculum fuerat) , in
„ alia coeleſtis irae placamina Ludi Scenici inſti
„ ti dicuntur. Caeterum parva quoque (ut fer
„ principia omnia), et ea ipſa peregrina res fu
„ Sine carmine ullo , ſine carminum imitandor
„ actu, ludiones ex Etruria acciti ad tibicinis m
„ dos ſaltantes, haud indecoros motus, more Tu
„ dabant. Imitari deinde eos juventus (i. e. F
„ mana) ſimul inconditis inter ſe joculatria fu
„ dentes verſibus coepere: nec abſoni a voce m
„ tus erant. Accepta itaque res, ſæpiusque uſ
„ pando excitata vernaculis artificibus; et qu
„ HISTER Tusco verbo LUDIO vocabatur: n
„ men HISTRIONIBUS inditum.“

Itt ezekbenn a' ſzókbann *inconditis i ter ſe jocularia fundentes verſibus*, értődik *Feſcenninus* verſekbenn való Dialogus. *Feſcenninus* verſek, neveztettek *Etruriá*na *Feſcennia* nevű városától, melybenn hihető leginkább vóltak ſzokásbann. Ezek, aká mely matériáról minden kéſzűlet nélkűl (e tempore; ex improviſo) mondódtak. A illyenekre tzéloz Virgil. mikor azt mond Ecclog. VII. v. 5.

Et cantare pares et reſpondere parati.

Ebből a' kéſzületlenűl való vers mondá ból lett, hogy az illyen verſek oſztán tö nyire otrombák, illetlenek, ſértők, és g romba tréfákkal vóltak telyeſek: de a' m lyekbenn azért a' köz nép nagyonn gy nyörködött. Ezekről mondja Virg. Geo L. II. v. 384. 385.

„ Nec non Auſonii, Troia gens miſſa coloni
„ Verſibus incomptis ludunt riſuque ſoluto.

Az illyen verſekbenn való *Dialogus* nagyo tökélletes*s*égre vivődvénn : *Satirá*nak va *Saturá*nak (alatta értődvénn *fabula*) , az eg

Digitized by Google

yvelges argumentumú verſeknek hívatta-
t. Innen lehet már megérteni ama ſza-
it Liviuſnak l. c. „Qui (i. e. Hiſtriones) non
ficut ante Feſcennino verſu ſimilem incompoſi-
tum temere ac rudem alternis jaciebant: ſed im-
pletas modis Saturas, deſcripto jam ad tibicinem
cantu, motuque congruenti peragebant.

§. 112.

A' legelső Dramat *LIVIUS ANDRO-
ICUS* adta Rómábann. Ez eredetére nézve
mint *Ανδρονικος* neve is mutatja Görög,
arentumból való, 's állapotjára nézve Ró-
ai Fő embernek *M. Livius Salinatornak*
ólgája volt, a' ki vele gyermekeit tanít-
tta, és mivel utóljára felszabadította: in-
n az Uráról lett a' Livius neve. Némely
örög Dramakat, az akkori bárdolatlan
eák nyelvre fordítván, azokat Rómábann
gelőször játzotta Róma ép. 514-ik eszten-
jében Kr. Úr. szül. el. 239-el: mely ál-
l magának nagy kedvességet, és betsűle-
t nyert. Nem lévénn eleinte senki, a' ki
játzáshoz tudott volna, magának kellett
ind actornak, mind declamatornak lenni,
s tsak egy sípos sípolt mellette.

Hanem egyszer a' sok declamatioba a'
ava megsiketedvénn: azt kérte, hogy hadd
elhessen fel máſt valakit, a' ki a' beszédet vi-
ye; (declamaljon) maga pedig testének
hoz illő mozdúlásival üsse helyre a' be-
zédet (agaljon). Mely megengedődvénn:
zután rendtzerint három személy jelent
neg a' Theatrumonn; egyik a' ki *decla-
nalt*; másik a' ki *agalt*, harmadik a' ki

Digitized by Google

sípolt. A' sípolás a' *Monologus*tól, az
mikor a' declamaló csak maga beszélt,
ha el nem marádt, hanem azzal együtt
kadatlanúl ment: de a' *Dialogus*bann, m
deákúl *diverbium*nak hívátatott, és a' m
benn már az *agaló* személy is megszólla
egészszenn elhagyódott. Mind ezeket Liv
l. c. így írja le: „ Livius post aliquot an
„ qui ab Saturis ausus est primus argumento f
„ lam ferere (idem scilicet, id quod omnes
„ erant, suorum carminum actor); dicitur quum
„ pius revocatus vocem obtudisset: venia pe
„ puerum ad canendum ante tibicinem quum
„ tulisset, canticum egisse aliquanto magis vig
„ motu, quia nihil vocis usus impediebat.
„ ad manus cantari historionibus coeptum, diver
„ què tántum ipsorum voci relicta ". A' sí
néha úgy látszik egyszerre két sippal
polt. Mindegyik sípnak egy octavaja vó
egyiknek *felső* másiknak *alsó*. És ez
a' mi Terentiusnál a' *Tibiæ dextræ*
finistræ; *Tibiæ pares et impares* nev
alatt értődik. Mikor t. i. ugyanaz
octavájú két síppal sípolt a' sípos, ez v
Tibiis paribus; mikor pedig két külömbö
octavajú síppal sípolt: az volt *Tibiis*
paribus. A' jobb kéz felől való sípon
felső, a' bal kéz felől valónn pedig az
octava vagy, a' Bassus fúvódott. Eb
tehát ismét láthatni, mit kell a' Teren
*Andria*jábann ezekenn a' szókonn: *Ti*
paribus, *dextris et sinistris*, és ismét a'
*autontimorumenos*bann ezekenn: *Prim*
tibiis imparibus, *deinde duabus dextris*, ért

• Eleinte a' Római Drama tsupánn
rögből való fordítás volt, és így annak
argumentuma is egészszenn a' Görögök

Digitized by Google

t véve. Ezért adódott az illyen Játéknak
ula Palliata név, mint szintén az ollyan
ek, melynek argumentuma Római Hiſtó-
ból vevődött, és Római szokást 's cha-
ert adott élő: *Fabula Togata*nak; ha
ig *Prætextat* viselő Római Ifjú embe-
állottak elő *Fabula Prætextata*nak; és
re midőn a' személyek a' legalatsonyabb
dű Rómaiak közzül vevődtek *Fabula*
*bernaria*nak neveztetett. Az *Atellai* Já-
ok (Fabulæ Atellanæ) mik vóltak: lásd
Köz. Hiſt. pag. 314. A' szomorú Játékok
y Tragœdiak soha annyira nem tetszet-
a' Rómaiaknak, mint a' Comœdiák.
en van, hogy a' Tragœdia nem is ment
an tökélletességre mint a' Comœdia;
a annak kezdője is *Livius Andronicus*
.

A.

RÓMAI VAGY DEÁK COMICUS POETÁKROL.

§. 113.

kevéssé esmeretes Comicus Poëták ezek.

1. *L. Licinius Tegula.* Élt Ró-
ép. után 554. esztendővel, kinek né-
y fragmentumok tulajdoníttatnak, de

Digitized by Google

gyanúsok. 2. *Cneius Aquilius.* Egy időbenn élt *Plautus*sal, és sokak előtt hihetőnek látszik, hogy Comœdiái közzűl némellyek a' *Plautus* neve alatt vagynak. 3. *Cæcilius Statius.* Insubrumból, élt 573. esztendővel Róma épít. utánn, Enniusnak nagy barátja volt. Negyven Comœdiái voltak, mellyeket leginkább Menanderből fordított. Sok új szókkal bővítette a' Deák nyelvet. 4. T. *Quinctius Atta*, meghólt Róma ép. utánn 678 esztendővel. Ugy látszik, hogy Dramakat legelőször írt a' Rómaiak között. 5. *Sextus Turpilius*, a' ki Terentiushoz hasonlítódott. 6. *Luscius* v. *Lucius Lavinius.* Terentiusnak irígy vetélkedő társa. 7. *Lucius Afranius* a' ki Menandert követte, és Comœdiáibann mindent a' Római szokáshoz alkalmaztatott. Igen elmésenn írt, de néha illetlenűl. Ennek neve alatt is vagynak némely fragmentumok. 8. *Quintus Trabea*, kinek nevét a' Muretus és Josephus Scaliger közt való veszekedés tette a' többinél esmeretesebbé. Muretus t. i. egynehány verseket készítvénn azokat úgy közlötte Scaligerrel, mintha azokat Trabea írta volna. Ezt Scaliger sokáig hitte 's írásibann is úgy említette; mígnem észrevévénn hogy megtsalattatott, megengesztelhetetlen haraggal viseltetett Muretus eránt, és azt ezzel az Epigrammával boszszúlta meg.

„ Qui rigidæ flammas evaserat ante Tolosæ
„ Rumetus fumos vendidit ille mihi.

Muretus a' Trabeanak tulajdonított verseit Philemonnak azon fragmentumából fordí-

tota

a, mely így kezdődik: Εἰ τὰ δάκρυ ἡ
Τῶν κακῶν ἦν φαρμακον

A' fordítás ez:

Here, si querelis, ejulatu, fletibus
Medicina fieret miseriis mortalium
Auro parandæ lacrumæ contra forent.
Nunc hæc ad minuenda mala non magis valent
Quam nænia præficæ ad excitandos mortuos
Res turbidæ consilium non fletum expetunt.

§. 114.

Nevezetesebb Comicus Poëták.

1. *LIVIUS ANDRONICUS.* Lásd vebb §. 112. Némely fragmentumi matak *Aul. Gelliusnál*, *Macrobiusnál*, *usnál*, *Terentianus Maurusnál*, *Nonius rcellusnál*, és *Priscianusnál*, melt öszve vagynak szedve *In Corporibus arum Latinorum.* Verseibenn sok Gö szókat egyelített, a' honnan Svetonius llustribus Grammaticis C. I. fél Görög (semi Græcusnak) mondja. Bárdon stilusáért Cicero in Bruto c. 18. ilítéletet tészen róla: *Livianæ fabulæ satis dignæ quæ iterum legantur.* De t oly nagy betsületbenn tartatott, hihea' régiségére való tekintetből, hogy kái oskolai könyvek vólták a' Rómaiál, mint ez kitettzik Horatiusból Epist. I. Epist. 1. v. 69. ſqq.

on equidem insector delendaque carmina Livi
se reor; memini quæ plagosum mihi parvo

Orbiljum dictare: sed emendata videri
Pulcraque; et exactis minimum distantia miro

Más múnkái alább fognak említődni.

2. *CNEJUS NÆVIUS* Campaniábó
Idejéről tsak annyi tudódik, hogy első C
mœdiáját Róma ép. 519 dik esztendejébe
Kr. Úr. ſzül. el. 233-al tette közönséges
Múnkáit Görög nyelvből fordította, azo
bann a' Római nagy emberekkel illetle
bánt: a' melyből üldöztetése következe
Különösenn *P. Scipio Africanus*t és a' *M*
tellusokat érdeklette. Mellyért tömlötz
vetteték: hol két Comœdiákat írt, és ú
ſzabadúlt ki." Ezt így adja elő Gelli
Noct. Att. L. III. C. 3. „ De Nævio acce
„ mus, fabulas eum in carcere scripſisse, *Hariolu*
„ et *Leontem*; quum ob aſſiduam maledicentia
„ et probra in Principes civitatis de Græcor
„ Poëtarum more dicta, in vincula Romæ a T
„ umviris conjectus eſſet. Unde poſt a Tribu
„ plebis exemtus eſt, quum in iis, quas ſupra d
„ fabulis, delicta ſua; et petulantias dictoru
„ quibus multos antea læſerat diluiſſet. " De
utánn sem tartóztathatta meg magát m
lyért a' Metellusoktól Rómából kiűz
tetett. Ekkor ment *Uticaba*, hol Róma é
550-dik eſztendejébenn hólt meg Kr.
ſzül. el. 203 eſztendővel." — Magáról i
sokat tartott, mint ez az Epitaphiumá
kitetſzik, mellyet maga írt magának, és
melyről Gellius is L. I. c. 24. így ſzó
„ Epigramma Nævii plenum superbiæ Campa
„ (az az Campaniai kevélységgel), quod teſti
„ nium iuſtum eſſe potuiſſet niſi ab eo dictum eſſe

Mortales immortales flere si foret fas
Flerent divæ Camœnæ Nævium Poëtam

Digitized by Google

que poſtquam eſt orcino traditus theſauro
litei ſunt Romæ loquier Latina lingva.
az *Orcinus theſaurusonn* vagy a' sír,
y Plutónak föld alatt való orſzága ér-
k. Más múnkái alább fognak emlitödni.

3. *ENNIUS* Calabriából nevezetesenn
lia nevü városból. Élt Kr. Úr. ſzül. el.
-től fogva 169-ig. Irt Comœdiákat, de
ább Tragœdiáiról és Epicum 's más
nkájáról esméretes, mellyekről alább
en ſzó.

M. ACCIUS PLAUTUS Sarſinából Um-
bánn. Született Kr. Úr. ſzül. el. 227
endővel, meghólt 184-el. És így ideje
a' második Pœnuſi Had alá, a' midön
Római Literatura emelkedni kezdett.
nœdiáibann maga vólt a' fő actor, tár-
at maga költségénn tartott, és eleinte
entsés is vólt: hanem utóljára midönn
ely Theatrumhoz való kéfzületeket igen
gánn vásárlott vólna: úgy beléveſztett,
y adósságbann mindenét elvették; és
mét két kézi múnkájával, őrléssel (in
ino) kellett keresnie, mellyet Gell. L.
C. 3. így ád elő: „ *ob quærendum vi-*
tum ad circumagendas molas quæ truſa-
tiles apellantur operam piſtori locavit "
n sok Comœdiákat írt, de nehéz meg-
ározni mellyek övéi? némellyek tsak
ődnek a' neve alá. *M. Terentius Varro*
k 21-et tartott övének. Gellius ezt mond-
a' felhozott helyem: „ Feruntur sub
Plauti nomine Comœdiæ centum atque
riginta ", és másutt: „ Præter illas
unam & viginti quæ Varronianæ vocan-

Digitized by Google

„ tur, quas idcirco a cæteris segregavi, „ quoniam dubiosæ non erant, sed con- „ sensu omnium Plauti esse censebantur.“ Szerentsénkre ezek egygyen kivül, melynek neve *Vidularia* vólt, mind megvagynak; mellyet annak kell köszönni, hogy mindég oskolai könyv vólt, és a' közép századokbann semmit a' Szerzetesek örömestebb és többször le nem írtak mint Plautust. Különös dolog, hogy Comœdiái az Alphabetum szerint vagynak elrendelve, mellyet Varro tselekedett é vagy más? nem bizonyos. Mindenik előtt az argumentum versekbenn van előadva, mely versek sorainak első betűiből minthogy mindég a' Comœdia neve jön ki: azok *Acrostichonok*nak hívattatnak, és némellyektől Priscianusnak tulajdonítódnak. A' Plautus Comœdiái mind Görögből vevődtek. Maga gyakrann mondja a' Prologusaibann, *Comœdiam e Græca in barbaram lingvam translatam esse*, és, *ex Græco vertisse barbare*; és ebbenn is a' Görög szóllás módját követi, kiknél minden idegen, vagy nem Görög *barbarus*nak neveztetett. Plautusnak a' Scenája mindég Görög Országbann van, leginkább *Athenæ*benn: néha pedig valamely szigetbenn. A' régi Comœdia Irók közzül követte *Epicharmus*t ama verse szerint Horatiusnak Epist. L. II. v. 59. Plautus ad exemplar Siculi proprare Epicharmi. Az új Comœdia Irók közzül pedig *Philemont* és *Diphilust*. A' mód, mellyel Plautus élt igen eleven, és vídám elmét mutat, néha vét az illendőség és szemérem ellen. A' Római köz beszédet senki oly igazánn mint ő elő nem adja. És erről dítséri Varro is ama szavaibann: „ La-

Digitized by Google

argumentis Cæcilius poscit palmam; Etheſi Terentius, in sermonibus Plau-
s: " és ismét Quintil. Inst. X. 1. 99. *Musas Plautino ſermone locuturas fuiſſe, latine loqui voluiſſent.* Vesd öſzve Cic. Orat. L. III. c. 12.

A' Plautus Comœdiái ezek:

1. *AMPHITRUO.* Ebbenn a' Hercules etése adódik elő. A' Scena van Thebenn. *Amphitruo* távol van. Jupiter phitruo formájábann öltözik, és vele *mena* mint férjével úgy él; *Mercurius* g az *Amphitruo* ſzólgájának *Soſia*nak ét viseli. Egyſzer megérkezik *Amphi*: *Alcmena* nem tudja megkülömböztetnellyik a' férje 's a' t. Ez különös ne- a' Comœdiának, mellyet *Tragico* — *mœdiá*nak ſzoktak nevezni, mivel benne anok a' ſzemélyek kik a' Tragœdián ſzoktak előfordúlni: Tragicum argutum Poëta traduxit in Scenam Comi-

2. *ASINARIA.* *Demophilus* nevű ög Comicusnak *ονάγος* vagy (aſinarius y mercator aſinarius) titulusú Comæából fordította. Argumentuma az első- tsekélyebb, de egyſzersmind illetleb is.

3. *AULULARIA.* Így neveztetett vaely *Euclio* nevű tsúnya fösvény emberarannyal tele lévő fazekától. Ezt a' t. i. *olla* a' régiek így mondták: *aula*; ek diminutivuma aulula; onnan aululari-

Digitized by Google

larius, ria. A' fösvény *Euclio*nak vólt egy leánya. Ezt egy ifjú hogy elvehesse, az *Euclio* arannyal tele lévő fazekát feláſſa, 's azt mondja néki, hogy addig viſzſza nem adja: míg a' leányát tőle meg nem nyeri. A' Scena van *Athenæ*benn.

4. *CAPTIVI.* Ez Plautusnak legſzebb, és legtiſztességesebb Gomœdiája. Erről maga is így ſzól a' Prologusábann:

Non pertractate facta eſt, neque item ut cæteræ
Neque ſpurcidici inſunt verſus immemorabiles;

és a' végénn a' Comœdiának:

Spectatores ad pudicos mores facta hæc fabula eſt.
Huiusmodi paucas Poëtæ reperiunt Comœdia
Ubi boni meliores fiant.

Summája ide megy ki: *Hegio* Aetoliából való ember megtudja, hogy a' fia az Elisiekkel való ütközetbenn fogságba esett. Ezenn ſzomorkodik. Gondolkodik mimódonn ſzabadítsa ki. Fogja, egy *Elisi* rabot *Philocrates* nevűt ſzólgáſtól együtt megveſzen, küldi *Elis*be, hogy tsere által ſzabadítsa ki a' fiát. Előre Philocrates a' ſzólgájával úgy egyezett meg, hogy az ő képét a' ſzólgája, ő pedig a' ſzólgájáét viselje. Így *Philocrates* haza botsátódik. Eſzrevévénn a' dólgot *Hegio* haragſzik, és az ott maradt szólgát *Tindarus*t megkötözteti, pedig ez is az ő fia vólt, kit valamely ſzólgája kitsiny korába lopott el tőle. Azomba Philocrates megérkezik, és hozza a' Hegio fiát, a' tolvaj ſzólgájával együtt. Így kivilágosodik, hogy *Tyndarus* a' Hegio fia, 's egyſzerre két fiát nyeri viſzſza.

5. *CURCULIO.* ez egy Paraſitusnak a' neve, 's vevődött a' *búza féregtől*, mely a'

a' búza bélit kieſzi. A' Scena van Epidaurusbann. Summája ez: Peloponnesus városábann egy ifjú valamely leányba, kit valamely bordély gazda tartott, belé ſzeretvénn: azt Curculio múnkája által megveſzi és az Iefz felesége. Azutánn kivilágosodik, hogy az külömbenn is ſzabad és pólgár leány.

6. *CASINA.* ettől a' Görög ſzótól κασις, frater vagy soror. Itt az utólsó értelembenn vevődik. Fordítődott Diphilusnak κληρουμενοι, vagy sortientes nevű Comœdiájából (quaſi de muliere fieret sortitio)

7. *CISTELLARIA.* így nevéztetik attól a' *kis ládátskától*, mellyet elveſzt a' ſzólgáló, az Annya pedig annak a' leánynak, kinek abbann holmi gyermeki játéki (crepundia) tartattak meglél. Ezekről a' leány megesmerődik, hogy ſzabad ſzületésű. Ennek fundamentoma a' régieknél ſzokásba vólt gyermekek kitételébenn vagyon.

8. *EPIDICUS.* így neveztetik Epidicus nevű ſzólgától, a' ki abbann legtöbbet tsinál. Ezt a' Comœdiáját felette igen ſzerette Plautus.

9. *BACHIDES.* így nevéztetik két abbann előfordúló leányokról, kiket két ifjú akar megvenni.

10. *MOSTELLARIA.* Fordítódott φασμα nevű Comœdiájából Menandernek. φασμα annyit teſzen mint *ſpectrum* — *por-*

tenta

tentum, *monſtrum*. Plautus ez utólsó nevét vette fel, mely a' régiektől *moſtrum*nak mondódott: ennek diminutivuma *moſtellum*; innen *Moſtellarius*, *a*, *um*. Egy ifjú az Attya távollétébenn megveſzen valamely rab leányt, azzal él, dobzódik, vendégeskedik. Az attya megérkezik, ſzéllyel ſzaladnak. Egy közzülök réſzeg és lármáz, kérdi az Attya mi dolog? a' ravaſz ſzólga azt feleli hogy *Kísértet*. Senki nem mér felé menni; és ezzel ámíttatik el az öreg. Igen ſzép Comœdia.

11. *MENECHMI*. Így neveztetik két együtt ſzületett teſtvérektől, kik oly egyformák vóltak, hogy őket nem lehetett megkülömböztetni. A' Scena van Epidamnusbann vagy Dyrachiumbann. Ez is igen ſzép.

12. *PYRGOPOLINICES*, vagy *Miles Gloriosus*. Ebbenn egy gyáva, de magáról felette sokat tartó katona tiſzt adódik elő, a' ki a' mint maga ditsekſzik sok bástyákat és várakat vett meg. A' Scena van Ephesusbann. Egy a' legmúlattatóbb Comœdiái közzűl Plautusnak.

13. *MERCATOR*. *Philemon*ból van fordítva, kinél, ἔμπορος a' neve. A' Scena *Athenæ*be tevődik. Ebbenn egy Atyának és fiúnak buja ſzerelme, és az abból következett háborúságaik íratnak le.

14. *PSEUDOLUS*. vagy *Nagy hazug*. Maga Plautus ezt egynek tartotta az ő legſzebb Comœdiái közzűl, Cicero ſzerint a' ki

Digitized by Google

Cat. Mai. c. 14. így szól: „ Quam udebat bello suo Punico Nævius: quam ulento Plautus, quam Pseudolo!

Summája abból áll: hogy egy leány, valamely bordélygazda tartott, egy kanak eladattatik.

5. *POENULUS.* Ez a' név annyit tészen, *Carthágói kis ember.* Hanno véletlen ad az ő testvér báttyának *Agorastio*ek fiára. Itt tudniillik két testvér Carti ember adódik elő. Egyik, a' ki a' elveszti, és meghal; a' fia vitetik *Ca*zba, mely vólt Aetoliábann, és ott eltatik. Másik Hanno, kinek két leánya Ezek is a' dajkájokkal együtt elraatványn, Calydonba vitetnek. *Agora*es beléjek szeret: Hanno Calydonba zvénn: a' nagyobbik leányát ezenn Ifk, az ő testvér báttya fijának oda adja égűl. — Ebbenn a' Comœdiábann, az ik actusnak 1-só Scenájábann Hanno usi vagy Carthágói nyelvenn beszél. ek magyarázására a' 'Sidó és Arabs v vevődött fel segítségűl; és *Bochart*, aán nevű múnkájának II-dik Könyvé6-dik részébenn szerentsésenn megmarázta.

16. *PERSA.* A' legalatsonyabb ne- tartozik a' Comœdiáknak; mellybenn gai szêrelem, és ravaszság adódik elő; gyszersmind *Saturio* nevű emberbenn; arasitusok alatsonysága, midőn ez a' yát, tsak hogy jóllakhasson, kész el. *Persá*nak ez a' Comœdia azért ne-

vez-

Digitized by Google

veztetik, mivel a' Parasitus Saturio *Per*
ból való émbernek tevődik.

17. *RUDENS.* Mely név *öreg haj*
telet tészen. Valamely hajó a' Cyre
partnál Africábann törést szenved. I
ifjú valamely rab leánnyal kiszabadúl,
partra verekedik, ott van egy kis h
melybenn egy öreg *Athenæi* Görög lak
egyetlenegy leányann való búvábann,
a tengeri tolvajok elloptak. A' leány
lamely bordélygazdának eladattatik. Et
egy ifjú megveszi, 's felneveli. Ez a'
ány szerentséből éppen a' Görög leány
a' mint az Attya a' kis ládátskáról r
mert, mellyet a' tengerből hajókötéllel f
tak ki; Innen lett a' nevé a' Comœdián
Ez a' Comœdia Diphilusból van fordít
Különös benne, hogy a' prologusa *Ar*
rus 's *Arctophylax*, az az, ökörhajtó t
lag szájába adódik.

18. *STICHUS.* Így neveztetik Stich
nevű szólgától. Két testvér atyafiakna
két testvér feleségeik vóltak. Kedvekre
vénn jószágokat elveszteggették. Hogy
mét légyen valamijek: kereskedésre ad
magokat. Sok ideig távol vagynak. A'
leségeik Attya nem akarja várni őket,
nem mind a' két leányát másnak szán
közik adni. Ezek máshoz nem mennek.
férjeikhez való hűségeket álhatatosann m
tartják. Egyszer viszszajön szerentsése
és gazdagonn a' két testvér atyafi. Ezt
ván az Ipok, örömöst megbékél velek.
Azonn Parasitust, a' kivel együtt men
vólt ki a' hátára minden jószágoknak

Digitized by Google

*Stichus*nak megengedődik hogy venkedjen másik ſzólga társával.

19. *TRINUMMUS.* Így neveztetett valy alávaló alattombann árúlkodó emberSycophantáról); a' kinek ha három ust adott valaki, kéſz vólt hamiſſan esküdni akármely dologra. Fordítódott *emon*nak θησαυρος nevű Comœdiájából. mely Kereskedő elútazik; a' fiját és vát, egy öreg barátjára bízza. A' Fiú ttyának minden jóſzágát elveſztegeti. nem maradt egyebe a' házánál. Ezt úba veti. Ezt megveſzi maga az az r, a' kinek gondviselésére a' fiú bízómivel tudta hogy a' házba sok kinan elásva az elútazott Kereskedőnek. ezt jó tzélból tselekedte. Megérkezik a' Kereskedő megtudja a' dólgot; haik, 'de utóljára megbékél. Ennek a' œdiának a' Prologusábann: a' *Luxu*és *Inopia* állanak elő, 's azok beſzélmely is elmésenn van találva. A' jó t igen ſzépenn íródik le benne.

20. *TRUCULENTUS.* Így neveztetik *komor kegyetlen* ſzólgától. Ez a' 2-dik œdiája Plautusnak, mellyet Cicero *in Mai.* dítsér. de tsak diribbe darabba meg. A' Summája ide megyen ki. mely roſz ſzemély, három ifjat megt; egyet Athenæi fit, a' ki városbann ltetvénn, tsínos vólt, és magát módoviselte; másikat egy paraſztot, meember gyermekét; harmadikat egy kat. — Az elsőt hamar kifogyaſztja denéből; a' másiktól is sokat kitsal:

Digitized by Google

mellyért annak Attyának *Truculentus* I
gája haragſzik. A' harmadikat a' kato
egéſzenn bolondá teſzi, legjobbann n
tsalja; és nevetséget űz belőle. A' kat
hamar hívősége, ostoba kevélysége
penn lerajzolódik. A' Bipontumi kiad
Plautusnak 1788. 3. Vol. in 8. ſzép és
kivált a' mutató tábláért, mellybenn
ritkább 's régibb ſzók meg magyarázód

A' ki jól akar Deákúl tudni, és
igaz egyűgyűséget a' Deák nyelvbenn n
akarja tanúlni, Plautus olvasása nélkű
nem lehet. A' mit róla Horatius m
Art. Poët. 270. ſeqq.

„ At veſtri proavi, Plautinos et numeros, et
„ Laudavere ſales. nimium patienter utrumqu
„ (Ne dicam ſtulte) mirati: ſi modo ego, et
„ Scimus inurbanum lepido ſeponere dicto,
„ Legitimumque ſonum digitis callemus, et a

tsupánn tsak tséltsap tréfáiról kell érte
és a' metrumáról, mellybenn magát n
kötötte ſzorossann a' Jambus vers re
láihoz.

Jegyzés. Gellius ſzerint Lib. III. Cap.
volt egy Plautius nevű Deák Comicus Poëta
kinek Comœdiái, a' két név között semmi külö
séget nem tevő emberektől a' Plautus neve alá
vődtek. A' Gellius ſzavai ezek: „ In libro V.
„ nis ſcriptum est, Plautium fuiſſe quempiam P
„ tam Comœdiarum, cuius quoniam fabulæ Pl
„ inscriptæ forent, acceptas eſſe quasi Plautin
„ cum essent non a *Plauto Plautinæ*, sed a *P*
„ *tio Plautianæ.*

5. *Publius TERENTIUS AFER.* I
letett Kr. Úr. ſz. el. 194. eſz-vel, és
8-eſztendővel a' II-dik Pœnusi had vég

Digitized by Google

utánn, mely 102-benn esett. *Meghólt benn; * és így sokára Plautus utánn, hogy Terentius még gyermek vólt, r Plautus meghólt. A' Terentius ha- pedig a' 3-dik Pœnusi had kiütése előtt 10. eſztendővel történt. *Carthágóból, tudni, mikor és mimódonn? Rómába vénn: *Terentius Lucanus* nevű Sena- ak ſzólgája vólt, a' ki őtet ſzépségé- és különös elmebéli tehettségéért ſza- nn botsátotta. És innen vette a' *P. ntius* nevet. Valamint fogságba való nek oka és módja: úgy a' sem túdó- hogy és mint lehetett ollyan nevelte- a' millyen akkor tsak a' főbb Római rek gyermekeinek vólt; t. i. Görög, dós neveltetése? — Nagy elméje ha- ſzemébe tűnt a' Római *fő* emberek- nevezetesenn az *Iffabb Scipio Africa-* ak, és *Lælius*nak; kik őtet igen nagy- etsűlték, és vele barátságbann éltek; a' an sokann úgy vélekedtek, hogy ezek- a' fő embereknek segítségével írta vól- Comœdiáit. Ezeket az Aedilisek drága enn vévénn meg tőle, sokat keresett, ogy halálakor igen ſzép jóſzága ma- , és a' leányát Római Eques vette el. g Orſzágba akarvánn útazni: hajótö- ſzenvedett, és 108. Comœdiái a' ten- e veſztek. Maga is többé Rómába za nem tért: vagy a' hajótöréskor veſz- el, vagy, ha életbenn Görög Orſzágba t; búvábann és ſzomorúságábann hal- meg 35. eſztendős korábann. Tsak 6. œdiái maradtak.

Digitized by Google

Ezeknek Characztere áll:

1. Az igen szerentsésenn talált Dis
gusokbann.

2. A' *narratióknak* szépenn és olly o
sann való vivésében, hogy azok által
néző a' dólgok egybe köttetésének látá
ra vezettetik.

3. Az erkőltsöknek, emberek cha
cztereinek természeti módonn való előadá
bann, és, hogy mindenik személy, a' m
állapotjával, természetével, indúlatjá
mindenbenn megegyező, és azt jól ki
jező beszéddel él.

4. Az illendőségbenn, és minden
tsony 's otsmány tréfák elkerűlésébenn

5. A' józan erkőltsi tudományba
vagy Philosophiábann, mely Comœdiái
mindenűtt kitűndöklik.

6. A' tiszta, egyűgyű, természeti
tsínos beszédbenn, vagy stílusbann.

Például maga eleibe Terentius *Me*
dert és *Philemont* tette. Ezeknek mún
val élt: azokból vett matériát, de sz
szóra nem fordította. — Julius Cæsár S
toniusnál in vita Terentii, így ítél fel

„ Tu quoque tu in summis ô dimidiate Men
„ Poneris, et merito, puri sermonis amator.
„ Lenibus atque utinam scriptis adjuncta for
„ Comica, ut aequato virtus polleret honore
„ Cum Græcis, neque in hac despectus parte ja
„ Unum hoc maceror, et dolee tibi deesse Te

Digitized by Google

fzerint J. Cæsar egyéb fogyatkozást
látott a' Terentius Comœdiáibann annál,
y nints bennek *Vis Comica*. Ezenn érti
a' vídámságot, jó kedvet, elevenséget;
rmely dologra mindenkor kéfzenn álló
sa, és elmés gondolatokat, játfziságot,
lyel Plautus, és Aristophanes a' leg na-
bb mértékbenn bírtak. — De ellenbenn
*is Comica*nál semmivel nem alább való,
annál többet érő tsínosság, befzédbenn
ő kedvesség, és illendőség, urbanitas
nana, Comitas, lepos Atticus, venuftas
ca, (χαρις Αττικη), valamint Menan-
benn, úgy ő benne is a' legfelsőbb gra-
bann vagynak meg. Ezt Cicero is meg
néki, mind más múnkáibann, mind
kbann a' versekbenn, mellyek Svetoni-
ál in vita Terentii vagynak:

Tu quoque qui solus lecto sermone Terenti!

Conversum expressumque latina voce Menandrum,

In medio populi sedatis vocibus offers,

Quidquid come loquens, ac omnia dulcia dicens.

entiust minden fzázadokbann mások fe-
olvasták. Innen kéz írásokbann is
tal inkább találhatni, mint más írókat.
kbenn a' versek, fzemélyek, Dialogu-
nintsenek megkülömböztetve; hanem
nás utánn vagynak írva, legfelyebb
egy kis hézag hagyódik közöttök.
n Terentiusbann sokat lehet igazítani,
. a' fzemélyek hol kezdik a' fzóllást,
hol végezik? mellyet tselekedett is
ley, a' ki így igen sok hellyekenn job-
t tett Terentiusbann: noha némelyek-
túl is ment a' rendinn. Legjobb ki-

Digitized by Google

adás a' Veſterhoviusé 2. Vol. in 4. M
benn a' Grammaticusok Commentariusi
mint *Donatusé*, *Eugraphiusé*, és *Calpu*
usé megvagynak.

B.

A' RÓMAI VAGY DEÁ

TRAGICUS POÉTAKRÓL

§. 115.

A' RÓMAI Trágicus Poéták így kö
kezdnek:

1. Valamint Comœdiát, úgy Trago
át is Rómábann legelsőbenn *LIVIUS A*
DRONICUS írt: de a' mellyek elveſzt

2. *ENNIUS*nak, *Hecuba*, *Iphigeni*
más Trágœdiái is említtetnek a' régiek
Az elsőt *Euripides*ből fordította. Nén
versei és fragmentumi ma is megvagy

3. *MARCUS PACUVIUS*. Brund
umból való, *Ennius* húgának fia. Élt Kr.
ſzül. el. 152. eſztendő tájánn. 17. Trágo
áiból tsak némely fragmentumok mar
tak meg, Cicero sok helyenn dítsére
emlékezik róla munkáibann; nevezetes
De Fin. 1. 2. így ſzól: „ Quis tam ini

Digitized by Google

cus pœne nomini Romano eſt, qui *Ennii Medeam* aut *Antiopam Pacuvii* sper-t: aut rejiciat"? Versei ſzebbek vóltak nt az Enniuséi. Vetélkedőtársa vólt:

4. *LUCIUS ATTIUS.* (kit *Actius*nak ſzſzúl írnak. Lásd. Sax. Onom. pag. 8.) Ez leg jobb Tragicus Poëtának tar-tik a' Rómaiak között. Stilusa vagy be-éde darabos ugyan: de fenn járó, és igen thatós vólt. Vagynak némely fragmen-mi. Ovid. Amor. L. 1. El. 15: 19. így ól róla:

, Ennius arte carens animoſique Attius oris
, Casurum nullo tempore nomen habent.

ratius Epist. Lib. II. 1. 56. így hason-a öſzve Pacuviussal — — „ Aufert , Pacuvius *docti* famam senis, Attius *alti*,

intilianus pedig Inſtit. Orat. X. 1. 97. Tragœdiæ scriptores *Attius* atque *Pacu-vius*, clariſſimi gravitate sententiarum, verborum pondere, et auctoritate perso-narum. Ceterum nitor et summa in ex-colendis operibus manus magis vide-tur temporibus, quam ipſis defuiſſe. Viri-um tamen Attio plus tribuitur: Pacuvi-um videri doctiorem, qui eſſe docti affe-ctant, volunt." Ezekenn kívűl

5. Az Orator *CAIUS JULIUS CAESAR*; és

6. *L. VARUS* a' Virgilius barát-kinek *Thyeſtes* nevű Tragœdiája igen híres lt; nem külömbenn

Digitized by Google

7. Az OVIDIUS *Medeája*; mely
múnkáról Quintilianus Inſtit. Orat. X.
így ſzól: „ Tam *Varii Thyeſtes* cuili
„ Græcorum comparari potest. Ov
„ *Medea* videtur mihi oſtendere, quant
„ vir ille præſtare potuerit, si ingenio
„ temperare, quam indulgere maluiſſet.

8. *SENECA* Trágœdiái. Ezek
ſzerzőjéről bizonyost nem tudhatni. *Lu*
Senecaról a' Philosophusról tudva v
hogy verseket írt, és a' Medeájáról emlé
zik is Quintilianus IX. 2. De hogy a'
neca név alatt lévő Trágœdiákat mind
írta vólna, még eddig meg nem állítód
Sőt inkább, úgy gondolkodnak a' Tú
sok, hogy ezen Trágœdiáknak külömb
ző ſzerzői vóltak. *Hercules Furens*, *Oe*
pus, és *Thyeſtes* egy Auctorénak tartjá
még pedig arányozás képpenn, a' *Mar*
*Senecájé*nak, ki a' Philosophus Senecá
Attya vólt. *Hyppolitus*, *Troades*, *Mede*
és *Agamemnon* a' Philosophus Sene
jének; mivel egyforma bennek a' stilus:
Phœniſſæ és *Hercules Oetæus*, más régi
meretlen íróknak tulajdonítják; mint ſz
tén az *Octaviát* is, mely a' Néro felesé
ről neveztetik, és a' mely legrofzſzabb
Seneca neve alatt lévő minden Trágœd
között. — Ezekbenn a' Tragœdiákb
átaljábann vévénu igen nagy pöffeſzke
(tumor) van. Olvasni azokat lehet,
kell; mert több deák Trágœdiák épségb
meg nem maradtak. De a' stilust és gu
tust nem jó azok ſzerint formálni. C
racterek, a' *Stoica Apathia*. A' *Farnab*
jegyzésivel való kiadások meglehetős
C

m notis variorum edidit: J. C. *Schrǎder*
lphis 1728. 4. de ebbenn a' kiadásbann
kivetőt találnak. Még sok van hátra,
mit a' Seneca Tragœdiáinak kiadásá-
nn tellyesíteni kellene.

C.

RÓMAI VAGY DEÁK

MÍMUS ÍRÓKRÓL.

§. 116.

A RÉGI Deák *Mimus*okból egy sem ma-
radt meg egéſzenn, hanem tsak azok-
való ſzententziák: *Sententiæ Mimorum.*
nen van, hogy igen nehéz meghatározni,
k vóltak ezek? annyival inkább, mi-
sokann a' *Görögök Mimusival* zavar-
öſzve. Erről tehát így kell gondolkod-
A' Mimusokbann a' Görögöknél a' kö-
nséges életből vett Scenák adattak elő,
g pedig geſtus és tselekedet által; mi-
n, bizonyos rendű, és állapotú embe-
knek ſzokási terjeſztődtek elő. Nem ver-
kbenn íródtak, hanem prosabann, *διὰ*
λων καὶ ῥυθμων (per cola et rhythmos,
l, oratione quidemſoluta, ſed tamen nu-
eris ſuis, rhythmis quibusdam et colis
ëtarum illigata) az az, ugy, hogy vers

Digitized by Google

módra (numerusra) is olvasódhattak, és Actioval lehetett egybe kötni. Illyen író vólt á' Görögök között *Sophron*, Euripides idejében, kit a' Görög Grammaticusok gyakrann említenek, a' nehezebb ſzók magyarázása alkalmatosságával.

Egéſzenn külömbözött ettől a' Rómaiak *Mimusa* mely így ſzármazott. *Livius Andronicus* elválaſztványn a' Declamatiót az Actiotól (mely megeshetett annyival inkább, mivel a' játſzók lárvát viselvénn, éſzre sem vette minden, hogy nem éppen az agál a' ki declamál): egy ſzemélynek tsupánn a' vólt a' kötelessége, hogy agaljon, vagy, hogy bizonyos dolgot, tselekedetet, történetet, históriát, ſzokást, még beſzédet is, geſztusokkal, mutogatásokkal formáljon ki. Minthogy így magában a' Testnek álkalmaztatott mozdúlási (gestus) sokkal jobbann, elevenebbenn, 's könnyebbenn mentek, mint annak előtte: a' népnek ez a' mód nagyonn megtetſzett. Melyből a' lett, hogy azutánn síp mellett magában is, külön, minden beſzéd nélkűl kezdték mutatni az illyen játékot; mely hasonlóképpenn *Mimus*nak neveztetett. Kivált az Interludiumok (olaſzúl Intermezzók) az az, az actusokat megkülömböztető közök, illyenből állottak. Mely *Mimus* oſztán utóljára tsupa síp mellett való tántzá (saltatio ad tibias), sőt illetlen, pajkos és ſzemérem nélkűl való magaviseléssel tellyes játékká vált, és erről híresedett el. Ezért mondja Ovid. Trist. Lib. II. v. 497.

„ Quid

„ Quid? si scripsissem Mimos obscena jocantes,
„ Qui semper vetiti crimen amoris habent?

Hogy a' Comœdiától egéſzenn elválaſztódott a' Mimus: a' Cæsar ideje előtt nem sokkal esett. Ekkor is leginkább mutogatásokból, (*geſticulatiók*ból) állott: mindazáltal midőn valami ollyan fordúlt elő, mellyet tsupa gestussal nem lehetett kifejezni: p. o. valamely gondolatot, ſzententziát 's a' t. akkor *Monologus* és *Dialogus* is vólt a' Mimusbann; és ezzel külömböztetődött meg a' Pantomimustól. A' Monologus, Jambus versekkel, de a' Dialogus prosabann, és minden reá való kéſzűlés nélkűl ment véghez. A' Mimusokat mezítlább játſzották (nudis pedibus introeuntes proscenium), és így külömböztették meg magokat az Actorok mind a' Tragœdusoktól, kik magos sarkú tsizmákbann (*cothurnis*), mind a' Comœdusoktól, kik *Soccusok*bann vagy botosokbann játſzottak. Innen van a' *Mimusi* játékoknak *Fabulæ planipediæ* neve, (quod hiſtriones exuerent cothurnos, et calceos seu soccos)

A' Mimus játékokkal a' Theátrumonn kivűl is éltek, a' vendégségekbenn. Vóltak *Mimus játſzó* aſzſzonyi ſzemélyek is, kik *Mima*knak hívattattak. Utóljára egéſz társaságot formáltak: és az első közöttök hívattatott *Archimimus*nak. Még halotti alkalmatosságokkal is felvevődtek. Ekkor t. i. mutogatásokkal, gesticulatiókkal, a' ſzomorúságot, bánatot fejeztek ki; a' nagy és gazdag emberek temetésenn: mellyet a' ſzegényebbekenn a' *præficak* tselekedtek. Igy *Svetonius in vita Vespas.* Cap. XIX.

Digitized by Google

XIX. nyílvánn mondja: hogy ezen Csáfzárnak temetése *Mimus*sal esett. „ In funere Favor Archimimus personam ejus ferens, imitansque, ut est mos, facta ac dicta vivi, interrogatis palam Procuratoribus, *quanti funus, et pompa conſtaret*? ut audiit H. S. (i. e. sestertium) *centies*, exclamavit: *centum ſibi sestertia darent; ac se vel in Tiberim projicerent.* — Ezzel a' Vespasiánus fösvénységét adták elő. Hasonló ſzabadsággal éltek egyéb alkalmatosságokbann is a' Mimusok, és gyakrann a' legnevezetesebb élő emberek hibáit is azoknak, a' közönség előtt ſzemekre lobbantották. Nevezetesebb Mimus íróik vagy Mimographusaik a' Rómaiaknak.

1. *CN. MATTIUS.* Élt Varro és C. Cæsar idejébenn, kiknek nagy barátja vólt. Írt *Mimiambus*okat, de a' mellyek elvefztek, 10. versekenn kívűl.

2. *DECIMUS LABERIUS.* Római Eques, élt J. Cæsar idejébenn, kitől 60. eſztendős korábann kénſzeríttetett, hogy a' Scenára kiáljon, és azt a' Mimust melyet maga kéſzített, játſza el (agalja). A' Mimusa nints meg, hanem meg van a' Prologusa, melybenn a' Nézők előtt magát menti, hogy Eques és 60. eſztendős létére, ollyan alatsonyságra ereſzkedik, Cæsartól nem maradhatvánn. Megmaradt ez Macrobiusnál Saturnaliorum Libro II-do C. 7. és ollyan ſzép, hogy ritka nála ſzebbet találni. Így következik

„ Neceſſitas, cujus cursus transversi impetum
„ Voluerunt multi effugere, pauci potuerunt,
„ Quo

Digitized by Google

Quo me detrusit pæne extremis sensibus?
Quem nulla ambitio, nulla unquam largitio,
Nullus timor, vis nulla, nulla auctoritas
Movere potuit in juventa de statu;
Ecce in Senecta ut facile labefecit loco
Viri excellentis mente clemente edita
Submissa placide blandiloquens oratio?
, Etenim ipsi Di negare cui nihil potuerunt
, Hominem me denegare quis posset pati?
Ergo bis tricenis annis actis sine nota
Eques Romanus lare egressus meo
Domum revertar Mimus. Nimirum hoc die
Uno plus vixi mihi quam vivendum fuit.
Fortuna immoderata in bono æque atque in malo,
Si tibi erat libitum literarum laudibus
Floris cacumen nostræ famæ frangere,
, Cur cum vigebam membris præviridantibus,
, Satisfacere populo, et tali cum poteram viro,
, Non flexibilem me concurvasti ut caperes?
, Nunc me quo dejicis? quid ad Scenam affero,
, Decorem formæ an dignitatem corporis,
, Animi virtutem, an vocis jucundæ sonum?
, Ut hedera serpens vires arboreas necat;
, Ita me vetustas amplexu annorum enecat.
, Sepulcri similis nihil nisi nomen retineo.

esar elébbi rangjába viſzſza tette Laberi-
t, mihelyt a' maga Mimusi játékát el-
gezte, arany gyűrűvel, és 500 sesterti-
nmal ajándékozvánn meg ótet. Ekkor
aberius egyenesen a' Nézők közzé a' Fő-
ndek űlő helyére ment, hol mennyire
em akartak néki helyt adni, és Cicero is
ki mit ſzóllott, 's Laberius mit felelt?
így

Digitized by Google

így adja elő Macrobius Saturn. L. II. C.
„ Deinde cum Laberius in fine ludoru
annulo honoratus a Cæsare, e vestigio
quatuordecim ad spectándum transiit, vi
lato ordine, et cum detrectatus est Equ
Romanus, et cum Mimus remissus: a
Cicero prætereunti Laberio et sedile qua
renti: *Recepissem te, nisi anguste sed
rem;* simul et illum respuens, et in novu
Senatum jocatus, cujus numerum Cæs
supra fas auxerat. Nec impune. Respond
enim Laberius: Mirum ni anguste sedes, q
soles duabus sellis sedere, exprobrata le
vitate Ciceroni, qua immerito optimus c
vis male audiebat."

3. *PUBLIUS SYRUS;* Syriából val
szólga volt, és ezért neveztetik Syrusnak
A' szólgaságból szép formájáért, és jele
elméjéért felszabadíttatvánn: elébb Italiá
nak apróbb városibann játszott Mimusi já
tékokat: azutánn Rómába ment; hol mé
Laberiusnál is nagyobbra betsültetett: am
bár ez talán leginkább magának Julius Cæ
sarnak az ítélete volt, kit bizonyos, hog
a' mimusa előadásábann megsértett? —
Ezért mondja Macrobius: L. c. Ob hæ
(t. i. azok miatt, mellyeket Cæsárra tzé
lozva mondott Laberius) *in Publium verti
favorem* t. i. Cæsar) Gellius pedig N. A
L. XVII. c. 14. így szól róla: „ *Publiu
„ mimos scriptitavit, dignusque habitus est
„ qui suppar Laberio judicaretur. C. auten
„ Cæsarem ita Laberii maledicentia, et ar
„ rogantia offendebat, ut acceptiores et pro
„ batiores sibi esse Publii, quam Laberi
„ mimos, prædicaret*". Cæsar mindazáltal
mi

Digitized by Google

ön ez esett, hogy megsértettetését érez-
eltitkolvánn; a' mint Macrobius a' már
ozott helyenn mondja, ,így szóllott La-
ushoz: *Favente tibi me victus es Laberi*
yro. Ezen meggyőzettetésére tzéloz-
n Laberius, következendő Mimusába
szépenn ezeket a' verseket tette.

Non possunt primi essè omnes, omni in tempore,
Summum ad gradum claritatis cum veneris:
Confistes tegre; et quam descendas decides.
Cecidi ego. Cadet qui sequitur. Laus est publica.

ni a' Publius játékit illeti. ő azokbann
n sok erkőltsökre tartozó szép fontos
dásokat elegyített; mellyekről Macro-
illyen ítéletet tészen: „ Publii senten-
æ feruntur lepidæ, et ad communem
n accomodatissimæ ". Innen *Ethologus*
usok közzé tartozik nem pedig a' *Ri-*
li Mimi nevők közzé. Megvagynak a'
lius sententiái Alphabetumi rendbe szed-
a' Debreczeni kiadás szerint a' Phæd-
végénn. A' Muretus oratióinak és Le-
inek végénn is megvagynak magyará-
al együtt. Most pedig közelebb külön
i adódtak: illyen titulus alatt. Publii
et aliorum veterum sententiæ, in usum
olarum, adspersis notulis editæ ex re-
sione J. Gruteri. Misenæ 1792. 12.

4. *SENECA* is Mimus Irónak tarta-
De merő hibából, mellyet a' tudat-
könyvleírók (Librariusok) okoztak.

L. ANNÆUS SENECA. t. i. igen
y kedvellője vólt a' Mimusoknak. Innen
azok-

Digitized by Google

azokból sok fontosmondásokat ſzedeget
ki. Mellyek mások kezire kerűlvénn:
*cius Annæus Seneca Mímusi*nak mondatt

Az Antonínus Csáſzárok idejében
még több Mimusok Sententiái ſzedőd
öſzve; mellyeket idővel, a' Hieronym
tanúbizonysága ſzerint, az Oskolákba
tanúltattak a' gyermekekkel: a' lévénn
közönséges értelem; hogy a' gyermek
tanítását illyen erkőltsi és practica sent
tiákonn kell kezdeni. De ez nem egéſze
helyes. Sőt inkább ollyan dólgokonn ke
mellyek a' gyermek figyelmetességét fel
reſztik, és megtartják. Az illyen Erkől
sententiáknak illendő figyelmetességgel v
ló meggondolására pedig, már világba
való jartasság, és tápalztalás kívántati
p. o. mikor e' van a' Mimusi sententzi
között: *Heredis fletus, sub persona risus e*
az az: est risus personarum, világosabba
pedig: est risus diſſimulatus.

Inprobe Neptunum accusat, qui iteru
naufragium facit; az az,

Qui semel periculum expertus, iteru
se exponit periculo: imprudenter accus
fortunam

Hominem experiri multa paupertas iub

Gravius nocet quodcumque inexperti
accidit. 's a' t.

Minden megmaradt sententziái a' Mim
graphusoknak: megvagyak a' Debrecze
benn kiadott Phædrus végénn, de az
nem tsupánn a' Publius Syriuséi; hane
az ő neve alá másokéi is tétettek.

Digitized by Google

A' RÓMAI, VAGY DEÁK

ATIRICUS POÉTAKRÓL.

§. 117.

RÓMAIAK *Satiráját* tellyességgel nem kell öſzvezavarni a' Görögök *Satyri-Drámá*jával. Ez utólsó mindég *Érdek* vólt, mellybenn a' Faunusok, Satyrok, Silenus, Bacchus, és más Istenek jódtak elő a' Hérósi világból. Meg-t mindazáltal az a' Görögök között elyt az Új Comædia lábra kapott. A' naiaknál pedig soha ſzokásba nem ment. n is fordúl sohol elő, hogy a' Rómaiál *Dráma*, és theatrális játék lett vól-a' Satira, kivévénn *Liviust*, a' ki azt ndja L. VII. C. 2. hogy minekelőtte *Li-Andronicus* rendes *Drámát* vitt vólna Római Theátrumra: ott a' *Saturák* vagy rák vóltak ſzokásbann. Mellyeket EX MPORE való dialogusokbann játſzottak velgest mindenféle dologról, a' mint ek kinek az elméjére jött. De ez épn nem a' Görögök *Satyricum Drámája* t. A' Theatrumról is kimaradt, miyt Livius Andronicus a' regulákra vett ámát bévitte; *ab Saturis ausus argumen-fabulam serere*; a' mint Livius írja, az

Digitized by Google

az, Drackenborch szerint, qui primus sus est spreta Satira, argumentis fictis bulas componere, & contexere; vagy j bann: bizonyos argumentumot vévénn a' Drámábann, nem tsupánn azt bel vénn, a' mi a' szájára jött.

A' mi már a' későbbi *Satirá*ját il a' Rómaiaknak, melly nálok igen n divatjában volt: az még inkább külöm zött a' Görögök Satyricum Drámájától. M azt nyilvánn *tulajdonok*nak, és sajátjok tartották a' Rómaiak, az az, egyenesenn mai eredetűnek, mellyet egy nemzettől s vettek. Quintilianus Institutionis Orato L. X. C. 1. nyilvánn így szóll: Satira q dem tota nostra est, qua primus insign laudem adeptus *Lucilius*. Horatius is Serm. 1. sat. X. v. 66. *Græcis intactum carm* nek nevezi a' Satirát: Quam rudis et G cis intacti carminis Auctor. i. e. Enni Az is igaz, hogy ez theatralis játék, va *Drama* tellyességgel nem volt a' Rómaiakn

Mi volt tehát a' *Római* Satira? mit ma közönségesenn szoktak a' Sat nevénn érteni, t. i. hogy az, sérteget gúnyoló beszéd: ezen név jelentését ki n meríti Hogy azt valaki jól megérthes szükség az Etymologiánn kezdeni. A' *Sa ra* annyi mint *Satura*, hanem minthogy *u*-t *i*-nek is mondották, mint ezekbenn: *op mus*, *optimus*; *maximus*, *maximus* 's a a' *Saturát* az y-nal írt Satyrával zavart öszve. *Satur* tulajdonképpen az egyelít tett dólgokról mondódik, *de rebus n cellaneis*, *miscellis*. Így p. o. *Lanx tura*, a' Rómaiaknál külömbkülömbf

Digitized by Google

nőltsökkel tele tálat jelentett, mellyet eres és Bacchus óltárára szoktak tenni; *Satura* vólt, az ollyan törvény, mely egy bizonyos, hanem külömböző dólóról szóllott; hasonlóképpenn *legem per ram ferre*, annyit tett mint, sok, és mbkülömbféle matériákat magábann aló, egyvelges törvényt hozni. E' sze- *carmen Saturum* is annyit tészen, mint *en argumenti mixti*, vel *quod multas arias res complectitur.* — Satura, alatta dvénn *Poesis*, ugyan azt teszi. Innen nedes, egy a' legjobb régi Deák Gramcusok közzűl, *de Oratione* III. pag. így szóll: — Olim carmen quod ex s poëmatibus constabat, *Satira* voca-. Már ez — a' vers neme igen alkalvólt.

1. A' Didactica Poësisre, mellybenn ni tanitódik.

2. A' beszéllésekre, vagy Narratiókmellyekbenn valamelly bizonyos dolog zéllődik.

3. A' külömbkülömbféle matériákról discursusokra.

Első próbát a' Satira írásbann Ennius de az ő Satiráji még darabosok vól-Horatius szerint, Serm. L. 1. sat. . 66.

A' *Satirá*nak igaz formáját legelőszször CILIUS adta meg, a' ki Suessa Pomea való vólt, az *Auruncus*ok tartoyábann, a' honnan, *Auruncorum Alum-*

Digitized by Google

*nus*nak neveztetik, és Kr. Úr. ſz. el. m
egy 121. eſztendővel élt. Írt Satirákat
könyvekbenn, mellyekbenn sem embe
nek sem Isteneknek nem kedvezett? Ho
Serm. L. II. sat. 1. v. 62. ſeqq. így ſ
róla.

Quid? Cùm est Lucilius aus
Primus in hunc operis componere carmina m
Detrahere et pellemenitidus qua quisque per
Cederet, introrsum turpis.

Az ő Satirái tulajdon értelembenn
turpk voltak: mivel azok néhol Prosáb
néhol versből, még pedig egy helyenn
xameterből, másutt Jámbusból, és más v
nemeiből állottak. Maradtak nem ke
fragmentumi: noha egy réſze azoknak g
nus. Lucilius után következik a' Satira
között:

MARCUS TERENTIUS VARI
A' hazája Róma volt. Élt Cicero idejébe
's véle ugyan azon Tanítóktól tanúlt. M
holt Kr. Úr. ſz. el. mintegy 24. eſztendő
ſzinte 90. eſztendős korábann? Láss
alább bővebbenn. Ez a' *Satirá*nak új
mét találta, mellybenn a' Philosophiát a
elő. Írt *Menippea Satirá*kat, mellyekb
Menippus nevű Cynicus Philosophust
tott elő, 's azt beſzéltette. — Lucianus
ezt beſzélteti gyakran. — Varro a' Sati
hol versekbenn, hol Prosábann írta.
oſztán mások is követték, mint Sene
Petronius, Marcianus Capella, és az új
időkbenn Voltaire.

Digitized by Google

HORATIUS a' Satirának ismét más
nát adott. Az ő Satirái nem egyebek,
em az emberek ſzokásiról, tselekedeti-
való elmélkedések, discursusok, Pro-
oz közelítő beſzédbenn; 's tzélja azok-
ez: hogy az életre megkívántató Phi-
ophiai eſméreteket terjeſzſzék, lefest-
n az embereket úgy a' mint vagynak,
keikkel, indúlatjaikkal, 's külömbkü-
bféle igyekezeteikkel együtt. hogy így
ostobaság nevetségessé, a' gonoſzság
ig gyűlőlségessé légyen, melly oſztán
jó alkalmatosságot ád a' Philosophusi
élkedésekre, életre megkívántató régu-
adására, és a' béſzítt hibás vélekedé-
ostromlására. Következésképpenn ezek
en nem ollyan Satirák, a' millyeneket
lſzerint ma a' Satira név alatt ſzoktunk
ni. A' hol illyen forma van is, azok-
n nem egyéb, van hanem annak megmuta-
: melly nagy egymással való ellenke-
uralkodik az emberek tselekedeteibenn.
ét lásd a' Lyricus Poëták között. Ho-
ıst igyekezte követni:

PERSIUS FLACCUS. Hazája Vola-
vólt Etruriábann. Született equesi
dű ſzülőktől, az első ſzázadbann, 34-
n, meghólt 62-benn, Néró alatt, 28
endős korábann. 12. eſztendős korától
va Rómábann tanúlt, a' Grammatícu-
nál, és Rhétoroknál. 16-dik eſztendejé-
n megbarátkozott Annæus Cornutus ne-
Philosophussal, kitől a' Stoica Philoso-
ára vezéreltetett, melynek oſztán egéſz
ébenn igen hűséges követője, Cornu-
nak pedig legigazabb barátja vólt; kit

Digitized by Google

*nus*nak neveztetik, és Kr. Úr. ſz. el. 1
egy 121. eſztendővel élt. Írt Satiráka
könyvekbenn, mellyekbenn sem emb
nek sem Isteneknek nem kedvezett. H
Serm. L. II. sat. 1. v. 62. ſeqq. így
róla.

Quid? Cum est Lucilius au

Primus in hunc operis componere carmina

Detrahere et pellem nitidus qua quisque per

Cederet, introrsum turpis.

Az ő Satirái tulajdon értelembenn
turák vóltak: mivel azok néhol Prosá
néhol versből, még pedig egy helyenn
xameterből, másutt Jámbusból, és más
nemeiből állottak. Maradtak nem k
fragmentumi: noha egy réſze azoknak
nus. Lucilius utánn következik a' Satira
között:

MARCUS TERENTIUS VA
A' hazája Róma vólt. Élt Cicero idejé
's véle ugyan azon Tanítóktól tanúlt.
hólt Kr. Úr. ſz. el. mintegy 24. eſztend
ſzinte 90. eſztendős korábann. Lás
alább bővebbenn. Ez a' *Satirá*nak
mét találta, mellybenn a' Philosophiá
elő. Írt *Menippea Satirákat*, mellyé
Menippus nevű Cy
tott elő, 's a
est beſzélte
hol ver
oſztán
Petron
idők

HORATIUS a' Satirának ismét más
át adott. Az ő Satirái nem egyebek,
m az emberek ſzokásiról, tselekedeti-
aló elmélkedések, discursusok, Pro-
közelítő beſzédbenn; 's tzélja azok-
z: hogy az életre megkívántató Phi-
hiai esméreteket terjeſzſzék, lefest-
az embereket úgy a' mint vagynak,
kkel, indúlatjaikkal, 's külömbkü.
éle igyekezeteikkel együtt, hogy így
tobaság nevetségessé, a' gonoſzság
gyűlőlségessé légyen, melly oſztán
alkalmatosságot ád a' Philosophusi
edésekre, életre megkívántató régu-
ására, és a' béſzítt hibás vélekedé-
romlására. Következésképpenn ezek
nem ollyan Satirák, a' millyeneket
int ma a' Satira név alatt ſzoktunk
A' hol illyen forma van is, azok-
m egyéb, van hanem annak megmuta-
elly nagy egymással való ellenke-
kodik az emberek tselekedeteibenn.
sd a' Lyricus Poëták között. Ho.
gyekezte követni:

RSIUS FLACCUS. Hazája *Vola-*
ólt Etruriábann. Született equesi
üléktől, az első ſzázadbann, 34-
eghólt 62-benn, Néró alatt, 28
korábann. 12. eſztendős korától
mábann tanúlt Grammaticu-
eſztendejé-
us ne-
iloso.
egéſz
rni.

az 5-dik Satirájában nagyonn megbetsér. Mindöſzve 6. Satirája maradt; mellyekbenn oly homályos, hogy ezért *Deákok Lycophron*jának ſzokott neveztetni. Okozta ezt a' homályosságot egy réſzről a' Néró alatt vólt félelmes idő: más réſzről tudományának mutogatása; és ez hogy a' vers írás nagy erejébe kerűlt. Ő is, valamint Horatius, Satiráinak argumentumit a' közönséges életből vette: de azoknak kidólgozásábann Horatiustól eltávozott. Mert egy az, hogy ő mindenütt ſzoross Stoicus, és mindent a' Stoicismus rámájára von: más az, hogy az idejebéli Rhétorok módja ſzerint, *declamatori* hangal él; felvévénn valamely *Philosophica propositiót*, és azt Rhétori módonn, közönséges életbéli tapaſztalások által mutogatványn; melybenn Horatius egéſzenn más útat követett, úgymint ki a' Philosophica propositiót a' tapaſztalásbeli datumokból húzta ki, és így azt mindég utól tette: a' mit Persius elől tett.

Az 1. *Satirája.* mintegy Prologus melybenn a' barátjával arról beſzélli, •írjon é Satirát, nem gondolvánn semmit a' nép béſzitt vélekedéseivel; a' Fő emberekkel 's Néróval? és minekutánna leírja hogy a' nép guſztusa mennyire megromlott, a' tudományok útja mennyire eltéveſztődött, az emberek a' mit tudnak, azzal mennyire viſzſzaélnek? ezt hozza ki belőle, hogy néki ſzükségesképpenn kell írni Satirát; melynek mitsodásnak kellyen lenni előadja.

A' 2-dik Satira van a' könyörgésről, melly is igen ſzép. A' könyörgésnek úgymond

d tiſzta ſzívből kell ſzármazni: A' go-
ember könyörgése; a' haſzontalan dól-
kérése; a' balgatag kívánságok: Isten-
séget mutatnak. Azutánn az Istenek-
tett fogadásokról beſzél.

*A' 3-dik Satirá*bann mint ſzoros Stoi-
Philosophus a' Római Nemes Ifjúság
buzog. Szemekre hányja tunyaságo-
hogy a' tudományokkal felhagyjak,
bolondságokkal tőltik idejeket. Ser-
i őket a' Philosophia tanúlására.

A' 4-dik Satirát Néró ellen intézte,
an uralkodót festvénn abbann le, ki az
gatásbann tapaſztalatlan, a' tudomá-
kbann járatlan, és magát gyalázatos
évei megfertézteti.

Az 5-dik Satira Beſzélgetés Persius
Cornutus között; beléelegyítvénn ebbe
ő Tanítójának ditséreteit. Summája
Beſzélgetésnek ama Stoicusok állítása:
ki nem bőlts, az mind ſzólga.

A' 6-dik Satira. Levél formábann van
, mellyet Cæsius Bassus nevű barátjá-
intéz, a' gazdagsággal való helyes
ről. Sok ſzép sententziák vannak be-
ve.

A' ki Persiust érteni akarja: ſzükség,
y a' Néró idejebéli Históriábann jártas
yen. Jó kiadási ezek: Cum posthumis com-

Digitized by Google

commentariis Jo. Bondii. Amstel. 1645
mai. — Cum notis variorum et aucto
Is. Casauboni, cura Merici Casau
Lond. 1647. 8. és Lugd: Bat. 1695. 4.

§. 118.

A' *Satira* név mai jelentéséhez l
kább közelítének a' Juvenalis Satirái.

DECIMUS JUNIUS JUVENALIS
letett Aquinumbann Kr. Úr. szül. után 38
tendővel, meghólt 119-el. Rómábann
darabig rhétoroskodott, azután Poës
nevezetesenn, Satirák írására adta m
Midőn pedig egy Satirájábann, Dom
nusnak *Paris* nevű kedves *Pantomim*
megsértette vólna: a' Császártól Égyipt
ba küldetett számkivetésbe. Trajánus
szahívta, és Hadrianus alatt is nagy
tsületbenn élt. Ekkor adta ki Domitia
ellen írt Satiráit. Úgy tetteti magát,
ha a' Néró ideje Históriáját írná le. M
öszve 16. Satirái vagynak.

Az 1. Satira mintegy bévezetés, m
benn azt adja elő, miért ír Satirákat? a
úgymond, mert nagy a' veszetség a' Róm
között.

A' 2-dik Satira, a' Hypocrita Phil
phusok ellen van intézve, kiknek élete
beszédje között nyílvánn való az ellenke

A' 3-dik Satira a' Rómábann v
lakás alkalmatlanságit írja le, Umbri
nevű Túdós személyébenn, a' ki ezek
att Rómát oda hagyja.

Digitized by Google

A 4-dik Satira a' Római Gazdagok-
iszoyú aſztali költségeit adja elő. Do-
ánus, a' ki *Calvus Nérá* neve alatt em-
lik, valamely ſzörnyű nagyságú halnak
llus, rhombus) megfőzetéséről való ta-
kozásra a' Római Tanátsot egybegyűjt
naga a' kérdést felteſzi, egéſzenn kel-
é azt, vagy pedig darabokrá vagdalva
kéſzíteni? Meghányván vetvénn a'
got, arra határozzák, hogy a' halat
a' mint van egéſzenn kell elkéſzíteni.
égre mindjárt fazekasok hívódnak, kik
an nagy tálat tsináljanak, melybenn a'
megférjen. 's a' t.

Az 5-dik Satira a' mások aſztalánn
akodó Parasitusokat vagdalja, 's azok
alávalóságát feſti le.

A 6-dik Satira a' Római Aſzſzonyok
ságát, veſztegetésit, és sok egyéb hi-
fedezi fel.

A 7-dik Satira arról való panaſzol-
ásból áll, hogy a' tudományoknak
mi betsi nintsen: mely miatt a' ta-
emberek alig tengődnek.

A 8-dik Satira azokat a' Római Ne-
eket veſzi tzélba, kik egyedűl az ő ele-
k virtusira támaſzkodvánn, magok tu-
vagy még feslett életet is élnek.

A 9-dik Satira van a' Cinædusok
nányságáról.

*A 10-dik Satirá*bann az adódik elő, mit
tak az emberek hibásann kérni könyőr-
eikbenn és mit kell inkább nékik kérni.

Digitized by Google

*A 11-dik Satirá*bann, a' Rómaia
ételbenn, 's italbann való bujálkodása

*A 12-dik*benn az örökség ke
(Heredipetæ) tsapodársága íródik le.

A 13-dik Satira azt adja elő,
az Isteni boſzſzúállás elébb utóbb eljő
noſzokra; és hogy a' lelkiesméret mo
maga is elég bűntetés.

A 14-dik arról beſzél, mely
mas, a' Szülék roſz példája a' gy
keknek.

A 15-dik a' Vallásbeli babonát
abból ſzármazó gyűlölséget, kegyetl
get festi le, az Égyiptomiak példájába

A 16-dik a' Katonaság haſznait
privilegiumit ſzámlálja elő. Melyről m
azáltal sokan kételkednek, hogy Juven
vólna.

Ezen 16. Satirák között a' 13-dik
dik és 15-dik, legſzebbek. Ezekhez
a' 2-dik, 3-dik, 6-diknak az eleje, 7-
8-dik, és 10-dik leginkább közelítenek.

Maga Juvenalis az 1ső Satira 85-
és 86 dik verseibenn, a' maga Satir
így ſzól:

Quidquid agunt homines, votum, timor,
voluptas,
Gaudia, discursus, nostri est farrago libelli;

mely az igaz Satirának leírása: minda

tagadhatatlan, hogy ezt nem oly módvitte véghez, mint Horatius. A' Jualis Satirái megannyi Rhétorica kidóllott Declamatiok, mellyek gyakran Trádiai hangra emelkednek; a' vétkek leábann pedig, az úgy nevezett Görög i Comœdiákhoz hasonlítanak; a' midőn gakarvánn útáltatni a' vétkeket; igen is zítelen terjeſztik elő azokat. Horatius etve mondja ki az igazat; Juvenalis peboſzſzankodva.

Legjobb kiadás: *Cum Scholiis vete-, et fere omnium Eruditorum Commenis, recensuit, concinnavit, et sua illis cilegia adjecit Hern. Christ. Henninius.* aj. 1685. 4. és Lugd. Bat. 1695. 4.

SULPITIA Római Fő Aſzſzony, élt az ſzázad' véginn, Domitianus alatt. Írt irát 70. Hexameterekbenn, *de corrupto stareipublicæ, temporibus Domitiani*, vagy azon Edictuma ellen ennek a' Csáſzármelybenn azt parantsolta, hogy Róól minden Philosophusok kitakarodja-. A' múnka magábann tsekély: a' nnyibenn mindazáltal Aſzſzony írta, neetes. Lásd *Petri Burmanni Poëtae Mino-* Lugd. Bat. 1731. Tom. I. p. 408. ſqq.

Digitized by Google

§. 119.

A' Varro módja szerint, az az, versekkel elegyített folyó beszédbenn

Satirákat ezek írtak:

1. *TITUS PETRONIUS ARBITER* Massiliából. Élt Claudius és Néró Császárok idejébenn, és Rómábann fő hivatalokat viselt. Nevezetesenn, mint jó gusztusú emberre Néró a' Császári Udvar pompáinak, és mulatságinak igazgatását, és elrendelését bízta. (elegantiæ Arbiter constitutus); és innen hívattatik *Arbiter*nek. *Tigillinus* nevű embernek irígysége által, kiesvénn a' Néró kedvéből: midőn fejére kimenť a' parantsolat hogy megölettessék: ereit megnyittatta, és vére elfolyvánn tsendesenn, és vídámonn hólt meg. *Satiricon*ábann (vagy in Libris Satiricon) a' vele egy időbenn élt Rómaiaknak rosz gusztusát, és elfajúlt erkőltseit írta le. De ezenn nagy múnkának csak némely darabjai maradtak meg. Ezekből is mindazáltal láthatni, hogy Petronius, mind versekbenn mind prosábann, igen szépenn tudott írni. Kár hogy elméjét, tiszta világos gondolkodását, 's kellemetes stílusát tisztátalan dólgok előadására fordította. Az *Episodium*i legszebbek; mint p. o. a' civile bellumnak, az *Éfésusi özvegynek*, az örökség keresőknek (Heredipetæ), Trója megvételinek 's a' t. leírási.

Legjobb kiadási Petroniusnak *Cum integris doctorum Virorum commentariis, et notis, curante Petro Burmanno. Traj. ad Rhen.*

Digitized by Google

. 1709 2. *Vol. 4.* és ismét a' *Reiske*
ításaival *Lugd. Bat. 1743. 2. vol. 4.*
ez a' jobbítás, Reiskének, minthogy
nann Gáspárnak, a' Péter fiának híre
karatja nélkül esett, nagyon torkára
ott. Kissebb formában Wittembergai
. *Anton. adta ki. Lips.* 1781. 8. mellyel
het érni.

2. *L. ANNÆUS SENECA.* (Lásd
t oda alább a' Philosophusok között)
onló módonn versekkel elegyített pro-
nn írt Satirát a' Claudius Császár ha-
a; mellyet Claudii Cæsaris *ἀποκολοκυν-*
snak nevezett, azt jelentvén ezen ne-
ttel hogy Claudius, halála utánn, az Is-
k számára közzé való bevétettetés, vagy
theosis helyett, mint igen buta ember,
ké (*κολοκυνθα*, cucurbita) változtató-
. Lásd a' Seneca Philosophiára tarto-
munkái véginn.

A' RÓMAI VAGY DEÁK EPICUS POÉTAKRÓL.

§. 120.

'ALAMINT a' Drámában: úgy az *Epica Poésisbenn* is *LIVIUS ANDRONICUS* t jeget a' Rómaiak között, a' midőn merus Odysseáját Jámbus versekbenn for-

Digitized by Google

fordította; mely fordítás, hogy igen darabos lehetett, mutatja annak első verse Gelliusnál L. XVIII. C. 9.

Virum mihi Camœna insece versutum;

melybenn, *insece* annyit tészen, mint *insequе*, az az *insequere*; ettől a' régi szótól *inseqno*, *inseqüere* pedig annyit, mint *oratione*, *cármine persequere*. Hasonló az is, mellyet ugyan tsak Gellius L. III. C. 16. említ.

Quando dies adveniet, quem præfata

Morta est;

hol a' *Morta* névenn, *μοιρα mors*, vagy *Parca* értődik.

Az Epicus Poëták közzé méltánn számlálódhatik CN. NÆVIUS is, ugymint a' ki az 1sŏ Pœnusi hadat írta le versekbenn, *luculente quidem, quamquam minus polite*, a' mint szóll *Cicero in Bruto Cap. 19.* Megtetszik ez mindjárt a' kezdetéből ennek a' múnkának, mely így vólt.

Qui terrai Latiai stemones tuserunt
Vires frudesque Pœnicas fabor

az az

Qui terræ Latiæ homines truderint
(i. e. *contuderint* v. fregerint).
Vires fraudesque Poenicas fabor,

Az Epicus Poëta nevet méginkább megérdemli

ENNIUS, kit maga is Cicero *summus Epicus Poëtának* nevez. *Opt. gen. Or.* 1. szü-

ſzületett *Rudiæ*bann, Calabria városábann, közel Tárentumhoz, Görög Szüléktől. A' Deák nyelvet nagy korábann tanúlta meg. A' II-dik Pœnusi hadbann, Katonai ſzólgálatot tett, jelen vólt az Aetoliaiak ellen folytatott hadbann is, Consul Marcus Fulvius Nobilor társaságábann. Azutánn Sardíniába vetődvénn, ott az öreg *Cátó*nak, a' ki az Africai Quæstorságból menvénn haza, Sárdiniábann megállapodott, esmeretségébe jutott, 's ugyan ettől Rómába vivődött; mely tselekedetét Cátónak, Cornélius Nepos, akárminémű Sárdiniai triumphusnál töbre betsűli (*quod non minoris existimamus, quam quemlibet amplissimum Sardiniensem triumphum: in vita Catonis Cap.* 1.) Hogy Cátót Ennius tanította a' Görög literaturára, *Aurelius Victor, de Viris illustribus* Gap. 47. nyílvánn mondja. Mások azt mint Cicero, későbbre téſzik. Annyi bizonyos, hogy Enniusnak Rómába lett menetelével, ott a' Görög Litteratura ſzemlátomást kezdett lábra kapni, nem tsak az Ifjak között, kiket tanított, hanem a' Nagy emberek között is, kikkel társalkodott. Különös kedvessége vólt kivált a' Scipiók famíliája előtt; kiktől méltónak ítéltetett arra, hogy hólt teste a' Scipio Africanus monumentumába temettetnék, és a' felett tiſztességére oſzlop emeltetnék. *Scipió Násicá*val való ſzoross esmeretsége, és barátsága, megtetſzik abból a' tréfából, mellyet Cicero de Orat. L. II. C. 68. így ád elő: Scipio Nasica, cum ad Poëtam Ennium venisset, eique ab ostio quærenti Ennium ancilla dixisset domi non esse; Nasica sensit illam Domini jussu dixisse, et illum intus

intus esse. Paucis post diebus, cum ad l
cam venisset Ennius, et eum a janua
reret, exclamat Nasica se domi non
tum Ennius, Quid? ego non cognosco
cem, inquit, tuam? Hic Nasica, Hom
impudens. egó cum te quærerem, An
tuæ credidi te domi non esse, tu mihi
credis ipsi. Meghólt Kr. Ur. fz. el.
eíztendővel, 70. eíztendős korábapn
mint mondják kőfzvénybenn, mellyę
sok bor ital okozott. Horatius L. I. E
XIX. v. 7. ſeqq.

Ennius ipse pater nunquam nisi potus ad
Prosiluit dicenda

2. Serenus Sammonicus De Medi
XXXVIII. 12. ſqq.

Ennius ipse pater dum pocula siccat iniqua
Hoc vitio tales fertur meruisse dolores.

A' mit Ennius Epitaphiumának n
danak: Ciceróból (Tusc. Quæst. I. 15
és de Senect. 20.) vagyon véve ekképp

Adspicite cives senis Ennii imaginis formam
Hic vestrum pinxit maxima facta Patrum.
Nemo me lacrimis decoret, neque funera flet
Faxit. cur? volito vivus per ora virum.

De hogy Epitaphiumnak inkább iljen
a' vers is dötzögés nélkűl menjen, a'
mám helyet igen roſzſzúl ezt a' ſzót te
urnam. Ez utólsó okból a' *vivus* helyet
viva tevődött: holott semmi bizonyos
nints, minthogy a' régi Deák Poétákná

Digitized by Google

etű, elisiót ſzenvedett. Nagy hírt nevet iusnak főképpenn az ő *Annalis*ai ſzeek, mellyekbe a' Római Históriát alta; kezdvénn azt a' legrégibb időkönn, vivénn az I-ső *Poenusi Hadig* Allott ez múnka 40. (mások ſzerint 18.) könyből, és vólt írva Heroicus versekbenn, a' mellyeknek már ma tsak némely dajai vannak meg. A' Poésisre nézve is an, de kivált a' Históriára nézve igen y kár, hogy elveſzett; mivel, a' mint ragmentumokból láthatni, *fide Hiſtorica* múnka vólt. A' vers mellyen kezdő: így van:

orrida Romulēum certamina pango duellūm.

lybenn; *Romulēum duellūm* ennyit té: *Romanorum bellorum*, mivel a' régi k nyelvenn *bellum*, *duellum*nak mondó: (q. d. in quo, a duabus partibus de oria contendentibus dimicatur).

Melly nagy betsbenn vóltak ezek az nalisok a' Rómaiak előtt, onnan megzik, hogy még Virgilius idejébenn is nkább azokat olvasták, nem is gondolott úgy senki, hogy Enniusnak eleibe lene Virgiliust tenni. És ez az értelme rtialis ama ſzavainak Epigr. L. V. 10.

nnius eſt lectus ſalvo tibi Roma, Marone,

ert itt *ſalvus* annyit téſzenn, mint *a' kimég nem is nyúltak*, vagy, *a' kit még kissebbé sem nyúttek meg.* Így mondja cero Famil. VII. 26. *Quod Epiſtolam conam doles, noli laborare:* ſalva eſt domi).

U Az-

Digitized by Google

Azutánn is darab ideig kedves k
ve maradt ez a' Rómaiaknak, sőt Rom
kivűl is megesett, hogy a' theátrumokb
olvasták, mint ezt Gellius a' II-dik szá
közepénn a' maga tapaſztalásával bizon
ja, a' midőnn így ſzóll XVIII. 5.

„ Cum — Juliano Rhetore — *Puteolis*
„ varum feriarum ludum et iocum in literis a
„ nioribus — agitabamus. Atque ibi tum Jul
„ nuntiatur: *ἀναγνώστην* quendam, non indo
„ hominem, voce admodum ſcita et canora E
„ Annales legere ad populum in theatro. Earnu
„ quit auditum. — Quem quum iam inter
„ gentes clamores legentem inveniſſemus (*leg*
„ autem librum ex Annalibus ſeptimum) hos
„ primum verſus perperam pronuntiantem aud
„ mus:

„ *Denique vi magna quadrupes equus, et*
Elephanti
„ *Proiiciunt ſeſe*"

„ Neque multis poſtea verſibus additis, celebra
„ bus eum laudantibusque omnibus diſceſſit."

az *Anagnostá*ról azért mondódik, hogy ez
ket a' verseket roſzſzúl olvasta, mert
Juliánus állítása ſzerint Ennius-bann n
quadrupes equus, hanem *quadrupes equ*
vólt, mellyet az Virgiliusból is bizonyít
kinél Georg. Lib. III. v. 116. ſeqq. hason
képpenn *eques*, *equ* helyett mondódik:

Impoſiti dorſo, atque equitem docu
ſub armis
Inſultare ſolo, et greſſus glomera
ſuperbos.

Mindazáltal ezzel meg nem elégedvé
Gellius, a' dolognak, a' mint maga ugy
ott mondja, e' következő módonn járt jo
ba

Digitized by Google

végire: „ Ut non turbidae fidei nec ambiae, ſed ut purae liquentisque eſſet, *equusne*, *eques* Ennius ſcriptum reliquiſſet: librum mmae et reverendae vetuſtatis — ſtudio pretioe multo, unius verſus inſpiciendi gratia, conxi: et *eques* non *equus* ſcriptum in eo verſu eni.

Ebből világos, hogy Gellius idejében Ennius Annálissainak még régi codexe ólt.

Másik Fő és eredeti múnkája Ennius *Scipio*, hasonlóképpenn Hexameterekvólt írva, kivévénn annak Prooemi, melly Trochaicus versekből állott. is egynehány tsonka versekenn kívül ſzenn elveſzett. A' több múnkáit Enak lásd alább a' Didacticus (vagy maticus) és Epigrammaticus Poéták ött.

§. 121.

Kevésbbé esmeretes régi Deák Epicus ták, kiknek hasonlóképpenn tsak holmi darab versei maradtak meg, ezek:

C. HELVIUS CINNA, a' ki *Smyrna* *Epost* írt, mellyenn való hoſzſzas rásától vevődött ama mondás: *nonum natur in annum.*

MARCUS FURIUS BIBACULUS a' igen magassann járó stilussal akarvánn Annalissaibann, azokat semmit nem mó, felfútt, és puffadt stílussal írta.

Digitized by Google

Ennek versét hozza fel Horatius, mikor
mondja Serm. II. 5.

Furius hibernas cana nive conſpuit Alpes

PUBLIUS TERENTIUS VAR
ATACINUS, igy neveztetett a' hazáj
*Atax*ról, melly *Narbonnenſis Galliába* v
Argonautica titulusú múnkájábann Apo
nius Rhodiust követte. Irt *Bellum Sequ*
cum nevű múnkát is.

C. CASSIUS PARMENSIS, *Orpl*
nevű Poëmájáról esmeretes,

TITUS VALGIUSRÓL Tibullus i
dítséretesenn emlékezik ama verseib
IV. 1. 179. 180.

Eſt tibi qui poſcit magnis ſe accingere rebus

Valgius: aeterno propior non alter Homero.

P. CORNELIUS SEVERUS, Ovid
sal egy időbenn élt, és irt *Bellum Sicu*
nevű múnkát, mellybenn hihető fő Szem
Hiero a' Syracusai Király vólt. Erről Q
tiliánus de Inſtitutione Orat. Libr. X
igy ſzóll: „ Cornelius Severus, ſi — ad e
„ plar primi libri *Bellum Siculum* perſcripſi
„ vindicaret ſibi iure ſecundum locum, ſed
„ conſummari mors immatura non paſſa eſt "
tzéloz Ovidius is, midőnn ex Pont. IV
igy ſzóllítja meg Cornelius Severust —
tes magnorum maxime Regum, és is
midőnn IV. 16. 9. ezt mondja:

Quique dedit Latio carmen Regale Severus.

L

Digitized by Google

sd más múnkáját a' Didacticus Poëták
zött. Nem különbenn Ovidiussal egy idő-
nn, sőt véle barátságbann élt

PEDO ALBINOVANUS, *Theseis* ne-
Epopoeia írója ; melly múnkáról Ovidius
Pont. Lib. IV. ep. 10. magához Pedo
binovanushoz írt Levelébenn így emléke-
:

At tu non dubito, cum carmine Theſea laudes,
Materiae titulos quin tueare tuae
Quemque refers, imitere virum; vetat ille profecto
Tranquilli comitem temporis eſſe fidem.
Qui quamquam eſt factis ingens, et conditur a te
Vir tanto, quanto debuit, ore, cani;
Eſt tamen ex illo nobis imitabile quiddam,
In que fide Theſeus quilibet eſſe poteſt.

yan tsak Ovidius ex Pont. L. IV. El. 16.
dot *Siderius Pedo*nak nevezi : de, nem
lni, említett múnkájáért é, melly már
meg nintsen ; vagy pedig azért, mert
neve vólt. Ide tartozik az a' Fragmen-
n is *De Navigatione Germanici per Ocea-
m Septemtrionalem*, mellyet Seneca tar-
t meg, *Svasoria I.* Minden eddig em-
ett Poëtáknak Fragmentumit lásd *Colle-
ionis Piſaurenſis omnium Poëmatum, car-
num., Fragmentorum Latinorum, Tom.*
.

Digitized by Google

§. 122.

A' Neveztesebb Deák Epicus Poëták kiknek munkái nagyobb réſzint épségbenn megmaradtak ezek:

1. *P. VIRGILIUS MARO.* Született 70. eſztendővel Kr. Ur. ſz. előtt, Andes nevű falubann *Mantuához* közel, a' honnan mind Andesinek (Andinus) mind Mantuainak (Mantuanus) mondatik. Neveltetéséről bizonyost nem tudhatni. A' Grammaticusok ſzerint gyermeki idejét Mantuábann és Cremonábann tőltötte. Onnan *Neápolis*ba ment, hol *Partheniustól* Görög nyelvet, *Syro* nevű Epicureus Philosophustól pedig Philosophiát tanúlt. Akármint légyen a' dolog, jó és tiſztességes neveltetésének kellett lenni, mellyhez bizonyosonn túdós és pallérozott emberekkel való társalkodás is járúlt: mivel külömbenn nem lehet gondolni, mimódonn tehetett vólna ſzert arra a' tudományra és beſzédbenn való tsinosságra, a' melly írásiból kitűndöklik.

Előſzſzör *Asinius Pollionak*, azután *Moecenas*nak, végre magának Octavianusnak is esmeretségébe jutvánn, nem tsak ſzántóföldeit nyerte viſzſza, mellyekbe már Veteranus Katona vólt ſzállítva: hanem sok mas jótéteményeket és ajándékokat is vett Augustustól; mellyek által igen meggazdagodott. Gyenge egésségű emberr lévénn, semmi közönséges Hivatalt nem viselt, noha abbann módja lett vólna. Ugyan ezenn okból 19. eſztendővel Kr. Ur. ſzül. előtt Görög Orſzágba, 's onnan Kis Ási-

iba akart menni; hanem az útbann Au-
ussal találkozvánn, a' ki akkor éppenn
ából jött hazafelé, viszszafordúlt; de
Brunduſiumba igen betegen ért, hol
ugyan 52-dik esztendejében hólt meg.
tét Augustus magának Virgiliusnak kíván-
szerint, Neápolisba vitette, hol közel
Városhoz in via *Puteolana* temettetett
illyen *Epitaphium*mal; mellyet halála
maga diktált:

antua me genuit, Calabri rapuere, tenet nunc
rthenope: cecini paſcua, rura, duces.

Calabri rapuere annyit tészen, mint in
bria ſum vitae ereptus; mivel Brundu-
Calabriábann esik: *Parthenopénn* pe-
Neápolis értődik.

Ide tartozó múnkája az *Aeneis* 12.
vekbenn, melly legtökélletesebb Epos
nyelvenn. Ebbenn az Aeneásonn tör-
dólgok és a' Rómaiak eleinek legré-
Históriája íratnak le. A' dolog ugyan
újj, annyival inkább nem magának
iliusnak találmányja, mivel azt jobbá-
Homerusból és Cyclicus Poëtákból vet-
de azért, még akkor is, mikor nyíl-
Görög nyomonn megyen, méltóságá-
semmit el nem veszt; sőt bámúlásra
ó. Mert egy az, hogy a' Görög Mi-
oknak olly' Római színt tud adni, hogy
tiszta, eredetieknek láttzanak; azom-
Homerussal sem ellenkeznek: más
hogy idegen 's jövevény ember tsele-
teit rendkivúlvaló tekintetbe tudja hoz-
a' kevély és más Nemzeteket tekintet-
e vevő Rómaiak előtt. E' múnka ké-

Digitized by Google

szítésében 12. esztendőt töltött Virgilius, még is úgy a' mint maga szerette volna ki nem dólgozhatta, és ennek érzése vitte arra, hogy halála előtt megakarta azt égettetni. De Augustus ellentállott, kinek arról illyen versei is említődnek (Ap. Donat. in vita Virg.)

Ergone supremis potuit vox improba verbis
Tam dirum mandare nefas? ergo ibit in ignes,
Magnaque doctiloqui morietur Musa Maronis?
Sed legum servanda fides. Suprema voluntas
Quod mandat fierique iubet, parere necesse est.
Frangatur potius legum veneranda potestas,
Quam tot congestos noctesque diesque labores,
Hauserit una dies?

Mellyről dologról Plinius így ítél VII. 30. „Divus Augustus carmina Virgilii cremari contra „testamenti eius verecundiam vetuit; *maiusque ita „vati testimonium contigit, quam si ipse sua „probasset*".

A' több munkáit Virgiliusnak lásd a' Didacticus és Bucolicus Poéták között. Minden kétség nélkül legjobbann Heyne adta ki Virgiliust Lips. 1788. 4. Vol. 8. és Londonbann igen pompásann 1793. 8. Vol. 4. kissebb formába pedig Lips. 1800. 2. Vol. 8. min. *Heyne* előtt *Ruaeus Burmann* és kivált *Cerda* forgolódtak Virgilius körül hasznonal. A' Cerda Commentariussa soha betsit el nem veszti és mindenkor valóságos kints keresz a' Philologiára.

2. M.

Digitized by Google

2. *M. ANNAEUS LUCANUS Cordu-*
ól Spanyol Orſzágbann; ſzületett az elſő
zad 38-dik eſztendejébenn. Az attyától
*Annaeus Melat*ól, ki a' Rhétor Se-
ának legkissebb Fia vólt, még kitsiny
rábann Rómába vitetett, és ott neveltе-
fel. Néro, kinek dítséretére verseket
, Quaestorrá tette, és az Augurok közzé
bévette. De midőn annak roſzſz verseit
fságra és nevetségre tette ki, nevezete-
n ezen Hemistikhiumát, *ſub terra ſonu-*
putes illetlenűl és illetlen helyenn al-
maztatta (Lásd Vit. Lucani Svetonius-
) éppenn ollyan halál nemére kénſze-
tetett a' minéművel Seneca hólt meg.
ett ez 65-benn mikor még Lucanus tsak
eſztendős vólt. Múnkája: *Pharsalia*
alatta értődvénn Poësis) 10. könyvekből
; mellyekbenn a' Caesar és Pompeius
zött való hadakozás íródik le; de nem
éſzenn, hanem tsak addig az ideig, mi-
nn Caesar Alexandriábann az ifjú Ptole-
aeustól ostromoltatott: a' honnan úgy
ll gondolkozni hogy ennek a' múnkának
gyobb réſze elveſzett. Így neveztetik
na' Thessaliai Várostól *Pharsalus*tól,
ellynél Caesar győzedelmeskedett Pompe-
sonn. A' három első könyv jobbann ki
an dólgozva mint a' többi. Hogy maga
get sokat tartott ezenn múnkájáról meg-
ettzik ama' verseiből IX. 983 ſeqq.

„ Invidia ſacras Caeſar ne tangere famae.
„ Nam, ſi quid Latiis fas eſt promittere Muſis
„ Quantum Smyrnaei durabunt Vatis honores
„ Venturi me tequę legent: Pharſalia noſtra
„ Vivet, et a nullo tenebris damnabitur aevo.

Melly ſzavaibann a' *Smyrnaeus Vates* Homerust értvénn magát ahoz hasonlí

A' Lucanus *Pharsaliájáról* való letekbenn, két ellenkező ſzörnyítés Némellyek igen is óltsárolják: mert P nak is alig esmérik, már illyenek a' ek közzűl is vóltak. Ezért mondja Ma lis (XIV. 194.) a' Lucanus ſzemélyébe

Sunt quidam, qui me non dicunt eſſe Poëta
Sed qui me vendit Bibliopola putat

Jornandes pedig *de Rebus Get.* C. V ſzóll felőle: *Lucanus plus Hiſtoricus q Poëta.* Hasonló értelembenn vagyna vóltak sokann az újjabb Túdósok köz mellynek oka ez: mivel a' Pharsaliát nézvénn, 's úgy ítélvénn meg mint ti Epopoeát; abbann az Epopoeai tulajdons kat fel nem találták. Mások előtt el benn olly nagynak tettzett Lucanus h azt Virgiliusnak és Homerusnak is el tették: mint Statius a' ki Silvarum II így ſzóll:

Attollat refluos in aſtra fontes
Graio nobilior Melete Baetis.

Melly versekbenn a' Lucanus és Home hazájabéli folyóvizek hasonlítódvánn e be: úgymint a' Spanyol Orſzági *Baetis*, a' Jóniai *Meles*; mellyről Homerus *Mel genesnek* az az *Melestől* ſzülettetettnek veztetik (Lásd Heyne ad Tibull. IV. 200.): ezenn két folyóvizek példájába Lucanusnak adódik az elsőség, Home felett. Nem külömbenn Virgiliussal v vénn öſzve Lucanust így ſzólt Statius:

B

Digitized by Google

Baetin Mantua provocare noli

és ismét

Quin maius loquor ipsa te latinis
Aeneis venerabitur canentem.

Az újjabbak közzűl *Hugo Grotius*, *Corneille*, és *Marmontel* vóltak, kik Lucanusbann a' több Poëták felett gyönyörködtek.

Lucanusnak helyesenn való megítélésére immár szükség a' tiszta *Epicum Poëmát*, a' Historico — Epicumtól megkülömböztetni. Amabbann egy különválasztott tselekedet, vagy történet, egy bizonyos Heros, várakozást szűlő kerengésekkel, gyönyörködtető Episodiumokkal, kitérésekkel, (digressio) szépenn öszvefont Mythusokkal, Istenek közbejövetelivel (θεοι απομηχανῆς), költeményekkel, egy szóval teljes szabadsággal íródik le. És erről mondja Petronius Satirici c. 118 Per ambages, Deorumque ministeria, et fabulosum sententiarum tormentum praecipitandus est liber spiritus, ut potius furentis animi vaticinatio adpareat, quam religiosae Orationis sub testibus fides. Illyenek: a' Homerus Iliassa, Odysseaja és a' Virgilius Aeneisse. Ellenbenn a' Historico — Epicum Poëma igazánn megtörtént nagy dólgokat, azoknak egész folyását minden bennek részesülő személyekkel egygyütt, úgy ád elő, hogy azok az emberbenn tsudálkozást szerezzenek: de nem költemények, hanem, tsupánn a' dólgoknak elevenenn, hathatósann, és Poëtai színekkel 's ábrazolásokkal való előterjesztése által. Illyen vólt az Ennius *Annalissa*. Illyen akart lenni a' Lucanus Phar-

Digitized by Google

Pharsaliája is. Már a' ki a' tiſzta
tulajdonságit keresvénn a' Lucanus Ph
liájábann; annál fogva ítél arról balúl
vel azokat benne fel nem találja, ny
hibázik, mert e' nem is vólt tzélja
nusnak; de a' matéria sem engedte
meg; mivel két nagy embernek viselt
gábann az egységnek (unitas), melly a
ta Eposbann olly ſzorossann megkíván
helye terméſzet ſzerint nem lehetett.
nek közbejövetelével sem élhetett, m
dolog igazánn megtörtént, még pedig
sokkal az előtt, és mindenek előtt
vólt, Tsak azon lehetett 's kellett igy
ni Lucanusnak, hogy a' felvett Histórii
lóságos Eposi hangonn, Eposi méltósá
Eposi erőbenn, Poëtai feſtéssel adja el
tsak is ebből kell őtet megítélni; vala
minden illyen argumentumról beſzélő
tákat.

Illyen ſzemekkel nézvénn Lucan
benne azt a hibát találhatni, hogy töb
re a' Poëtai módonn való feſtés hely
Rhretori hangonn declamal, a' senten
kal és Antithesisekkel halmozva él
azonn ſzemlátomást erőlködik, hogy
mentől fellyebb járjon, még ott is, a
a' dolog egyűgyű, és a' felemelkedett
lusra 's gondolatra semmi ſzükség nin
De más felől, lehetetlen Lucanust nem
tsűlni, sőt lehetetlen nem bámúlni n
az, a' maga Herossait beſzélteti, char
reit feſti, ezenkívűl sok sententiáib
mellyeket igazánn való érzés és nem
képzelődés szült. A' stílusa is elég tiſ
úgyhogy e' réſzbenn is haſzonnal ol

Digitized by Google

ni. Legjobb kiadási ezek. *Cum no variorum ſuisque et Scholiaſte Anti- ed. Fr. Oudendorp. Lugd. Bat. 1728. 4. Petr. Burmannus. ed. Lugd. Bat 1740. 4.*

2. *C. SILIUS ITALICUS.* Italica ne- Városból Spanyol Országbann. Született erius alatt 25-benn. Az ékesennſzóllás- és Poësisre advánn magát: amabbann erót, ebbenn pedig Virgiliust tette ma- eleibe például, kiket annyira betsűlt, y erántok való tiſzteletből egyiknek a' culanumát, másiknak pedig a' temető vét vette meg, és az utólsónak ſzületé- napját eſztendőnként meginneplette. Nagy ntetű ember vólt, úgymint a' ki Ró- bann 67-benn, éppenn a' Néró halála endejébenn Consulságot viselt, Asiábann ig azutánn Proconsulságot. Elöregedvénn npaniábann vonta meg magát, és Rómá- n még akkor sem jelent meg, mikor Traianus 99-benn Csáſzari pompával nt. Valamelly kelésnek fájdalmát nem vedhetvénn éhséggel ölte meg magát Úr. ſzül. utánn 100-bann 75. eſztendős rábann; mellyet Plin. Epist. L. III. 7. ír le: „ Erat illi natus *insanabilis ela- us*, cuius toedio ad mortem irrevocabili onſtantia decucurrit". Vagyon Punica nevű nkája 17. könyvekbenn, a' II-dik Poe- si hadról. És így ez is, valamint a' Lu- nus Pharsaliája *Históriai Epos.* Ugyan ért kiváltképpennvaló hiba benne az Is- nek közbenjövetelek, Virgiliust igyekezett vetni de tőle meſzſze marad. Mindazál- l betses munka ez magáért a' Históriá- t, az abba ſzőtt sok régiségekért, Geo- grá-

Digitized by Google

gráphiai és Mythologiai esmeretekért
igaz Poëtai stilusért, a' fő személyek
jába adott beszédekért, mellyekből
középszerű ékesennszóllásbéli tehetség
tzik ki, úgyhogy egy hasznosabb gya
lása alig lehetne az Ifjaknak mintha
beszédeket Prosára vennék. Legjobb ki
si ezek: *Cum Notis Arn. Drakenborch
variorum. Trai ad Rhen. 1717.* 4. —
rietate lectionis et perpetua adnotat
illustravit G. A. Ruperti Götting.
Tom. 2. 8.

4. *C. VALERIUS FLACCUS* (
bus) Setiából (ma Sezza), Campaniáb
a' honnan Setinusnak mondatik: *má*
szerint pedig Pataviumból. Élt Vespa
nus alatt, meghólt 89-benn mintegy
esztendőskorábann: Idő előtt való meg
lálozásáról szomorúann emlekezik Quin
anus de Inst. Orat. X. 1. ezekbenn a'
vaibann: *Multum in Valerio Flacco
per amisimus.* Vagyon Argonautica
Epopoeája az Argonauták utjáról: M
ből hét könyv ép és egész, de a' nyól
dik tsonka. Ezen materiáról már ő el
mások is írtak a' Deák Poéták közzűl,
vezetesenn *Varro Atacinus.* Mindazá
úgy látszik, nem annyira azokat mint
giliust, és kivált Apollonius Rhodiust
vette, a' honnan valamint ezt ő is
túdósann írvánn, gyakorta a' homályo
got el nem kerűlhette. Stilusa igazánn
tai és tiszta, fent is járó, de mérséke
Ezen tulajdonságok mellett betsessé té
e' munkát azok a' Vallásra tartozó rég
gek (Antiquitates Sacrae et Religios

Digitized by Google

lyek abbann hellyel hellyel előfordúl-
, mellyekről Valerius Flaccusnak, mint
i *Quindecim Vir ſacris faciundis et libris*
iciundis vólt, tökélletes esmérete lehe-
Legjobb kiadási ezek: *Cum notis*
orum et Catalogo Argonautarum ed.
. Burmann. Lugd. Bat. 1724. 4. —
notis P. Burmanni integris, ſelectisque
orum et Harles. Altemb. 1781. 8.

egújjabb kiadás a' Bipontumi 1786. 8.

5. *PUBLIUS PAPINIUS STATIUS.*
etett 61-benn Neápolisbann, hol az At-
Rhetorikát tanított. Maga is az Attya
rlése alatt tanúlvánn: még igen ifjú
, mikor Rómábann némely különös al-
natosságokra írt versei által elhíresе-
, és magának Domitiánusnak is esme-
égébe jutott, a' kinél oſztán minden-
kedvességbenn vólt. Rómát 35. eſz-
ős korábann elhagyvánn, Neápolisba
zament, hol eſztendő múlva, meghólt
Úr. ſzül. utánn 96-bann. Ide tartozó
kái ezek:

a. *Thebais* tizenkét könyvekbenn, a'
baei hadról. *Lásd a' Köz. Hist. I. Ré-*
a' 205-dik óldalonn. Követte ebbenn
imachust, kinek Görög nyelvenn ha-
ó titulusú munkája vólt, és *Virgiliust*
Aeneissében. Kidólgozására tizenkét
endőt fordított. Némellyek, kik között
Scaliger és *Grotius* is, ezt a' munkát
d tsak nem eleibe teſzik az Aeneisnek.
ennyit maga Statius sem kívánt, a' ki
felette ſzépenn így rekeſzti bé:

Et

Digitized by Google

Et mea iam longo meruit ratis aequore portun
Durabisne procul, Dominoque legere ſuperſtes
O mihi bis ſenos multum vigilata per annos
Thebai? iam certe praeſens tibi fama benignu
Stravit iter, coepitque novam monſtrare futuri
Iam te magnanimus dignatur noſcere Caeſar,
Itala iam ſtudio diſcit, memoratque iuventus.
Vive precor, *nec tu Divinam Aeneida tenta*
Sed longe ſequere, et veſtigia ſemper adora.
Mox tibi ſi quis adhuc praetendit nubila livo
Occidet, et meriti poſt me referentur honores.

2. *Achilleis*; melybenn Achillesn egéſz életét akarta leírni, mint ezt az munka eleinn maga előadja ekképpenn:

Magnanimum Aeacidem formidatamque Tonan
Progeniem et patrio vetitam ſuccedere coelo,
Diva refer.
Quamquàm acta viri multum inclyta cantu
Moeonio, ſed plura vacant. *Nos ire per omn*
(Sic amor eſt) *Heroa velis*; Scyroque latente
Dulichia proferre tuba, nec in Hectore tracto
Siſtere, ſed tota Iuvenem deducere Troia.

De minthogy tsak eſztendővel kezdett ho zá halála előtt, két könyvnél el nem v gezhetett többet belőle.

A' harmadik munkája melynek ne *Silvae*, az az egyvelges versek, áll öt kön ve

Digitized by Google

vekből? Menyegzői (*Epithalamia*), halotti (*Epicedia*), útat szerentsélltető (*Propemptica*), köszönő (*Eucharistica*), serkentő (*Protreptica*), meggyógyulásért való (*Soteria*), verseket; ezenkívül leveleket, játékokat 's a' t. foglalnak magokbann; mellyeket bizonyos Classisra vinni nem lehet. Legjobb kiadási: Ex Vetustis Exemplaribus recensuit, notas atque emendationes adiecit Jer. Markland. Lond. 1728. 4. — Jó a' Biponti is, mely 1785. 8. jött ki.

6. *CLAUDIUS CLAUDIANUS* Alexandriából. Élt Nagy Theodosius, és annak fiai Honorius és Arcadius alatt. Vitézsége az Eugenius ellen folytatott hadbann 394-benn szemébe tűnvénn Nagy Theodosiusnak: az időtől fogva különös tekintetbenn tartatott. A' következő esztendőbenn trásbéli szép tehetségéért Honoriustól *Notárius*ságra Rómába hivattatott; hol külömbkülömbféle alkalmatosságokra írt verseivel oly nagy betsületet szerzett magának, hogy tiztességére a' Római Tanáts a' Traianus piattzán éttz oszlopot emeltetett. Melyik esztendőbenn hőlt még? nem tudatik. Bizonyosabb, hogy nem vőlt Keresztyén; mivel Augustinusnak *de Civ. Dei L. V. C. 26.* nyilvánn való szavai róla ezek: *Alienus a Christi nomine.* — Hasonlóképpenn Orosius L. VII. c. 35. *Paganus pervicacissimus* névvel említi.

Hogy némellyek Keresztyénnek tartották; abból esett; mivel neve alatt vóltak ollyan versek, mellyekbenn a' Krisztus dítsérődik. De ezeknek a' verseknek nem ő,

Digitized by Google

hanem a' Keresztyén *Claudianus Mame* vólt a' Szerzője, kivel öszvezavarták.,

Tiszta Epósi:

1. *Raptus Proserpinae*, vagy Pro pina elragadtatása, három könyvekb Kár hogy nints meg egészszenn.

2. *Gigantomachia*, vagy Gigások dakozása Jupiter ellen. Ennek is tsa kezdete van meg.

Históriai Epósi:

1. De Bello Gildonico.

2. De Bello Getico.

Vagynak ezenkívül *Panegyrisei*, *Idyllius Epigrammái*, *Levelei*. Vagynak motsko dó versei is, Ruffinus és Eutropius ell két két könyvekbenn. De ezek ide n tartoznak. Nem annyira Poëtai mint R tori tehettséggel bírt. Virgiliust és St ust követte. Legjobb kiadás. Cum va tate lectionis, et interpretatione perpe ed. J. M. Gesner Lipsiae 1759. 2. Vol. 8

A' leírásbann szerentsés vólt Claud nus, nagyonn készenn lévénn nálla a' V gilius expressioi akárminek kifejezésé Valóbann tsudálkozni lehet rajta, hogy i gen és Görög neveltetésű ember lévé úgy el tudta kapni a' Deák stilusbann va tsinosságot, erőt, és fontosságot: kiv abbann az időbenn, a' midőnn már a' R n

Digitized by Google

Birodalom dűlőfélbenn vólt. Claudia-
sok régibb Poëtáknál nagyobb gyö-
űséggel lehet olvasni. És tsak ez is
gé mutatja, hogy az *arany*, *ezüst*, *réz*
ón időkre való osztása az Íróknak
telen.

Ezen eddig előszámlált hat Epicus
ákat a' ki egymásutánn folytábann
ssa által: igen sokat épűlhet; gustusát
an formálhatja; és az írás módja között
külömbség észrevételébenn magát gya-
lhatja. Virgíliusbann a' Felséges gon-
toknak felségesenn való kifejezését;
anusbann a' tüzet és energiát; Statius-
a' nagy tudományt; Siliüsbann és
rius Flaccusbann a' régiségek esmeré-
Claudianusbann pedig kiváltképpen
athatós leírást érezheti.

A' RÓMAI VAGY DEÁK DOGMATICUS VAGY DIDACTICUS POÉTÁKRÓL.

§. 123.

DOGMATICUM vagy *Didacticum* Poëma vagy egész tudományt foglal gábann: vagy pedig tsak kiválasztott ománybéli dólgokról tanít. Mind két tbenn az *Abstractumok*, *Concretumok*-változtatódnak, a' Közönséges kiterje-

Digitized by Google

désű mondások (Propositiones Univers
egygyes példákra (Individuumokra) ve
nek, 's ezek által sokkal felvehetőbb
tétettetnek.

Illyen versek szerzői vóltak:

1. *ENNIUS*, e' következő múnkáib

1. *Epicharmus*, mellyet illyen
Pythagoreus Philosophusnak, a' ki
darussal egy időbenn élt, Περι φυσεως
lusú munkájából fordított.

2. *Euhemerus* vagy *Evemerus*,
sonlóképpenn azon Görög Philoso
utánn készült munka, a' kinek nevét
li. Euhemerus tudniillik, a' ki Macedo
Király Cassander alatt élt, vévénn és
hogy sok Pogány Istenek származási
végire lehet járni a' Históriából; ezt
Hypothesist vette fel, hogy minden Pog
Istenek valaha halandó emberek vólt
és tsak a' későbbi Világ által, vagy
vagy más okból tevődtek Istenekké. H
ezenn Hypothesisnek formát adhatna,
azt erősségekkel is támogathatná:' n
tsak nem minden tartományokat béjá
és mindenütt az emlékeztető épűleteke
koporsókövekenn, Templomokonn való
sokat szorgalmatosann feljegyezte. *L*
Lactant. De Falsa religione I. 11. *Eu*
Praep. Evang. II. 2. *Cic. De Nat Deo*
I. 42. Viszszatérvénn, 's ezenn jegyzé
rendbeszedvénn, Ἱερα αναγραφη, *Historia*
cra nevű munkát készített, melybenn
mint Ciceró szóll (a' felhozott helyenn

Digitized by Google

et mortes et sepulturae demonstratae sunt Deorum. Ennius ezt a' munkát Deák versekbenn Deák nyelvre fordította, de sem a' fordítás sem az eredeti példa meg nem maradt, némely darabokonn kívűl, mellyeket öszveszedett 's megvilágosítva kiadott *Hieron. Columna* Neapoli 1590. 4.

3. *Phagesia* vagy *Phagetica*, az az, azokról a' halakról mellyek legjobb ízűeknek tartattak. Ez is fordítás vólt, *Archestratus*ból.

2. *TITUS LUCRETIUS CARUS*, kinek állapotjáról tsak ennyi tudódik, hogy *Római Eques* vólt, és hogy valamely szerelem gerjesztő ital által, mellyet a' végre hogy a' szeretetbenn álhatatos légyen vagy tulajdon Felesége, vagy Lucilla névű Aszszony adott bé néki, megtéholyodvánn 's helyes esze tsak közbenn közbenn jövénn meg; vagy tudva és önként, ezenn állapotja megúnásából, vagy pedig mikor az őrültség reájött eszénn nem lévénn maga magát megölte, Kr. Ur. szül. előtt 51-benn, 44. esztendős korábannn. Ekkor már 19. esztendős lévénn Virgilius, őtet esmerhette. Van *De Rerum Natura* hat könyvből álló munkája; mellyet az Epicurus Systemája szerint készített, és C. Memmius Gemellus nevű Római Túdós embernek ajánlott; kivel nagy baráttságbann élt. Ennius Epicharmusát szeme előtt tartotta: de annál tsinosabbann írt. *Empedocles*sel pedig, ki sokkal ő előtte, ugyan azon matériáról Görögűl írt, mintegy vetélkedett. Erről a' munkáról már a' Régiek nagy ítélettel vól-

Digitized by Google

tak, a' honnan. Ovidius Amor. I. 15. 23. így ſzóll arról:

Carmina ſublimis tunc ſunt peritura Lucreti
Exitio terras cum dabit una dies.

A' tulajdonságok a' mellyek azt kedveltetik ezek; a' könnyen folyó és világos stilus, a' talpra esett hasonlatosságok, a' ſzép episodiumok, a' közönséges életből vett sok haſznos dólgok, a' tsínos exordiumok, mellyek az olvasót kiváltképpenn gyönyörködtetik. A' Gondolatoknak rendi és folyása benne ez:

I. KÖNYV. Elsőbenn is *Venust*, vagy is Venus képébenn a' Kikeleti ábrázatbann lévő Terméſzetet hívja segítségűl. Noha tudniillik mint Epicurus követője a' terméſzetbenn semmit az Isteneknek nem tulajdonít, még is mint Poéta ſzépenn él azoknak nevével, és a' róllok való Poétai Históriákkal a' maga tzéljára. Azutánn ezt a' tételt (Propoſitio) állítja meg, hogy a' semmiből semmi sem ſzármazhatik (ex nihilo nihil fieri); és hogy semmise változhatik semmivé (in nihilum nil poſſe reverti). Melyből azt hozza ki, hogy talám a' dólgok *létetői* (elementumi), (valamint ezektől a' ſzóktól *alſzom*, *élek*, vagynak ezek a' ſzavaink, *altató*, *éltető*: úgy ettől *lejzek* lehet talam *létető*), öröktólfogvavalók. Minthogy pedig Epicurus ſzerint, első Elementumoknak az Atomusokat tette, és azt tartotta, hogy a' *Matériát* ezek téſzik: innen ismét ezt a' következést tsinálta, hogy tehát a' Matéria örök-

Digitized by Google

ktőlfogvaváló. A' Matéria más név-
nevezödik Testnek (corpus). Sok test
zog, és így úgymond kell lenni üresség-
(inane, vel ſpatium), a' Terméſzet-
n. Az egéſz Világ (univerſum) tehát
egyébből hanem testből, és üresség-
áll.

Mindent egyebet úgy nézhetni mint
ek a' kettőnek *eventumát* vagy *coniun-*
ndt.

rgo praeter INANE, et CORPORA, tertia per ſe
ulla poteſt rerum in numero natura relinqui;
ec quae ſub ſenſus cadat ullo tempore noſtros,
ec ratione animi quam quisquam poſſit apiſci.
am quaecunque cluent: aut his CONIUNCTA
duabus
ebus ea invenies; aut harum EVENTA videbis.
ONIUNCTUM eſt id, quod nunquam ſine per-
niciali
iſcidio potis eſt ſeiungi ſeque gregari:
ondus uti ſaxis, calor ignibu', liquor aquai,
actus corporibus cunctis, Intactus Inani.
ervitium contra, Libertas, Divitiaeque,
aupertas, Bellum, Concordia, coetera, quorum
dventu manet incolumis natura abituque,
aec ſoliti ſumus ut par eſt EVENTA *vocare.*

V. 445. —— 460.

ſzámlálja az időt is ezekbenn a' ſza-
ɔann:

Digitized by Google

TEMPUS item per se non est, sed rebus ab ipsis
Consequitur sensus, transactum quid sit in aevo;
Tum quae Res instet; quid porro deinde sequatur;
Nec per se quemquam TEMPUS sentire fatendum est,
Semotum ab rerum motu, placidaque quiete.
V. 460. —— 465.

Ezekután tanít az Atómusokról, mellyeknek corpuscula nevet ád, és azokat merőknek (Solida), elaprózhatatlanoknak (Insecabilia), örök-tólfogvavalóknak (aeterna), és szám 's végnélkül valóknak (Infinita), mondja.

Utóljára *Heraclitust*, *Empedoclest*, és *Anaxagorást* tzáfolja meg. Lásd ezeknek értelmét a' *Görög Philosophus*ok között.

Bérekesati ezt a' Könyvet azoknak kinevetésével, kik azt hitték, hogy a' Világnak bizonyos *Középpontja* (centruma) van, melyre vitetnek természettel minden dólgok.

Illud in his rebus longe fuge credere, Memmi,
In MEDIUM summae (quod dicunt) omnia niti,
Atque ideo mundi naturam stare sine ullis
Ictibus Externis, neque quoquam posse resolvi
Summa atque Ima, quod in MEDIUM sint omnia nixa.
(Ipsum si quidquam posse in se existere credis
Et quae ponderea sunt sub terris, omnia sursum
Nitier, in terraque retro requiescere posse,

Ut

Digitized by Google

per aquas quae nunc rerum simulacra videmus)
fimili ratione animalia *fuppa* & vagari
ontendunt, neque poſce terris in loca coeli
ecidere inferiora magis, quam corpora noſtra
onte ſua poſſint in coeli templa volare:
i quum videant ſolem, nos ſidera noctis
ernere, et alternis nobiscum tempora coeli
ividere, et noctes pariles agitare diesque.
d vanus flelidis haec omnia finxerit error,
nplexi quod habent perverſe prima vi ai
am MEDIUM nihil eſſe poteſt, ubi inane le-
cusque
finita. — V. 1051. — 1070.

uppa annyit téſzen, mint *Supina* ettől a' régi
Deák ſzótól; *Suppus* vagy *jupus*, mely a'
*Supinus*sal egyre megyen ki.

Ezen értelemnek megtzáfolására azzal
l, hogy némely testek önként magok-
felfelé mennek, mint a' tűz, gőz. Lásd
086-dik és azt követő Verseket.

. KÖNYV. Kezdődik a' Philosophia ta-
s dítséreténn, mely mondhatatlan ſzép-
Exordium így van:

avé, mari magno turbantibus aequora ventis,
terra magnum alterius ſpectare laborem:
n, quia vexari quemquam eſt iucunda voluptas,
l, quibus ipſe malis careas, quia cernere ſua-
ve eſt.

Digitized by Google

Svave etiam, belli certamina magna tueri
Per campos inſtructa, tua ſine parte pericli
Sed nil dulcius eſt, bene quam munita tenere
Edita doctrina Sapientum templa ſerena;
Deſpicere unde queas Alios, paſſimque videre
Errare, atque viam palanteis quaerere vitae,
Certare ingenio, contendere nobilitate,
Noctes atque dies niti praeſtanti labore
Ad ſummas emergere opes rerumque potiri.
O miſeras hominum mentes! o pectora coeca!
Qualibus in tenebris vitae, quantisque periclis
Degitur hoc aevi, quodcunque eſt! nonne videre
Nil aliud ſibi naturam latrare, niſi ut, quum
Corpore ſeiunctus dolor abſit, mente fruatur
Iucundo ſenſu, cura ſemota metuque?

Ezekkel és más hasonlókkal a' Philosophia tanúlására serkentvénn Memmiust: hozzákezd az Atomusoknak, vagy a' mint maga nevezi; a' magvaknak (ſemina) minéműségéről való elmélkedéshez. Két minéműséget tulajdonít pedig azoknak; úgymint *Mozgást* és *Figurát*. A' Mozgását az Atomusoknak megmutatja a' dólgok' ſzármazásából. Tartja pedig azt lefelé való mozgásnak, minthogy az Atomusok nehézséggel bírnak: de nem egéſzſzenn egyenes lineábann valónak, mivel úgy úgymond semmi valóság nem ſzármazhatnék azokból; kivált ſzabadonn tselekvő valóság (Liberum Agens) éppenn nem. Azt mondja tehát hogy az Atomusok mozgása a' le-

Digitized by Google

lefelé való egyenes líneától egy kevéssé elhajlik.

Ne mens ipsa neceſſum
Inteſtinum habeat cunctis in rebus agendis,
Et devicta quaſi cogatur ferre patique:
Id facit exiguum CLINAMEN Principiorum
Nec regione loci certa, nec tempore certo.

V. 289. —— 294.

Ugyan ezen mozgásról azt tanítja: hogy az örök̃tőlfogva egyformánn mégyen, és hogy azt kéttségbe nem hozhatni még azért, hogy az ember nem látja, vagy nem tapaſztalja: mert az Atomusoknak semmi érezhető minéműségei nintsenek, p. o. ninţs ſzínek, sem ízek, sem pedig melegség vagy hidegség nintsen bennek, 's a' t.

A' mi az Atomusoknak, úgymint a' dólgok első *magvai*nak második tulajdonságát a' figúrát illeti, arról azt tanítja, hogy nem minden Atomus egyforma, hanem, némellyik gömböjű, némellyik négy ſzegeletű; egygyik síma, másik darabos és éles, másik ismét horgas 's 'a t. És innen van a' Testek között való külömbség, hogy tudniillik egygyik édes, másik keserű, némellyik lágy, némellyik pedig kemény 's a' t. Mindazáltal nem mondja, hogy valamely Test, egyforma figúrájú Atomusukból állana: sőt inkább azt igyekezik megmutatni, hogy minden *Concretum*bann külömböző formájú Atomusok vagynak egygyesítve.

Utól-

Digitized by Google

Utóljára azt sürgeti, hogy véghetetlen sok Világok vagynak (Mundos esse Infinitos), de azt éppenn más Principiumbói, mint a' mai Mathematicusok szokták, és ugyan azért ez a' hely igen nevezetes.

Quaerit enim ratione animus, quum summa loci sit
Infinita foris, haec extra moenia mundi;
Quid sit ibi porro quo prospicere usque velit mens,
Atque animi iactus liber quo pervolet ipse,
Principio, nobis in cunctas undique partes
Et latere ex utroque infra supraque per omne
Nulla est finis (uti docui), res ipsaque per se
Vociferatur, et eluget natura Profundi.
Nullo iam pacto verisimile esse putandum est,
Undique quum vorsum spatium vacet infinitum
Seminaque innumero numero, summaque profunda
Multimodis volitent aeterno percita motu:
Hunc unum Terrarum Orbem, Coelumque creatum,
Nil agere illa foris tot corpora Materiai;
Quum praesertim hic sit natura factus, et ipsa
Sponte sua forte offensando, semina rerum
Multimodis, temere, inoassum, frustraque, coacta
Tandem concrerint ea, quae conjecta repente
Magnarum rerum fierent exordia semper,
Terrai, Maris et Coeli, generisque animantum.
Quare etiam atque etiam tales fateare necesse est
Esse alios alibi congressus Materiai,
Qualis hic est, avido complexu quem tenet Aether.

Prae-

Digitized by Google

Praeterea quum Materies eſt multa parata:
Quum locus eſt praeſto: nec res, nec cauſa moratur
Ulla: geni debent nimirum, et confieri res.
Nunc et ſeminibus ſi tanta eſt copia, quantam
Enumerare aetas animantum non queat omnis:
Visque eadem, et natura manet, quae ſemina rerum
Coniicere in loca quaeque queat, ſimili ratione,
Atque huc ſunt coniecta: neceſſe eſt confiteare,
Eſſe alios aliis terrarum in partibus orbes,
Et varias hominum gentes, et Secla ferarum.
Hue accedit, ut in ſumma res nulla ſit una,
Unica quae gignatur, et unica, ſoláque creſcat.

Quapropter Coelum ſimili ratione fatendum eſt,
Terramque, et Solem, Lunam, Mare, ceetera quae ſunt,
Non eſſe unica, ſed numero magis innumerali.

V. 1043. — 1085.

III. KÖNYV. Következik az arról való tanítás, mik azok, mellyek az Atomusokból leſznek? és ez tőlti bé mind a' négy hátra lévő könyvet. Ebbenn a' harmadikbann ugyan az Epicurusra ruházott dítséretek utánn beſzél a' *lélek*ről *de Anima et de Animo*, mellyeket egymástól úgy külömböztet meg; hogy az elsőbenn a' testet mozgató erőt (facultatem loco motivam); az utólsóbann pedig az Indúlatoknak, hajlandóságoknak, és a' Lélek felsőbb tehettségeinek egygyütt létét érti, 's

ugyan

ugyan azért ennek ſzékivé a' ſzívet téſzi: amarról pedig azt mondja, hogy az az egéſz testbenn el van oſzolva. Mind kettőnek testi terméſzetet ád, ezenn az okonn: mivel úgymond az *Anima* tsak akkor mozdítja a' testet, mikor ahoz az Animus hozzáér. Már pedig a' mint másutt ſzólt: *Tangere vel tangi niſi corpus nulla poteſt res.* Tovább azt tanítja, hogy a' Lélek a' legvékonyabb, legsímább, és leggömbölyűbb Atomusokból áll.

— — parviſſima corpora quanto
Et laeviſſima ſunt, ita mobilitata feruntur.
At contra, quo quaeque magis cum pondere magno,
Aſperaque inveniuntur: eo ſtabilita magis ſunt.
Nunc igitur, quoniam eſt Animi natura reperta
Mobilis egregie: perquam conſtare neceſſe eſt
Corporibus parvis et laevibus atque rotundis.

V. 200. — 206.

Azutánn igen hoſzſzasonn, úgymint huſzonnyóltz erősségekkel azt igyekezik megmutatni, hogy a' Lélek halandó: ebből pedig azt a' következést formálja; hogy a' haláltól nem lehet félni. Utóljára a' Poéták meséinek a' Pokolbéli büntetésekről helyesebb magyarázatott ád, és ez egy a' legſzebb helyei közzűl Lucretiusnak:

Sed Tytios nobis Hic eſt, in amore iacentem
Quem volucres lacerant, atque exeſt anxius angor;
Aut alia quavis ſcindunt cupedine curae.
Siſyphus in vita quoque nobis ante oculos eſt,
Qui

Digitized by Google

Qui petere a populo fasces saevasque secures
Imbibit, et semper victus tristisque recedit.
Nam petere imperium, quod inane est nec datur unquam,
Atque in eo semper durum sufferre laborem:
Hoc est, adverso nixantem trudere monte
Saxum, quod tamen a summo iam vertice rursum
Volvitur, et planì raptim petit aequora campi.
Deinde animi ingratam naturam pascere semper,
Atque explere bonis rebus satiareque nunquam,
Quod faciunt nobis annorum tempora, circum
Quum redeunt, foetusque ferunt variosque lepores,
Nec tamen explemur vitai fructibus unquam:
Hoc (ut opinor) id est, aevo florente puellas
Quod memorant, laticem pertusum congerere in vas:
Quod tamen expleri nulla ratione potestur.
Cerberus et furiae iam vero, et lucis egenus
Tartarus, horriferos eructans faucibus aestus,
Haec neque sunt usquam, neque possunt esse profecto.
Sed metus in vita poenarum pro malefactis
Est insignibus insignis, scelerisque lucla
Carcer, et horribilis de saxo Iactu' deorsum,
Verbera, Carnifices, Robur, Pix, Lamina Taedae,
Quae tamen etsi absunt: at mens sibi conscia facti
Praemetuens, adhibet stimulos, torretque flagellis;

Nec

Digitized by Google

Nec videt interea, qui terminus esse malorum
Possit; nec quae sit poenarum denique finis:
Atque eadem metuit magis haec ne in morte gravescant.
Hinc Acherusia fit, stultorum denique vita.
V. 1006. — 1036.

IV. KÖNYV. Tanít az érzésről (de sensatione), elsőbenn ugyan az ébrenn, aztánn pedig az alvásközbenn való erzésről; és mind kettőt igen tsudálatosann valamely felette vékony képetskéknek (εἴδωλα *simulacra*) (mellyek a' felső színéről jövénn a' testeknek, a' levegő égbenn repdesnek), az érző eszközökbe való ütődéséből magyarázza. Azutánn a' Sceptieusok ellen disputál, és azt állítja: hogy igaz esméretet tsupánn érzés vagy tapasztalás által lehet szerezni, melyről való több szavai között e' következendők igen nevezetesek:

„ Denique, nil Sciri si quis putat, id quoque nescit,
„ An Sciri possit, quoniam nil Scire fatetur. —
„ Et tamen hoc quoque uti concedam Scire, at id ipsum
„ Quaeram (quum in rebus veri nil viderit ante),
„ Unde sciat quid sit Scire et Nescire vicissim?
„ Notitiam veri quae res falsique creârit?
„ Et Dubium Certo quae res differre probarit?
„ Invenies primis ab sensibus esse creatam
„ Notitiam Veri, neque Sensus posse refelli:
„ Nam majore fide debet reperirier illud,

„ Spon-

„ Sponte ſua veris quod poſſit vincere Falſa.
„ Quid maiore fide porro, quam Senſus haberi
„ Debet? An ab ſenſu falſo Ratio orta valebit
„ Dicere eos contra, quae tota ab ſenſibus orta eſt?
„ Qui niſi ſint veri, Ratio quoque falſa ſit omnis,

V. 471. — 487.

Végre a' képzelődést és Gondolkodást ſzinte azon módonn magyarázza mint az érzést 's a' t.

V. KÖNYV. Az Epicurus dítséretei utánn a' Világ réſzei íratnak le, külömbkülömbféle erősségek hozatnak fel, annak megmutatására, hogy a' Világ valamikor egyſzer kezdődött, és örökké tartó nem léſzen; és itt fordúl elő amaz igen nevezetes és ſzép hely:

Praeterea, ſi nulla fuit genitalis origo
Terrai et Coeli, ſemperque aeterna fuere:
Cur ſupra bellum Thebanum, et funera Troiae,
Non alias alii quoque res cecinere Poëtae?
Quo tot facta virum toties cecidere? Nec uſquam
Aeternis famae monumentis inſita florent?
Verum (ut opinor) habent novitatem. Summa, recensque
Natura eſt mundi, neque pridem exordia cepit.
Quare etiam quaedam nunc Artes expoliuntur,
Nunc etiam augeſcunt; nunc addita navigiis ſunt
Multa: modo organici melicos peperere *ſonores.* †

V. 325. — 335.

† Van

Digitized by Google

† Van ettől a' *Nominativus*tól: *Sonor, oris*, mely hangot tészen. *Melicus--sonor*, Mu'sikai hang.

Tovább a' Nap, Hóld, és Tsillagok, minden Astronomia ellen, éppenn ollyan nagyságúaknak mondódnak, a' millyeneknek látszanak. A' Téli és Nyári rövid napnak, az egymást felváltó Nappalnak és éjjelnek, a' hajnalnak, a' Nap és Hóld fogyatkozásainak okai kereső dnek. A' fűvek, fák, madarak, oktalan állatok és emberek származásának magyarázása utánn pedig, azoknak kik az első Világbann éltek, testbeli ereje, élések módja, szokása, hajlandósága, hajléka, házassága íródik le; a' nyelvnek vagy beszédnek eredetivel egygyütt. Végre a' pallérozódásnak kezdete, menetele és következései, a' külömbkülömbféle, mesterségeknek származása, a' Vallás eredete, felette szépenn: de némellyekbenn hibásann adatik elő.

VI. KÖNYV. *Epicurus*nak; 's azzal egygyütt *Athenae*nek dítséreteit, követi a' Levegőégbeli jelenségekről és viszontagságokról (de Meteoris) való tanítás: előszször ugyan a' menydörgésekről, villámásokról, és menykövekről: azutánn a' tüzes forgó szélről (*Prester*, ettől a' Görög szótól πρηθω égek) ezekbenn:

Quod superest, facile est ex his cognoscere rebus,
Πρηστῆρας Graii quos ab re nominitarunt,
In mare qua missi veniant ratione superne.
Nam fit; ut interdum tanquam demissa columna

In

Digitized by Google

In mare de Coelo deſcendat, quam freta circum
Ferviſcunt graviter ſpirantibus incita flabris:
Et quaecunque in eo tum ſunt deprenſa tumultu
Navigia, in ſummum veniunt vexata periclum.

Végre pedig a' felhőkről, esőről, ſzivárványról, hóldról, ſzélről, kőesőről 's a't. Annakutánna a' földindúlás okai hoſzſzann előadatnak; a' Tengerről, az Aetnáról, a' Nilusról, a' rendkivűlvaló jelenségekről vagy Phaenomenonokról, a' Magnesről 's a't. figyelmetességet érdemlő jegyzések tevődnek. Utóljára e' Könyv a' nyavalyák okainak, és a' Peloponnesusi Had idejére eső Athenaei kegyetlen Pestisnek leírásával rekeſztődik bé.

Említett dítséretes tulajdonságinn kívűl, tsak azért is igen betses a' Lucretius munkája, hogy abbann az Epicurus tudománnya tiſztánn megmaradt. Megvilágosítására legtöbb munkát fordítottak *Lambinus*, *Gifanius*, és kivált *Creech*; kiknek jegyzéseit mind egygyütt találhatni a' *Havercamp* kiadásábann *Lugd. Batav.* 1725. 2. Vol. 4. Ezen kiadásnak mindöſſze 820. Exemplumi vagynak, mellyek közzűl *Havercamp* mindeniknek aláírta a' nevét, 's egyſzersmind azt is, mellyik Exemplum hanyadik a' 820 közzűl. A' Debretzeni Reformatum Collegium Bibliothekájábann a' 417-dik vagyon. Különös dolog, hogy *Creech Tamás* utóljára 1709-bann, 40. eſztendős korábann, éppenn a' Lucretius sorsára jutott.

3. *P. VIRGILIUS MARO.* Kiváltképpenn íde tartozik a' *Georgicá*jára nézve,

Digitized by Google

mely munka négy könyvekbenn a' Mezei Gazdaságról tanít (Γεωργος, tulajdonképpenn *földmivelőt*, *szántóvető embert*, átaljábann pedig *Mezei Gazdát* tészen. Innen Γεωργικος, η, ον, Mezei Gazdaságról valót: τα γεωργικα pedig, alattaértődvénn συγγραμματα, *Mezei Gazdaságról való Irást*, vagy munkát jelent).

Ennél a' Didactícum Poëmának tökélletesebb példája nintsen. Virgiliusnak is minden munkái között elsőnek mondhatni: mind azért, mivel ebbenn minden Vezető nélkül ment, Hesiodusból keveset vagy semmit se vett: mind pedig azért, mert legjobbann és legtökélletesebbenn ki van dólgozva, és tsinosítva. A' szárazságnak, mely hogy a' Didactícum Poëmának vagy egy vagy más részébenn ki ne tessék, tsaknem óhatatlan: itt semmi nyoma nintsen. A' rend erőltetés nélkül való, a' gondolatok egymásból lántzszem módjára függők, a' hasonlatosságok helyeikenn lévők: az eltérések (Digressiók) szépenn és rendesenn esők, mint p. o. a' Hazafiak között való Hadnak következései az első Könyvbenn, a' Mezei élet dítséretei a' másodikbann, a' Noricumi Pestis leírása a' harmadikbann; az Aristaeusról való mese a' negyedikbenn. Mind ezekhez hozzávévénn azt is, hogy jóllehet a' munka paraszt dólgokról van írva; még is abbann a' stílusnak alatsonyann való járása, darabossága, az alatsony 's közrendbeli kifejezések tsinosann elkerűlődnek: könnyenn ál-

tal

tal lehet látni, hogy Horatius Serm. I. 10. 44. 45. hellyesenn ítélt ekképpenn:

— — — Melle atque facetum
Virgilio annuerunt gaudentes rure Camoenae.

4. *AEMILIUS MACER* Veronából, Ovidiusnak nagy barátja volt. Meghólt 18. esztendővel Kr. Úr. születése előtt. Írt Didacticum Poëmát, Természeti Históriára tartozó matériáról, úgymint: a' *madarakról*, *kígyókról*, *füvekről*; mint ez Ovidiusból megtetszik, a'-ki Trist. IV. 10. 43. 44. így szól:

Saepe suas volucres legit mihi grandior aevo,
Quaeque nocet serpens, quae iuvet herba, Macer.

De ebből diribdarab maradványoknál nints meg egyéb. A' mely munka *De Herbarum virtutibus*, *Aemilius Macer* neve alatt vagyon, sokkal későbbi, és hihető, Nagy Károly Tsászár idejében nn írattott. Mindazáltal így is betsbenn tartatik: minthogy belőle mitsoda állapotbann volt légyen a' Botánica a' Közép századokbann? megítélhetni.

5. *QUINTUS HORATIUS FLACCUS.* Lásd életét alább a' Lyricus Poëták között. Az Ars Poëticára nézve, mellyet a' szokás már Didacticum poëmává tett, ide számlálódhatik: noha az igazabbann a' Pisóknak szólló levél, mely a' többi levelektől tsak hosszabb voltára nézve szakasztódott el. Innen van, hogy nints is abbann szó minden nemeiről a' Poësisnek, hanem leginkább tsak a' Rómaiak *Drámá-*

Digitized by Google

járól. Mindazáltal tagadni nem lehet, hogy így is több tanúságot lehet abból venni, mint akármely más munkájából Horatiusnak.

6. *GRATIUS FALISCUS.* Született a' Faliscusok földénn, mely Etrúriához tartozott; és élt Ovidius idejében, a' ki róla ex Ponto Libr. IV. ep. 16. v. 33. így emlékezik:

„Aptaque venanti Gratius arma daret;

tzélozvánn azon munkájára, mellyet Cynegeticon titulus alatt a' Vadáſzatról írt, ſzép, és tiſzta stilusú, de nem könnyenn folyó versekbenn. *Lásd P. Burmanni Poët. Lat. min.*

7. *P. OVIDIUS NASO.* Lásd életét alább az Elegiacus Poëták között. Ide tartozó munkái.

1. Ars amandi három könyvekbenn. Formájára nézve egy a' legtökélletesebb Didacticum Poëmák közzűl, nemkülömbenn

2. De remedio amoris, és

3. De medicamine faciei. (de a' mely tsak darabba maradt meg), ollyan munkák, mellyeknek Didactica formája ellen ſzó nem lehet. Kár hogy ſzép elméjét és előadásbeli tehettségét jobb dólgokra nem fordította.

4. Halieuticon (ἁλιευτικῶν) fragmentum. Tanít a' halaſzatról és a' halak terméſzetéről. Betses maradvány a' Terméſze-

Digitized by Google

ſzeti Históriára nézve: mivel abbann a' Pontusi halak íródnak le. Erre a' munkára tzéloz Plinius, midőnn H. N. XXXII. C. 11. a' tengeri halaſzatról beſzéllvénn így ſzóll: *His adiiciemus apud Ovidium poſita nomina, quae apud neminem alium reperiuntur: ſed fortaſſis in Ponto naſcuntur, ubi id volumen ſupremis ſuis temporibus inchoavit.*

8. *MARCUS MANILIUS.* Sem nevéről, sem Hazájáról, sem idejéről bizonyost nem tudhatni. Neve, hol Maniliusnak, hol Manliusnak, hol Malliusnak íródik. Hazájáról senki nem emlékezik, úgy ſzintén idejéről sem. Ez utólsóhoz mindazáltal hozzá lehet vetni azokból a' nyomokból, mellyek az ő Astronomiájáról írt munkájábann találtatnak. Ezek a' nyomok az Augustus idejére mutatnak. Illyenek:

1. Hogy az első könyvbenn, a' 7-dik verstől a' 10-dikig nyilvánn Augustust, láttatik leírni ezekbenn:

Nunc mihi tu Caeſar; *patriae* princepsque *pater*que,
Qui regis *Auguſtis* parentem legibus orbem,
Conceſſumque *patri* mundum Deus ipſe mereris,
Das animum, viresque facis, ad tanta canendum.

2. Hogy ugyan azon első könyvnek 897, és 898-dik verseibenn, a' Város tsúfos megverettetését illeti: a' negyedik könyvnek 763, és 764-dik verseibenn pedig, Tiberiusnak, Rhodusbann való tartózkodásáról, mely Augustus alatt esett, így emlékezik:

Digitized by Google

— — Felix terraque marique
Eſt Rhodus, hoſpitium recturi Principis orbem.

3. A' Stilusa leginkább von az Augustus idejéhez, nem tsak tiſztaságára, hanem más tulajdonságira nézve is. A' munka állott hét könyvekből: de tsak öt van meg belőle, a' közzűl is az utólsó tsonka. Ezeknek Summája ide megyen ki:

Az első Könyvbenn: Caeſar Mercuriussal, mint Astronomia találójával segítségűl hívódik. Merkurius találmányi előszámláltatván: elsőbenn a' Világ eredete, azutánn az Ég-golyóbisa (Globus Coeleſtis) íródik le.

A' második Könyv eleinn igen ſzépenn az adódik elő, hogy Homerusonn 's Heſiodusonn kezdvénn, senki a'tőle felvett matériáról nem írt a' Poëták közzűl. Melyre nézve magához való egéſz bizodalommal így ſzóll a' Poëta: v. 57. — 59.

Noſtra loquar. Nulli vatum debebimus orſa:
Nec furtum, ſed opus veniet; ſologue volamus
In Campum curru: propria rate pellimus undas.

Azutánn Astrologusi módonn beſzél, a' tsillagok erejéről, mellyel azok, akár egygyütt, akár egygyenként bírnak.

A' harmadik Könyvbenn, elől, azt íria le a' Poëta: az ő Thémája mely nehéz más Thémákhoz képest? A' többek között v. 26. —— 35.

Fa-

Digitized by Google

— Facile eſt ventis dare vela ſecundis;
Foecundumque ſolum varias agitare per artes;
Auroque, atque ebori decus addere, cum rudis ipſa
Materies niteat: ſpeciosis condere rebus
Carmina, vulgatum eſt opus, et componere ſimplex.
At mihi per numeros, ignotaque nomina rerum,
Temporaque, et varios caſus momentaque mundi
Signorumque vices, partesque in partibus ipſis,
Luctandum eſt: quae noſſe, nimis; quid? dicere quantum eſt?
Ordine quid proprio? pedibus quid iungere certis?

Azutánn a' Fátumról beſzél, és arról, minémű egybeköttetésbenn van az a' tsillagokkal? Ez áltat a' Horoscopusra vezetődvénn; arról a' többek között így tanít. v. 178. — 200.

Cum tibi naſcentis percepto tempore, forma
Conſtiterit Coeli, Stellis ad ſigna locatis,
Transverſo Phoebus ſi cardine celſior ibit,
Qui tenet exortum, vel qui demergit in umbras:
Per tempus licet affirmes natum eſſe diei.
At ſi ſubiectis Phoebus fulgebit in aſtris
Inferior, dextra laevaque tenentibus Orbem
Cardinibus: noctis fuerit per tempora natus.
Haec tibi cum fuerint certo diſcrimine nota,
Tunc ſi forte dies naſcentem exceperit alma,
A Sole ad Lunam, numerabis in ordine partes

Digitized by Google

Signorum: ortivo totidem de cardine duces
Quem bene partitis memorant Horoſcopon athlis.
Id quodcunque igitur numerus pervenerit aſtrum,
Hoc da fortunae. Iunges tunc caetera ſignis
Athla ſuis, certo ſubeuntibus ordine cunctis.
At cum obducta nigris nox Orbem texerit alis,
Siquis erit, qui tum materna exceſſerit alvo:
Verte vias, ſicut naturae vertitur ordo.
Conſule tunc Phoeben imitantem lumina fratris
Semper et in proprio regnantem tempore noctis.
Quotque ab ea Phoebus partes et ſigna recedit,
Tot numetare iubet, fulgens Horoſcopus a ſe.

A' negyedik Könyv azonn kezdődik, hogy mindent a' *Fatum* igazgat, és ez igen kellemetesenn így adódik elő v. 1. — 27.

Quid tam ſollicitis vitam conſumimus annis?
Torquemurque metu coecaque cupidine rerum?
Aeternisque ſenes curis cum quaerimus aevum,
Perdimus, et nullo votorum fine beati
Victuros agimus ſemper, nec vivimus unquam?
Pauperiorque bonis quisque eſt, quo plura pararit?
Nec quod habet numerat; tantum quod non habet optat?
Cumque ſibi parvos uſus natura repoſcat,
Materiam ſtruimus magnae per vota ruinae?
Luxuriamque lucris emimus, luxuque rapinas?
Et ſummam ſenſus pretium eſt effundere cenſum?

Sol-

Digitized by Google

Solvite mortales animos, curasque levate
Totque supervacuis vitam deplete querelis
Fata regunt orbem, certa fiant omnia lege,
Singula per proprios fignantur tempora caſus.
Naſcentes morimur, finisque ab origine pendet.
Hinc et opes et regna fluunt, et ſaepius orta
Paupertas; artesque datae, moresque creatis,
Et vitia, et clades, damna et compendia rerum.
Nemo carere dato poterit, nec habere negatum;
Fortunamque ſuis invitam prendere votis,
Aut fugere infiantem. Sors eſt ſua cuique ferenda.
An niſi fata darent leges vitaeque necisque,
Fugiſſent ignes Aeneam? Troia ſub uno
Non everſa viro fatis viciſſet in ipſis?
An lupa proiectos nutriſſet Martia fratres?
Roma caſis enata foret? 's a' t.

Itt oſztán több példák is hozódnak fel, mellyek mind igen jól vagynak mind válaſztva, mind leírva, kivált e' kettő, v. 50. — 62.

Quis te Niliaco periturum littore Magne,
Poſt victas Mithridatis opes, Pelagusque receptum,
Et tres emenſo meritos ex orbe triumphos,
Cum iam etiam poſſes alium componere Magnum,
Crederet; ut corpus ſepeliret naufragus ignis,
Eiectaeque rogum facerent fragmenta carinae?
Quis tantum mutare poteſt ſine numine fati?

III-

Digitized by Google

Ille etiam coelo genitus, coeloque receptus,
Cum bene compositis victor civilibus armis
Iura togae regeret, toties praedicta cavere
Vulnera non potuit: toto spectante Senatu
Judicium dextro relinens, nomenque cruore
Delevit propria, possent ut vincere Fata.

Ezek utánn következnek a' XII. Égi Jegyekből való jövendölés módjai, meghatározódván, mellyik Jegy alatt mitsoda sorsú és terméſzetű emberek ſzületnek, p. o. a' *Kos* alatt gyapjúval bánók, ruhaſzinálók, álhatatlanok, félénkek: a' *Bika* alatt ſzántóvetők, dítséret ſzeretők, halgatók, erőssek: a' *Kettős Jegy* (Gemini) alatt Mu'ſikusok, Kántorok, Astronomusok, vídámok: a' *Rák* alatt u'ſorások, nyeréség kívánók: az *Oroſzlán* alatt *Vadá*ſzok, egyenes ſzívűek, haragra hajlandók; de könnyen megengeſztelhetők: a' *Szűz leány* alatt Túdósok, Orátorok, Notáriusok, mind a' virtusbann, mind a' vétekbenn magokat mérsóklők: a' *Kent* alatt, mérők, ſzámvetők, Törvénytúdók, Törvényhozók, Bírák; a' *Scorpió* alatt hadakozók, vagdalkozók 's a' t.

Végre a' föld réſzeit előſzámlálván azt is megmondja, mellyik Tartomány mitsoda Jegy alatt van; és egyſzersmind arra az ellenvetésre, melybenn az Égi testeknek vi'sgálása emberi erőt és tehetséget haladó munkának mondatik, megfelel. Hol az ember méltóságát magaſztalván, a' többek köztt így ſzóll: v. 893. — 910.

Quid

— — Quid mirum noſcere mundum
Si poſſint homines, quibus eſt et mundus in ipſis,
Exemplumque Dei quisque eſt in imagine parva?
An quoquam genitos, niſi coelo, credere fas eſt
Eſſe homines? proiecta iacent animalia muta
In terra, vel merſa vadis vel in aëre pendent:
Et quia conſilium non eſt, et lingva remiſſa;
Omnibus una quies, venter ſomnusque per artus.
Unus in inſpectus rerum viresque loquendi
Ingeniumque capax, variasque educitur artes.
Hic partus, qui cuncta regit, ſeceſſit in urbes,
Edomuit terram ad fruges, animalia cepit,
Impoſuitque viam Ponto, fietit unus in arcem
Erectus capitis, victorque ad ſidera mittit
Sidereos oculos, propiusque aſpectat olympum,
Inquiritque Iovem: nec ſolá fronte Deorum
Contentus manet, at coeca ſcrutatur in alvo,
Cognatumque ſequens corpus ſe quaerit in aſtris.

Az ötödik Könyvbenn, az Északi fél golyóbisonn (in Hemiſphaerio Boreali) lévő tsillagzatok íródnak le. Ezt követte a' Déli fél golyóbisnak (Hemisphaerii Auſtralis) leírása, de a' mely elveſzett.

A' hatodik és hetedik Könyvekbenn, a' Sphaera Barbarica vólt foglalva. Értődik azonn az a' Systema, mellyet a' Chaldaeusok követtek a' tsillagok erejének magyarázásábann. Ez az Égyiptomiak Systemá-

Digitized by Google

májától, mely a' Manilius megmaradt könyveibenn követődik, sokat külömbözött.

A' Manilius nagyonn megveſztegetődött Textusának helyrehozásábann legtöbbet dólgoztak Scaliger Jó'sef, és Bentley. Az utólsónak jegyzéseivel kijött Londonbann 1739-benn in 4. mely kiadás leghelyesebbnek méltánn tartatik. A'' dólgok magyarázásábann mindazáltal több segítségűl lehet a' Fayus és Huetius kiadása in uſum Delphini Paris. 1679. in 4.

9. *CAESAR GERMANICUS*, Augustus unokája, Drusus fia, és Caligulának Attya. Született Kr. Úr. ſzületése előtt 17. eſztendővel. Germanicus nevét vette az általa meggyőzetett Németektől, mely győzedelmenn való örömére a' Római népnek Svetonius in vita Calig. c. 4. ezt mondja:

Plurimi tradunt — e Germania poſt compreſſam ſeditionem revertenti, Praetorianas Cohortes univerſas prodiiſſe obviam, quamvis pronuntiatum eſſet ut duae tantummodo exirent; populi autem Romani ſexum, aetatem, ordinem omnem, uſque ad viceſimum lapidem effudiſſe ſe.

Ugyan ez az Iró, terméſzetéről és ſzép tulajdonságiról Germanicusnak c. 3. így ítél:

Omnes Germanico, Corporis, animique virtutes, et quantas nemini cuiquam contigiſſe ſatis conſtat; formam, et fortitudinem egregiam: ingenium, in utroque eloquentiae, doctrinaeque genere praecellens: benevolentiam, ſingularem: conciliandaeque hominum gratiae, ac promerendi amoris mirum et efficax ſtudium.

Mind

Digitized by Google

Mind ezek irígységet öntvénn Tiberiusba; annak rendelésiből, Antiochiábann méreg által megölettetett 34. eſztendős korábann, Kr. Úr. ſzül. utánn 18-bann.

Az Aratus *Phoenomenái*t Hexameterekbenn fordította. Fordított διοσημεια-t is, melynek egy darabja megvan. Hugo Grotius igen ifjúkorábann mind Aratust, mind annak Deák fordításit kiadta; *Syntagma Arateorum* titulus alatt Lugd. Bat. 1600. 4. Ebbenn a' Ciceró és Aviénus fordításit is megtalálhatni.

10. *AULUS SEPTIMIUS SERENUS.* Élt az első ſzázadbann Vespasiánus idejébenn. Leginkább a' majorjaibann lakvánn, mellyek Faliſci nevű régi Hetruriai Város tájékánn vóltak; annak a' munkájának, melybenn ezenn mezőnn való élésének gyönyörűségeit leírta, Faliſca titulust adott. De ebből tsak némely apró darabok vagynak meg.

Több maradt meg a' másik munkájából; melybenn hihető a' mezei emberéknek egéſz napi foglalatosságát adta elő. Ennek maradványa Moretumnak neveztetik, mivel benne a' Moretum nevű mezei eledelnek kéſzítődése íródik le. Kéſzült t. i. ez az eledel liſztből, öſzvetört foghagymából, petre'selyem 's más fűvekből, ezenkívűl sajtból, olajból, etzetből. Minthogy sok ideig Virgilius munkájának tartódott: leginkább a' Virgiliána Catalecták között ſzokott előfordúlni. Lásd azt a' *Heyne* kiadása ſzerint való Virgilius negyedik

Digitized by Google

dik Tomusábann, és *Wernsdorfnál in Poëtis Lat. minoribus Tom. 2.*

11. *QUINTUS SERENUS SAMMONICUS*, híres orvós a' III-dik ſzázad elein. Kit Caracalla abból a' gyanúságból, hogy Gétának igen jó embere vólt, aſztal felett öletſtetett meg 212-benn. Írt Hexameterekbenn a' házi orvosságokról (de medicina parvo parabili), de igen babonásann. Mert, a' többek között, harmadnapi hidegelelést a' Conus formára írt *Abracadabrá*nak nyakbann való hordozása által akar elhagvatni. Úgy lehet mindazáltal gondolkodni, hogy az effélék a' közép ſzázadokbann ſzúródtak az ő munkájába, a' mikor bizonyos, hogy azt sokkal ſzorgalmatosabbann olvaſták, mint akár Hippocrates, akár más orvosok munkáit, és némellyek hogy tökélletesebbé akarván azt tenni, új orvoslás módjaival is nevelhették. *Recenſuit, lectionis varietatem, notasque Interpretum ſelectiores, ſuasque adiecit* J. G. Ackermann Lips. 1784. 8.

12. *M. AURELIUS OLYMPIUS NEMESIANUS* Carthágóból. Élt a' III-dik ſzázad véginn, Numerianus Tsáſzár alatt. Írt a' *Vadáſztról (Cynegetica)* Carinushoz, és Numerianushoz, meglehetős versekbenn. *Lásd Burmanni Poët. min.* Tom. I. pag. 317. ſeqq.

13. *RUFUS FESTUS AVIENUS.* Élt 400. tájánn, első és második Theodosius Tsáſzárok ideje között. Az Aratus *Phoenomenáit*, és a' Dionysius *Periegesisét* (deſcripti-

Digitized by Google

ſcriptionem orbis, intell. Latini) deák Hexameterekbenn fordította. Másik munkájának, mellyet deſcriptio orae maritimae titulussal Jambus versekbenn írt, csak fragmentuma vagyon még. Ebbenn a' Gades és Massilia közt lévő tenger partot írta le. Lásd *Wernsdorf* Poët. Lat. min. Vol. 5. part. 2.

§. 124.

A' Didacticus Poétáktól nem meſzſze járnak:

I. A' *Gnomicus*, vagy, fontos mondásos,

II. A' *Mesés*, vagy, *Apologus író*,

III. A' *Beſzédes*, vagy, egyetmás beſzélő Poéták (*Carminum narrativorum Auctores*), mivel egyformánn az a' tzéljok, hogy taníttsanak, tsupánn a' módbann különböznek. A' mi t. i. a' Beſzédes Poétákat illeti, azok ſzabadabbann neki botsáthatják 's botsátják képzelődéseket, mint a' Didacticusok, kiknél maga a' Tudomány, mellyet előadnak, határt vét; úgyhogy képzelődéssel a' dolognak tsak világosítására; vagy ha az a' tapaſztalásonn túl jár, mintegy tapaſztalhatóvá 's érezhetővé való tételére élhetnek; ſzabad költeményekre nem terjeſzkedhetnek. Más részről mindazáltal, a' módra, vagy a' vers formára nézve megegyegyeznek a' Didacticusokkal annyibann: hogy valamint ezeknek, úgy ő nékik is, öſzveálló formábann (vagy Systemábann) kell írni verseiket; noha ez az

Digitized by Google

Epos Irókkal is köz; de a' kiktől még is eléggé megkülömböztetődnek mind a' Tanító vagy Didacticus, mind pedig a' Beſzédes Poéták, azzal, hogy nékik bámúlás, és tsudálkozás ſzerzésenn nem kell igyekezniek: ugyan azért stilusok is alattabbjáró. Az Apologus Iró és Gnomicus Poéták pedig tsak annyibann külömböznek a' Didacticusoktól; hogy az igazſágokat egygyenként és különkülön minden egybekötetés nélkül tanítják; a' Gnomicus ugyan tiſzta rövid mondásokbann, Poétai elmésség és ékesgetés nélkül: az Apologus Iró pedig elmés képekbenn és hasonlatosságok. bann, de hasonló egygyűgyűséggel. Ezek ſzerint az emlitett három rendbéli Poéták, itt egymásutánn legalkalmatosabbann mehetnek.

I. GNOMICUS POÉTA.

A' RÓMAIAK között nints több az egy *DIONYSIUS CATÓ*nál. Irt erkőltsi régulákat a' fijához négy könyvekbenn; mellyek minthogy páros Hexameterekbenn vagynak, *Distichanok*nak neveztetnek (*Diſticha moralia, vel de moribus ad Filium*). Hogy ezeknek ſzerzője az Uticai Cátóval nem egy: a' stilus eléggé megmutatja. A Cátó név hihető tsak azért ragadt reá, mivel versei az erkőltsök jobbítására tzéloznak. Némely réguláiból, nevezetesenn abból, melybenn az áldozatról így ſzóll:

Digitized by Google

— — Vitulum, fine, creſcat aratro,
Ne credas placare Deum, cum caede litatur,

némellyek Kereſztyénnek gondolták, de nem vették éſzre, hogy ugyan azonn vers így kezdődik: Thure Deum placa, és hogy másutt megint ezt mondja:

Stultitiâ eſt morte alterius ſperare ſalutem.

A' több reguláiról sem lehet átaljábann azt mondani, hogy a' Kereſztyén Tudománnyal mindenütt megegyegyeznek: ámbár más réſzről tagadhatatlan, hogy azokbann sok ſzép és haſznos igazſágok vagynak. Idejét rendſzerint az Antoninusok alá, és így Kr. Úr. ſzülétése utánn 160-dik eſztendő tájára téſzik.

Cum notis variorum edidit Arntzenius Ultraiect. 1735. in 8-vo.

II. APOLOGUS ÍRÓ POÉTÁK.

§. 125.

Ezeknek ſzáma kettőre mégyen.

1. *PHAEDRUS.* Némellyek inkább Phaedernek íriák; így okoskodván: hogy valamint a' Görög Αλεξανδρος, Μεναδρος, Αντιπατρος, Deákúl *Alexander*nek, *Menander*nek, *Antipater*nek mondódik:

Digitized by Google

dik: úgy Φαιδρος-nak, Deákúl *Phaedern*ek kell lenni; de ez nem szükségesképpenn való következés. Mert bizonyos, hogy a' Deákok némely szókbann mind a' két végezettel éltek. p. o. ezekbenn: *Teucer*, *Teucrus*, *Evander*, *Evandrus*, *Periander*, *Periandrus*, sőt a' Menander név is mondódott Menandrusnak. Phaedrusnak tehát szinte úgy lehet mondani mint Phaedernek: sőt a' *Fabricius* és *Ernesti* értelme szerint: *Ulus et aurium sensus, magis fert, ut Phaedrus dicatur.* Bibl. Lat. T. 2. pag. 25. Született Thraciábann Görög szüléktől; hanem, nem tudni mikor, és mitsoda alkalmatossággal rabságba esvénn, Rómába vitetett, hol szólgaságbann élt, mely alól Augustus szabadította fel, a' honnan neve rendszerint így szokott íródni: *Phaedrus Augusti Libertus.* Tiberius alatt, a' hatalmas Sejánus miatt sokat szenvedett, a' mint erről maga nyilvánn emlékezik a' harmadik könyv Prologusábann, hol így szóll:

Quodsi accusator alius Sejano foret,
Si testis alius, Iudex alius denique:
Dignum faterer me esse tantis malis,
Nec his dolorem delenirem remediis.

Mikor hólt meg? bizonyosann nem tudatik; hihető mindazáltal, hogy Sejanus, vagy talám még Tiberius utánn. Hogy már akkor öregnek kellett lenni néhai, megtetszik nem egy szbeli panaszszából, nevezetesenn abból, mikor a' negyedik könyv Véginn *Eutychus*hoz így szóll:

Langventis aevi dum sunt aliquae reliquiae
Auxilio locus est: olim senio debilem, Fru-

Digitized by Google

Fruſtra adiuvare bonitas nitetur tua;
Quum iam defierit beneficium utile,
Et mors vicina flagitabit debitum.

De megtetſzik kivált az ötödik könyvnek utólsó meséjéből, mellyet ezen ſzavaibann:

Hoc cur Philete ſcripſerim, pulchre vides,

magára alkalmaztat.

Írt meséket az Aesopus módja ſzerint öt könyvekbenn (Fabularum Aesopiarum Libri V.). Aesopustól mindazáltál annyibann eltávozott, hogy néha igazánn megtörtént dólgot vagy Históriát is elegyített meséi közzé; mint Lib. III. cap. 10. hol maga ezt mondja:

Narrabo tibi, memoria quod factum eſt meae:
Maritus quidam cum diligeret Coniugem 's a' t.

és Libr. V. cap. 1.

Demetrius, qui dictus eſt Phalereus,
Athenas occupavit imperio improbo 's a' t.

Különös dolog, hogy erről a' Phaedrus Meséiről senki a' régiek közzűl nem emlékezik az egy *Martialis*onn kívűl, a' ki L. III. Ep. 20. így ír:

Dic Muſa quid agat Canius meus Rufus,
Utrumne chartis tradit ille victuris
Legenda temporum acta Claudianorum?
An quae Neroni falſus adſtruit ſcriptor?
An aemulatur improbi iocos Phaedri?

Digitized by Google

De ezt is sokan más Phaedrusról értik, nevezetesenn Gesner in *Thesauro Ling. Lat.* arról az Epicureus Philosophusról, kiről Cicero *de Nat. Deor.* L. I. c. 33. így szól: *Phaedro nihil elegantius, nihil humanius.* Több ennél az a' mit Seneca mond, hogy a' Rómaiak nem is próbálták soha az Apologus írást. A' szavai *Consol. ad Polyb.* C. XXVII. ezek: Non audeo te usque eo perducere, ut fabellas quoque et Aesopios logos, intentatum Romanis ingeniis opus, solita tibi venustate connectas. Erre nézve némely tudósok úgy gondolkodtak; hogy a' Phaedrus neve alatt lévő Méséket a' Tiberius idejére tellyességgel nem lehet vinni; sőt hogy az egész munkát áll munka (opus suppositum) gyanánt kell tartani; annyival inkább, mivel *Perottus Miklós* (XV-dik század második felében élt Tudós Olasz), *Cornucopiae* titulusú munkájában, arról emlékezvénn, hogy ifjúkorában *Avienus*nak némely Meséit Jambus versekre vette: a' fákról való mesét (de arboribus in Deorum tutela·), mely a' Phaedrus III-dik könyvében tizenhetedik, szóról szóra úgy adja elő, mint maga munkáját. Melyből azt a' következést tsinálták, hogy tehát egész Phaedrus a' Perottus munkája. De ez hibás következtetés. Sokkal könnyebb azt minden próba nélkül is elhinni, hogy Perottus az említett mesét magáénak fogta: mint azt, hogy ő a' XV-dik századbann, a' mikor még tsak indúló félbenn volt a' Deák Literatura, oly szépenn és oly természeti módonn tudott volna írni Deákúl, mint a' miképpenn a' Phaedrus Meséi vagynak írva. De bizonyos magából a' Perottus kézírá-

Digitized by Google

írásából, hogy Phaedrusból sokat magáévá tett. *Lásd praefat. Burmanni ad Phaedrum.* Bizonyos az is, hogy *Avienus*ból nem vehette a' mit mond, hogy onnét vett: mert annak ollyan matériájú meséje nintsen. Mind ezekből a' jön ki, hogy Perottus, abbann való bíztábann, hogy Phaedrus más kézírásbann nintsen meg az övénn kívül: ollyan szabadsággal élt, a' millyet magoknak tsak a' Plagiariusok veszsnek. Ugyan ez az ok vihette arra is, hogy mivel egész Phaedrust elsikkasztani nem akarta, illyen titulusú munkát kéfzíttsen: *Epitome Fabularum Aesopi, Avieni, et Phaedri.* Mert úgy gondolkodhatott; hogy tsak az ő Epitoméjábann maradnak meg a' Phaedrus Meséi, és így a' mit abba bé nem tett, az a' maga neve alatt mehet. Egyébaránt a' Phaedrus Meséinek régisége eléggé megtetszik *Avienus*ból, ki a' Theodosiushoz írt ajánló levelébenn nyilvánn ezt mondja: *Phaedrus etiam partem aliquam* (i. e. Fabularum Aesopi) *quinque in libellos resolvit.* Ugyan ezen régiségnek bizonyságára, és a' Perottus szemtelenségének megtzáfolására szólgál, az az Erdelybenn Gyula-Fejér-Váronn találtatott Inscriptio is, mely egyenesenn Phaedrus harmadik köngyvének tizenhetedik Meséjéből van véve, és így éppenn abból a' Meséből, mellyet Perottus magáénak fogott, ekképpenn

NISI. UTILE. EST. QUOD. FACIMUS. STVLTA. EST. GLORIA.

Feljegyzette ezt, *Zamoscius* utánn, Gruter *corp. Inscript. p. 688. 17.* említi Troster is

Digitized by Google

L. III. c. 21. Dac. Nov. Ant. Norimb. 1666.

A' mi pedig a' Seneca tanúbizonyságát illeti: abból tsak annyi következik, hogy az ő idejében mégkevés ember kezénn forgott Phaedrus, úgyhogy közönségesenn esmeretessé nem lehetett; mely nem tsuda, minthogy akkor tájbann mind ollyanok vóltak Róma Urai, kik előtt gyűlöltségeseknek kellett lenni a' Phaedrus Meséinek.

Ezek mellett mindazáltal azt sem lehet tagadni; hogy Phaedrus tellyességgel nem épenn, hanem inkább megvesztegetve és hibásann vagyon kezünkbenn. Melynek oka ez: mert, tsak egy régi kézírásbann maradt meg, melyből azt *Pithoeus Péter* híres Criticus a' XVI-dik szászad *második* felibenn 1596-bann in 12-mo *adta ki*; az sem vólt ép, hanem holmi diribdarab írásokból pótolódott ki, a' mint ezt Burman Péter, Phaedrusa eleibe botsátott Előljáró Beszédjebenn előadja ekképpenn: „Verus Phaedri labor, ut triticum spinis et vepribus suppressum et suffocatum, ita plane intermortuus tacuit, ut nisi a Pithoeo excitatus fuisset, et Codex unus nec ille integer, et deinde schedae quaedam mutilae inventae fuissent, in hunc usque diem solo nomine non fabulis fuisset notus Poëta". E' szerint a' Phaedrus Meséi közzé könnyenn mehettek ollyanok is, mellyek nem övéi.

Legjobb kiadási ezek: *Cum notis Dav. Hoogstraten* Amst. 1701. in 4-to mai. —— *Cum Comment. Petri Burmanni* Lugd. Bat. 1727. in 4-to igen túdós és remek

Elől-

Digitized by Google

Előljáró Beszéddel. —— *Ad Exemplar Burmannianum recensuit, suasque adnotationes adiecit* Jo. Mich. Heusinger Isenaci 1740. in 8-vo. —— *Cum selectis variorum notis et suis observationibus edidit* Jo. Gottl. Sam. Schwabe Hal. 1779. — 81. in 8-vo.

2. *FLAVIUS AVIENUS*; ki sok ideig Rufus Festus Avienussal zavarodott öszve. Élt a' második századbann az Antoninus Tsászárok idejébenn 160. tájánn. Vagynak 42. meséi Distichonokbann mellyeket Görög nyelvből fordított. Ajánlotta *Theodosius* nevű idejebéli Túdósnak. Az Epimythiumok, az az mesék véginn lévő tanúságok, idegen kéztől valók. Átaljába vévénn sokkal selejtesebb munka a' Phaedrusénál. Lásd a' Phaedrus véginn *edit. Batav. 1764. in 12.*

III. BESZÉDES VAGY EGYGYETMÁS BESZELLŐ POÉTÁK.

§. 126.

1. *OVIDIUS* (Lásd életét az Elegiacus Poéták között)

Beszédversei (Carmina narrativa) ezek:

1. *Fastorum Libri VI*, az az Római Kalendarium Hat Könyvekbenn. Elvégezve

Digitized by Google

egészszenn nintsen, hanem tsak a' hat első Hónap. All a' Római Innep napoknak, szent tzeremóniáknak, áldozatoknak, Játékoknak 's minden közönséges pompáknak eredetekkel, és reájok tartozó mythusokkal egygyütt való leírásából. Az Ovidius szélesenn terjedő Tudománnyát sohol úgy mint itt nem láthatni. Ugyan azért a' régiségek tanúlásábann senki e' nélkül el nem lehet.

2. Az elváltozásokról írt XV. Könyvei *Metamorphoseon Libri XV*, mellyekbenn a' külömbkülömbféle Poétai mesék Világ kezdetétől fogva, Julius Caesarnak az Istenek közzé lett számlálódásáig egymásból folyó rendel, tsudálatos mesterséggel, úgy beszéllődnek elő, hogy egygyik dolog mindég útat nyitvánn a' másiknak, soha a' Beszéd meg nem szakad mind addig, míg a' Poéta tzéljához nem ér, mely ez, hogy Augustust a' Julius Caesárról való Beszéd közbenn dítsérje meg. Ezért mondja Trist. L. II. v. 552. seqq.

Panca, quibus prima surgens ab origine mundi
In tua deduxi tempora Caesar opus.
Aspicias, quantum dederis mihi pectoris ipse,
Quoque favore animi teque tuosque canam.

Hogy ehez a' munkájához, maga Ovidius legtöbbet bízott, megtetszik azokból a' versekből, mellyekkel azt bétekesztette:

Iamque opus exegi, quod nec Iovis ira, nec ignes,
Nec poterit ferrum, nec edax abolere vetustas.

Cum

Digitized by Google

Cum volet illa dies, quae nil niſi corporis huius
Ius habet, incerti ſpatium mihi finiat aevi:
Parte tamen meliore mei ſuper alta perennis
Aſtra ferar: nomenque erit indelebile noſtrum.
Quaque patet domitis Romana potentia terris;
Ore legar populi: perque omnia ſecula fama,
Si quid habent veri vatum praeſagia, Vivam.

Igaz ugyan, hogy azt úgy, a' mint ſzerette vólna, ſzámkivettetésbe lett küldődése miatt ki nem tsínosíthatta, a' mint ezt maga mondja, Trist. L. III. v. 19. ſqq.

Suut quoque mutatae ter quinque volumina formae,
Carmina de domini funere rapta ſui.
Illud opus potuit, ſi non prius ipſe periſſem,
Certus a' ſumma nomen habere manu.
Nunc incorrectum populi pervenit in ora.

Ugyan ezért, mikor Rómát elhagyta, a' tűzbe vetette, és tsak párbann maradt meg, némely barátinál: mindazáltal Ovidiusnak igazánn remek munkájának tarthatni, mely az ő különös elmejének, kivált pedig a' Görög Irókkal való nagy esmeretségének legnyilvánnvalóbb bizonysága. Nagy világosságot nyújt, ezen munkára nézve, Mellmann, *de cauſſis et auctoribus narrationum de mutatis formis. Lipſ. 1786. in 8.* Legjobb kiadás: *Varietate lectionis et notis perpetuis illuſtravit T. E. Gierig Lipſ. 1784. — 87. 2. Voll. 8.*

2. *Beſzédversek* (Carmina Narrativa) a' *CULEX* és *CIRIS* nevű munkák is; mel-

Digitized by Google

mellyek, minthogy Virgilius munkáihoz ſzámlálódnak: vagy, azoknak Laistroma közzé íródnak *Catalecta Virgiliana* név alatt mennek (Láss erről a' névről alább §. 130.). Mind kettő, Virgilius ifjúi próbájának tartatik: noha méltó kétség lehet felőle, hogy ha írt is Virgilius illyen nevű munkákat: ezek, éppenn azok vólnának; legalább annyi bizonyos, hogy ha azok is, nagyonn meg vagynak veſztegetve.

3. *P. CORNELIUS SEVERUS.* Lásd életét fellyebb, az Epicus Poéták között. Vagyon *Aetna* nevű munkája, melybenn ezenn Hegynek terméſzetét, tulajdonságit, a' belőle kijövő tűznek okait beſzélli elő, a' mint maga is mindjárt elől jelenti, ezekbenn:

Aetna mihi, ruptique cavis fornacibus ignes,
Et quae tam fortes volvant incendia cauſſae.
Quod fremat imperium, quid raucos torqueat aeſtus,
Carmen erit.

A' munka meglehetős Physicai esméretet mutat: de, a' Versek benne, nehezenn és erőltetve mennek. Legjobb kiadás: *Cum notis et interpretatione Jos. Scaligeri, Frid. Lindenbrucchii, et Theod. Goralli* (mely név alatt *Jo. Clericus* lappang), *Amſtelodami.* 1715. 8.

4. Ide tartozik az *AUSONIUS Moſella* nevű munkája, melybenn ezt a' folyóvizet, és annak egéſz melyékét írja le. Láss

Láss róla a' Kereſztyén Poéták között. Legjobb kiadása e' következő: *Interpretatione et notis illuſtravit in uſum Delphini Jo Bapt. Souchai Paris. 1730. 4.*

5. *CLAUDIUS RUTILIUS NUMATIANUS*, Galliából. Élt az V-dik ſzázad eleinn, Honorius idejében, ki alatt *Magiſter officiorum*, és *Praefectus Urbis* vólt, 414-benn. Rómát 416-bann elhagyvánn Galliába viſzſzatért; mely viſzſzatérését igen ſzép Elegiacus Versekbenn beſzélli el: de a' munka nints meg egéſzſzenn. Hogy Pogány vólt: el nem titkolhatni; nagy megútálást, sőt gyűlőlséget jelentvénn ki, nem tsak a' 'Sidók, hanem még a' Kereſztyének eránt is; a' midőnn *Faleriánál* való kiſzállását írvánn le, Lib. I. v. 377. ſeqq. illetlenűl, és réſzſzerint oktalanúl, így ſzóll:

Egreſſi villam petimus, tutoque vagamur:
Stagna placent ſepto delicioſa vado.
Ludere laſcivos inter vivaria piſces
Gurgitis incluſi laxior unda finit.
Sed male penſavit requiem ſtationis amoenae
Hoſpite, conductor durior, Antiphate.
Namque loci querulus curam ludaeus agebat,
Humanis animal diſſociale cibis.
Vexatos frutices, pulſatos imputat algas,
Damnaque libatae, grandia clamat aquae.
Reddimus obſcenae convicia debita genti,
Quae genitale caput propudioſa metit.

Ra-

Digitized by Google

Radix ſtultitiae, cui frigida ſabbata cordi;
Sed cor frigidius religione ſua eſt.
Septima quaeque dies turpi damnata veterno,
Tamquam laſſati mollis imago Dei.
Cetera mendacis deliramenta cataſtae,
Nec pueros omnes credere poſſe reor.
Atque utinam nunquam Iudaea ſubacta fuiſſet
Pompei bellis, imperioque Titi!
Latius exciſae peſtis contagia ſerpunt,
Victoresque ſuos natio victa premit.

Nevezetesebb kiadási *Itinerarium Claudii Rutilii Numatiani. Recenſuit Andreas Goetius.* Altorf, 1741. 8. — *Accurate recenſuit Chriſtian Tobias Damm*, Brandemburgi, 1760. 8. — Meg van *Burmannál is*, *Poët. Lat. Min. Tom. 2.*

V. A' RÓMAI VAGY DEÁK LYRICUS POETÁKRÓL.

§. 127.

A' *LYRICA POESIS* oly nagy divatjábann a' Rómaiaknál nem volt, mint a' Görögöknél. Melynek okát abbann kell keresni, hogy Rómábann, vagy akárhol Itáliábann, közönséges, vagy, az egész Római Nemzetre tartozó vetélkedő Játékok nem

Digitized by Google

nem tartattak; mellyekbenn a' győzedelmes megjutalmaztatását nagy részént a' Dítsérőversek (*Oddk*); a' Dítsérőversek szerzőjét pedig, a' mindenfelől egybegyűlt sokaságnak jóváhagyása, 's magasztalása, tették vólna. E' szerint, tsudálkozni rajta nem lehet, ha a' Rómaiak között kevesenn találkoztak, kik a' Poësisnek ezen nemére adták magokat: a' minthogy *Titius Septimius*onn kívül, kiről Horatius † dítsérettel emlékezik; és még az egy *Caesius Bassus*on kívül, a' ki Claudius alatt élt; és a' Quintilianus †† ítélete szerint egyedűl maga tevődhetett Horatiushoz: tsupánn két Lyricus Poétát lehet említeni a' Rómaiak közzűl;

† Epist. Libr. I. v. 3. sqq.

Quid Titius, Romana brevi venturus in ora,
Pindarici fontis qui non expalluit haustus,
Fastidire lacus, et rivos ausus apertos,
Ut valet? ut meminit nostri? fidibusne latinis
Thebanos aptare modos studet, auspice Musa?

†† *Instit. Orat, L. X. c. 1.* Lyricorum Horatius fere solus legi dignus. — Si quem adiicere velis, is erit *Caesius Bassus*.

1. *CAIUS VALERIUS CATULLUS.* Született Veronábann, ama verse szerint Ovidiusnak: *Amor. L. III. 15.*

Mantua Virgilio gaudet, Verona Catullo.

Mások szerint pedig *Sirmio* nevű félszigetbenn, mellyet a' Benacus tava (ma *Lago di Garda*) formál, a' Veronai tóldonn.

Élt

élt Julius Caesár, és Ciceró idejében. Amazzal az Attya különös esmeretséget és barátságot tartott; úgyhogy nála Caesárnak mindenkor kész szállása volt. Erről mindazáltal Caesár lemondott, midőnn őtet Catullus, *Mamurra* nevű rosz ember eránt gyakorlott rendkivűlvaló adakozásáért, felette rútul megmotskolta azokbann a' Verseibenn, mellyek így kezdődnek:

Quis hoc potest videre, quis potest pati
Nisi impudicus, et vorax, et helluo:
Mamurram habere, quod Comata Gallia
Habebat uncti; et ultima Britannia? 's a' t.

De osztán, valahogy valamint, ismét megnyervénn a' Caesár kedvét Catullus: az említett barátság is viszszaállott. Melyről *Svetonius in vit. Jul. Cap.* 73. így emlékezik:

„ Valerium Catullum, a quo sibi Versiculis de Mamurra perpetua stigmata impressa, non dissimulaverat, satisfacientem, eadem die adhibuit coenae, hospitioque patris eius sicut consveverat, uti perseveravit". Hihető ebbenn néki segítségére volt Ciceró, és talám ez az, a' mit megköszön ama nevezetes Verseibenn:

Disertissime Romuli Nepotum
Quot sunt, quotque fuere, Marce Tulli!
Quotque post aliis erunt in annis;
Gratias tibi maximas Catullus
Agit, pessimus omnium Poëta:
Tanto pessimus omnium Poëta:
Quanto tu optimus omnium Patronus.

Más

Más dólgairól semmi egyéb nem tudódik annál, hogy Praetor Memmiust Bithyniába kísérte; és erre az útjára tzéloznak ama szép Versei, mellyekbenn a' hajóját így írja le:

Phaselus ille, quem videtis Hospites,
Ait, fuisse navium celerrimus,
Neque ullius natantis impetum trabis
Nequisse praeterire, sive palmulis ✗
Opus foret volare; sive linteo,
Et hoc negat minacis Adriatici
Negare littus, insulasve Cycladas,
Rhodumve nobilem, horridamve Thraciam,
Propontida, trucemve Ponticum sinum;
Ubi iste, post Phaselus, antea fuit
Comata silva: nam *Cytorio* ✗✗✗ in iugo,
Loquente saepe sibilum edidit coma.
Amastri ✗✗✗✗ Pontica, et *Cytore* Buxifer,
Tibi haec fuisse et esse cognitissima
Ait Phaselus: ultima ex origine
Tuo stetisse dicit in Cacumine,
Tuo imbuisse palmulas in aequore,
Et inde tot per impotentia freta
Herum tulisse: laeva, sive dextera
Vocaret aura, sive utrumque Iupiter
Simul secundus incidisset in pedem ✗✗✗✗✗;
Neque ulla vota litoralibus Diis

Digitized by Google

Sibi esse facta, cum veniret a mari
Novissimo, hunc ad usque limpidum lacum.
Sed haec prius fuere: nunc recondita
Senet quiete, seque dedicat tibi,
Gemelle Castor, et gemelle Castoris!

† *Palmula.* Evező lapát szárnyát jelent.

†† *Cytorius.* Paphlagoniai hegy.

††† *Amastris.* Paphlagoniai Város.

†††† *Pedes*, nautis dicti sunt funes, quibus inferiores veli anguli, forte et ipsi interdum *pedum* nomine declarati, puppim versus adducuntur; ut vento quidem secundo a puppi spirante, ad utrumque latus adducti illi, vela ad ventum excipiendum expandunt, ut *utroque pede* currere diceretur navis: sin ventus, etsi secundus, tamen obliquus esset, vel, modo a dextra, modo a sinistra spiraret; uno *pede*, seu fune intento, *angulum*, veli inferiorem, modo ab hac, modo ab illa parte explicant.

Így magyarázza *Heyne*, *ad Virg. Aen. L. V. vers. 830.*

Nevezetesek az *Atys* név alatt lévő versei is, mellyekbenn Atys példájábann azoknak szent dühössége íródik le, kik Cybele Isten-Aszszony tiszteletére magokat kiherélték. Kiváltképpenn szépek azok közt, e' következendő Versek: az 58-tól fogva a' 73-kig.

Egone a mea remota haec ferar in nemora domo?
Patria, bonis, amicis, genitoribus abero?
Abero foro, palaestra, stadio et gymnasiis?
Miser ah miser, querendum est etiam atque etiam, anime. Quod

Quod enim genus figurae eſt, ego non quod ha-
buerim?
Ego puber, ego adoleſcens, ego ephebus, ego puer,
Ego gymnaſii ſui flos, ego eram decus olei.
Mihi ianuae frequentes, mihi limina tepida,
Mihi floridis corollis redimita domus erat,
Linquendum ubi eſſet orto mihi ſole cubiculum.
Egone Deûm miniſtra, et Cybeles famula ferar?
Ego Maenas, ego mei pars, ego vir ſterilis ero?
Ego viridis algida Idae nive amicta loca colam?
Ego vitam agam ſub altis Phrygiae columinibus,
Ubi cerva ſilvicultrix, ubi aper nemorivagus?
Iam iam dolet, quod egi, iam iamque poenitet.

Meghólt Catullus Kr. Úr. ſzületése előtt mintegy 40. eſztendővel, 's mintegy 46. eſztendős korábann. Nem minden Versei tartoznak 'a' Lyrica Poésisre. Vagynak Epigrammái, Elegiái, és Epithalamiumi, vagy, menyegzőre írt verſeie is. Némellyeket azok közzűl Sapphóból, a' *Coma Berenices* nevűt pedig Callimachusból fordította. Munkáinak stilusábann, átaljábann vévénn, a' legſzebb egyűgyűség, de matériájábann, sok helyekenn a' legutálatosabb tiſztátalanság uralkodik. Elegiái között legſzebb az, mellyet a' Testvére halálárol Manliushoz írt. A' *Peleus* és *Thetis* Epithalamiuma Eposi módonn van írva. Legjobb kiadási: *Ex recenſione Iſaaci Voſſii, cum eiuſdem notis ac obſervationibus. Lugd. Bat. 1691. 4.* — *Catulli Carmina Varietate*

Digitized by Google

lectionis, et perpetua annotatione illustrata, a Fr. Gv. Doering Lips. 1788. 1792. 2. Voll. 8.

2. *QUINTUS HORATIUS FLACCUS.* Született Kr. Úr. születése előtt 66. esztendővel, Venusiábann, vagy a' mint másképpenn mondódik, Venusiumbann; mely Város Apúlia és Lucánia közt úgy esik, hogy a' kettő közzül mellyikhez tartozott inkább, meg nem határozódhatik. Az Attya, valakinek a' Horatiusok Familiájából (*ex gente Horatia*) lévénn szolgája: Horatius névre akkor kapott, midőnn az Urától felszabadíttatott; mely hogy előbb esett, mint az ifjú Horatius született vólna; onnan világos: mert ez magát *Libertino patre natus*nak, és, *ingenuus*nak mondja. De a' mit a' *Libertinus* névből akartak némellyek kihozni; hogy már a' Horatius Attyának Libertustól származottnak kellett lenni, innen nem következik. Mert, *Libertinus*, az Augustus idejében tsak annyit tett, mint *libertus* (vagy, tulajdonképpenn, *libertus*i sorsbann, és állapotbann lévő ember); nem úgy mint az előtt; midőnn a' szolgaságból szabadságra ment embernek fiját jelentette; mint ez megtetszik *Svetonius*ból, a' ki *in vita Claudii cap. 24.* így szóll: „ Latum clavum, quamvis initio affirmasset, non „ lecturum se Senatorem, nisi Civis Romani abnepotem; etiam libertini filio tribuit (i. e. Claudius), „ sed sub conditione, si prius ab equite Romano „ adoptatus fuisset. Ac sic quoque reprehensionem „ verens, etiam Appium Coecum, Censorem, generis „ sui proauctorem, libertinorum filios in Senatum „ allegisse docuit: ignarus, *temporibus Appii, et „ deinceps aliquamdiu, libertinos dictos, non ipsos „ qui*

Digitized by Google

„ *qui manumitterentur, sed ingenuos, ex iis pro-*
„ *creatos.* Noha e' szerint a' Horátius Attya tsekély sorsú ember vólt: még is a' fiát igen jól, és nagyobb rangú emberek gyermekeihez is illő módon nevelte. Gyermekkorábann bízta *Orbilius Pupillus* nevű híres Római Grammaticusra, a' ki vele Livius Andronicust tanúltatta. Emlékezik erről maga Horatius, és egyszersmind Orbiliust nagyon verekedő Tanítónak mondja: *Epist. Lib. II. 1. 69. seqq.*

Non equidem insector delendaque carmina Livi
Esse reor, memini quae plagosum mihi parvo
Orbilium dictare.

Ugyan ez az Orbilius kapatta a' Görög nyelvre is, és a' Homerus olvasására. Azutánn mintegy 20. esztendős korábann, Philosophia tanúlás kedvéért, Athenaebe ment. Ott való múlatása alatt, Julius Caesár, Kr. Ur. szül. előtt 44-benn megölettetvénn: Brutus, a' pártosok feje, valamint a' több Athenaebenn tanúló Római ifjakat, úgy őtet is a' maga részire vonta, és *Tribunus militum*má tette. De ezen katonai szólgálatja semmi dítséretére nem szólgál; mert a' *Philippi*nél lévő hartzbann, pai'sát elvetvénn, igen jókor futásra vette a' dólgot; mellyet maga megvall, *Carm. L. II. 7. v. 9. seqq.* a' midőnn Pompejus Varushoz így szóll:

Tecum Philippos, et celerem fugam
Sensi, relicta non bene parmula,
Cum fracta virtus, et minaces,
Turpe solum tetigere mento.

Mely gyalázatos félénkség, ſzinte köz vólt a' Lyricus Poétákkal: minthogy a' Görögök között is, *Alcaeus*ról, és *Archilochus*ról, mindenbenn hasónló történetet beſzélnek. Brutusnak és Cassiusnak ſzerentsétlensége utánn, Italiába viſſzatérvénn Horátius, minthogy távolléte alatt az Attya meghólt, és a' *triumviralis proſcriptio* által jóſzágától megfoſztatott: igen ſzegény állapotbann vólt: mely őtet arra vitte, hogy magát a' Poésisre adja: nem ugyan azért, hogy a' Poésis által keresné kenyerét, hanem azért, hogy esmeretessé lévénn, Patrónusi akadnának. Mind ezeket eleitőlfogvá maga igen ſzépenn írja le *Epiſt. Libr. II.* 2. ezekbenn:

Romae nutriri mihi contigit, atque doceri,
Iratus Graiis quantum nocuiſſet Achilles.
Adiecere bonae paulo plus artis Athenae.
Scilicet ut poſſem curvo dignoſcere, rectum,
Atque inter ſilvas Academi quaerere verum.
Dura ſed emovere loco me tempora grato,
Civilisque rudem belli tulit aestus in arma,
Caeſaris Augusti non reſponſura lacertis.
Unde ſimul primum me dimiſere Philippi,
Deciſis humilem pennis, inopemque paterni
Et laris et fundi, paupertas impulit audax,
Ut verſus facerem.

Meg is lett a' mit versei által reménylett; mert azok által *Virgilius*nak és *Varius*nak esmeretségébe jutvánn: ezek őtet Maecenás-

násnak ajánlották. *Maecenás*, mind szép tehettségéért, mind vídám maga viseléséért megkedvelvénn, nem tsak barátságába vette fel, hanem meg is ajándékozta egy majorral; mely minthogy a' Sabinusok földénn, közel Tiburhoz, esett: most *Sabinum*, majd *Tiburtinum* név alatt fordúl elő Horátius verseibénn; és ez a' hely vólt, a' hol magát megvonván, életének nagyobb részét tsendességbenn töltötte. A' Maecenás ajánlásából Augustus előtt is esmeretes lévénn Horátius: mind kettőnek kedvességébenn mindenkor megmaradt; kivált Maecenással a' legszorossabb barátságbann élt; a' ki, halálakor is, őtet ezekkel a' szavaival ajánlotta Augustusnak: *Horatii Flacci, ut mei, esto memor.* Ez a' Maecenás halála történt kilentz esztendővel Kr. Úr. szül. előtt. Kevéssel azutánn ugyan azon esztendőbenn, 57. esztendős korábann, meghólt igen hírtelen Horátius is; úgyhogy mintegy azt látszott bételyesíteni, a' mit *Carm. Libr. II. 17.* előre mondott Maecenásnak:

Ah! te meae si partem animae rapit
Maturior vis, quid moror altera,
Nec carus aeque, nec superstes
Integer? Ille dies utramque
Ducet ruinam: non ego perfidum
Dixi sacramentum: ibimus, ibimus,
Utcumque praecedes, supremum
Carpere iter comites parati.

Digitized by Google

Horatiust nagy hírű 's nevű Poétává az ő Lyricus versei tették; nem azért: mintha a' több munkái, úgymint a' *Satirái*, és *Levelei*, mellyek két két könyvekre vagyhak osztva, és az *Ars Poëticája*, alábbvalók volnának a' magok nemében: mert, ezekbenn szinte annyi betsülni való van, mint amazokbann: tanúlni pedig még többet lehet belőlök sokkal, mint amazokból: hanem azért, mivel a' Deák nyelvet ollyanná, mely a' Lyrica Poësis méltóságához illjen, és azt tellyes erejében kifejezze, ő formálta; és ennyibenn, a' Római Lyrica Poësisnek első Szerzője volt; mellyet egyszersmind maga egyedűl, oly tökélletességre is vitt; hogy valamint előtte soha abbann hozzá hasonlítandó Poëta nem volt: úgy utánna is senki többé nyomába nem hághatott. Egyébaránt, a' gondolatokbann, jobbára a' Görög Lyricusok nyománn ment; *Alcaeus*nak, *Sapphon*ak, *Alcman*nak, *Stesichorus*nak, *Archilochus*nak, és másoknak szoros követője lévénn. • Lyrica Poësisre tartozó munkái:

1. *Carminum Libri IV.* • Az első könyvet írta 36. esztendős korától fogva 38-ig. A' másodikat 40, és 41 esztendős korábann. A' harmadikat, a' két következendő esztendőkbenn. A' negyediket, 49, 50, és 51. esztendős korábann.

2. • *Epodon Liber. I.* • Ezt írta 34, és 35. esztendős korábann. *Epodos*, melynek találójának Archilochus tartatik; a' régi Grammaticusok szerint tészen ollyan Jámbus verset, mely két sorból áll, és a' mely-

Digitized by Google

melynek utólsó sora, mindenkor rövidebb az elsőnél. És éppenn innen mondódik *Epodos*nak; minthogy a' hoszszabb sornak mindég rövidebb megyen utánna. Az első sorról t. i. ezt mondották a' Görögök: Προῳδεῖται, *i. e. praecinitur*, vagy, elől éneklődik: a' második sorról pedig ezt: Ἐπῳδεῖται, i. e. *succinitur*, vagy, utánna éneklődik. Mindazáltal, a' Horátius *Epodon Könyvé*be mentek ollyan versek is, mellyek nem illyen egymás utánn következő hoszszabb 's rövidebb sorokból állanak; és így méltóbb jussal lehet azoknak nevét onnan származtatni: hogy azok ollyan Odák, mellyek mind valakire, vagy valaki ellen, vagynak intézve.

3. *Carmen Seculare*, *pro incolumitate Imperii*. Ezt készítette magának Augustusnak kívánságára; a' régi Scholiastája szerint Horátiusnak, a' ki így szólt: *Quum seculares ludos Augustus celebraret, secundum ritum priscae religionis: a Virginibus puerisque praetextatis in Capitolio cantatum est.* Nevezetesebb Scholiásták Horátiusra: *Helenius*, *Acron*, és *Pomponius Porphyrion.*

A' Satiráinak első Könyvét, 26, 27, és 28-dik: a' masodikat pedig, 31, 32, és 33-dik esztendejében irta. A' Leveleinek első Könyvét, melybenn erkölcsi Philosophia van, 46, és 47-dik esztendejében: a' másodikat, mely Critica, bizonytalan, mikor? Legjobb kiadása, az, melyhez Göttingai Professor *Mitscherlich* kezdett, és a' melyből már két darab

Digitized by Google

ki is jött. Lips. 1800. 8. Legritkább pedig és legpompásabb e' következendő: *Horatii opera Vol. II. Londini aeneis tabulis incidit Jo. Pine*; melyről Harles *Brev. Notit. Literat. Rom.* pag. 269. így szóll: *hanc nitidissimam editionem in nostra regione paucis videre licet.* Ez a' Debretzeni Ref. Collegium Bibliothécájábann megvagyon.

VI. A' RÓMAI VAGY DEÁK ELEGIACUS POÉTAKRÓL.

§. 128.

A' LYRICA POÉSIS az *Elegiacá*val annyibann megegyezik, hogy mind kettőbenn az indúlat bötzél; de annyibann egygyik a' másiktól sokat külömböz, hogy amaz heves, és egész erőbenn lévő, ez pedig szelíd, és szállott indúlatott fejez ki. Ugyan ennyibenn külömböztetődik meg az *Elegia* a' *Tragica* Poësistől is. Következésképpenn, az *Elégia* ollyan állapotot tészen fel; melybenn valaki a' nagy indúlat utánn, melybenn mintegy megnémúlt, apródonként tsendesedvénn, magába szálll, gondolkodóba esik, és úgy szóllal meg; már ez akár valósággal essék meg, akár pedig tsak a' képzelődésbenn. Mely nemére a' Poësisnek, a' Hexameterből 's Pentameterből álló metrumot, mintegy maga ren-

rendelte a' természet: noha ez osztán más matériákra is fordítódott a' Poétáktól. Nevezetesebb Elegia Irók Catullosonn kívül a' Rómaiak között ezek vóltak:

1. *CORNELIUS GALLUS.* Született alatsony rendű szüléktől, Provinciának *Forum Julii* nevű Városában (mely ma *Freius*nak hívattatik), Kr. Ur. szül. előtt 69. esztendővel. Valamint akkor tájbann, minden, a' ki nagyra akart menni: úgy ő is Rómábann keresvénn szerentséjét, ott versei által elhíresedett, és Augustus előtt oly nagy tekintetet szerzett magának; hogy attól Egyiptom Igazgatójává tétetett. Virgilius is különösenn szerette, mint e' megtetszik a' X-dik Eccłogájából, mellyet Gallus vígasztalására írt. Utóljára kiesvénn az Augustus kedvéből: maga magát megölte, Kr. Ur. szül. előtt 26. esztendővel, 43. esztendős korábann. Neve alatt hat Elegia van: de övének egygyiket sem mondhatni; mind azért, mert azokbann, a' Szerző öregségéről panaszolkodik; Cornelius Gallus pedig még nem vólt öreg: mind pedig azért, mert a' régiségnek éppenn nints semmi színe rajtok; néhol a' vers is hibás. Ezen okokra nézve az V-dik század végénn, Anastasius Tsászár idejébenn élt Etruriai *Cornelius Maximianus Gallus*nak méltóbb jussal tulajdonítódnak. Egy Elegia mindazáltal, mely így kezdődik:

Non fuit Arsacidum tanti expugnare Seleucen,
Italaque ultori signa referre Iovi:
Ut desiderio nostri curaque Lycoris
Heu iaceat mensis posse sepulta novem.

úgy

úgy látszik, igaz munkája Cornelius Gallusnak; és ez a' fellyebb említtettektől sokat is különböz. Mind ezt, mind amazokat, megtalálhatni a' Catullus, Tibullus, és Propertius kiadási véginn.

2. *ALBIUS TIBULLUS.* Született Rómában, Equesi rangbann lévő szüléktől, Kr. Ur. születése előtt 64. esztendővel: meghólt pedig 19-el; és így mind a' Julius Caesár, mind pedig az Antonius és Augustus idejebeli hazafiak közt való háborút megérte; és ezekbenn, hihető, a' proscriptiók által, jószágának nagyobb részét elvé ztette. Azzal a' mije megmaradt, magát megvonvánn, csendes mezei életet élt, *Pedum* tájékánn lévő majorjábann, *Praeneste* és *Tibur* között. A' *Marcus Valerius Messala Corvinus* iránt való indúlat, és tisztelet mindazáltal annyira vitte; hogy ezt, nem csak Galliába követte, midőnn oda az Aquitánusok ellen ment: hanem Ásiába is elakarta kísérni; de Corcyrábann lebetegedvénn, kéntelen vólt Rómába visszatérni. Kevéssel Virgilius előtt hólt meg. Quintiliánus ítélete szerint, Tibullus első az Elegiacus Poéták között, ki is *Inst. Orat. Libr. X. c. 1.* így szóll: „ *Elegia Graecos quoque provocamus: cuius mihi tersus, atque elegans maxime videtur auctor Tibullus* ". Versei 4. könyvekre osztatnak. A' három elsőbenn mind Elégiák vagynak, és azok övéi. A' negyedik, Anthologia forma, és az hihető, mind, más munkáját foglalja magábann. Igaz is, hogy ollyan természeti módonn folyó, az indúlatokat oly igazánn festő, oly

oly egyűgyű, és semmi mesterséget nem mutató, 's oly kedvesenn hangzó Elégiákat, mint a' millyenek a' Tibulluséi, nem láthatni. Csak az a' kár, hogy némellyik, mint p. o. az első, igen nagyonn meg van rongálva, és veſztegetve. Scaliger Jósef *traiectiók* által akarta orvosolni, de hibásann. Így tselekedett Manliussal, és Propertiussal is.

Nevezetes kiadása: *Tibullus Corvinianus, ſeu, Albii Tibulli, Triumviri Poëtices, quae ſuperſunt, e Codice M. S. Mathiae Corvini Regis Hungariae, recenſuit Samuel Koleserius a Keres—éér Claudiopoli 1727. 8.*

Legjobb pedig a' Heyne harmadſzori kiadása: *Novis curis caſtigavit Chr. — G. Heyne Lips. 1798. 8. mai.*

3. *SEXTUS AURELIUS PROPERTIUS.* Hazáját maga így írja le L. IV-ti El. I. v. 121.

Umbria te notis antiqua penatibus edit
Mentior? an patriae tangitur ora tuae?
Qua nebuloſa cavo rórat *Mevania* campo,
Et lacus aeſtivis intepet *Umber* aquis.
Scandentisque arcis conſurgit vertice murus,
Murus ab ingenio notior ille tuo.

De ebből, tsak annyi bizonyos, hogy Umbriából való vólt, a' hely, melybenn ſzületett, meg nem határozódik. Innen külömbö-

bözőképpenn gondolkodnak a' Túdósok. Némellyek *Amériá*nak, sokann *Hispelum*nak (Spoletum mellett), mások ismét *Assisium*nak, sokann pedig *Bevagná*nak gondolják; és ezt talám leghelyesebbenn. Született pedig Kr. Ur. előtt 58. esztendővel, meghólt 15-el. Az Attyától még gyermek korábann elmaradvánn: ezen szerentsétlensége újra azzal tetézödött, hogy a' Philippinél esett hartz utánn békövetkezett proscriptiók alkalmatosságával, az Augustus *Veteranus*i által minden szántóföldeitől megfosztatott. Mind két rendbeli szerentsétlenségiről így emlékezik a' már felhozott helyenn: v. 127. seqq.

Ossaque legisti, non illa aetate legenda
Patris, et in tenues cogeris ipse lares.
Nam tua cum multi versarent rura iuvenci:
Abstulit exultas pertica tristis opes.

Itt a' *tristis pertica*nn értődik az a' mérő eszköz, mellyel a' szántóföldek felosztattak. Illyen állapotjábann, először törvénytanúlásra, azutánn pedig azt elhagyvánnn, Poésisre adta magát; és ez által *Mecœnás*nak esmerettségébe jutvánn, annak szárnyai alatt élt. Különös dolog, hogy mind néki, mind *Horatius*nak ugyan azon Patronusok lévénn: soha egyggyik is, a' másikról nem emlékezik: melyből némellyek azt hozzák ki: hogy egymásnak nem igen jó emberei lehettek. Ezt sokkal inkább meg lehet engedni, mint azt hogy Propertius *Kereskedő* lett vólna; mely tsudálatos vélekedés, tsupánn egy versnek rosz-

Digitized by Google

roſzſzúl való olvasásából kerűlt, de azombann úgy elhatalmazott, hogy alig van ollyan Codexe *Propertius*nak, melynek felyűl való írása így ne vólna; *Propertii Aurelii Nautae.* Az a' verse *Propertius*nak, mely erre az eltévelyedésre okot ſzólgáltatott, van L. II. El. 19. hol az ő kedves *Cynthiá*jának a' maga ſzeretetének állandóságát írvánn le, ezt mondja:

At me non aetas mutabit tota Sibyllae,
Non labor Alcidae, non niger ille dies.
Tu mea compones, et dices, oſſa *Properti*
Haec tua ſunt: heu heu, tu mihi certus eras,
Certus eras eheu, quamvis nec ſangvine avito
Nobilis, et quamvis *non ita* dives eras.

Itt t. i. ezt az utólsó sorbann lévő két ſzót, *non ita*, sok ideig, *navitá*nak olvaſták; és innen adódott *Propertius*nak a' *Nauta* név; a' *Nauta* névből pedig a' *Kereskedői* hivatal.

Vagynak Elegiái négy könyvekbenn. Főképpenn az Alexandriai Görög Poëtákat, nevezetesen *Callimachust*, és *Philotást* követte; innen *doctus Poëtá*nak nevezetik. Ugyan ebből ſzármazik, hogy verseibenn sok a' *Hellenismus*, és hogy azok nem könnyenn mennek. Az *Elegia* természete mellett nem maradt meg oly álhatatosann mint *Tibullus*, erősebb indúlatból beſzélvénn mint az *Elegid*hóz illene; 's ugyan azért, néha a' *Lyricus*, néha pedig az *Epicus* hanghoz közelítvénn. Kivált a' negyedik

dik könybenn lévő *Elégiá*kat igen úgy nézhetni, mint megannyi *Elégiacum metrum*ra vett apró *Epopoeá*kat. A' *Muretus* ítélettétele, melybenn *Tibullus*t és *Propertius*t egybeveti, igen szép, és méltó, hogy itt felhozódjék; mivel ezen két Poëtát leginkább megesmertetheti az emberrel. Így szóll ez, in praef. ad Propertium:

„ Summa in *Tibullo* Elocutionis elegantia, et pro-
„ prietas; summa in *Propertio* eruditionis Poëticae
„ copia, et varietas. In illo Romana prope omnia;
„ in hoc pleraque transmarina. Illum nativa quae-
„ dam et incorrupta Romani sermonis integritas,
„ in media urbe natum, et altum esse, perspicue
„ ostendit; hunc, praeter caetera, forma et cha-
„ racter ipse dicendi, in Graecorum Poëtarum scri-
„ ptis assiduissime versatum esse, demonstrat. Mol-
„ lior ille et delicatior; nervosior hic et accurati-
„ or. Illo magis oblectere; hunc magis ut opi-
„ nor, admirere. Illum iudices simplicius scrip-
„ sisse, quae cogitaret; hunc diligentius cogitasse,
„ quid scriberet? In illo, plus naturae; in hoc
„ plus curae, atque industriae fuisse perspicias.

Legjobb kiadási Propertiusnak: Varietate lectionis, et perpet. adnot. illustratus a *F. G. Barthio Lips. 1778. 8.* — *Sexti Aurelii Propertii* Libri IV. cum commentario perpetuo *Petri Burmanni Secundi*, et multis doctorum notis ineditis. Opus *Burmanni* morte interruptum *Laurentius Santenius* I. C. absolvit. Trai. ad Rhen. 1780. 4. mai. Ez a' commentarius tele van *Philologiá*ra és *Criticá*ra tartozó betses dólgokkal: de a' mellyek nintsenek jól rendbe szedve.

4. PU-

Digitized by Google

4. *PUBLIUS OVIDIUS NASO.* Maga az életét igen szépenn, és bővenn leírja Tristium IV-dik könyve 10-dik Elégiájábann; mely így kezdődik:

Ille ego qui fuerim, tenerorum lusor amorum
Quem legis, ut noris, accipe, posteritas.

Született *Sulmó*bann, a' *Peligni*ok földénn (melynek mai neve *Abruzzo Citra*, *Abrutium Citerius*), régi nevezetes familiából, Kr. Urunk előtt 43. esztendővel. Tanúlt *Róma*bann, és *Athena*ebenn. Az Attya, ki Római Eques volt, *Törvénytudó*nak szánta. Úgy is indúlt. Már *Triumvir Capitalis*, és magános igyekbenn Ítélőbíró (Judex privatus), volt; sőt, ahoz látszott közel lenni, hogy Senatorságra lépjen. Midőn természeti hajlandóságának ellent nem állhatvánn, minden tisztségre való vágyásról lemondott, és magát egyedűl a' Poésisnek adta, melyre őtet maga a' természet szülte. Hihető mindazáltal, hogy erre a' minden hívatallal való felhagyásra, őtet a' testi gyönyörüségekhez való ragaszkodás is vitte; mint a' ki így azok utánn annál szabadabbann láthatott. Utóljára gyűlölségébe esvénn *Augustus*nak, Alsó *Moesia*ba, nevezetesennn a' *Pontus Euxinus* bal partjánn, a' *Duna* torka, és *Thracia* közt lévő *Tomi* nevű Városba kéntelenítetett kőltözni (relegaltatott). Ennek egygyik okának, maga az ő szerelmes verseit mondja, de a' masikról halgat, ama verse szerint; Trist. II. 207.

Perdiderint cum me duo crimina, carmen, et error,
Alterius facti, culpa silenda mihi est.

Digitized by Google

Lásd mindazáltal erről a' Közöns. Hist. I-ső Rész, pag. 343.

Esett ez a' kéntelen kikőltözése Ovidiusnak, 50-dik esztendejébenn. Noha pedig, ez által jószágától meg nem fosztatott Ovidius (mert éppenn ebbenn külömbözött a' *relegatio* a' tulajdonképpenn való *exilium*tól), hanem abból tetszése szerint élhetett; a' *Tomi*bann való lakást is, kivált minthogy ott nagy kedvességbenn és betsűletbenn vólt a' lakosoknál; úgymint, a' kiktől Géta nyelvenn írt verseiért Poëtai koszorúval is megtiszteltetett; nyomorúságnak nem lehet mondani: mindazáltal vígasztalhatatlan vólt; és soha panaszai és Aszszonyi síránkozási meg nem szűntek; mint ezt *Tristia*, vagy *Tristes*. (alatta értetődvénn *Epistolae*, vagy *Elegiae*), nevű öt könyvei, és a' *Pontus* mellől írt levelei (Epistolarum ex Ponto Libri 4.), bizonyítják. Mellyet abból kell magyarázni, mivel a' Római Pompát (luxust), úgy megszokta; hogy a' nélkűl az életet, életnek sem tartotta. De, minden esdekléseivel is, rá nem mehetett, hogy *Augustus* viszszahívja. Az *Augustus* halála utánn inkább reménylette, hogy *Tiberius*tól engedelmet nyér a' viszszamenetelre. De ebbenn is megtsalattatott; mert tsakugyan *Tómi*bann hólt meg; 59. esztendőskorábann, Kr. Úr. szülelése utánn 17. esztendővel, hol is a' Város alatt temettetett el.

Az Elegiacus versek írásábann rendkivűl való könnyűséggel bírt. Stilusa tiszta, egyúgyű, és folyvást menő. Elméje igen

igen is találós, és vitzkándozó, mellyet néha tartóztatni kellett vólna. Minden munkáinak ezek a' nevezetesebb kiadási:

1. *Corn. Schrevelii* cum notis selectissimis variorum, cum figuris aeneis. Lugd. Bat. 1662. 3. Voll. 8.

2. *Cura et studio Petri Burmanni*, Amstel. 1727. 4. Voll. 4.

3. E recensione *Nicolai Heinsii*, cum eiusdem notis integris. Curavit *Jo. Frid. Fischerus*, praefatus est *Jo. Aug. Ernesti Lips.* 1758. 2. Voll. 8.

4. E recensione *Petri Burmanni*. Curavit indicemque rerum et verborum Philologicum adiecit *Chr. Gvil. Mitscherlich*. Tom. 1. Gottingae 1796. 8. maiori, Tom. 2. 1798. a' harmadik Tomus, úgy mondatott Kúlts (clavis) léfzen Ovidiusra.

5. *PEDO ALBINOVANUS*. Élt Ovidius idejében, kinek barátja is vólt; mint ez megtetfzik ex Pont. L. IV. Ep. 10. mely levél egyenesenn Pedóhoz van intézve. (Lásd feljebb az *Epicus* Poëták között). Állapotjáról semmi nem tudódik. Neve alatt van három Elegia.

1. *Consolatio ad Liviam Augustam de morte Drusi Neronis*. Vólt ez Germanicus Attya, Tiberius testvére, igen derék, és felséges characterű ember, ki a' Németek ellen való hadbann hólt meg. Az Elegia oly szép, hogy alig van szebb nála, és a'

Digitized by Google

halotti versek írására valóságos mustra. Némelyek Ovidiusnak tulajdonítják.

2. *Elegia in obitum Maecenatis.* De ez, hihető, más munkája.

3. *Suprema Maecenatis verba.* Erről hasonlóképpenn lehet gondolkodni. Nevezetesebb kiadási Pedónak: cum interpretatione et notis *Jos. Scaligeri*, *Frid. Lindembruchii*, *Nic. Heinſii*, *Theodori Goralli* (mely név alatt Clericust kell érteni), et aliorum. Amſtel. 1715. 8. min. Criticis adnotationibus et indice Philologico illuſtravit *J. C. Bremer Helmſtadii* 1774. 8.

§. 129.

Elegiaca Poëſis tonusánn, 's *Elegiacum metrumonn* vagynak írva, a' *Heroides* nevű versek is (Ἡρωίδες, alatta értetődvénn Ἐπιστολαί), az az: nagy és nevezetes ſzemélyeknek, Hérósoknak, 's azoknak Feleségeiknek, vagy ſzeretőiknek egymáshoz való levelei. Ez a' vers neme, a' Rómaiaknál találódott, de kitől? nem tudódik. *Ovidius* 21. illyen levelet írt, úgymint:

1. *Penelope Ulyſſi.* 2. *Phyllis Demophoonti.* 3. *Briſeis Achilli.* 4. *Phaedra Hippolyto.* 5. *Oenone Paridi.* 6. *Hypſiphyle Jaſoni.* 7. *Dido Aeneae.* 8. *Hermione Oreſtae.* 9. *Deianira Herculi.* 10. *Ariadne Theſeo.* 11. *Canace Macareo.* 12. *Medea Jaſoni.* 13. *Laodamia Proteſilao.* 14. *Hypermneſtra Lynceo.* 15. *Sappho Phaoni.* 16. *Pa-*

Digitized by Google

Paris Helenae. 17. *Helena Paridi.* 18. *Leander Heroni.* 19. *Hero Leandro.* 20. *Acontius Cydippae.* 21. *Cydippe Acontio*, és magáról Artis Amatoriae Libro III. v. 345. ezt mondja, más személlyében szólyánn:

Vel tibi compoſita cantetur Epiſtola voce,
Ignotum hoc aliis, ille novavit opus.

Vagyon az *Aulus Sabinus* neve alatt is, ki *Ovidius*sal egy időbenn élt, és néki nagy barátja volt, három illyen levél, úgymint:

1. *Ulyſſis ad Penelopen.*

2. *Demophoontis ad Phyllidem.*

3. *Paridis ad Oenonem*, mellyek feleletek az Ovidius leveleire; de hihető hogy sokkal későbbi munkák. A' Tudósok úgy gyanakodnak, hogy azokat, valamely XV-dik századbann élt Angelus Sabinus írta vólna. Hogy mindazáltal Aulus Sabinusnak vóltak illyen versei; Ovidiusból világos, a' ki Amor. L. II. El. 18. v. 27. seqq. így szóll:

Quam celer e toto rediit meus orbe *Sabinus*,
Scriptaque diverſis rettulit ille locis!
Candida *Penelopes* ſignum cognovit *Ulyſſis*,
Legit ab *Hyppolito* ſcripta noverca ſuo.
Iam pius *Aeneas* miſerae reſcripſit *Eliſae*,
Quodque legat *Phyllis*, ſi modo vivit, habet.
Triſtia ad *Hypſiphylen* ab *Jaſone* littera venit.
Det votam Phoebo *Lesbis* amata lyram.

Ugyan ezt említi, és egyszersmind *Troezene* nevű *Epóssát*, *Fasti* nevű félbeszakadt munkáját, 's idő előtt való halálát is emlékezetbenn hagyta, ex Pont. Libr. IV. Ep. XII. v. 13. seqq.

Et qui *Penelopae* rescribere iussit *Ulyssem*,
Errantem saevo per duo lustra mari.
Quique suam Troezena, imperfectumque dierum
Deseruit celeri morte *Sabinus* opus.

Az Ovidius Heroideseit külön jól adta ki *Heüsinger*; Brunsvic. 1786. 12. — A' *Sabinus* neve alatt lévő Elégiák Ovidius utánn szoktak lenni.

Másforma leveleket írtak:

1. *HORATIUS*, két könyvekbenn; mellyek közzűl az első *Erköltsi Philosophiát* foglal magábann, a' második pedig *Critica*.

2. *CLAUDIANUS*. Lásd az Epicus Poëták között.

VII. A' RÓMAI VAGY DEÁK EPIGRAMMA IRÓKRÓL.

§. 130.

AZ *EPIGRAMMA*, valamint a' Görögöknél, úgy a' Rómaiaknál is, elein-

Digitized by Google

te, rövid, jeles, de azomban nem erőltetett, mesterséggel nem kerésett gondolatnak alkalmatosann, és elmére ható móddal való kifejezését jelentette. De, későbbenn erőltetett elmélkedés járúlvánn ahoz: ollyan rövid versé kezdett változni, melynek első része, az emberbenn, éppenn más dolognak várását szűlte: mint a' millyen osztán a' második részéből kijön. És ma is rendszerint illyen versek szoktak az *Epigramma* név alatt értődni. Az első módot követő Római Epigramma írók ezek vóltak:

1. *VALERIUS AEDITUUS.* Mikor élt? nem tudatik. Gell. Noct. Att. L. XIX. c. 9. *Vetus Poëtá*nak nevezi, 's ugyan ott két Epigrammáit említi.

2. *QUINTUS CATULUS.* Élt Cicerő előtt, ki is De Nat. Deor. L. I. c. 28. illyen Epigrammáját hozza fel:

Confiteram, exorientem auroram forte salutans
Cum subito a laeva Roscius exoritur.
Pace mihi liceat, coelestes, dicere vestra,
Mortalis, visus pulcrior esse Deo.

Más Epigrammáját is láthatni Gelliusnál N. A. L. XIX. c. 9.

3. *C. VALERIUS CATULLUS.* Lásd az Epicus Poéták között.

4. *LAUREA TULLIUS.* Vólt a' Cicero *Libertussa*, kiről, mint a' ki, a' Cite-

Digitized by Google

ceró majorjában fakadt hév vízre igen szép verseket írt, Hist. Nat. L. XXXI. c. 2. ekképpenn emlékezik Plinius: „ *Digna* „ memoratu villa eſt, ab Averno lacu Puteolos „ tendentibus impoſita littori, celebrata porticu, „ ac nemore, quam et vocabat M. Cicero Acade- „ miam, ab exémplo Athenarum, ibi compoſitis „ voluminibus, eiusdem nominis, in quâ et monu- „ mentum ſibi inſtauraverat, ceu verò non et in „ toto orbe terrarum feciſſet. Huius in parte pri- „ ma, exiguo poſt obitum ipſius, *Antiſtio Vetere* „ poſſidente, eruperunt fontes calidi, perquam „ ſalubres oculis, celebrati carmine Laureae Tullii, „ qui fuit e libertis eius, ut protinus noſcatur, „ etiam miniſterium eius ex illa maieſtate: ponam „ enim ipſum carmen dignum ubique, et non ibi „ tantum legi“:

Quo tua Romanae vindex clariſſime linguae
Silva loco melius ſurgere iuſſa viret?
Atque *Academiae* celebratam nomine villam,
Nunc reparat cultu ſub potiore *Vetus*.
Hic etiam apparent lymphae non ante repertae,
Langvida quae inſuſo lumina rore levant.
Nimirum locus ipſe, ſui Ciceronis honori
Hoc dedit, hae fontes eum patefecit ope.
Ut, quoniam totum legitur ſine fine per orbem:
Sint plures oculis quae medeantur aquae.

5. *DOMITIUS MARSUS.* Élt Augustus alatt, a' midőn híres Epigramma Irónak tartatott. Van egy Epigrammája a' *Tibullus* IV. dik könyve végénn, ekképpenn:

Te quoque Virgilio comitem, non aequa *Tibulle*
Mors, iuvenem campos miſit ad Elyſios.

Ne

-ȘS fotet, aut Elegis molles qui fleret amores;

Aut caneret forti regia bella pede (id est Heroico carmine).

A' második módot követő, Római Epigramma írók ezek:

1. *MARCUS VALERIUS MARTIALIS.* Született Spanyol Országnak abbann a' réfzébenn, mely régenn *Celtibériá*-ak híváttatott, *Bilbilis* nevű Városbann, Kr. Ur. fzületése utánn 40. efztendővel. Mintegy 23. efztendőskorábann Rómába menvénn: ottann *Titus*, és kivált *Domitiánus* alatt Epigrammáiról elhíresedett, és az utólsótól, kit míg élt, mindég tsapodárkodással tartott, halála utánn pedig, rutúl martzongott, Római Equessé, sőt Tribunus Militummá is tétetett. *Trajánus* idejébenn 58. efztendős korábann a' Hazájába vifzfzatért; és *Marcella* nevű gazdag afzfzonyt vévénn el, ott lakott mind haláláig, mely történt Kr. Ur. fzületése utánn 101-benn. Írt Epigrammákat tizennégy könyvekbenn; mellyek közzül a' tizenharmadiknak *Xenia* (*ξενια*, alatta értetődvénn *δωρα*), az az, *idegen vendég fzámára küldött ajándékok*: a' tizennegyediknek pedig *Apophoreta* (ettől a' Görög fzótól, *αποφορεω*, elhordom, elvifzem) az az, *afztalról*, *vagy*, *vendégségből küldött*, *vagy magával el vitt ajándékok*, titulussa van. Előtte pedig mind a' tizennégy könyvnek, *Spectaculorum liber* név alatt, vagynak, nem tsak magának *Martialis*nak Epigrammái, hanem másoké is,

Digitized by Google

is, de a' mellyeket *Martialis* tett közönségessé. Íródtak azokra a' pompás játékokra, mellyek a' *Domitianus*tól építtetett *Flavium* nevű új *Amphitheatrum*bann tartattak. Ataljábann vévénn a' *Martiális* Epigrammáit, azok; az elébbeni időbéliektől sokat külömböznek. A' terméſzeti egyűgyűség, és az Epigrammának minden réſzeit egyformánn elevenítő ſzép gondolatok hellyett: itt jobbára minden keresett, és erőltetett, az elméség, sokſzor tsak ſzóbann való jádtzás, vagy ha nem az, tsak egy gondolatnak oly formánn való őgyelgetése, hogy az, a' találós mese módjára, váratlanúl, az utólsó versbenn egyſzerre üsse ki magát; és akkor nem tsak ſzembe tűnjön, hanem ugyan megſzúrja az ember ſzemét. Mind ezek, noha romlott gustusnak jelei; és nyílvánn ollyan ínyhez valók, mely tsak az igen erőss fűſzerſzám ízét érzi meg: még is a' *Martialis* példája annyit tett, hogy ő utánna, ſzíntén a' mai napig, ezek tartatnak az Epigramma fő és mindének felett megkívántató tulajdonságinak. Egyébaránt sok tekíntetbenn méltó az olvasásra: de példáúl ifjak eleibe nem tevődhetik. Még eddig a' legjobb kiadás ez: *M. Valerii Martialis* Libros 15. interpretatione et notis illuſtravit *Vincentius Colesso* in uſum *Delphini*. Venet. 1739. 4. hanem az benne hevettséges: hogy meg tiſztított kiadás akarvánn lenni; a' botránkoztató Epigrammák tulajdon helyeikről elmozdíttattak, és hátúl egy rakásra tevődtek.

2. *CLAUDIANUS.* Lásd az Epicus Poéták között.

3. Sok,

Digitized by Google

3. Sok, és régi külömbkülömbféle Epigrammák vagynak öſzvefzedve, e' következendő gyűjteménybenn: *Anthologia veterum Latinorum Epigrammatum et Poëmatum, cura Petri Burmanni Secundi Amſtel.* 1759. 2. Voll. 4.

Ugyan ebbenn a' gyűjteménybenn, megtalálhatni a' Grammaticusoktól úgy nevezett *Catalectákat* is, az az, azokat a' múnkákat, mellyek, ha mind hibásann is, bizonyos nevezetes Íróknak, p. o. *Virgilius*nak, *Ovidius*nak, *Petronius*nak, 's a' t. tulajdonítódnak. A' név, jön ettől a' Görög ſzótól Καταλεγω, laistromba írom; a' honnan van Καταλογος is, laistrom: Τα καταλεκτα, t. i. Ποιηματα, tehát a' ſzó ereje ſzerint téſzen ollyan verseket, mellyek a' *Virgilius*, *Ovidius*, és más Poéták munkáinak, laistromába bétevődtek, vagy azoknak ſzáma közzé íródtak. Erre pedig az adott alkalmatosságot, hogy mivel a' régiek *volumenekre* írtak: midőnn az illyen *volument* bé nem fogta valamely Auctornak munkája: a' mi hely a' véginn üressenn maradt; arra, holmi apró Poëmákat írtak, tsupánn azért, hogy így, az üressenn maradt helynek is haſznát vegyék. Az illyen Codexek oſztán, tudatlan Írók (Librariusók) kezére kerűlvénn, kik azt gondolták, hogy valami egy volumenenn van, az mind ugyan azon egy Író munkája: úgy is írták le azokat, 's így a' hiba, és tévelygés, nem tsuda, hogy mind addig terjedt, míg a' Critica által, a' hamiss, és áll munkák az igazaktól ſzorgalmatosann megkülömböztetődtek.

Ca-

Digitized by Google

Catalecta Virgiliana név alatt mennek e' következendő munkák: *Culex*, *Ciris*, *Copa* vagy *Cupa* (az az, mulier cauponia, vagy ſaltatrix) 's a' t.

Ide ſzámlálódott a' *Dirae* nevű munka is: noha annak ſzerzője *Valerius Cato*; a' ki Sulla idejében élt, ki alatt a' majorját elveſztvénn úgy írta ezt a' munkát, melynek régi neve *Indignatio* vólt. Lásd a' Burmann *Anthologi*ájában; és *Wernsdorf.* Poët. Lat. min. Tom. 3.

Nem különbenn az *Aetna* nevű Poëma, a' *Virgiliana Catalecta*k ſzáma közt ment, noha azt, *Cornelius Severus* írta; a' ki ſzinte úgy mint *Virgilius*, Augustus alatt élt.

Ovidius Catalectái: *Nux*, *Ibis*, *Diras*, 's a' t.

Petroniusi: *Priapeia*; a' kertekbenn lévő *Priapus* álló képeire aggatódott apró versek, vagy Epigrammák.

*Catullus*nak pedig tulajdonítódik a' *Pervigilium Veneris* nevű múnka, mely Venushoz való Hymnus, Trochaicum metrumbann. Kéſzítődött a' Venus innepére, mely a' mint Ovidiushól Fast. Libr. IV. mindjárt az eleiről kitetſzik, Aprilis I-ső napja vólt. Kéſzítődött pedig ez a' Hymnus arra a' végre, hogy azon innepet megelőző estve énekéltessék; mely estvénn, sőt azonn az éjtſzakánn, minthogy nem aludtak, hanem vígadtak a' Rómaiak, (to-

Digitized by Google

(tota nox eſt pervigilanda canticis, a' mint magábann a' Hymnusbann mondódott) Pervigiliumnak neveztetik. Magábann ez a' Hymnus *Venus*nak és *Ámor*nak dítséreteit foglalja, és igen ſzépenn van íreva, kivévénn azt, hogy már az adfectationak nyomait lehet benne látni. Ugyan ezért, *Catullus*nak nem tulajdonítódhatik. Arányozás ſzerint, vagy *Claudius*, vagy *Neró* alatt íródott. Lásd a' *Catullus*, *Tibullus*, és *Propertius Bipontumi* kiadásinak véginn.

VIII A' RÓMAI VAGY DEÁK PANEGYRICUS ÍRÓ POÉTAKROL.

§. 131.

1. *VALERIUS CATULLUS.* Lásd a' *Lyricus* Poéták között.

2. *TIBULLUS.* A' Messala dítséretire ſírt verſét, lásd az *Elegiacus* Poéták között.

3. *LUCANUS.*

4. *STATIUS.* (in Silvis).

5. *CLAUDIANUS.* Lásd e' hármat az *Epicus* Poéták között.

IX. A'

Digitized by Google

IX. A' RÓMAI VAGY DEÁK BUCOLICUS POÉTAKRÓL.

§. 132.

A' *BUCOLICUS* versek neve, tulajdonképpenn az Ökör pásztoroktól vevődött: mivel Βουκολος, ökör pásztort tészen. Értődnek mindazáltal azonn, minden más pásztori versek is, mellyekbenn a' *pásztori* élettel járó foglalatosságok, *indúlatok*, és gyönyörűségek íródnak le. Sőt minthogy még így sem lett vólna elég tágas mezeje a' *Bucolica Poésis*nek: belévivődött abba, az egész mezei élet. Innen van, hogy szélesebb értelembenn, a' halászatról, vadászatról, aratásról, 's a't, szóló versek is, ezen Nem alá tartoznak.

A' Rómaiaknál *Bucolicus Poétái* ezek vóltak:

1. *VIRGILIUS*, kinek tíz *Ecclogái Bucolica* titulus alatt eléggé esmeretesek. Követte azokbann *Theocritust*: kitől mindazáltal igen messze maradt. Mert, valahol azt szóról szóra nem fordítja: a' Pásztori vers hangját eltéveszti; oly tisztánn, és oly tsínosonn beszéltetvénn a' Pásztorokat, mintha azok a' Tsászári Udvarbann laktak vólna, kik még *Augustus*nak is hízelkednek. Mellyek nyilvánn való jelei annak,

Digitized by Google

nak, hogy *Virgilius* ezeket a' verseket Ifjú korábann írta.*

2. *MARCUS AURELIUS OLYMPIUS NEMESIANUS.* Lásd fellyebb a' *Dogmaticus* Poëták közt. Írt tulajdonképpenn való *Bucolicus* verseket is, négy Ecclogákbann, Virgilius tonusánn, mellyek igen szépek, mind a' stilusra, mind a' bennek lévő képzelődésre (imaginatiora,) nézve, úgyhogy fellyebb való időre is oda illenének. Némellyektől, *Calpurnius*nak tulajdonítódnak.

3. *TITUS IULIUS CALPURNIUS*, Siciliából, Élt *Nemesiánus*sal egy időbenn, és *Carus* Tsászárnak Secretariussa vólt: Írt hét Ecclogát, hasonlóképpenn *Virgilius*t követvénn: mindazáltal azoknál szebbek a' *Nemesianusi*. Lásd *Burmann*nál *in Poëtis Lat. minoribus*; és még nagyobb gondal kiadva *Wernsdorf*nál Tomo 2.

X. A' KERESZTYÉN DEÁK POÉTAKRÓL.

§. 133.

ILLYEN titulus alá, az itt következő Poéták, azért íródnak, miyel munkáik argumentuminak külömbkülömbféle vólta miatt, más helyre alkalmatosann rendelni nem lehetett. 1. *CA-*

Digitized by Google

1. *CAIUS VETTIUS.* (vagy Vestius) *AQUILINUS IUVENCUS*, Spanyol Orszá-gi *Presbyter*, élt a' IV-dik századbann, *Nagy Constantinus* alatt, 337. előtt. Az Evangyéliomi Históriát Deák Hexameterekbe foglalta, mely munka négy könyvekből áll. Igen ritka kiadását láthatni a' Debretzeni Ref. Collégium Bibliothécájábann, melynek titulussa ez: *Iuvencus Hiſpanus Presbyter, immenſam Evangelicae legis maieſtatem, Heroicis verſibus concludens.* Oſztva nem paginákra, hanem foliumokra, vagy egéſz levelekre van, és áll mindöſzve 82. illyen egéſz levelekből vagy foliumokból, in 4-to.

Ez az a' kiadás, melyről mind *Hamberger* Tom 2. p. 702. mind *Harles* Brev. Notit. Lit. Rom. pag. 713. úgy emlékeznek: hogy annak nyomtatódásának sem ideje, sem helye nints feltéve; melyből 'azt kell kihozni, hogy az az Exemplum, mellyet ők láttak, hijjános. Mert az említett Bibliothecábann lévőnek utólsó levelénn, nyilvánn ezeket a' szókat olvashatni: *Impreſſum Liptzk per Melchiorem Lotter, Anno Salutis Milleſimo ſupra quingenteſimum undecimo.* És így *Harles*, hozzávetésből XV. dik századbéli kiadásnak hibásann teszi. Különös ebbenn a' nyomtatásbann, hogy sohol benne a' *punctum*, mint megkülömböztető jel (ſignum diſtinctionis), nem fordúl elő: hanem a' punctum helyett, mindenütt *comma* tevődik: egyébütt pedig *colon*. Köz kézbenn forgó kiadása a' *Iuvencus* említett munkájának e' következendő; *Iuvenci Hiſtoriae Evangelicae Libri IV. &c.*

Digitized by Google

Recenſuit Erhardus Reuſch Francof. et Lipsiae 1710. — 8. Hasonlóképpenn a' Móses első könyvét is versekbe foglalta Juvencus. Lásd ezt a' munkát in *Edm. Martene* Nova collectione veter. Moniment. Tom. 9. (Hamberger negyedik Tomusnak tefzi) p. 15. ſeqq. n. 2.

2. *DECIMUS MAGNUS AUSONIUS*, *Burdegalá*ból. Ugyan ott 30. eſztendeig Grammaticát, és Rhetoricát tanítván, 374-benn, *Gratianus*nak, az I-ső *Valentinianus* Tsáſzár fiának tanítására, Trierbe (Treviri) vitetett. Ezen Tsáſzárfi körül véghezvitt fáradságának megjutalmaztatására, I-ső *Valentiniánus*, Quaeſtorrá, maga pedig *Gratianus*, háládatosságból 374-benn Itáliának, és Africának, 378-bann Galliának Praefectusává, és 379-benn Conſullá tette. *Gratianus* halála utánn, elhagyván a' Tsáſzári Udvart, a' házájába viſzſzament; hol tsendességbenn élvénn; meghólt *Honorius* alatt 392. utánn, 80, vagy több eſztendős korábann. Kereſztyénségéről kételkedtek némellyek: holott azt kétségbe hozni nem lehet. Mivel ſzembetűnő nyomait láthatni írásibann. Nyílvánn mutatja ezt, kiváltképpenn az a' könyörgés, mely az ő *Ephemeris* nevű munkájábann vagyon ekképpen:

Omnipotens, ſolo mentis mihi cognite cultu!

és azutánn:

Cernere quem ſolus coramque audire iubentem
Fas habet, et patriam propter conſidere dextram

Ipſe opifex rerum, rebus cauſſa ipſe creandis,
Ipſe Dei verbum, verbum Deus, anticipator
Mundi, quem facturus erat, generatus in illo
Tempore, quo tempus nondum fuit, editus ante,
Quam lubar et rutilus coelum illuſtraret Eous.

Írt külömbkülömbféle múnkákat-e' következendő titulusok alatt:

1. *Liber Epigrammatum*, melynek három Előljáró beſzéde van, egygyik *Theodosius* Tsáſzárhoz, másik *Syagrius*hoz, harmadik *Latinus Pacatus Drepanius*hoz, kit fijának, az az, Tanítványának nevez. Ezek előtt pedig van a' Theodosius Tsáſzár levele, melybenn *Ausonius*t Attyának nevezi, es kéri, hogy munkáit bízvást vigye hozzá, mert ſzinte ollyan ſzeretettel, 's pártfogással fog eránta lenni, mint vólt régenn Augustus, a' tudós Poëták eránt.

2. *Ephemeris* melybenn az egéſz napi foglalatosságot írja le, külömböző nemű versekbenn.

3. *Parentalia*. Írta meghólt Attyafiainak emlékezetére.

4. *Commemoratio Profeſſorum Burdegalenſium*.

5. *Epitaphia Heroum, qui bello Trojano interfuerunt*.

6. *De XII. Caeſaribus per Svetonium Tranquillum ſcriptis Monoſticha*, dicata

ta Hesperio filio, *et de iisdem Caesaribus a Iulio Caesare usque ad Heliogabalum Tetrastycha.*

7. *Clarae Urbes, seu Ordo nobilium Urbium.*

8. *Ludus*, sive *Sententiae Septem Sapientum*, ad *Latinum Pacatum Drepanium* Proconsulem.

9. *Idyllia 20.* Mely név itt annyit tészen, mint: *Kiválasztott* vagy *bizonyos nemre tartozó apró versek*, ettől a' Görög szótól εἶδος genus, melynek diminutivuma εἰδύλλιον. Ezek között az Idylliumok között az első, *carmen Paschale*, mely így kezdődik;

Sacra salutiferi redeunt solemnia Christi; és a' mellyet meg kell különböztetni attól az Ausonius neve alatt *Rhopalicus* versekbenn lévő hamis munkától, mely így kezdődik:

Spes Deus aeternae stationis conciliator. Az illyen vers *Rhopalicus*nak azért hívódik, mivel buzogány (görögül ῥόπαλον) formára nevekedik, az az, minden szó benne egy syllabával több, mint volt az előtte való, mint ezt a' felhozott versbenn láthatni.

A' hetedik Idylliumnak nagyobb része elveszett.

A' tizedik, mely a' *Mosellá*ról van legszebb.

Digitized by Google

A' tizenkettődik, melynek neve *Technopaegnion*, (ezekből a' szókból: *Τεχνη*, ars, és *Παιγνια*, lusus) az az mesterséges gyermeki játék, úgy van készítve, hogy mindegygyik vers egy syllabájú szónn végződik.

A' tizenharmadik, Virgilius verseiből tőldozott 's földozott Menyegzői vers (*cento Virgilianus Nuptialis*).

14. *Ecclogarium variorum poëmatum, et epigrammatum.* Jobbára görög szókból van fordítva.

15. *Liber Epistolarum* 25., különböző nemű versekbenn.

16. *Periochae in Homeri Iliadem et Odysseam*, mellyekbenn a' Homerus ezen két munkainak summáját adja elő, mind versekbenn, mind folyóbeszédbenn.

3. *PROBA FALCONIA.* Tiszetes tudós Aszszony, élt 379. tájánn. Készített *Cento Virgilianus* nevű munkát, melybenn az *Ó* és *Új* Testamentomi Históriát, Virgiliusból vett, 's öszverakott versekbenn * adja elő. Lásd, Biblioth. Patrum Max. Tom. 5. pag. 1218.

* Hasonló munkája van ROSAEUS nevű Jesuitának, mely itt Debretzenbenn jött ki, következendő titulus alatt: *Virgilii Evangelisantis Christiados Libri XIII.* in quibus omnia, quae de Domino nostro Iesu Chri-

Digitized by Google

Chriſto in utroque Teſtamento vel dicta, vel praedicta ſunt, aktiſona divini *Maronis* tuba ſvaviſſime decantantur, Inflante *Alexandro Rosaeo*. Erről a' kiadásról *Harles.* Introduct. in notitiam Lit. Rom. imprimis Scriptorum Lat. part. 2. pag. 332. így ſzóll: „ Cuius editionis raritatem, ſaltim „ in Germania inſignem, vel ex eo intelli„ go, quod nec a *Fabricio*, nec a *Volfio*, „ nec ab aliis Centonum Hiſtoriam per„ ſequentibus, illam vidi memoratam ".

4. *AURELIUS PRUDENTIUS CLEMENS* ſzületett 348-bann, Spanyol Országbann, *Calagurrán* nevü, Iberus vize napnyúgoti partjánn fekvő Városbann, mely ma *Calahorrának* hívattatik. Minekutánna ifjabb korábann Prokátoroskodott, hívatalokát viselt, 's katonáskodott vólna: hajlott idejébenn megúnatkozván, tsendes magánosságbann élt, 's minden idejét kegyes elmélkedések között tőltötte. Mikor hólt meg? nem tudódik. Annyi bizonyos, hogy még 405-benn élt. Írt külömbkülömbféle verses munkákat; millyenek,

I. Liber Καθημερινῶν (quotidianorum carminum) az az, a' napnak, minden részeihez alkalmaztatott Hymnusok; úgymint:

1. *Hymnus ad Galli cantum.*
2. *Hymnus matutinus.*
3. *Hymnus ante cibum.*
4. *Hymnus poſt cibum.*

Digitized by Google

5. *Hymnus ad incenſum lucernae.*

6. *Hymnus ante ſomnum.*

7. *Hymnus ieiunantium.*

8. *Hymnus poſt ieiunium.*

9. *Hymnus omnis horae.*

Ezekhez járúlnak:

10. *Hymnus circa exequias defuncti*; melynek 117, 's azt követő verseiből kéſzűlt ama Halotti Énekünk: Hagyjátok el hú Kereſztyének. — 's a' t. — A' versek, mellyekből fordítódott így vagynak:

1. Iam moeſta quieſce querela,
Lacrymas ſuſpendite matres,
Nullus ſua pignora plangat,
Mors haec reparatio vitae eſt.

2. Sic ſemina ſicca vireſcunt
Iam mortua, iamque ſepulta;
Quae reddita coſpite ab imo,
Veteres meditantur ariſtas.

3. Nunc ſuſcipe terra fovendum,
Gremioque hunc concipe molli,
Hominis tibi membra ſequeſtro,
Generoſa et fragmina credo.

4. Animae fuit haec domus olim,
Factoris ab ore creatae,
Fervens habitavit in iſtis
Sapientia, Principe Chriſto.

5. Tu

5. Tu depoſitum tege corpus.
Non immemor illa requiret
Sua munera fictor, et auctor,
Propriique aenigmata vultus.
6. Veniant modo tempora iuſta,
Quum ſpem Deus impleat omnem:
Reddas patefacta neceſſe eſt,
Qualem tibi trado figuram.

11. *Hymnus*, *Octavo Kalendas Ianuarias*; az az, December 25-dik napjára, vagy Karátsonra.

12. *Hymnus Epiphaniae*; az az, Víz-Kereſztre.

II. Liber Περι στεφανων. De Coronis; az az, külömbkülömbféle Spanyol Orſzági Mártírok dítséretire írt 14. Hymnusok.

III. *Apotheoſis*. Didacticum Poëma, a' Kriſztus Istenségéről, mellyet a' *Patripaſſianusok* (így neveztettek azok, kik az Atyát, és Fiút egy ſzemélynek tartották, mint *Praxeas*, *Protogenes*, *Noëtius*, *Sabellius*), ellen megmutat.

IV. *Hamartigenia* (ἁμαρτιγενια, ezekből a' ſzókból ἁμαρτια peccatum, és γενω, gigno), vagy a' bűnnek, 's gonoſznak eredetéről, a' *Manichaeusok*, és *Martionitták* ellen.

Digitized by Google

V. *Psychomachia* (Ψυχη, és μαχη), az az, a' Keresztyén ember Lelkében, a' virtusoknak a' vétkekkel való tusakodásáról.

VI. *Contra Symmachum* Libri. 2. Irta *Symmachus*nak *pro ara pacis* nevű Oratiója ellen.

VII. *Diptychon*, sive *Enchiridium utriusque Testamenti.* All 49. Epigrammából (Διπτυχον duplicatus libellus, a Πτυσσω complico, quia utriusque Testamenti summam tenet). Legjobb kiadás a' Cellariusé Edit. 2-da Halae Magdeburgicae. *Anno* 1739. 8.

5. *MEROPIUS PONTIUS ANICIUS PAULLINUS.* Született Galliábann igen nevezetes famíliából 354-benn. Tanítója *Ausonius* vólt. Minekutánna, nagy hírű 's tekintetű ember lévénn, Consulságot is viselt: 389, vagy 390. tájánn magánosságot kezdett követni: utóljára Campániábann Nolai Püspökké lett, és azon hivatalbann hólt meg, 431-benn, a' honnan *Paulinus Nolánus*nak is neveztetik. Vagynak versei 34. különböző matériákról. A' *Carmen de vita S. Martini, Episcopi Turonensis* nevű munka, más Paullinusé, ki Paullinus Petrocorïusnak neveztetik, Perigeux, vagy Petricorium nevű Városról: és későbbenn, úgymint 470. tájánn élt.

6. *COELIUS SEDULIUS* Hiberniából. Élt az V-dik századbann II-dik *Theodosius*, és III-dik *Valentinianus* Tsászárok

ide-

Digitized by Google

idejében, 430. tájánn. Tanúlas kedvéért útazott Galliába, Olasz Országba, és Asiába. Egyébaránt életéről semmi bizonyos nem tudódik. Munkái ezek:

1. *Mirabilium Divinorum* Libri 4. ſive *Carmen Paſchale* Hexameterekbenn, Summája az Ó, és Új Testamentomi *tsudák*nak leírasa, az Úr Jé'sus Kriſztusnak életével, és ſzenvedéseivel egygyütt. *Paſchale Carmen*nek azért nevezte: mivel azzal úgy akartá fogadni olvasóit, mint valamely Húsvéti vendégséggél, ama prologusbann lévő versei ſzerint:

Paſchalis quicunque dapes conviva requiris,
Dignatus noſtris accubitare toris:
Pone ſupercilium, & te cognoſcis amicum,
Nec quaeras opus hic codicis † artificis;

† i. e. *in hoc codice*, conſtructione Graeca.

Sed modicae contentus adi ſolemnia menſae,
Pluſque libens animo, quam ſatiare cibo.

Ugyan ez a' munka, *Opus Paſchale* titulus alatt, prosábann is megvan, melyre azt maga *Sedulius* vette.

2. *Két Hymnusok*: az első *Collatio Veteris, et Novi Teſtamenti* Elegiacum metrumbann. A' második *a' Kriſztus életének leírása*, mely így kezdődik:

A Solis ortus cardine,
Ad uſque terrae limitem,

Digitized by Google

Chriſtum canamus Principem,
Natum Maria Virgine.
Beatus auctor Seculi,
Servile corpus induit,
Ut carne carnem liberans,
Ne perderet, quos condidit. 's a' t.

Legjobb kiadása *cum notis Barthii*, *Collarii*, *Gruneri*, *aliorumque*, curante *Henr. Jo. Arnzenio*, *Leovandiae* 1761. 8-vo.

7. *SIDONIUS APOLLINARIS.* Született Lionbann, nevezetes famíliából, 430. tájánn: meghólt 484-benn. *Avitus* Tsáſzártól, kinek veje vólt, Rómábann réz oſzloppal tiſzteltetett meg: a' következendő Tsáſzárok előtt is, kiknek dítséretére, ſzintúgy mint amannak, Panegyricust írt, nagy betsűlete vólt, úgyhogy *Majorianus*tól, *Comesi*; *Anthemius*tól pedig, Római *Praefectusi*, *Patriciusi*, és *Senatori* méltóságokra emeltetett. Végre 472-benn minden világi hívatalokat letévénn a' következendő eſztendőbenn, Frantzia Orſzágbann, Claramontiumi Püspökké lett: és ebbenn a' hívatalbann hólt meg. Vagynak külömböző matériákról írt verſei (Carmina XXIV). Ezek között találtatnak azok a' három Panegyricusok is, mellyeket az említett Tsáſzárok dítséretére mondott. Legjobb kiadás: *Sidonii opera*, *Jac. Sirmondi* cura, et ſtudio recognita, notisque illuſtrata. Edit. 2.da Paris 1652. 4-to.

8. *DRA-*

Digitized by Google

8. *DRACONTIUS. Toletum*ból, Spanyol Országbann. Élt 450-tájánn. Vagyon *Hexaëmeron* nevű munkája, két könyvekbenn, a' Teremtés Históriájáról. Legjobb kiadása a' *Sirmondusé*. Paris. 1619. in 8. Lásd ezenkívül Biblioth. Patr. Max. Lugd. Tom. 9. pag. 724. seqq.

9. *MAGNUS FELIX ENNODIUS.* Olasz Országbann Paviai (Ticinum) Püspök, élt az V-dik szászad véginn, 's a' VI-diknak elejénn: *Theodoricus*nak, az Ostrogothusok Királyának 507-benn Panegyricust mondott. Lásd Biblioth. Patr. Max. Lugd. Tom. IX. p. 312. seqq. Meghólt 521-benn. Vagynak külömbözö matériájú versei (Carminum XXI. Liber), Epitaphiorum, atque Epigrammatum 151. Liber).

10. *ARATOR.* Rómábann Vice-Diaconus vólt; élt a' VI-dik szászad közepénn. *Az Apostoli tselekedeteket* Hexameterekbe foglalta. Kiadta *Arncenius* Zutplaniae 1769. 8-vo.

11. *FLAVIUS CRESCONIUS CORIPPUS.* Africából. Élt a' VI-dik szászad közepe utánn; 570. tájann. Írt Panegyricust az ifjabb Justinus Tsászár dítséretére négy könyvekbenn, mely által magának *hizelkedö*, és *tsapodár* nevet szerzett. Legjobb kiadása cum notis variorum e recensione *Foggini*. Rom. 1774. 4-to.

12. *VENANTIUS HONORIUS CLEMENTIANUS FORTUNATUS.* Pictaviumi

Digitized by Google

mi Püspök. Élt az VI-dik szászad utólsó felibenn. Meghólt 600. tájánn. Munkái: Poëmatum Sacrorum Libri 4.

1. De partu Virginis.

2. De Christi beneficiis.

3. De vita hominum.

4. De certaminibus, et de miraculis piorum i. e. Martyrum. Írt de vita *S. Martini* is négy könyvet, Hexameterekbenn. (mint már előtte Paulinus Petrocorius írt vólt) Lásd Biblioth. Patr. Max. Lugd. Tom. X. pag. 520.

A' következendő századokbann, nevezetes, és valamire való Poéta, (kivévénn az egy *Gualter Filepet*, a' ki a' XIII-dik századbann, meglehetős *Alexandreis* nevű Epicum Poëmát írt tíz könyvekbenn) nem vólt, szinte *Petrarchától*, a' ki kezdette a' Deák Poësishez való gustust megujjítani, és a' Deák Literaturát megeleveníteni.

13. *FRANCISCUS PETRARCHA.* Született Arezzóbann 1304-benn. Meghólt 1374-benn. Ide tartozó munkái: *Bucolicorum Eccloga XII.* Ezenkívül, *Africa*, *seu*, *de gestis Scipionis Africani L. IX.*

Mitsoda állapotbann lett légyen a' Poësis a' közép századokbann, leginkább megítélhetni abból, hogy a' Cadentziás versek (Homoioteleuta), melyek *Leo* nevű XII. századbeli embertől *Leoninusoknak* (versus *Leonini*) neveztetnek, akkor vóltak legnagyobb divatjábann. Illyen verseket

Digitized by Google

ket szántszándékkal soha a' régi Rómaiak nem írtak, hanem néha akaratjok ellen ejtettek; de ez is rútnak tartódott. — Így Cicerót kinevették amaz esmeretes versével;

O fortunatam natam me Consule Romam;

mellyet Juvenalis is Sat. X. 122. úgy említ, mint a' mely nem szólgált betsületére Cicerónak: a' nádőan utánna ezt veti:

Antonii gladios potuit contemnere; si sic

Omnia dixisset. — — — —

A' Cadentziás verseket valósággal a' romlott gustus hozta bé, mikor már a' szépséget nem a' dologbann, hanem az hangbann keresték, és a' tiszta egyűgyűségbenn álló ékességet nem is érezték.

II.

A' RÓMAI VAGY DEÁK ORATOROKRÓL.

§. 134.

AZ ÉKESENNSZÓLLÁS valamint a' Görögöknél, úgy a' Rómaiaknál is, legbizonyosabb út lévénn arra, hogy valaki előmehessen, nem tsak; hanem hogy a' közönséges dólgokhoz szóllója lehessen: oly különösenn megkívántató tudománynak tar-

Digitized by Google

tartatott Rómábann, hogy a' tiſztességes nevelés, jobbadánn, erre való vezérlésből, és ſzoktatásból állott. Sok ideig mindazáltal, az ékesennſzóllásbéli tehettséget, nem réguláknak tanúlása: hanem tsupánn gyakorlás által ſzerezték magoknak a' Rómaiak. Azok közzűl a' Nagy emberek közzűl, kiket maga a' közönséges dólgokbann való forgás tett Orátorokká, kiváltképpenn e' következendők maradtak emlékezetbenn: *Caius Cornelius Cethegus*, ki 200. 's egynehány eſztendőkkel élt Kr. Úr. ſzületése előtt; *Marcus Porcius Cáto*, kinek még Ciceró idejébenn, 150. Orátiói vóltak; *C. Laelius*; *P. Corn. Scipio Africanus*, *és a' két* úgymint *Tiberius*, és *Caius Gracchusok*. Legékesebbennſzóllo régi Orátoroknak tartattak: *Marcus Antonius*, és *Lucius Craſſus*, kik közzűl amaz Kr. Úr. ſzül. előtt 99. eſztendővel, ez pedig 95-el vólt Conſul. És ezért válaſztotta *Ciceró de Oratore* írt Dialogusibann egyenesenn ezeket arra, hogy az ékesennſzóllás mesterségéről való értelmét ſzájokba adja; *Caius Julius Caesárt* is, ritka elmésségéért, melléjek tévénn. Ezeket követte *Quintus Hortensius*, a' ki Conſulságot Kr. Úr. ſzületése előtt 69. eſztendővel viselt; kivéssel azutánn megſzűnvénn a' közönséges helyenn való Orálástól, *Cicerónak* az annál inkább való elhíresedésre útat nyitott, kiről mint a' Római ékesennſzóllás Attyáról, bővebbenn ſzükség emlékezni.

Cicerónak egéſz neve:

MARCUS TULLIUS M. F. M. N. (az az Marci filius Marci Nepos) *CORN.* (az az Cor-

Digitized by Google

Cornelia Tribu) *CICERO*! — — *Marcus* előljáró név (Praenomen) mellyet mint legidősbb fiú az Attyától vett; — *Tullius* Nemzettségi név (nomen Gentile) mellyet Famíliájáról viselt; *Cicero* pedig, vezeték név (Cognomen), mellyet ki vitt bé az ő famíliájába előfzör, és mitsoda alkalmatossággal? nem tudhatni. Hihető a' mit Plinius Hist. Nat. L. XVIII. c. 3. némely neveknek eredetéről befzélvénn, mond: „Cognomina etiam prima inde; *Pilumni*, qui pilum piftrinis invenerat: *Pisonis*, a pifendo. Jam *Fabiorum*, *Lentulorum*, *Ciceronum*, ut quisque aliquod optime genus fecerat". Hazája *Arpinum* vólt, a' *Volscus*ok földénn, mely ma *Terra di Lavorá*nak, vagy, *Terra Laborisn*ak hívattatik. Születése esik Róma épittetésének 648-dik efztendejére, mely Kr. Ur. fzületése előtt 106-dik. Még gyermek korábann Rómába vitetvénn, ott legelső Tanítója *Aulus Licinius Archias* lett, kitól a' Római nevelés sorja fzerint elsőbenn *Poësis*t tanúlt. Tizenhét efztendős korától fogva, minekutánna az *Aratus* Astronomiai Poëmáját Deák versekbe foglalta, és *Marium* nevű, az az *Marius* viselt dólgairól fzólló Poëmát írt, melynek maradvány darabjait (fragmentumit) De Divin. L. I. cap. 47. ma is láthatni; főképpenn a' Görög Históricusokat olvasta, és fordítgatta. Ezenkívül a' *Polgári Jus*, az ékesenfzólás, és a' Philosophia utánn látott. A' haza Törvényei, 's rendtartási tanúlása végett, *Q. Mucius Scaevola Augur*, annak halála utánn pedig *Mucius Scaevola Pontifex* körül forgott; kik abbann az időbenn leghíresebb Törvénytúdók vóltak. Az Ékesenn-

Digitized by Google

szónoklásban *P. Sulpicius* majd minden nap hallgatta, midőn az, mint *Tribunus Plebis* a' Népnek különbkülömbféle Törvényeknek hozását javallotta („P. Sulpicii in Tribunatu quotidie concionantis, totum genus dicendi penitus cognovimus", így szóll maga Brut. c. 89.) — A' Philosophiát *Philó* nevű híres Academicus Philosophustól tanúlta, kit, a' *Mithridates*sel folytatott hadtól való félelem vitt, más Athenaei fő emberekkel egygyütt Rómába. — A' Dialecticában *Diodorus* nevű Stoicus Philosophustól gyakoroltatott. Így elkészűlvénn: elsőben magános perben (in causſa privata) *Quintius* óltalmazta. Azután pedig in *Causſa Publica* 26. esztendős korában, *Sext. Roſcius Amerinus*t. Mely alkalmatossággal mondott Orátiója annyival inkább megtetszett, mivel azt a' pert, a' *Sulla*tól való félelem miatt, kinek *Chrysogonus*, a' *Sext. Roſcius Amerinus* vádolója, kedves szabadossa vólt; senki más nem merte felvállalni. Melyre nézve Ciceró is, kerűlvénn a' *Sulla* haragját, az alatt a' szín alatt, hogy egésségtelen, mindjárt azután *Athenae*be ment, hol hat hónap alatt *Antiochus Ascalonita*tól a' híres régi Academiai Philosophiát; *Demetrius Syr*ustól pedig ékesenszóllást tanúlt. Halgatott mindazáltal másokat is, nevezetesenn *Phaedrus* és *Zeno* Epicureus Philosophusokat. Azután Kis Asiát béjárta, szüntelen való társalkodásbann lévénn, az ott lévő leghíresebb Rhetorokkal, és Orátorokkal. Utóljára *Rhodus*ba ment *Apollonius Molo*hoz, és két esztendő múlva tért viszsza Rómába; a' midőnn már *Sulla* meghólt.

Erről

Digitized by Google

Erről az útjáról, és különösenn, az *Apollonius Molón*ál való tanúlásáról in Brut. cap. 91. így szóll: „ Assiduissime autem mecum fuit *Dionysius Magnes*. Erat etiam *Aeschilus Cnidius*, et *Adramytenus Xenocles*. Hi tum in Asia Rhetorum principes numerabantur, Quibus non contentus, Rhodum veni, meque ad eundem, quem Romae audiveram, *Molonem* applicavi, cum actorem in variis caussis, scriptoremque praestantem, tum in notandis, animadvertendisque vitiis, et instituendo, docendoque prudentissimum. Is dedit operam, ut nimis redundantes nos, et superfluentes, iuvenili quadam impunitate, et licentia, reprimeret, et quasi extra ripas diffluentes coëreeret. Ita recepi me, biennio post, non modo exercitatior, sed prope mutatus. Nam et contentio nimia vocis reciderat, et quasi referverat oratio, lateribusque vires, et corpori mediocris habitus accesserat ".

Megtetszvénn rajta a' Görögök közt való lakás: a' köz néptől való gyaláztatást el nem kerúlhette, mely őtet tsúfos névvel *Graeculus*nak nevezte. Azombann Comoedus *Roscius*nak, és a' Tragicus *Aesopus*nak igazgatása alatt, magát kellemetesebb gestushoz, és pronuntiátióhoz szoktatvánn, tsak hamar oly tekintettel állott elő, hogy az akkori leghíresebb Orátorral Hortensiussal láttatott vetélkedni. Eltőltvénn Asiából lett viszszajövetele utánn egy esztendőt *Quaestorságot* kért, mellyet meg is nyert; *Lilybaeum*i Quaestornak Siciliába küldetvénn. Mely hivatalnak serényenn, és igazánn való folytatása utánn, esztendő múlva, viszszatérvénn Rómába; 's magát egyedűl a' perek folytatására advánn: nem tsak ékesennszóllásával, mellyet ekkor bámúlásra méltó tökélletességre vitt, hanem

Digitized by Google

azzal is, hogy valamint az igazaknak pártját fogta, úgy a' gonoszok ellen hatalmasann kikőlt; ollyan tekíntetet, 's egyszersmind szeretetet szerzett magának az egész Római nép előtt, hogy a' midőnn *Aedilis*séget, és ismét két esztendővel későbbenn *Praetor*ságot kért; mind a' két tisztséget mindeneknek egygyező voksa szerint elnyerte. *Praetor* korábann a' felőle való igen jó vélekedést nagyonn megerősítette: mind azzal, hogy igazánn szólgáltatta ki a' Törvényt, mind pedig azzal, hogy Rómának nagy hasznára a' *Lex Manilia*t javallotta, közönségesenn mondott Oratiojában. És e' volt az oka, hogy *Homo novus*, vagy ollyan létére, kinek elei, noha *Equesi* rendből valók voltak, soha Rómábann fő tisztségeket (*Magistratus Curules*), nem viseltek, Consulságot ért, mely mind addig az ideig szokatlan, és rendkivűlvaló dolog volt, és sok fő famíliákból lévőknek, nevezetesenn L. Catilinának hátrahagyásával esett, Kr. Úr. születése előtt 61. esztendővel; midőn *Cicero* 44. esztendős volt. De a' millyen szerentsésnek tarthatta magát *Cicero* ezen legfőbb hivatalnak elérésébenn: szinte ollyan szerentsétlennek lehet őtet mondani, annak viselésébenn; mivel egész Consulságának idejét szűntelen való bajok, nyughatatlanságok, és félelmek között töltötte el. Okozta ezt, egy részről Consul társa *Caius Antonius*, ki a' mezőföldek elosztásáról való törvénynek pártfogója volt: más részről pedig *L. Catilina*, ki hogy Consul lehessen, *Cicero*nak elvesztésénn igyekezett. Amannak szándékát kő Oratióival, semmivé tette *Cicero*: ezt is

Digitized by Google

a' Tanáts előtt, és a' nép gyűlésébenn, tüzesenn kikelvénn ellene, úgy látszott leűltette. De alattombann annál írtóztatóbb gonoszságot forralt *Catilína*, nem tsak *Cicerónak*, hanem egész Rómának veszedelmére. Melynek jó idejénn való elnyomása, és a' közönséges bátorságnak helyre való állítása, valamint rendkivűl való betsűletet szerzett néki, midőnn tiszteségére nem tsak *Supplicatio*, az az, háláadó örvendetes Innep tartatott, hanem a' mi az előtt soha nem történt, *Pater Patriae* névvel is megtiszteltetett: úgy más részről az által számtalan bajba, ízetlenkedésbe, sőt tsaknem meglábolhatatlan veszedelembe, és szerentsétlenségbe keveredett. Mert a' *Catilína* társainak keményenn való megbűntetésével, azoknak barátibann, 's atyafiaibann, engesztelhetetlen haragot, a' veszedelem elhárításábann véghezvitt érdemeinek kelletinél többször való emlegetésével pedig, sok hatalmas emberekbenn irígységet gerjesztvénn maga eránt: *Clodius*, kit magára, ellene tett tanúbizonyságával haragított, annyira tudott menni, hogy *Cicerót*, minden előbbi érdemei is, ellenn nem álvánn, azonn az okonn, hogy azokat a' Pólgárokat, kik a' *Catilína* öszveesküvésében részesűltek, minden meghalgatás, és törvényes mód szerint való megítéltetés nélkűl megölette, számkivettetett, Kr. Ur. születése előtt 50. esztendővel. Ezzel meg nem elégedvénn *Clodius*: ollyan végzést hozatott, hogy senki, *Cicerót*, 500. Római mérföldnyire bé ne fogadja: azombann, a' házát felégettette, jószágát kótyavetyéltette, majorjait feldúlta, és felpré-

Digitized by Google

dálta. — *Cicero*, kit ezen törvény ereje ellen is sokann Italiai útjában szívesen fogadtak, sokann pedig kizártak, Macedóniába megérkezvénn, *Thessalonica*bann *Cn. Plantius*nál hét hónapig múlatott, mely idő alatt sok leveleket írt *Atticus*hoz, az Ottséhez *Quintus*hoz, és a' Feleségéhez *Terentia*hoz; mellyekből megtetszik, mely igen törődött szívvel hordozta ezen számkivetést. Azombann nevekedvénn *Clodius* vakmerősége: ellenségeinek száma is naponként nevekedett. Ellenbenn *Cicero* szerentsétlenségét mind többenn többenn kezdették sajnállani, azok között *Pompeius*; kinek indításából ofztán a' Tanáts azt végezte, hogy semmi végzés addig ne hozódjék, semmiről tanátskozás ne légyen, valamíg *Cicero* viszsza nem jön a' számkivetésből. Noha tehát Clodius teljes erőből ellentállott; mindazáltal Consul *Lentulus*nak sürgetése, 's *Pompeius*nak javallása utánn a' Népnek közönséges megegyezése szerint is, minekelőtte a' számkivetésbenn egész esztendőt töltött vólna, viszszahívattatott. A' midőnn *Brundusium*ból, mindeneknek rendkivül való örömére, úgy ment viszsza Rómába, hogy majd minden nevezetesebb Városok követeket küldöttek eleibe; és ezért mondotta *Cicero* ditsekedve: „ Se numeris Italiae Romam reportatum fuisse ". — Rómából is majd az egész nép kitsődült eleibe; úgyhogy ez a' viszszamenetel szint ollyan ditsőséges vólt, mint akármely triumphus. Más nap a' Senatusbann Orátiót mondott, melybenn viszszahívattatását köszönte meg; Post reditum ad Quirites nevű Orátiója is ezzel az alkalma-

tos-

Digitized by Google

tossággal mondódott. Azután az udvara, noha Istenségnek vólt szentelve, viszszaadattatott. A' háza közönséges költségenn megépíttetett. *Tusculanum*, és *Formianum* majorjainak megújítására sok pénz rendeltetett; és így elébbi állapotjába, 's betsülletébe, egészszenn viszszaállíttatott. További életét Cicerónak két nevezetes hivatal ékesítette; egygyik az *Augurok* száma között való létel, kiknek Collegiumába 54. esztendős korábann vevődött fel: másik a' *Ciliciai Proconsulság*, melybenn midőnn az *Amanus* hegyeinn, 's annak vidékeinn lakó ellenséges népeket megverte, a' seregtől *Imperator*nak neveztetett. Békövetkezvénn a' hazafiak között való háború: mind azért, mivel *Julius Caesár*nak uralkodásra való vágyódását nem szenvedhette: mind pedig abból a' háládatosságból, mellyel *Pompeius*nak tartozott, ez utólsó mellé állott, a' *Pharsalusi* győzedelem utánn is, noha *Caesár* vele igen nyájasonn bánt, soha eránta igaz indúlattal nem viseltetett. Mert a' millyen dítséreteket tulajdonított néki *Ligarius*; *Marcellus*, és *Deiotarus* mellett mondott Orátióibann: szinte ollyan gyalázattal, 's motskokkal illette alattombann, barátihoz küldött leveleibenn. Megölettetésénn pedig Caesárnak annyira örúlt, hogy a' gyilkosoknak az által szerzett érdemét nem győzte eléggé magasztalni: ámbár néki, a' mint ostán a' kimenetel megmutatta, a' *Caesár* halála nem javára, hanem vesztedelmére vált. Mert mid[illegible], a' *Caesar* helyébe álló *Triumvirek*, *Antonius*, *Octavius*, és *Lepidus* oly feltétel alatt léptek egygyességre, hogy senki közzülök a'

Digitized by Google

másikat ellenségeinek üldözésében, és kiírtásában meg ne akadályoztassa; Antonius Cicerót azonnal öttsöstül egygyütt tzélbavette, proscribáltatta, 's fejére halált mondott. Ezt megértvénn Ciceró, talám még is elkerülhette vólna a' veszedelmet; ha minden habozás nélkül arra tudta vólna magát határozni, hogy tengerre kelvénn, elbújdossonn. A' szólgái ugyan akaratja ellen is kívánvánn ötet ezenn az útonn is megszabadítani; *Formianum* majorjábann Cajetához közel, lektikára tették, és a' mint lehetett, sietve vitték a' tenger felé. De már késő vólt. Mert az Antoniustól kiküldetett gyílkosok; *Herennius*, és *Popilius*, kiket útba a' Ciceró libertusa *Philologus* igazított, utólérték; a' midőnn őtet, a' még háládatlanabb *Popilius*, ki életét egyedül Cicerónak köszönhette, tulajdon kezével ölte meg; fejével egygyütt, kezét is, mellyel *Antonius* ellen a' *Philippica* Orátiókat írta, elvágvánn; melynek általadásáért osztán, *Antonius*tól, ki előtt, valamint felesége, *Fulvia* előtt is, semmi annál kedvesebb nem lehetett, gazdagonn megajándékoztatott. Esett ez a' szomorú történet, Cicerónak 64-dik esztendejében, Kr. Úr. születése előtt 43-mal. Nagy szerentse, hogy midőn sok Római nagy embereknek írási örökre elvesztek, a' Ciceró munkái jobbadánn megmaradtak, mellyet annak kell tulajdonítani, hogy azok eleitől fogva Oskolai könyvek vóltak. Ezek között az ékesenszóllásra tartozó munkák ezek:

1. Ci-

1. Ciceró neve alatt vagynak: *Rhetoricorum ad Herennium L. IV.* De ezek, már ma, *L. Cornificius*nak tulajdonítódnak, vagy annak t. i. kihez Cicerónak egynehány levelei vagynak, vagy pedig a' fiának; ki hogy írt *de arte Rhetorica*, *Quintilianus*ból bizonyos. Ataljábann, minden nemeiről az ékesennszóllásnak nem tanítnak, hanem tsupánn arról, melynek a' perek folytatásábann vólt haszná (de eloquentia forensi).

2. *De Inventione Rhetorica L. II.* Írta Ciceró igen ifjú korábann. Szóll, nem tsak tulajdonképpenn *de Inventione*, hanem *de dispositione*, *tractatione*, és *peroratione* is. Még két könyv vólt hozzá, de a' mely elveszett.

3. *De Oratore Dialogi s. L. III. ad Quintum Fratrem.* Készítette Ciceró 52. esztendős korábann. Minden munkái közt ez az, mellyet legtökéletesebbenn kidólgozott, és a' melynek az egész régi Literaturábann párja nints. Tulajdonképpenn nem egyéb *Rhetoricá*nál, de a' mely az Academicus Philosophusok szokása szerint *Dialogus*ba öltöztetődvénn fel, Practice adódik elő. Tészi a' beszélgetés idejét Róma épittetésének 662-dik esztendejére, mely Kr. Úr. születése előtt 92-dik, a' mikor maga Ciceró 51. esztendős vólt. A' ki a' jó előadást, mely mindennek feje, akarja megtanúlni, annak ezt a' könyvet nem tsak által meg által kell olvasni, hanem mintegy bé kell szívni.

Digitized by Google

4. *Brutus*, seu, *de Claris Oratoribus.* Ugy lehet nézni, mint Literaria Históriát, melybenn a' tudományoknak régi állapotja igen szépenn íratik le.

5. *Orator*, seu *de optimo genere dicendi ad M. Brutum.* Írta Ciceró utólsó esztendejébenn, oly tzéllal, hogy ideálját adja az Orátornak, az az, megmutassa, millyennek kellene lenni a' tökélletes Orátornak, de a' millyen soha nem vólt. *De Oratore* utánn ez a' munka az, mellyet ifjú embernek, leginkább kell olvasni.

6. *Topica ad C. Trebatium Iureconsultum.* Tanít azokról a' közönséges propositiókról, (de locis communibus, Τοποις), mellyek az Orátornak, valamely matériáról való gondolkodásábann, és minden készület nélkül való Orálásábann, legnagyobb segítségére lehetnek. Ezekről *Aristoteles*, a' *Logicá*bann tanított, onnan osztánn felvevódtek a' *Rhetoricá*ba is; nevezetesenn, Ciceró, említett munkájábann, summásonn, az *Aristoteles Topicá*ját adja elő. A' *Topicá*nak fundamentoma ez: mindenféle előadásnak van valami közi egymással, a' mennyibenn az, vagy megmutatásból, vagy megtzáfolásból, vagy megdítsérésből, vagy meggyalázásból, az indúlatnak vagy élesztéséből, vagy tsendesítéséből, vagy az igazságnak megvilágosításából áll. Már, a' megvilágosítására, szükséges: 1. Szó magyarázás, 2. Dolog magyarázás, 3. Elosztás, 4. Az atyafiságos dólgoknak (coniugatorum), 5. Az ellenkezőknek (repugnantium), 6. a' ha-

Digitized by Google

6. a' hasonlóknak (comparatorum) említése, és felhozása. A' megmutatásra, okok szükségesek. Ezek vevődnek, vagy a' dolog természetéből (a natura rei), vagy a' szokásból, és rendtartásból (a more et institutione), vagy a' közönséges gondolkodás módjából 's a't. A' dítséret vevődik: vagy onnan, hogy az, a' mit dítsérünk hasznos (ex utili), vagy onnan, hogy a' tisztességes (ex honesto). És ezek azok a' *locus communisok*, mellyeknek az Orátor legtöbb haszнát veszi.

7. *De Partitione Oratoria Dialogus, inter Ciceronem Patrem, et Filium.* Igen száraz munka. A' Rhetorica compendiumát foglalja magában, t. i.

1. *Quae sit vis* i. e. *natura vel indoles Oratoris*? az az, mi kívántatik meg az Orátorbann? mit kell annak telyesíteni? Azok ezek: *inventio*, hogy tudjon találni matériát. 2. *collocatio*, hogy jól el tudja rakni. 3. *elocutio*, hogy jól ki tudja tenni. 4. *memoria*, hogy könyv nélkül el tudja mondani.

2. *Orationis partes*, az az, *exordium*, vagy kezdet; *narratio* az az, a' dolognak előbeszéllése; *confirmatio*, a' dolognak megmutatása; *peroratio*, bérekesztése, vagy concluſio.

3. *Genera causſarum*. Caussa teszi azt a' dólgot, melyről beszéll az Orátor. Beszél pedig arról, vagy úgy, hogy meg akarja mutatni a' dolog valóságát: ez

Digitized by Google

genus demonſtrativum; vagy úgy hogy tanátskozik, mit keljen tselekedni? ez *genus deliberativum*; vagy úgy, hogy a' törvényſzék előtt óltalmaz, vagy vádol valakit (*iudiciale* vagy *forenſe*). Mi nállunk az ékesennſzóllás *genus didacticum*, mivel az, egyedűl tanításból áll: ez nem vólt a' régieknél. Ide tartoznak *Quaeſtiones finitae*, az az, ollyan matériák, mellyekbenn bizonyos a' ſzemély, hely, 's a' t. p. o. *Milo eſt accuſatus caedis. Infinitae*, mellyekbenn nem ſzóll bizonyos ſzemélyről; p. o. *hogy az ellenséget ſzeretni kell.* —— Ide tartoznak minden közönséges, és erkőltsi propositiók.

8. *De optimo genere Oratorum*; az az, de genere dicendi Attico, mellyet legjobbnak tartott Cicerő. Állott ez, a' terméſzeti, erőltetés nélkűl való, és egygyűgyű ékességbenn (ſumma ſimplicitas cum elegantia coniuncta: De rebus tenuibus, tenuiter, de rebus gravibus, graviter, de rebus mediocribus, mediocriter). Ellenbenn, az Asiai ékesennſzóllás, magassann járt, és legkissebb dologról is, felségesenn beſzélt. Tulajdonképpenn ez a' munka tsak előljáró beſzéd; a' *Demoſthenes*, és *Aeſchines*; *Ctesiphon* ellen, és *Ctesiphon* mellett mondott Orátióira mellyeket Cicerő, gyakorlás végett Deákra fordított, de ez a' munka elveſzett.

§. 135.

Practica ékesennſzóllásra tartozó munkái Ciceronak, az ORATIOi, mellyekről mind-

Digitized by Google

mindazáltal, nem kell úgy gondolkodni, mintha azokat mind, úgy mondta vólna el Ciceró, mint a' mint ma vagynak kezünk között; és mintha mind előre kidólgozta, leírta vólna; hanem, az efféle Orátiók rendszerint így készültek: az Orátornak első gondja a' vólt, hogy a' dolognak töviről hegyire járjon, és semmit el nem műlatott; a' mi annak általánfogva való megesmérésére szólgált. E' végre, ha a' dolog úgy hozta magával, a' Törvénytúdókat, sőt a' Bírákat is megkérdezte. Mikor tökélletes esmérete vólt a' dologról: magának rövid *Sciagráphiát* tsinált, melybenn a' dolognak tsak a' főbb pontjai vóltak feljegyezve, és mintegy kilineázva. E' meglévénn próbált arról, magánosann, éppenn úgy beszélni, mintha közönséges helyenn lett vólna. Mikor ez jól ment, akkor állott ki a közönségesenn való orálásra; és, ha az orátió megtetszett a' halgatóknak; úgy írta azt le azutánn, és, úgy dólgozta ki jobbann 's tökélletesebbenn. Már, az illyen Orátiók kétfélék vóltak, úgymint:

I. POLGÁRIAK (*Civiles*), az az, ollyanok, mellyeknek matériája az egész Közönséges Társaságot illette. Ezek vagy a' Tanátsbann (in Senatu), vagy a' nép előtt (ad populum), mondódtak. A' mely Orátió a' Tanátsbann mondódott, vagy Senátori voks (votum vel sententia Senatoria) vólt, midőnn a' Tanátsbéli személy megkérdeztetvénn, a' voksát okokkal, és a' fenn forgó dolognak illendőenn való megvilágosításával adta elő; vagy pedig ollyan be-

Digitized by Google

beſzéd vólt, mellyet a' Consul tartott a' végre, hogy a' dólgot jól megértvénn a' Senatus tagjai, annál hellyesebbenn tanátskozhassanak a' felől. A' Ciceró 59. Orátiói közzűl az említett két alkalmatosságokra e' következendők mondódtak:

1. *In Toga candida, contra C. Antonium, et L. Catilinam competitores Consulatus*, melynek tsak egy darabja maradt meg, *Asconius Pedianus*nál. Alkalmatosságot reá adott, az az új törvény, mellyet a' tiſzthaláſzásról (de ambitu) akart hozni a' Tanáts, melyről megkérdeztetvénn Ciceró, voksát ebbenn az Orátióbann mondta el Kr. Úr. ſzületése előtt 64. eſztendővel, 43. eſztendős korábann.

2. *De lege agraria Oratio contra Rullum.* P. Servilius Rullus, Nép ſzóſzóllója (Tribunus plebis) lévénn, azt proiectálta, hogy a' mezőföldek oſztassanak el. Ennek Ciceró Consul korábann erőssenn elleneállott, és a' Tanátsot ezzel az Orátióval vette rá, hogy a' proiectált törvényt megvesse Kr. Úr. ſzületése előtt 63. eſztendővel, Januárius első napjánn.

3. *Oratio in Catilinam I-ma*, melybenn mint Consul a' Catilina öſzveesküvését nyilatkoztatja ki a' Tanátsnak, magának Catilínának jelenlétébenn, kit is azért keményenn dorgál, és ínt, hogy takarodjon Rómából.

4. *Oratio in Catilinam IV-a.* Mondódott a' már említett eſztendőbenn, Decem-

ber

Digitized by Google

ber hetedik napjánn, a' midőnn már fogva lévénn az őſzveeskűdtek, arról vólt kérdés a' Tanátsbann: mit keljen velek tselekedni, vagy miképpenn keljen őket megbűntetni?

5. *Poſt reditum ad Senatum.* Viſzſzajővénn a' ſzámkivetésből Ciceró, mikor legelőſzſzör jelent meg a' Senatusbann, és tőlle voksot kértek, a' voksolás közbenn kitért (egrediebatur ſententiam). és a' Tanátsnak ezzel az Orátióval köſzönte meg viſzſzahívattatását.

6. *De Haruſpicum reſponſis.* Clodius, Cicerónak ſzámkivetésbe lett menetele utánn, a' Ciceró házát földig lerontatta, udvarát a' *Libertas* Isten Aſzſzonyának ſzentelte. Ennek viſzſzanyerésénn igyekezvénn Ciceró, midőnn, közel Rómához, valamely Isteni haragot jelentő, ſzokatlan, és rémítő zördűlés esett vólna, és ez erránt az Haruspexek (barombélnek megnézéséből jövendőlők) megkérdetvénn, a' többek közt, ezt az okát mondták vólna: Loca ſacra et religioſa, profana haberi, azt Clodius egyenesenn a' Ciceró házára magyarázta. Ciceró tehát, ebbenn az Orátióbann, az *Haruſpex*ek feleletének más értelmet ád; megmutatja, hogy az ő háza a' ſzentség alól felſzabadíttódhatik, hogy mind az, valamit a' *Haruſpex*ek feleltek, egyedűl *Clodius*ra tartozik, és ha valami veſzedelem éri a' Közönséges Társaságot, bizonyosann a' Clodius dühösségéért és gonoſzſágáért éri.

7. *De*

Digitized by Google

7. *De Provinciis Consularibus.* Mondotta Ciceró 51. eſztendős korábann, Kr. Ur. ſzületése előtt 56-tal; midőnn arról volt a' kérdés, kit kelljen küldeni *Syriá*ba és *Macedoniá*ba? mely tartományokat, *Pisó* és *Gabinius*, ſzerfelett sanyargattak.

8. *In L. Calpurnium Pisonem.* Ciceró nak közelebbi Orátiójára, Pisó a' Macedoniai, és Gabinius a' Syriai Proconsulságból haza hívódvánn, midőnn az első keményenn kikőlt vólna Ciceró ellen a' Tanátsbann: Ciceró néki ezzel az Orátióval felelt Kr. Ur. ſzületése előtt 55. eſztendővel, 52. eſztendős korábann.

9. *Pro M. Marcello.* Mondta Kr. Ur. ſzületése előtt 46. eſztendővel, 61. eſztendős korábann. Alkalmatosságot reá a' *Cæsár* kegyelmessége adott, mellyel ez *M. Marcellus*nak, ki egy vólt a' legtüzessebb *Pompeianus*ok közzül, annak öttsének, és az egéſz Római Tanátsnak kérésére megengedett. Ezt köſzöni meg Ciceró, igen ékes és hathatós beſzéddel.

10. *A' Philippica Orátiók*nak is nagyobb réſze, úgymint: I, II, (de a' mellyet nem mondott el), III, V, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, és XIVdik, hasonlóképpenn mind Tanátsbéli voksot foglal magábann. Irta ezeket Ciceró Antonius ellen, és ekképpenn, Demosthenesnek, Filep a' Macedoniai Király ellen irt Orátióinak példájira nevezte.

A'

Digitized by Google

A' Néphez mondott Orátiói Cicerónak, mellyekbenn valaminek jó vagy káros vóltát mutatta meg a' Közönségés Társaságra nézve, e' következők:

1. *Pro lege Manilia.* Mondotta Cicerő 41. eſztendős korábann Kr. Úr. ſzüle'ése előtt 66. eſztendővel, azzal az alkalmatossággal, midőn *C. Manilius Tribunus Plebis* azt sürgette, hogy a' Mithridates ellen való hadra *Pompejus* küldődjék, mely a' Ciceró javallására meg is lett: noha annak, két nagy hírű Orátorok *Hortensius*, és *Catulus* vóltak ellenzői.

2. *De lege agraria Oratio II-a et III-a contra Rullum.*

3. *Pro C. Rabirio, perduellionis reo.* Tartótta 44. eſztendős korábann, Kr. Úr. ſzületése előtt 63. eſztendővel, *T. Atttius Labienus* ellen, ki *C. Rabiriust* azzal vádolta, hogy ő vólt az, a' ki 36. eſztendővel az előtt, *Saturninust*, ama nyughatatlan Nép ſzóſzóllót megölte.

4. *Oratio II-a et III-a in Catilinam.* Amabbann, Catilinának Rómából lett kimeneteléről: ebbenn pedig, arról tudósítja a' Népet Ciceró, miképpenn nyilatkozott ki az egéſz öſzveeskövés az *Allobrogok* követei által.

5. *Poſt reditum ad Quirites*, melybenn a' ſzámkivetésből lett viſszahívattatását köſzöni meg Ciceró a' Népnek, Kr. Úr. ſzületése előtt 57. eſztendővel, 50. eſztendős korábann.

6. A'

Digitized by Google

6. A' IV, és VI-dik Philippica Orátiói is a' Néphez mondódtak.

II. Második nemét az Orátióknak tészik a' TÖRVÉNYSZÉKI Orátiók (Orationes forenſes). Ezek vagy Criminalis processusokbann (in cauſſis publicis) mondattak, mikor t. i. valakinek ollyan bűne vólt, mely által a' Közönséges Társaság java, és bátorsága szenvedett, vagy pedig tsak magános perekbenn (in cauſſis privatis), mellyekbenn tsak bizonyos személyeknek kára vagy haszna forgott. Az első rendbéliek sokkal fontosabbak. Illyenek a' Ciceró Orátiói közzül:

1. *Pro Sex. Roscio Amerino*, a' ki *Chrysogonus*tól azzal vádoltatott, hogy az Attyát megölte. Ciceró ezzel az Orátióval óhalmazta a' Praetor előtt midőn még tsak 27. eſztendős vólt, Kr. Úr. szül. el. 80. eſztendővel.

2. *Divinatio*, és, *Actiones in Verrem*. Verres azzal vádoltatott, hogy Siciliábann Praetor lévénn, sok húzavonát vitt véghez. (accusatus repetundarum). Hogy a' vád alól kibújhassonn, alattombann maga szerzett ollyan vádolót, t. i. *Q. Caecilium*, a' ki néki Siciliábann *Quaestora* vólt, a' ki őtet úgy vádolja, hogy magát kimenthesse. Másfelől a' Siciliaiak Ciceróra bízvánn a' vádat *Verres* ellen, a' lett a' kérdés mellyik hagyódjon meg a' kettő közzül? Ennek meghatározása a' Rómaiaknál *Divinatio*nak mondatott, és ezért nevezte Cicero erre az alkalmatosságra mondott Oratio-

Digitized by Google

tióját *Divinationak*, mellybenn azt mutatja meg, hogy *Caecilius* nem lehet védelő; a' minthogy tsak ugyan Ciceró tevődött azzá. *Hortensius* és *Metellus*, Verresnek baráti, lévénn a' Consulok: a' processus úgy húzódott, hogy másik esztendőre menjen által. Látvánn végre Verres, hogy a' vád alól ki nem búhatik, önként számkivetésbe ment. Ekkor tartotta Ciceró az úgy nevezett *Actionem* I-am in *Verrem*, és azutánn *Actionis* II. Libros I. II. III. IV. V. mellyek valóságos remekek; kivált az *Actio* II. in *Verrem*, remek a' pragmatice való előadásra is, és ezt, Ciceronak más Orátiói felett méltó olvasni. Ennek első könyvébenn beszéll: *De vita Verris ante acta*, az az, a' Siciliai Praetorságát megelőző életéről Verresnek, nevezetesenn, mikor Rómábann Praetor vólt. A' következendőkbenn pedig, Siciliábann elkövetett gonoszságait adja elő, nevezetesenn, a' másodikbann: *De Iurisdictione*, az az, arról, miképpenn szólgáltatott, ott törvényt? a' harmadikbann: *De frumento*, vagy arról, mennyi életet lopott el, vagy tsikart ki a' Siciliaiaktól? a' negyedikbenn: *De signis*, az az, azokról a' sok, drága, és réfz szerint szent állóképekről, réfz szerint edényekről, réfz szerint festésekről, 's a' t. mellyeket Siciliából elhozott. Az ötödikbenn *De suppliciis*; mitsoda igazságtalanúl, és nyilvánn a' Római törvények ellen, bűntetett meg, sok Római Polgárokat, némellyeket kereszttfára is feszítvénn közzülök.

Digitized by Google

3. *Pro M. Fontejo, repetundarum reo. Praetor* lévénn Galliábann, ez is húzavonával vádoltatott. Ciceró óltalmazta ezzel az Orátióval *Aedilis* korábann, midőnn 38. eſztendős volt, Kr. Úr. ſzületése előtt 69. eſztendővel.

4. *Pro Aulo Cluentio, veneficii reo.* Mondotta Ciceró Kr. Úr. ſzületése előtt 66. eſztendővel, *Aedilis*sége, és *Praetor*sága között, 41. eſztendős korábann, e' következő alkalmatossággal: *Sassia* nevű, gonoſz, és buja Aſzſzony, a' *Cluentius* annya, második' férjét megöletvénn, harmadſzor annak gyilkoſához ment feleségűl. Ez a' gyilkos, ki már most *Cluentius*nak Mostohaattya volt, tudvánn, hogy még *Cluentius* testamentomot nem tett; és hogy ha úgy hal meg, minden joſzág az Annyáé leſzſz; elvégezte magábann, hogy *Cluentius*t méreggel megöli. De gonoſz ſzándéka, minekelőtte azt véghezvihette volna, kitudódott. *Cluentius* tehát a' Mostohaattyát, kinek neve *Oppianicus* volt, törvénybe idézi, kit is az ítélő ſzék kárhoztat. Öt eſztendővel azutánn, midőnn már *Oppianicus* ſzámkivettetett állapotjábann meghólt: *Sassia* a' fia *Cluentius* ellen támad, és azt mondja, hogy a' férjét az étette meg, de ezt akkor bé nem bizonyíthatta. Három eſztendő múlva, ismét új vádolót állít ellene: és ekkor mondta mentségére Ciceró ezt az Orátiót.

5. *Pro C. Cornelio, maieſtatis reo.* Mondta Ciceró Praetor korábann, Kr. Úr. ſzületése előtt 65. eſztendővel. Tsak né-

mely

Digitized by Google

mely darabjai maradtak meg *Asconius Pediánus*nál.

6. *Pro L. Muraena, ambitus reo.* A' Ciceró Consulságábann, másik eſztendőre, egygyik Consulnak *Muraena* tétetvénn: *Servius Sulpitius*, a' ki hátrahagyatott, azzal vádolta *Muraenát*, hogy a' Consulsághoz tilalmas útakonn módakonn jutott. Három Actio ellen, mellyek közzűl egygyiket *M. Cato* vitte, hármann óltalmazták *Muraenát*, úgymint *Hortensius*, *M. Crassus*, és *Ciceró*, kinek a' perorátió jutott, melybenn a' Bírákat könyörületességre kellett indítani. Nevezetesek ebbenn az Orátióbann a' 14. és 29-dik réſzek, mellyek közzűl amabbann a' törvénytúdó a' hadi emberrel hasonlítódik öſzve; ebbenn pedig a' Stoica Philosophiáról van ſzó, melyből *Cató* ellen véſzen erősséget.

7. *Pro L. Flacco, repetundarum reo,* Mondta Ciceró Kr. Ur. ſzületése előtt 59. eſztendővel, 47 eſztendős korábann, a' midőnn *L. Flaccus*nak Asiai Proprætorságát mentette. Igen nevezetes ebbenn az Orátióbann az a' hely (ç. 28.) a' hol a' 'Sidókról van ſzó.

8. *Pro P. Sylla, coniurationis reo,* Azzal vádoltatott *P. Sylla*, hogy a' Catilinaöſzveesküvéſébenn ő is beléegyeledett. Ciceró mentette 45. eſztendős korábann, Kr. Ur. ſzületése előtt 62. eſztendővel.

9. *Pro A. Licinio Archia, de civitate Romana.* Arról vólt t. i. kérdés, Római

Digitized by Google

Pólgár e' *Archiás* vagy sem? Ciceró mentette 46. esztendős korábann, Kr. Ur. születése előtt 61. esztendővel.

10. *Pro Cn. Plancio, ambitus reo. Cn. Planctus*, és *M. Junius*, Aedilisséget egyszerre kértek. Az első nyervénn el, az utólsó azzal vádolta, hogy a' voksok szerzésére gyűléseket tartott. *Ciceró*hoz folyamodvánn: ez annyival örömöstebb mentette; mivel számkivettetett állapotjábann ez vólt az, a' kinek mint Macedoniai Praetornak legnagyobb szívességét tapasztalta. Ez a' mentés esett Kr. Ur. születése előtt 54. esztendővel, a' mikor Ciceró 53. esztendős vólt.

11. *Pro P. Sextio, accusato de vi. P. Sextius* Tribunus Plebis lévénn, mikor a' Tanáts azt végezte, hogy *Ciceró* viszszahívattassék, ez azonn sokat dólgozvánn a' *Clodiánus*ok ellen, annyira, hogy egykor, midőnn a' *Clodiánus*ok a' *Ciceró* pártfogóival öszvetsaptak, szinte megölettetett: annak a' vérontásnak, mely a' *Clodiánus*ok és a' *Ciceró* viszszajövetelét sürgetők között esett, *P. Sextius* mondódott okának. Ebbenn óltalmazta őtet Ciceró 51. esztendős korábann, Kr. Ur. születése előtt 58. esztendővel.

12. *In Vatinium*. Mondotta Ciceró ugyan azon esztendőbenn, melybenn a' közelebbi Orátiót. Alkalmatosságot reá ugyan csak a' *Sextius* pere adott. Mert midőnn *Vatinius* is a' *Sextius* vádolói között vólt vólna: *Ciceró* a' ki *Sextius*t óltalmaz-

Digitized by Google

mazta, különbenn is ellenséges indúlattal viseltetvénn *Vatinius* eránt, azonn boſzſzúját ezenn pernél fogva úgy tőltötte, hogy mint tanúnak ollyan kérdéseket tett eleibe, mellyekből, mind vádjának hamis vólta kitetſzett, mind pedig maga tsúfságra és gyalázatra tevődött ki. Több példa ezen nemére az Orátiónak nintsen.

13. *Pro M. Coelio.* Ennek kéſzítése is 51-dik eſztendős korára esik. *M. Coelius*, a' ki *Ciceró*nak barátja vólt, minekutánna *Atratinus* nevű embernek az Attyát vádolta: *Atratinus*tól viſzont, *Clodia* nevű gonoſz Aſzſzony izgatásából azzal vádoltatott, hogy *Clodiá*tól, valamely gyilkosságnak jobb móddal lehető végbennvitelére kőltsönn pénzt kért: mellyet midőnn megkért vólna *Clodia*, annak ſzólgait arra őſztönözte, hogy méreggel öljék meg Gazdaſzſzonyokat: mely végre a' mérget egynek annak ſzólgai közzűl által is adatta. Ezen vád alól menti ki *Ciceró* igen elmésenn és nyomosann *M. Coeliust*, és egyſzersmind a' *P. Clodius* testvér húgát, úgy feſti le, mint legfeslettebb erkőltsű Aſzſzonyt.

14. *Pro L. Cornelio Balbo.* Írta ugyan azon eſztendőbenn, melybenn a' másikat. *Balbus*t, ki *Gades*benn ſzületett, katonai ſzólgálatjáért, *Pompejus*, azon hatalom ſzerint, mellyet néki, a' *Gellia Cornelia* törvény adott, Római Pólgárſággal ajándékozta meg. Mellyel minekutánna egy darabig minden megháboríttatás nélkül élt vólna *Balbus*; utóljára törvényſzék eleibe idéztetvénn, azzal vádoltatott, hogy nem

Digitized by Google

igaz Pólgár. Oltalmazására hármann keltek fel, úgymint: *Crassus*, maga *Pompejus*, és *Ciceró*, ki is mellette ezt az Orátiót mondotta.

15. *Pro T. Annio Milone.* Mondotta *Ciceró* 55. eſztendős korábann, Kr. Úr. ſzületése előtt 52. eſztendővel, de nem úgy a' mint ma olvassuk: mert így az elmondás utánn dólgozta ki. Halálos ellenségétől ſzabadúlvánn meg *Ciceró*, a' *P. Clodius* megölettetése által: ellenbenn *Miló*, a' ki azt véghezvitte, egy lévénn legmeghittebb baráti közzűl: minden mesterséget megvetette, hogy *Milót* megſzabadíttsa. De a' *Clodiánusok*nak nagy lármája által mindjárt az Orátió kezdetébenn úgy elrémíttetett, hogy ollyan bátorsággal mint máſzſzor éppenn nem orálhatott. A' *Verres* ellen mondott orátiók utánn ezt mindjárt tehetni.

16. *Pro C. Rabirio Poſtumo.* Mondta *Ciceró* 53. eſztendős korábann, Kr. Úr. ſzületése előtt 54. eſztendővel, e' következő alkalmatossággal: *Gabinius Syriai* Proconsul lévénn, *Ptolemaeust*, a' ki néki tízezer tálentumot adott; viſzſzaállította az Egyiptomi Királyságba, maga fejétől; sőt nyilvánn való végzése ellen a' Tanátsnak. Viſzſzatérvénn tehát Rómába; mindjárt *de repetundis* vádoltatott, és noha *Ciceró* óltalmazta; annyi ezer talentumnak fizetésére bűntetődött, a' mennyit vett fel *Ptolemaeus*tól. Mely summa midőnn nem tőlt vólna ki a' *Gabinius* jóſzágából, *C. Rabirius Poſtumus* is törvénybe idéztetett, azzal vádoltatvánn, hogy *Gabinius* a' tíz ezer ta-

Digitized by Google

talentumnak egy részét ő nála tette le; 's ez okból arra kénszerítődött, hogy a' tízezer tálentumnak a' híjját pótolja ki. E' szerint ez a' per tsak a' *Gabinius* perinek tóldalékja; (appendicula cauſſae Gabinianae) a' honnan a' vádoló is az óltalmazó is tsak a' vólt, a' ki a' *Gabiniusé*.

17. *Pro Q. Ligario ad Caeſarem, pro Tribunali in Foro.* Ez egészszenn új formájú Törvényszék vólt, mellyenn *Caesár* praesideált mint Dictator. *Ligarius* azzal vádoltatott, hogy Africábann a' *Caesar* részénn lévőknek ellentállott. Mellyért *Caesár* reá felette igen megharagudott, úgyhogy mentségét meg sem akarta halgatni. Mindazáltal utóljára rá vette magát, hogy legalább *Cicerót*, mint Orátort meghalgassa, így szólvánn: Ciceronem Oratorem cur non audiamus? Azombann mikor *Ciceró* az orátiójábann arra a' helyre ért, a' hol ezek a' szók vagynak: Quid enim Tubero diſtrictus ille tuus in acie Pharsalica gladius agebat? cuius latus ille mucro petebat? qui ſenſus erat armorum tuorum? quae tua mens? oculi? manus? ardor animi? quid cupiebas? quid optabas? úgy megilletődött, hogy a' pugillárissát is kiejtette a' kezéből: és *Ligarius*nak megengedett. Sokat tett erre az is, hogy a' *Ligarius* vádolója *Tuberó* vólt, a' kinek kevéssel az előtt engedett meg *Caesár*, és most még is mást akart megrontani. Mondotta *Ciceró* ezt az Orátiót 61. esztendős korábann, Kr. Úr. születése előtt 46. esztendővel.

18. *Pro Rege Dejotaro.* Mondta *Ciceró* 62. esztendős korábann, Kr. Úr. szü-

letése előtt 45. esztendővel, magának *Caesár*nak a' házánál, ki, mint *Dictator*, Bíró vólt a' *Dejotarus* ügyébenn, mely is ide ment ki: *Dejotarus*, *Galatiá*nak Királlya, sokkal tartozvánn *Pompejus*nak, úgymint a' kitől *Kis Armeniá*val ajándékoztatott meg: a' Hazafiak közt támadt háborúbann, *Pompejus* részinn vólt, sőt annak segítséget is küldött. Mellyel *Caesár* megsértetettnek tartvánn magát; midőnn a' *Pontusi* Király, *Pharnaces* ellen, Egyiptomból, Asiába általment; annak meggyőzése utánn, *Dejotarus*tól *Armeniát* elvette; de a' Királyi hatalmat nálla meghagyta. Ezen alkalmatossággal megfordúlvánn *Caesár Dejotarus*nál: tőle nagy szívességgel, és emberséggel fogadtatott. Noha tehát maga semmi okot nem adott az ellene való gyanakodásra: mindazáltal haragbann lévénn vele *Castor* az ő unokája, talált benne módot, hogy *Dejotarus*t gyanúba hozza *Caesár* előtt. Mert magához vévénn *Phidippus* nevű Orvos szólgáját *Dejotarus*nak: azt, egy követtel egygyütt, Rómába küldötte, és általa a' Nagyattyát azzal vádoltatta, hogy *Caesár*nak, nála létekor, elvesztésénn igyekezett. *Dejotarus*nak, mint régi barátjának, mentését, *Ciceró* magára vállalta: és az ellene tett vádat ezzel az Orátióval hamissította meg.

A' magános perekbenn (cauſſis privatis) mondott Orátiói Cicerónak, ezek:

1. *Pro P. Quintio.* Mondotta *Ciceró* 26. esztendős korábann, Kr. Úr. születése előtt 81. esztendővel. *Sextus Naevius*, *P. Quin-*

Digitized by Google

*Quintius*tól, kinek Attyával egy keresetenn vólt, azt kívánta, hogy valamely köz haſznonn, mely megoſztatlan maradt, oſztozzanak meg. Egykor *Sex. Naevius*, *P. Quintius*nak távollétébenn, a' Praetornak bébizonyítja, hogy ő a' mint fogadta, a' Törvényre előállott: de *P. Quintius* nem: ugyan azért kívánta, hogy néki *Praetor parantsolatja mellett* (*ex Edicto Praetoris*) lehessen bírni *P. Quintius*nak, mint lappangó adósnak (*debitoris latitantis*) jóſzágát. A' Praetor a' tanúk bizonyságtételét hallván, azombann nem látván senkit, a' ki *Publ. Quintius*t óltalmazta vólna: annak jóſzágát, *Sex. Naevius*nak oda ítéli. Mellyet *Naevius*, minekutánna 30. napig bírt: már kótyavetyére akart feltenni. Ekkor a' *Quintius* Prokátora előáll, a' kótyavetyét megakadályoztatja, és ollyan jelentést tészen, hogy ő kéſz *Quintius*t Törvényſzék előtt óltalmazni. Ezt *Naevius* Praetor eleibe hívánn: kívánja tőle, hogy állíttsón alkalmatos kezeseket, kik magokat arra ígérjék, hogy ha *Quintius* elveſzti a' pert, néki azt, a' mit a' törvényſzék oda ítél, megfizetik. *Alphenus* a' *Quintius* Prokátora, erre ajánlja magát, tsakhogy viſzont *Naevius* is hasonló módonn tselekedjék. *Naevius*, ki *Praetor Edictuma* mellett bírta a' jóſzágot, erre magát kötelesnek nem tartotta; azért kezeseket nem is állított; annyival inkább, mivel a' *Praetor* is úgy ítélt, hogy azzal tsak *Alphenus* tartozik. Ekkor *Alphenus*, a' *Naevius* Prokátora, nem akarván igaznak esmérni a' *Praetor végezését*, a' Nép ſzóſzóllóira apellált, kik közzűl *L. Brutus* arra a' megegy-

Digitized by Google

gyezésre bírta őket, hogy bizonyos naponn álljon elő *Quintius* a' törvényre, mellyet sok hûsás halasztás utánn, végre tellyesíttett *Quintius*, a' midőnn óltalmazójának a' *Naevius* Prokátora, *Hortensius* ellen, *Cicerót* vette fel. *Cicerónak* már a' mentése arra megyen ki, hogy *Naevius*, a' *Quintius* jószágát *Praetori parantsolat*, *vagy végzés* mellet nem bírta, nem is bírhatta, mellyet onnan mutat meg; mivel úgymond semmi oka, és jussa nem vólt arra *Naevius*nak, hogy a' *Praetor*tól, a' *Quintius* jószágának bírását kívánhassa.

2. *Pro Quinto Roscio Comoedo.* Mondotta Ciceró Quaestor korábann, a' midőnn 31. esztendős vólt, Kr. Ur. születése élőtt 76. esztendővel, következő alkalmatossággal: *Caius Fannius Chaerea*, *Rosciusnak*, mint akkori leghíresebb Comoedia játszónak, *Panurgus* nevű szólgáját általadta, hogy azt a' Comoedia játszás mesterségébenn gyakorolja; ki is osztán a' mit keresne, kettőjöké lenne. Történt azombann idővel, hogy a' szólgát *Flavius* nevű ember megölte. *Roscius* ekkor törvénybe idézvénn *Flavius*t, vele a' maga részéről végezett, és tőle bizonyos jószágot, mely a' *Fannius* állítása szerint Százezer sestertiust ért, általvett. Egynehány esztendő múlva *Fannius*, *Rosciust* megszóllítja, és kívánja, hogy őtet elégíttse ki, Közbírót kérvénn a' *Praetor*tól: az szententiát nem hozott, hanem javallotta *Rosciusnak*, hogy mivel a' *Flavius* törvénybe lett idézése alkalmatosságával *Fannius* sokat fáradt: fizessen néki tízezer sestertiust. Ezt megtse-

le-

Digitized by Google

lekedte *Roscius*: de úgy, hogy *Fanniusnak* arra kellett kötelezni magát, hogy ha ő valamit vehet *Flaviusonn*: annak felét *Rosciusnak* adja. E' meglévénn, *Fannius*, *Flavius* ellen pert indít: de rajta (a' mint maga mondta *Fannius*) semmit sem vehetett. Azért *Rosciust* fogta perbe: azt állítvánn, hogy az nem tsupánn a' maga nevébenn, hanem mind kettőjöknek képébenn végezett *Flaviussal*, és így, hogy a' mely százezer sestertiust érő jószágot *Flavius* adott *Rosciusnak*: annak fele őtet illeti; *Cicero* már pártját fogvánn *Rosciusnak*, mint a' ki néki a' gestusbann, és pronuntiátióbann Tanítója volt, azzal menti *Rosciust*, hogy ő *Flaviussal* tsak a' maga nevébenn végezett, és hogy *Fanniust*, mikor a' tízezer sestertiust felvette *Rosciustól*, és azt ígérte, hogy ha valamit vájhat *Flaviusonn*, annak felet általadja: ezzel nyilvánn megesmérte, hogy néki *Roscius* semmivel sem tartozik.

3. *Pro A. Caecina.* Mondódott Kr. Ur. születése előtt 69, esztendővel, a' midőnn *Cicero* 38. esztendős volt. *Cesennia* nevű özvegy aszszony, minekutánna egygyetlenegy fia meghólt, férjéről álló javainak áránn *Sex. Aebutius* által, fekvőjószágot vett. Így noha a' pénz *Cesenniáé* volt: a' jószág a' *Sext. Aebutius* neve alá íródott. Azutánn *A. Caecinához* menvénn feleségűl *Cesennia*: azt örökösévé tette. De midőnn belé akart volna menni a' jószágba *Caecina*: *Aebutius* fegyveres emberekkel ellentállott, és azt magáénak mondotta, mint a' mellyet maga pénzénn vett. *Caecina* a' Praetorhoz folyamodványn, tilalmo-

zó

Digitized by Google

zó parantsolatot (Interdictumot) nyert arra, hogy őnéki *Aebutius* ellent ne álljon; hogy így, a' mely jószágból erőszakkal vettetett ki, abba viszszaállhatna. De *Aebutius* tagadta, hogy ő kivetette vólna *Caecinát* a' jószágból; és így azt is, hogy szükség vólna, a' *Caecina* viszszaállitására. Cicerő tehát azt mutatja meg, hogy *Caecina* a' jószágából *Aebutius* által igazánn kivettetett, és hogy *Caecinának* valóságos erőszak esett, mely alkalmatossággal cap. 14. seqq. igen szépenn beszéll arról, hogy a' törvényt nem a' szókból, hanem magának a' törvénynek tzéljából kell magyarázni.

4. *Pro Domo sua ad Pontifices.* Mondta *Cicerő* a' számkivetésből lett viszszajövetele utánn Kr. Úr. születése előtt 57. esztendővel, 52. esztendős korábann, midőnn a' *Clodius*tól szent végre fordíttatott házának viszszaadását sürgette.

Az igaz Practica Ékesennszóllás *Ciceróval* egygyűtt mintegy kihólt, mellyet a' Közönséges Társaság állapotjának megváltozása okozott. Az említett alkalmatossságokra írt *Orátiók* helyett; vagy költött matériákról való *Declamátiók*, vagy tsupánn dítsérő *Panegyricusok* kezdtek készítődni: mellyek által a' Római beszéd más hangra vevődvénn, régi tulajdonságiból apródonként kivetkeztetődött. Az ide tartozó Irók, és munkák ezek:

1. *Declamatio in Ciceronem*, és *Declamatio in Catilinam*, mellyek rendszerint SAL-

Digitized by Google

*SALLUSTIUS*nak szoktak tulajdonítódni: noha bizonyosann későbbi író munkái.

2. *Responsio in C. Sallustium Crispum, ad populum, et equites, antequam iret in exilium; Declamatio ad Octavium, seu Octavianum; Oratio de pace*, a' Ciceró neve alatt vagynak ugyan: de stilusok nyílvánnságosonn későbbi időnek jeleit viseli.

3. *C. PLINIUS CAECILIUS SECUNDUS.* Élt az első század végénn, és a' másodiknak az elejénn; *Domitianus* alatt, Praetor; *Nerva* és *Trájánus* alatt pedig Consul vólt, mellyet egy *Panegyricus*sal köszönt meg *Trájánus*nak. Legjobb kiadás, cum commentario *C. G. Schwartzii* Norimb. 1786. 4. Bővebb emlékezet az *Epistolographus*ok között lészen rólla.

4. *M. FABIUS QUINTILIANUS*nak, ki hasonlóképpenn az I-ső század végénn, és a' II-diknak eleinn élt, tulajdonítódnak 18. *Declamatiók*; úgy szintén 388. *Declamatiók*ból való 145. maradvány darabok. De ezek között, ha vagynak is olyanok, mellyeket *Quintilianus* írt: azt mindnyájáról nem mondhatni. Sőt minthogy a' stilus nagyonn külömböző bennek: igen hihető, hogy külömböző Rhetorok írták? ezek által akarvánn példát adni tanítványaiknak. *Quintilianus*ról bővebbenn a' Rhétorok között lészen szó.

5. *CALPURNIUS FLACCUS.* Élt a' második századbann, *Hadrianus*, és *Antoninus Pius* Tsászárok alatt. Apró *Declamá-*

mátiói (*excerptae Rhetorum minorum Declamationes*) *Quintilianus*sal egygyütt ſzoktak kiadódni.

Ide tartoznak továbbá az úgy nevezett régi *Panegyricusok* (Panegyrici veteres), mellyeknek ſzáma XI-re megyen, és a' mikor XII-nek mondódnak a' Plinius *Panegyricus*sa is hozzájok értődik. Íródtak ezek *Diocletianus*, *Constantinus*, és *Julianus* Tsáſzárok idejétől fogva *Nagy Theodosius*ig.

Azoknak ſzerzői így következnek:

1. *CLAUDIUS MAMERTINUS.* Élt *Diocletianus* és *Maximianus* Tsáſzárok alatt 288. tájánn. Az utólsónak dítséretére két *Panegyricus*t írt.

2. *EUMENIUS.* *Augustodunum*ból (Autun) Galliábann. Élt *Constantinus Chlorus* idejébenn, ſkinél *Magiſter Sacrae memoriae* nevű, az az *Secretariusi* hívatalt viselt. Orátiói között az legnevezetesebb, mellyet *Pro reſtaurandis Scholis* írt, mivel ez a' *Paedagogica* Históriájára ſzólgál.

3. *NAZARIUS.* *Burdegalá*ból. Élt 321. tájánn. Vagyon *Panegyricus*sa *Constantinus*hoz.

4. *MAMERTINUS*, kit az elébbi *Claudius Mamertinus*ról meg kell külömböztetni. Élt 362. tájánn, *Juliánus* idejébenn, kitől Consullá tétetvénn, azt köſzönte meg *Panegyricus*ábann.

5. *LA-*

Digitized by Google

5. *LATINUS PACATUS DREPANUS.* Élt 380. tájánn *Nagy Theodosius* idejében, ki alatt 390-benn Proconsul vólt. Ennek *Panegyricus*sa, mellyet a' Római Tanáts előtt, *Theodosius* jelenlétében, a' *Maximus*onn vett győzelem alkalmatosságával, *Gallia* nevében mondott, a' többekhez képest legjobb helyben hagyhatóbb. Vagynak az említett XI. *Panegyricus*ok között ollyanok is, mellyeknek szerzői nem tudódnak. Legjobb kiadása azoknak ez: Recensuit ac notis integris *C. G. Schwartzii*, et excerptis aliorum, additis etiam suis, illustravit *Wolfgangus Jaegerus Lips. 1779. Tom. 2. 8.*

III.

A' RÓMAI VAGY DEÁK EPISTOLOGRAPHUSOKRÓL, vagy, LEVÉLÍRÓKRÓL.

§. 136.

DEÁK LEVELEK sokkal nagyobb számmal jöttek hozzánk által a' régi időkből, mint Deák Orátiók, és azok nagy részént tökélletesebbek is a' magok nemében, mint az Orátiók; mely hihető onnét

Digitized by Google

nét van, mivel a' Levelek írásához, mellyeknek terméſzet ſzerint egyűgyűknek kell lenni, a' mesterség, és erőltetés nem járúlhatott oly könnyenn: mint az Orátiókhoz; mellyeknek minthogy többire hízelkedésből ſzármaztak, nem terméſzeti módonn, hanem keresett ſzókkal, és gondolatokkal kellett íródni.

Nevezetesebb Levélírók ezek:

1. *M. TULLIUS CICERÓ.* Lásd életét feljebb az Orátorok között. Levelei ekképpenn oſztatnak el:

1. *Epiſtolarum ad diverſos Libri XVI.* Ezeknek *ad Familiares* titulus is adódik: de hibásann: mert mind azokkal, kikhez ezek a' Levelek íródtak: nem vólt Ciceró barátságbann. Innen a' régi kézírásokbann sohol nem fordúl elő ez a' titulus. Lásd *Fabr. Bibl. Lat. ed. Ern. Tom. I. pag. 271.*

2. *Epiſtolarum ad Atticum Libri* XVI, mellyek a' Ciceró Consulságától fogva elfolyt időknek, mintegy a' Históriáját adják elő.

3. *Epiſtolarum ad Quintum Fratrem Libri III.*

4. *Epiſtolarum ad M. Brutum Liber ſingularis.* Ezeknek a' Leveleknek megértésére ſzükség a' Ciceró életét, és annak minden környűlállásit, barátihoz, és másokhoz való relátióját, Rómának akkori ál-

Digitized by Google

állapotját tudni. A' ki azokat így olvassa: tanúlhat azokból, nem csak stilust, hanem *Philosophiát*, *Históriát*, és *Politicát* is. Különös figyelmetességet érdemel kiváltképpenn az a' Levele *Cicerónak*, mely magábann az ő *Caesárral* való akkori beszélgetését foglalja, midőnn *Caesár*, *Brundusium*ból, a' honnan már akkor *Pompejus Macedóniá*ba futott, viszszatérvénn, egyenesenn Rómának tartott, és Cicerót arra öszténözte, hogy vele egygyütt Rómába menjen. *Epist. ad Atticum L. IX. 18.* Ezeket a' Leveleket *Tiró* a' Ciceró libertusa szedte öszve. Mindazáltal nagy része azoknak elveszett. Szükség azt is tudni: hogy azok nem mind *Cicerónéi*, hanem vagynak közöttök másokéi is, mint *Marcellusé*, *Sulpiciusé*, *Metellusé* 's a' t.

2. *C. PLINIUS CAECILIUS SECUNDUS, JUNIOR.* Született *Novocomum*bann, Transpadanan (vagy a' Padus vizénn túl lévő) Gallia Városábann, Kr. Úr. szülétése utánn 62-benn. Halálának esztendeje nem tudatik; még 107-benn életbenn vólt. Vagynak levelei tíz könyvekbenn (*Epistolarum Libri X.*) az akkori legnagyobb, és legtúdósabb emberekhez, mellyekből noha több mesterség tetszik ki mint a' Ciceró Leveleiből: mindazáltal, minthogy azoknak módja, a' mai időbeli Levél írás módjával inkább megegyez: ifjú tanúlóknak lehet ajánlani, kik azokat jobb ízűnn olvashatják, mint a' Ciceró Leveleit. Nevezetesek kiváltképpenn a' *X-dik könyvbenn*, *a' 97-dik és 98 dik Levelek*, mellyek közzűl amabbann *Plinius*, mint *Bithyniai*

Digitized by Google

Proconsul, *Trajánust* a' Kereſztyénekről tudósítja, és tőlle azoknak dólgábann tanátsot kér: Ebbenn pedig *Trajánus* felel néki. Legjobb kiadás *Ed. J. M. Gesner Lips. 1739. 8. — edit. 2-da auctior et emendatior per A. W. Erneſti Lips. 1770. 8.*

3. *LUCIUS ANNAEUS SENECA.* Élt az I-ső ſzázadbann *Néró* alatt. Lásd a' *Tragicus Poéták* között. Vagynak 124. Levelei *Lucilius*hoz a' ki *Siciliai* Helyrartó vólt. Nagyobb réſzént Erkőltsi Philosophiát illető dólgokról. Folytábann olvasni, a' bennek uralkodó monotomia miatt, únalom nélkűl nem lehet, hanem egyſzerre belőllök egygyet egygyet, gyönyörűséggel olvashatni. Kitetſzik mindazáltal azokból, hogy egyenesenn oly tzélból íródtak, hogy közönségessé legyenek, és azért, a' természeti együgyűség helyett, az *Antithesisek*nek, fontos mondásoknak, elmés gondolatoknak vadáſzását tsaknem minden nyomba láthatni bennek. Tanúló ifjaknak főképpenn ſzükség megolvasni a' 88-dik Levelét. A' mely Szent Pálhoz írt Levelek Senecának tulajdonítódnak, tsupa költemények.

4. *QUINTUS AURELIUS SYMMACHUS.* Rómából. Élt a' IV-dik ſzázad végénn, *II-dik Valentinianus*, *Nagy Theodosius*, és annak fiai alatt, Africábann Proconsulságot, Rómábann pedig 384-benn Helytartóságot viselt. Levelei tíz könyvekre oſztatnak. Követte azokbann *Plinius*t, és néhol nem is roſzſzúl. A' tizedik könyv, valamint Pliniusnál is, egyedűl ollyan

Digitized by Google

lyan tudósításokból áll, mellyeket *Praefectus Urbi* korábann küldött a' Tsáfzárhoz. Ezekbenn a' mai *Cancellária*i stilusnak már láthatni néminémű kezdetét: midőnn a' Tsáfzárnak *Celsitudo Tua*, *Serenitas Tua*, 's a' t. titulus adódik. Legnevezetesebb tudósítása a' 61-dik, *Pro ara victoriae*; melybenn mint Pogány azt sürgeti, hogy a' Győzedelem Istenaſzſzonynak óltára állíttassék viſzſza a' Tanáts házbann, mivel a' Római Birodalom valamint fegyverenn épült: úgy tsak is fegyver által tartódhatik meg: és mivel a' Győzedelem, a' Római Birodalomtól, miólta abbann a' Kereſztyén Vallás erőt vett, eltávozott. Mely helytelen állításáért, *Ambrosius* keményenn kikelt ellene; Prudentius, Augustinus, és Orosius pedig meg is tzáfolta. *Ex recenſione Philippi Parci. Franzof. 1642. 8.*

5. *SIDONIUS APOLLINARIS.* Lá[illegible] életét a' Kereſztyén Poéták közt. Vagynak Levelei kilentz könyvekbenn, mellyek az akkóri idők Históriájának világosítására ſzólgálnak. Írta azokat életének utólsó eſztendeibenn 480. tájánn igen hanyatlott stilussal.

6. *MAGNUS AURELIUS CASSIODORUS*, vagy igazábbann *Cassiodorius.* Született *Scylatium*bann, Alsó Itáliai Városbann, a' *Bruttius*ok földénn, 470. tájánn. Már 491-benn *Odoacer* alatt, *Comes privatarum rerum*; ennek halála utánn pedig, *Theodoricus* alatt, *Magiſter officiorum* és *Praefectus Praetorio* is vólt. Utóljára 539-benn, elhagyván az udvari életet,

Digitized by Google

Vivarese nevű Klastromba ment, mellyet közel a' hazájához építtetett. Itt lakott, és itt végezte életét, tsaknem száz esztendős korábann. *Grammatica*i és *Theologia*i munkáinn kívűl, vagynak levelei is illyen titulus alatt: Variarum (i. e. epistolarum) Libri XII. Ezek között az öt első könyvbenn azok a' parantsolatok, 's Levelek vagynak, mellyeket *Cassiodorus*, *Theodoricus* Király nevébenn írt. A' hatodikbann és hetedikbenn a' Tisztviselőknek Instructiói (formulae dignitatum, et magistratuum) a' nyóltzadikbann, kilentzedikbenn, tizedikbenn, a' *Theodoricus*t követő Királyoknak parantsolati; végre a' tizenegygyedikbenn, és tizenkettődikbenn az ő tulajdon *Praefectus Praetorio* korábann' tett rendelései foglaltatnak bé. Mind ezekből az akkori idők állapotját legjobbann meglehet esmerni.

IV.

A' RÓMAI VAGY DEÁK RHÉTOROKRÓL.

§. 137.

AZ ÉKESSZÓLLÁS Theoriája, vagy a' *Rhetorica*, a' Görögök által vivődött bé először Rómába. Melytől hogy leginte felette idegenek vóltak a' Rómaiak megtetszik a' Tanátsnak Róma építtetése

593-

Digitized by Google

593. esztendejében (Kr. Úr. fz. előtt 161-el) hozott végezéséből: melyről *Svetonius* De Claris Rhetoribus így emlékezik: Quod verba facta sunt de Rhetoribus: de ea re ita censuerunt: ut Marcus Pomponius Praetor animadverteret, curaretque, uti ei e Republica, fideque videretur, uti Romae ne essent. Ennek mindazáltal semmi haszna nem lett; mert a' Római ifjakat, minekutánna egyszer megízelítették, ezt a' tudományt: attól többé megtartóztatni nem lehetett. Innen 46. esztendővel azutánn (mely Krisztus Urunk fzületése előtt 92-dik) a' Censoroknak újra illyen Edictuma említődik Svetoniusnál: Renuntiatum est nobis, esse homines, qui novum genus disciplinae instituerunt; ad quos iuventus in ludos conveniat: eos sibi nomen imposuisse Latinos Rhetoras; ibi homines adolescentulos totos dies desidere. Maiores nostri, quae liberos suos discere, et quos in ludos itare vellent, instituerunt. Haec nova, quae praeter consvetudinem, ac morem maiorum sunt, neque placent, neque recta videntur. Quapropter, et iis, qui eos ludos habent: et iis, qui eo venire consveverunt, videtur faciendum, ut ostendamus nostram sententiam, nobis non placere.

E' szerint a' Rhetoroknak már ekkor Oskolái is vóltak a' Rómaiaknál. Mellyekbenn míg a' tanítás *practice*, az az, igaz példa adás, gyakorlás, és helyes útba való igazítás által ment, azoknak haszna tagadhatatlan vólt. De minekutánna a' Rhetorok, kőltött matériákról való Declamatiókbann, Sophistai elmélkedésekbenn, mesterséges okoskodásokbann, 's üressenn, hangzó tzifra beszédek vadászásábann merültek el: sokkal több kárt tettek, mint haszsnot. Mert ezek által, nem tsak az

Digitized by Google

igaz ékesennſzóllás véſztegetődött meg, hanem a' guſztus is általán fogva megromlott. Es erre megyen ki főképpenn ama nevezetes és igen ſzép Dialogus; *de cauſſis corruptae eloquentiae*, mely némelyektől *Tacitus*nak, másoktól az *Ifjabb Pliniu*snak tulajdonítódik. Ugyan ezt okolja *Petronius* is, miđönn a' *Satyricon*ja eleinn a' *Declamatoro*król, kiket *Scholasticuso*knak is nevez (mely név egyre megyen a' *Sophista* névvel, mely a' Görögöknél vólt ſzokásbann) így ſzóll: „ Num alio genere furiarum declamatores inquietantur? qui clamant: haec vulnera pro libertate publica excepi, hunc oculum pro vobis impendi; date mihi ducem, qui me ducat ad liberos meos, nam ſuccifi poplites membra non ſuſtinent. Haec ipſa tolerabilia eſſent: ſi ad eloquentiam ituris viam facerent: nunc et rerum tumore, et ſententiarum vaniſſimo ſtrepitu hoc tantum proficiunt: ut cum in forum venerint: putent ſe in alium terrarum orbem delatos. *Et ideo ego adoleſcentulos exiſtimo in ſcholis ſtultiſſimos fieri, quia nihil ex iis, quae in uſu habemus, aut audiunt, aut vident*: Sed piratas cum catenis in littore ſtantes, et tyrannos edicta ſcribentes, quibus imperent filiis, ut patrum ſuorum capita praecidant; Sed reſponſa in peſtilentiam data, ut virgines tres, aut plures immolentur; Sed mellitos verborum globulos, et omnia dicta, factaque, quaſi papavere, et ſeſamo ſparſa. *Qui inter haec nutriuntur, non magis ſapere poſſunt, quam bene olere, qui in eulina habitant. Pace veſtra liceat dixiſſe, primi omnium eloquentiam perdidiſtis. Levibus enim atque inanibus ſonis ludibria quaedam excitando, effeciſtis, ut corpus orationis enervaretur, et caderet.* Nondum iuvenes declamationibus continebantur cum Sophocles, aut Euripides invenerunt verba, quibus deberent loqui. Nondum umbraticus doctor ingenia deleverat, cum Pindarus, novemque lyrici Homericis verſibus canere timuerunt. Et ne

Poë-

Digitized by Google

Poëtas quidem ad testimonium citem; certe neque Platona, neque Demosthenem ad hoc genus exercitationis accessisse video. Grandis et ut ita dicam, pudica oratio, non est maculosa, nec turgida, sed naturali pulcritudine exsurgit. Nuper ventosa isthaec, et enormis loquacitas, Athenas Asia commigravit, animosque iuvenum ad maiora surgentes veluti pestilenti quodam sidere adflavit, simulque corrupta eloquentiae regula stetit et obmutuit. Quis postea ad summam Thucydidis, quis Hyperidis ad famam processit? ac ne carmen quidem sani coloris enituit: sed omnia quasi eodem cibo pasta, non potuerunt, usque ad senectutem canescere".

Az ékesennszóllás réguláit a' Görögök módja szerint előadni már *Ciceró* előtt *L. Crassus* kezdette, mindazáltal azokat systemai formába *Ciceró* vette legelőszször.

Ciceró utánn az ékesennszóllás Theoriáját Rhetori névvel ezek tanították:

1. *M. PORCIUS LATRO.* Spanyol Országból. Élt *Augustus* alatt, Kr. Urunk születése utánn 12. tájánn, és tanítvánnyit legelsőbenn nevezte *Halgatóknak* (auditores); mivel maga declamálvánn, azoktól tsak azt kívánta, hogy ő reá mint példára figyelmezzenek; *Declamabat ipse tantum, et aiebat, se non esse magistrum, sed exemplum. Nec ulli alii contigit, quam —— Latroni*, ut discipuli non audiri desiderarent; sed contenti essent audire. Initio contumeliae caussa a deridentibus discipuli *Latronis* Auditores vocabantur: deinde in usu verbum esse cepit, et promiscue poni pro *discipulo*, *Auditor. M. Senec. controv. XXV.* —— Ugyan erről, *controv. I.* ezeket mondja *M. Seneca*: „Nihil illo viro gravius, nihil svavius, nihil eloquentia sua dignius. Nemo plus in-

ingenio ſuo imperavit. Nemo plus indulſit, in utraque parte vehementi viro modus decorat: nec intermittere ſtudia ſoiebat, nec repetere. Cum ſe ad ſcribendum concitaverat: iungebantur noctibus dies, et ſine intervallo gravius ſibi inſtabat: nec deſinebat, niſi defecerat. Rurſus cum ſe dimiſerat: in omnes luſus, et in omnes iocos ſe reſolvebat" 's a' t. Magát óhség által ölte meg. A' feljebb említett két Declamatiók, úgymint: *Oratio in Catilinam*, és *Reſponſio ad invectivam C. Salluſtii*, ennek tulajdonítódnak.

2. *M. ANNAEUS SENECA. Lucius Annaeus Senecának Attya, Cordubá*ból, Spanyol Orſzágbann. Élt *Augustus*, és *Tiberius* Tsáſzárok idejébenn 29. tájánn, és Rómábann Rhetorikát tanított. Rendkivúl való memoriával bírt. Munkái ezek:

1. *Controverſtarum, ſive cauſſarum civilium Libri X.* de a' mellyekből tsak az 1. 2. 7. 9. és 10-dik vagynak meg épenn. Állanak költött perekről való Oskolai gyakorlásokból.

2. *Svaſoriarum liber.* Vagyon benne hét *Svaſoria* következendő materiákról:

1. *Deliberat Alexander, an Oceanum naviget.*

2. *Trecenti Lacones contra Xerxem miſſi, cum trecenti ex omni Graecia miſſi fuiſſent, deliberant an et ipſi fugiant?*

3. *Deliberat Agamemnon, an Iphigeniam immolet, negante Calchante aliter navigari poſſe?*

4. *De-*

Digitized by Google

4. *Deliberat Alex. Magnus, an Babyloniam intret, cum denuntiatum eſſet illi reſponſo auguris periculum?*

5. *Deliberant Athenienſes, an tropoea Perſica tollant, Xerxe minitante, rediturum ſe niſi tollerentur?*

6. *Deliberat Cicero, an Antonium deprecetur?*

7. *Deliberat Cicero an ſcripta ſua comburat, promittente incolumitatem Antonio ſi feciſſet?*

Többire a' Philosophus *Seneca* munkáival egygyütt ſzoktak kiadódni.

3. *MARCUS FABIUS QUINTILIANUS.* *Calagurris*ból Spanyol Orſzágbann. Született 42-benn, meghólt 118-bann. Rómábann *Rhetoricát* tanított, mellyért *Vaſpaſianus*tól mintegy 4000 tallér eſztendeî fizetést nyert. Vége felé életének, minekutánnà húſz eſztendeig tanított, tsendességre lépvénn: írta *Domitianus* alatt, amaz igen nevezetes munkáját: *Inſtitutionum Oratoriarum Libr. XII.* Mely nagy kínts a' Deák ékesennſzóllásra, és olyan, hogy mindjárt Ciceró utánn tehetni. Stilusát egéſzſzenn Ciceró ſzerint formálta; a' honnan az ízép, tiſzta, és világos.

Tanít ezekről:

1. *Ea, quae ſunt ante officium Rhetoris*, és így *Grammatica.*

Digitized by Google

2. *Prima apud Rhetorem Elementa.*

3. 4. 5. *Ipsa Rhetorice.*

6. *De inventione.*

7. *De dispositione.*

8. *De elocutione.*

9. *De figuris, et tropis, et de compositione.*

10. *Enumeratio Auctorum legendorum.*

11. *De memoria ac pronunciatione.*

12. *De Oratoris moribus; de iurisprudentia; de animi, corporisque bonis, et officiis; de generibus dicendi.*

Legjobb kiadása, a' *Bipentum*, mely 1784-benn 3. Voll. 8. jött ki.

4. *PUBLIUS RUTILIUS LUPUS.* Élt *Augustus* alatt. Vagyon két könyve: *De figuris Sententiarum, et Elocutionis.*

5. *AQUILA ROMANUS.* Élt az *Antoninus*ok idejében. Munkájának a' közelebbivel hasonló titulussa van.

6. *JULIUS RUFINIANUS.* Élt *Nagy Constantinus* alatt. Irt *De Schematis* λέξεως, vagy, *de figuris dictionis.* Mind a' hármat igen tudós jegyzésekkel kiadta *Runhkenius Lugd. Batav. 1768. 8.* Mely kiadásbann megmutatódik, hogy ezek a' munkák mind Görög nyelvből, nevezete. senn a' *Gorgiás* munkáiból vevődtek.

V.

Digitized by Google

V.

A' RÓMAI VAGY DEÁK GRAMMATICUSOKRÓL.

§. 138.

A' RÓMAI nevelés, Róma fennállásának első hatszáz esztendejében tsupánn Practice ment, az az, az Ifjak egyedűl példák látása és követése, 's gyakorlás által tanúltak. A' mire tanítás által jutottak, a' *Grammatica* vólt; mely abbann állott, hogy olvasni és írni tanúltak meg. E' végre a' Rómaiaknál jókor kezdtek Oskolák (Lūdi Literarum) lenni. Livius (Lib. III. cap. 44.) *Appius Claudius*nak, ki egy vólt a' közönséges Törvények készítésére kiválasztott Tíz férjfiak (Decem viri) közzűl, *Virginius* nevű köz ember leánya eránt való buja indúlatjáról szólvánn, ezt mondja: Virgini venienti in forum, ibi namque in tabernis literarum ludi erant, minister Decemviri libidinis manum iniecit, mely Róma épittetése utánn 303-dik, Kr. Úr. szülétése előtt pedig 451. esztendővel esett. Hasonlóképpenn Libr. VI. cap. 25. arról beszélvénn, midőnn *Camillus*, a' gyanúba jött *Tusculumi*ak ellen ment, ezt mondja: „ Camillus ingressus Urbem, patentes ianuas, et „ tabernis apertis proposita omnia in medio vidit, „ intentosque opifices suo quemque operi, et lu- „ dos

Digitized by Google

„ dos literarum strepere discentium vocibus “. Mindazáltal, hogy a' Közönséges Társaság gondviselése alatt lettek vólna ezek az Oskolák, nem bizonyos: sőt hihető, hogy azok tsak magános Institumok vóltak. Háromféle Oskoláknak nyomát lehet találni a' régi Rómaiaknál. Első rendbeliek azok vóltak, mellyekbenn Római nyelvenn való olvasás tanítódott; mely akkor sokkal sebezebbenn ment, mint ma: mivel a' zok nem szaggatódtak meg, hanem folytábann íródtak egymásutánn. A' második rendbeliekbenn, az Etruriai; a' harmadikbann pedig, a' Görög nyelv tanítódott.

Görög Oskolát legelőszször *Crates Mallotes* állított fel, Róma építtetése utánn 585-dik, Kr. Úr. születése előtt pedig 169-dik esztendő tájánn, a' ki *Attalus* Királynak követe lévénn, a' mint *Svetonius de Illustribus Grammaticis capite* 2. szóll: „ quum in Regione Palatii prolapsus in Cloacae foramen, crus fregisset: per omne legationis tempus plurimas ἀκροάσεις subinde fecit, assidueque disseruit; ac nostris exemplo fuit ad imitandum “. Deák nyelvenn pedig nem elébb, hanem a' *Ciceró* gyermek korábann kezdett menni a' tanítás, mellyet legelsőbenn *Lucius Plotius* tselekedett, kiről *Cicerónak* illyen szavait említi *Svetonius de Illustribus Rhetoribus cap.* 2. „ Equidem memoria teneo, pueris nobis, primum Latine docere cepisse *Lutium Plotium* quendam: ad quem cum fieret concursus, ut studiosissimus quisque apud eum exerceretur: dolebam mihi idem non licere. Continebar autem doctissimorum hominum auctoritate; qui existimabant, Graecis exercitationibus ali melius ingenia posse “. A' *Lucius Plotius* tanítása is mind-

az-

azáltal még nem annyira *Grammatica*, mint *Rhetorica* tanítás vólt. — E' két tudományt t. i. egy darabig ugyan azon személyek tanították, a' mint *Svetonius de Illustribus Grammaticis* cap. 4. mondja, ezekbenn: Veteres Grammatici et Rhetoricam docebant; és ofztán idővel válafztódtak el egymástól.

A' Deák Grammatica akkor állott lábra, mikor már Deák írók vóltak, kiknek munkájibann a' fzók, egyforma hajtogatásokkal (flexio), egyforma ejtegetésekkel (Declinatio), egyforma végezetekkel (terminatio) 's a' t. fordúltak elő. Ezt tselekedték elsőbenn *Livius Andronicus*, *Naevius*, és *Ennius*. De azért még nagyon dúrva és darabos maradt a' Római nyelv. Mert a' mit mi *Puellá*nak mondúnk, az akkor *Puer Proserpiná*nak mondódott, a' *Lacerat*, *Accipitrat*nak 's a' t. Ehez járúlt a' fzóknak minden ékesség ellen való öfzvetevése, millyenek: *Mens exfenfa*, *fenium tardigennulum*, *aurora pudoricolor*, *trifecli-fenex*, Lásd *Gelliust Noctium Atticarum Lib. XIX. c. 7.* és *Quintilianusnál Inftit. Orat. L. I. c. 5. 6. 7.* ama versét *Pacuvius*nak:

Nerei repandirostrum incurvicervicum pecus.

Tsinosabbá tehát és könnyebbenn folyóvá a' Római nyelvet, *Cátó*, *Varró*, kivált pedig *Cicero* és *Julius Caesár* tették, és ekkor kezdődött igazánn a' Deák Grammatica Theoriája; melyre azoknak az idegeneknek, kik Rómábann a' Deák nyelvet kívánták megtanúlni, múlhatatlan fzükségek vólt.

Digitized by Google

vólt. Ugyan ekkor kezdettek a' Római *Grammaticus*ok egyszersmind *Philologus*ok, és *Criticus*ok lenni; amazok a' Deák írók magyarázásábann: ezek pedig a' kézírások egybehasonlításábann, és a' hibás olvasások (Lectio) megítélésébenn, megigazításábann foglalatoskodvánn. Ugyan ekkor kezdtek az Oskolák elszaporodni, annyival inkább, mivel *Caesár*, a' mint *Svetonius*, az ő életébenn cap. 42. megjegyzi: Omnes Docentes Civitate Latina donavit. — Ekkor lettek az úgy neveztetett *Perguláh*, Görögűl ὑπῶια, az az, felházak, hol az Ifjak taníttattak. *Cathedrá*knak pedig azok a' székek (subsellia) neveztettek, mellyekenn a' tanúlók ültek. Erre tzéloz *Horatius* Serm. I. 10. 90.

Discipularum inter iubeo plorare *Cathedras*.

A' tanításért való fizetés minden hónapnak a' közepénn esett, mely is *Minervál*nak mondatott. Innen *Horatius Serm. L. I. 6. v. 70. seqq.* a' maga neveltetéséről úgy bebeszélvénn, hogy az tisztességesebb vólt mint sok nagyobb rendű emberek gyermekeié: így szóll:

— — — purus et insons
(Ut me collaudem) si vivo et carus amicis:
Causa fuit Pater his; qui macro pauper agello
Noluit in *Flavi* ludum me mittere, magni
Quo pueri, magnis e Centurionibus orti,
Laeva suspensi loculos tabulamque lacerto

Ibant

Ibant *Octonis referentes Idibus aera:*
Sed puerum eſt auſus Romam portare docendum. et cet.

Közönséges költségből, valamint a' több tudományoknak, úgy a' Grammaticának Tanítói is *Hadriánus*tól kezdtek fizetődni; mely ſzokás a' következendő Tsáſzárok alatt is megmaradt, a' minthogy II-dik *Theodosius* alatt, három *Rhetor*ról, tíz *Grammaticus*ról, egy *Philosophus*ról, és két *Jurisconſultus*ról bizonyos, hogy fizetéseket a' közönséges Cassából vettek.

A' Deák Grammaticáſ körül vagy egy vagy más tekintetbenn forgolódó régi Írók ezek

1. *MARCUS TERENTIUS VARRO*, ſzületett Kr. Úr. ſzületése előtt 117. eſztendővel, meghólt 27-tel ſzinte 90. eſztendős korábann. Hazája Róma vólt, *Cicerón*val ugyan azonn Tanítói vóltak, Rómábann ugyan *Lucius Aelius Stilo*, Athenaebenn pedig *Antiochus Aſcalonita*. Innen idővel is nagy baráttságbann éltek egymással, úgyhogy *Varró*, *de lingua latina* irt könyvét *Cicerón*nak, *Cicero* pedig az *Academica Quaeſtio*it *Varrón*nak ajánlotta. Viselt külömbkülömbféle hívatalokat, nevezetesenn vólt *Tribunus Plebis*, a' tengeri tolvajok ellen folytatott hadbannn (in bello piratico) *Praefectus Claſſis*, azutánn Ciliciai Propraetor, a' hazafiak közt támadt hadakbann pedig *Legatus Pompeii in Hiſpania ulteriore*. De ezt a' Provinciát, tsupánn egy Legiója lévénn, midőnn látná, hogy

Digitized by Google

hogy meg nem tarthatja: magát Caesárnak Legióstúl egygyütt feladta, 's vele megbékélt. Lásd Caesar de Bello Civili cap. 17. seqq. Azutánn Rómábann magánosságbann élvénn, Caesártól annak a' Bibliothecának gondviselése, elrendelése, és öregbítése bízódott reá, mellyet Caesár legelsőbenn tett közönségessé Rómábann. A' Caesár halála utánn, Marcus Antoniustól proscribáltatott, a' midőnn jószágát jobbadánn elvesztette, de élete még is megmaradt, és azt Augustus alatt Rómábann tsendességbenn végezte. A' Rómaiak között legtanúltabb embernek Πολυμ[illegible]ατος-nak tartatott, úgy[illegible] a' kiről [illegible] széles tudományú emberek [illegible]rróknak hivattattak. Mert Gellius [illegible] Noct. Attic. Lib. III. [illegible]. 10. [illegible], hebdomadas Librorum conscripsit; és [illegible] könyvének száma 490-re ment. Ciceró is, ad Atticum XIII. 18. Πολυγραφώτατος-nak nevezi. Ennyi munkái közzűl mindazáltal igen kevés maradt meg. Ide tartoznak, a' Deák nyelvről (de lingva latina) írt 24. könyvei, de a' mellyekből tsak a' negyedik, ötödik, és hatodik, az Etymologiáról, és a' hetedik, nyóltzadik, kilentzedik, az Analogiáról, maradtak meg: és e' vólt az első próba a' Deák Grammatica írásbann. — Kijött Biponti 1788. 8.

2. *JULIUS CAESAR.* írt *de Analogia Libr. II. ad M. Tullium Ciceronem*, de ez a' munka elveszett.

3. *MARCUS VERRIUS FLACCUS.* Élt *Augustus* álatt, ki véle az Unokáját ta-

tanítatta, *Svetonius de Illuſt. Grammaticis cap. 17*, így ſzól felőle: *Verrius Flaccus* libertinus, docendi genere maxime inclaruit. Namque ad excitanda diſcentium ingenia, aequales interſe committere ſolebat, propoſita non ſolum materia, quam ſcriberent, ſed et praemio, quod victor auferret. Id erat liber antiquus, pulcher, aut rarus: quare ab Auguſto quoque, nepotibus eius Praeceptor electus, ſeſtertia centena in annum accepit. Írt egyéb munkái között *de Orthographia*, és *de Verborum ſignificatione*. Az utólsót *Sextus Pomponius Feſtus* (a' negyedik ſzázadbann), és *Paulus Diaconus* (a' kilentzedikbenn), rövid summába vették, és tsak is így maradt meg.

4. *ASCONIUS PEDIANUS*, *Patavium*ból. Élt az Első ſzázadbann 54. tájánn, *Néró* és talám *Veſpaſianus* alatt is. Rómábann Grammaticát tanított, és írt Commentariusokat Cicerónak némely Orátióira; de a' mellyek tulajdon épségekbenn nintsenek meg; a' mi megvan belőlök, mind a' ſtilusra, mind a' régiségek világoſítására igen jó. Megtalálhatni Cicerónak *Graevius* és *Verburgius* kiadása ſzerint való Orátiói alatt.

5. *REMMIUS FANNIUS PALAEMON VINCENTINUS*. Élt 50. tájánn *Claudius*, és *Tiberius* Tsáſzárok idejébenn. Háznál ſzületett ſzólga (*Verna*) lévénn, azzal az alkalmatossággal, hogy a' gazdája Fiját Oskolába kéſérgette, annyit tanúlt, hogy oſztán, felſzabadíttatvánn, Rómábann a' Grammaticát nagy dítsérettel tanította. Igen kevély és felfuvalkodott Ember vók; úgymint a' ki magánn kívül senkit sem

Digitized by Google

betsűlt. Lásd *Svet. de Ill. Gram. cap.* 23. Írt Grammaticát mely a' közép ſzázadokbann Oskolai könyv vólt, és minthogy *Donatus* utánn tanítódott, *ars Secundá*nak neveztetett.

6. *M. VALERIUS PROBUS*, *Berytus*ból, *Phoenicia*bann. Élt az első ſzázad második felibenn, 55-től fogva, 98-ig. Híres Grammaticus, és Criticus vólt. Sok régi írókhak, nevezetesenn, *Terentius*nak és *Virgilius*nak textusát megjobbította. Lásd *Svet. de Ill. Gram. cap.* 24. Írt *Grammaticarum Inſtitutionum Libr. II.* mellyeket meg lehet látni, *in Corpore Grammaticorum Heliae Putſchii Hannoviae* 1605 4.

7. *NONIUS MARCELLUS*. Élt a' harmadik Század' elejénn, *Alexander Severus* idejébenn. Írt *de proprietate Sermonum ad uſum ſilii*; melly munka, a' benne lévő régi elvészett írókból vett helyekre nézve, ágen betsés.

8. *MELIUS DONATUS*. Élt a' negyedik ſzázad közepénn. Vólt Római Grammaticus, és *Hieronymus*nak tanítója. Írt Grammaticát ilyen titulus alatt: *de Litteris, Syllabisque, pedibus, et tonis ars, ſive editio prima*; és *de Octo partibus Orationis, Editio Secunda*. A' Közép ſzázadokbann egyedűl e' ſzerint tanítottak, sőt még ma is sok helyekenn e' ſzerint tanítanak. A' *Donatus* neve alatt vagynak következendő titulusú munkák is: *De Barbariſmo, Soleciſmo, Schematibus (ideſt figuris), Tropis*; és, *Commenteria in quinque Comoedias Terentii.*

— Meg-

Digitized by Google

Meg kell külömböztetni a' sokkal későbbenn élt *Tiberius Donatus*tól, a' ki a' *Virgilius* életét írta le, és annak verseire Commentariust is készített.

9. *AULUS GELLIUS*, Római Grammaticus, ki némely kézírásokbann *Agellius*nak nevezödik. Élt a' második Századbann, 146. tájánn, *Antoninus Pius* alatt. Írt a' gyermekei számára *Noctes Atticae* nevü munkát, 20. könyvekbenn, de a' mellyek közzül a' nyóltzadik egészszenn elveszett, a' hatodiknak is az eleje hibázik. A' módot, mellyet annak készítésébenn követett, és az elnevezés okát maga az előljáró beszédbenn így adja elő: „Ufi fumus ordine re„ rum fortuito, quem antea in excerpendo feceramus. Nam perinde, ut librum quemque in manus ceperam, seu Graecum, seu Latinum, vel quid „ memoratu dignum audieram, ita quae libitum „ erat, cuius generis cunque erant, indiftincte atque promiscue annotabam: eaque mihi ad subfidium memoriae, quasi quoddam literarum penus recondebam; ut quando usus venisset, aut „ rei, aut verbi, cuius me repens forte oblivio tenuisset, et libri, ex quibus ea sumseram non adessent, facile inde nobis inventu atque depromptu foret. Facta igitur est in his quoque Commentariis eadem disparilitas, quae fuit in istis „ annotationibus pristinis, quas breviter et indigeste, et inconcinne, eruditionibus, tractationibus, „ lectionibusque variis feceramus. Sed quoniam „ longinquis per hyemem *noctibus in agro terrae* „ *Atticae* commentationes hasce ludere et facere „ exorsi sumus: idcirco eas inscripsimus *Noctium* „ *Atticarum*“. *Grammaticus*nak, *Philologus*nak, és *Criticus*nak, megbetsülhetetlen munka, mivel belőle sok olyan dólgokat tanúlhat, mellyeket sohol másutt fel nem

Digitized by Google

találhat. A' stilusa nem egyforma. Jobb mindazáltal mindenütt, mint attól az időtől várná az ember. Legjobb kiadás: *Editio Gronov. praefatus est et excurſus operi adjecit J. Lud. Conradi. Lips. 1762. 2. Voll. 8.*

10. *FABIUS MARIUS VICTORINUS*, Africából. Élt *Constantius* alatt, 354. tájánn; és Rómábann Rhetoricát tanított, még pedig oly kedvességgel, hogy azért tiſztességére, a' *Trajánus* piatzánn oſzlop emeltetett. Munkái:

1. *Expoſitio in Ciceronis Libros de Inventione.*

2. *De Orthographia et ratione metrorum Libri IV.* Lásd *Putſchii Gram. mat. veterr.*

11. *SEXTUS POMPONIUS FESTUS.* Élt a' IV-dik ſzázadbann, 380. tájánn. Irt *de Veterum Verborum ſignificatione* húſz könyvet? mely tulajdonképpenn nem egyéb a' *Marcus Verrius Flaccus* nagyobb munkája extractusánál, mely miatt maga *Marcus Verrius Flaccus* feledékenységbe menvénn, könyve elveſzett. A' *Feſtus* Compendiumából, *Paulus Diaconus* a' VIII-dik ſzázad véginn, ismét új Compendiumot tsinált, és azt *Nagy Károly* Tsáſzárnak ajánlotta. Sok ideig tsupánn tsak ez a' Compendiumból készült Compendium volt esmeretes, mígnem, történetből, *Feſtus*nak, is egygyetlenegy Codexére akadtak, melyből a' sokat pótolódott. Lásd a' *Putſchius Collectió*jábann.

12. *FLA-*

Digitized by Google

12. *FLAVIUS MANLIUS*, vagy, *Manlius Theodorus*. Vólt 399-benn Római Consul. Irt szép és világos stilussal: *De metris*; mely munka nem régibenn, úgymint 1755-benn lett esmeretessé, a' midőnn azt *Heusinger* a' *Wolfenbutteli* Bibliothécából kiadta in 4. Ujjabb kiadás *Lugd. Bat. 1766. 8.* a' *Runhkonius* jegyzéseivel.

13. *AVRELIUS, MACROBIUS AMBROSIUS THEODOSIUS*. Élt az V-dik századbann 410. tájánn, *Honorius* és *II-dik Theodosius* Tsászárok alatt, és vólt *Vir Consularis et Illustris*. Vagynak Commentariusi *in Ciceronis Somnium Scipionis*, két könyvekbenn, 's ugyan azokbann maradt meg a' Ciceró *Somnium Scipionis*sa is, mint a' *Ciceró de Republica* irt munkájának hatodik könyve. Erre a' *Macrobius* magyarázatja, *Physiologiai*, és *Astronomiai*, és így *Allegoriai* magyarázat. Más munkája: *Saturnalia Convivia* hét könyvekbenn, mely nem egyéb külömbkülömbféle irókból való Compilátiónál. Sok vannak benne különösönn *Gelliusból*, és *Plutárchus*ból. A' munka sok régiségeket és Grammaticára, 's Históriára tartozó dólgokat foglal magábann. Olly formánn van intézve, mint az *Athenaeus Deipnosophistae* nevű munkája, tudnillik, mintha asztal felett való beszélgetésekből állana. *Saturnalia* nevet azért visel, mivel a' vendégség a' *Saturnus* Innepére tevődik. Summája:

I. KÖNYV. *De Principio ac divisione diei Civilis*. Ezt követik némely Grammaticai

Digitized by Google

jegyzések *de Praetexta*, *de Saturnalibus*, *de Saturno*, *Jano*, *et aliis Diis Idolis*. A' tizenkettődik Caputtól fogva *De anno*, *mensibus*, *Idibus et Calendis*; a' tizenhetediktől fogva pedig a' huszonharmadikig, minden Isteneket a' Napra viszen, az az, hogy minden Istenek nem egyebek a' Napnál. „Apollinem esse solem, Liberum quoque patrem, eum ipsum esse Deum, quem solem; ne Martis quidem aut Mercurii aliud esse lumen quam solem" 's a' t. Utóljára a' huszonnegyedik résztől fogva *Laudes Virgilii*.

II. KÖNYV. *De dictis et iocis*, a' régieknek tréfáit és elmés mondásit szedte ösze, mellyek igen mulattatók; a' kilentzedik 's azt követő részek, vagynak *De Luxu Romanorum*.

A' III. IV. V. és VI-dik KÖNYVEK, *Virgilius*ra való világosításokból állanak. *Virgilius*t, tsudálatosann, *ex Jure Pontificio* magyarázza, valamint *Servius* is a' IV-dikben. V-dikbenn is Oratoria in Virgilio. Az V-dikbenn mit vett *Virgilius* a' Görögökből? a' VI-dikbann mit vett *Enniu*sból és más Poétákkól? azutánn beszéll a' figúrákról, és azokról a' régi szókról (de verbis antiquis) mellyekkel *Virgilius* él.

VII. KÖNYV. Beszéll. *De vario Scommatum genere*, *et quam caute his utendum inter convivas*; Philosophiai és Orvosi materiákról (*Quaestiones de rebus Philosophicis et medicis*, *de cibo*, *vino*, *et digestione* etc.). Vagyon ezenkívül következendő titulusú munkája: *De Differentiis*, *et Societa-*

Digitized by Google

tatibus Graeci Latinique Verbi libellus, melybenn a' Grammaticára, Philosophiára, és Históriára szép világosítások fordúlnak elő. Kiadta *Macrobiust J. Car. Zeune. Lips. 1774. 8.*

14. *SERVIUS MAURUS*, vagy, *Marius Servius Honoratus*, híres Grammaticus. Élt *Honorius* és *II. Theodosius* Tsászárok idejében. Írt *Virgilius*ra Commentariust, mely telyes *Antiquitás*ra és *Mythologiá*ra tartozó tudománnyal. Mindazáltal *Virgilius* megértésére nem elégséges. Az a' tsudálatos gondolat fészkelte meg magát a' fejében, hogy mindent *ex Iure Pontificio* akart magyarázni. Vagyon ezenkívűl magyarázatja *in Secundam Donati Editionem*, az az, *De flexione, pedibus, quantitatibus etcet.* Megvan a' *Putschius Grammaticae Latinae Auctores Antiqui* nevű Collectiojában Hannoverae, 1605. 4.

15. *FLAVIUS SOSIPATER CHARISIUS.* Élt az V-dik századbann, 410. vagy 450. tájánn. Írt *Institutiones Grammaticae* nevű munkát öt könyvekbenn, mely legelső tökélletes Grammatica. Lásd *Putschius*nál *in Corpore Grammaticorum.*

16. *DIOMEDES.* Arányozás szerint *Sosipater Charisius*sal igen egy időbenn élt. Írt igen betses munkát illyen titulus alatt: *De Oratione Libri duo.* Ezenkívűl: *De partibus Orationis, et De Vario Rhetorum Genere Libros tres.* A' régi Grammaticusok közt legnyomosabbann dólgozott.

Digitized by Google

17. *MARTIANUS MINEUS FELIX CAPELLA.* *Madaurus*ból Africábann. Élt az Ötödik századbann 474. tájánn. Írt *Encyclopaediát* kilentz könyvekbenn; mely munka minthogy versekkel elegyes Prósából áll, *Satyricon*nak is neveztetik. A' két első könyvnek neve, a' benne lévő dologról, *Nuptiae Philologiae et Mercurii.* A' harmadik könyvbenn, a' *Grammatica*nak; a' negyedikbenn, a' *Dialectica*nak; az ötödikbenn, a' *Rhetorica*nak; a' hatodikbann, a' *Geometria*nak; a' hetedikbenn, az *Arithmetica*nak; a' pyóltzadikbann, az *Astronomia*nak; a' kilentzedikbenn pedig, a' *Musica*nak dítséretei és elementumi adódnak elő. Az akkori időhöz képest széles tudománnyal, de egyszersmind igen keresett, 's annál fogva homályos stilussal írt munka. A' közép századokbann ennél közönségesebb Oskolai könyv nem vólt. *Hugó Grotius* tizennégy esztendős korábann adta ki maga jegyzéseivel. Szándékozott arra *Leibnitz* is, *in usum Delphini*, magyarázatot írni: de el nem végezhette. Legelőször nyomtatásbann, *Franciscus Vitalis Bodianus* adta ki, *Vicentiae apud Henric. de Sancto Urso.* 1499. fol. Mely kiadás a' Debretzeni Ref. Colleg. Bibliothecájábann megvagyon.

18. *PRISCIANUS*, *Caesareá*ból. Élt a' VI. dik század elejénn 515. tájánn. Vólt Constantzinápolyi Keresztyén Grammaticus. Írt hőv Deák Grammaticát, vagy, *Commentariorum Grammaticorum Libri XVIII.* mellyeket egy *Theodorus* nevű Tanítvánnya tartott meg. Vagynak ezenkívül apróbb Ér-

Digitized by Google

Értekezései (*Tractatus*): *De accentibus tam nominum quam verborum; De Ponderibus et Menſuris; De Praeexercitamentis Rhetoricis ex Hermogene, De Verſibus Comicis.*

19. *EUGRAPHIUS.* Élt *III-dik Otto* idejében, 998. tájánn. Vagynak Commentáriusi a' Terentius Comoediáira.

20. *JOANNES CALPURNIUS* (vagy *Calphurnius*), Brixiából. Élt a' XV-dik ſzázadbann; és hasonlóképpenn Terentiusra írt Commentariust.

21. *LAURENTIUS VALLA.* Született Rómábann, 1407-benn. Sok viſzontagságokonn menvénn által, meghólt 1447-benn. Vagyon igen ſzép munkája, mellyel kezdette a' tiſzta Deák stilust viſzſzahozni, illyen titulus alatt: *Elegantiarum Libri VI.*

VI.

A' RÓMAI VAGY DEÁK PHILOSOPHUSOKRÓL.

§. 139.

A' RÓMAI Philosophia a' Görögnek mintegy ſzülöttje vólt. Róma fennállásának első 500. eſztendeiben bé nem mehetett ez a' Tudomány a' Rómaiak közzé; mi-

Digitized by Google

mivel az akkor uralkodó katonai tűzre és bátorságra nézve ártalmasnak tartódott Practica Philosophia ugyan, vagy Morál és Politica, vólt nálok de systema nélkül, és erre tzéloz Cicero, midőnn Tuscul. Quaeſt. Libr. I. cap. 3. így ſzóll: „ in quo eo magis eſt nobis elaborandum, quod multi iam eſſe latini libri dicuntur ſcripti inconſiderate, ab optimis illis quidem Viris, ſed non ſatis eruditis". A' ſpeculativa Philosophia pedig nem elébb, hanem Róma fennállásának VI-dik ſzázadjábann, úgymint a' Macedoniai Király III-dik Filep ellen folytatott hadakozás alkalmatosságával Kr. Ur. ſzületése előtt mintegy 197. eſztendővel, kezdett oda bétsúſznia. De ez kivált a' régiſzabasú Rómaiaknak tellyességgel nem tetſzett. A' honnan Róma épittetésének 593-dik eſztendejébenn, Kr. Ur. ſzül. előtt 161-el, a' Tanáts végezése által tíltattak ki Rómából a' Philosophusok „ Senatusconſultum de Philoſophis uti Romae ne eſſent". Azutánn egynéhány eſztendővel, Róma épittetésétől 599-dikbenn, Kr. Ur. ſzületése előtt pedig 155-dikbenn, bizonyos summa pénzre büntetődvenn az Athenaeiek, megjegyződik: hogy midőnn annak elengedéséért Rómába három Philosophust küldöttek vólna esedezni, úgymint a' Stoicus *Diogenest*, az Academicus *Carneadest*, és a' Peripateticus *Critolaust*: ezeknek Philosophicus discursusait a' legnagyobb Rómaiak is igen nagy kívánsággal hallgatták. Említi ezt Cicero is *de Oratore Libr. II-do cap. 37.* a' midőnn *Catulus* ſzemélyébenn, *Publius Africanus*ról, *Caius Laelius*ról, és *Lucius Furius*ról beſzélvénn, így ſzóll: „ Atque ego ex iſtis ſaepe audivi, cum

cùm dicerent, pergratum Athenienſes et ſibi feciſſe, et multis Principibus civitatis, quod, cum ad Senatum legatos de ſuis maximis rebus mitterent, tres illius aetatis nobiliſſimos Philosophos miſiſſent, *Carneadem*, et *Critolaum*, et *Diogenem*. Itaque eos cum Romae eſſent, et a ſe et ab aliis frequenter auditos". Utóljára mindazáltal betsületeket nagyonn elveſztették, 's magokat gyanúsokká tették azzal, hogy magok mutogatásából, egy nap az igazſágát mutatván meg valamely dolognak, más nap ugyan annak hamis vóltát vítatták halgatoik előtt. Kiilönösenn tselekedte ezt *Carneades*, a' ki a' mint *Quintilianus Inſtitutionum Oratoriarum Libro XII. cap. 1.* ſzóll: Romae audiente Cenſorio Catone, non minoribus viribus contra iuſtitiam dicitur diſſeruiſſe, quam pridie pro iuſtitia dixerat". Ezokáért *Cató* addig nem nyúgott, míg ezek a' három Philosophusok Rómából ki nem hajtattak; mindazáltal minekutánna egyſzer megízelítették a' Rómaiak a' Görög Philosophiát: annak többé ellent állani nem lehetett. *Cató* eléggé hartzolt az ellen; de hijábann; sót utólj ra igen öreg korábannn maga is Görögül tanúlt, és a' Stoica Philosophiára hajlott. Hogy ollyan túdós ember mint *Cátó*, annyira ellenzette a' Görög Philosophiát a' Rómaiaknak, azt könnyű megfogni. Ő azt nem vakságból, hanem igáz régi Római principiumból tselekedte. Tudta tudnillik, hogy a' Görög Philosophiának, sőt átaljában a' Görög Literáturának a' Rómaiak között való elterjedésével, Rómának akkori állapotja meg nem állhat; úgymint a' melynek addig mintegy fundamentomi vóltak ezek a' Propoſitiók: hogy a' Római Pólgárnak kevéssel meg kell elégedni, hogy ta-

Digitized by Google

takarékosnak, a' felsőbbek eránt engedelmesnek, azoknak rendelésében megnyúgovónak, a' bévett Valásbeli 's Polgári rendtartások szoross megtartójának, tűrni szenvedni tudónak, és a' közönségért akár mely terének hordozására kéſznek kell lenni; mellyek helyett a' Görögök Tudományával egygyütt a' pubaság, az *Omenek*nek, *Auspicium*oknak, és más közönséges rendtartásoknak kevésre való betsülése, a' vilzheteges nyúghatatlanság, a' közönséges dolgokba való avatkozás fognának Rómába bémenni. Legnagyobb kedvességet a' Rómaiak között eleinte a' Stoica Philosophia talált, mely onnan esett, mivel az, a' tapaſztalással leginkább megegyezett, és az emberekbenn legálhatatosabb Characterr formált, melyre a' Rómaiakat maga szűlte mintegy a' terméſzet. Innen az akkori nagy emberek jobbára Stoicus Philosophusok vóltak, mint példának okáért: *Spurius Mummius* (a' Corinthust eltörlő tudatlan Lucius Mummiusnak tudós báttya), *Caius Laelius*, a' ki *Panœtiust* hallgatta, *Publius Rutilius*, és *Quintus Aelius Tubero*, Lásd *Cicero Brut. cap. 30. 31.* Minekutánna ezután a' Római Ifjak Rhodusba és Athenaebe kezdtek járni tanúlni: a' több Philosophiai Secták is mind elhatalmaztak Rómábann, kiváltképpenn az Academica és Epicurea Secta. Mindazáltal abból hívatalt, vagy megkülömböztetett állapotot nem tsináltak, hanem körülötte a' legnagyobb tekintetű emberek forgolódtak; ahhann magokat nagy gyönyörűséggel gyakorlották, és róla írtak. Ezt tselekedte kiváltképpenn *Cicero*, a' kit úgy le-

Digitized by Google

lehet nézni, mint a' Philosophiának legnagyobb terjeſztőjét Rómában, a' ki a' Római nyelvet, a' Philosophiához alkalmaztatta, Nemzetét a' Görögök systemáival megesmerkedtette, és a' kinek munkái nélkül sok Görög Philosophusoknak értelme, gondolkodása, örökre homályban maradt és veſzett vólna. Ez a' Philosophiát, még annak Speculativa, vagy, Theoretica részét is, nem amaz Oskolai szárazsággal, hanem oly formában és ruházatban adta elő, mely annak tanúlását segíti és kedvesebbé téſzi. Ide tartozó munkái ezek:

1. *Libri Academici*, vagy *Quaeſtiones* (az az *Diſputationes*) *Academicae*. Cicerónak tzélja a' vólt, hogy az *Academicus Philosophusok*ból ollyan systemát rakjon öſzve, melyből, az egéſz *Academica Philosophiát*, annak terméſzetét, elágazásit, ezeknek különbözéseit által lehessen látni. E' végre elsőbenn két könyvet írt; mellyek közzúl egygyiknek *Catulus*, a' másiknak *Lucullus* nevet adott. De mindönn némellyek úgy ítélték: hogy ſzemélyeknek Philosophusokat kellett vólna felvenni: ezen munkáját megváltoztatta; úgyhogy a' mit elsőbenn két könyvbe foglalt: majd négybenn adta elő, és ezeket *M. Terentius Varrónak* ajánlotta. A' mi már ezen utólsó rendbeli bővebb munkáját illeti Cicerónak, abból tsak az első könyv van meg darabbann: az első rendbeliből pedig a' második könyv, vagy, *Lucullus*: de a' mely, minthogy a' későbbi bővebb kiadásnak negyedik könyvébe ſzóról ſzóra által vólt téve: *Academicarum Quaeſtionum L. IV.* titulus alatt is ſzokott menni. Ezek-

Ezeknek megértésére, szükség tudni a' *Régi*, *Közép*, *Új*, és *Negyedik 's Ötödik Academia* között való külömbséget, mely is rövidedenn ide megyen ki: A' *Régi Academia*, a' *Plátó* Tudománnyához legközelebb járt; semmit Dogmául fel nem vett: de egyszersmind azt sem állította, hogy bizonyos esméretre ne lehetne jutni: hanem tsak disputált, és a' mások értelmének mondott ellene. Már a' *Közép Academia*, melynek *Arcesilaus* vólt feje, nyilvánn ακαταληψιαt állított: az az, tagadta, hogy bizonyos esméretre szert lehetne tenni, vagy, hogy vólna olyan Erősség, mellyet ellenkező erősséggel fel ne lehetne forgatni. A' *Pyrrhonistáktól* mindazáltal annyibann külömbözött, hogy nem hartzolt minden Philosophicum systemák ellen, mint azok: hanem tsupánn tsak a' *Cittiumi Zeno*, és ezt követő *Stoicusok* ellen. Ettől az *Új Academia*, melynek szerzője a' fellyebb említett *Carneades* vólt, annyibann távozott el, hogy ámbár tökéletes bizonyosságot semminek nem tulajdonított: mindazáltal a' *probabilitás*nak, és *verisimilitudó*nak helyt adott; nem tsak: hanem azt is megengedte, hogy vagynak gradusi a' *probabilitás*nak, úgyhogy egy-egyik dolog *hihetőbb* és *igazabbszabású* lehet, mint a' másik, és ugyan azért azt tartotta, hogy ókos embernek mindég azt kell követni, a' mit *hihetőbb*nek arányoz. A' *Carneades* értelme mellett szorossann megmaradt, azt óltalmazta, és írási által világosította *Clitomachus*, annak Tanítványa. *Philó* is, *Clitomachus*nak halgatója, Ci-

*Cicero*nak pedig Tanítója, az *Új Academia* értelmét tartotta ugyan: de, egyszersmind azt vitatta, hogy az *Új* és *Ó Academia* értelme között semmi különbség nintsen; mely okra nézve *Negyedik Academia* szerzőjének mondatott: mint szintén *Antiochus Ascalonita*, ellenemondván a' *Philó* állításának (kinek ő, valamint *Clitomachus*nak is, hallgatója volt), és az *Ó Academiát*, melynek magát megújjítójának vallotta, a' több Philosophusi felekezetekkel (Sectákkal), nevezetesenn a' *Stoicusok*kal, és *Peripateticusok*kal igyekezvénn megegyeztetni; *Ötödik Academia* felállítójának neveztetett.

A' mi már *Cicerót* illeti: ő az *Új Academia* részinn volt, és azért az első könyvbenn lévő Disputátióbann, *Varro*val az *Antiochus* személyét viselteti; maga pedig a' *Philó*ét viseli. A' negyedik könyvbenn is, minekutánna *Lucullus*sal, *Antiochus*nak az *Academicusok αχαταληψια*-ja, 's különösenn *Philó* ellen való disputátióját elmondatta: úgy felel, és a' könyvet úgy rekeszti bé, hogy az *Új Academiá*hoz való szítása nyilvánn kitetszik. Irta ezeket a' könyveket Kr. Úr. szül. előtt 46. halála előtt pedig három esztendővel.

II. *De finibus bonorum et malorum Libri V. ad M. Brutum.* Ez a' titulus annyit tészen, mint: *De summo bono et summo malo*; csak hogy a' Görögök szollása módjához van alkalmaztatva, kiknél Τελος (finis) azt is jelenti, a' mi legfelsőbb valamely dologbann, *quod extremum, ultimum*,

mum, atque adeo etiam ſummum eſſe in aliqua re, a' mint ezt maga is magyarázza L. I. c. 12. E' ſzerint a' fő jóról beſzélvénn, a' külömböző Philosophusi felekezeteknek arról való értelmeit nem csak előadja, hanem meg is vi'sgálja, nevezetesenn:

Az első könyvbenn, *Lucius Torquatus* ſzemélyébenn, az *Epicurus* értelmét beſzélli el: mellyet a' másodikbann megtzáfol. A' harmadikbann, *M. Cátó*val a' *Stoicusok* Dogmáját adatvánn elő: agyan azt a' negyedikbenn lerontja. Az ötödikbenn pedig, *M. Piſó* képébenn a' *Régi Academicusok*nak, és *Peripateticusok*nak tudományát úgy írja le, mint a' melybenn leginkább látſzik megnyúgodni. Az első beſzélgetés, *Cicero*nak *Cumanum* nevű majorjába tevődik: a' második, a' *Lucullus Tusculumba*: a' harmadik az *Athenaei Academiába*, és ebbenn a' beſzéllő ſzemélyek, *M. Piſo*nn kivűl: *Quintus* és *Lucius Ciceró*, és *T. Pomponius*. Írta *Ciceró* 62. eſztendős korábann.

†III. *Tuſculanarum Quaeſtionum Libri V. ad M. Brutum*, mellyek, megannyi Erkőltsi Philosophiára tartozó, 's nagy tudományt és tapaſztalást mutató értekezések. Ezekbenn *Socraticus Philoſophus* Ciceró. Az első van *De contemnenda morte*; a' második *De tolerando dolore*; a' harmadik, *De aegritudine lenienda*; a' negyedik *De reliquis animi perturbationibus*; az ötödik *De virtute ad beate vivendum ſe ipſa contenta*. Írta halála előtt két eſztendővel.

IV. *De*

Digitized by Google

IV. *De Natura Deorum Libri III.* Ezekbenn, a' régi Philosophusoknak, a' *Fő Valóság*ról való külömböző systemái adódnak elő, úgymint: az első könyvbenn, *C. Velleius* személyébenn, az *Epicureusoké*, mely ellen az *Academicus Cotta* disputál; a' másodikbann a' *Stoicusoké*, mely *Lucius Balbus*nak szájába adódik. Ez ellen is, a' harmadik könyvbenn, nehézségeket hord fel az *Academicus Cotta*. Ciceró maga halgat, és ámbár úgy akar láttatni, mint a' ki a' *Balbus* értelmére hajol inkább: a' *Cotta* személye alatt lappang. Az egész múnka Görög Philosophusok írásiból vevődött, de a' mellyek elvesztek.

V. *De Divinatione Libri II.* Az első könyvbenn, *Quintus Ciceró*, a' *Stoicusok* értelme szerint, azokat az okokat, és erősségeket számlálja elő, mellyek azt mutatják, hogy van *Jövendölés*. A' második könyvbenn pedig azon okok, és erősségek, részszerint megvettetnek, részszerint felforgattatnak. Egyébaránt a' dologról való ítélés, magára az olvasóra hagyódik. Irta Ciceró ezt a' munkát a' *Caesár* megöletetése utánn, melyről *L. II. e. 9.* nyilvánn emlékezik.

VI. *De Fato.* Ennek a' munkának, a' közelebb említett két rendbeli könyveire Ciceónak szoross vitettetése van. Két könyvből, a' mint hozzávethetni, legalább is állott: mellyek közzül az elsőnek tsak a' kezdetéből maradt meg valami; a' második is tsak darabbann van meg. Ebbenn azok az okok tzáfoltatnak meg,

Digitized by Google

mellyekkel a' *Stoicusok* éltek a' *Fatum* létének megmutatásábann.

VII. *De legibus Libri III.* Ez a' munka, mely tele van nyomos okoskodásokkal, 's erányos ítélettételekkel, tulajdonképpenn nem egyéb, hanem *Ciceró* azon fő munkájának, mellyet *de Republica* írt, tovább való folytatása. De valamint *de Republica*, a' *Somnium Scipionis*onn kívűl, mellyet abból, *Macrobius*, a' reá írt Commentariusa által tartott meg, semmi meg nem maradt, noha még a' XI-dik századbann, *Gerbertus* idejébenn, a' ki abból egynehány helyeket hoz fel, úgy látszik egészenn megvólt: úgy ez a' törvényekről írt múnka, melynek *Macrobius* ötödik könyvét is említi, felette hijjános, és tsonka. A' személyek kik abbann beszélnek, *Ciceró*, az *Ottse Quintus*, és *Atticus*. A' hely pedig a' hol beszélnek, a' Ciceró Házája *Arpinum*. Beszédek tzélja, a' tökélletes Törvény hozás, vagy annak *Ideálja*: melybenn mindazáltal fundamentomúl a' Római Közönséges Társaság tevődik; és ez az, a' mi e' munkát, a' *Platóé*tól megkülömbözteti. Hogy arról sohol Ciceró a' Leveleibenn nem emlékezik, onnan van: mert hálála előtt kevéssel írta. Egygyenként minden eddig elő számlált Philosophiára tartozó munkáit Cicerónak legjobbann *Davisius János* nevű Tudós Anglus adta ki Cantabrigiábann 1709-től fogva 1736-ig in 8. mai.

VIII. *De Officiis Libri III.* Irta a' Fiához *Marcus*hoz, midőnn az Athenaebenn,

Digitized by Google

benn, *Cratippus* nevű *Stoicus Philosophus*nál tanúlt. Nagyobb részét *Stoicus Philosophus*ok írásiból, nevezetesenn *Hecatoból* és *Panaetius*nak Περι-καθηκοντος nevű könyvéből vette: de a' melynek szebb formát maga adott, kivált azokbann, mellyek *Practicum*ok: mert a' *Theoreticum*okbann, az előtte lévő Görög példákhoz magát sokkal szorossabbann tartotta. Úgy lehet nézni ezt a' munkát, mint *Ius Naturae*t, és *Erköltsi Philosophiát* egygyütt. A' Rómábann szokásbann volt módos magaviselést, és emberséget (Urbanitatem Romanam), az ott lévő Fő embereknek Charactereit, és gondolkodása módját, ebbenn legvilágosabbann lehet látni. Életétől fogva Oskolai könyv volt, a' honnan a' *Typographia* feltalálásával, minden Classicus írók között legelsőbenn nyomtatódott ki, *in fol. Moguntziá*bann, 1465-benn, *Faust* (vagy *Fust*) *János*, és *Scheffer Péter* által. Legtökélletesebb kiadás a' Heusingereké, kik e' munkánn hármann dólgoztak egymás utánn. *Recensuit adiectisque Iohannis Michaëlis Heusingeri, et suis ädnotationibus, explicationes editurus erat Iacobus Fridericus Heusinger. Cura Conradi Heusinger Brunsvigae 1783. in 8.* Ismét *in Usum Scholarum edidit Conr. Heusinger Wolfenb. 1784. 8.* de ebbenn tsak a' magyarázat van meg.

§IX. *Cato Maior seu De Senectute.* Van írva *T. Pomponius Atticus*hoz. Az öregség ellen való panaszok, mellyeknél fogva ez a' része az életnek nyomorúságnak tartatik, előszámlálódvánn, megmutatódik,

Digitized by Google

hogy azok részszerint nem igazak, részszerint pedig ollyan dólgokra mennek ki, mellyek az életet nyomorúságossá nem tészik. A' disputátió Cátó szájába van adva, azért, mert közönséges értelem vólt felőle, hogy noha sok időt ért, soha öregségénn nem zúgolódott, hanem abbann szint ollyan megelégedést talált, mint mások Ifjabb idejekbenn. Ezt a' munkát Theodorus Gaza Görögre fordította.

IX. *Laelius sive de Amicitia.* Ez is *Atticus*hoz van intézve. Minthogy *P. Scipio Africanus*, és *Laelius*, hóltig szoros barátságbann éltek egymással: *Laelius*sal beszélteti el Ciceró; mi a' barátság? mitsoda okokból köttetik? kik között álhat fenn? mi a' törvénnye? mellyek a' vele járó kötelességek? és miképpenn lehet azt állandóvá tenni? Mind ezek egészszenn a' *Stoicusok* Principiumi szerint vagynak előadva. Görögre fordította *Petavius* Paris. 1692. in 8.

XI. *Paradoxa*, az az, Viszszatetszők, 's közönséges értelem ellen lévő állítási a' *Stoicus*oknak, mellyeket *M. Brutus*hoz írt Ciceró. Illyenek:

I. Hogy egyedűl az a' jó, a' mi tisztességes (*quod honestum sit, id solum bonum esse*).

II. Hogy a' ki bír a' Virtussal, semmi hijjával nints a' bóldogságnak (*In quo Virtus sit, ei nihil deesse ad beate vivendum*).

III. Hogy egygyik vétek, vagy, jótselekedet, nem nagyobb, vagy nem kissebb,

Digitized by Google

sebb, mint a' másik (*aequalia esse peccata, et recte facta*).

IV. Hogy minden észszel nem járó, vagy, maga gondolatlan, bolond (*omnem stultum insanire*).

V. Hogy tsak a' bölts ember szabad, és minden ostoba, szólga (*solum sapientem esse Liberum, et omnem stultum servum*).

VI. Hogy tsak a' bölts ember bővölködik (*solum sapientem esse divitem*).

Mind ezeket okokkal támogatja 's példákkal világosítja Ciceró. A' három utólsó múnkáknak legjobb kiadása e' következő: *Cic. Cato Maior, Laelius, et Paradoxa; perpetua annotatione, et excursu illustravit J. C. F. Wetzel* Lignitii 1792. in 8. Minden Philosophiára tartozó múnkái Ciceró-nak, külön kijöttek Bétsbenn 1792. 2. Vol. 8.

Az elveszett munkái közzül Ciceronak ide tartoztak:

I. *De Republica, sive, de optimo Reipublicae statu Libri VI.* melyből tsak a' *Somnium Scipionis* maradt meg. Lásd fellyebb a' VII-dik számot.

II. *Timaeus*, seu *de Universo*, mely a' Plátó *Timaeus*ának fordítása volt. Ennek is tsak némely darabjai vagynak meg.

III. *De Gloria Libri II.* Még *Petrarcha*nál a' XV-dik századbann ez a' könyv

Digitized by Google

megvólt; hanem a' Tanítójának ſzólgálvánn vele, az, ſzorúltságból zálogbavetette, 's úgy veſzett el. *Philelphus Ferentz* nevű Túdósról is az íródik, hogy lett vólna ez a' könyve: de minthogy belőle *De Contemtu Mundi* nevű munkájábann sokat lopott; hogy lopása ki ne világosodjék, a' mint mondják, elsikkaſztotta. Ugyan ezzel vádoltatik *Alcyonius Péter* is, ki a' közönséges vélekedés ſzerint, *de exſilio* nevű múnkáját jobbára Cicerónak ezen könyvéből kéſzítette.

IV. *Oeconomicorum ex Xenophonte Libri III.* Az első könyv Servius tanúbizonysága ſzerint (In Geor. L. I.) arról tanított, mint kelljen a' Gazdaſzſzonynak a' házi gazdaſzſzonyſágot vinni? a' második; mint kelljen a' Gazdának a' külső gazdaságot folytatni? a' harmadik pedig különösenn a' ſzántásról vetésről.

V. *Hortenſius*, ſeu, *de Philoſophia Liber*: melybenn Cicéró a' Philosophiát dítsérte, és óltalmazta Hortensius ellen, a' ki azt, mint *de finibus* L. I. c. 1. megtetſzik, vádolta, és gyalázta. *Auguſtinus*, *de Vita beata* nevű múnkája előljáró beſzédébenn azt mondja: hogy ő benne, egyedűl ennek a' könyvnek olvasása gerjeſztett kedvet a' Philosophia tanúlásához.

VI. *Conſolatio*, ſive, *de Luctu minuendo*. Nagy réſzént *Crantor* nevű Academicus Philosophusnak múnkájából írta Cicéró, tulajdon maga vígaſztalására, midőnn a' Leánya, *Tullia*, kit *Dolabella* terhes ke-

Digitized by Google

korábann botsátott el magától, gyermekfzülésbenn meghólt. Vagyon ma is illyen titulusú munka a' Ciceró neve alatt, de azt a' XVI dik fzázadbeli túdós *Sigonius Károly* írta, mellyel sokakat megtsalt.

Cicerónak minden munkáit *Werburgius* utánn legjobbann *Ernesti* adta ki *Halae 1774. — 1777. 5. Voll. 8;* mely kiadásnak betsit, az úgy nevezett *Ciceróra való Kúlts (Clavis Ciceroniana)* is nagyon neveli. Újjabb kiadásánn Lipsiai Professor *Beck* Úr dólgozik.

Ciceró mint az eddig mondattattakból megtetfzik, *Eclectica Philosophiát* vitt bé írásai által a' Rómaiak közzé; noha az *Academicusok*hoz tsakugyan leg inkább fzított; mint a' kiknek fzokását abbann is követte, hogy értelmét a' dólgokról tellyes meghatározással nem mondta ki; hanem felhordván mind a' két réfzről való okokat, és erősségeket, magára az olvasóra hagyta, mit ítéljen?

Változvánn a' Közönséges Társaság állapotja, 's azzal egygyütt a' gondolkodás módja: *Tiberius*, *Caligula*, *Claudius*, és *Néró* uralkodások alatt, *a' Stoica Philosophia* hatalmazott el Rómábann, mely főképpenn a' halállal való nem gondolásra ment ki. Senkinek mindazáltal munkái meg nem maradtak, az egy *Senecáénn* kívül, a' ki sok ideig bálvánnya vólt mint egy a' Tanúló embereknek; melyből, mind a' Philosophiának, mind átaljábann a' gufztusnak nagy megromlása következett;

Digitized by Google

mert, nagy lévénn a' Seneca neve, minden őtet igyekezett követni: tőle a' meghatározás (praecisio) nélkűl való, félig igaz, félig nem igaz, azombann öszve sem álló beszédet, az elmés gondolatokbann való bujálkodást, az erőltetett rövidséget, a' declamatori hangot elkapták, úgy annyira, hogy a' mi másképpenn yólt írva, jónak sem tartották; és ugyan ezenn okonn Ciceróval is felhagytak.

§. 140.

L. *ANNAEUS SENECA*, Rhetor *M. Annaeus Senecá*nak fia, születetett *Cordubá*bann, Kr. Ur. születése utánn két vagy három esztendővel. Az Attya még kitsiny korábann Rómába vívénn, tisztességesenn nevelte. Noha külömbkülömbféle Philosophusokat halgatott: főképpenn a' *Stoicus*ok érte|mét kedvelte meg, és ahoz ragaszkodott. Quaestorságot érvénn *Messalinán*nak, a' Claudius Tsászár buja feleségének vadjára, Corsikába küldődött számkivetésbe; a' honnan nyóltz esztendő múlva, *Agrippind*nak, a' Claudius második feleségének közbennjárására nem tsak viszszahívódott; hanem attól, a' Fiának *Néró*nak Tanítójává is rendelődött. Néró, Tsászárrá lévénn, Praetorrá tette, és igen gazdagonn megajándékozta. Az Aggrippina halála utánn mindazáltal, vagy azért, hogy sok kintseit, mellyekkel bírt, elfoglalhassa; vagy, hogy jóra való Intőjétől megszabadúlhasson, fejére halált mondott; ezt az egygyet engedvénn meg néki, hogy annak ollyan nemét válaszsza, a' millyet akar. Se-

Digitized by Google

Seneca tehát ereit megnyittatván, midőn vére nem akart vólna folyni, mérget vett; ez sem siettetvénn kívánsága szerint hálálát, meleg ferdőbe ült, és annak gőzi fojtotta meg Kr. Ur. születése utánn 65-dik esztendőbenn. Philosophiára tartozó munkái, mellyekbenn az Erkőltsi tudomány igen szép, de a' mód, mellyel íródtak, könnyenn félrevezető, ezek:

I. *De Ira Libri III.* írta *Caligula* Tsászár idejében, *M. Annaeus Novatus* attyafiához (ad fratrem Novatum). Az első könyvbenn a' haragot írja le, 's egyszersmind arra felêl: meg: kell e' haragudni? a' másodikbann a' harag természetéről beszél, és annak remediumiról. A' harmadikbann: régulákat ád, a' magunk mérséklésére, a' harag elkerülésére, és annak, akár magunkbann, akár másokbann való letsendesítésére.

II. *De Consolatione ad Helviam Matrem.* írta Corsikai számkivetésébenn, oly tzéllal, hogy Annyának abból származott szomorúságát enyhíttse. Vagynak Epigrammák is e' munka előtt, mellyekbenn számkivetésének terhes vóltát igen szépenn írja le.

III. *De Consolatione ad Polybium* írta ezt is számkivetése ideje alatt, Polybiusnak, *Claudius* Tsászár igen hatalmas szabadossának (Libertus) vigasztalására, midőnn az Testvére haláljánn szomorkodott. A' munka, melynek eleje nintsen meg, kevés betsületére szólgál Senecának:

mivel tele van alatson hízelkedésekkel, mellyekbenn Claudius, és Polybius ſzerfelett magaſztaltatnak.

IV. *De Conſolatione ad Marciam.* Marcia Római tiſztes Aſzſzony, A. Cremutius Cordus nevű Tudósnak leánya, a' Fiann, ki feleséges, és gyermekes ember korábann 's Papi hivataljábann hólt meg, annyira búsúlt, hogy azt harmadik eſztendőre sem feledhette: Seneca tehát vígaſztalására ezt a' könyvet írta; hihető, ſzámkivetése utánn.

V. *De Providentia*; ſive, *quare bonis viris accidant mala, cum ſit Providentia?* Írta Luciushoz, a' Siciliai Helytartóhoz, Claudius Tsáſzár halála utánn. Kétség nélkül egy a' legſzebb könyvei közzül Senecának, melybenn a' Gondviselés ellen való kifogásokra fontosann felel.

VI. *De Tranquilitate animi.* Írta kevéssel azutánn, hogy a' ſzámkivetésből viſzſzatért.

VII. *De Conſtantia Sapientis*; *ſive, quod in Sapientem non cadit iniuria.* Szép munka.

VIII. *De Clementia Libri II.* Írtá Néróhoz, uralkodása kezdetében, mikor még tőle minden jót lehetett várni. A' második könyvnek sok híjja van.

IX. *De brevitate vitae* Paullinushoz, ki a' Feleségének Paullinának vagy Testvér-

Digitized by Google

vérje vagy Attya lehetett. Ennél ſzebb könyve nints Senecának.

•X. *De Vita Beata ad Fratrem Gallionem.* Itt Gallio tsak az, a' kit feljebb Novatusnak nevezett. Ez újj nevet vette Junius Gallio Rhetortól, a' ki Fiának fogadta. Tzélja Senecának ebbenn a' könyvbenn a' vólt, hogy magát a' rágalmazások alól mentse, mellyeket ellene, gazdagságánál fogva hintegettek irígyei. A' könyv vége hijjános.

•XI. *De Otio aut Seceſſu Sapientis*, az az arról, ſzabad e' elvonni magát a' bőltsnek a' Közönséges dólgok folytatásától? melyre állatással felel.

•XII. *De Beneficiis Libri VII.* írta *Aebutius Liberalis* nevű *Lugdunum*i emberhez, *Néró* alatt. A' munkábann sok jó dólgok vagynak, de ſzanaſzélt, minden rendnélkűl, mellyet maga *Lipsius* is megvallá, a' ki külömbenn *Senecá*nak ſzerfelett való betsűlője, és tsudálója vólt.

Mit kelljen *Senecá*ról réſzre való hajlás nélkűl ítélni? legjobbann megmondja *Quintilianus Inſtit. Orat. L. X. c. 1.* ezekbenn: Ex induſtria *Senecam* in omni genere Eloquentiae diffuli, propter vulgatam falſo de me opinionem, qua damnare eum, et inviſum quoque habere creditus ſum. Quod accidit mihi, dum corruptum, et omnibus vitiis fractum dicendi genus revocare ad ſeveriora iudicia contendo. Tum autem ſolus hic fere in manibus adoleſcentium fuit. Quem non equidem omnino sonabar excutere, ſed potioribus praeferri non ſinebam, quos ille non de-

Digitized by Google

fiiterat inceſſere; cum diverſi ſibi conſcius generis, placere ſe in dicendo poſſe iis, quibus illi placerent, diffideret. Amabant autem eum magis, quam imitabantur: tantumque ab illo defluebant, quantum ille ab antiquis deſcenderat. Foret enim optandum pares, ac ſaltem proximos illi viro fieri. Sed placebat propter ſola vitia, et ad ea ſe quisque dirigebat effingenda, quae poterat: deinde cum ſe iactaret, eodem modo dicere, Senecam infamabat. Cuius et multae alioqui, et magnae virtutes fuerunt: ingenium facile et copioſum, plurimum ſtudii, multarum rerum cognitio: in qua tamen aliquando ab iis, quibus inquirenda quaedam mandabat, deceptus eſt. Tractavit etiam omnem fere ſtudiorum materiam. Nam et Orationes eius, et poëmata, et epiſtolae et dialogi feruntur. In Philoſophia parum diligens, egregius tamen vitiorum inſectator fuit. Multae in eo claraeque ſententiae, multa etiam morum gratia legenda: ſed in eloquendo corrupta pleraque, atque eo perniciosiſſima, quod abundant dulcibus vitiis. Velles eum ſuo ingenio dixiſſe, alieno iudicio. Nam ſi aliqua contemſiſſet, ſi parum concupiſſet, ſi non omnia ſua amaſſet, ſi rerum pondera minutiſſimis ſententiis non fregiſſet, conſeſſu potius eruditorum, quam puerorum amore comprobaretur. Verum ſic quoque iam robuſtis, et ſeveriore genere ſatis firmatis legendus, vel ideo, quod exercere poteſt utrumque iudicium. Multa enim, ut dixi probanda in eo, multa etiam admiranda ſunt: eligere modo curae ſit, quod utinam ipſe feciſſet. Digna enim fuit illa natura quae meliora vellet, quae, quod voluit effecit.

Kijött *Seneca*, *Gronovius* recensiója szerint, *Lipsiá*bann 1770. 8. mely kiadás még eddig az ideig legjobb.

A' több Római Philosophusokról; de a' kiknek munkái elvesztek, így emlékezik Quintilianus a' felhozott helyenn: „Super-

Digitized by Google

sunt, qui de Philosophia scripserunt, quo in genere paucissimos adhuc eloquentes literae Romanae tulerunt. Idem igitur *M. Tullius*, qui ubique, etiam in hoc opere *Platonis* aemulus exstitit. Egregius vero, multoque quam in orationibus praestantior *Brutus*, luffecit ponderi rerum: scias eum sentire quae dicit. Scripsit non parum multa *Cornelius Celsus*, Scepticos secutus, non sine cultu ac nitore. *Plancus* in Stoicis rerum cognitione utilis. In *Epicureis* levis quidem, sed non iniucundus tamen auctor est *Catius*.

§. 141.

Minekutánna egyszer a' Philosophiában a' határozatlan beszéd, a' declamatio, az árnyékonn való kapkodás, a' homályosság, bétsúszott; valamint a' köznép közt, a' *mágia*, az *astrologia*, a' *daemonologia*, és más babonaságok hatalmaztak el: úgy azok, kik Philosophusoknak tartattak, mind jobbann jobbann érthetetlenekké lettek, tsudálatos képzelődésekre, félre járó gondolatokra vetemedtek, 's végre úgy eltévedtek, hogy többé a' Philosophiának igaz útjába akadniok lehetetlen vólt. A' kik a' Philosophiának illyen nyomorúlt állapotjábann, valamit arra tártozót írtak, ezek:

1. *L. APULEJUS Madaurá*ból Africábann. Élt a' II-dik századbann, a' két *Antoninusok* alatt, 70. tájánn. Tanúlását *Cárthágó*bann kezdette, nagyobb tökélletességre *Athenae*benn vitte, hol minden akkor szokásbann lévő Tudományokhoz ugyan, különösenn mindazáltal a' *Platonica Philosophiá*hoz látott. Aztán *Rómá*bá men-

Digitized by Google

menvénn, ott a' Deák nyelvet tanúlta meg. Így sem elégítődvénn meg tanúlásra való nagy kívánsága: újra útnak indúlt, főképpenn abból a' tzélból, hogy a' külömböző Vallásbeli szokásokat, értelmeket, titkokat kitanúlja, melyre mindenét elköltötte. Visszatérvénn Africába: a' Papi rend közzé vétetett, és a' tudatlanoktól, kik előtt Tudománnya rendkivűlvalónak tetszett, Mágiával vádoltatott. Tiszteségére sok helyekenn Afrikábann oszlop emeltetett. Munkái ezek:

I. *De mundo*, tsak nem szóról szóra való fordítás Aristotelesnek hasonló titulusú múnkájából.

II. *De Deo* (vagy jobbann Augustinus szerint De Civ. Dei L. VIII. 12.), *De Daemone Socratis*. Azt vi'sgálja, mitsoda neme közzé tartozik a' Lelkeknek a' Socrates Geniussa? és azt ütőljára a' Daemonok közzé számlálja.

III. *De habitudine doctrinarum, et nativitate Platonis Philosophi Libri III.* Az első könyv tanít *De Philosophia Naturali*, melynek a' régi kiadásokbann ez a' titulusa: *De Dogmate Platonis*; A' második beszél *De Philosophia Morali*, és nagy részént a' Plátó munkáiból, *De Legibus* és *De Republica* van véve. A' harmadiknak titulusa: Περὶ ἑρμηνείας, seu, de *Syllogismo Categorico*; némely kiadásokbann pedig: *de Philosophia Rationali*. Ez a' munka a' Plátó Philosophiájára való Bévezetés.

IV. *Me-*

Digitized by Google

IV. *Metamorphoseos*, ſeu *de Aſino Aureo Libri XI.* Ez, tulajdonképpenn Román ruhába öltöztetett *Satira*, a' Magusokra, Varáslókra, a' Pogány Papok gonoſzſágira, 's átaljábann az akkori időbélieknek veſzetségére, és ostobaságára. Illyen forma Románt már Apulejus előtt *Lucius Patrenſis* nevű ember (Patraeból Achájábann) írt vólt, mellyet követett Lucianus, Lucianus utánn pedig ebbenn a' munkábann Apuleius. A' munka rövid summája ide megyen ki: *Apulejus Theſſaliába* útazvánn, *Hypatába* ér, ott valamely fösvény emberhez ſzáll; mikor egyſzer haza akar menni, három ember megtámadja, egy darabig viaskodik velek, utóljára mindeniket által ſzúrja. Más nap megfogják, az egéſz nép kitódúl nézésére, mind majd megſzakad, úgy nevet (inter tot millia populi circumſedentis nemo prorſus, qui non riſu diſrumperetur, aderat, a' mint maga ſzólt), mivel éppenn Nevetés ünnepe vólt.

Minekutánna minden útſzákonn meghordozták, törvényſzék eleibe állítják, vádolják; Apulejus igyekezik magát menteni, de nem tudja; sír, kérelemhez fog, de mind az semmit nem haſznál, sőt mivel nem hihetik a' Bírák, hógy egyedűl ölhetett vólna meg három embert, kínzás által akarják vele a' társait kivallatni. Azombann kitakartatványn a' három hólt test, kinyilatkozik, hogy az nem egyéb vólt három felfútt tömlőnél: ezzel Apulejust ſzörnyűképpenn kinevetik 's elbotsátják. Azutánn megtudja, hogy a' Gazdaſzſzonya boſzorkány, leselkedik utánna; lopva, egy pik-

pikſziséből békeni magát, 's azon veſzi éſzre, hogy ſzamárrá változott. Következő éjjel tolvajok rohannak a' házra, őtet elviſzik, ütik verik, mely állapotjáról a' IIIdik könyv véginn így ſzóll: Cum vicum quempiam frequentem, et nundinis celebrem praeterirem: inter ipſas turbulas Graecorum genuino ſermone nomen Augustum Caeſaris invocare tentavi, et O quidem tantum diſertum et validum clamitavi; reliquum autem Caeſaris nomen enunciare non potui. Aſperhati latrones, clamorem abſonum meum, caedentes hinc inde miſere eorium, nec cribris iam idoneum relinquunt. A' 4-dik 5-dik és 6-dik könyvekbenn Episodium formábann igen nevezetes Philosophusi mese, tudniillik *Psyché*nek *Cupidó*val való egybekelése adódik elő. — Azutánn valamely Syriai Isten Aſszony Papjához kerűlt Apulejus, mely alkalmatossággal azon Isten Aſszonynak botránkoztató tiſzteletét írja le. Utóljára egy Corinthusi *Fő Tiſzt*viselőnek adódvánn el, a' ki éppenn játékot akart adni a' népnek; attól elſzökik; a' Hóldnak, mint Terméſzet Istenaſszonyának, esedezik megſzábadúlásáért: a' ki is néki álmábann Iſis ſzemélyébenn megjelenik, megmondja mitévő légyen, tudniillik hogy mikor *Isis* Innepénn a' pompa tartatik, az *Isis* Papja jobb kezébenn lejendő ró'sa koſzorúba harapjon belé. Mellyet megtselekedvénn Apulejus, emberi formáját viſszanyerte. Végre az *Isis* és *Osiris* titkaiba való béavattatását írja le. Ezekből láthatni, hogy ennek a' munkának *de Aſino Aureo* titulus nem azért adódott, mintha abbann arany ſzamárról vólna ſzó: hanem a' múnka ſzép, és elmés vóltáért, mellyet sokann többre is betsűltek, mint ér-

Digitized by Google

érdemlette vólna. Mert legalább a' ſtilusát ſzépnek nem mondhátni, úgymint a' melybenn, a' sok roſz ſzókonn kívül, Africai puffadtság (tumor Africanus) uralkodik. A' dologra nézve is, nem egyéb, hanem az téſzi betsessé, a' mit a' Pogányokról, a' Teletákról, vagy Mysteriumokról, azon időbenn uralkodó erköltsökről, és a' megvilágosodásnak akkori állapotjáról beſzél.

A' több munkái ezek:

Oratio de Magia, ſeu Apologia, melybenn magát a' Mágiával való vádoltatás alól menti; és *Florida*, az az Chrestomathia; *Carthagó*bann [illegible]*ea*bann, és másutt mondott declámátiói [illegible], de a' mellyek a' Rhetoricára tartoznak. Minden munkái Apulejusnak kijö[illegible]*enburg*bann 1778. 2. Voll. 12.

'2. [illegible]*NITIUS* [illegible]*MANLIUS TORQUATUS BOËTHIUS.* Született Rómábann 466. tájánn. Meghólt 524-benn. Athenaebenn 18. eſztendeig lakván, nem tsak a' Philosophiábann, hanem egyéb Tudományokbann is oly fundamentomos esméretet ſzerzett: a' millyennel akkor, és azutánn a' Tudományoknak újjonnan lett megelevenedéſéig senki sem bírt. Erre való nézve, midőnn Theodoricus, ama híres Ostrogothus Király, 500-dik eſztendőbenn Rómába bément: a' Tanáts nevébenn való köſzöntés Boëthiusra bízódott, mely alkalmatossággal magának oly kedvességet ſzerzett Theodoricus előtt, hogy az, őtet *Magiſter Palatii et Officiorum*, az az, Status Miniſteri

Digitized by Google

hivatalra emelte, 508-bann pedig Consullá tette; sőt a' mi több, 522-benn az ő igen ifjá fiát is, ugyan azon tiſztségre méltóztatta, mely ſzerentséje Rómábann senkinek másnak nem vólt. De midőnn magát az Udvari emberek, és Helytartók gonoſzſáginak, igazſágtalanságinak, és telhetetlenségének elleneszegezte: annyi gyűlőlői, és rágalmazói támadtak, hogy azok miatt a' Theodoricus kedvéből végképpenn kiesett, és felette igen ſzerentsétlenné lett. Mert azzal vádoltatvánn, hogy a' Napkeleti Tsáſzárral Justinussal titkos egyetértésbenn van, minekelőtte a' dolog, annak rendiſzerint, megvi'sgálódott, és világosságra hozódott vólna: Theodoricus párantsolatjából tömlötzbe v[illegible]etett, Páviábann 524-benn feje vétetett; mellyet *Theodoricus* azutánn eléggé m[illegible]bánt. Ugyan ezen alkalmatossággal, [illegible]dővel későbbenn, ölettetett meg a' [illegible] Ipa *Q. Aurelius Memmius Symmachus* [illegible]ki 522[illegible]n Consulságot viselt. Noha minden munkái nintsenek meg *Boethius*nak: mindazáltal tsak a' megmaradtaknak ſzáma is sokra telik. A' Philosophiára tartozók ezek:

1. *In Porphyrii Phoenicis Isagogen de praedicabilibus a Victorino translatam Dialogi II.*

2. *In eandem a se latine versam expoſitio ſecunda libris totidem.*

3. *In Categorias Ariſtotelis Libri itidem II.*

4. *In*

Digitized by Google

4. *In librum Aristotelis de Interpraetatione minorum Commentariorum Libri II. — Maiorum seu secundae editionis Libri VI.*

5. *Analyticorum Aristotelis priorum et posteriorum Libri IV.* E' tsak fordítás.

6. *Introductio ad Categoricos Syllogismos.*

7. *De Syllogismo Categorico Libri II.*

8. *De Hypothetico totidem.*

9. *De Divisione Liber, et de Definitione.*

10. *Elenchorum Sophisticorum Libri II.* Ez is fordítás.

11. 'Legnevezetesebb munkája: *De Consolatione Philosophiae Libri V.* Irta fogságában, részszerint folyóbeszédben, részszerint versekben; a' végre hogy szenvedésének terhét könnyítsse. All a' Philosophiával való beszélgetésből. Stílusa, kivált a' versekben, sokkal szebb, mint az akkori időtől lehetett volna várni. Minden tekintetben méltó az olvasásra. Sok nyelvekre, még Görögre is van fordítva. Kijött Kassánn 1762-benn 4. E' munkát még másiknak, Consolatio Theologica nevűnek, kellet volna követni, de azt el nem készíthette; de vagynak *Theologicára, Rhetoricá-*

Digitized by Google

ra, és *Mathesis*re tartozó munkái is. Boëthius utánn, valamint átaljábann minden tudományok; úgy a' *Philosophia* is nagyonn alászállott; úgyhogy a' mely *Philosophusok* azutánn éltek, többire, inkább tudatlan nagyralátásokról, szőrszálhasogató disputátiókról, és érthetetlen beszédekről esmeretesek, mint arról, hogy a' *Philosophiát* elébbvitték, és annak munkáik által használtak vólna. Illyenek vóltak nagy részént a' Scholasticus *Philosophusok*, a' kikről való bővebb beszéd a' tulajdonképpenn való Philosophica Históriára tartozik.

VII.

A' RÓMAI VAGY DEÁK HISTORICUSOKRÓL.

§. 142.

RÓMÁBANN sok ideig Históricusok nem vóltak. A' legrégibbek kiknek emlékezete megmaradt, a' II-dik *Poenusi* Had idejekor, és így Róma fennállásának VI-dik századjábann éltek. Ezeket is inkább Krónika Íróknak, vagy, Annalistáknak, mint Históricusoknak lehet nevezni. Egyedűl való hiteles kútfejei a' régi Római Históriának az *Annales Pontificum*, és *Libri lintei* vóltak. Amazokonn értődnek azok

Digitized by Google

azok a' fejér Táblák, mellyekre a' Papok (Pontifices), fekete festékkel eſztendőnként feljegyezték, mikor, kik vóltak a' Tiſztviselők? mitsoda hadakozások folytatódtak? mitsoda triumphusok tartattak? egyſzóval mitsoda emlékezetre méltó dólgok estek? Ez így Róma építtetésének 623-dik eſztendejéig ment, a' mikor *Pontifex Maximus P. Mutius Scaevola* vólt. Lásd Cic. de Orat. L. II. c. 12. Az *Annales Maximi et Commentarii*, és Liviusnál *Fasti* név, ugyan ezeket a' Táblákat jelenti. A' *Libri Lintei* névenn, váſzonra vagy gyóltsra írt Krónika értődött, mely a' Júno Moneta templomában tartatott: Másképpenn *Libri Magiſtratuum*nak neveztetett. Lásd Liv. IV. 20. De mind ezek a' hiteles documentumok, még a' *Gallusok*nak Rómára lett ütésekor elveſztek. A' Poétáknak, úgymint *Enniusnak*, és *Naeviusnak* Históriás verseí sem maradtak meg; mellyek hasonlóképpenn sókakban kútfő gyanánt lehetnének. Mind ezekre nézve tsudálni nem lehet, hogy a' régi Római Históriában annyi mese és költemény tsúſzhatott bé, a' mennyit Liviusnak első könyveibenn látunk.

§. 143.

Legelső Históriás munkát a' Rómaiak között folyó beſzéddel *Q. FABIUS PICTOR* írt, a' ki a' II-dik *Poenusi* Had idejekor, Róma építtetésének 529. eſztendeje tájánn élt, és a' *Cannae*nál esett ütközetbenn is jelenvólt. Munkájának Annales nevet adott. *Numerius Fabius*tól, a' ki *Annalist* Görögűl írt, vagy Görögből fordított, és *Q. Fabius*

Digitized by Google

*Servilianus*tól, a' ki hasonlóképpenn Annalist írt, de későbbenn, meg kell külömböztetni. Pictornak, azért neveztetett, mivel értett a' festés mesterséghez. Kevéssel azutánn Kronikát írt a' Rómaiak között;

L. CINCIUS ALIMENTUS, de Görög nyelvenn, mellyet a' *Cannae*i ütközet utánn, Sicíliai Praetor korábann tanúlt meg. Vóltak többenn is a' kik azutánn História írasbann foglalatoskodtak, kiknek számok *Cornelius Nepos*ig mintegy 40-re tőlt, de a' kiknek csak neveik maradtak meg.

Esmeretesebbek közzűlök ezek:

1. *CAIUS FANNIUS.*

2. *AULUS POSTHUMUS ALBINUS.*

3. *LUCIUS CASSIUS HEMINA* (élt Róma épittetése utánn 608. Kr. Úr. szülétése előtt 146. esztendővel.)

4. *LUCIUS CALPURNIUS PISO.* Consulságot viselt Róma épittetése utánn 621. Kr. Úr. szülétése előtt 133. esztendővel.

5. *CAIUS LICINIUS MACER.* Élt Róma épittetése utánn 665. Kr. Ur. szülétése előtt 89. tájánn.

6. *CAIUS VALERIUS ANTIAS.* Róma épittetése utánn 676. Kr. Úr. szülétése előtt 78. esztendővel.

7. *LU*

Digitized by Google

7. *LUCIUS CORNELIUS SISENNA.*

8. *PUBLIUS RUTILIUS RUFUS.*

9. *Q. HORTENSIUS.*

10. *TITUS POMPONIUS ATTICUS.* Lásd életét Cornelius Neposnál. Írt illyen titulusú munkát: *Res Romanae ſub magiſtratuum annos redactae cum familiarum origine*; melyről Corn. Nep. in Vit. Att. cap. 18. és Cic. Brut. c. 3. 4. emlékeznek. Cicerónak vólt ajánlva; és mintegy 700. eſztendei Históriát foglalt magábann. Lásd *Cic. Orat. c.* 34. Írt a' Cicero Consulságáról is Görög nyelvenn, mellyet igen jól tudott, úgymint a' ki Görög Országbann sok ideig lakott, a' honnan lett az Atticus neve.

Legnevezetesebbek pedig *Cato* és *Varro.*

M. PORCIUS CATO. Született Kr. Ur. ſzületése előtt 234. eſztendővel, meghólt 149-el, Carthago megvételé előtt pedig kettővel. A' későbbenn élt *Uticai Catótól* (*Cato Uticenſistől*) való megkülömböztetés végett, *Cato Priſcus*nak vagy *Maior*nak; ſzorossann folytatott Censorságáról pedig (a Cenſura ſevere exacta), Censoriusnak neveztetik. Hazája Tusculum vólt. Életét Cornelius Népos és Plutarchus bővenn előadják. Írt *Originum* ſeu *Hiſtoriarum Libr. VII.* Melynek Halicarnassusi Dionysius sok haſznát vette. A' Római Históriába ő vitt bé előſzör meghatározott Chronologiát, mely ſzerint való ſzám-

Digitized by Google

lálás róla: Aera Catonianának neveztetik. Csak némely Fragmentumi maradtak meg. *De Antiquis Italiae populis* nevű munka mely Cátónak tulajdoníttatik; *Jo. Annius Viterbienſis* nevű XV. dik ſzázadbeli Túdós *Dominicanus* Szerzetesnek költeménnye.

MARCUS TERENTIUS VARRO Lásd életét a' *Grammaticus*ok között. Históriai munkája: Antiquitatum L. XLI. Ebből 25. könyv Libri Rerum humanarum, 16. pedig Libri Rerum divinarum nevet viselt. Az első rendbeliekbenn Históriák, és régiségek voltak foglalva: az utólsó rendbelieekbenn pedig, a' Rómaiaknak Vallásra tartozó tzeremoniái, ſzent ſzokási, Innepei, játéki 's a' t. mint ez megtetſzik *Augustinus*ból *De Civitate Dei L. VI. c. 3. 4.* Mert maga a' munka, nagy kárával a' Históriának, elveſzett.

§. 144.

A' még ma is meglévő, és köz kézbenn forgó Római vagy Deák Históricusok ſzy következnek:

1. *C. JULIUS CAESAR.* Született Rómábann, Kr. Ur. ſzületése előtt 99. eſztendővel, megölettetett 43-mal. Életét *Plutarchus*, és *Svetonius* bővebbenn leírták: nem különbenn *Julius Celſus*, 600. tájánn élt Constantzinápolyi Iró, *in Commentariis de rebus Julii Caeſaris.* Munkái:

1. *Commentarii de Bello Gallico*, *Libris VII.* Mindegyyik könyv egy egy eſz-

Digitized by Google

eſztendőt foglal magábann; kezdődvénn Róma épittetésének 696-dik eſztendejénn, és 702-dikenn végződvénn, mely is Kr. Úr. ſzületése előtt 51-dik. A' nyóltzadik könyvet *Aulus Hirtius* tóldotta hozzá, a' ki Rómábann 41. eſztendővel Kr. Úr. ſzületése előtt, *Pansával* egygyütt vólt Consul, 's ugyan azon eſztendőbenn, midőn *Brutus*nak megſzabadítására, *Mutina* Városának ostromlására ment vólna, *Antoniustól* megvérettetvén, a' hártzbann elesett. Noha az említett munkát Caesár nem úgy irta, mint tulajdonképpenn való Históriát, hanem, mint ollyan ölzvelzedését a' materiáléknak, mellyekből rendes Históriát lehetne kéſzíteni (ὑπομνηματα, a' mint Strabó nevezi Libro IV-to pag. 177. vagy, Ἐφημεριδες, Plutarchus ſzerint, *in vit. Caes. c.* 22.) mindazáltal a' mint Ciceró megjegyzette, *in Bruto cap.* 75. ſzinte lehetetlenné tette Caesár, hogy valaki abból Históriát kéſzítsen; mivel azonn változtatni semmit nem lehet. A' Ciceró ſzavai, mellyeket *Brutus* képébenn mond, ezek: „Atque etiam commentarios quosdam ſcripſit rerum ſuarum, valde quidem, inquam, probandos. Nudi enim ſunt, recti, et venuſti, omni ornatu oratiónis, tamquam veſte, detracto. Sed dum voluit alios habere parata, unde ſumerent, qui vellent ſcribere Hiſtoriam: ineptis gratum fortaſſe fecit; qui vólent illa calamiſtris inurere: ſanos quidem homines; a ſcribendo deterruit. Nihil enim eſt in Hiſtoria, pura et illuſtri brevitate dulcius". Hasonló ítéletet téſzen azokról Hirtius, kinek ſzavait *Svetonius*, *in vita Julii* cap. 56. így említi: Adeo probantur omnium iudicio, ut praerepta, non praebita facultas Scriptoribus

bus videatur. Cuius tamen rei, maior noſtra, quam reliquorum eſt admiratio. Caeteri enim quam bene, et emendate, nos etiam quam facile, et celeriter eos ſcripſerit, ſcimus. Tartozik ez az íté-i. t. —.

2. *De Bello Civili* titulusú munkájára is, mely három könyvekből áll.

De Bello Alexandrino, és *De Bello Africano* írt könyvek; mellyek közzül amabbann Caesárnak Alexandriába való bézárattatása, és ott való veſzedelmes állapotja: ebbenn pedig *Juba*, *Scipio*, és *Cató* ellen való hadakozása íródik le; nem *Caesár* múnkái; hanem vagy *Hirtiusé*, vagy *Oppiusé*.

De Bello Hispaniensi nevű könyv, melybenn Caesárnak a' Pompejus fiai ellen való hadakozása adattatik elő, sok helyenn oly gyarló stilussal van írva, hogy sem *Oppius*nak, sem *Hirtius*nak, annyival inkább *Caesar*nak nem tulajdonítódhatik. Legjobbann *Caesárt*, *Cellarius* (Lips. 1705. in 8-vo), Clark (Lond. 1712. fol.), és Oudendorp. (Lugd. Bat. 1734. in 4.) adták ki; 's ezek utánn Sam. Frid. Nathan. Morus Lips. 1780. in 8.

A' Caesár munkáiból nem csak tiſzta, és erőltetés nélkűl való stilust, nem csak Históriát, és História írás módját lehet tanúlni: hanem Hadi dólgokat is; seregek vezérlését, Tacticát, hadi okosságot vagy tudományt, mélységes politicát, 's a' t. Innen, az újjabb időkbeli Híres Vezérek, kiváltképpenn *Turrene* és II-dik *Fridrik* egy

egy

Digitized by Google

egy könyvet gyakrabban nem olvastak. Azoknak illyen tzéllal való olvasásában segítségül e' következő múnkák lehetnek. Memoires militaires sur les Grecs, et les Romains Lugd. 1760. 2. vol. 8. Memoires Critiques et Historiques sur plusieurs points d' Antiquites militaires, Berl. 1773. 4. vol. Mind a' két múnkának Szerzője *Gvishárd Károly* kit II-dik Fridrik, a' kinek szolgálatjában volt, *Quintus Icilius*nak nevezett. Hasznos lehet erre a' végre ezen titulusú munka is: Commentaires de Cesar avec des notes Historiques, Critiques, et militaires, par Mr. le Comte *Turpin de Crisse* Montargis 1785. 3. vol. 8. Német nyelvre fordította, és kiadta *Hans* Franc. ad Moen. 1785. — 1788. 3. vol. Ezt a' Commentariust *Turpin* 4o. esztendei tapasztalása, és 17. ütközetekbenn való jelenléte után írta. Megvagyon abbann a' Deak Textus, mellette a' Frantzia fordítás, ezenkivül 4o. Táblák (Tabulae aeri incisae) mellyek az ütközeteknek 's a' t. könnyebbenn való felvevésére és képzelhetésere szólgálnak.

2. *C. SALLUSTIUS CRISPUS.* Született *Amiternum*bann, a' Sabinusok földénn, *Plebejus*i familiából, 86. esztendővel Kr. Ur. sz. előtt. Noha buja, és feslett életet élt: 36. esztendős korábann a' Nép-Szószóllói Hivatalt elérte, melybenn Cicerónak, midőnn ez Milót óltalmazta, nagy akadállyára volt. Két esztendővel azutánn Censor *Appius Claudius Pulcher*től, bujaságáért a' Tanátsból kivettetvénn, másik esztendőbenn Julius Caesar nem tsak visz-

sza

ſzaállította; hanem egyſzersmind *Quæſtorrá*, azutánn pedig *Praetorrá* is tette. Utóljára, miat Propraetorra, Numidiának, és Mauretániának igazgatását bízván, ezen Hivatalt gyalázatosann viselte. Mert a' ſzegény lakosokonn annyi pénzt tsikart, hogy Rómába viſzſzatérvénn, ſzinte Királyi gazdagságbann élt. Bizonyságí ennek azok a' még ma is az ő nevéről neveztetett kertek (*Horti Salluſtiani*) melyek Rómábann a' Quirinalis hegyenn a' legpompásabb palotákkal, a' legmesterségesebb kézművekkel, régi álló képekkel, oſzlopokkal, festésekkel, 's a' t. vóltak felékesítve, a' honnan azokat idővel a' Csáſzárok vá' laſztották múlató helyeiknek. Ma is a' legſzebb régiségek ezekből a' kertekből ásódnak. Meghólt Sallustius Kr. Ur. ſz. előtt 35. eſztendővel, 50. eſztendős korábann. Felesége az a' *Terentia* vólt, kitől Ciceró, viſzſzatérvénn a' ſzámkivetésből, elvált: noha Marcus Fia, és Tullia Leánya attól való gyermekei vóltak. Ez az Aſzſzony a' Sallustius halála utánn még kétſzer ment férjhez, és nagy vénségbenn, úgymint 103. eſztendős korábann hólt meg.

A' mi a' munkáit illeti Sallustiusnak: ezekbenn ſzinte ollyan üldözője a' vétkeknek, dítsérője pedig, és javallója a' virtusoknak: a' millyen követője vólt egéſz életébenn a' feslettségnek.

Példáúl az írásbann maga eleibe *Thucydidest* tette, kit ſzerentsésenn is követett. Mert nagy rövidséggel; fontossággal, mély politicával, és emberi ſzívbe va-

ló

ló bélátással, egyszóval pragmatice írt; noha más felől azt sem tagadhatni, hogy gyakrann avúlt, és szokásonn kivül lévő, sokszor poëtai, néha pedig egészszenn új szókkal él, mellyeket maga formált; sok helyekenn a' homályosságot sem kerülhette el. Fő múnkája vólt: *Historiae Romanae Libri VI.* mely a' Sylla halálánn (Rom. épit. 676. esztendejénn) kezdődött, és 688-ig ment. De ennek csak némely darabjai vagynak meg. Épségbenn megmaradt múnkái ezek:

1. *Bellum Catilinarum*, sive, *de Coniuratione Catilinae, eiusque Sociorum*, melybenn Cicerónak nem tulajdonít annyi érdemet, a' mennyit lehet, és kellett vólna.

2. *Bellum Jugurthinum*; vagy, a' Numidiai Király Jugurtha ellen folytatott hadról, mely Róma építésének 642-dik esztendejébenn kezdődött.

Azok a' szép két levelek, mellyek *de Republica Ordinanda* Caesárhoz vagynak írva, övéi e'? nem bizonyos. Az ő neve alatt lévő Declamatiok pedig nyilvánságosann valamely későbbi Rhetor múnkái.

Legjobb kiadása: Edidit Sigebert Havercampius, Amst. 1742. 2. Voll. 4. Bé lehet érni a' Bipontumival is, mely 1797-benn in 8-vo jött ki.

3. *CORNELIUS NEPOS.* Születése esztendejét nem tudhatni. Annyi bizonyos, hogy Julius Caesár idejébenn, és, Cicerónal;

Digitized by Google

val, Atticussal, Catullussal, nagy barátságbann élt; és, hogy nem elébb; hanem Augustus uralkodása kezdetébenn hólt meg. Lásd Vit. Attici, cap. 22. és Plin. IX. 39. Hazája Hostilia (ma Ostiglia) vólt, a' Verónai földönn. Úgy látszik, semmi közönséges hivatalt nem viselt, mellyet egyedül az akkori időknek háborúságos vólta okozhatott. Írt kiülömbkülömbféle múnkákat; de a' mellyeknek nagyobb része elveszett. Illyenek vóltak:

1. *Chronicorum Libri* 3. az az; Közönséges História, melyről Catullus, múnkáját Cornelius Neposnak ajánló verseibenn (Carm. I.) így szóll:

Quoi dono lepidum novum libellum,
Arida modo pumice expolitum?
Corneli! tibi, namque tu solebas
Meas esse aliquid putare nugas
Iam tum, cum ausus es unus Italorum
Omne aevum tribus explicare chartis
Doctis, Jupiter! et laboriosis.

Hihető, hogy az Apollodorus példája szerint, Cornelius Neposnak ezen munkájábann, az egész História három részre vólt felosztva. 1. *Tempus* (ἄδηλον) *obscurum*. 2. *Tempus* (μυθικὸν) *fabulosum*. 3. *Tempus* (ἱστορικὸν) *historicum*, és azért állott az három könyvből. Hogy pedig abbann nem kevés lehetett a' hiba, onnan gyanithatni, mert a' Dunáról azt írta, hogy az Hadriai Tengerbe szakad; a' mint ezt Plinius megjegy-

jegyzi, Hist. Nat. III. 18. illyeténképpenn: „*Istriam*, cognominatam tradunt a flumine Istro „in Adriam effluente a Danubio amne: eidemque „Istro ex adverso, Padi fauces, contrario eorum „percussu, mari interiecto dulcescente, plerique „dixere falso, et Nepos Cornelius, Padi accola".

2. *Exemplorum Libri*, Említi Gellius VII. 18.

3. *Illustrium Virorum Libri*. Említi hasonlóképpenn Gellius, XI. 8.

4. *Liber de Historicis Graecis*. Említi maga Dion. III. 2.

5. *De Historicis Latinis*. Ebből való a' Cató élete.

6. *Libellus, quo distingvit Literatum ab Erudito*. Említi Svetonius de Grammaticis cap. 4.

7. *De Vita, et moribus Catonis*. Említi maga Vit. Cat. III. 5.

8. *Libri de Vita Ciceronis*. Említi Gellius XV. 28.

9. *Libri Epistolarum ad Ciceronem*. Említi Lactantius, III. 15.

•Megmaradt munkája:•

•*De Vita Excellentium Imperatorum Liber*, a' mint maga nevezi Atticushoz intézett Előljáró beszédébenn• Mindöszve XX. Hadi-Vezéreknek életét írja le, kik közzül ti-

Digitized by Google

tizenegygyenn, úgymint: Miltiades, Themistocles, Aristides, Cimon, Alcibiades, Thrasybulus, Conon, Iphicrates, Chabrias, Timotheus, és Phocion, *Athenéi*; hármann, úgymint: Pausanias, Lysander, és Agesilaus, *Lacedaemoni*; kettenn, úgymint: Epáminondás, és Pelopidás, *Thébéi* szülétésűek: Dion pedig *Syracusá*ba; Datames, *Cariá*ba; Eumenes *Thraciá*ba; és végre Timoleon, *Corinthus*ba valók vóltak. Ezek utánn a' XXI-dik szám alatt illyen titulus van: *De Regibus*; pedig osztán egy Királynak sem írödik le az élete: a' honnan világos, hogy azt csak valamely Könyvleíró (Librarius) tette oda; annyival inkább, mert maga Cornelius Nepos nyilvánn mondja, hogy ő nem akar szóllani a' Királyokról. — Tulajdonképpenn tehát, a' mi *De Regibus* titulus alatt van, nem egyéb; hanem Timoleon életéhez ragasztott tóldalék, és egyszersmind, általmenetel a' Görög Vezérekről való beszéd utánn, Hamilcár, és Hannibál, két leghíresebb Carthagói Vezérek életének leírására. Mindent öszvevévénn úgylátszik, hogy ez a' múnkája Cornelius Neposnak három külömböző részekből allott: úgymint: 1. Vóltak *Imperatores Graecorum*. 2. *Imperatores Exterorum* p. o. Datames, Eumenes, Hamilcar, és Hannibál. 3. *Imperatores Romanorum*; a' minthogy ezt maga is mondja *Vit. Hannib. cap. XIII. 4.* Ezekbenn: „Sed nunc tempus est huius libri facere finem, et *Romanorum* explicare *Imperatores*". Mindazáltal ezen Római Vezérek közzűl csak egynek az élete sem maradt meg. Mert *M. Porcius Cató*, nem úgy van leírva mint Ve-

Digitized by Google

Vezér; hanem mint Históricus; és így az' nem ennek a' múnkának a' darabja. A' *T. Pomponius Atticus* élete pedig, vagy külön múnka, vagy annak része, melynek felül való írása e' volt: *De Viris Illuſtribus.* És ennél az Atticus életénél a' Biographiára szebb példánk nintsen. Azok a' Históricusok, kiknek írásival kútfő gyanánt élt Cornelius Nepos, ezek: A' Görög Históriábann: Thucydides, Theopompus, és Timaeus; a' Persiaibann: Dinon; a' Carthágóibann: Silenus, és Sosilus.

Sok ideig ez a' múnka az *Aemilius Probus* neve alatt ment, minthogy minden Kézírásokbann úgy találtatott. Ez pedig onnét esett: mivel mind azok a' Kézírások, mellyek ez ideig tudódnak, az *Aemilius Probus*éból folytak, a' ki Theodosius alatt Librarius lévénn, Cornelius Neposnak ezen múnkáját, mellyet hármann, úgymint: a' Nagyattya, az Annya, és ő maga írtak le, az említett Tsászárnak, a' Szerző neve nélkül bényújtotta; e' következendő esetlen, hibás, és két értelmű verseket tévém eleibe, mellyek miatt osztán a' Tudósok is tévelygésbe estek:

Vade liber noſter, fato meliore memento,
Cum leget haec Dominus, te ſuiat eſſe meum,
Nec timeas fulvo ſtrictos diademate crines,
Ridentes blandum vel pietate oculos.
Communis cunctis, hominem ſed regna tenere
Se meminit, vincit hinc magis ille homines.

Ornentur ſteriles, faciles tectura libelli,
Theodoſio et docti carmina nuda placent.
Si rogat auctorem, paullatim detege noſtrum
Tunc Domino nomen, me ſciat eſſe Probum.
Corpore in hoc manus eſt genitricis, avique, meaque:
Felices; Domini quod meruere manus.

Legelsőbenn a' XVI-dik ſzázad közepe utánn *Hieronymus Maggi* nevű Olaſz Túdós kezdett róla kételkedni, hogy a' titulus helyes vólna. Mely kételkedését *Franciſcus Robortellus* nevű, ugyan tsak Olaſz Túdóssal közölvénn; és a' dologról értelmét kérvénn: annak, 1563-bann, ezen könyv kiadása alkalmatosságával, következő ítéletét tette közönségessé: *Aemilium Probum non T. Pomponii Attici, Ciceronis familiaris; aetate; ſed ſub Theodoſio vixiſſe.* Azon időtől fogva; abbann a' vélekedésbenn kezdtek lenni a' Túdósok, hogy a' múnka Theodosius Tsáſzár idejebéli; mígnem *Dionyſius Lambinus*, híres Párisi Professor, 1569-dikbenn, annak igaz Íróját kitalálta; és a' Túdós Világgal megesmertette. Azólta közönségesenn *Cornelius Neposénak* tartatik; és ama XVII-dik ſzázadbeli Német Túdós *Barth Gáſpár* értelme is, hogy t. i. a' Cornelius Nepos múnkájának, már ma, tsak az Epitoméja vólna meg; és azt Aemilius Probus kéſzítette vólna, mind ez ideig hitelt nem talált: ellenkezvénn azzal, a' múnka stilusának átaljábann való egyenlősége, öſzve illő vólta, és tsínossága. A' mi Cornelius Neposnak

egyéb

egyéb virtusit illeti, állanak azok: a' tiſzta egyűgyűſségbenn, világosságbann, és rövidségbenn. Hogy néha a' Görög Írókhoz felettébb is ſzorította magát: nem tagadhatni; mint mikor *Pausan. cap. V. nrō* 3. így ſzóll: *Dicitur eo tempore matrem Rausaniae vixiſſe.* A' Phocion életébenn pedig, cap. IV. nrō 3. űgy látſzik megtévedt, midőnn ezt a' Görög ſzót συμφυλητος, mely annyit tészen, mint: *Tribulis*, *contribulis*, *azon egy Tribusból való*, proprium nomennek vévénn, Emphyletusnak tette. Vagynak benne némellyek, mellyekbenn nem is egyegyez meg más Históricusokkal. Mindazáltal, mind e' mellett is, a' régi Deák Írók közzűl egy sints alkalmatosabb arra, hogy az Alsó Oskolákbann magyaráztassék, mint Cornelius Nepos: tsakhogy a' Tanító mind a' tiſzta Deáksághoz értsen, mind a' régi Históriábann és Geographiábann jártas légyen, és Tanítvánnyit is, legalább az utólsóra, jól megtanítsa. A' kik ezt a' könyvet, azonn az okonn, hogy nehéz, a' Tanúló gyermekek kezéből kivették: úgy látſzik nem tudták, hogy minden Tudományok közzűl, a' Históriából is, egyedűl a' Biográphiák, vagy, a' Nagy Emberek életének leírási azok, mellyeket a' Gyermekek legjobbann felvehetnek, és erkőltsök, 's characterek formálására nézve is leghaſznosabbann tanúlhatnak. — Legjobb kiadási ezek: *Edit. J. Andr. Bosius Jenae 1657. 8.* és bővebbenn ugyan ott 1675-benn 8. Ez a' kiadás főképpenn a' Históriai világosításokra nézve betses. *Ed. Augustinus Van Staveren* Lugd.

Digitized by Google

Bat. 1734. 8. és bővebbenn ugyan ott 1773. 8. A' *Cellarius*, *Heusinger*, *Fischer*, *Harles*, és *Ith* kiadási is mind ollyanok, mellyekkel bé lehet érni.

4. *TITUS LIVIUS*. Született Patavíumbann, vagy, mai neve szerint azon Városnak, Páduábann, Kr. Ur. sz. előtt 59. esztendővel. Rómába menvénn, nem csak sok Fő Embereknek; hanem magának Augustusnak is esmeretségébe, sőt barátságába jutott; és oly nagy hírű emberré lett, hogy messze földről is jártak látására. Nevezetes példa, a' mit Plinius *Libro* 2. *Ep.* 3. beszél, ekképpenn:

„ Nunquamne legisti Gaditanum quendam, „ Titi Livii nomine, gloriaque commotum, „ ad visendum eum ab ultimo terrarum „ orbe venisse, ratumque, ut viderat, abi- „ isse? Az Augustus halála utánn, hazájába viszszatért, hol magánosságbann élvénn, meghólt Tiberius uralkodásának 4-dik esztendejében, Kr. Ur. szül. utánn 17-benn, 76. eszendős korábann. *Historia Romana* nevű igen híres múnkája, mellyenn 20. esztendőnél tovább dólgozott, és a' mely Aeneásnak Itáliába lett kiszállásánn kezdődvénn, Rómának 744. esztendejéig (*usque ad bellum Germanicum, mortemque Drusi*) ment le; többé nem az, a' mi volt. Mert azokból a' 142. könyvekből, mellyekből az állott, mindőszve nints meg több 35-nél, úgymint az első, harmadik, és negyedik *Decas*ok, és az ötödiknek fele. Ezt a' veszteséget okozta a' könyvnek nagysága, mellyet egészszenn leírni igen terhes volt, megvenni pedig igen költséges;

Digitized by Google

ges; a' honnan következett az is, hogy *Decasokra* (vagy, Tizedekre) ſzaggatódott. Hogy a' Livius könyveit I-ső Gergely Pápa, mint ollyanokat, mellyeket a' Kereſztyén Vallásra nézve ártalmasoknak ítélt, a' VI-dik ſzázadbann öſzvekerestette, és megégettette: *Antoninus Florentinus*, XV-dik ſzázad első felibenn élt Iró mondja. A' Deák Históricusok között méltánn elsőnek tehetni. Quintilianus Inſtit. L. X. cap. 1. nro. 32. *lactea ubertas*t tulajdonít néki. Másutt pedig L. X. c. 1. n. 101. így ſzól felőle: „ Nec indignetur ſibi Herodotus aequari „ T. Livium, cum in narrando mirae iucunditatis, „ clariſſimique candoris, tum in concionibus, ſu„ pra, quam narrari poteſt, eloquentem; ita di„ cuntur omnia, cum rebus, tum perſonis accom„ modata: ſed adfectus quidem, praecipue eos, „ qui ſunt dulciores, ut parciſſime dicam, nemo „ Hiſtoricorum commendavit magis ". Ezenkívül a' Politicának is mintegy Oskolájának tartják írásit. Hogy ſtilusábann *Pataviumiság* (Patavinitas) vólna, az az, hogy ollyan ſzóllás formáival élne, mellyek csak *Pataviumbann*, az ő hazájábann, és másut sohol nem vóltak ſzokásbann; noha ezt benne, még *Asinius Pollio* jegyzette meg: (Quintil. Inſtit. L. I. cap. 5. n. 56.), egész bizonyossággal nem mondhatni. Lásd *Dan. Georg. Morhof. De Patavinitate Liviana*, a' *Drakenborch kiadása ſzerint valo Liviusnak VII-dik Tomusábann*. Mert egy az, hogy *Asinius Pollio*, irígységből, más nagy hírű Irókbann is, mint *Ciceró*bann, *Julius Caesár*bann, 's a' t. talált kivetőt: más az, hogy ha úgy vólna is a' dolog, mibenn álljon ez a' *Pataviumiság*? már ma meg-

ítélni lehetetlen. Abbann sem lehet akadékoskodni, hogy a' nagy embereket beſzéltetvénn, azoknak ſzájokba ollyan ſzókat ád, mellyeket talám soha sem mondtak. Mert, ezt a' legderekabb Görög Históricusok is tselekeſzik: sőt átaljábann a' régiek mintegy *tacita conventio* ſzerint ezt a' módot követték a' História írásbann. Melynek oka a' vólt, hogy az egy hangonn való beſzédet, *monotoniát*, akarták elkerűlni, mely külömbenn, ha t. i. tsak maga a' História író beſzélt, eltávozhatatlan; kivált akkor ſzükséges, mikor a' dolognak okait, következéseit, az embereknek tzéljait, indúlatit, characztereit adja elő. Mind ezek, az említett beſzédekbenn, oly ſzépenn kitetſzenek; hogy azokat az olvasó könnyebbenn is felvéſzi, jobbann is érzi, meg sem únja. De átaljábann nem is mondhatni, hogy illyen beſzédek soha nem tartattak; sőt, nagyonn hihető, hogy azok éppenn úgy estek, a' mint íródnak: mivel bizonyos, hogy a' régi Respublicákbann minden közönséges beſzédek által ment, és azokról nagyot tartottak, úgyhogy ha valaminek, ezeknek lehetett leginkább megmaradni. Egyébaránt, hogy *Livius* a' Római Fő emberek (*Optimates*) réſzinn vólt: bizonyos. Augustus is őtet *Pompejanus*nak nevezte. *Lásd Tacit. Annal. IV.* 34. de azért rá meg nem neheztelt. Az időſzámlálásbann a' *Cato Aeráját* tartotta meg, noha annál a' *Varróé*, mely két eſztendővel elébb kezdődik, helyesebb. A' Históricusok, kiknek tanúbizonyságánn épített, ezek: *Fabius Pictor*, *L. Cincius Alimentus*, *Valerius Antias*, *Licinius Macer*, *Q. Tubero*,

ro, és *Polybius*. Ezenkívűl a' Rómaiak gyóltsra írt Kronicájából (ex Libris linteis) is gyakrann bizonyít. Az a' régtől fogva való reménység, hogy Livius elveſzett könyvei valamely Bibliothecából kikerűljenek: nehezenn fog valaha bétellyesedni. Arabs fordításbann is, hogy megvólnának; nehéz hinni: mivel tudva lévő dolog, hogy az Arabsok nem a' Római Históriára, hanem az Orvosi Tudományra, Physicára; Terméſzethistóriára, 's a't. adták főképpenn magokat. Szerentsénk mindazáltal tsak az is, hogy kettő híjjánn mind ezen könyveknek rövid summája (Epitomeja) megvan, melynek kéſzítése *Florus*nak tulajdoníttatik. Ezen Epitome ſzerint, XVII-dik ſzázadbann élt Upsálai Professor *Freinsheim János* (J. Freinsheimus), Liviusnak elveſzett könyveit, más Historicusokból igyekezett kipótolni. Mellyet véghez is vitt, *ſupplementa Liviana* titulus alatt; még pedig oly ſzerentsésenn, hogy abbann ſzinte magát Liviust lehet látni. Lásd a' *Drakenborch* kiadása ſzerint, való Liviusbann, mely Lugd. Bat. 1738. — 1746. 7. Volumenbenn in 4-to jött ki. Ez Liviusnak legjobb és legpompásabb kiadása. Oltsóbb, azombann haſznavehető kiadás, e' következő: *Cum glossario Liviano cur. A. G. Erneſti Lips. 1785. 5. Vol. 8.*

5. *C. VELLEJUS PATERCULUS.* Római Eques, élt *Tiberius* alatt, és viselt *Quaestor*ságot, azutánn pedig *Praetor*ságot. Jóllehet Tiberiusnak sokat hízelkedett: mindazáltal, a' *Sejanus* esetivel, nem tsak kimaradt annak kedvéből; hanem, a' mint

Digitized by Google

látszik, meg is ölettetett, Kr. Úr. születése utánn 31-benn, 50. esztendős korábann. Munkájáról hibásann gondolják, hogy abbann egyedűl a' Római Históriát akarta foglalni: sőt inkább tzélja a' volt, hogy Közönséges Históriát írjon; de a' melynek nagyobb része elvefzett. A' stilusa nints minden erőltetés nélkűl; mivel rövidenn, és fontosann akart írni, Sallustiust követvénn: gondolatibann pedig az elmésségenn igyekezett. Az egész munkábann legnevezetesebb a' Római Coloniákról való Episodium, és a' nagy elméjű, ritka talentomú Római embereknek előszámlálása. A' mai Históricusok, kik azonn igyekeznek, hogy munkájok kedvességet találjon, többire a' Vellejus Paterculus módját követik az írásbann. Legjobb kiadás: *Cum integris animadverfionibus doctorum cur. Dan. Ruhnkenius Lugd. Bat. 1779. 2. Voll. 8.*

6. *VALERIUS MAXIMUS.* Élt Tiberius utólsó esztendejébenn: mivel munkájábann L. IX. 11. a' Sejanus megölettetéséről, mely Kr. Úr. születése utánn 32-benn esett, emlekezik. *Sextus Pompejus*sal, kihez Ovidius *ex Ponto*, sok leveleket írt, és a' ki Consulságot abbann az esztendőbenn viselt, melybenn Augustus meghólt (úgymint Kr. Úr. születése utánn 14-benn), nagy barátságot tartott (Lásd L. IV. 7.); és azt Asiai expeditiójába elkésérvénn, alatta hadi szólgálatot tett. De onnan viszszatérvénn, tsendes magánosságbann élt, és ekkor dólgozta amaz esmeretes munkáját: *Dictorum factorumque memorabilium Libri X.* mellyet a' Tsászárnak Tiberius-

nak

Digitized by Google

nak ajánlott? Ebbenn a' Könyvbenn a' virtusoknak es vétkeknek Római és idegen példáival akarta megesmerkedtetni a' Rómaiakat: mely is, minthogy jobbára, elvefzett könyvekből fzedődött *Anecdotá*kat foglal magábann, soha betsit el nem vefzti; noha a' Deáksága nem mindenkor eléggé tiſzta; és fontosann igyekezvénn írni, az *affectatió*t sem kerűlhette el. Innen sokann úgy is vélekedtek, hogy ez talám nem is az igaz munkája Valerius Maximusnak; hanem tsak abból való Epitome, mellyet vagy *Julius Paris*, vagy, *C. Titius Probus*, vagy, *Januarius Nepotianus*, vagy, más valaki kéfzített; annyival inkább, mivel L. IV. c. 1. 12. maga mondja, hogy ő a' rövidségenn igyekezik, mely fzók Epitomatort láttatnak mutatni. De inkább lehet hinni, hogy ez a' munka nagyonn meg van vefztegetve. Gyakrann t. i. a' könyv fzélire ollyan példák íródvánn, mellyek a' könyvbenn lévőkhöz hasonlítottak: azok idővel magába a' könyvbe is bétsúfztak. Mely annál könnyebbenn megeshetett: mivel a' munka bizonyos titulusok alá lévén véve, mellyeknek egymással semmi egybeköttetése nints, az efféle hozzáadások ki nem tetfzhettek. És innen lehet megmagyarázni: hogy a' munka stilusa nem egyenlő, néhol pedig roſzſz. A' X-dik könyvből tsak az első réfz van meg: *De Praenominibus*: az is pedig Epitomébann, mely *C. Titius Probus*nak tulajdoníttatik.

Egy egy könyvet alig lehet nagyobb gyönyörűséggel olvasni, mint *Valerius Maximus*t: minthogy a' benne előforduló dól-

gok sok félék, és különbözők. De elébb a' régi Históriákbann jártasnak kell lenni, úgyhogy azokat a' különböző dólgokat öſzve is tudja kötni az ember; így leſzſz annak olvasása igazánn haſznos.

Legjobb kiadási ezek:

Ed. Abr. Torrenius cum notis var. Leidae 1726. 2. Vol. 4. — Cum varietate lectionis, notisque perpetuis, et Indicibus copioſis ed. Jo. Cappius Lips. 1782. 8.

7. *C. CORNELIUS TACITUS*, Római Eques, élt *Vespasianus*, *Titus*, *Domitianus*, és *Nerva* Tsáſzárok alatt, kik közzűl az utólsó Kr. Úr. ſzületése utánn 97-benn Consullá is tette. Munkái ezek:

1. *Vita Agricolae*; melybenn az Ipának Cn. Julius Agricolának életét igen ſzépenn írja le. A' *Cornelius Nepos Atticus*a utánn, ez a' második példája a' tökélletes *Biographiá*nak, melyhez fogható több nints. Nevezetes munka annyibann is, hogy Britanniáról mást nem találtatható dólgokat foglal magábann. Íródott még Nerva életébenn, Kr. Úr. ſzületése utánn 97-benn.

2. *De [illegible], moribus, et populis Germaniae.* Írta Trajánus uralkodásának második eſztendejébenn, Kr. Úr. ſzületése utánn 98-bann. Német Orſzágnak régi Geographiájára, és Históriájára nézve, megbetsűlhetetlen munka. Hogy Német Orſzágot kellett Tacitusnak látni, a' 8-dik réſzből

ből gyaníthatni; hol a' Német Aſzſzonyok vitézségéről, és azoknak tekintetbenn való létéről beſzélvénn, ezt mondja: „ Vidi- „ mus ſub Divo Veſpaſiano *Velledam*, diu „ apud plerosque Numinis loco habitam". Ez a' *Velleda* a' *Bructerus*ok nemzettségénn uralkodó Fejedelem Aſzſzony vólt, kiről Hist. L. IV. 67. így ízól: „ Coram ad- „ ire, alloquique *Velledam* negatum. Arcebantur „ adſpectu, quo venerationis plus ineſſet. Ipſa, „ edita in turre: delectus e propinquis, conſulta, „ reſponſaque, ut internuntius Numinis, portabat". Ezt Tacitusnak másutt látni nem lehetett; hanem ha magábann Német Orſzágbann.

3. *Hiſtoriarum Libri V.* A' maga ideje Históriáját akarvánn leírni Tacitus: kezdte azt a' Néró halálánn, vagy, a' Gálba uralkodásánn, Kr. Úr. ſzületése utánn a' 69-dik eſztendőnn, és vitte a' Domitianus haláláig, vagy, 96-ig; úgyhogy az egéſz munka 27, eſztendőt foglalt magábann, és 22, vagy, több könyvre is tőlt. De belőle csak öt könyv maradt meg; abból is az ötödik csonka; és így, már most mindöſzve is két eſztendőre, úgymint Kr. Úr. ſzületése utánn a' 69-dikre, és 70-dikre terjed. Minthogy mind maga idejebeli dólgot beſzél: ebbenn a' réſzébenn a' Históriának leghitelesebb Iró, (graviſſimus Auctor).

4. *Annalium Libri XVI.* Ezekbenn Augustustól fogva a' Néró haláláig (ab Auguſti exceſſu ad Neronis exitum) elfolyt idők Históriáját foglalta: és így, ez a' munka éppenn ott végződött, a' hol a'

Digitized by Google

a' másik kezdődött. Kár, hogy e' sints meg a' maga épségébenn. Az első hat könyv a' Corweyi Bibliothecáábann maradt meg: de úgy, hogy az ötödiknek híja van. Végződik pedig a' hatodik könyv a' Tiberius halálával, vagy, Kr. Úr. születése utánn 37-ek. A' következendő könyvek a' 11-dikig mind elveſztek. A' 11-dik, és azt követők mind, a' 16-dikig, ezt az utólsót is beléſzámlálvánn, megvagynak; de nem minden híjjánosság nélkűl. Mert a' 11-diknek az eleje, a' 16-diknak pedig a' vége nints meg. Kezdődik a' 11-dik, Kr. Úr. születése utánn 45-dik eſztendőnn, végződik pedig a' 16-dik, 66-onn, és így ennek a' könyvnek két eſztendő híjja. Meg kell jegyezni, hogy Tacitus a' *História*, és *Annalis*ok között külömbséget nem tett: külömbenn nem lett vólna oka, itt Annalis, amott pedig História névvel élni; mivel mind a' két munka egyformánn mégyen: hanemha a' közelebbit *Históriá*nak azért nevezte; mert, a' mit abbann írt, maga is érte, és réſz ſzerint tapaſztalta; de az *Annális*bann lévő dólgokat nem: hanem mások utánn, és a' közönséges *Actá*kból írta. Mi légyen a' *História*, és *Annális*ok között a' külömbség, ſzépenn előadja *Gellius V. 18.*

Tacitus a' História írásbann példáúl maga eleibe Sallustiust, és kivált Thucydidest tette. Characterét az igazmondóság, az élesenn való látás, a' politicának méjenn való értése, a' practica, vagy, tapaſztalásból gyűjtött ókosság, az emberi terméſzet és indúlatok esmérése, a' rövidség,

ség, az energia, vagy, szókbann való erő, elevenenn való festés, és a' helyes ítélés tészik: noha a' rhetori declamatioktól sem egészenn ment, mely annak az időnek hibája, melybenn élt. A' Politicának mind e' mái napig legjobb Mesterének tartatik. Nevezetesebb kiadási: *Ed. Jo. Aug. Erneſti* Lips. 1772. 2. Vol. 8. melybenn igen szép Előljáró beszédje van Ernestinek. Sok tekintetbenn még elébb való ennél a' Bipontumi kiadás, illyen titulus alatt: *C. Corn. Taciti opera cum varietate lectionum ſelecta, noviſque emendationibus. Accedunt notae, et Index Hiſtoricus.* 1779. 3. Voll. 8.

Tacitusnak elveszett könyveit kipótolta, de nem Tacitusi módonn, *Brotier*; Paris. 1774. Ez a' pótolás külön is kijött, illyen titulus alatt: *Gabr. Brotier ſupplementa Lib. VII. — X. Annalium C. Cornelii Taciti, qui ingenti literarum damno periere.* Prag. 1774. 8.

8. *C. SVETONIUS TRANQUILLUS*, Római Grammaticus, és Rhetor, az ifjabb Pliniusnak nagy barátja, élt Hadrianus idejébenn, kitől *Epiſtolarum Magiſteri*, az az, Secretariusi, vagy, Cancellariusi hivatalra emeltetett: de a' mellyet soká meg nem tarthatott, gyanúságbann jövénn Hadrianus előtt a' Tsászárné Sabina iránt.

Munkái ezek:

1. *Vitae XII. Caeſarum.* Az első XII. Tsászárok életét, Juliusonn kezdvénn, és Domitianusonn végezvénn, nem az esz-

Digitized by Google

tendők sorja; hanem a' matériáknak neme, és Classisa szerint írja le, mindeniknek különkülön adván elő a' hadbann, Köztársaság igazgatásábann, Törvény kiszólgáltatásábann, 's a' t. viselt, és házi dólgait. Stilusábann könnyűség, rövidség, és ollyan egyűgyűség van, mely sok attól az időtől. Mindent szabadonn kimond; *prorsus ea libertate scripsit Caesarum vitas, qua vixerunt ipsi*, a' mint szóll Erasmus *Libr. XXVIII. Ep. 16.* Hitelt azért érdemel; mert az Archivum kezénn vólt. A' Tsászárok Históriáján kivűl; a' Római *Antiquitás*ra nézve is, egy a' legfővebb munkák közzűl.

2. *Liber de illustribus Grammaticis.*

3. *Liber de claris Rhetoribus.* Mind a' két munka igen betses; de hijjános.

4. *Liber de claris Poëtis.* Ebből tsak a' Terentius; Horatius; Persius, Lucanus, és Juvenalis élete van meg: mellyek között találtatik a' *C. Plinius Majoré* is.

Legjobb kiadás: *Cum notis variorum suisque ed. Franc. Oudendorpius Lugd. Bat.* 1757. 8. — Ed. et notis illustravit J. A. Ernesti Lips. 1775. 8.

9. *Q. CURTIUS RUFUS.* Nem tudni bizonyosann, mikor élt. *Tacitus Annal. L. XI. cap. 20. 21.* említ egy *Curtius Rufust*; kivel ha egy a' *Históricus Curtius*, úgy az ideje Tiberius; és Claudius Tsászárok alá esik, kik közzűl amaz alatt Prae-

Digitized by Google

Praetorságot, ez alatt pedig Africai Proconsulságot viselt, és igen öreg korábann, Kr. Úr. születése utánn 69-benn, Vespasianus idejébenn hólt meg. De ez nem látszik hihetőnek. Mindazáltal azt sem mondhatni, hogy a' mely múnka ezen név alatt van, csak valami 300, és egynehány esztendővel készűlt ez előtt. Mert, ha régibb Irók nem is, legalább a' XII-dik századból *Jo. Salisburiensis*, és a' XIII-dikból *Vincentius Bellovacensis* (in Speculo Historiali L. IV.) említik. X-dik Alphonsusról is, a' Castiliai Királyról azt írják, hogy 1252-benn, valamely hideglelésből, Curtiusnak olvasása által gyógyúlt meg.

Irt *de rebus gestis Alexandri Magni* X. könyvet. Az egész munka ollyan, mintha Rhetoricum exercitium vólna, és azt inkább is lehet szép Romannak, mint Históriának mondani.

A' hol *Arrianus*sal, és *Diodorus*sal megegyezvez, hitelt csak ott érdemel. A' Chronologia, és Geographia ellen gyakrann hibázik. — Lásd *Clerici Art. Crit. J. II. Sect.* 3. Stilusa tzifra, és majd csaknem Poëtai. Átáljábann nem ollyan Iró, kit az Oskolákbann kellene magyarázni. De olvasni gyönyörűséggel lehet. A' két első könyv nem lévénn meg belőle: Freinshemius ezt is szépenn, és jól pótolta ki. De vagynak hézakok másutt is benne, nevezetesenn a' X-dik könyvbenn. Legjobb kiadási: Cum notis variorum ed. *Henricus Snakenburg* Delphis; et Lugd. Bat. 1724. 4.

Digitized by Google

10. *L. ANNAEUS FLORUS.* Spanyol Országból való vólt é, vagy pedig Galliából? meghatározni nem lehet. Az első értelem mindazáltal azért hihetőbb; mert az *Annaea* Familia Spanyol Országi vólt, melyből származtak a' *Senecák is.* Élt a' második Század elején, Trajanus alatt. Némellyek Hadrianus alá teszik, és egynek gondolják azzal a' Florussal, kiről *Spartianus in vita Adriani cap. XV.* úgy emlékezik, hogy Hadrianusnak ezeket a' versekét mondotta:

Ego nolo Caesar esse, Ambulare per Britannos,

Scythicas pati pruinas; mellyekre Hadrianus így felelt:

Ego nolo Florus esse, Ambulare per Tabernas,

Latitare per popinas, Culices pati rotundos.

E' szerint, mint Poétának, a' *Pervigilium Veneris* nevű szép Poëma is sokaktól ennek tulajdoníttatik.

Bizonyos munkája e' következő:

Epitome de gestis Romanorum ab U. C. ad Jani Templum clausum sub Augusto. IV. könyvekbenn. Velősenn, és ékesenn akarván írni, Poétai, és puffadt vagy, pöffeszkedő (tumidus) stílussal írt; és ugyan abból esett, hogy inkább *Panegyristának*, mint *Históricusnak* látszik. Hogy Liviusnak Epitomeját tsinált, feljebb mondottuk. De azt is rószszúl: mert sokszor a' haszontalan dólgokat írta ki, a' szükségeseket pedig elhagyta. A' Középszázadokbann közönségesenn Oskolai könyv lévén Flo-

Digitized by Google

Florus: más Epitomatorokkal egygyütt azt a' kárt tette, hogy mind a' gustus megromlott, mind azok a' munkák, mellyekből az Epitomák ſzedődtek, többé nem olvasódvánn, elveſztek.

Legjobb kiadása: *Ex recenſione, et cum notis Car. And. Dukeri. Lugd. Bat.* 1722. 8.

11. *JUSTINUS.* Élt a' második ſzázadbann, az Antoninus Császárok idejében, 150. tájánn, Augustus alatt élt Trogus Pompejusnak Közönséges Históriájából, (mellyet ez, a' benne legbővebbenn előadott matériáról, *Philippica*, vagy, *Macedonica* Históriának nevezett, Theopompus ſzerint, kinek a' maga idejebeli dólgokról írt 58. könyvekből álló Históriája, hasonlóképpenn *Philippica* nevet viselt. Lásd Diod. Sic. XVI. 3. 71.) Epitomét készített, illyen titulus alatt: *Hiſtoriarum Philippicarum, et totius mundi originum, et terrae ſitus ex Trogo Pompejo excerptarum, Libri XLIV. a Nino ad Caeſarem Auguſtum.* Ez a' munka, valahol Justinus a' Trogus Pompejus ſzavait megtartotta, igen ſzép: de a' hol maga valamit változtatott, nem ollyan. Noha tehát sokkal jobb vólna, ha maga a' Trogus Pompejus munkája maradt vólna meg, melynek elveſzését főképpenn ez az Epitome okozta: még is ezen könyvel haſznosann lehet élni az Alsó Oskolákbann. A' Chronologiábann és Geográphiábann ejtett hibái nagyok: de azok, hihető, Trogus Pompejusbann is megvóltak; mellyekenn igazíthatnak a' Ta-

Digitized by Google

nítók. Az a' hely (L. XXXVI. c. 2.) melybenn a' 'Sidókról beſzél, igen nevezetes. Szép kiadás a' Bipontumi; mely 1784-benn, in 8. jött ki. De a' Debretzenivel is bé lehet érni. Kijött 1769-benn. A' Trogus Pompejus Históriájának Prologusi (vagy inkább, Periochai, *Summariumi*;) megvagynak, mellyek Justinusnak a' véginn ſzoktak lenni.

12. *HISTORIAE AUGUSTAE SCRIPTORES VI.* Így nevezteetnek azok a' hat Históricusok, a' kik Diocletianus és Constantinus alatt, a' II-dik, és III-dik ſzázadbeli Császárok életét írták le, kezdvénn Hadrianusonn, és Valerianusonn végezvénn. E' ſzerint, ezeknek munkája mintegy folytatása Svetoniusnak, tsakhogy közbenn, két Császár, úgymint *Nerva*, és *Trajanus*, kimaradt. Idejek ſzerint azon Históricusok így következnek: 1. *Aelius Spartianus.* 2. *Vulcatius Gallicanus.* 3. *Trebellius Pollio.* 4. *Flavius Vopiscus.* 5. *Aelius Lampridius.* 6. *Julius Capitolinus*: mindazáltal ahozképest, hogy, kinek mellyik Császárról írt munkája maradt meg; ekképpenn rendelődnek el:

AELIUS SPARTIANUS, Élt 290. tájánn. *Julius Caesár*onn kezdvénn *Diocletianus*ig, minden Császároknak életét leírta: de tsak a' *Hadrianusé*, *Lucius Verusé*, *Didius Julianusé*, *Severusé*, *Pescenninus Nigeré*, *Antoninus Caracallá*é, és *Getá*é maradt meg; mellyek közzül az utólsó Constantinusnak: a' többi pedig mind Diocletianusnak van ajánlva.

JU-

Digitized by Google

JULIUS CAPITOLINUS. A' Császárok, kikről írt, ezek: *Antoninus Pius*, *Marcus Aurelius*, *L. Verus*, *Pertinax*, *Clodius Albinus*, *Macrinus*, a' két *Maximinus*, a' három *Gordianus*, *Maximus*, és *Balbinus*.

VULCATIUS GALLICANUS. Neve alatt nints egyéb az egy *Avidius Cassius* életénél. Ezt is némellyek Spartianusnak tulajdonítják.

AELIUS LAMPRIDIUS. Négy Császároknak, úgymint: *Commodus*nak, *Diadumenus*nak, *Heliogabalus*nak, és *Alexander Severus*nak élete vagyon neve alatt: de ezt is sokann Spartianusénak gondolják.

TREBELLIUS POLLIO. Élt Constantius Chlorus, és Nagy Constantinus alatt. *Philippus Arabs*tól fogva; *II-dik Claudius*ig, minden Császároknak életét leírta: de, tsak a' *két Valerianus*é, az úgy nevezett *harmintz Tyrannusok*é, és a' *II-dik Claudius*é maradt meg; ezek közt is pedig az idősb Valerianusé darabbann.

FLAVIUS VOPISCUS, Syracusából, írt *Aurelianus*ról, *Tacitus*ról, *Floridanus*ról, és *Probus*ról; *Firmus*ról; és *Saturninus*ról, *Proculus*ról; és *Bonosus*ról, ezennkívül *Carus*ról, *Numerianus*ról, és *Carinus*ról.

Ezek a' munkák mind igen roszsz stilussal, és ollyan bóldogtalanúl vagynak írva, hogy igazánn sem a' História, sem a'

Digitized by Google

Biographia nevét nem érdemlik. Gyakrann igen bizonytalán híreknek, és hallomásoknak, mendemondáknak, néha pedig nyilvánn való meséknek is helyt adnak. Rendet bennek, keresni sem kell. Mindazáltal, minthogy azokbann az időkbenn történt dólgoknak alig maradt másutt valami emlékezete; és szemétbeszédjeik közzé elvélte *Közönséges actákat* elegyítenek: kéntelenek azokat kínts gyánánt tartani a' Históricusok. Kiadódtak egygyütt Lips. 1774. 8.

13. *SEXTUS AURELIUS VICTOR*, Africából. Élt Constantius, Julianus, és Theodosius Császárok alatt. Alatsony nemből való származása ellent nem állvánn, tudománnya, és a' Római História körül való forgolódása által oly betsületre kapott, hogy Julianus 361-benn, Pannoniai, Theodosius pedig, 379. tájánn Római Helytartóvá tette. Nevét négyrendbéli apró munkák viselik:

1. *Origo Gentis Romanae.* Kezdi ezt *Jánus*onn és *Saturnus*önn, és vilzi Róma építtetéséig. Minthogy a' legrégibb Római Históricusokból, mint: *Fabius Pictor*ból, *Valerius Antias*ból, *Licinius Macer*ből 's a' t. van öszveszedve: betsbenn tartatik. A' titulusba ezeket a' szókat: *usque ad Consulatum decimum Constantii*, bizonyosann valamely *librarius* szúrta; öszvevévénn, tudatlanságból, ezt a' munkát, a' többi munkáival Aurelius Victornak; és mindnyájából tsinálvánn egygyet. A' leírót, vagy, Librárius-t elárulják a' titulusnak

nak ezen esetlen szavai is, mellyekkel az bérekesztődik: *proinde ut quisque neotericorum asseveravit: hoc est, et Livius, et Victor Afer.*

2. *De Viris Illustribus Urbis Romae.* Áll 86. apró részekből. Kezdődik az Alba Longai Királyokonn, és megyen Augustus idejéig. Nem egyéb Epitomenál, mely más íróknak, úgymint: Cornelius Neposnak, Svetoniusnak, és Pliniusnak neve alatt is fordúl elő.

3. *De Caesaribus.* Irta 359. tájánn. Kezdődik Augustusonn, és Constantiusonn végződik. Ez is csak Epitome.

4. *De vita et moribus Imperatorum Romanorum Epitome.* Augustusonn kezdvénn, Theodosiusig megyen. De ennek más ember munkájának kell lenni. Ataljában vévénn, a' stilusa ezen könyveknek, az időhöz képest, melybenn íródtak, elmehet. Legnevezetesebb kiadása: *Cum notis var. ed. Jo. Arnzenius Amstel.* 1733. 4. — Ex recensione et cum animadversionibus Criticis atque Historicis *J. F. Gruneri* Coburg. 1757. 8.

14. *JULIUS OBSEQUENS.* Hazája és állapotja tellyességgel nem tudódik, sőt az ideje sem. Mert a' IV-dik századba csak arányozásképpenn tevődik. Vagynak, a' kik stilusa tisztaságából ítélvénn, a' II-diknak az eleire is merik tenni, mint *Sax*, és *Harles.* Munkájábann, melynek titulusa: *de prodigiis*, azokat a' szokatlan jelenségeket, és történeteket írta le, mellyek,

mint rendkivűl való dólgok, tsudáknak tartattak Rómábann, és a' Római Provinciákbann. Ezeket tudnillik, a' *Pontifexek* ſzorgalmatosann feljegyezték, mely jegyzésekkel élt Julius Obsequens, valamint Livius is: és ez az oka, hogy a' kettő egymással oly igen megegyezz. A' munka tsak darabbann van meg. Kezdődik Róma építése utánn 563-dikonn, és megyen Augustusig. Legjobb kiadása: *Cum animadverſionibus Schefferi, et Oudendorpii cur. Jo. Cappius.* Curiae Regnitianae 1772. 8.

15. *FLAVIUS EUTROPIUS.* Élt a' IV dik ſzázadbann, Nagy Constantinusnak Secretariussa, Juliánusnak a' Persiai hadbann útitársa, azutánn Asiai Proconsul, végre Praefectus Praetorio volt. Öregségébenn, Valens Császár parantsolatjából, írt *Breviarium Hiſtoriae Romanae* nevű munkát tíz könyvbenn, mely Róma épittetésétől fogva, a' Jovianus Császár haláláig megyen. Stilusa ſzáraz ugyan, de világos, és könnyenn folyó: ítélete egyenes, és réſzre hajlás nélkűl való. Görög nyelvre kétſzer fordittódott: elsőbenn Lyciai Capitò (*Capito Lycius*) által; de ez a' fordítás elveſzett: azutánn; *Paeanius*, vagy, *Paeanias* által, kinek fordítása (Παιανιου μεταφρασις), megvan, de néhol hijjánbs. Ezzel a' fordítással kiadta Eutropiust, *Cellarius*, *Cizae* 1678. Jenae, 1598; ugyan ott újra kinyomtatódott 1715-benn. E' ſzerint jött ki Debretzenbenn is, 1777-benn in 8.

16. *SEXTUS RUFUS.* Állapotjáról bizonyost nem tudhatni. Maga magát *Vir Con-*

Digitized by Google

*Consularis*nak mondja. Irt 370. tájánn, Válens Császár parantsolatjából, illyen titulusú munkát: *Breviarium de victoriis et Provinciis Populi Romani;* melybenn haſznavehető dólgok vagynak, ha a' stilus roſszſz is. Kiadta Eutropiussal egygyütt *Verheyk* (Henrich) Lugd. Bat. 1762. 8.

A' másik munka, *De Regionibus Urbis Romae*, mely hasonlóképpenn az ő neve alatt van, valósággal övé é? nem bizonyos. Ez nem egyéb Nomenclaturánál, vagy, Névlaistromnál; melybenn azt jegyezte fel, mellyik réſzibenn Rómának mitsoda épűletek vóltak. Ebből a' Régi Rómát egéſzſzenn le lehetett rajzolni: és ez okból tartatik betsbenn ez a' könyv. Lásd Graeviusnál in Thesaur. Antiqu. Rom. Tom. III. és Muratoriusnál in Nov. Thesaur. Inſcript. Tom. IV. pag. 2125.

17. *L. AMPELIUS.* Élt *Sax* ſzerínt (Onomaſt. I. pag. 410), 370. tájánn. *Liber memorialis* nevű munkájábann, mindent öſzveſzedett, valamit nevezetes dolognak tartott. És itt fordúlnak elsőbenn elő a' *Világ* úgy nevezett *hét tsuddi* (ſeptem miracula mundi). A' *Duker* Florusa véginn megtalálhatni.

18. *AMMIANUS MARCELLINUS*, Antiochiából. Élt Constantius, és a' következő Császárok alatt Theodosiusig. Mint Tiſzt a' Császári Testőrző seregnél (inter protectores domeſticos), Julianussal, a' Parthusok ellen ſzerentsétlenűl kezdett hadbann jelen vólt. Valens alatt Antiochiá-

bann; vége felé pedig életének Rómábann lakott: és itt készítette ama 31. könyvre tőlt munkáját, melybe, Nerva idejétől fogva, a' Válens haláláig történt nevezetes dólgokat foglalta (rerum gestarum a Nervae principatu, ad exceſſum uſque Imperatoris Valentis Libr. XXXI). Ezen könyvekből a' 13. első elvelzett; a' XIV-dik (mely 353-ann, vagy, Gallusonn kezdődik), és azt követők, mind a' 31-dikig (mely 378-onn végződik) megvagynak, mellyeknek ſzáma 18-ra megyen. Stilusának durvaságát, és darabosságát okozta egyfelől az, hogy nem Római vólt hanem Görög: más felől pedig az, hogy életét többire katonaságbann tőltötte. De, a' dólgokra nézve, mellyeket megírt, igazſág ſzerető, rélzre nem hajló, tökélletes hitelt érdemlő, és megbetsűllhetetlen Históricus, annyival inkább, mivel azokat beſzélli, a' mellyeket maga is ért, sőt, a' mellyeknek nagy részébenn jelenvólt. Munkájábann, nevezetes helyek: L. XIV. c. 6. hol a' Római Luxusról; L. XVII. 4. hol az Obeliscusokról; L. XXII. 15. hol a' Pyramisokról; L. XXXI. 2. hol a' Hunnusokról, és másutt ugyan azon könyvbenn, a' Jureconsultusokról beſzélll. Edidit, Indicem dignitatum, nec non Glossarium Latinitatis adiecit, et praefatus eſt Gvil. Aug. Ernesti. Lips. 1773. 8. — Praemittitur Hiſtoria literaria. Accedunt Indices. Biponti 1786. 8.

19. *SEPTIMIUS.* Élt, arányozásképpenn a' IV-dik ſzázadbann. Fordította Görög nyelvből a' *Dictys Cretenſis*, és *Dares Phrygius* neveik alatt lévő Trójai Histó-

ri-

Digitized by Google

riát, melynek szerzője, hihető, maga *Eupraxides* volt, a' ki azt, Néró Császárnak úgy nyújtotta bé, mint igen régi, és még a' Trójai had idejekor készült munkát, melyre ő történetből talált. Ennél a' Közép századokbann egyegy kedvesebb könyv nem volt. A' Béla Király nevezetlen Iró Deákja is (Anonymus Belae Regis Notarius), ebbenn gyönyörködött főképpenn. Lásd a' prologusát. *Dictys Cretenfis et Dares Phrygius de bello et excidio Trojae, cum interpretatione Annae Dacieriae. Accedunt in hac nova editione notae variorum integrae.* Differt. de Dictye. Cret. praefix. J. Perizonius Amst. 1702. 4.

20. *JORNANDES*, vagy, *JORDANUS*. Élt a' VI-dik századbann, Justinianus alatt, 550. tájánn. Születésére nézve Gothus volt, de Római módonn neveltetett. Notáriusi hivatalt viselt. Utóljára Szerzetessé lett. Hogy Ravennai Püspök volt volna, tellyességgel nem bizonyos. Munkái, mellyek kútfők gyanánt tartatnak, ezek:

1. *De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis.* Itt a' Gothusokat Gérákknak rosszúl nevezi. Készítette ezt a' munkát *Cassiodorus*ból, kinek, de rebus gestis Gothorum XII. könyvei voltak, de elveszték.

2. *De regnorum et temporum successione.* Viszi Justinianusnak 24-dik esztendejéig. Lásd Murat. scriptorum rerum Italicarum Tom. I. és külön, a' Grotius kiadásábann Amstel. 1653. 8.

Digitized by Google

§. 145.

A' következő időkbenn, semmi nemére a' tudományoknak annyi könyveket nem írtak, mint a' Históriára: de azért egy tudomány sem ment kevésbé elő, mint ez, egynek sem váltak több fogyatkozási, mint ennek. Mert a' VI-dik szászad közepétől fogva, szinte a' XV-diknek közepéig, elvétle találsz az ember csak ollyan Históriocusra is, a' kit nagy únalom és néha bosszúsággal való eltelés nélkül tudna olvasni; nyomorúltak, idétlenek, érthetetlenek lévénn többire az akkori Históriás munkák vagy Kronikák; és tellyesek tudatlansággal, babonasággal, és mindenféle hibákkal. A' türhetőbbek, és hasznavehetőbbek ezek:

A' VI-DIK SZÁZADBÓL:

1. *GEORGIUS FLORENTIUS GREGORIUS*, kinek *Tours* Városáról, melybenn 572-től fogva Püspök vólt, *Gregorius Turonenfis* név is adódik. Irt *Hiſtoria Francorum* titulusú munkát tíz könyvekbenn; melyről *Frantzia História Attyának* nevezetik. Meghólt 594-benn. Lásd *Galliae Chriſtianae Tom. I.*

A' VII-DIK SZÁZADBÓL:

2. *ISIDORUS HISPALENSIS*. Igy neveztetik Sevilla (deákúl *Hispalis*) Városról, melybenn 595-től fogva Püspök vólt. Meghólt 636-bann.

Históriás munkái ezek:

1. *Chro-*

1. *Chronicon ab origine rerum, usque ad annum quintum Heraclii.*

2. *Historia, sive Chronicon Gotherum ab anno 176. ad annum 628.*

3. *Chronicon breve Regum Wisigothorum.*

3. *FREDEGARIUS SCHOLASTICUS.* Gregorius Turonensis utánn legrégibb Históricussok a' Frantziáknak. Még 658-bann élt. Munkája: *Chronicon ab O. C. usque ad annum secundum Clodovaei II-di a. Ch. 641.* öt könyvekbenn. A' három első könyv megyen 561-ig; a' 4-dik, Gregorius Turonensisből van véve; az 5-dik folytatás; mellyet más későbbi írók, de a' kiknek nevei nem tudódnak, tovább is, úgymint 768-ig vittek. Lásd Canisii Lect. Antiqu. T. II.

A' VIII-DIK SZÁZADBÓL:

4. *BEDA*, kinek, az akkori időkbenn nagynak tetszett tudománya *Venerabilis* nevet szerzett. Született *Angliábann* 672-benn; meghólt 735-benn. Írt

1. *Historiae Ecclesiasticae gentis Anglorum* Libr. V. mellyekbenn Politica História is van.

2. *De sex aetatibus mundi.*

5. *PAULLUS WARNEFRIDI* (alatta értődvénn *filius*). Született Forojuliumbann.

Digitized by Google

bann. Rendszerint *Diaconus*nak neveztetik: mivel a' vólt, *Aquileá*bann; a' Langobardusok Királlyánál pedig *Desiderius*nál, Notáriusi, vagy, Cancellariusi hivatalt viselt. Meggyőzettetvénn Desiderius, Nagy Károlytól, a' Francusok Királlyától: annak fogságába esett; de tőle tiszteségesenn tartatott. Azutánn Cassinóbann Szerzetessé lett, hol 799-benn meghólt. Neve alatt lévő munkák ezek:

1. *Historia Miscella*, XXIV. könyvekbenn. A' tizenegy első könyv Eutropiushól van véve; a' következő öt könyvekbenn, és így a' 16-ig, a' *Juliánus*tól fogva *Justinianus*ig esett dólgokat adja elő. A' többi könyvek, mellyek a' 806-dik esztendőnn végződnek, későbbenn íródtak, *Landulphus Sagax* által.

2. *De gestis Langobardorum Libri VI.* Lásd mind kettőt Muratoriusnál Scriptor. rer. Ital. Tom. I.

A' IX-DIK SZÁZADBÓL:

6. *EGINHARDUS*, vagy, *EINHARD*, Nagy Károly Secretáriussa, azutánn Szerzetes, és utóljára Apátúr 839-benn. Írta e' következő munkákat:

1. *Vita Caroli Magni.*

2. *Annales Regum Francorum Pipini, Caroli Magni, Ludovici Pii, ab a. 741. ad 829.*

3. *Bre-*

3. *Breviarium Chronologicum*, mellyet *Bédá*nak De Sex aetatibus mundi nevű munkájából vett. Lásd Du Chesne ſcript. Hiſt. Franc. Tom. I. et II.

7. *ANASTASIUS BIBLIOTHECARIUS*, Rómábann valamely Klastrombann Apátúr, élt 886-ig. Nevezetes munkája: *Liber Pontificialis*, vagy, *Vitae Pontificum Romanorum*, de a' melyhez mások munkái is ragaſztódtak. Lásd Murat: ſcript. rer. Ital. Tom. III.

8. *RHEGINO*, vagy, *REGINO*, Prümii Apátúr Trierhez közel, élt a' IX-dik ſzázad végjnn, meghólt pedig a' X-diknek eleinn, 915-benn. Munkájának titulusa: *Chronicon*, vagy, *Annales Germaniae*; megyen Kr. Ur. ſzületésétől fogva 907-ig: mellyet oſztán, más valaki, tovább is, úgymint 967-ig folytatott. Lásd *Piſtorii Script. rer. Germ. Tom. I. ex edit. Struvii.*

A' X-DIK SZÁZADBÓL.

9. *LUITPRANDUS*, vagy, *EUTRANDUS*; elsőbenn Paviai Diaconus, azutánn Cremonai Püspök; ezen hívatalából pedig Berengariustól kivettetvénn, *I-ső Ottonak* Tolmáttsa, és, 968-bann, *Nicephorus Phocas*hoz Constantzinápolyba küldött követe. Irta e' következő munkákat:

1. *Hiſtoria rerum in Europa geſtarum*, VI. könyvekbenn, 891-től fogva 946-ig.

2. Le-

2. *Legationis ad Nicephorum Phocam ſuſceptae deſcriptio*; mellyet mindazáltal úgy is lehet nézni, mint az elébbeni munka 7-dik könyvét. Lásd Murat. Script. rer. Ital. Tom. II.

10. *FRODOARDUS*, vagy, *FLODOARDUS*, Campaniábann. *Reimsi* (Remensis), Presbyter és Canonicus, meghólt 966-bann. Munkái ezek:

1. *Annales ſeu Chronicon* ab a. 919. ad a. 966.

2. *Hiſtoria Eccleſiae Remenſis*, ſeu geſta Pontificum Remenſium Libris IV. Lásd Bouquet ſcript. rer. Gall. et Franc. Tom. V. et VI.

11. *WITIKINDUS*, ſzületett Alsó Saxoniábann, tanúlt és tanított *Coriwey*bann; meghólt 1004. tájbann. Munkája: *Annales de rebus Saxonum geſtis, ſeu, de rebus geſtis Henrici Aucupis, et Ottonis M.* Libri II. Opera et ſtudio Meibomii Francof. ad Moen. 1621. fol.

A' XI-DIK SZÁZADBÓL:

12. *AIMONIUS*, Frantzia Országbann Benedictinus Szerzetes, írt 1005. tájánn öt könyvet. *De rebus geſtis Francorum.* Kijött Parisbann 1514. fol.

13. *DITHMARUS*, Merseburgi Püspök, ſzületett 976-bann, meghólt 1018-bann. Munkája: *Chronicon ſeu De rebus ge-*

Digitized by Google

geſtis quinque Imperatorum Saxonicorum, Henrici I.mi, Ottonum trium, ac Henrici II. Libr. VIII. Az akkori idők Históriájárá múlhatatlanúl ſzükséges. Lásd *Leibnitii Scriptt. rer. Brunsv. Tom. I.*

14. *GLABER RADULPHUS*, Frantzia Orſzágbann, XI. ſzázadbeli Benedictinus Szerzetes. Vagyon Históriája öt könyvekbenn, mely betsbenn tartatik. Lásd *Pithoei Scriptt. Hiſt. Francor.* Francof. 1796. fol.

15. *HERMANNUS CONTRACTUS.* Igy neveztetett teste hibájáról. Született 1012-benn, meghólt 1054-benn. Irt Kronikát *De Sex mundi aetatibus* ab ó. c. ad a. 1054. Lásd Canisii Lect. ant. Tom. III. pag. 1.

16. *LAMBERTUS SCHAFNABRUGENSIS* (áz az, Aschaffenburgból való) Hassiábann, Hirschfeldi Klastrombeli Szerzetes, meghólt 1077-benn. Munkája: *Chronicon, ſeu, Hiſtoria Germanorum ad annum 1077*; melynek leginkább, az 1050-től fogva 1077-ig menő réſzé tartatik betsbenn. Lásd *Piſtorii Script. rer. Ger. Tom. I.*

17. *MARIANUS SCOTUS.* Született Scotiábann 1028-bann: de életének nagyobb réſzét Német Orſzágbann tőlitőtte, a' hová mint Szerzetes 28. eſztendős korábann ſzakadt. Meghólt Moguntiábann, 1086-bann. Munkája: *Chronicon, de Sex aetatibus mundi* Libr. III. Az első könyvnek hét réſzhíjja van. Főképpenn a' harmadik könyv

be-

Digitized by Google

betses, a' *Carolingica* Házból való és azutánn következett Császárok Históriájáért, mellyet *IV-dik Henrichig* viszen. Lásd *Pistorii Script. rer. Germ. Tom. I.*

18. *SIGEBERTUS GEMBLACENSIS*, Brabantiábann, *Gembloursi* Klastrombéli Szerzetes, született 1030-bann, meghólt 1112-benn. *VII-dik Gergely* Pápa ellen, a' Császárral *IV-dik Henrik*kel tartott. Munkái:

1. *Chronicon ab. a. 381.* — *1113. Lásd Pistoriusnál* Tom. I.

2. *De Scriptoribus Ecclesiasticis.* Lásd *Biblioth. Eccles. Fabricii.*

A' XII-DIK SZÁZADBÓL:

19. *COSMAS PRAGENSIS*, Házasságbann élő Prágai Canonicus, született 1045-benn, meghólt 1125-benn. Irt Tsehek Krónikáját (Chronica Bohemorum) három könyvekbenn. *I-só Primislaustól* fogva *I-só Sobieslaus*ig, vagy, 1125-ig. Lásd Menkenii Script. rer. Germ. Tom. I.

20. *OTTO FRISINGENSIS*. Fejedelmi Famíliából való ember (úgymint a' ki *III-dik Conrád*, és *I-só Fridrich* Császárokhoz közelről való Atyafiság volt), és *Freysingeni* Püspök, meghólt 1158 bann. Vagyon Krónikája, mely Világ kezdetétől fogva, 1146-ig terjed, VIII. könyvekbenn. A' nyóltzadik, mint a' melybenn maga idejébéli dólgokat, és a' maga tapaszta-

Digitized by Google

sából beszéll, legbetsesebb. Ezenkívül írt *de gestis Friderici I. Libr. II.* ad 1157. mellyet ofztán *Radevicus* a' Secretariussa két könyvekbenn tovább is folytatott. Lásd Murat. Script. rer. Ital. Tom. VI.

21. *GVILIELMUS MALMESBURIENSIS*, Angliából. Különböztető nevét vette a' Malmesburi Klastromtól, melybenn Szerzetes vólt. Élt a' XII-dik Század első felibenn. Munkái ezek:

1. *De rebus gestis Regum Anglorum Libri V.* Kezdődik a' Saxoknak Angliába lett érkezésekenn, vagy, a' 449-dik esztendőnn, és végződik 1127-tenn.

2. *Historiae Novellae Libri II.* Megyen 1127-től fogva 1143-ig.

3. De rebus gestis Pontificum Anglorum Libri V. *Lásd Henr. Savile. rer. Anglicar. scriptores post Bedam. praecip. Lond.* 1596. *fol. Francof.* 1601. *fol.*

22. *HELMOLDUS*, vagy, *HELMBOLDUS*, Lubecka tájékánn lakó Parochus, és a' Lubeckai Püspöknek *Geroldus*nak, a' Balticum tengermellyéki Tóth Nemzeteknek megtéritésébenn útitársa, leírta az említett Püspök indításából ezen térítés Históriáját, melybe sok egyéb tudásra méltó dólgokat és történeteket is elegyített. Kezdte pedig ezt a' munkát Nagy Károlyonn, vagy, a' Saxoknak Nagy Károly alatt lett megtéríttetésénn, és vitte 1170-ig; mellyet ázutánn *Arnoldus*, Lubeckai Bene-

Digitized by Google

dictinus Szerzetes, hat könyvekbenn, 1209-ig folytatott. — Kiadódott illyen titulus alatt: *Chronica Schlavorum Helmoldi et Arnoldi, in quibus res Schlavicae et Saxonicae fere a tempore Caroli Magni usque ad Ottonem IV. seu ad annum 1209. exponuntur.* Lubeccae 1702. 4. Megvan *Leibnitius*nál is Scriptt. rer. *Brunsvic.* Tom. II.

23. *SAXO GRAMMATICUS*, Zelandiából. A' Grammaticus név tudományáról, és az akkori időhözképpest tiszta és ékes stilusáról ragadt reá. Meghólt 1204-benn. Munkájának titulusa ez: *Historiae Danorum Regum Heroumque Libri XVI.* A' mit a' XI-dik Századig beszél, mondván, költemény. A' többekbenn hitelesebb. Cum prolegomenis et Lectionis varietate edidit *Christ. Adolph. Klotz.* Lips. 1771. 4.

24. *GVILIELMUS TYRIUS*, a' mint hozzávethetni, Syriábann született: de Frantzia, vagy, Olasz Országbann tanúlt. Tyrusbann 1167-benn Archidiaconussá, azutánn Amalricus Királynak Cancellariussává, utóljára pedig 1174-benn, ugyan csak Tyrusbann, Püspökké is lett; és 1177 benn Rómábann a' Lateranumi Synodusbann jelenvólt. Még 1188-bann élt. Irt Napkeleti Históriát, többire Arabs Irókból, kezdvénn azt *Muhamedenn*, és vívénn 1184-ig; de a' melyre még rá nem akadhattak. Másik munkája illyen titulus alatt: *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum, seu Historia belli Sacri, ab a. 1100. — 1184. Libri XXIII*, megvan: de az utól-

só

Digitized by Google

só könyv felette igen híjjános. Igazság szerető, és értelmes Históricus. Lásd *Bongarsii Gesta Dei per Francos.* pag. 625. seqq.

A' XIII-DIK SZÁZADBÓL:

25. *MATTHAEUS PARIS*, vagy, *PARISIUS.* Angliábann Benedictinus Szerzetes; és a' Királynak III-dik Henriknek kedves embere: írt illyen titulusú munkát: *Historia maior, a Gvilielmo Conqueſtore, ad ultimum annum Henrici III.* (i. e. 1259.) mellyet osztán Gvilielmus Rishanger 1273-ig folytatott; egész szabadsággal és minden részre való hajlás nélkül írt História. Kijött Londonbann 1644. és 1684. fol.

26. *ALBERTUS STADENSIS.* A' Stadeni Klastrombann (Brema mellett) lévénn, midőn annak jobb rendbe való szedésénn hijábann igyekezett vólna: 1240-benn a' Franciſcanusok Szerzetébe állott. Még 1260-bann élt. Munkája: *Chronicon* ab O. C. uſque ad annum 1256. Lásd *Jo. Schilteri ſcript. rer. Germ.* Argentor. 1702. P. II. fol.

27. *CONRADUS URSPERGENSIS.* Született Német Országbann, Lichtenau nevű famíliából; a' honnan *Conradus a Lichtenau*nak is hívattatik. III-dik Innocentius Pápa alatt Rómábann; azutánn pedig a' Császári udvarbann lakott; és Világi hivatalt viselt, mígnem Egyházi állapotra lépvénn; és 1202-benn Constantiábann Pappá szenteltetvénn; 1207-benn Praemonſtratenſis Szerzetessé; 1215-benn pedig, Svevíábann

Digitized by Google

Urspergi, vagy, *Aurspergi* Apátúrrá lett; mely hivatalábann, az Urspergi Klastromot új épületekkel és Bibliothecával megékesítvénn, meghólt 1240-benn. Munkája: melynek ez a' titulussa: *Chronicon, a Nino, Rege Assyriorum, usque ad Fridericum II.* (1. é. a. 1229.): közönségesenn *Chronicon Urspergense* név alatt megyen. Tulajdonképpenn az egész munka nem övé; mivel tsak az úgy nevezett *Schwartzhatense* Chronicont folytatta, melynek írója nem tudatik. Végződött az 1126-dik esztendőnn. Egygyütt a' két munka kijött Basileábann 1569. fol. és Argentoratumbann 1609. fol.

28. *EMO*, vagy, *EMMO*, ki közönségesenn *Floridus*nak neveztetik. Vólt Praemonstratensis Szerzetes *Frisia*bann. Írt Chronicát a' maga idejében történt dólgokról ab a. 1204. ad a. 1237.

29. *ALBERICUS.* Vólt a' Lüttichi Püspökségbenn *Novi Monasterb*enn Augustinianus Szerzetes, ki is nagy részént elveszett Históricusokból szedett, és Világ kezdetétől 1241-ig vitt Chronicájáról esmeretes, mely különös betsbenn tartatik. Minthogy némely kézírásokbann *Monachus triumfontium Dioecesis Leodiensis*; másokbann pedig *Monachus triumfontium Dioecesis Catalaunensis* név alatt említődik: hihető, hogy más emberrel zavaródott össze; nevezetesenn valamely Campaniábann a' *Trois Fontaines* Klastrombann lakott Albericus nevű *Cistertiensis* Szerzetessel, kinek munkáját mintegy fundamentomúl tette Krónikájábann. Legelsőbenn Leibnitzius adta ki.

Digitized by Google

ki. Lásd *Leibnitzii accessiones Historicae*. Hannoverae 1698. 4.

30. *MARTINUS STREPUS*, vagy, *POLONUS*, Troppauból, Felső Silesiábann. Polonus neve azért lett, mivel a' Troppaui Klastrom, melybenn ő Dominicanus Szerzetes vólt, akkori időbenn Lengyel Országhoz tartozott. Rómábann IV-dik Kelemen és III-dik Miklós Pápáknak 1279-ig Poenitentiariussa lévénn; midőn már útbann vólt, hogy a' *Gnezeni Érsekséget* és a' Lengyel Országi *Primásságot* általvegye: 1278-bann Bononiábann meghólt. Munkájának titulusa ez: *Chronicon summorum Pontificum atque Imperatorum Rom. per annos quinquagenos*; és megyen III-dik Miklós Pápáig, vagy, 1277-ig. Kijött Basil. 1559. fol. Antverp. 1554. 8. Colon. Agripp. 1616. fol.

31. *GVILIELMUS de Nangis*, vagy, *de Nangiaco*; Frantzia Országbann *St. Denysi* Benedictinus Szerzetes. Meghólt 1301-benn. Munkái ezek:

1. Chronicon ab anno 1113. ad 1300. Főképpenn az utólsó 16. esztendőkről szólló része bötses, mellyet maga tapasztalása utánn írt. Megtalálhatni *D'Achery Spicil. Tom. XI.*

2. Gesta Sancti Ludovici IX. és

3. Gesta Philippi III-i Audacis. *Lásd mind a' kettőt Duchesne Hist. Franc. Script. Tom. V.*

A' XIV-DIK SZÁZADBÓL.

32. *ALBERTINUS MUSSATUS*, *Paduából*, Florentziábann. Nem egy rendbéli hivatalt viselt. Valamely öszveesküvésért, melybe mind fia, mind öttse belékeveredtek, 1328-bann számkivettetvénn: másik esztendőbenn meghólt. Verseinn, nevezetesenn, a' Tragœdiainn kívűl, mellyekbenn Senecánál nem alábbvaló, híresek e' következendő Históriai múnkái is:

1. *De Gestis Henrici VII. Cæsaris Libr. XVI.*

2. *De Gestis Italicorum post Henric. VII.* Libr. XII. ab a. 1313. — 1329.

3. *Ludovicus Bavarus ad filium*; mellybenn a' Gvelfusok és Gibellinusok között való veszekedésnek eredetit írja le. *Lásd. Murat Script. rer. Ital. Tom. X.*

A' XV-DIK SZÁZADBÓL:

33. *LEONARDUS BRUNUS.* Született 1370-benn, *Arezzobann*, a' honnan, rendszerint *Aretinus*nak hívattatik: Ifjúságábann nem tsak a' Deák nyelvet tanúlta jól meg (Kitől? nem tudhatni); hanem *Emmanuel Chrysoloras*tól a' Görögöt is; úgy, hogy azonn, Könyveket is írt. Rómábann 1405-től fogva VII-dik *Innocentius*nál, és az utánna következő három Pápáknál *Secretarius Brevium* lévénn, *XXIII. János*sal a' Constantiai Gyűlésenn megjelent: de onnan, látvánn, hogy a' Pápa dólga rosz-

szúl

Digitized by Google

ſzúl foly, Florentziába ment, hol azután 1427-benn Cancellárriussá lett, mely hívatalbann 1444-benn meghólt. Legnevezetesebb munkái ezek:

1. *Hiſtoriae Florentinae Libr. XII.* Argent. 1610. fol.

2. *Rerum ſuo tempore in Italia geſtarum ab a. 1378. uſque ad a. 1440. Commentarius.* Lásd. *Murat. Script. rer. Ital. Tom. XIX.*

3. *Hiſtoria Rerum geſtarum in Graecia.* Lásd. *Gronov. Theſ. Ant. Graec. T. VI.* — *De Bello Punico* írt 3. Könyvei Polybiusból vagynak ugyan véve, de nem fordítva: mint ízinténn, *Hſtoria Gothorum* nevű munkáját is, tsupánn *Procopius*ból való fordításnak nem mondhatni.

34. *THEODORICUS A NIEM.* Így neveztetett a' hazájáról *Niem*ről vagy *Neheim*ről, mely Paderborn vídékénn vólt. Tanúlt Olaſz Orſzágbann. Mint *abbreviator Apoſtolicus*, öt Pápa alatt 37. eſztendeig ſzólgált. Utóljára *Cambrayi* (vagy, Cameracumi) Püspökké neveztetvén, minekelőtte azon hívatalba béálhatott vólna, a' Constántziai Gyűlésenn meghólt 1417-benn. Munkai ezek:

1. *Libri IV. de ſchiſmate*, vagy *Hiſtoria, qua, res ſuo tempore, cum in Imperiō aliiſque Regnis ſub Carolo IV. et ſubſequentibus duobus Imperatoribus: tum in Eccleſia geſtae liberrime exponuntur.* Leírja

Digitized by Google

az Ecclesiábann uralkodott ſzakadást, annak okaival egygyütt, 1378-tól fogva 1410-ig.

2. *Vitae Pontificum Romanorum a Nicolao IV. uſque ad Urbanum V.* mellyet valaki 1418-ig folytatott. Lásd *Eccardi. corp. Hiſt. Med. Ævi Tom. I.*

3. *Hiſtoria de Vita Johannis XXIII.* R. R. Lásd Meibomii *ſcript. Rer. Germ. T. I.*

35. *GOBELINUS PERSONA.* Született Padeborn vidékénn 1358-bann: meghólt 1420-bann. Írt Közönséges Históriát *Coſmodromium* név alatt, mellyenn 40. eſztendeig dólgozott. Lásd *Meibomii. ſcript. rer. Germ. Tom. I.*

36. *AENEAS SYLVIUS* Piccolomini, mint Pápa *II-dik Pius*, ſzületett 1405-benn, meg-hólt 1464-benn. Históriára tartozó nevezetesebb munkái ezek:

1. Commentariorum de geſtis Concilii Baſilienſis Libri II.

2. Coſmographiae Libr. II. S. Hiſtoria de mundo univerſo.

3. Comment. de rebus quae ſuis temporibus geſtae ſunt.

4. De ortu, Regione, ac geſtis Bohemorum. ſeu Hiſtoria Bohemica uſque ad a. 1458.

5. Hi-

Digitized by Google

5. Hiſtoria rerum Friderici III. Imperatoris.

VIII.

A' RÓMAI VAGY DEÁK GEOGRAPHUSOKRÓL.

§. 146.

HA valamely Nemzetnek, a' Rómaiaknak jó módja lett vólna benne, hogy a' Föld esmérést, vagy Geographiát lehető ökélletességre vigyék. De illyen tzélból keveset tselekedtek, nagy réſzént megelégedvénn azzal, hogy a' birodalmok alatt évő tartományokat valamennyire esmerék, mellyeknek Nemzeti kevélységből *Orbis Terrarum*, vagy, *Orbis Romanus* nevet adtak. Mindazáltal más útonn, nevezetesenn, esmeretlen tartományokbann való hadakozásaik, útak tsinálása (*chauſſées, viae ſtratae*) és elvéſzett Görög írókból való fordításaik által, sokat haſználtak a' Geographiának, és mind terjeſztették, mind élesítették annak esméretét. Mert, egy az, hogy sok addig az ideig esmeretlen helyekkel és Népekkel esmerkedtek meg: más az, hogy sok mesés híreket megtzáfoltak: ok vélekedéseket pedig, mellyek bizonytalanok vóltak, meghagytak, és megerő-

Digitized by Google

sítettek. Így Napnyúgoti és Napkeleti Európának nagy részét a' Rómaiak kezdték esmerni; úgy szintén A'siát a' Fekete Tengertől China határáig, és belső Arabiáig. Belső Afrikáról pedig még tökélletesebb esméretek vólt, mint ma nékünk van. Vóltak Íróik között ollyanok is, a' kik egyenesenn ezen tudománynak rendbeszedésére és megvilágosítására adták magokat; kiknek abbann a' *Marcus Vipsanius Agrippá*tól kezdett, és, ez belőle kihalvánn, Augustustól végzett munka nem kevés segítségére szolgált: mely is abból állott, hogy a' Római Provinciák felméródvénn, azoknak, nagy formábann, Mappái készíttódtek, és valamely tágas Porticusbann fellfüggesztődtek, hogy akarki is hafznokat vehetné. Hasonlóképpenn, kútfő gyanánt éltek a' Római Geographusok az Ifjabb *Jubá*nak Mauretanai Királynak Libyáról írt munkájával, mellyet az, Augustus idejébenn írt. A' Római Geographusok így következnek:

1. *POMPONIUS MELA.* Született Római eredetű szülektől, Spanyol Országnak Baetica nevű részébenn (ad sinum Gaditanum). Maga a' Hazáját megnevezte, a' midőnn L. II. cap. 6. így szól: „Sinus ultra est, in eoque *Carteia* (ut quidam putant) aliquando Tartessus, et quam transvecti ex Africa Phoenices habitant: atque unde nos sumus Tingetera". De a' kézírásokbann ennek a' helynek nevét tiszttánn nem olvashatni: a' honnan a' felett még vetzekedések is lettek a' Tudósok, nevezetesenn, Gronovius és Vos-

Digitized by Google

Vossius között: kik közzűl az utólsó azt állította, hogy azt *Tingis Cetrariának* kell olvasni. Hihető, hogy *Mellaria* és *Transducta* (vagy, a' mai *Tarifa*) között esett. Élt *Mela*, Claudius Császár alatt, kinek Britanniai Triumphusáról (esett ez Kr. Ur. születése utánn 44-benn) L. III. így emlékezik: „Britannia qualis sit, qualesque „ progeneret, mox certiora, et magis ex„ plorata dicentur. Quippe tam diu aperit „ ecce Principum Maximus, nec indomita„ rum modo ante se; verum ignotarum quo„ que gentium victor, qui propriarum re„ rum fidem, ut bello affectavit, ita trium„ pho declaraturus portat". — Munkáját így nevezte: *De situ Orbis Libri III.* Nagy részént csak Névlaistromból (Nomenclaturából) áll. Elsőbenn a' Világ három részeit közönségesenn írja le: azutánn különösenn és részenként is, kezdvénn Afrikánn, nevezetesenn Mauretaniánn, és rendre menyénn Numidiánn, tulajdonképenn úgy mondatott Afrikánn és Cyrenaicánn, Egyiptomot A'siához veszi, és róla Arabiára, Syriára, Phoeniciára, onnan Ciliciára, és Kis A'siának több szélről fekvő tartományira megyen által; 's körüljárván így az egész *Földközi* tenger partjait, úgymint, Pamphiliát, Lyciát, Cariát, Joniát, Aeolist, Bithyniát, Paphlagoniát, és A'siának Pontus és Moeotis mellyéki tartományit, és Nemzetit, a' Riphaeus Hegyig; A' II-dik Könyvbenn Europai Scythiát, Thraciát, Macedoniát, Görög Országot, Peloponnesust, Epirust, Illyricumot, Itáliát, Narbonnensis Galliát, innetső vagy Itália felől eső és a' Földközi Tengerre fek-

Digitized by Google

fekvő Spanyol Országot (Hiſpaniae ora citerior), azon Tengernek ſzigeteivel egygyütt; A' III-dik könyvbenn, külső, vagy, az Atlanticus Oceanusra fekvő Spanyol Országot (Hispaniae ora exterior), és Galliát (Galliae ora exterior), azutánn Germaniát, Sarmatiát, Scythiát; Külső Spanyol Ország felett az Atlanticumonn 's ezen túl az Északi Oceanusonn fekvő ſzigeteket (Hispaniae Exterioris et Septentrionalis Oceani Inſulae), a' Napkeleti Oceanust (Oceanus Eous), és Indiát; az Erythraeum tengert (Rubrum Mare), és annak két öbleit (Sinus Perſicus et Arabicus); végre Déli Aethiopiát, az Atlanticum tengert, és Aethiopiának 's Mauretaniának arra fekvő részeit (Atlanticum Mare ac huic adſita Aethiopiae ac Mauretaniae pars) írja le. Stilusa a' nagy rövidség mellett is világos, gyönyörködtető, és tiſzta, mellyet annyival többre lehet betsűlni, mivel Deák nyelvenn legelőſzör írt Geographiát. Az Episodiumi igen ſzépek, és a' Históriára nézve fontosok, millyenek az első könyvbenn: c. 8. *De Afris*; c. 9. De operibus Aegypti; cap. 18. de Specu Corycio; cap. 19. de Populis Moeoticis. A' II-dik könyvbenn: cap. 1. de Scythis; cap. 2. de Thracibus. A' III-dikbann: cap. 4. de Sarmatis; c. 5. de Scythis Aſiae; cap. 7. de Indis; cap. 8. de Aethiopibus. Legjobb kiadása: *Cum obſervationibus Oudendorpii, Jac. Perizonii ed. Abrahamus Gronovius* Lugd. Batav. 1748. 8.

2. *C. PLINIUS SECUNDUS MAIOR.* Született Veronábann, vagy, más értelem ſze-

Digitized by Google

ſzerint Novocomumbann, Tiberius alatt, Kr. Ur. ſzületése utánn 23. eſztendővel. Életét rövidenn leírva Svetoniusnál, bővebbenn pedig ifjabb Pliniusnál (L. III. Epist. 5.) láthatni; kikből felőle ezek tudódnak: hogy ifjúkorábann katonáskodott, és a' Németekkel folytatott hadbann Claudius alatt, *Praefectus alae* vólt: Néró és Vespasianus Császárok alatt pedig külömbkülömbféle polgári hívatalokat viselt, és utóljára Misenumnál, Róma, és az alsó tenger (Mare Inferum) óltalmazására fekvő hajós seregnek Vezérévé (Praefectus Claſſis Miſenenſis) rendeltetvénn, midőnn a' Vesuviust, mely előſzör akkor kezdett tüzet okádni, közelről vi'sgálta vólna: a' hegyből kihányt matéria között megfúlt, Kr. Ur. ſzületése utánn 79-benn, Títus uralkodása első eſztendejébenn. *Hiſtoria Naturalis* nevű híres munkáját, mellyet 37. könyvekbe foglalt, kevéssel halála előtt végezte el. Ebből a' II-dik, és kivált a' III-dik, IV-dik, V-dik, és VI-dik könyvek, Geographiáról tanítanak, mely tudomány meglehetősenn ſzélesítődött azokkal; a' mellyeket *Napkeleti*, és *Eſzaki Európá*ról, ezenkívűl *Indiá*ról (hihető, az Alexandriai Kereskedők tudósításából) beſzél. — Stilusábann, a' rövidség mellett erő, vagy, Energia van: noha azt sem tagadhatni, hogy néha Rhetori Declamatióhoz közelít, néha pedig ſzokatlan és egéſzenn új ſzókkal él. Nevezetesebb kiadási ezek: *Ed. Jo. Fr. Gronov. cum notis variorum Lugd. Bat. 1635. 3. Voll. 12.* — Emendavit et illuſtravit J. Harduinus Paris. 1685. 5. Voll. 4. És bővebbenn ugyan ott 1723. 3. Voll. Fol.

3. JU-

3. *JULIUS HONORIUS Orátor*; említi *Cassiodorus de Divinis Legationibus* c. 25. Irt *Cosmographiát*, mellyet jobbára a' Római Birodalomnak Augustus idejében készült leírásából vett.

4. *AETHICUS ISTER*. Élt a' IV-dik században, némellyek szerint még Nagy Constantinus alatt; a' mint pedig mások gondolják 360. tájánn. *Cosmographia* nevű munkája, hihető, nem egyéb, hanem a' Julius Honorius Orátorénak rövidítése. A' stilus benne egyenetlen, és sietve való dólgozást mutat. Lásd a' Gronoviustól kiadott Pomponius Melá véginn.

5. *COSMOGRAPHUS RAVENNAS*. Így neveztetik az a' VII-dik századbann élt Ravennai Iró, a' kinek 5. Könyvekből álló Cosmographiája maradt. Lásd ezt is a' Gronoviustól kiadott Méla utánn.

6. *GEOGRAPHUS ANONYMUS*, a' mely név a' közelebbitől különböző Irót jelent; t. i. annak a' munkának szerzőjét; melynek titulusa ez: *Veteris Mundi descriptio*. Kiadta Gronovius (Jac.) Leid. 1697.

7. *VIBIUS SEQUESTER*. Ideje nem bizonyos. Sax. (Onom. I. p. 450.) 389 tájára teszi. Oberlin pedig az V-dik vagy VI-dik századra; vagy még későbbre. Irt *de fluminibus, fontibus, lacubus, nemoribus, paludibus, montibus, gentibus, quorum apud Poëtas mentio fit*. A' munka, minthogy csupa névlajstromból áll: igen szárаz, sok he-

Digitized by Google

helyekenn hibás is: mindazáltal megvetni nem lehet. Lectionis varietatem, integras doctorum commentationes adjecit, et suas Jer. Jac. Oberlinus Argent. 1778. in 8.

A' Geographusi munkák közzé tartoznak az úgy nevezett *Itinerariumok* is. Illyenek:

1. *Itinerarium Antonini Augusti.* E' névenn melyik Császárt kelljen érteni: bizonyosann nem tudatik. A' mennyire a' benne lévő nevekből gyaníthatni; *Nagy Constantinus* idejénél régibb, de a' *Severusénál* későbbi munka. Készítődött pedig a' végre, hogy az egész Római Birodalombann az Ország útakat mindenfelé, sőt az útbann eső helyekhek egymástól való messzeségét is megmutatná. Valamint a' Méla munkája, úgy ez is, Africának Napnyúgoti részinn kezdődik: *Ortelius*, *Cluverius*, *Cellarius*, és más Régi Geographia Írók, mind ezenn az Itinerariumonn építenek.

2. *Itinerarium Hierosolymitanum.* Készítődött magának az Írónak tanúbizonysága szerint, *Zenophilus*nak és *Dalmatius*nak Consulságábann, és így, 333-bann Kr. Úr. sz. utánn.

Mind ezt, mind amazt a' Hierocles útikönyvével (Ἱεροκλέους συνεκδημος) együtt, mely Görögül van írva, igen tudós jegyzésekkel kiadta *Wesseling Péter* Amstel. 1735. 4.

Vég.

Digitized by Google

Végre ide járúlnak:

1. Az úgy nevezett *Tabula Peutingeriana*, mely tulajdonképpenn *Uti Geographica Mappa*; és ekképpenn *Peutinger* nevű Augspurgi híres törvénytudótól hívattatik, a' kinek Bibliothecájábann találtatott. Elt *Peutinger* a' XVI-dik századbann, I. Maximilianus és V-dik Károly Császárok alatt; meghólt 1587-benn. Az említett Mappa pedig hozzá Bétsi Bibliothecarius és Professor *Celtes Conrádt*ól kerűlt; a' ki a' XV-dik század véginn és a' XVI-diknak eleinn élt. Készítődött a' II-dik Theodosius Császár idejében, a' mint az elől lévő versekből hozzávethetni, mellyekbenn a' Theodosius név említődik. Igen betses maradvány a' régi Geographiára nézve, mivel a' Római sereg útját írja le, minden Provinciákonn által, a' Pyrenaeus hegyektől fogva Indiának széléig. Hoszszúsága a' mappának 24. lábnyi, és most a' Bétsi Császári Bibliothecábann tartatik, mellynek azt testamentom szerint Eugenius hagyta. Kiadta legelsőbenn Welser (Marc.) ujobbann pedig Scheib. Bétsbenn 1753. föl.

2. *Notitia Provinciarum Romani Imperii, Orientis, et Occidentis.* Lásd e' Cellarius és Havercampius kiadása szerint való Eutropius véginn.

3. *Notitia dignitatum utriusque Imperii.* Ebbenn a' munkábann a' Római Birodalombann lévő minden tiszt ségekkel, és hivatalokkal egygyütt, magok a' Római Provinciák is előszámlálódnak, iródott 426. tá-

Digitized by Google

tájánn, vagy, II-dik Theodosius Császár alatt. Lásd Onom. pag. 492.

IX.

A' RÓMAI VAGY DEÁK CHRONOLOGIÁRÓL.

§. 147.

AZ IDŐNEK bizonyosabbann való számlálása igen nehezenn kaphatott lábra a' Rómaiak között. Melynek oka a' volt, mert sok ideig tsak a' Napot sem tudták egyenlő órákra felosztani, semmi ahoz való eszközök nem lévénn. A' legelső árnyékóra, Róma építtetése utánn 461-el, és így, Kr. Ur. születe előtt tsak 293-al ment bé Rómába; az is pedig igen hibás volt. Valamivel jobbat, Consul Valerius, *Catana*ból (Sicilia Városából) vitt oda, Róma építtetése utánn 491-benn, Kr. Ur. születe előtt 263-bann: de még ez sem volt minden fogyatkozás nélkül; hanem osztán Censor Marcus Philippus, Róma építtetése utánn 590-benn, Kr. Ur. születe előtt 164-benn állított fel ollyat, a' mely tökélletesenn volt találva. Folyóórát pedig (Clepsydra), melybenn még akkor nem fövény, hanem víz folyt, *Censor Scipio Nasica*, azutánn öt esztendővel készített.

Digitized by Google

Az eſztendővel, melynek elintézése (*Cura anni dirigendi et intercalandi*) a' *Pontifex*-eknél volt, még többet bajlódtak a' Rómaiak. Mert néha gondatlanság, néha pedig haſzonra nézés miatt, ollyan zavarodás lett az eſztendőbenn, hogy annak négy réſzei, egéſz másképpenn estek a' Kalendáriumbann, mint. voltak a' terméſzetbenn. (*ut neque meſſium feriae, aeſtati, neque vindemiarum, autumno competerent*, a' mint ſzól Sveton. Odisar. 40.). Nevelte a' Chronologia bizonytalanságát az is, hogy az eſztendők sok ideig egyedűl tsak a' Consulokról neveződtek. (Kezdődtek ezek 509. eſztendővel Kr. Úr. ſzületése előtt); és valamely bizonyos, és meghatározott időtől mind addig nem ſzámlálódtak, míg *Marcus Porcius Cató*, a' róla úgy mondatott *Catóniana Aerat* ki nem dólgozta. Ezen Aera ſzerint Róma építtetésének ideje, ha mind hibásann is, megállítódvánn (tette t. i. azt Cató a' VII-dik Olympiásnak I-ső eſztendejére; vagy, a' mi ſzámlálásunk ſzerint 752-re Kr. Úr. ſzületése előtt), és az eſz-eſztendők *ab Urbe Condita* ſzámlálódvánn: kezdett lenni Chronologia a' Római Históriábann. Cató utánn, a' kik a' Rómaiak közzűl az Idő ſzámlálásonn, vagy könnyítettek, vagy igazítottak, vagy azt változtatták, ezek voltak:

MARCUS TERENTIUS VARRO. Lásd életét a' Grammaticusok között. Róma építtetésének idejét a' Cató Aerájánál két eſztendővel elébb, és így, Kr. Urunk ſziületése előtt 754-re tette; mely is róla *Varroniana Aera*nak neveztetik.

CA-

Digitized by Google

CAJUS JULIUS CAESAR. Dictator korábánn, mint Pontifex Maximus, a' Római Kalendáriumot, *Sosigenes* nevű Alexandriai Mathematicusnak segítségével megjobbította. Látvánn t. i. a' nagy zavarodást a' Rómaiak eſztendejében; hogy annak egyſzerre végét ſzakaſzſza, az 708-dik eſztendőt (Róma épittetésétől ſzámlálvánn) annyira meghoſzſzabbította, hogy az 444. napból, vagy, 15. hónapból állott. E' pedig úgy esett, hogy Februariusba (annak t. i. 23. napja utánn), egy intercalaris hónap: November és December közzé pedig két rendkivűl való intercalaris hónap tsúſztatódott. És ennek az eſztendőnek *annus confuſionis* lett a' neve. Minthogy pedig közönségesenn az eſztendőt 365 napból, és hat órákból állóvá tette: azt is rendelte, hogy az említett hat óra, négy eſztendő alatt egy egéſz napra telvénn, minden negyedik eſztendő egy nappal hoſzſzabb legyen a' többinél, melynek oſztán *Annus Biſſextilis* név adódott: minthogy, Februarius 23-dik napjának, mely utánn az az egy nap tevődött, a' Római Kalendáriumbann, *Dies Sextus ante Calendas Martias* lévénn a' neve; az azt követő oda ſzúrt nap *Bis ſextus Calendas Martias*nak hívattatott.

MARCUS VERRIUS FLACCUS. Lásd életét a' Grammaticusok között. Irt *Faſti* nevű munkát, mely kő táblákra metzve, *Praeneſte*benn, ez előtt mintegy 23. eſztendővel, megtaláltatott, és a' mennyire az ásás közbenn esett kártól lehetett, kiadattatott, illyen titulus alatt: *Faſtorum anni*

Digitized by Google

Romani a Verrio Flacco ordinatorum reliquiae, ex marmorearum tabularum fragmentis Praeneſte nuper effoſſis collectae, et illuſtratae, cura et ſtudio Petri Franc. Fogginii Romae 1779. fol. Hogy pedig az elnevezésébenn ezen betses régiségnek hiba nints, megtetſzik *Svetoniusból*, a' ki *de Illuſtr. Grammat. cap. 17.* ezt mondja: „ Statuam habet (t. i. Marcus Verrius Flaccus, a' kiről ott beſzéll) *Praeneſte, in inferiori parte contra hemicyclium: in quo faſtos a ſe ordinatos, et marmoreo parieti* (vagy talán inkább így kell olvasni: *Marmori perite*) *inciſos publicarat*". Az itt említett Hemicyclium (ἡμικύκλιον) teſzen ollyan kőből tsinált fél kerek ſzéket, mely a' közönséges helyekenn arra a' végre ſzólgált, hogy a' sétálás utánn legyen a' megfáradt embernek mire űlni, és magát kinyúgodni. Illyen fél kerek ſzék vólt az, a' mely Praenestébenn találtatott, és annak Marcus Verrius Flaccus *Faſti* nevű munkája a' hátára vólt metzve. A' mint Fogginius ítél, ez a' Hemicyclium Augustus idejétől fogva, Macrobiusnak és Nagy Theodosiusnak idejéig, vagy, a' IV-dik ſzázad végéig, épségbenn megmaradt, de azutánn veſztibe hagyódott. Sok ideig *M. Verrius Flaccus*nak, az a' munka tulajdoníttatott, mely *Faſti Capitolini* név alatt esmeretes. Értetődnek ezenn, azok a' kőtáblák, mellyekre, Róma építtetésétől ſzámlálvánn, 120-tól fogva, 765-ig, a' Tiſztviselőknek, hadakozásoknak, triumphusoknak, és más nevezetes dólgoknak ideje jegyződött fel, és a' mellyek Rómábann darabokra törve,

1547-

Digitized by Google

1547-benn ásódtak ki, 1549-benn pedig, Cardinalis *Marlianus Bertalan* által ki is adattak. *Capitolini* nevet azért viselnek, mivel, rendbeszedődvénn, a' *Capitoliumi* épületbe (*in Palatio Capitolino*) helyheztetődtek. Megláthatni ezen munkát *Gruterus*nál, *Inscript.* pag. CCLXXXIX. seqq. és *Graevius*nál. *Thesaur. Antiq. Rom. Vol. XI.* Másképpenn, *Fasti Romani* a' neve. A' *Fasti Consulares* titulus pedig, ettől külömböz; és, nem régi, hanem új munkát jelent, mely a' megmaradt régiségekből szedődött egybe. Kezdte az efféle egybeszedegetést *Sigonius Károly*, e' következő munkájábann: *Caroli Sigonii Mutinensis Fasti Consulares ac triumphi, acti a Romulo Rege usque ad T. Caesarem. Ejusdem in Fastos, et triumphos, id est, in Universam Romanam Historiam Commentarius Venet. 1556. fol. — Basil. 1559.*

Többre nevelték pedig: *Marlianus*, *Panuinus* (*Onufrius*), *Baronius*, *Basnage*, *Tillemont*, *Petavius*, *Pagius*, (*Ant.*) *Blanchinus*, *Muratorius*, és mások.

DIONYSIUS EXIGUUS. Élt a' VI-dik századbann, meghólt 536. előtt. Az *Exiguus* név kitsíny termetéről ragadt reá. Eredetére nézve *Schythá*nak íródik. Rómába menvénn, ott *Apátúrságot* ért, a' honnan rendszerint, *Dionysius Abbás*nak mondódik. Nevezetessé a' *Cyclus Paschalis* kidólgozása tette, mely által a' Húsvét Innepe napja, minden esztendőbenn meghatározódik. Ennek a' *Cyclus*nak II-dik esztendejére határozvánn Kr. Úr. születését:

Digitized by Google

egyſzersmind, annak az Aerának is, mellyel mi Kereſztyének élünk (*Aera Chriſtiana*), első ſzerzőjévé lett.

BEDA VENERABILIS. Élt a' VIII-dik ſzázad eleinn. Vagyon, *De Temporibus*, vagy, *de temporum ratione* titulus alatt ſzép *Chronologiai* munkája. Lásd feljebb a' Históricusok között.

JEGYZÉS. I. A' Consulokról való ſzámlálás, Kr. Urunk ſzületése utánn sem ſzűnt meg ſzokásbann lenni, ſzinte 581 ig, a' mikor, *Fl. Basilius* nevű Consul vólt. Azutánn pedig, egy darabig így írtak: *Anno poſt Conſulatum Baſilii primo, ſecundo, tertio* és, utóljára *vigeſimo quarto.*

Itt végződik a' Consuloktól való ſzámlálás, és azutánn a' Kereſztyén Aerával való élés lett közönségessé.

II. A' régi Históricusok megértésére, valamikor azok, a' Húsvétról, és más változó Innepekről ſzóllanak: ſzükséges a' *Dionyſianus Cyclus.* Erre vígyáznak, ma is mind azok, kik, a' *Julianum* és nem a' *Gregorianum* Kalendariummal élnek. Az utólsó így neveztetik, XIII-dik *Gergely* Pápától, a' ki azt, 1582-benn, *Lilius Aloyſius* nevű Mathematicus által kéſzíttette. E' ſzerint a' Húsvét, sokſzor, egy hónappal is előbb esik, mint az első ſzerint esnék.

X.

Digitized by Google

X.

A' ROMAI VAGY DEÁK MYTHOLOGUSOKRÓL.

§. 148.

VALAMINT a' Görögöknél, úgy a' Rómaiaknál is, a' *Mythologia* nem egyébb vólt, hanem terméſzeti, és erkőltsi dólgoknak, és igazſágoknak, Nemzetek és Familiák eredetinek, Vallásra tartozó ſzent ſzokásoknak, és czeremoniáknak, felettébb egygyűgyű, és sokſzor, mintegy kézzel fogható előadása, és magyarázása. Mivel pedig, egy réſzét a' *Mythusok*nak, a' Philosophusok, másikat a' Históricusok, harmadikat az Astronomusok, mindeniket pedig egyformánn, a' Poëták vették fel; kik másképpenn beſzéltek azokról a' *Drama*bann, másképpenn az *Epos*bann, ismét másképpenn a' *Didacticum Poëma*bann: a' *Mythologia* bizonyos formábann és ábrázatbann nem maradhatott; hanem annak, minden egyéb tudományok között, legtöbb változásokonn kellett általmenni. Ez egygyik fő oka, hogy ámbár a' Római *Mythologia* egéſzſzenn a' Görögből vevődött; még is, az, ettől nem kevésbenn külömböz. Oly systemábann a' Római *Mythologiát*, mint *Apollodorus* a' Görögöt, senki

Digitized by Google

nem vette: sőt, tsak néminémű egybeköttetésbenn is, senki azt, *Ovidius*onn kivűl elő nem adta, a' honnan, nem is annyira a' *Mythologus*okból, mint a' Históricusokból, és a' Római Antiquitásokra tartozó munkákból, lehet arról helyes esméretet szerezni. Az úgy mondatott Római *Mythologus*ok, vagy, *Mythographus*ok ezek:

1. *CAJUS JULIUS HYGINUS*, Vólt *Augustus* Császárnak Libertussa, és Bibliothecariussa. Némellyek Spanyol Országból, mások Alexandriából valónak mondják. Lásd *Svet. de Illustr. Gram. cap.* 20. Neve alatt vagyon: 1. *Liber Fabularum* 277, és 2. *Poëticon Astronomicon.* Egyik sem olyan munka, mellyenn Augustus idejebeli szín vólna. Innen hihetőbb, hogy mind a' kettő sokkal utóbb íródott. Az első, a' mint hozzávethetni, rész szerint a' *Hyginus* most említett munkájából, rész szerint a' régi Görög, és Római *Tragicus*okból, rész szerint pedig a' *Cyclicus* Poëtákból készítődött *Epitome*: de a' mely közzé, *Scholiasta*kból vett pótlások is ügyeledhettek. Az utólsó munka áll négy könyvekből. Ezek közzül az első tanít az Égről, annak mind két *Hemisphaerium*áról; a' második, *De Signorum Coelestium historiis*; Ez vevődött *Eratosthenes*ből; a' harmadik, *de descriptionibus formarum Coelestium*, vagy, a' *Constellatio*król; a' negyedik, *De quinque Circulorum notatione, et de planetis.* Itt, az öt Circulusokonn értődik, a' két polaris, a' két tropicus, és az Aequator.

2. *FA-*

Digitized by Google

2. *FABIUS PLAMCIADES FULGENTIUS*, Africából. Vallására nézve Keresztyén vólt, ideje arányozásképpenn a' VI-dik századra tevődik. Munkáját (*Mythologicon Libri III.*) *Catius* nevú *Presbyter*nek ajánlotta. Abbann, a' *Mythusok*nak allegoriai értelmet ád.

3. *LACTANTIUS*, vagy, *LUTATIUS* (némely kézírások szerint pedig, *Luctatius*) *PLACIDUS*. Élt a' VI-dik század utánn. Munkája: *Argumenta Metamorphoseon Ovidii*, melyhez mindazáltal másunnan vett hozzáadások is járúltak.

4. *ALBRICUS*, kit *Albericus*nak és *Alfricus*nak is írnak. Élt a' XIII-dik századbann 1217. tájánn, Angliábann. Munkájának titulusa: *De Deorum imaginibus* Libr. 3. Ugyan az némely kézírásokbann, *Poëtria*, és, *Poëtarium* nevet is visel. Jobbára *Fulgentius*ból van szedve.

Lásd ezen négy írót kiadva illyen titulus alatt: *Mythographi Latini: Thomas Muncker omnes, ex Libris manuscriptis partim, partim coniecturis verisimilibus emendavit, et Commentariis perpetuis instruxit Amstel.* 1687.

Még jobb kiadás: *Cum integris Commentariis variorum et suis animadversionibus edidit Augustinus van Staveren Lugd. Batav. et Amstel.* 1742. 4.

Digitized by Google

XI.

A' RÓMAI VAGY DEÁK MATHEMATICUSOKRÓL, ASTROLOGUSOKRÓL, 's átaljában azokról, kik az ÉPITÉSRÖL, MECHANICARÓL, HYDROTECHNICÁRÓL, FÖLDMÉRÉSRŐL, ÉS HADIMESTERSÉGRŐL ÍRTAK A' RÓMAIAK KÖZÖTT.

§. 149.

A' *MATHESIS*benn, mint minden azzal járó Tudományokbann, semmi különös érdeme nints a' Rómaiaknak, noha azzal, kivált annak practita réſzével, éppenn nem vóltak esmeretlenek, minthogy ennek tudása, mind arra a' pompára, mely vólt Rómábann, mind pedig a' hadakozásokra, mellyeket folytatott ez a' Nemzet, megkívántatott. Azok a' kevés Deák írók, kiknek munkái, valamelyik ágát illetik ezen Tudománynak, így következnek:

I. ASTRO-

Digitized by Google

I. ASTROLOGUSOK.

I. *NIGIDIUS FIGULUS.* Élt Cicerónval egy időbenn, kinek nagy barátja vólt. Úgy íródik le, mint nagy tudományú ember, nevezetesenn, Gellius Noct. Att. XIX. 14. *Varró* mellé teszi. Különösenn az Astronómiát bútta.

2. *MARCUS MANILIUS.* Lásd a' Didacticus Poëták között.

3. *JULIUS FIRMICUS MATERNUS*, Siciliából. Élt a' IV-dik századbann, Constantinus, és annak fiai alatt, 336. tájánn. Vallására nézve Pogány vólt. Munkája, illyen titulus alatt: *Matheseos Libri VIII.* tulajdonképpenn Astrologia. Az első könyvbenn azon ellenvetésekre igyekezik megfelelni, mellyekkel terhelődik az Astrologia. A' másodikbann, harmadikbann, és negyedikbenn, magát az Astrologiát tanítja; a' négy utólsókbann pedig, az *Apotelesmákat*, vagy, azt, mitsoda ereje van a' tsillagoknak (mikor azoknak egymáshoz, a' planétákhoz, és az égi jegyekhez bizonyos, és meghatározott fekvése, vagy, állása van), arra, hogy valaki szerentsés, vagy, szerentsétlen légyen? Ezen erőtől vevődött az ἀποτέλεσμα név is, minthogy az említett esetekbenn az ember szerentséjét, a' tsillagok okozzák (ἀποτελοῦσι, id est, efficiunt fortunam hominis). Ezek szerint minden attól az Órától függ, a' melybenn születik

va

Digitized by Google

valaki: p. o. hogy *Páris* elragadta *Helenát*, azt az ő születése órája okozta. Vége felé életének, Keresztyénné lévénn *Firmicus*: írt *De errore Profanarum Religionum. Ed. M. Flaccius Argent.* 1502. 8.

4. *CENSORINUS.* Élt a' III-dik századbann, 238. tájánn. Híres *De die Natali* nevű munkájáról, melynek illyen titulust azért adott, mivel azt, a' barátjának, *Q. Cerellus*nak neve napjára küldötte ajandékba. A' munka nagy részéht Astrologiai vi'sgálódásokra megyen ki. Az idő számlálásnak külömbkülömbféle nemeiről, és módjairól is tanít. Abbann a' fragmentumbann pedig, mely hasonlóképpenn a' Censorinus neve alattt van, illyen titulussal: *De Naturali Institutione*, Physicai, Geometriai, és más afféle dólgok foglaltatnak bé. — *Cum perpetuo Commentario H. Liridenbrogii etcet. ex recenſione Sigeb. Havercampi Lugd. Batav.* 1743. 8. — *Ed. ab Andr. Goetzio Altdorf.* 1774. 8.

5. *RUFUS FESTUS AVIENUS.* Lásd a' Didacticus Poëták között.

II. ARCHITECTURA, MECHANICA, és HYDROTECHNICA Tanítók.

1. *MARCUS VITRUVIUS POLLIO*, Veronából, Élt Augustus Császár idejében,

Digitized by Google

benn, ki alatt rendes fizetése járván, a' közönséges épületekre, hadi eszközökre, és szerszámokra, vigyázott, vagy, a' mint maga mondja, L. VIII. c. 4. és Libr. X. cap. 16. *Magister tormentorum*, és *Machinarum Bellicarum praefectus* volt. Irt *de Architectura* tíz könyvet, mely minden mai *Architectusok* könyvei mellett is, betsit el nem veszteti.

Az 1-sső könyv van: *De officio et doctrina Architecti.*

A' 2-dik, *De Copiis Materiae.*

A' 3-dik, *De Aedium Sacrarum dispositione et varietate.*

A' 4-dik, *De Ordinibus, imprimis Dorico et Corinthio.*

Az 5-dik, *De Aedificiis publicis, id est, Basilicis, Curiis.*

A' 6-dik, *De Aedificiis Privatis.*

A' 7-dik, *De expolitionibus*, az az, mint kelljen a' házat kivűlről díszessé tenni?

A' 8-dik, *De aquae ductibus.*

A' 9-dik, *De Gnomonice.*

A' 10-dik, *De Mechanica*, vagy, a' Machinákról. Valóságos túdós munka, és hasznos, a' Deák nyelvre is, mivel abbann ollyan szók fordúlnak elő, mellyek másutt, sohol nintsenek. Az előljáró beszédi különösenn szépek. Vóltak munkájához alkalmaztatott rajzolási is (Lásd L. VIII. cap. 6.), mellyeket *Schemák*nak és *formák*nak nevez, de ezek, nagy kárára az Archi-

Digitized by Google

chitecturának, elveſztek. Nevezetes kiadási: *Per Jocundum Veronenſem* Venet. 1511. — *Ex recenſione Philandri cum huius Commentariis, aliorumque excerptis notis, et cum Lexico Vitruviano Curavit Jo. de Laet. Amſtel.* 1649. fol.

2. *SEXTUS JULIUS FRONTINUS.* Élt *Vespaſiánus*tól fogva, *Trajanus*ig. Britanniában Proconsulságot viselt; mely hívatal róla *J. Agricolára* ment által. Meghólt 106-bann. Hogy emlékezetére semmit ne építsenek, ezen ſzavaival tíltotta meg: *Impenſa monumenti ſupervacua eſt, memoria noſtri durabit, ſi vita meruimus.* Írt *de aquae ductibus Urbis Romae* két könyvet, Nerva alatt, midőnn rá, a' Rómába béfolyó vizekre való vígyázás bízódott. De úgylátſzik, nem a' vólt a' könyv titulussa: mert tsak az *aquae ductus* név is, sohol magábann a' munkábann elő nem fordúl. A' legrégibb kiadásbann, *Vitruvius* véginn (mert azzal egygyütt jött ki) így neveződik: *De aquis, quae in Urbem influunt, libellus mirabilis.*

III. HADIMESTERSÉG TANITÓK.

A' RÓMAIAK sok ideig sémmi mesterségét nem tudták a' hadakozásnak, hanem azt úgy folytatták, a' mint tapaſztalá-

Digitized by Google

lások utánn jobbnak ítélték (Köz. Hist. I. Réſz 329. old.) mind addig, míg a' Görögök ebbenn is Mestereikké lettek. Legelsőbenn, tsak a' táborkéſzítést is, vagy azt, miképpenn kellessék a' tábort megſzállítani, Pyrrhustól az Epirusi Királytól, akkor tanúlták, mikor az, a' Tarentumiaknak ment segítségére.

Közönségessé pedig közöttök a' Hadimesterséggel való esmeretség, nem elébb, hanem *Marcus Porcius Cató* idejébenn lett, a' ki arról előſzör írt könyvet Római nyelvenn, *De re Militari* titulus alatt. E' munkának, még ma is, sok maradvány darabjai vagynak a' Deák Grammaticusoknál, és *Vegetius*nál. Utánna, ugyan azon matériáról, e' következők írtak:

1. *AULUS CORNELIUS CELSUS.* Láss róla bővebbenn alább, a' Római Orvosok között. Írt igen nagy, és bőv munkát illyen titulussal: *Artes*, vagy, *De artibus*, de a' melyből, tsak az Orvosi tudományról ſzólló könyvek maradtak meg. Azokbann, mellyek elveſztek, a' többek között, a' hadimesterségről is tanított. Lásd *Quintil.* XII. 1.

2. *SEXTUS JULIUS FRONTINUS*, a' ki közelebb említődött. Ide tartozó munkája: *Strategematicon Libri IV.* Ebből, három könyv ſzól *de Sollertibus ducum Graecorum, Romanorum, et aliorum in bello factis, et dictis.* Íródott Domitianusnak, a' Németekkel folytatott hadból való viſzſzaérkezésekor, Kr. Úr. ſzülétése utánn

84.

84. tájánn. A' negyedik könyvet azutánn adta hozzá, melybenn már nem annyira a' hadi okos fortélyokról, mint a' jó hadi fenyítékről beszél. Igen betses munka, tsak azért is, mivel, a' mely regulákat ád, azokat a' Históriából próbálja, még pedig, sokszor, ollyan munkákból, mellyek már ma nintsenek meg. Nevezetes kiadása: *Cum notis omnium interpretum*, ed. Corn. Oudendorpius (ez Ferentznek a' fija) Lugd. Batav. 1779. 8.

3. *FLAVIUS VEGETIUS RENATUS*, Rómából. Élt a' IV-dik századbann, 384. tájánn, és, a' mint látszik, Keresztyén volt. Írt *Epitome Institutorum rei militaris* nevű munkát öt könyvekbenn; mellyet *II-dik Valentinianus*nak ajánlott. Ebbenn, a' Rómaiak Hadimestersége jól előadódik, tsak hogy keveset halgatott az időre; hogy mikor kezdett ez a' Tudomány öregbedni, vagy változni. Cur. Nicol. Schwebelt Norimb. 1767. 4.

IV. FÖLDMÉRÉS TANÍTÓK.

A' FÖLDMÉRÉS Praxisa, sokkal elébb volt szokásbann a' Rómaiaknál, mint annak *Theoriá*ja: Éltek t. i. azzal mind annyiszor, valahányszor valamely helyet Római Lakosokkal kellett béültetniek. Azoknak az embereknek, kik illyenkor a' Colonisták között a' Szántóföldeket, azoknak

Digitized by Google

nak minéműségéhez képest, proportio szerint, felosztották: *Agrimensores* nevek volt, a' honnan ósztán, maga is ez a' mesterség, *Agrimensoriának* neveztetett. Más névvel, a' Földmérők *Gromaticusok*nak hívattattak, ettől a' szótól: *Groma*, vagy, *Gruma*, mely, mérő alsztalt (Mensula Praetoriana) tészen. Ezeknek mestersége, megkívántatott a' hadakozásokban is, vagy, a' tábor helyének kimérésére, és kijegyzésére. Illyen *Gromaticus* írók ezek:

1. *HYGINUS.* Különböző írónak tartatik a' Mythographus Hyginustól. Ideje tevődik Trajánus, és Hadrianus alá. Munkái: *Gromaticus*, sive, *de Castris metiendis Liber*; *De Limitibus*; *De Conditionibus agrorum.*

2. *SEXTUS JULIUS FRONTINUS.* Ugyan az, a' ki közelebb említődött, Neve alatt van illyen titulusú munka: *De Coloniis, et de Limitibus agrorum.*

3. *SICULUS FLACCUS.* Ideje bizonyosann nem tudódik. Mivel *Domitianust* említi; úgy lehet gondolkodni, hogy nála későbbi; abból pedig, hogy Boëthiusnál (*in Catalogo Agrimensorum*) előfordúl, azt kell kihozni: hogy Boëthiusnál elébb élt. Vagynak Fragmentumi: *De Conditionibus Agrorum*, és, *Nomina Agrorum et Limitum*, titulus alatt.

4. *AGGENUS URBICUS.* Némelyek *Nagy Theodosius* alá, mások pedig feljebb, úgymint *Antoninus Pius*; sőt Ti-

Digitized by Google

berius idejére is teſzik. Munkájának titulusa: *De Controverſiis Agrorum.* Ezen négy Irókat, egygyütt lehet találni abbann a' Collectióbann, mellyet *Turnebus* (Adrianus) Parisbann 1554. 4. adott ki.

XII.

A' RÓMAI VAGY DEÁK OECONOMICUS IRÓKRÓL.

§. 150.

A' FÖLDMIVELÉS, vagy, mezei munka, gazdaság, és majorkodás, (közönséges Deák névvel *Res Rustica*) fő és kedves foglalatossága vólt a' Rómaiaknak. Mert, a' kereskedéshez nem nagy kedvek lévénn, a' Kézimesterségeket tiſztességteleneknek ítélvénn, és többire csak a' ſzólgákkal gyakoroltatvánn, az egy Katonáskodás mellett, e' vólt az, a' mire mind fő, mind alatsony rendű Polgárok, egyformánn adták magokat, és abbann valamint haſznot, úgy gyönyörűséget is találtak. innen esett, hogy a' *Respublica* régibb idejeibenn, némely nagy embert az eke mellett kellett keresni, mikor reá Dictátorságot, és Fővezérséget akartak bízni. Az illyen gazdasághoz látó embereknek, *Paterfamilias* vólt a' neve, és a' körül forgolód-

Digitized by Google

lódni oly tiſztességes dolognak tartatott, hogy *bonus agricola*, éppenn annyit tett, mint *bonus vir* (,, Virum bonum tum laudabant, ita laudabant: Bonum Agricolam, bonumque Colonum. Ampliſſime laudari exiſtimabatur, qui ita laudabatur" *Cato*). De minekutánna a' Rómaiak sok és gazdag tartományoknak birtokába jutottak; a' földmivelés nagyonn megtsökönt közöttök †, és ez az egyúgyú foglalátoskodás; tsak a' ſzegényebb sorsú embereknek, utóljára pedig, éppenn a' ſzólgáknak hagyódott; a' mikor oſztán a' Római Fő emberek, nem földmivelő és majorkodó gazdák, (*Agricolae*), hanem árendátorok (publicani) vóltak.

† Schol. ,, *Saepe mecum retractans, ac recogitans, quam turpi conſenſu deſerta exoleverit diſciplina ruris*: vereor, ne flagitioſa, et quodam modo pudenda aut inhoneſta videatur ingenuis. Verum cum pluribus monumentis ſcriptorum admonear, *apud antiquos*, fuiſſe gloriae curam ruſticationis; ex qua *Quinctius Cincinnatus* obſeſſi Conſulis et exercitus liberator, ab aratro vocatus, ad Dictaturam venerit, ac rurſus faſcibus depoſitis, quos feſtinantius victor reddiderat, quam ſumſerat imperator, ad eosdem iuvencos, et quatuor iugerum avitum haerediolum redierit: itemque *C. Fabricius*, et *Curius Dentatus*, altet Pyrrho finibus Italiae pulſo, domitis alter Sabinis, accepta, quae viritim diuidebantur, captivi agri ſeptem iugera, non minus induſtrie coluerit: quam fortiter armis quaeſierat; et ne ſingulos intempeſtive nunc perſequar, cum tot alios Romani generis intuear memorabiles Duces, hoc ſemper duplici ſtudio floruiſſe, vel defendendi, vel colendi patrios, quaeſitosve fines: intelligo, luxuriae et deliciis noſtris priſtinum morem, virilemque vitam diſplicuiſſe". *Colum. De re Ruſt. L. I. Praef.*

Digitized by Google

A' Gazdaságról szólló Római írók ezek:

1. *M. PORCIUS CATO.* Lásd a' Históricusok között. Deák nyelvenn legelsőbenn írt a' Gazdaságról. („ *Agricolationem latine loqui primus instituit* ". Colum. I. 1.). Ez a' könyve ma is megvan, noha egyéb munkái Catónak elvesztek. Czélja, átaljábann az egész *Res rustica*, de a' melyről, nem öszveálló formábann, vagy, systemábann, hanem darabonként, egygyes propositiók, és tanáts adások által tanít. Stilusa igaz régi Római szabású, melybenn rövidség, egyűgyűség, de egyszersmind durvaság uralkodik. A' babonától tellyességgel nem ment, úgymint a' ki néha, bűvösbájos eszközhöz is nyúl, és azt javallja. Lásd cap. 160. Hogy bizonyos munkákhoz, bizonyos könyörgés formáit ád, mellyekkel éljen a' munkálkodó: Vallásbeli buzgóságát mutatja. Illyen az, mikor cap. CXXXIX. így szól: „ Lucum conlucare (megritkítani) hc oportet: Porco piaculo facito. Sic verba concipito: Si Deus, si Dea es, quojum illud sacrum est, uti tibi ius fiet porco piaculo facere (itt a' *facere* magábann is annyit tészen, mint *áldozni*, mint a' Görög nyelvbenn θύειν. *Piaculo* pedig adiectivum, melynek első ejtése, *Piaculus*, annyi mint *Piacularis*), illiusce sacri coërcendi ergo. Harumce rerum ergo, sive ego, sive quis iussu meo fecerit, uti id recte factum siet. Eius rei ergo te hoc porco piaculo immolando, bonas preces precor, uti sies volens, propitius mihi, domo, familiaeque meae, liberisque meis. Harumce rerum ergo macte hoc porco piaculo esto ". A' mező járásra, vagy, mező szentelésre pedig cap. CXLI. ezt a' formulát adja:

„ Agrum

„ Agrum luſtrare ſic oportet. Impera ſuovitaurilia (öſzvetett ſzó ezekből: ſus, ovis, és taurus, mivel illyen állatok kívántattak meg, előſzör ugyan a' körül való hordozásra, azután pedig az áldozatra) circumagi. Cum Divis volentibus, quod „ que bene eveniat, mando tibi, Mani, ut illace „ ſuovitaurilia fundum, agrum, terramque meam „ quota ex parte ſive circumagi, ſive circumferenda cenſeas, uti cures luſtrare. Janum, Jovem„ que vino praefamino (annyi mint: *praefare*, ettől a' Görög themától Προφημι, vagy, Προφαμι, mely rendſzerint is megvan a' Parantsoló Mód (Imperativus) többesében, vagy, Pluralisſában ekképpenn, praefamini) ſic dicito: Mars „ pater, te precor, quaeſoque uti ſies volens pro„ pitius mihi, domo familiaeque noſtrae, quoius „ rei ergo agrum, terram, fundumque meum ſuovi„ taurilia circumagi iuſſi, uti tu morbos viſos, „ inviſosque, viduertatem (annyi mint, *viduitatem*, mellyenn gyümőlts vagy termés nem léte ért ődik) „ vaſtitudinem calamitates, intemperiasque prohi„ beſſis, defendas, averruncesque; utique tu fru„ ges, frumenta, vineta, virgultasque grandire (megnőni, nagyot nőni, némely kiadásokbann *grandiri* van), beneque evenire ſinas. Paſto„ res, pecuaque ſalva ſervaſſis, duisque bonam ſa„ lutem, valetudinemque mihi, domo, familiaeque „ noſtrae. Harumce rerum ergo, fundi, terrae, „ agrique mei luſtrandi, luſtrique faciendi ergo, „ ſicuti dixi, macte hiſce ſuovitaurilibus lactentibus „ immolandis eſto. Mars Pater eiusdem rei ergo „ macte hiſce ſuovitaurilibus eſto. Item cultro fa„ cito ſtruem et fertum (mind *ſtruet*, mind *fertum* pogátsa nemét téſzen) uti aſſiet. Inde ob„ moreto. Ubi porcum immolabis, agrum vitulum„ que, ſic oportet. Eiusque rei ergo macte hiſce „ ſuovitaurilibus immolandis eſto. Nominare vetat „ Martem, neque agrum vitulumque. Si minus in „ omnes litabit, ſic verba concipito: Mars pater, „ ſi quid tibi in illiſce ſuovitaurilibus lactentibus „ neque ſatisfactum eſt, te hiſce ſuovitaurilibus

Digitized by Google

„ placulo (engeſztellek). Si uno duobusque dubi„ taverit, ſic verba concipito: Mars pater, quod „ tibi illo porco neque ſatisfactum eſt, te hoc por„ co placulo". Ezen példák csak azért is figyelmetességet érdemlenek, mivel azokból lehet látni, millyen vólt a' régi Deák stilus. Cató tudnillik, Plautus utánn legrégibb Római író. Lásd ſcriptores rei ruſticae e recenſione Jo. Matth. Gesneri, etc. Biponti 1787, 1788. Voll. 4.

2. *MARCUS TERENTIUS VARRO*: Lásd a' Grammaticusok között. Ide tartozó munkája áll három könyvből. Az elsőt intézte a' feleségéhez *Fundaniá*hoz, a' másodikat *Turranius Niger* nevű barátjához, a' harmadikat pedig *Quintus Pinnius*hoz. Már ez sokkal külömb munka a' Catoénál. Kéſzítette 80. eſztendős korábann, és rá 50. Görög írónál többet nézett meg, 's azokonn felyül, a' Carthágói *Magót*, kiről L. I. cap. 1. illyen tudósítást hagyott: „ Hos (id eſt Scriptores Graecos), nobilitate *Ma„ go Carthaginienſis* praeteriit Poenica lingva, „ quod res diſperſas comprehendit Libris XXVIII, „ quos *Caſſius Dionyſius Uticenſis* vertit Libris „ XX. ac Graeca Lingva Sextilio Praetori miſit, „ in quae volumina de Graecis Libris eorum, „ quos dixi, adiecit non pauca, et de Magonis „ demſit inſtar Librorum VIII. Hoſce ipſos utiliter „ ad VI. Libros redegit *Diophanes* in Bithynia et „ miſit Dejotaro". Hogy a' Mago könyveit a' Római Tanáts Deák nyelvre fordíttatta Lásd Köz. Hist. I. Réſz. 279. óldal. Illyen segítségekkel élvénn Varro munkáját, Dialogusokbann úgyan, de azért valósággal Methodice írta. A' Dialogust *C. Fundanius* az Ipa: *C. Agrius*, Equesi rendből va-

Digitized by Google

való Római ember, és *P. Agrasius* nevű Publicanus viszik, kikhez oszlán két más beszélgető társak is vetődtek, úgymint *C. Licinius Stolo*, és *Cn. Tremellius Scrofa*.

Az I-ső könyv szól közönségesenn a' Földmivelésről (De Agricultura), nevezetesenn arról, Tudomány é az, vagy sem? és mitsoda részekből áll? Ezen részeket cap. 5. így határozza meg: „ Agriculturae „ quatuor sunt partes summae, e queis, prima *Co-* „ *quitio fundi*; solum, partesque eius quales sint: „ secunda; quae in eo fundo opus sunt ac debeant „ esse culturae causa: tertia; quae in eo praedii „ colendi causa sint faciunda: quarta, quo quid- „ que tempore in eo fundo fieri conveniat ". Az itt előszámlált négy fő részeket ismét apróbbakra oszlja ekképpenn: De his quatuor generibus singulae minimum in binas dividuntur species, quod habet *Prima* ea, quae *ad solum pertinent* terrae, et quae *ad villas* et *stabula*. *Secunda Pars* quae moveantur, atque in fundo debeant esse culturae causa, est item bipartita; *de hominibus* per quos colendum, et *de reliquo instrumento*; *Tertia Pars*, quae de rebus, dividitur, *quae ad quamque rem sint praeparanda*, et *ubi quaeque faciunda*; *Quarta Pars*, de temporibus, quae *ad Solis circumitum annuum sint referenda*, et, *quae ad Lunae menstruum cursum*. Így oszlván fel a' földmivelésről való tudományt, elsőbenn annak a' négy főbb részeiről, azutánn pedig, a' nyóltz apróbbakról beszél.

A' második könyv van a' Baromtartásról (De re pecuaria). Ezt cap. 1. így oszlja fel: „ Ea partes habet novem discretas, „ ter ternas, ut fit una *de minoribus pecudibus*; „ cuius genera tria: ovis, capra, sus; altera de *pe-* „ *core maiore*, in quo sunt, item ad tres species

Digitized by Google

„ natura diſereti: boves, aſini, equi: tertia pars „ eſt in *re pecuaria, quae non paratur, ut ex iis* „ *capiatur fructus, ſed propter eam, aut ex ea* „ *ſint*, muli, canes, paſtores". Azutánn sorra ſzól mindenikről.

A' harmadik könyv tanít az aprómarha, és majorság tenyéſztetéséről (quae in Villa, circumve eam, ali, paſcique poſſunt, ita ut Domino ſint fructui ac delectationi); vagy, a' mint rövidebbenn nevezi: *De paſtionibus villaticis*. Ennek eloſztását. cap. 3. így adja elő: „ Eius diſciplinae genera ſunt „ tria, ornithones (tyúk ólak, aprómarha tartó „ helyek); leporária (nyúlas kertek, vad ker- „ tek), piſcinae. Nunc *Ornithonas* dico omnium „ alitum, quae intra parietes villae ſolent paſci: „ *Leporaria* te accipere volo, non ea, quae tritavi „ noſtri dicebant, ubi ſoliti lepores ſint; ſed omnia „ ſepta, afficta villae quae ſunt, et habent incluſa „ animalia, quae paſcantur. Similiter *piſcinas* dico „ eas, quae in aqua dulci aut ſalſa incluſos ha- „ bent piſces ad Villam. Harum ſingula genera „ minimum in binas ſpecies dividi poſſunt, in pri- „ ma parte ut ſint, quae terra modo ſunt contenta, „ ut ſunt pavones, turtures, turdi. Altera ſpe- „ cies ſunt, quae non ſunt contenta terra ſolum, „ ſed etiam aquam requirunt, ut ſunt anſeres, „ querquedulae (csergőrutzák, vagy, snepfek) „ anates. Sic alterum genus illud venaticum, du- „ as habet diverſas ſpecies, unam, in qua eſt „ aper, caprea, lepus; altera item extra villam „ quae ſunt, ut apes, cochleae, glires. Tertii ge- „ neris aquatilis item ſpecies duae, partim quod „ habent piſces, in aqua dulci, partim quod in „ marina". Lásd e' munkát is a' közelebb említett Collectióbann. Vol. I.

3. *L. JUNIUS MODERATUS COLUMELLA*, Gadesből (ma *Cadix*), Spanyol

nyol Országbann. Élt Claudius Császár idejéhenn. Írt *De re ruſtica* XII. könyvet *Publius Silvinus*hoz, ſzép ſtilussal és nagy tudománnyal.

Az I-ső Könyvbenn ſzép Literaria Históriája van a' Gazdaság tudománnyának. Egyébaránt, az egéſz Könyv ennek a' kérdésnek megfejtésére megyen ki, *Qualis ager, et quomodo inſtructus eſſe debeat*?

A' II-dik Könyvbenn tanítódik a' földmivelés (Agricultura), nevezetesenn: a' ſzántás, trágyázás, külömbkülömbféle magoknak, borsó, bab, és más afféle hüvelykes gyümöltsü veteményeknek vetése; aratás, ſzéna takarás 's a' t.

A' III-dik és IV-dik Könyv, sőt az V-diknek az eleje is, a' 6-dik réſzig, a' ſzőlő munkáról, vagy, mivelésről tanít (De vitium cultu). A' 6-dik réſzétől fogva pedig az V-dik Könyvnek, ugyan annak a' végéig a' fákról (De arboribus), különösenn az olaj, fige, geſztenye, dió, alma, körtvély, 's a' t. fákról, és az öltásról van ſzó.

A' VI-dik Könyv, az ökör, ló, ſzamár, és öſzvér tartásról (De iumentorum cura).

A' VII-dik pedig, a' júh, ketske, és sertés tartásról (De gregum cura), ezenkívül, a' kutyákról, mint a' nyájak őrzőiről.

Digitized by Google

A' VIII-dik Könyvbenn, az aprómarha, és egyéb ſzárnyas állat, és halastó tartásról;

A' IX-dikbenn pedig, a' Vadas kertről, és méhéſzségről, (egy ſzóval, *de paſtionibus, villaticis*) értekezik.

A' X-dik Könyv. Didactioum Poëma Hexameterekbenn, a' Kertéſzſégről (de Hortorum cultu) melybenn Publius Silvinusnak kívánságára a' Virgilius Georgicája híjját akarta kipótolni: a' mint ezt annak előljáró beſzédébenn maga így adja elő:

„ Cultus hortorum, quoniam et fructus magis
„ in uſu eſt, diligentius nobis, quam tradiderunt
„ maiores, praecipiendus eſt: iſque, ſicut inſtitue-
„ ram, Proſa Oratione prioribus ſubnecteretur
„ exordiis, niſi propoſitum meum expugnaſſet, fre-
„ quens poſtulatio tua, quae pervicit; ut Poëticis
„ numeris explerem Georgici Carminis omiſſas par-
„ tes, quas tamen et ipſe Virgilius ſignificaverat,
„ poſteris poſt ſe memorandas relinquere ".

Ez a' Poëma, melybenn, Columella Virgiliust meglehetősenn követi, így kezdődik:

Hortorum quoque te cultus, Silvine, docebo,
Atque ea, quae quondam ſpatiis excluſus iniquis
Cum caneret: laetas ſegetes, et munera Bacchi,
Et te, magna Pales, nec non coeleſtia mella,
Virgilius, nobis poſt ſe memoranda reliquit.

Azutánn a' kert helye kiválaſztásának leírásához fog, ekképpenn:

Pria-

Digitized by Google

Principio ſedem numeroſo praebeat horto
Pingvis ager, putres glebas, reſolutaque terga
Qui gerit, et foſſus graciles imitatur arenas.
Atque habilis natura ſoli, quae gramine laeto
Parturit, et rutilas ebuli creat uvida baccas.
Nam neque ficca placet, nec quae ſtagnata palude
Perpetitur querulae ſemper convicia ranae. 's a' t.

Az egéſz Poëma áll, 436. Hexameterből, és végződik ezekkel a' versekkel:

Hactenus arvorum cultus; Silvine, docebam,
Siderei vatis referens praecepta Maronis,
Qui primus veteres auſus recludere fontes,
Aſcraeum cecinit Romana per oppida carmen.

A' XI-dik Könyvbenn a' Majoros kötelességeiről, (*de Villici officiis*), egyſzersmind *Claudius Augustalis* nevű tudós Ifjúnak kívánságára ismét a' Kertéſzſégről (*de Hortorum cultu*) beſzél: de már itt nem versbenn, hanem *próſá*bann.

A' XII-dik Könyv, a' Majorosné kötelességeit, és a' Gazdaſzſzonyi foglalatosságokat (*officia Villicae, et curam rei Domeſticae*) adja elő.

Vagyon ezenkívűl Columellának még egy könyve *De Arboribus*: mely a' régibb kiadásokbann, az eddig leírt munkához ragaſztódott, úgyhogy azzal az egéſz munka XIII. Könyvre tőlt. De ez roſzſzúl esett: mert ez más munkának a' darabja. Colu-

mel-

mella tudnillik, *De re ruſtica* írt munkáját kétſzer tette közönségessé, utólſzor jobbann és tökélletesebbenn, mint előſzör. Az utóbbi kiadás, egéſzenn a' kezünk közt van: az elsőből csak a' *fákról való értekezés* maradt meg, mely annak II-dik Könyvét tette.

Egy egy nagyobb hijja, alig van Deák Oskoláinknak: mint az, hogy azokbann Columellát nem magyarázzák. Ebből, Tudománybéli esméreteket is nevelhetnék, életre tartozó okosságot is vehetnének, stilusokat is formálhatnák a' Tanúlók. De elébb Hazánkbann kellene kiadni. Lásd *Scriptor. de re Ruſtica Vol. II.* a' már említett Collectióbann.

4. *PALLADIUS RUTILIUS TAURUS AEMILIANUS.* Elt a' IV-dik ſzázad végiqn; 395. tájánn. Hazájára nézve, Rómainak, csak arányozásképpenn tevődik. Hogy nem Rómábann, hanem alább, Olaſz Országnak valamelyik Déli réſzibenn lakott: onnan hozhatni ki; mert majorságáról úgy emlékezik, hogy az Sardiniábann, és a' Nápolyi földönn vólt.

A' czitromfáról beſzélvénn tudnillik, Libr. IV-to cap. 10. ezt mondja: „ Aſſerit „ Martialis, apud Aſſyrios pomis hanc arborem non „ carere: quod ego *in Sardinia* et in *territorio* „ *Neapolitano, in fundis meis* comperi (quibus ſo- „ lum et coelum tepidum eſt, et humor exundans) „ per gradus quosdam ſibi ſemper pomum ſuccede- „ dere, cum maturis ſe acerba ſubſtituant, acerbo- „ rum vero aetatem florentia conſequantur, orbem „ quendam continuae foecunditatis ſibi miniſtrante „ na-

Digitized by Google

„ natura “. Ebből az is világos, hogy a' Palladius munkája, nem ahoz a' Climához van alkalmaztatva, melyhez a' többi Római Oeconomicus Iróké. All az XIV. Könyvekből.

Az I-sö közönségesenn tanít a' Gazdaságról.

A' II-dik és azt követők a' XIII-dikig, hónaponként, kezdvénn Januariusonn, és végezvénn Decemberenn, azt adják elő, mikor mitsoda munkát kell tenni?

A' XIV-dik Könyv, *Pasiphilus* nevű tudós emberhez intéztetett Didacticum Poëma, mely Hexameterekbenn, és Pentameterekbenn az óltásokról (De institutionibus) tanít. All mindöſzve 170. versből.

Átaljábann véve, nem ér fel Columellával Palladius: mindazáltal, stilusa egyűgyű, nints is ékesség nélkűl. és, sok jó dólgokat tanít. Lásd *Scriptor. de re Ruſtica. Edit. Bipont. Vol. III.*

5. *PETRUS CRESCENTIUS*, ſive, *De Creſcentiis*, Bononiából. Élt a' XIII-dik ſzázad véginn, és írt 70. eſztendős korábann, *Commoda Ruralia* nevű munkát 12. könyvekbenn. Ajánlotta azt II-dik Károlynak, Jéru'sálem és Sicilia Királyának, a' ki 1287-től fogva 1308-ig uralkodott. Sokat vett *Cátó*ból, *Varró*ból, és *Palladius*ból: a' honnan, azoknak textusának helyrehozásábann, jó segítség vólt.

XIII.

XIII.

A' RÓMAI VAGY DEÁ ORVOSI ÉS DIAETETICUS ÍRÓKRÓL.

§. 151.

A' TUDOMÁNYOK között; semmi a' Rómaiaknál oly nehezenn lábra nem kapott, mint az Orvosi tudomány. Melynek oka a' vólt: mivel az, eránt tele vóltak bal vélekedéssel. A' bal vélekedést pedig bennek szűlte, részszerint a' Görög Orvosok kevély, és nagyralátó magaviselése; részszerint Eleiknek régi példája, kikről azt tartották; hogy egyűgyű házi szerekkel, Orvosok nélkül is, tudtak magokenn segíteni: részszerint pedig annak az első Orvosnak (*Archagathus*nak) kegyetlen orvoslása módja; a' ki Pelóponnesusból, a' Város építtetésének 535-dik esztendejébenn, szakadt Rómába. Mind ezek által, az Orvosi tudománytól; úgy elidegenedtek a' Rómaiak; hogy annak Róma építtetése utánn 600. esztendővel is semmi nyoma nem vólt közöttök. Nyilvánn bizonyítja ezeket *Plinius Hist. Nat. Lib. XXIX. c. 1.* a' midőnn így szól:

„ Pe-

Digitized by Google

„ Palam eſt, ut quisque inter iſtos (*i. e. Graecos*) loquendo polleat, *imperatorem illico vitae noſtrae necisque fieri*: ceu vero non millia gentium *fine medicis degant*; *nec tamen ſine medicina*: *ſicut populus Romanus ultra ſexcenteſimum annum*; neque ipſe in accipiendis artibus lentus, medicinae vero etiam avidus, donec expertam damnavit. — Caſſius Hemina ex antiquis auctor eſt, primum e Medicis veniſſe Romam Peloponneſo, *Archagathum*, Lyſaniae filium L. Aemilio, M. Livio Coss. A. U. DXXXV. eique ius Quiritium datum, et tabernam in compito Acilio emtam ob id publice. *Vulnerarium* eum tradunt fuiſſe vocatum, mireque gratum adventum eius initio: mox *a ſaevitia ſecandi urendique, transiſſe nomen in Carnificem, et in taedium artem, omnesque Medicos* “.

Azutánn Görög Orſzág meghódoltatásával, a' Rómába fogva vitt, és ſzólgaságra vetett Görögök között, sokann tanúlt, nevezetesenn, osvoslástúdó emberek lévénn; ezek az Orvosi tudományt ismét kezdték gyakorolni Rómábann. Mindazáltal, magok elvettetett állapotbann lévénn, Tudományoknak tekíntetet hem ſzerezhettek; a' honnan a' ſzületett Rómaiak, egéſz a' Csáſzárok idejéig soha arra nem adták magokat, akkor is előſzör tsak a' Theoriájára, a' Praxista pedig sokára azutánn. Melynek egyik oka az is vólt, hogy a' *Medicus* név a' Chirurgusokra is ruházódott. Legelső Orvos nálok, a' kit betsűltek valamire, vólt: *ANTONIUS MUSA*, az Augustus Csáſzár Udvari Orvosa. Ez, mind az előtte vólt, mind a' vele egy időbenn élt Orvosok módjától, nem tsak eltávozott, hanem azzal éppenn ellenkezőt tselekedett. Mert azok rendſzerint meleg fer-

ferdővel gyógyítvánn a' beteget: ez, mindenkor hideg ferdőt parantsolt, és Augustust is azzal gyógyította ki igen terhes nyavalyájából, a' mint megjegyzi Svetonius *in vita Aug. cap. 81.* („ ad deſperatio„ nem redactus, contrariam, et ancipitem rationem „ medendi neceſſario ſubiit, quia calida fomenta „ non proderant; frigidis curari coactus auctore „ Antonio Muſa"). Erre a' Curára fogta Antonius Musa, Horátiust is, mint megtetſzik a' következő verseiből, Libr. I. Ep. 15.

— — — — nam mihi Bajas
Muſa ſupervacuas Antonius, † et tamen illis
Me facit inviſum, gelida cum perluor undâ;
Per medium frigus.

† Itt ez a' ſzó: *cenſet*, elhagyódik.

Hogy úgyan ezen Curával, (Dio ſzerint Libr. III. Ψυχρολουσιαις και Ψυχροποσιαις) az Octavia fiát ama nagy reménységű Ifjat *Marcellust*, megölte Antonius Musa: *Dio* utánn, tsaknem közönséges értelem. De minthogy arról senki más, nevezetesenn; sem Vellejus Paterculus, sem Svetonius, sem Plinius, sem Tacitus nem emlékeznek; ellenbenn Propertius *L. III. El. 18;* és Servius *ad Virg. Aeneid. L. VI. vers. 862.* éppenn más okát írják azon halálnak: magának az egy Diónak bizonysága, nem ollyan, mely a' dolog valósága felől minden kételkedést kirekeſzthetne, A' mely két könyvek, illyen titulussal: *Libellus de tuenda valetudine ad Maecenatem*, és, *De Herba Betonica*, a' Musa neve alatt vagynak: állmunkák.

Azok

Digitized by Google

Azok a' kevés Római írók, kiknek Orvosi és Diaeteticus munkái vagynak, így következnek:

1. PAULUS (*Aurelius*nak roſzſzúl írják) *CORNELIUS CELSUS*. Élt az első ſzázad eleinn, Augustus és Tibérius Császárok alatt. Noha Orvos nem vólt: *De medicina* igen ſzép munkát írt VIII könyvbenn; mely, az ő *Artes* nevű nagy munkájának darabja. Fő érdeme abbann áll, hogy a' mellyeket a' Görög Orvosokbann olvasott, azokat nem csak tiſztánn, világosann, és igen jó deákſággal; hanem egyſzersmind Methodice, és systematice adta elő, mellyért Orvosok Cicerójának, és Deák Hippocratesnek neveztetik. Tudnillik, az Előljáró beſzédbe az Orvosi tudomány Históriáját foglalvánn:

Az I-ső Könyvbenn, tanít: *De homine ſano*; és így, *Diaeteticát*;

A' II-dikbann, az első réſztől fogva a' nyóltzadikig, *De ſignis morborum*, és így, *Semioticát*; a' kilentzedik réſztől fogva pedig, végig, *De curationibus morborum communibus*, és így *Generalis Therapeuticát*;

A' III-dikbann, *De curationibus ſingulorum morborum, qui in totis corporibus conſiſtere videntur.*

A' IV-dikbenn, *De curationibus ſingulorum morborum qui oriuntur in partibus*, és így, a' kettőbenn, ſpecialis Therapeuticát;

Digitized by Google

Az V-dikbenn, az első résztől fogva a' husonötödikig, *De medicamentis simplicibus et mixtis*, és így, *Materia Medicát*, és *Pharmaceuticát*; a' husonhatodik résztől fogva pedig végig, *De generibus noxarum corporis*; úgy szintén,

A' VI-dik Könyvbenn, *De vitiis singularum corporis partium*, és így, összevévénn a' kettőt, *Nosológiát*;

A' VII-dikbenn, *De iis, quae manu curantur*, és így, *Chirurgiát*;

A' VIII-dikbann pedig, *De ossibus totius humani corporis*, és így, *Osteologiát*.

Nevezetes kiadása: *Ex fide vetustiss. Codd. recensuit, lectiones variantes, et animadversiones, tum aliorum probatissimorum auctorum, tum suas; nec non indices copiosos adiecit C. Chr. Krause.* Lips. 1766. 8.

2. *SCRIBONIUS LARGUS* (Designatianus). Élt az I-ső századbann, 50. tájánn Claudius alatt, kinek Libertusához, *C. Julius Calistus*hoz, írt: *De Compositione medicamentorum;* és így, a' mai szóllás szerint Pharmaceuticát. Ex recens. Rhodii ed. I. M. Bernhold. Argent. 1786. 8.

3. *PLINIUS MAJOR*, ki a' *Naturalis Históriájának* XX-dik, és XXXII-dik Könyveibenn az Orvosi szerekről tanít, a' XXX-dikbann pedig a' *Magiáról*, mint a' mely régenn az Orvosi tudomány egygyik részének tartatott.

4. *COE-*

Digitized by Google

4. *COELIUS AURELIANUS*, Africából. Élt a' II-dik, vagy, III-dik szádadbann. Írt: *De morbis chronicis*, vagy, a' hoszszas sinlődésekről öt könyvet. Ezenkívűl: *De celeribus sive acutis passionibus* három könyvet; mind a' két rendbelit többire Görög írókból. Ed. Haller Lausamiae 1774. 2. Voll. 8.

5. *PLINIUS VALERIANUS*, Comumból. Élt Nagy Constantinus ideje tájánn: de Kereszтyén nem vólt. Írt, *de re medica* titulus alatt V. Könyvből álló munkát, mely ευποριστων, vagy, *facile parabilium medicamentorum Libri* nevet is visel. Egészenn, Pliniusból van véve.

6. *THEODORUS PRISCIANUS*. Minthogy magát *Vindicianus* Tanítvánnyának mondja, a' ki Africábann Proconsul, és I-sső Valentinianus alatt *Archiatrorum Comes* vólt: ebből azt hozzák ki, hogy a' IV-dik szádad vége felé, Gratianus és II-dik Valentinianus Császárok alatt élt. Vagyon Orvosi munkája IV. Könyvekbenn, mellyet elsőbenn Görög nyelvenn írt, azutánn pedig Timotheus nevű attyafia kedvéért, már öreg korábann, Deák nyelvre fordított.

Az I-sső Könyvnek neve: *Liber Euporiston*, vagy, *de medicina praesentanea, facilique parabili*;

A' II-diknak: *Liber Logicus*, vagy, *de discutienda ratione in passionibus acutis et chronicis, quae oculis cerni non possunt*;

Digitized by Google

A' III-diknak: *Liber Gynaecion*, vagy, *de morbis mulierum, et eorum curatione*;

A' IV-diknek: *Liber experimentorum, de Phyſica ſcientia.* Kijött Argentor. 1533. fol.

Ugyan ennek tulajdonítódik más munka is, illyen titulus alatt: *Diaeta*, ſive, *De rebus ſalubribus.* Kijött Argentor. 1554. fol.

7. *MARCELLUS EMPIRICUS*, Burdegalából. Élt a' IV-dik ſzázad véginn, 383. tájánn, Nagy Theodoſius idejébenn, kinek Udvari Fő Orvosa, (Archiater) volt. Közönségesenn Kereſztyénnek tartatik. Írt *Liber medicamentorum* nevű munkát mások utánn, melyből az ő babonákhoz való ragaſzkodása nagyon kitetſzik. *Empiricus*nak azért nevezteték, mivel azok közzül az Orvosok közzül való volt, kik az egéſz Orvosi tudományt egyedül a' tapaſztalásonn épitették (ettől a' Görög ſzótól: Πειρα, experimentum, melytől van εμπειρος, peritus, és onnan εμπειρικος, qui ſolam experientiam ſequitur). Kiadta *Jan. Cornarius* Basil. 1536. fol.

JEGYZÉS. † Az Orvosok a' régieknél háromfélék voltak, úgymint: 1. *Dogmaticus*ok, vagy, *Rationalis*ok; 2. *Empiricus*ok; 3. *Methodicus*ok. Ezek között mi volt légyen a' külömbség? ſzépenn előadja *Celsus*, munkája Előljáró beſzédében; a' hol is külömböző helyekenn igy ſzól: „ Prima (in medicina) quae morbis medetur ea „ diſſenſio eſt, quod alii ſibi experimentorum tan„ tummodo notitiam neceſſariam eſſe contendunt: „ alii

Digitized by Google

„ alii nisi corporum, rerumque naturalium ratione
„ comperta, non satis potentem usum esse propo-
„ nunt. — Igitur hi qui *Rationalem medicinam*
„ profitentur, haec necessaria esse proponunt: abdi-
„ tarum et morbos continentium causarum notiti-
„ am, deinde evidentium, post haec etiam natura-
„ lium actionum, novissime partium interiorum.
Ezen négy megkivántató dólgok közzül, a' harma-
dikat, mely a' többinél homályosabb így magya-
rázza.: „ Naturales corporis actiones apellant, per
„ quas spiritum trahimus et emittimus; cibum po-
„ tionemque assumimus et concoquimus: itemque,
„ per quas eadem haec in omnes membrorum par-
„ tes digeruntur. — Contra hi, qui se ἐμπειρικους
„ ab experientia nominant, evidentes quidem ca-
„ usas, ut necessarias amplectuntur: obscurarum
„ vero causarum et naturalium actionum quaestio-
„ nem ideo supervacuam esse contendunt, quoniam
„ incomprehensibilis natura sit. Non posse vero
„ comprehendi, patere ex eorum, qui de his di-
„ sputarunt, discordia: cum de illa re, neque inter
„ sapientiae professores, neque inter ipsos medicos
„ conveniat. — Ne inter initia quidem, ab iis
„ quaestionibus deductam esse medicinam, sed ab
„ experimentis. — Diligentes homines notasse,
„ quae plerumque melius respondérent: deinde
„ aegrotantibus, ea praecipere coepisse. Sic medi-
„ cinam ortam, subinde aliorum salute, aliorum
„ interitu, perniciosa discernentem a salutaribus.
„ Repertis deinde medicinae remediis, homines de
„ rationibus eorum differere coepisse: nec post ra-
„ tionem, medicinam esse inventam, sed post in-
„ ventam medicinam, rationem esse quaesitam ——
„ *Methodici* seculi nostri contendunt, nullius ca-
„ usae notitiam quidquam ad curationes pertinere:
„ satisque esse, quaedam communia morborum in-
„ tueri: et quidem horum tria genera esse, unum
„ adstrictum, alterum fluens, tertium mixtum. Nam
„ modo parum excernere aegros, modo nimium:
„ modo alia parte parum, alia nimium. Haec au-
„ tem genera morborum, modo acuta esse, modo

Digitized by Google

„ longa; et modo increſcere, modo conſiſtere, modo minui conſeveriſſe. Cognito igitur eo, quod „ ex his eſt, ſi corpus adſtrictum eſt, digerendum „ eſſe: ſi profluvio laborat, continendum: ſi mixtum „ vitium habet; occurrendum ſubinde vehementiori „ malo. Et aliter acutis morbis medendum: aliter „ vetuſtis: aliter increſcentibus, aliter ſubſiſtentibus, aliter iam ad ſanitatem inclinantibus. Horum obſervationem medicinam eſſe; quam ita ſi„ niunt, ut quaſi viam quandam, quam μέθοδον „ Graeci nominant, eorumque, quae in morbis „ communia ſunt, contemplatricem eſſe contendant. „ Ac neque rationalibus, ſe, neque experimenta tantum ſpectantibus, annumerari volunt: cum, ab illis, „ eo nomine diſſentiant, quod in coniectura rerum „ latentium nolunt eſſe medicinam: ab his, eo, „ quod parum artis eſſe in obſervatione experimentorum credunt".

8. *FLAVIUS VEGETIUS RENATUS.* Lásd a' Hadimesterség tanítók között. Ide tartozó munkája, mellyet a' *Rei Ruſticae* Írók közzé helytelenűl teſznek: *Artis Veterinariae, ſive, Mulomedicinae* Libri IV. Ebbenn taníţ a' Baromorvoslás mesterségéről. *Veterina*, mintha mondanád *Vehęterina*, a *Vehendo*: annyi, mint *Vectorina*; és így (alatta értődvénn: *animalia*) teſzen *tereh hordozó*, vagy, *tereh alá ſzokott barmokat, állatokat*; *Veterinaria ars* pedig, azoknak orvoslásának mesterségét. Mivel pedig Olaſz Országbann a' tereh hordozó állatok: többire öſzvérek: innen ez a' tudomány *Mulomedicinának* is neveztetett. Lásd ezt a' munkát *Scriptor. Rei Ruſt. edit. Bipont. Tom. III.*

Az itt előſzámlált Írók utánn az úgy mondatott *COELIUS APICIUS*t, úgy látſzik

ſzik legalkalmatosabbann tehetni. Írt ez, *De opſoniis, et condimentis, ſivè, de re coquinaria*, tíz Könyvet, de, sem azt, mikor élt? sem azt, hol lakott? nem tudhatni. Munkája nem arra megyen ki, mint kelljen, minél jobb ízű, és minél jobbann kiválaſztott ételek nemeit kéſzíteni? és így, nints az: *de deliciis ciborum*, mint azok gondolták, kik abbann a' vélekedésbenn vóltak, hogy annak ſzerzője az a' dobzódó *Apicius*, kit *Plinius* Hist. Nat. Libr. X. cap. 48, *nepotum omnium altiſſimus gurgesnek* nevez: hanem tanít a' közönséges, de egésséges ételek kéſzítéséről, azokhoz való fűſzerſzámokról, de a' mellyek éppenn nem Indiaiak, hanem többire közönségesek: és így, bizonyos tekíntetbenn, *Diaeteticus* Iró. Az *Apicius* név, rá, roſzſzúl ruházódik. A' munka titulusa vólt: *Coelii Apicius: Apicius*nak neveződvénn maga a' munka, a' már említett *Apicius*ról, mellyet oſztán tudatlanságból, *Coelius Apicius*sá változtattak; mint, hihető, hogy a' *Dionysius Catò* név is, *Dionysii Catò*ból, az az, Dionysius nevű embernek *de moribus* írt, de a' ſzoros fenyíték tartó *Cátó*tól, *Cátó*nak nevezett munkájából formálódott. Nevezetes kiadási: *Cum annotationibus Martini Loster* etc. Amſtel. 1709. 8. — Ed. *Bernhold Marcobreit.* 1787. 8.

Az I-ső Könyvnek titulusa: Ἐπιμελὴς, az az, *aeuratus*, *diligens*: quod diligenter, et acurate deſcripta comprehendit varia conditorum, et condimentorum ad opſonia condienda genera.

Digitized by Google

A' II-diknak: σαρκόπτης, az az, *Carnifœcus*: quid in eo, de carnium incisarum eduliis, et condimentis earum praeparandis, agitur.

A' III-diknak: χορτικός, az az, *olitor hortulanus*, quod de oleribus, quae in cibum assumuntur, et eorum pulmentariis, et condimentis agit, et ipsa conficere docet.

A' IV-diknek: Πανδέκτης, az az, *omniceps*, *omnitenens*, *copiosus*: quasi omnium, aut saltem plurimorum, et varii generis condimentorum, et pulmentariorum, opsoniorumque receptaculum.

Az V-diknek: ὀσπριος, az az, *leguminarius*, *pultarius*: quod variorum leguminum pulmentaria, et eorum condituras comprehendit, et conficere docet.

A' VI-diknak: ἀεροπετὴς, az az, *aërivolus*, *volatilis*, quod in eo de volucrum in coelo, et aëre volantium opsoniis et condituris agitur.

A' VII-diknek: Πολυτελὴς, az az, *sumtuosus*, *impendiosus*: ab impensarum, et opsoniorum, quae in eo traduntur, copia et multitudine.

A' VIII-diknak: Τετράπους, az az, *quadrupes*: quod in eo quadrupedum animalium, quae ciborum usum praebent, opsonia, lautioresquae conditurae traduntur.

A'

Digitized by Google

A' IX diknek: θαλασσα, az az *Mare*: quod in eo doctrina de piſcibus marinis, et ſalſis condimentis, praeparandis continetur.

A' X-diknek: ἁλιευς, az az, *piſcator*: quod diverſorum, tum marinorum, tum fluviatilium, et omnis generis piſcium condituras continet. —

XIV.

A' RÓMAI VAGY DEÁK PHYSICUSOKRÓL, ÉS, TERMÉSZETI HISTÓRIA ÍRÓKRÓL.

§. 152.

A' PHYSICÁT különös tudománynak nem nézték, magánosann soha sem is tanúlták, és tanították a' Rómaiak; hanem azt, valamint a' Görögök is, a' *Philoſophia* név alatt foglalták bé, úgyhogy, a' kik *Philoſophusok*nak hívattattak, azok egyſzersmind *Physicusok*nak is (*ſpeculatores, venatoresque naturae*, a' mint ſzól *Cic. de nat. Deor. L. I. cap. 30.*) tartattak. Nem tagadhatni mindazáltal, hogy még az ő

Digitized by Google

Philosophusaiknak ís, a' terméſzettudományában, és históriájában, kivált ha azt a' mai időkhöz mérjük, ígen tsekély, hijános, sőt nagy réſzént hibás esmérete vólt; holott a' Rómaiak, legalább a' Terméſzethistóriáját tulajdon tapaſztalásaikkal is nagyot öregbíthették vólna, réſzſzerínt az által, hogy eſztendőnként távollévő tartományokba sok tanúlt embereket kűldöttek ki, azoknak igazgatására: réſzſzerínt pedig azoknak a' sok ritka állatoknak látása, és ſzemlélése által, mellyek az Amphitheatrumba, az akkor esmeretes fél világból béhordatták, és közönségesenn mutogatódtak a' nép előtt. De mind ezen jó módok által is, a' terméſzeti dólgoknak gondos ſzemekkel való vi'sgálására, fel nem serkentek, úgyhogy azon Római Prosaicus Írók ſzáma, kik Physicára, és Terméſzet históriájára tartozó munkákat folyó beſzédbenn hagytak, tsak kettőre megyen.

1. *L. ANNAEUS SENECA.* Lásd a' Philosophusok között. Ide tartozó munkája: *Naturalium Quaeſtionum Libri VII.* Az első könyv tanít *De Meteoris*; A' második *De fulguribus, fulminibus, et tonitruis.* A' harmadik, *De aquis*; A' negyedik, *De nive, grandine, et pluvia*; Az ötödik, *De ventis, et aëris motu*; A' hatodik, *De terrae motibus*; A' hetedik pedig, *De Cometis.* Kiadódott egygyütt a' több munkáival Senecának.

2. *C. PLINIUS SECUNDUS*, vagy, *PLINIUS MAIOR.* Lásd életét a' Geogra-

Digitized by Google

graphusok között. Senki a' Rómaiak közzül, a' Természettudománnyának magát annyira, mint ez, utánna nem vetette. Megtetszik az, abból a' XXXVII. Könyvekből álló nagy munkából, mellyet *Historia Naturalis* (*Mundi Históriá*nak roszszúl nevezik) titulus alatt, mintegy kétezer Görög és Deák könyvekből dólgozott; és a' melyről az Ifjabb Plinius *L. III. Ep.* 5. illyen ítéletet tészen: *Opus diffusum, eruditum, nec minus varium, quam ipsa natura.* Ennek summája oda alább, a' Polyhistorok, vagy, Encyclopaedia írók között fog előadódni. Minémű igyekezettel kívánt, ez a' fáradhatatlan Túdós, a' természeti-jelenségek (phaenomenonok) okainak végirejárni: szerentsétlen halála eléggé mutatja, mellyet Ifjabb Plinius Libr. VI. Ep. 16. a' Tacitus kívánságára, így ír le:

„ Erat Miseni, classemque imperio praesens „ regebat. Nonum Kalend. Septembres, hora fere „ septima, mater mea indicat ei, apparere nubem „ inusitata et magnitudine et specie. Usus ille „ sole, mox frigida (az az *elébb kinn a' melegenn, vagy, verőfényenn lévénn: azutánn pedig hideg vízbenn megferedvénn*) gustaverat ia„ cens (*fekve falatozott egy keveset*), studebat„ que: posceit soleas, adscendit locum, ex quo ma„ xime miraculum illud conspici poterat. Nubes „ (incertum procul intuentibus, ex quo monte: „ Vesuvium fuisse postea cognitum est) oriebatur, „ cuius similitudinem et formam, non alia magis „ arbor, quam pinus expresserit. Nam longissime „ velut trunco elata in altum, quibusdam ramis „ diffundebatur. Credo, quia recenti spiritu eve„ cta, deinde senescente eo, destituta, aut etiam „ pondere suo victa, in latitudinem vanescebat: „ candida interdum, interdum sordida, et maculo„ sa,

Digitized by Google

„ ſa, prout terram cinereque ſuffulerat. Magnum
„ propiusque noſcendum, ut eruditiſſimo viro viſum. Iubet Liburnicam (könnyü hajót) aptari:
„ mihi, ſi venire vellem, facit copiam. Reſpondi:
„ ſtudere me malle: et forte ipſe, quod ſcriberem
„ dederat. Egrediebatur domo, accipit codicillos.
„ *Retinae* claſſiarii, imminenti periculo exterriti
„ (nam *villa ea* ſubiacebat, nec ulla, niſi navibus
„ fuga), ut ſe tanto diſcrimini eriperet, orabant.
„ Vertit ille conſilium, et quod ſtudioſo animo in-
„ choaverat, obit maximo. Deducit quadriremes,
„ adſcendit ipſe non Retinae modo, ſed multis
„ (erat enim frequens amoenitas orae) laturus
„ auxilium. Properat illuc unde alii fugiunt, re-
„ ctumque curſum, recta gubernacula in periculum
„ tenet, adeo ſolutus metu, ut omnes illius mali
„ motus, omnes figuras, ut deprehenderat oculis,
„ dictaret, enotaretque. Iam navibus cinis incide-
„ rat, quo propius accederet, calidior, et denſi-
„ or; iam pumices etiam, nigrique et ambuſti et
„ fracti igne lapides: iam vadum ſubitum, ruina-
„ que montis, litora obſtantia. Cunctatus paulum,
„ an retro flecteret? mox gubernatori, ut ita face-
„ ret monenti, *fortes* inquit *fortuna iuvat*: *Pom-*
„ *ponianum pete*. Stabiis erat, diremtus ſinu me-
„ dio. Nam ſenſim circumactis curvatisque litori-
„ bus mare infunditur. Ille, quamquam nondum
„ periculo appropinquante, conſpicuo tamen, et
„ quum creſceret, proximo, ſarcinas contulerat in
„ naves (t. i. Pomponianus), certus fugae, ſi
„ contrarius ventus reſediſſet: quo tunc avunculus
„ meus, ſecundiſſimo invectus, complectitur trepi-
„ dantem, conſolatur, hortatur: utque timorem
„ eius, ſua ſecuritate leniret, deferri ſe in balneam
„ iubet; lotus accubat, coenat, atque hilaris, aut
„ quod eſt aeque magnum, ſimilis hilari. Interim
„ e Veſuvio monte, pluribus locis latiſſimae flam-
„ mae, altaque incendia relucebant, quorum ſul-
„ gor, et claritas, tenebris noctis excitabatur. Ille
„ agreſtium trepidatione igni relictas, deſertasque
„ villas, per ſolitudinem ardere, in remedium

„ for-

Digitized by Google

„ formidinis dictabat. Tum se quieti dedit, et „ quievit verissimo quidem somno. Nam meatus „ animae, qui illi propter amplitudinem corporis „ gravior, et sonantior erat, ab iis, qui limini ob„ versabantur, audiebatur. Sed area, ex qua *diaeta* (ezenn a' névenn a' *lakó szoba* értődik, a' ha„ ló szobától különböztetődvénn meg) adibatur, „ ita iam cinere mixtisque pumicibus oppleta sur„ rexerat, ut si longior in cubiculo mora esset, „ exitus negaretur. Excitatus procedit, seque Pom„ poniano, ceterisque, qui pervigilarant reddit. „ In commune consultant, an intra tecta subsi„ stant, an in aperto vagentur: nam crebris, va„ risque tremoribus, tecta nutabant, et quasi emota „ sedibus suis, nunc huc, nunc illuc abire aut re„ ferri videbantur. Sub dio rursus, quanquam le„ vium exesorumque pumicum casus metuebatur, „ quod tamen periculorum collatio elegit. Et apud „ illum quidem ratio, rationem, apud alios, „ timorem timor vicit. Cervicalia capitibus im„ posita, linteis constringunt. Id munimentum adver„ sus decidentia fuit. Iam dies alibi, illic nox, omni„ bus noctibus nigrior densiorque: quam tamen fa„ ces multae, variaque lumina solvebant. Placuit „ egredi in litus, et e proximo adspicere, ecquid „ iam mare admitteret, quod adhuc vastum et ad„ versum permanebat. Ibi super abiectum linteum „ recubans, semel atque iterum frigidam popposcit, „ hausitque. Deinde flammae, flammarumque prae„ nuntius: odor sulphuris, alios in fugam vertunt, „ excitant illum. Innixus servis duobus adsurre„ xit, et statim concidit: ut ego coniecto, crassiore „ caligine spiritu obstructo, clausoque stomacho, „ qui illi natura invalidus, et angustus, et fre„ quenter interaestuans erat. Ubi dies redditus „ (is ab eo, quem novissime viderat tertius): cor„ pus inventum est integrum, illaesum, opertum„ que, ut fuerat indutus: habitus corporis quie„ scenti, quam defuncto similior “.

XV.

Digitized by Google

XV.

A' ROMAI VAGY DEÁK TÖRVÉNYTUDÓKRÓL.

§. 153.

A' RÓMAIAK, a' Törvényhozásra eleitől fogva különös gondot, és szorgalmatosságot fordítottak. Első közönséges, avagy, mindeneket egyaránt kötelező Törvényeik a' XII. táblák vóltak, melyek Róma építtétése utánn 303-dik esztendőbenn menvénn tökélletességre, mindenkor fundamentom kövei maradtak a' Respublicának. Innen *Livius Libr. III. cap.* 34. még a' maga idejébenn is, így mert azokról szólni: *nunc quoque in hoc immenso aliarum super alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici, privatique est iuris.* Vesd egybe: *Köz. Hist. I. Rész*, 321, *és következő öld.* Ezek a' Törvények, nagyonn rövidek lévénn: szükség vólt azokat magyarázni. Mellyet eleinte, csak a' Patriciusok, és a' *Pontifex*ek Collegiuma tselekedett. Amazok annyibann vették azt magoknak, a' mennyibenn, a' közrendű Polgároknak (plebeji) Pátronusi vóltak, és azoknak pereit magok folytatták a' Törvényszékenn: Ezek pedig, a' mennyibenn nálok állvánn a' Törvény (*civile ius repositum in penetralibus Pontificum, Liv.*

Digitized by Google

Liv. IX. cap. 46. fin.) annak mintegy őrzői vóltak; és egyszersmind a' Kalendáriumra való gond is, rájok lévénn bízva, senki nálok nélkül nem tudhatta; mellyek a' Törvénynapjai (dies fasti) mellyek nem? Ezen hatalmoknak, és jussoknak megtartására a' Pontifexek, és Patriciusok, mindjárt a' XII. Táblák tsinálása utánn, bizonyos formulákat készítettek, a' végre, hogy minden Törvénykezések azok szerint folynának, minden szerződések (contractus) azoknak szavai által lennének, mellyeknek, *Actiones legis* nevet adtak. Szorgalmatosann rávígyáztak pedig, hogy ezen formuláknak, mint szinténn a' Törvény rendes napjainak is, tudása, valahogyvalamint a' nép közzé ki ne menjen: melyre nézve azokat titokbann tartották. De *Cn. Flavius* nevű, közrendből való, *libertinus* atyától született ember, *Appius Claudius*nak, (a Decemvir Appius maradékának) Íródeákja, szerttévénn valamimódonn azokra: Róma építtetése 449-dik esztendejébenn, kinyilatkoztatta, és közönségessé tette (Civile ius, actiones legis evulgavit, fastosque circa forum in albo proposuit, ut quando lege agi posset, sciretur. *(Liv. IX. 46.)*: Mely formuláknak, az egybeszedőtől, és kiadótól, *Ius Flavianum* lett a' neve. Azutánn 51. esztendővel, *Tiberius Coruncanius*; ki a' nép közzűl legelsőbenn vólt Pontifex, közönségesenn is kezdte tanítani a' Törvényt. És ez időtől fogva szaporodtak el, az úgymondatott Törvénytúdók (*Iureconsulti*) Rómábann. Igyekezvénn azombann elveszett jussokat viszszaszerezni a' Patriciusok: ismét új formulákat készítettek. De

Digitized by Google

soká, ezeknek birtokábann sem maradhattak. Mert már 532-benn Róma építtetése utánn, *Aelius Catus* nevű Törvénytúdó, azokat könyvbe foglalta, és kiadta: mely könyv a' szerzőjéről *Aelius Jussának* (*Ius Aelianum*) hívattatott. Így minden titka közöltetvénn a' Patriciusoknak, a' Plebeiusokkal; a' Törvénytúdás sokkal nemesebb dolog kezdett lenni, mivel az többé, nem tsupa formuláknak könyvnélkűl való megtanúlásábann állot, melyre a' kik rá mentek Ciceró szerint, De Orat. L. I. c. 55. tsak *praecones actionum*, *cantores formularum*, és *aucupes Syllabarum* nevet érdemlettek: hanem igaz Törvénytúdóknak, *Iureconsultusok*nak, azok tartattak, kik a' közönséges Törvényeket, a' Praetorok edictumit, a' Köztársaság rendtartásit, mind tudták, mind értették; a' kétséges dólgokbann hozzájok folyamodóknak, akár a' megírt Törvényből, akár, ha abbann nem vóltak meghatározva, a' terméfzeti igazfág, és egyenesség szerint, jó tanátsot adhattak, és a' perek folytatásábann, jártasok vóltak (usus Fori). Leghíresebb Római Iureconsultusok, az Augustus idejéig, ezek vóltak:

APPIUS CLAUDIUS COECUS, vagy, a' mint megvakúlása előtt hívattatott, *CRASSUS*. Róma építtetése utánn 457-benn, másod ízbenn vólt Consul. Írt, *de usurpationibus*.

P. SEMPRONIUS, kinek, a' Törvénybenn való bőltsességéért, *Sophus* név adatott. Consul vólt 450-benn.

P. LI-

Digitized by Google

P. LICINIUS CRASSUS DIVES, Consul vólt 549-benn.

P. CINCIUS ALIMENTUS. Siciliában Praetor vólt 542-benn. Írt, *de officio Iurisconsulti*.

P. CORNELIUS SCIPIO NASICA, a' ki 563-bann vólt Consul, és a' Fija *Publius*, a' ki bőltsességéért *Corculum*nak neveztetett.

PUBLIUS, és *SEXT. AELIUS PAETUS CATUS* nevű két testvérek, kik közzűl *Publius* 553-bann, *Sextus* pedig 556-bann vólt Consul. Az utólsó híres ember vólt, és erről szól, Enniusnak ama nevezetes verse; *Egregia cordatus homo; Catus Aeliu' Sextus.* Írt munkákat illyen titulusok alatt: *Tripartita Iuris Civilis*, és *Commentarii de Iure Civili*.

Ugyan azon idő tájbann éltek: *L. ACILIUS SAPIENS*, a' ki a' XII. Táblákra legelsőbenn írt Commentariust; *SER. FABIUS PICTOR*, a' ki *Libri Iuris Pontificii* nevű munkájáról esmeretes, és *Q. FABIUS LABEO*.

Mind ezeket felyűlmúlta *M. PORCIUS CATO*, a' ki 559-benn Consul, azután pedig három eíztendővel Censor vólt, mely hívataláról *Censorius*nak neveztetik. Ez, sok egyéb munkáinn kivűl, írt ollyanokat is, mellyek a' Törvény világosítására szólgáltak e' következő nevek alatt:

Commentarii Iuris Civilis, és, *Responsa Iuris*. Az utólsóbann, nem kőltött, ha-

Digitized by Google

nem valósággal előfordúlt eseteket vett fel, a' honnan az igyesbajos személyeknek neveit is, mind feltette. Meghólt, nagy vénségbenn, 605-benn. Lásd *Cic. de Orat. L. II. cap.* 33. *Cátó* utánn, mint híres Törvénytúdók, ezek említtetnek: *C. LIVIUS MAMILIANUS DRUSUS*, a' ki 607-benn Consul vólt, és vénségébenn megvakúlvánn, azutánn sem szűnt meg tanátsot adni, a' hozzá folyamodóknak: *C. MARTIUS FIGULUS* a' ki 598-bann hasonlóképpenn Consulságot viselt: legesmeretesebbek pedig ezek hármann: *P. MUCIUS SCAEVOLA*, a' ki 621-benn Consul, azutánn pedig Pontifex Maximus vólt, és írt tíz könyvet, *De Iure Civili*: *M. IUNIUS BRUTUS*, Praetorságot viselt ember, kinek *De Iure Civili* hét könyvei említtetnek, mellyekbenn a' mint Ciceró mondja (*De Orat. L. II. cap.* 55.) a' hozzá folyamodó embereknek neveit, a' nékiek adott feleletel, vagy tanáttsal egygyütt, szintúgy feltette, mint Cátó: *M.* (az az *Manius*) *MANILIUS*, a' ki 605-benn vólt Consul, és, *de Iure Civili* három könyvet írt. A' *Római Jus*nak, mint tudománynak, megfúndálása, e' három Törvénytúdóknak tulajdonítódik. Utánnok következtek:

Q. MUCIUS SCAEVOLA, ki hogy a' Pontifex Quintus Mucius Scaevolától megkülömböztetődjék, *Augur*nak neveztetik; 637-benn Consul, és így igen öreg korábann, Cicerónak tánítója vólt. *P. RUTILIUS RUFUS*, P. Mucius Scaevolának (a' Pontifex Maximusnak) hallgatója, és Stó-

Digitized by Google

Stóicus Philosóphus; Lásd *Cic. De Orat. L. I. cap. 53.* Consulságot viselt 649-benn; és írt, *De Iure Civili*: *COELIUS ANTIPATER*, az Orátor L. Crassusnak tanítója, ki ámbár főképpenn Históricus vólt, (*Lásd Cic. De Orat. L. II. cap. 12.*) a' Törvénybenn is nagy tudománnyal bírt; nem külömbenn, *A. VIRGINIUS SEXTUS POMPEIUS* (ki a' Stoica Philosophiát követte,) ugyan azon időbenn éltek. De mindnyájokat meghaladta hírrel, névvel, betsülettel, az Orátor *L. CRASSUS*, a' ki Scaevolával egygyütt, Coelius Antipáternek tanítvánnya, 659-benn pedig Consul volt, és valamint az ékesennszóllásbann: úgy a' Törvénytudásbann, a' leghíresebb Római Jurisconsultusoknál is, alábbvalónak nem tartatott. Lásd dítséretét Cicerónál *Brut. c. 38. seqq.* Ezzel egy időbenn élt *Q. MUCIUS SCAEVOLA*, Pontifex Maximus, P. Scaevolának, a' Pontifexnek fija, ki 659-benn, L. Crassusnak Consul társa, és a' Törvénybenn sok nagy embereknek, nevezetesenn, a' Scaevola Augur halála utánn, Cicerónak is Tanítója vólt: kiről *Ciceró De Orat. L. I. c.* 29. ezt az ítéletet teszi: *Iurisperitorum eloquentissimus, et eloquentium Iurisperitissimus.* A' Máriusi támadáskor megöletett 671-benn.

Írt munkát *Liber Ὅρων* (i. e. definitionum Iuris) titulus alatt; ezenkívül a' Polgári Jusról 18. könyvet (Libros Iuris Civilis, duo de viginti). Ennek a' Muciusnak tanítványi közzül híres Törvénytúdók vóltak: *C. Aquillius Gallus*, *Balbus Lu-*

Digitized by Google

Lucilius, *Sext. Papirius*, *C. Juventius*, leghíresebb pedig *M. TULLIUS CICERO*, a' ki minthogy *De Iure Civili in artem redigendo*, ezekívül *De legibus*, könyveket írt: a' Jurisconsultusok száma közzé is béillik. De minden előtte, és vele egy időbenn élt Jurisconsultusokat meghaladt, és a' Törvénytudásnak, mintegy új oskoláját állított fel: *SERVIUS SULPICIUS RUFUS*, Cicerónak lelki barátja, a' ki, felőle, Brut. c. 41. így ítél: *Iuris Civilis magnum usum —— apud multos fuisse: artem, in hoc uno.* Tanítói *Lucilius Balbus*, és *Aquillius Gallus* vóltak; Consulságot 704-benn viselt; meghólt 711-benn; munkákat illyen titulusok alatt írt: *Notae ad Q. Mucium*, sive, *Reprehensa Mucii Scaevolae capita*; *Liber de Dote*; *Liber de Detestandis sacris*; az az, arról, miképpenn kellett légyen, azoktól a' szent kötelességektől, p. ó. bizonyos Isteneknek való áldozástól, 's a' t. mellyek valakire valamely örökséggel egygyütt szállottak (*heredes bonorum, etiam erant Sacrorum*) törvényes útonn megszabadúlni: mely Gellius szerint, *Libro XV. c. 27. in Comitiis Calatis* ment végbe. A' *Servius Sulpicius* keze alól, sok derék Törvénytúdók kerültek ki, nevezetesenn: *ALFENUS VARUS*, ki Augustus alatt *Consul Suffectus* vólt; és Digesta nevű munkát írt, XL. könyvekbenn: és *A. OFILIUS*, a' ki már Ciceró idejében híres ember vólt, de semmi közönséges hívatalt, nem viselvénn, magánosságbann hólt meg, következő munkákat hagyvánn: *De legibus vicesimae; De Iurisdictione, L. Actionum; Libri Iurispartiti*, és *Edictum Praetoris.*

Digitized by Google

ris. Ezekkel igen egy időbenn éltek: *C. TREBATIUS FESTA*, Caesárnak, és Ciceronak nagy barátja, a' ki írt: *De Religionibus*, és, *De Iure Civili*: *A. CASCELLIUS*, nyersnyakas ember, kivel a' Triumvirek, nem bóldogúlhattak: *Q. AELIUS TUBERO*, a' ki ellen óltalmazta Ciceró Ligariust, és a' ki ekkor, meggyőzettetvénn, az ékesennszóllásról lętett, és magát a' Törvényre adta, melyre ofztán *De officio Iudicis* nevű munkát írt.

A' Törvénytúdók fzáma között vóltak, kevéssel Ciceró előtt, e' következők is: *M. Brutus*, annak Attya, a' ki Caesárt megölte: *Q. Lucretius Vespillo*: *C. Longinus*: *C. Aculeo*, Cicerónak attyafia: *Hostilius*, az úgy nevezett *Hostiliána actiók* fzerzője: és *Valcatius*; Ciceró idejébenn pedig: *C. Visellius Varró*, a' *C. Aculeo* fija: *P. Orbius*; *C. Camillus*; *M. Tugio*; *Vacerra*; *L. Valerius*; *M. Marcellus*; *P. Quintilius Varus*; *L. Lucullus*; *L. Octavius Balbus*; *Precianus*; és *Aterius*; kikről Ciceró egygyütt másutt emlékezik a' munkáibann.

A' *Polgári Justól* (*Ius Civile*) megkülömbőztetődött, a' *Jus Pontificium*, és *Sacrum*. Mindazáltal, a' kettőnek oly fzoros egybeköttetése vólt egymással: hogy azt, e' nélkül, vagy, megfordítva, tökélletesenn érteni nem lehetett. Felállítása *Numá*nak tulajdonítódott: noha igazánn, ollyan törvényekből, és végzésekből gyűlt, és építődött fel, mellyeket magok a' Pontifexek tettek: mely annál könnyebbenn

megeshetett, mivel az efféle dólgokbann magok a' Pontifexek vóltak Bírák. E' végre minden végzéseiket, és sententziáikat bizonyos Protocollumba, melynek neve *Commentarii Pontificum* vólt, feljegyezték: és azokat, mint megannyi törvényeket, változás nélkűl megtartották. Így a' *Pontificium Jus* nagyra nőtt. Főbb réfzei annak, Ciceró fzerint (de Legibus L. II. cáp. 19.) vóltak: *De Sacris privatis*, *de votis*, *de feriis*, *de fepulcris*, mellyek közzűl az első legfzélesebbenn kiterjedt.

A' *Jus Augurium*, vagy, *Jus Auguräle*, hasonlóképpenn kűlönös tudomány vólt a' Rómaiaknál, mellyet nem tsak az *Augur*oknak, hanem a' Tanátsbeli fzemélyeknek, vagy, *Senátor*oknak is kellett tudni. Ez is jobbára magoknak az Auguroknak egykor máskor hozott rendeléseiből formálódott. Könyvet róla, *Appius Claudius* írt Ciceróhoz: és maga Ciceró, *de Auguriis* titulus alatt: de a' mely elvefzett, és emlékezete is, tsak *Serviusnál*, és *Charisiusnál* maradt meg.

§. 154.

Megváltozvánn Augustus alatt a' Római Közönséges Társaság: a' Törvénytudománnya is (*Iurisprudentia*) megváltozott. Valamint az ékesennfzóllásnak betsi mind alább alább ment, úgy ellenbenn, a' Törvénytudás tekíntete fzemlátomást nevekedett; mellyet maga a' Monarchia terméfzete hozott magával. Lásd *Heyne Opuse. Acad. Vol. IV. pag. 211.* Ezen vál-

Digitized by Google

változás főképpenn abbann állott, hogy Augustus a' Bíráknak kötelességévé tette, hogy bizonyos Törvénytúdóknak (a' kiknek tudnillik ő maga adott just és hatalmat arra, hogy a' Törvényszéktől megkérdeztetvénn a' kétséges dólgokbann, azokról értelmeket adják, *Ius respondendi publice*) végezésit, tanátsadásit, javallásit, (responsa) szorossann megtartanák, és azoktól eltávozni' ne mérészelnének. Legnevezetesebb Törvénytúdók, ezen Császár alatt, *Q. ANTISTIUS LABEO*, és *C. ATEJUS CAPITO* vóltak: kik egymással nem egyegyezhetvénn, két külömböző felekezeteknek (sektáknak) lettek szerzőivé a' Törvénytúdók között. A' Capito követői, egygyik tanítvánnyától *Masurius Sabinus*tól, ki Tiberius alatt élt, *Sabinianusok*nak; azok pedig, a' kik *Labeo*val tartottak, *Sempronius Proculus*tól, annak legnevezetesebb követőjétől, *Proculianusok*nak hívattattak: mint színténn a' Sabinianusok is, a' Sabinus tanítvánnyától, *C. Cassius Longinus*tól, *Cassianusi*; a' Proculianusok pedig, a' Vespasiánus alatt élt, és Consulságot viselt *Pegasus*tól, *Pegasianusi* névvel neveztettek. A' két Secta között való külömbség abbann állott, hogy amazok, (Sabinianusok, és Cassianusok) a' törvényt szorossann, és betű szerint vették (*Scriptum, summumque adeo Ius defendebant*): ezek pedig (a' *Proculianusok*, és *Pegasianusok*) úgy magyarázták azt, a' mint az igazsággal, és egyenességgel legjobbann megegygyeztethették (*aequitatem sequebantur*). Ezen szakadás mind addig megvólt a' Törvénytúdók között: míg Ha-

Digitized by Google

dianus Császár, Kr. Urunk születése után 131-benn *Salvius Julianus* által, a' Praetorok Edictumiból, mellyek, minden Praetor alatt változhatván, a' törvényt bizonytalanná tették, egy bizonyos, és állandó Edictumot (*Edictum perpetuum*) nem készíttetett: mely által a' Törvény úgy megh-határozódott, hogy többé annak magyarázása felett versengeni, és vetélkedni nem lehetett; annyival inkább, mivel Julianus, a' Sabinianusok Sectájából való Törvénytudó lévénn, ezeknek értelmét állította meg az Edictumbann. Ez időtől fogva, a' legszabadabbann gondolkodó Törvénytudók is, csak közölték a' dólgot a' két Secta között: a' honnan ofztán *Miscelliok* (*Miscelliones* a miscendo), és *Herciscundosok*nak (*Herciscundi* ab herciscendo i. e. eligendo optima et maxime probabilia ex utriusque Sectae decretis) neveztettek. Ezek az esmeretesebb Törvénytúdók, kik, a' *Perpetuum Edictumra*, mely már mintegy kútfeje gyanánt tartatott a' törvényeknek, világosításokat (Commentarii) írtak, vagy pedig a' szerint, a' Törvénytudományoknak Systemáját dólgozták ki, így következnek:

CAJUS. Élt 160. tájánn. Legnevezetesebb munkája: *Institutionum Libri IV.* melynek *Alarich*, a' Visigothusok Királya, Epitomeját készíttetett (*Breviarium Alaricianum*): Justinianus pedig azt nagy résznt meghagyta a' maga *Institutioi*bann. Egyéb munkáiból, Tribonianus tartott meg némely fragmentumokat, a' Pandektákbann.

SEX-

SEXTUS POMPONIUS. Élt ugyan azon idő tájánn. Írt két Enchiridiont; egygyiket két könyvbenn: másikát egybenn. Az utólsó előbe, előljáró beszéd helyett, a' Jusnak rövid históriáját tette, mely ma is megvan *De origine Iuris* titulus alatt. *Digest. Libr. I. Tit. 2.*

AEMILIUS PAPINIANUS: szülétett 140-benn, meghólt 212-benn. Tulajdon érdemei által fő tisztségeket ért. Severus Császár oly különös tekintetbenn tartotta, hogy halálakor a' fiát Caracallát, és Getát, mint Tútorra reá hagyta. De ez csak veszedelmére szólgált. Mert a' nagyobbik testvér a' kissebbiket megölvénn; midőnn ezen gyilkosságot, a' Római Tanáts és Nép előtt menteni nem akarta; a' gyilkosnak (Caracallának) parantsolatjából ő is megölettetett. Tekintete halálá utánn is annyira fennmaradt, hogy III-dik Valentinianus alatt (uralkodott 424. — 454.), valahányszor a' Jureconsultusok, ellenkező értelembenn lévénn egymással, mind két részről ugyan annyi számú voksokat adtak: a' Császár parantsolatjából azon rész értelmének kellett megállani, a' mely Papinianussal inkább megegyezett. Munkái közzül a' nevezetesebbek ezek: *Libri 37. Quaestionum; Libri 19. Responsorum; Libri 2. Definitionum*; mellyeknek némely darabjai ma is megvagynak a' Pandectákbann.

DOMITIUS ULPIANUS, Tyrusból. Élt a' III-dik század elein, Alexander Severus idejébenn, kitől a' Testőrző sereg Kapitánnyává tétetvénn, a' Praetorianus

Digitized by Google

katonáktól, kikkel igen keményenn bánt, magának a' Csáfzárnak ölébenn megölettetett; 228-bann. Számos munkái közzűl a' nevezetesebbek ezek vóltak: *Libri 83. ad Edictum* (értődik a' *Perpetuum Edictum*); *Libri 2. Inſtitutionum*, és *Liber Regularum*. Az utólsóból 19. titulus, az Alaricianum Breviariumbann megmaradt. A' többekből némely fragmentumok tartattak meg a' Pandectákbann.

JULIUS PAULLUS. Élt ugyan azon egy időbenn Ulpianussal, és Papinianussal, kikkel egygyűtt Severus, és Caracalla Csáfzárok alatt, Tanátsos vólt. Heliogabalustól fzámkivetésbenn küldetvénn: Alexander Severustól viſzfzahívattatott, és Praefectus Praetoriová tétetett. Azontúl mint vólt dólga, és mikor történt halála? nem tudatik. Rendkivűl sok munkákat írt: de a' mellyek elveſztek. Azok az öt könyvei mindazáltal, mellyekbenn a' Törvénytúdóknak értelmét rostálja (*Libri V. ſententiarum receptarum*), Epitomébann megmaradtak.

HERENNIUS MODESTINUS, 245. tájánn. Vólt Ulpianusnak tanítvánnya. Főképpenn Heurematica nevű munkájáról esmeretes, és árról, hogy a' régi híres Törvénytúdók rajta végződtek (*in Modeſtino obmutuerunt J. Ctorum oracula. Jac. Gothofr. Manual. Jur. p. 14.*). Mert ámbár már a' III-dik fzázadbann, mind *Rómá*bann, mind *Berytus*bann közönséges Oskolák vóltak, mellyekbenn a' Törvénytudománnya (Iurisprudentia) tanáttatott: még is, Mode-

ſti-

Digitized by Google

ſtinustól fogva, ſzinte Nagy Constantinus idejéig, tsak egy Törvénytúdó sem vált valamire való, a' Római birodalombann. Akkor; és azutánn a' kik támadtak, azok is igen tsak addig terjeſzkedtek, hogy a' Csáſzárok rendeléseit ſzedték egybe. Illyenek vóltak 336. tájánn:

GREGORIUS, vagy, *GREGORIANUS*, kinek gyűjteménnye *Codex Gregorianus* nevet viselt: és

HERMOGENES, vagy, *Hermogenianus*, az úgy nevezett *Codex Hermogenianus* ſzerzője. Ezeket követte az V-dik ſzázad eleinn 334-dik és azt követő eſztendőkbenn:

ANTIOCHUS, a' ki nyóltzad magával, úgymint: *Maximinus*, *Martyrius*, *Sperantius*, *Apollodorus*, *Theodorus*, *Eugenius*, és *Procopius* nevű, fő méltóságokba helyheztetett Törvénytúdókkal, II-dik Theodosius parantsolatjából az úgy nevezett *Theodosianus Codex*t kéſzítette, melybenn a' Gregorianus, és Hermogenianus Codexnél újjabb, vagy, a' Nagy Constantinus idejétől fogva II-dik Theodosiusig, és III-dik Valentinianusig tett, és ezek alatt ismét többekkel nevekedett Csáſzári rendelések foglaltattak bé. Elkéſzűlt, és kihirdetődött ez a' Törvénykönyv 438-bann. Azok az új rendelések, mellyek azutánn, réſzſzerint II-dik Theodosius, és III-dik Valentinianus: réſzſzerint pedig a' következő Csáſzárok: úgymint: *Martianus*, *Maiorianus*, *Severus*, és *Anthemius* alatt let-

Digitized by Google

lettek: ezen Törvénykönyvhöz, *Novellae Conſtitutiones Poſt-Theodosianae* titulus alatt járúlnak.

§. 155.

Az említett három (*Gregorianus*, *Hermogenianus*, és *Theodosianus*) Codexeknek, vagy, Törvénykönyveknek tekíntete, noha a' következő, Császárok is számos törvényeket hoztak, egész Justinianusig állandóúl megmaradt. De már ez az újítást szerető Császár azokkal meg nem elégedvénn, új Törvénykönyvnek készíttetéséről gondolkodott. Mellyet végre is hajtott, bízvánn azt tíz nagy tekíntetű Törvénytúdókra, kik között legnevezetesebbek, *Tribonianus*, és, *Theophilus* vóltak. Ez a' munka, melynek neve *Codex Justinianeus* lett, esztendő alatt megkészűlvénn: 529-benn ki is hírdetődött. Magábann foglalta minden Császároknak Törvényit, és Rendelésit, Hadrianustól fogva Justinianusig, nem vévénn ki azokat is, mellyeket maga hozott Justinianus. Így a' Justinianus Codexe terjeszkedvénn el, a' három régibb Codexek, mellyekből vevődött nagy részént az Új, eltöröltettek. Mindazáltal, a' *Codex Justinianeus* is, úgy, a' mint ekkor kiadódott, nem maradt: hanem újra megnézetvénn azt Justinianus, és némellyeket belőle kihagyatvánn, némellyeket megváltoztatvánn, 50. Decisiókkal pedig, mellyekbenn a' régi Törvénytúdók között fennforgott kétséges kérdések igazíttattak el, nevelvénn, 534-benn, *Codex repetitae lectionis* titulus alatt, XII. könyvekbenn

benn ismét kiadta, és kihírdettette. Melytől, hogy az előbbi kiadás megkülömböztetődnék; annak *Codex praelectionis primae* neve lett: de a' mely ősztán a' másiknak elterjedésével, magábann kikopott, és elenyészett.

A' Codexnek (más névvel *Jus novum*) előszöri kiadása utánn, 530-bann, mindjárt új munkához fogatott Justinianus. Azt bízta tudnillik Tribonianusra, melléje segítő társúl 16. Törvénytúdókat adván, hogy minden nevezetes Római Jureconsultusoknak könyveiből, azoknak értelmeit, sententiáit, vélekedésit, szednék ki, és Hét Részekre, bizonyos titulusok, és czikkelyek alá rendelnék el. E' munkának elvégezésére, a' Császár tíz esztendőt engedett: de az, három esztendő múlva már készenn volt, és 533-bann ki is hírdetődött. A' neve az elrendeléstől (a dirigendis capitibus, quae erant ex libris veterum I. Ctorum decerpta) lett *Digesta*: attól pedig, hogy minden régi Törvénytúdók munkáinak velejét magábann foglalta, Πανδεκται, Pandectae (ezekből a' Görög szókból, Παν, *omne* és Δεχω, melynek újjabb, és szokásbann lévő formája δεχομαι, Capio). Tőlt mindöszve az egész munka 50. könyvre: vevődött pedig mintegy két ezer darabból, és rendelődött az *Edictum Perpetuum* szerint. Ámbár pedig illyen formábann, az egész *Digestá*kat, vagy, *Pandectá*kat Justinianus úgy nézette, mint az ő tulajdon munkáját: mindazáltal azokat tulajdonképpenn való Törvényekké nem tette; ha-

hanem csak azt akarta, hogy azok, a' Törvényszékeknek segítségére, a' kétséges dólgokbann eligazodására, és az Oskoláknak haszнára, 's könnyebbségére szólgálnának, a' mennyibenn azokbann, mint valamely Systematicum Repertoriumbann, a' régibb Rómaiaknak minden Törvénytudománybeli bőltsessége béfoglaltatott.

De minekelőtte a' Pandekták kihírdetődtek, Justinianus Császár parantsolatjából, *Tribonianus*, *Theophilus*, és *Dorotheus* Törvénytúdók által, más munka is készítődött, mely magábann a' Törvénytudománnyának kezdetit (elementa) foglalta. Ennek neve *Institutionum Libri IV.* Fundamentomául a' Cajus Institutioi tevődtek. Kiadódott egygyütt a' Pandectákkal 533-bann.

Mindezekhez utóljára hozzájárúlnak a' Justinianustól, és utánna következett Császároktól, úgymint, II. *Justinus*tól, és *Tiberius*tól, 535-től fogva 569-ig hozott újjabb Rendelések, mellyek *Novellae Constitutiones* (Νεαραὶ Διατάξεις) név alatt esmeretesek. Ezeknek száma megyen 168-ra, és részszerint Deák, részszerint Görög nyelvenn írattak. A' Glossatorok IX. úgy nevezett *Collatio*kra (: az az, egybeszédesekre, *Collectiókra*) osztották. Darab ideig az igaz és eredeti Novellák homálybann lévénn, és elveszteteknek tartatvánn: helyettek közönségesenn *Julianus Antecessor*nak (meghólt 570 tájánn) azokból szedett Deák Epitoméjával éltek: mígnem osztán az eredetiek is megtaláltatvánn, hogy ezen Epi-

Digitized by Google

Epitomében lévő Novellákkal öszve ne zavarodnának, azoknak *Authenticae* név adódott. — És ezen részekből áll az úgy nevezett *Corpus Juris Civilis Justinianei*, melyből folytak jobbára minden Európai Országoknak Törvényei. *Ed. cum notis integris Dyonis*, *Gothofredi*, etc. *Opera et studio Simonis a Leeuwen* Amstel. 1663 fol. Antwerp. 1726. fol. Lips. 1720. 1726. 1740. 4. — *Recensuit C. G. Gebauer et post ejus obitum G. A. Spangenberg.* Gotting. 1776. 4. Csak az első Tomus jött ki, melybenn az *Institutiók*, és a' *Digestá*k foglaltatnak.

XVI.

A' RÓMAI VAGY DEÁK POLYHISTOROKRÓL ÉS ENCYCLOPAEDIA ÍRÓKRÓL.

§. 156.

A' RÉGIEK között, míg még a' Tudományok annyira mint ma, meg nem sokasodtak, és el nem ágaztak: úgy nevezett Polyhistorok (πολυίστορες), vagy, sok féle Tudományokbann egyaránt jártas emberek, inkább találkoztak, mint a' mai időkbenn. Kivált a' Rómaiaknál ez annyival inkább megesett, mivel reá a' Nagy embereknek, úgy szólvánn, szükségé volt. Mert

Mert azok a' hivatalok, mellyeket az illyenek, hol egy, hol más időbenn viseltek, majd megannyi Tudománybann való jártasságot kivántak. Megtörtént pedig nem egyszer, hogy valaki mind azokonn általment. Az is igaz, hogy a' Római előkelő emberek nagy részét annak, a' mit mi olvasás által nagy múnkával tanúlunk, tsupánn gyakorlás, tapasztalás, és emberek között való forgás által tanúlták. A' nyelvek tanúlásával is annyit, mint mi, nem bajlódtak; az egy Görög nyelvet kellett megtanúlniok, hogy minden Tudományok kúltsával bírjanak. Mind ezek, nagy segitségei vóltak a' Rómaiaknak arra, hogy közöttök, az akkori időhöz képest valóságos Polyhistorok támadjanak. Illyenek vóltak kiváltképpenn e' következendők:

1. *M. PORCIUS CATO.* Lásd az Orátorok, Históricusok, Chronologusok, Oeconomusok, és Hadimesterség tanítók között. Lehetne az Orvosok közt is helye, a' mennyibenn, a' közönséges, és egyűgyű házi orvoslásról, Plinius L. XXIX. c. 1. illyen titulusú munkáját említi: Commentarius, quo, medeatur, filio, servis, familiaribus. Mindazáltal, a' Görög Medicinának Rómába való bémenetele ellen senki úgy mint ő nem buzgott. Mely rendkívul való ember lett légyen ez: Livius Libr. XXXIX. c. 40. így írja le: „ Omnes Patricios Plebeiosque nobilissimarum familiarum M. „ Porcius longe anteibat. In hoc viro tanta vis „ animi ingeniique fuit, ut, quocumque loco natus „ esset, fortunam sibi ipse facturus fuisse videretur. „ Nulla ars neque privatae neque publicae rei ge-

„ ren-

„ rendae, ei defuit. Urbanas, ruſticasque res pa„ riter callebat. Ad ſummos honores, alios ſcien„ tia juris, alios eloquentia, alios gloria militaris „ provexit; huic verſatile ingenium ſic pariter ad „ omnia fuit, ut natum ad id unum diceres, quod„ cumque ageret. In bello manu fortiſſimus, mul„ tisque inſignibus clarus pugnis; idem, poſtquam „ ad magnos honores pervenit, ſummus imperator; „ idem in pace, ſi ius conſuleres, peritiſſimus; ſi „ cauſſa eranda eſſet, eloquentiſſimus. Nec is tan„ tum, cuius lingva vivo ei viguerit, monumen„ tum eloquentiae nullum exſtet: vivit imo viget„ que eloquentia eius, ſacrata ſcriptis omnis gene„ ris. Orationes et pro ſe multae, et pro aliis, „ et in alios. Nam non ſolum accuſando, ſed „ etiam cauſſam dicendo fatigavit inimicos“ Cornelius Nepos pedig, Vit. Cat. c. 2: róla ezt mondja: „ In omnibus rebus ſingulari fuit „ prudentia et induſtria. Nam et agricola ſollers, „ et reipublicae peritus, et iuriſconſultus, et ma„ gnus imperator, et probabilis Orator, et cupidiſ„ ſimus literarum fuit “.

2 *M. TERRENTIUS VARRO.* Lásd a' Satyricus Poëták, Grammaticusok, Históríkusok, Chronologusok, és Oeconomicus írók között. A' régiek πολυμαθεςατος és πολυγραφωτατος névvel nevezték, és már akkor a' sokféle tudományú, és nagy olvasású ember (*homo multarum literarum, et diffusae lectionis*), rendſzerint maga ideje béli *Varrónak* (*Varro ſui temporis*) ſzokott hívattatni. Quintilianus *Inſtit. L. X. c. 1.* illyen ítéletet téſzen felőle „ Terrentius Varro, „ vir Romanorum eruditiſſimus. Plurimos hic li„ bros, et doctiſſimos compoſuit, peritiſſimus lingvae „ Latinae, et omnis antiquitatis, et rerum Grae„ carum, noſtrarumque, plus tamen ſcientiae collaturus, quam eloquentiae “. Cicero pedig, *Acad.*

Digitized by Google

Quaeſt. L. I. c. 3. magához Varróhoz így ſzól: „Nos in noſtra urbe peregrinantes, errantesque, „tamquam hoſpites, tui libri quaſi domum dedu„xerunt, ut poſſemus aliquando, qui, et ubi eſſe„mus, agnoſcere: tu aetatem patriae, tu deſcripti„ones temporum, tu ſacrorum iura, tu ſacerdo„tum; tu domeſticam, tu bellicam diſciplinam; tu „ſedem regionum, locorum; tu omnium divina„rum, humanarumque rerum nomina, genera, „officia, cauſſas aperuiſti: plurimumque poëtis no„ſtris, omninoque Latinis, et literis, luminis attu„liſti, et verbis: atquë ipſe varium, et elegans „omni fere numero, poëma feciſti: Philosophiam„que multis locis inchoaſti, ad impellendum ſatis". Széles, és sokféle tudománnyához, eddig említett munkájánn kívül e' következendőkből is hozzávethetni, mellyeknek tsak titulusai maradtak meg: *de cultu Deorum liber; de vitâ Populi Romani ad Atticum libri* (mellyeknek ſzáma legalább is XI-re ment, mivel a' XI-diket Nonius Marcellus említi); *de gente Populi Romani libri IV.*; *de initiis urbis Romae liber*; *de Republicâ libri* (ennek is Nonius Marcellus XX. könyvéről emlékezik); *A'ἴτια ſivè cauſſae; de Philoſophia liber; Diſciplinarum libri IX. ad M. Coelium Rufum* (Lásd Gell. XVIII. 2.). Ezen IX. könyvek közzűl egy, Vitruvius tanúbizonysága ſzerint (Praef. Libr. VII) az *Architecturá*ról tanít. *Hebdomádum ſive de imaginibus libri.* Ebbenn a' munkábann, a' tudományokról, nagy elméjekről, és viselt dólgaikról híres Görög, és Római embereket írta le Varró; nevezetesenn az I-ső könyvbenn a' többek között Homerust; a' mint ezt bizonyítja *Gellius III. 11.* Annak könyveit, *Hebdomas*oknak hihető azért nevezte; mivel min-

Digitized by Google

denikbenn, hét hét Nagy Ember vólt leírva. *De proprietate ſcriptorum*; *Theatrales*, ſive, *de actionibus Scenicis Libri*; *de Poëtis Libri*; *Libri de Poëmatis*; *de Plautini Comediis Liber*; *Libri de Plautinis quaeſtionibus*; *Epiſtolicarum quaeſtionum Libri*: *Epiſtolae ad C. Caeſarem*, *Fabium etc.* *De Bibliothecis Libri*; *Liber de vita ſua*; *Complexionum Libri*; *ad Libonem Libri*; *Libri Navales.* Ebből a' munkából Vegetius de re militari az utólsó könyvbenn sokat vett. Említi is azt név ſzerint *L. V. cap. 11.* — *Annales Libri*; *Belli Punici Secundi Libri*; *Liber de Familiis Trojanis*; *Rhetoricorum Libri*; Περι χαρακτηρων *Libri*; *De utilitate ſermonis Libri*; *Augurum Libri*; *Admiranda*; *De Compoſitione Satyrarum.*

C. JULIUS CAESAR. Lásd a' Grammaticusok, Históricusok, és Chronologusok között. Azon három helyenn felhozott munkáinn kívül, e' következők is említtetnek: *Orationes*; *Epiſtolarum Libri ad Ciceronem*, *Oppium*, *Antonium*, *Senatum*, *aliosque*; *Dicta collectanea*, ſive, *Apophthegmatum volumina*; *Auticatones*, ſive, *Orationes duae contra Ciceronis Catonem.* Ciceró tudnillik Cató nevű könyvet írván, abbann az *Uticai Catót* az égig magaſztalta: melyre Caesár, ebbenn a' munkájábann, úgy felelt, hogy Catót tselekedetéért, mintegy Bírák eleibe állította, és vádolta. — *Libri Auſpiciorum*; *Auguralia*; *Poëmata*, úgymint: Iter; Tragoedia Oedipus; laudes Herculis; és; Julii titulust viselő Tragoediák. *Libri de ſiderum motu*; mely munkáról az a' közönségesebb érte-

Digitized by Google

lem, hogy nem Deákúl, hanem Görögúl vólt írva. Emlékezik arról *Plin. L. XVIII. 25.* — Ezen Astronomiai foglalatosságára tzélozvánn, szépenn adja Caesár szájába Lucanus *X. 185. seqq.* ezeket a' szókat:

— — media inter proelia semper
Stellarum; coelique plagis, superisque vacavi.

M. TULLIUS CICERO. Lásd az Orátorok, Epistolographusok, Philosophusok, és Törvénytúdók között. Lehet számlálni a' Históricusok közzé is, a' mennyibenn *Brutus* nevű munkájába Literaria Históriát foglalt: noha nem História formábann. Széles és sok féle tudománnya minden írásiból kitetszik.

A. CORNELIUS CELSUS. Lásd az Orvosi írók, és Hadimesterség Tanítók között. Irt *Artes* nevű munkát XX. könyvekbenn; mellyek közzűl öt *de Agricolatione*; nyóltz *de medicina*; hét *de Rhetorica* tanított. De írt de Philosophia is; Lásd Quintilian. Inst. Orat. L. XII. cap. 11.

C. PLINIUS SECUNDUS MAIOR. Lásd a' Geographusok, és Természeti História írók között. *História Naturalis* nevű munkája, mellyet mintegy két ezer könyvből készített, tellyes sok és külömbkülömbféle tudománnyal.

Az I-sső Könyvbenn: a' munka summájával egygyütt, azokat a' Római és külső írókat számlálja elő, a' kiknek munkáival kútfő gyanánt élt.

A'

Digitized by Google

A' II-dikbann tanít a' Világról, az Égi testekről, levegőégbeli jelenségekről, és viszontagságokról, a' földről, tengerről, szigetekről 's a' t.

A' III-dik, IV-dik, V-dik, és VI-dik Könyvekbenn: Geographiát.

A' VII-dikbenn: Anthropologiát; a' következő négy könyvekbenn pedig, Zoologiát, nevezetesenn:

A' VIII-dikbann Földi; IX-dikbenn Vízi, X-dikbenn Szárnyas állatok, és a' XI-dikbenn férgek, vagy, insectumok históriáját.

A' XII-dikbenn, és azt követőkbenn a' XXX-dikig, Botanicát, Orvosi tudományt, és Oeconomiát.

A' XXXII-diktől fogva a' munka végéig: Mineralogiát. Ugyan ezekbenn, hellyel hellyel betses jegyzések fordúlnak elő a' régieknek öntésbenn, metztzésbenn, faragásbann, festésbenn, és egyéb mesterségekbenn tett előmeneteléről. — Lásd *Plinii Hiſtoria Naturali excerpta, quae ad artes ſpectant lection. Acad. accommod. a Chr. G. Heyne Götting. 1790. 8.*

C. JULIUS SOLINUS. Élt a' III-dik századbann. Írt *Collectanea rerum memorabilium* nevű munkát: mellyet másodszor jobbann kidólgozva, *Polyhiſtor* tituhus alatt adott ki. A' mostani textus a' két rendbeli kiadásból van öszvezavarva. Helyet a'

Digitized by Google

Polyhistorok között tellyességgel nem érdemel: úgymint a' ki jobbára, csak a' Plinius Naturalis Históriáját írta ki, azt is ſzokſzor tudatlanságból féremagyarázta; a' honnan Scaliger Jo'sefnél, De emend. temp. L. IV. pag. 214. *valde futilis auctor*, Salmasiusnál pedig, *merus miſcellio*, és *mirus nugator, omnia turbans et confundens Simius* a' neve. Itten tehát, nem érdeméért, hanem tsupánn munkája titulusáért említődik, mellyet arra roſzſzúl ruházott. Mindazáltal vólt ennek a' munkának annyibann haſzna, hogy belőle a' Plinius megveſztegetett Textusánn nem egy helyenn tevődött igazítás. Van *most* is annyibann: hogy benne sok régi Írók elveſzett munkáinak, mellyekkel élt Solinus, találhatni maradványát. *Salmasius* reá igen túdós Commentariust írt, illyen titulus alatt: *Exercitationes Plinianae in C. Julii Solini Polyhiſtora.* Traj. ad Rhen. 1689. fol. Legújjabb kiadása: *Solini Polyhiſtor e recens. Salmasii accurante M. Andr. Goezio* Lips. 1777. 8.

§. 157.

Az V-dik ſzázadtól fogva ſzinte a' XV-dikig, vagy, az úgy nevezett *medium aevum*bann, mennél gyarlóbb állapotbann vóltak a' tudományok, annál ſzélesebbenn kiterjeſzkedtek a' Túdósok; úgyhogy már a' tudományoknak nem egy két nemét, hanem egéſz kerületét (orbis diſciplinarum) gyekezték béfoglalni munkáikba. Az illyen munkáknak Görögűl Εγκυκλιος παιδεια, vagy, Εγκυκλοπαιδια (Encyclopaedia)

dia) a' neve, mely a' tudományoknak kerekdedenn egy más utánn való tanítását jelenti. Már ugyan Quintilianus *de Inſtitutione Oratoria* írt egy könyvét (melybenn azt adja elő, miket kell a' gyermekeknek tanítani, minekelőtte Rhetori kéz alá kerűlnének), ezzel a' névvel nevezi, a' midőnn így ſzóll: „Nunc de ceteris artibus, „quibus inſtituendos prius, quam tradantur Rhetori, pueros exiſtimo, ſtrictim ſubiungam: ut effi„ciatur *Orbis ille doctrinae* quem Graeci Ἐγκυκλοπαιδείαν vocant". De itt tsak említődnek a' tudományok, mellyeket a' Rhetori kéz alá menendő gyermekeknek tudni ſzükséges: nem pedig taníttatnak. Az *Encyclopaedia* név, az egy Celsusnak *Artes* nevű munkájánn kívűl, semmi régi Római munkára nem illik. Melyből világos, hogy affélénn nem is igyekeztek a' Rómaiak, mind addig, míg a' tudományok közöttök hanyatlani nem kezdtek. Akkor a' guſztus megromlása, a' bajjal 's terével járó tanúlásnak kerűlése, a' tudományoknak tsupánn kűlső ſzínével való megelégedés, ſzűlték az Encyclopaediákat, mellyek bőltsesség kútfejeinek tartatyánn, a' legbetsesebb íróknak is eleibetétettek. Így lett az, hogy már a' VIII. IX. X-dik ſzázadokbann, a' tudományoknak ſzáma tsak hétre ment (ſeptem artes liberales), mellyekenn a' *Grammatica*, *Rhetorica*, *Dialectica*, *Muſica*, *Arithmetica*, *Geometria*, és *Aſtronomia* értődtek; amaz akkori Világhoz illő vers ſzerint:

Gramm. loquitur; *Dia.* vera docet; *Rhet.* verba coloreat;

Digitized by Google

Mus. canit; *Ar.* numerat; *Geo.* ponderat; *Ast.* colit astra.

Azok az Oskolák, mellyekbenn a' három első tudomány t. i. a' Grammatica, Rhetorica, és Dialectica tanítódott: *Triviumok*nak hívattattak: a' mellyekbenn pedig a' négy utólsó úgymint: az Arithmetica, Mu'sica, Geometria, és Astronomia: *Quadriviumok*nak. Es éppenn ezek azok a' tudományok, mellyeket

MARTIANUS MINEUS FELIX CAPELLA az V-dik ſzázadbann (Leo Thrax alatt) kéſzített Satyricon nevű Encyclopaed.ájábann béfoglalt. Lásd a' Grammaticusok között. Ezt követte a' VI-dik ſzázad eleinn.

MAGNUS AURELIUS CASSIODORUS, *De ſeptem diſciplinis* nevű munkájábann. Lásd életét az Epistolographusok között. Hasonlót tselekedet a' VII-dik ſzázadbann

ISIDORUS HISPALENSIS. Lásd a' Grammaticusok, és Históricusok között. Mert a' mely munkát XX. Könyvekbenn *Origines*, vagy, *Etymologiae* titulus alatt írt, igazánn nem egyéb Encyclopaediánál, melynek I-ső Könyve Grammatica, a' II-dik Rhetorica, és Dialectica: a' III-dik Mathesis; nevezetesenn: Arithmetica, Geometria, Musica, és Astronomia; a' IV-dik Medicina; az V-dik Jurisprudentia, és Chronologia; a' VI-dik, VII-dik, és VIII-dik Literaria Historia, és Theologia; a' IX-dik

Digitized by Google

IX-dik tanít a' külömbkülömbféle nyelvekről, Nemzetekről, Társaságokról, és rokonság gradusiról; a' X-dik, Alphabetumi rendel, némely ſzóknak eredetiről, a' XI-dik az emberről, és annak réſzeiről; a' XII-dik az oktalan állatokról; a' XIII-dikbann Physica, a' XIV-dikbenn Geographia foglalodik; a' XV-dikbenn a' nevezetes Városoknak építőiről, a' közönséges és ſzent épületekről, városokról, mezők feloſztásairól vagyon ſzó; a' XVI-dikbann Mineralogia, a' XVII-dikbenn Oeconomia, és Botanica; a' XVIII-dikbann a' had, hadi eſzközök, hadi gyakorlások, a' XIX-dikbenn a' hajó, és ahoz való ſzerſzámok; kováts mesterség; Architectura, festés mestersége, áts mesterség; gyapjúval való bánás, külömbkülömbféle ruhák, és öltözetek, ékességek, egyſzóval Technologia tanítódik: a' XX-dik pedig ſzól az ételről, italról, evő 's ivó, főző és más házi eſzközökről, és egyéb ſzerſzámokról. *Impress. Venet. 1483. fol.* Ez a' kiadás a' Debretzeni Ref. Coll. Bibliothecájábann megvagyon.

JOANNES SARISBERIENSIS, vagy, *SALISBURIENSIS*, *Salisbury*ból, Angliábann. Tanúlt és lakott Frantzia Orſzágbann, hol, 1172-benn Carnutumi (Chartres) Püspökké lett. Az akkori időbenn legnagyobb tudományú 's legtiſztább gondolkozású ember vólt. Munkái ezek:

Első *Policraticus* (ebből a' két görög ſzóból: Πολις és κρατεω, annyit tészen, mint; ollyan könyv, mely ſzól *de regimine*

Digitized by Google

civitatis) ſeu *de nugis curialium* (érti e' névenn az udvari embereket) *et veſtigiis Philosophorum* VIII. Könyvekbenn. Az 1-ſőbenn tanít: *de Principis natura et officio*; a' 2-dikbann: *de Tyranno*; a' 3 dikbann: *de Republica*: a' 4-dikbenn: *de rebus ſacris*; az 5-dikbenn: *de iudice et iudicio*; a' 6-dikbann: *de milite et militia*; (és így az, eddig egéſz curſus Politicus) a' 7-dikbenn pedig és 8-dikbann: *de praedictionibus*, *de Philosophis et Philosophia*, és *de Philosophandi methodo*.

Másik munkája: *Metalogicus* IV. Könyvekbenn: ebbenn a' tudományok mellett beſzél. Az 1-ső Könyvbenn ugyan; pro Grammatica; a' 2-dikbann, pro Logica; a' 3-dikbann, pro Peripatetica; a' 4-dikbenn, pro Philologia contra criminatores.

VINCENTIUS BELLOVACENSIS, Frantzia Orſzágból. Élt a' XIII-dik ſzázadbann, és vólt Dominicanus Szerzetes. Meghólt 1264-bénn. Encyclopaediáját IV. réſzre oſztotta. 1. *Speculum naturale*, melybenn a' terméſzet históriáját foglalta. 2. *Speculum doctrinale*; melybenn a' Grammatikát, Logicát, és Rhetoricát tanítja. 3. *Speculum morale*; melybenn Ethica van. 4. *Speculum Hiſtoriale*, mely ſzóll a' Közönséges Históriáról.

XVII.

Digitized by Google

XVII.

A' DEÁK KERESZTYÉN ATYÁKRÓL, EKKLÉ'SIAI ÍRÓKRÓL, SZENT ÍRÁS MAGYARÁZÓKRÓL, THEOLOGUSOKRÓL, 's a' t.

§. 158.

Q. *SEPTIMIUS FLORENS TERTULLIANUS*, Carthágóból. Élt a' II-dik század végénn, és a' III-diknak az elejénn. A' Keresztyén Vallásra térvénn (mely esett 192. tájánn) Presbyterré lett. Tüzes képzelődése, és kemény természete, utóljára arra vitte, hogy a' *Montanistákhoz* állott. Meghólt 220-bann. Munkái közzül a' nevezetesebbek ezek:

1. *De Spectaculis*; melybenn azt vítatja, hogy Keresztyénhez illetlen dolog közönséges játékokbann megjelenni. A' régiségek tudománnyának (antiquitates) arra a' részire, mely *de ludis spectaculis* tanít, egy a' legjobb segítségek közzül. 2. *De corona militis.* Summája ide megyen ki: Valamely Keresztyén katona, jutalmúl tábori koszorút nyervénn: azt fejére tenni nem engedte, hanem mint ollyan ájándékot, mellyet vallásával ellenkezőnek gon-

Digitized by Google

gondolt, viszszavetette: mellyért halálra bűntettetett. Ezen tselekedetet óltalmazza, és a' katonát valóságos Mártyrrá tészi Tertullianus. Ez is ollyan munka mely a' régiségek tudománnyábann *de coronis* világosítást adhat. 3. *De Pallio.* Írta 211. tájánn, a' Carthágóiak ellen; midőnn a' tóga helyett a' magokat megkülömböztetni szerető Keresztyének szokása szerint, palliumot vévén fel, azoktól megtsúfoltatott. 4. *Apologeticus pro Christianis.* Írta 198. tájánn az Africai Proconsulhoz. Újra kidólgozván kiadta: illyen titulus alatt: *Ad nationes Libri II.* és ismét rövidebbre vévénn illyen névvel: *Liber ad Scapulum.* 5. *De praescriptionibus adversus Haereticos.* Itt a' *praescriptio* törvényszéki értelembenn vevődik. Tudnillik, az Eretnekek ellen azt az erősséget forgatja, hogy az ő értelmeik újjak, és az ellen a' Tudomány ellen vagynak, mellyet a' Krisztus maga állított fel. Vagynak ollyan munkái is, mellyeket Montanista korábann az Orthodoxusok ellen írt. Illyenek: *De pudicitia; de fuga in persecutione; de ieiunio; de monogamia.* Erkőltsöket és Ekklé'siai fenyítéket illető írási ezek: *De habitu muliebri, et de cultu foeminarum; de velandis virginibus; ad uxorem Libr. II. exhortatio ad castitatem* 's a' t. Mind rövid, fontos, de egyszersmind homályos, és Africai pöffeszszkedő stilussal vagynak írva. Legújjabb kiadása: Ed. cum indice latinitatis J. S. Semler, Halae 1770. — 76. 6. Voll. 8.

MARCUS MINUTIUS FELIX, Africából. Míg Keresztyénné nem lett Prokátor

tor vólt. Élt 220, vagy, 230. tájánn. *Octavius* titulus alatt lévő Dialogusábann, Caecilius nevű pogány embernek Octavius által lett megtéríttetését írja le. Stilusa jobb, mint a' Tertullianusé. Kijött Debretzenbenn, 1740, és 1757-benn.

THASCIUS CAECILIUS CYPRIANUS, Carthágóból. Megtérése előtt Rhetor vólt. Azutánn Carthágói Püspökké lett. A' Decius üldözése alatt hazáját elhagyvánn minden jószágától megfosztatott. Visszatérvénn 251-benn: a' Valerianus alatt ismét kiütött üldözésbenn 258-bann, Martyromságot szenvedett. Nevezetesebb munkái: 1. *De idolorum vanitate liber.* 2. *Testimonia adversus Judaeos.* 3. *Epistolae LXXXVI.* mellyekből sok Ekkle'siai régiségeket lehet tanúlni. *Ed. Baluzius et Maran.* Paris 1726. fol.

ARNOBIUS, Siccaból, Numidiábann. Míg Pogány vólt: a' hazájábann Rhetoricát tanított. Arra, hogy Keresztyénné légyen valamely álom által indíttatott. Mint Catechumenus, annak megbizonyítására, hogy meggyőződött a' Keresztyén Vallás igazsága felől: 303. tájánn, írta ama nevezetes munkáját; *Disputationum adversus gentes Libri VII*; mely a' régiségekbenn, nevezetesenn, a' Mythologiábann jártasságot, és nagy olvasást: de a' Philosophiával, és a' Keresztyén Vallás Theoriájával tsekély esmeretséget mutat. Ennek némely kézírások utánn a' *Minutius Octaviussa*, sok ideig III-dik könyvének tartatott. Stilusa nehezenn járó, és erőltetett. *Ex recens.*

Digitized by Google

cens. Salmasii ed. Desid. Heraldus Lugd. Bat. 1651. 4.

LUCIUS COELIUS (vagy Coecilius) *LACTANTIUS FIRMIANUS*, Arnobius tanítványa, de a' kit ékesennſzóllással felyűlmúlt. Diocletianus uralkodása alatt Nicomediábann Rhetoricát tanított; onnan 317-benn Nagy Constantinustól, a' fijának Crispusnak tanítására, Galliába hívattatott. Meghólt 325-benn. Fő munkája *Divinarum Inſtitutionum Libri VII.* Írta 324. tájánn Liciniüs alatt, a' Pogányok ellen. Stilusára nézve a' Deák Kereſztyén Atyáknak minden munkái között elsőnek tehetni, melyről Kereſztyén Theologusok Cicerójának neveztetik.

Az 1-ső könyv tanít: *de falſa religione*; az az arról, hogy a' Kereſztyén Vallásonn kívűl minden más Vallások hamissak.

A' 2-dik: *De origine erroris*, vagy arról, honnan ſzármaztak a' hamis Vallások?

A' 3-dik: *De falſa ſapientia*; vagy; a' Philosophiának és Philosophusoknak hijábavalóságáról.

A' 4-dik: *De vera ſapientia*, az az, a' Kereſztyén Vallásról.

Az 5-dik: *De iuſtitia*; vagy arról; hogy az igazság nints a' Pogányoknál.

A'

Digitized by Google

A' 6-dik: *De vero cultu*, vagy, a' külső Isteni tiſzteletről.

A' 7-dik: *De vita beata*, vagy azokról, mellyeket a' jövendő élet felől tanít a' Kereſztyén Vallás.

A' több munkái ezek: *De ira Dei; De opificio Dei*, melybenn az Isteni gondviselést az emberi test alkotásából mutatja meg; *De mortibus perſecutorum ad Donatum Confeſſorem; Epitome inſtitutionum Divinarum.* Nevezetesebb kiadási: *Ed. emend. atque notis uberioribus illuſtr., Joan. Bapt. Le Brun. et Nic. Lenglet Du Frêsnoy.* Paris. 1748. 2. Völl. 4. De bé lehet érni a' *Walcheval* is, mely Lips. 1735. 8. jött ki.

HILARIUS, Pictaviumból (Poitiers), hol megtérése utánn Püspökké lett. A' naponként terjedő Arianismusnak hatalmasann ellentállott: mellyért Constantius alatt 356-bann Phrygiábann küldődött ſzámkivetésbe. Onnan 360-bann viſzſzatérvénn, a' tiſzta tudományt mind halálig óltalmazta. Meghólt pedig 368-bann. Ékesenſzólláſáért Hieronymus, Eloquentiae latinae Rhodusnak nevezi. Munkái: *Comment. in Pſalmos; in Mathaeum; Libri XII. de Trinitate; Liber de Synodis; Libri II. ad Conſtantium; Libri contra Conſtantium; Liber de Patris et Filii unitate: Liber de eſſentia Patris et Filii.* — Kiadódtak: ex recens. Monachorum ordinis S. Benedicti, e congreg. S. Mauri. Paris. 1693. fol.

AM.

Digitized by Google

AMBROSIUS. Született Galliábann, 340-benn, vagy mások ſzerínt Treviri Városábann, mely akkor hasonlóképpenn Galliához tartozott. Az Attya, ki Galliai Helytartó vólt, ſzorgalmatosann taníttatván, előſzör Rómábann, Prokátorrá azutánn Liguriának, és Aemiliának igazgatójává lett: és erre való nézve Mediolánumbann lakott, hol midőnn az Orthodoxusok, és Ariánusok között a' Püspök válaſztás aránt 374-benn nagy lárma támadt vólna, annak tsendesítésére a' Templomba bémenvénn, köz akaratúl Püspöknek kiáltatott. A' válaſztás Valentinianus Császártól megerősítődvénn: mint Catechumenus megkereſztelkedett; 's nyóltz nappal azutánn Püspöknek is felſzenteltetett. Az Orthodoxiát mindenkor tüzessenn óltalmazta. Különösenn buzgott a' Római Helytartó *Symmachus* ellen, ki a' Pogány Vallásnak nagy pártfogója vólt. Theodosius Császárt pedig a' Thessalonicaiakonn elkövetett kegyetlenségért közönséges poenitentia tartásra vonta. Meghólt 398-bann. Nevezetesebb munkái: *In Hexaëmeron Libri VI. Enarrationes in Psalmos XII. Expoſitio in Psalm. CXVIII, Commentariorum in Evang. Lucae libri X. De Sacramentis libri VI. De poenitentia libri II. Hymni XII.* Legesmeretesebb Hymnusa az, mely róla *Ambrosianus* nevet visel, és a' mely így kezdődik: *Te Deum laudamus etc. De officiis libri III*, mely munka Cicerónak hasonló titulusú könyvei ſzerint kéſzűlt Kereſztyén Erkőltsi tudomány; *De officiis Miniſtrorum libri III.* Minden munkája egygyütt kiadódott, *Studio Monachorum e Congreg. S. Mauri* Paris. 1686. 90. 2. Voll. fol. *SO-*

Digitized by Google

SOPHRONIUS EUSEBIUS HIERONYMUS, Stridonból, Dalmatiábann. Született 339-benn, és Rómábann a' Grammaticára *Donatus*tól, az Ékesenn'szóllásra *Victorinus*tól, a' 'Sidó nyelvre pedig *Barhanina* nevű 'Sidótól taníttatott. Ugyan ott tért a' Kereſztyén Vallásra is. Azutánn Napkeletre ment Bethlehembe: onnan Gregorius Nazianzenushoz Constantzinápolyba; kitől, valamint azutánn Alexandriábann Didymustól is, a' Szent Irásnak, és a' Kereſztyén Hit ágazatinak méljebb esméretére vezéreltetett. Viſzſzatérvénn 382 benn Rómába: Damasus Pápának Secretáriussává lett, és némely Római fő Aſzſzonyokat a' Kereſztyén Vallásra, és egyéb tudományokra tanított. De midőnn a' zabolátlánokat ſzabadonn feddette: magát gyűlölségre tette ki. Melyre nézve Rómát újrá odahagyta, és ment ismét Bethlehembe; hol 420-bann, 91. eſztendős korábann hólt meg. Igen tudós ember vólt. Az O Testamentomot 'Sidó nyelvből Deákrá fordította. Irt világosításokat is nagy réſzire a' Szent Irásnak. Különösenn nevezetes munkája: *Liber de viris illuſtribus*; mely első Kereſztyén Literaria Históriа. *Ruffinus*sal, hajdani legjobb barátjával való veſzekedési az Origenes Orthodoxiája felett, kissebbségére ſzólgálnak. *Opera omnia ed. Dominic. Vallansius et Scipio Maffei.* Veron. 1734. — 42. 11. Voll. fol.

TYRANNIUS RUFFINUS Concordiából, Olaſz Orſzágbann. Aquilejábann lakván: Hieronymussal megbárátkozott. Azutánn Napkeletre ment, és minekutánna

sok esztendőket Palaestinábann töltött: 397-benn viszszatért Olasz Országba. A' Gothusok előtt Rómából Messinába futvánn: ott meghólt 410-benn. Az Eusebius Ekklé'siai Históriáját kilentz könyvekbenn Deákra fordította: két könyvekbenn pedig Nagy Theodosius idejéig folytatta. Fordította Origenesnek is némely munkáit: és é' vólt oka az ő közte és Hieronymus között való viszekedésnek: Maga munkái: *Dissert. de adulteratione librorum Origenis*; *Apologiae duae contra Hieronymum*; Apologia pro fide sua ad Anastasium Pontificem. 's a' t. Ed. Dominicus *Villarsi* Veron. 1745. fol.

AUGUSTINUS Targasából, Afrikábann. Született 354-benn. Az Attya (Patricius) Pogány: az Anyja pedig (Monica) Keresztyén lévénn: ez halála előtt mind férjét a' Keresztyén Vallásra térítette, mind fiját a' Catechumenusok közzé bévétette. Tanulását a' hazájábann kezdvénn, és Madaurusbann 's Carthágóbann folytatvánn Augustinus: 16. esztendős korábann feslett életre vétemedett. Azutánn Carthágóbann, és Rómábann, a' Grammaticát, és Rhetoricát oly hírrel tanította: hogy 384-benn Mediolanumba Közönséges Tanítóságra hívattatott. Addig a' Manichaeusok értelmét követte: de már itt az Ambrosius tanításit hallvánn, valamint erkőltsi hibáit, úgy Vallásbeli tévelygésit is elhagyta. Így 387-benn Ambrosiustól megkereszteltetvénn, a' hazájába viszszatért, és egy darabig *Hippo*bann lakvánn, ugyan ott 396-bann Püspökké lett: mely hivatalábann 430-bann hólt meg. Munkái: 1. *Con-*

1. *Confeſſionum libri XIII.* mellyekbenn ifjúi hibáit írja le.

2. *Retractationum libri II*; mellyekbenn az előtt írt munkáit ítéli és rázza meg.

3. *De civitate Dei libri XXII.* E' munkának kéſzítésére alkalmatosságot Róma Városának megvétele ſzólgáltatott: a' midőnn azt, sokann, a' Kereſztyén Vallásnak Rómábann, és a' Római Birodalombann lett elhatalmazásának tulajdonították. E' ſzerint az 1-ső és azt követő négy könyvekbenn, azokat tzáfolja meg, a' kik azt állították, hogy a' Vallással a' Világi bóldogság egygyütt jár. A' 6-dik könyvtől fogva, a' 10-diknek a' végéig azt állítja meg: hogy a' Vallás jutalmát a' másik életbenn kell várni. Azutánn, a' Rómaiak Vallásának esik, és azt mutatja meg, hogy abbann semmi fundamentoma nem vólt a' Közönséges Társaság bóldogságának, és hogy tellyességgel nem igaz, hogy a' Római Közönséges Társaság, addig virágzott vólna, míg abbann a' régi Vallás uralkodott. Itt sok bizonyító helyek, ollyan munkákból hozódnak fel, mellyek már manintsének meg. Végre, a' Világonn lévő gonoſznak eredetit, és okait magyarázza; 's egyſzersmind azt is, miképpen vezérelte az Isten, mind világosabb világosabb Vallásbeli esmétetre, Világ teremtetésétől fogva, az embereket: és az egéſz munkát a' jövendő életről való beſzéddel rekeſzti bé.

4. *De Doctrina Chriſtiana libri IV*; mely Hermeneutica, és Homiletica együtt

Digitized by Google

Vagynak Commentariusi is, a' Szent Irásra, nevezetesenn a' Galatákhoz irt levélre. Vagynak Predikátziói is, és Levelei. — Opera omnia ed. Studio Monachorum ord. S. Bened. Paris. 1679. — 1700. Tom. VIII. Vol. XL fol.

SULPICIUS SEVERUS Aquitániából. Élt 400. tájánn. Munkái: 1. *Hiſtoria Sacra* vagy, *Chronica Sacra* két könyvekbenn. Magábann foglalja a' 'Sidó és Keresztyén Ekklé'sia Históriáját. Stilusa szép: a' honnan *Salluſtius Chriſtianus* nevet érdemlett. De a' Chronologiábann hibáz. 2. *Vita S. Martini Turonenſis.* 3. *Epiſtolae ad Claudiam Sororem* 's a' t. *Ed. Hieronymus de Prato* Venet. 1741. — 54. 2. Voll. 4.

PAULUS OROSIUS Spanyol Országból. Hazáját a' Barbarusoknak oda lett béütése miatt elhagyván: 415 benn *Africába* ment Augustinushoz; a' ki őtet Betlehembe Hieronymushoz küldötte. Ugyan csak az Augustinus indításából irt illyen titulusú munkát: *Hiſtoriarum adverſus paganos libri VII.* melynek az Augustinus munkájával (De Civitate Dei) hasonló tzélja van; tudnillik az, hogy a' Pogányokat megtzáfolja, kik a' Római Birodalmonn történt szerentsétlenségek okának a' Keresztyén Vallást mondogatták. Ezek ellen tehát megmutatja Orosius, hogy a' Római Birodalmat az előtt is, minekelőtte abbann a' Keresztyén Vallas elterjedt vólna, sok és külömbkülömbféle tsapások, és szerentsétlenségek érték. Ezen munkának némely kézirásokbann, *Hermeſta* titulussa van, mel-

Digitized by Google

mellyet úgy magyaráznak a' Túdósok, hogy az, a' könyvleírók (Librariusok) tudatlansága által, a' könyvnek illyen felyűl való írásából származott: *Orosii Moesta* (i. e. miseriae, calamitates) *mundi*, mely, rövidségnek okáért, így vólt írva: *Or. Moesta*. Vagynak más munkái is, nevezetesenn: *Apologeticus contra Pelagium de arbitrii libertate; Commonitorium ad Augustinum*: de ezek kevésbé esmeretesek. *Ed. Sigeb. Havercamp.* Lugd. Bat. 1767. 4.

JOANNES CASSIANUS Galliából, nevezetesenn Provinciából. Igen ifjú korában a' Palaestinai, és Egyiptomi Barátok keze alá kerűlvénn: azoknál tanúlt: és minekutánna egy darabig a' Bethlehemi Klastrombann lakott; *Germanus* nevű barátjával 390-től fogva 400-ig, Egyiptomot abból a' tzélból, hogy az ott lévő Remetéket megláthassa, béjárta; a' honnan néha Remetének neveztetik. Azutánn Constantzinápolyba menvénn; ott Chrysostomusnak tanítványává lett, kitől Diaconussá tétetett. Ezen ő Mesterét annakutánna az Alexandriai Patriarcha Theophilus ellen hívenn óltalmazta. Végre visszatérvénn Napnyúgotra, 410-benn Massiliábann Presbyterré lett, hol két Klastrompt (egygyet Barátok, másikat Apátzák számára) építvén, meghólt 440. tájánn. Munkái: 1. *De institutis Coenobiorum libri XII.* 2. *Collationes Patrum XXIV.* Mind kettőbenn a' Semipelagianusokhoz szít. 3. *De incarnatione Christi libri VII.* Írta Nestorius ellen. Lásd. *Biblioth. Max. Patr. Lugd. T. VII.*

Digitized by Google

TIRO PROSPER AQUITANUS Galliából. Vólt I-sö Leo Secretariussa. Az Augustinus tudománnyát *De praedestinatione et gratia*, a' Semipelagianusok ellen, nagy tüzzel óltalmazta. Meghólt 463. tájánn. Irt sok munkákat, mellyek közzül nevezetesebbek: 1. *Chronicon*: mely Adámon kezdődik, és megyen, Rómának Gensericustól lett megvétettetéséig, vagy, 455-ig. 2. *De praedictionibus, et promissionibus Dei.* 3. *De perseverantia Sanctorum.* Ed. Paris. 1711. fol.

A' több nevezetes Keresztyén Irók így következnek:

Az V-dik Századbann: *Vincentius Lerinensis.* Meghólt 450. tájánn. *Leo I.* vagy *Magnus.* Meghólt 461-benn: *Claudianus Mamertus.* Meghólt 474-benn: *Salvianus.* Meghólt 485. tájann. *Gennadius.* Meghólt 493-bann.

A' VI-dik Századbann: *Fulgentius.* Meghólt 533-bann. *Gregorius I.* vagy *Magnus.* Meghólt 604-benn.

A' VII-dik Századbann: *Isidorus Hispalensis.* Lásd az Encyclopaedia Irók között. Itt e' következő munkáiért említődik; *Liber de scriptoribus Ecclesiasticis XXXIII. Collectio Canonum, Conciliorum et Epistolarum Decretalium*; és, *Libri II. contra Judaeos.*

A' VIII-dikbann: *Flaccus Alcuinus*, vagy, *Albinus.* Meghólt 804-benn.

A'

Digitized by Google

A' IX-dikbenn: *Rhabanus*, vagy, *Hrabanus Maurus*. Meghólt 856-bann. *Pascasius Radbertus*. Meghólt 865. tájánn. *Isidorus Mercator*. Élt 845. tájánn. *Haymo*. Meghólt 853-bann. *Walafridus Strabo*. Meghólt 849-benn. *Servatus Lupus*. Meghólt 844. tájánn. *Godeschalcus*. Meghólt 868-bann. *Johannes Scotus Erigena*. Élt 877. tájánn.

A' X-dikbenn: *Gerbert*, mint Római Pápa, *II. Silvester*. Meghólt 1003-bann.

A' XI-dikbenn: *Burchardus*, vagy, *Brochard*. Meghólt 1025-benn. *Fulbertus*. Meghólt 1029-benn. *Petrus Damianus*. Meghólt 1072-benn. *Berengarius*. Meghólt 1088-bann. *Lanfrancus*. Meghólt 1089-benn. *Anselmus*. Meghólt 1109-benn.

A' XII. dikbenn: *Ivó*. Meghólt 1115-benn. *Jo Roscelinus*. Meghólt 1120. után. *Hugo de S. Victore*. Meghólt 1140-benn. *Petrus Abeillárd*, vagy, *Abaelard*. Meghólt 1142-benn. *Bernhardus Clarae vallensis*. Meghólt 1153-bann. *Rupertus Tuitiensis*. Meghólt 1135-benn. *Gratianus*. Meghólt 1158-bann. *Petrus Lombardus* (Magister sententiarum). Meghólt 1164-benn. *Petrus Blesensis*. Meghólt 1200-bann. *Sylvester Gyraldus*. Élt a' XII-dik század véginn. *Alanus M. ab Insulis*. Meghólt 1203-bann.

A' XIII-dik Századbann: *Rogerius Baco*. Meghólt 1294. tájánn. *Robertus Pullus*, vagy, *Pulleyn*. Meghólt 1221-benn. *Gvilielmus de Sancto Amore*. Meghólt 1272.

Digitized by Google

tájánn. *Alexander Hales*, vagy, *Alesius* (Doctor irrefragabilis). Meghólt 1245 benn. *Bonaventura*, másképpenn *Jo. Fidanza* (Doctor Seraphicus). Meghólt 1274-benn. *Albertus Magnus*. Meghólt 1280-bann. *Thomas Aquinas* (Doctor communis). Meghólt 1274 benn. *Raymundus Martini*. Még 1286 bann élt. *Joannes Parisiensis*. Meghólt 1304-benn. *Jacobus de Voragine* (vagy inkább Viragine). Meghólt 1298-bann. *Antonius de Padua*. Meghólt 1231-benn. *Innocentius IV.* Meghólt 1254-benn. *Raymundus de Penna forti*. Meghólt 1275-benn.

A' XIV-DIK SZÁZADBANN: *Joannes Duns Scotus* (így neveztetik *Duns*ról a' házáiáról, mely van Scotiábann, Doctor subtilissimus) Meghólt 1308-bann. *Raymundus Lullns* (Doctor illuminatus). Meghólt 1315-benn. *Gvilielmus Occam* (Doctor invincibilis, singulatis: Venerabilis inceptor) Meghólt 1347 benn. *Joannes Taulerus*. Meghólt 1361-benn. *Nicolaus de Lyra*. Meghólt 1340 benn. *Joannes Wiclef*, vagy *Wiclif*. Meghólt 1387-benn.

Digitized by Google

IV.

A' BABYLONIAIAK, ÉGYIPTOMIAK, PHOENICIAIAK†, PERSAK, INDUSOK, ÉS CHINAIAK TUDOMÁNYÁRÓL.

† A' Phoenicziaiak neve alatt értsd a' Cárthágoiakat is.

§. 159.

HOGY ezek az Európánn kívűl lakó Nemzetek a' Régi Világbann más Népek felett való tudománnyal bírtak: minden kétség nélkűl való dolog. Ezektől, legalább ezeknek egy részétől, fzivárgott majd mindenféle esméret Europába; elsőbenn ugyan a' Görögökhöz, azutánn pedig ezek által, a' Rómaiakhoz. Mindazáltal, minthogy Tudóssaiknak semmi oly munkái, mellyek minden kétségtől mentek vólnának, nem jöttek által a' mi időnkre; úgyhogy a' mit felőlök tudunk, azt is részfzerint az Ó Teftamentomi Szent Irákból, részfzerint pedig a' Görögök és Rómaiak utánn tudjuk: ez az oka, hogy nem elébb, hanem ezenn a' helyenn, t. i. a' Görög és Deák Irók utánn említődnek; ebbenn a-

Digitized by Google

munkábann, nem annyira a' Chronologiára, mint arra lévénn tekíntet, hogy azok, mellyek a' Régiek tudománnyának kútfejei, belőle ki ne maradjanak.

Mivel pedig valamit az említett Nemzeteknek Tudománybeli dólgairól tudni lehet: mind az réſzſzerint ebbenn a' munkábann hellyel hellyel, réſzſzerint pedig, a' Közönséges História Első Réſzébenn, a' Babyloniaiak, Egyiptomiak, Phoeniciaiak, Cárthágóiak, Perſák, Indusok, és Chinaiak Históriájábann megmondódott: az Olvasó azért oda igazítódik.

V.

A' 'SIDÓ ÍRÓKRÓL.

§. 160.

JERU'SÁLEMNEK elpuſztúlásakor, és azután nevezetes Írók a' 'Sidó Nemzet között ezek vóltak:

1. *ONKELOS*; még 80. tájánn élt. Írt Paraphrasist Chaldaeai nyelvenn, a' Mó'ses V. könyveire, mely is *Targum*nak hívattatik. Lásd Dan. Bomberg Biblia Rabbinica Venet. 1518. 1526. fól.

2. *JO-*

Digitized by Google

2. *JONATHAN BEN UZIEL.* Élt 90. tájánn. *R. Hillel*nek (kinek bőltsességét, valamint a' véle ellenkező *R. Schammai*ét is nem győzik a' 'Sidók magaſztalni) tanítványának mondatik. Írt Paraphrasist Chaldaeai nyelvenn a' Profétákra. Lásd ugyan ott.

3. *R. AKIBHA*, vagy, *AKIBA.* Élt a' II-dik ſzázad eleinn. Azt tartják felőle, hogy a' *Cabbalistica Philosophiá*nak, első ſzerzője volt. Fő réſzét annak a' *Daemon*okról, és az *Aeon*okról való tudomány tette. Egyébaránt az Új Platonica Philosophiával igen megegygyezett. A' teremtésről való *Jezirah* nevű munka (Sepher Jezirah), melynek eredetét némellyek Abrahámra viſzik, hitelesebbenn néki tulajdoníttatik. Lásd illyen titulus alatt: *Liber Jezirah, qui Abrahamo inſcribitur, — translatus et notis illuſtratus a J. Steph. Rittangelio Amstel. 1642. 4.* Ezenkivül, nevét viselik, a' 'Sidó betűkről való *Cabbalai* elmélkedések is. Lásd, *cum verſione latina in A Kircheri Oedipo Aegypt. Tom. II. p. 225.* — *Barcochábot* Messiásnak esmérvénn, és a' 'Sidókat pártütésre indítvánn: Hadriánustól igen kínos halállal ölettetett meg, 120. tájánn.

4. *R. SIMEON BEN JOCHAI.* Élt a' második ſzázadbann 120. tájánn. *Akibá*nak tanítványa lévénn, a' Rómaiaktól való féltében 12. eſztendeig bujdoklott (a' mint mondják valamely barlangbann), mely idő alatt írta *Sohar* nevű munkáját, (Sepher Sorah) vagy, a' Mó'ses V. köny-

vei

veinek Cabbalai magyarázatját, mely tellyes Hieroglyphicai képekkel, Metaphisicai titkos, homályos, és értetlen beszédekkel. Kiadódott illyen titulus alatt: *Liber Sohar, Synopsis dogmatum vulgatiorum totius libri Sohár, introductione in dogmata profundiora eiusdem libri, commentariis aliisque tractatibus illustratus a Chr. Knorr a Rosenroth. Sultzbaci 1684. fol.*

5. *R. NATHAN*, Babyloniából. Élt 121. tájánn. Neve alatt, valamely rövid erkőltsi tudomány, és arra való magyarázat forog, mely, ha övé, nagyonn meg van vesztegetve. Lásd: *Tractatus Falmundicus*, Pirke Abhot, *sive capita Patrum Auctore J. Leusdem. Ultrai. 1665. 4.*

6. *R. JEHUDA HAKKADOSCH*, Sephorisból, Galilaeábann. Élt 181. tájánn. *Hakkadosch*nak (az az szentnek) feddhetetlen életéért neveztetett. A' 'Sidóknak Oralis Traditioit, vagy, szájról szájra 's firól fira adott Rendelésit egybeszedte illyen titulus alatt: *Mischna*, az az, második törvény; melybenn

1. A' mezőnek magvairól, az élőfákról, és gyümőltsökről; 2. Az inneplésekről; 3. Az Aszszonyokról és házassági dólgokról; 4. Az ollyan károkról, mellyeket ember, vagy, oktalan állat tett, 's azok felett való törvénykezésekről; 5. Az áldozatokról, és más szent dólgokról; 6. A' tisztúlásnak sokféle módjáról beszél. Cum Maimonidis et Bartenorae commentariis integris, quibus accedunt variorum notae,

tae; latinitate donavit, ac notis illustravit Gvil. Surenhusius. Amstel. 1698. — 1703. 6. Vol. fol.

7. *R. JOCHANAN BEN ELIEZER.* Született 184-benn, meghólt 279-benn. *R. Jehudá*nak, vagy, *Judá*nak tanítvánnya vólt, és a' Mischnára való magyarázatoknak a' javát a' 'Sidó Oskolák számára kiszedvénn, azt *Gemará*nak nevezte, az az, ollyan könyvnek, melynek világosítási elégségesek és tökélletesek. Ennek, mikor a' *Mischná*val egygyütt van, Jeru'sálemi Talmud a' neve. Lásd a' közelebb említett Surenhusius kiadásábann.

8. *R. JOSEPH.* Élt az V-dik századbann. A' másik Gemárát, mellyet R. Asche kezdett, e' végezte el. Készűlt az Babylonbann, hová a' III dik századbann Jeru'sálemből, a' leghíresebb 'Sidó Tanítók kőltöztek. Innen, a' Mischnával, mint Textussal, egygyütt vevődvénn, Babyloniai Talmudnak neveztetik. Nevezetes kiadása: *Talmud Babylonicum, additis commentariis R. Salomonis Jarchi et R. Mosis Maimonidis* Amst. et Franc. 1714. — 21. 10. Voll. fol.

9. *MASORETHAK.* Így neveztetnek azok a' 'Sidó Criticusok, kik az Ó Testamentomi szent könyveknek 'Sidó Textusa körűl, hogy azt minden változástól megőrizhessék, rendkivűl való szorgalmatosságot vittek véghez; nevezetesenn, azzal meg nem elégedvénn, hogy azt versekre osztották: a' versekbénn lévő szókat,

sőt a' betűket is számbavették. Ezenkivűl, azokat a' verseket, mellyek felől azt ítélték, hogy belőlök valami elmaradt; vagy, a' mellyek kétfzer is előfordúlnak; nem külömbenn azokat a' fzókat, mellyekbenn változást gyanítottak; vagy, mellyek külömbözőképpenn olvasódtak; azoknak külömböző jelentéseivel, egymással való egygyezésével, és egybeköttetésével együtt; végre, a' betűket mellyeket ki kell mondani, és a' mellyek megfordítva vagynak, vagy, nem rendbenn állanak; mint fzintén a' fzámokat is, megjegyzették. A' Vocale *punctum*oknak, és *accentus*oknak feltalálása is ezeknek tulajdonítódik: noha azt mások kétségbe hozzák, és a' *punctum*okat fzint olly'an végieknek tartják, mint magokat a' mással hangzó betűket. Származott a' *Masora* Tiberiásbann az V-dik fzázad; bann: rendbe pedig a' XVI-dikbann, R. Chajim által fzedődött.

10. *BEN ASHER*, Tiberiásbann, és

11. *BEN NAPHTALI* Babylonbann, 1034 tájáun; a' 'Sidó Textust nagy gonddal leírták.

12. *NATHAN BEN JECHIEL.* Rómábann 'Synagoga féje, élt a' XI-dik. fzázad végiun, és a' XII-diknek eleinn: meghólt 1106-bann. A' két Talmudra Lexicont írt, mely illyen titulus alatt; Sepher Aruch, liber inftructus: five dictionarium Hebraicum in quo praecipue difficiliora verba Talmudis ordine alphabetico explicantur; Amsterdambann 1655-benn jött ki.

13. *AB-*

Digitized by Google

13. *ABRAHAM BEN MEIR*, vagy, esmeretesebb neve szerint *ABEN ESRA*, Toletumból. Élt a' XII dik századbann; és, egy darabig, úgymint 1146. tájánn, Rómábann: 1157-től fogva pedig, Rhodus szigetében lakott, hol 1165-benn hólt meg. A' 'Sidók közt híresebb Szent Írás magyarázó egy egy nem vólt. A' Philosophiábann, Orvosi tudománybann, Grammaticábann, és Astronomiábann való jártasságáért Nemzetétől *Nagy Bóltsnek* neveztetik. Vagynak számos munkái, úgymint: 1. Világosítási majd csak nem az egész Ó Testamentomra; mellyeknek érdeme abbann áll: hogy a' Cabbalai magyarázattal felhagyvánn, a' hélyett, a' Grammaticait, és betű szerint valót vette fel. Lásd *Biblia Sacra Hebraica et Chaldaica cum Masora, quae Critica Hebraeorum sacra est, magna et parva, ac selectissimis Hebraeorum interpretum commentariis, studio fido et labore indefesso Joannis Buxtorfi* Basil. 1630. fol. 2. *Jesud Mora*, vagy, *Fundamentum timoris.* All XII. Részekből, és tanít a' Dogmatica Theologiáról. Kijött Velentzében 1566. 4. 3. Vagyon 'Sidó Grammaticája.

14. *R. SALOMO BEN ISAACH*, rövidebb névvel a' 'Sidóknál *RASCHI*, a' Keresztyéneknél pedig *JARCHI*; született 1105-benn, Frantzia Országbann; *Troyes* nevű Campaniai Városbann. Béjárván 7. esztendők elforgása alatt, Europának, A'siának, és Africának nevezetesebb tartományit: meghólt 1180-bann, a' házájábann; honnan teste Prágába vitetett. A' 'Sidóktól, kiváltképpen nyaló értelembenn, Tör-

vény

vény magyarázójának neveztetik. Itt világosítást az egesz Ó Testamentomra. Lásd; a' Buxtorf közelebb említett Bibliájában. Hasonló világosítása van a' Talmudnak is 23. Tractátusára.

15. *R. MOSCHE* (az az Mó'ses) *BEN MAJMON*, vagy e' név kezdő betűi szerint megrövidítve *RAMBAM*, legesmeretesebb neve szerint pedig *MAIMONIDES*. Született 1139-benn Cordubábann. Tanúlt az Arabs Averroes alatt. Hite sorsosinak irígysége elől Égyiptomba menvénn, ott a' Sultánnak Selahaddinak, vagy, Saladinnak Udvari Orvosává lett. Alexandriábann Oskolát állított fel, melybe nem csak Égyiptomból, hanem Judaeából, sőt Syriából is jártak tanúlni. Utóljára Cairóbann lakott, ugyan ott hólt meg 1205-benn. Minden 'Sidó Túdósok között elsőnek lehet tenni, kihez fogható sem az előtt, sem azutánn nem vólt. Született nyelvénn kivűl, tudta az Arabs, Chaldaeai, Török, Medus, és Görög nyelveket. A' tudományok közzűl jártas vólt a' Mathesisbenn, Peripatetica Philosophiábann, Orvosi tudománybann. Jártas a' Talmudbann is. Innen ván, hogy a' 'Sidók, magasztalni akarvánn, nyelvekenn *Nagy Sásnak*, *Napkelet Ditsőségének*, és *Napnyúgot Világának* hívják. Ezénkivűl azt mondják, hogy hozzá hasonló ember, Mó'sestől fogvá nem vólt a' Világonn, 's ugyan azért, néha *Cordubai*, néha pedig *Égyiptomi Mó'sesnek* is nevezik. Munkái: 1. Világosítások (Commentarii 5.) a' *Mischnára* és *Talmudra*; mellyekbenn mind annak a'

a' javát, valamit erre a' két könyvre írtak a' 'Sidók, egybeszedte, és szabadonn megítélte. Irtá Arabs nyelvenn, hanem azutánn 'Sidóra is megfordítódott. 2. *Jadchasaca*, vagy, *Erős kéz*; másképpenn, *Mischne Torah*, vagy, *második törvény*; melybenn a' *Talmud*nak summás velejét adta elő. A' 'Sidók ezèn munkájáért azzal vádolták, hogy a' 'Sidó Vallásról, többet nyilatkoztatott ki a' Keresztyéneknek, mint kellett volna. 3. *Moreh nevochim*, Deákúl; *Doctor perplexorum*. Arról való tanítás, miképpenn kelljen a' Bibliábann lévő szóllás formáit, Parabolákat 's a' t. mellyeket betű szerint nem vehetni, érteni és megmagyarázni. Mellesleg vagynak benne Theologiai és Philosophiai értekezések is. Irtá Arabs nyelvenn, de 'Sidóra is, még életébenn megfordítódott. Eleinte nagy lármát tsinált: de azutánn közönségesenn bévették a' 'Sidók. Deákra Buxtorf fordította. 4. *Sepher Hamnizvoth* (liber Praeceptorum), ez a' Törvények parantsolatit világosítja. 5. Aphorismorum medicinalium libri XXV. Galenusból. 6. De tuenda valetudine; Diaetetica, mellyet Arabs nyelvenn írt az Egyiptomi Sultánhoz. Vagynak más munkái is, bévezetésenn levélei, mellyek majd mind Arabsúl íródtak, hanem azutánn 'Sidó nyelvre is megfordítódtak.

16. *R. BENIAMIN BEN JONA*, *Tudelá*ból Spanyol Orszàgi Navarrábann. Meghólt 1173-bann. Irt Geographiai munkát, melybenn Európának, A'siának, és Afrikának sok Tartományit, vagy tulajdon

tapaſztalási, vagy a' másoktól vett hír ſzerint leírta. Mint 'Sidó, főképpenn azokra a' helyekre fordított nagyobb figyelmetességet, a' hol 'Sidók laknak. Sok hibái mellett is, vagynak benne haſznavehető dólgok a' Históriára és Geographiára. *Hebraice et lat. cum notis ed. Conſt. 'L. Empereur.* Lugd. Bat. 1633. 8.

17. *MOSES PETACHIA*, Regensburgból. Élt 1170. tájánn. Az útazását írta le, mely is a' 'Sidó ſzokásoknak, czeremoniáknak 's a' t. megértését nem kevéssé segíti. Lásd, J Chr. Wagenſeil Exercitat. VI. varii argumenti. *Altdorfi.* 1687. 1719. 4.

18. *DAVID KIMCHI*, Spanyol Országból. Élt a' XIII. dik ſzázad közepe előtt. Írt nagy réſzént betű ſzerint való magyarázatokat, a' Prófétákra, és a' Szent Dávid 'Sóltárira; mellyek a' Buxtorf Bibliájában megvagynak. Nemzete előtt oly nagy tekíntete vólt, hogy, a' Spanyol és Frantzia Országi Synagogák, a' *Maimonides* írási felett veſzekedvénn: 1232-benn közbíróvá válaſztották. Meddig élt még ázután? nem tudhatni. Vagyon 'Sidó Grammaticája is *Michlol* titulus alatt, mely két réſzekből áll. Az elsőbenn régulák foglaltatnak; a' második pedig Lexicon (liber radicum). Valamennyi 'Sidó Grammatica íródott a' Tudományok feleleventésekor: mind ebből vevődött.

19. *LEVI BEN GERSON*, Frantzia Országból, nevezetesenn Provenceból. Élt a'

a' XIV-dik századbann. Meghólt 1370-benn. Orvosi tudománnyáról, és a' Peripatetica Philosophiábann való jártasságáról híres. Írt magyarázatot némely könyveire az Ó Testamentomnak. Lásd a' *Buxtorf. Bibliá*-jábann. Vagyon *Milchamot Adonai* vagy *Bella Domini* nevű munkája is; melybenn a' Lélek halhatatlanságáról, a' Világ teremtéséről, a' Jövendő dólgoknak tudásáról 's a' t. philosophál, és a' mit azokból kihoz, a' szent könyvekre alkalmaztatja.

20. *R. LIPMAN*, vagy, *JOM TOB LIPMAN* Műhlhausenből. Élt a' XIV-dik század végénn. Írt a' 'Sidó Vallás igazságáról a' Keresztyének ellen; mely munkáját Győzedelem könyvének nevezi. Ebbenn, az Ó Testamentomnak minden helyeit, mellyek a' Keresztyén Vallásnak erősségére szólgálnak, sorra felveszi, és magyarázza. *Liber Nizachon, curante Theodorico Hackspan.* Norimb. 1644. Amstel. 1711. 4. — Ugyan azt versekbe is foglalta. Lásd *J. Ch. Wagenseilii Tela ignea Satanae.* Altdorf. 1681. 4.

21. *ABARBANEL* (I'sák) XV-dik századbeli híres Rabbi. Született Lisbonábann, 1440-benn. A' több 'Sidókkal egygyütt kihajtatván: Nápolyt, Corfut, 's a' t. béjárta, és utóljára Velentzébenn hólt meg. Írt Commentariust az egész Ó Testamentomra, melybenn a' betű szerint való értelmet követi. Igen nagyonn betsülik a' 'Sidók.

Digitized by Google

VI.

AZ ARABS ÍRÓKRÓL.

AZ ARABS Literatura (kivévén az egy Poësist, mely igen jókor kezdett virágozni Arabiábann) Mohameddel, vagy, Muhameddel kezdődik, a' ki a' *Korántt*, vagy, *Álkorántt*, az őtet követőknek Szent könyvét Kr. Úr. születése utánn 622-től 625-ig készítette, részszerint *Meccá*bann a' Házájábann, részszerint pedig *Medlná*bann. Áll az 114. Surából, az az Szakaszból; és Dogmatica része, *Imán*nak; a' Practica pedig *Din*nek neveztetik. Egybeszedte Abubeker a' Muhammed halála utánn, mely 633-bann történt; és a' munka, *Korán* nevét, ezen *egybeszedés*től vette. Kijött Arabsúl és Deákúl, cum refutationibus Lud. Maraccii. Patav. 1698. 2. Vol. fol.

A' több nevezetes Arabs írók ezek:

1. POETÁK.

§. 161.

A' MUHAMMED előtt élt Poëtak közzül Hétnek munkái *MOALLAKAT* nevű gyűj-

Digitized by Google

gyűjteménybenn vagynak egybefzedve. Ezek a' Meccábann tartatott közönséges Játékokra íródvánn, a' *Kaaba*bann (Meccai Templombann, melynek falait a' régi Arabsok, a' Muhammedanismus előtt, az ő Poëtáiknak arany betűkkel selyem fzőnyegekre írt verseivel fzokták ékesíteni) függefztődtek fel, és ott maradtak meg. A' Hét Poëtáknak nevei ezek: 1. *Amrilkais*, Arabiai Fejedelem. Élt 550. tájánn, a' midőnn Jobbágyitól kiűzettetvénn, a' Görög Csáfzárhoz Heracliushoz folyamodott, kitől a' mint mondják, méreggel megétettetett. 2. *Tharaphah*. 3. *Zohair*. 4. *Labid*. 5. *Antarah*. 6. *Amruben Kalthum*. 7. *Hareth*. Az elsőbbeknek munkái külön is kiadódtak, e' következő titulusok alatt: *Carmen Caab Ben Zoheir et Amrilkaisii*. Ed. G. J. Lette Lugd. Bat. 1748. 4. — Taraphae Moallakat Ed. J. J. Reiske Lugd. Bat. 1742. 4. — *Zohairi carmen Templi Meccani foribus appenfum, nunc primum ex Cod. Leidenfi Arabice editum, Latine converfum, et notis illuftratum, ab E. F. C. Rosenmüller Lips.* 1792. 8. Mindnyájáé pedig egygyütt Anglus nyelvenn illyen titulus alatt.: *The Moallakat, Orseven Arabian Poëms wich were suspended on the Templa at Mecca, with a translation and arguments. By W. Jones* Lond. 1783. 4.

ABU TEMAN, élt a' IX-dik fzázadbann. Meghólt 845-benn *Mosul*bann. A' Nagy Amasáht (az az Arabs Anthologiát) ez fzedte egybe; melybenn a' Muhammednél sokkal régibb Arabs Poëtáknak mun-

Digitized by Google

káirn kivűl, maga tulajdon versei is vagy-nak. Lásd: Alb. Schultens monumenta vetuſtiſſima Arabiae Lugd. Bat. 1740. 4. és Erpenii Grammat. Arab. Lugd. Bat. 1748. 1767. Vagyon kis *Hamasáh* is, mellyet 880. tájánn *Bochtari* nevű Arabs ſzedett egybe, de ez még nints kinyomtatva.

MONTANABBI, vagy, *ABUL THAJEB AHMED BEN HUSZAIM*. Élt a' X-dik ſzázadbann 916-tól fogva 965-ig. Legjobbnak tartatik minden Arabs Poëták között, kik a' Muhammed életéhez közelebb éltek. Munkái még mind eddig sintsenek kinyomtatva.

ABUL OLA, vagy, *Ahmed Ben Soliman al Tenukhi al Maari*, *Maará*ból, Syriabann. Élt a' XI-dik ſzázad első felibenn, meghólt 1058-bann. Azt mondják felőle, hogy már három eſztendős korábann a' himlőbenn ſzeme világát elveſztette: mely által oſztán képzelő tehetsége felette igen megerősödött. Van *Szikra* nevű munkája, mellyet valamely Arabs Fő embernek dítséretire írt. Egy réſzét megláthatni *Erpeniusnál*, *in Grammatica Arabica ed. Golii Lugd. Bat.* 1656. 4. p. 226. ſqq.

ABU ISMAEL THOGRAI, *Ispahán*ból. Élt a' XII-dik ſzázad eleinn. Meghólt 1120-bann. Vagynak igen ſzép Elegiai és Éneki, mellyek közzűl némellyiket a' Korán végire tették, és a' gyermekekkel az Oskolákbann könyv nélkűl tanúltatták az Arabsok. *Edidit Ed. Pocock Oxon. 1661. 8.* — *Juc. Golius et Math. Anchersen* Ultrai. 1707. 8. — Írt más nemű munkákat is,

Digitized by Google

is, nevezetesenn A'sia Chronicáját; Persa Királyok Históriáját; Plátó respublicájára Commentariust; és, az Alchimiáról értekezést: úgyhogy valóságos Polyhistornak lehet mondani.

ITHIEL HARIRI, vagy, *Abu Mahommed el Kasim* Basrából. Élt a' XII-dik szászad eleinn, meghólt 1120-bann. Irt 50. szakaszokból álló verses munkát, a' Világ gyönyörűségeiről. *Sex priores ed. Alb. Schultens* Franequ. 1731. Lugd. Bat. 1746. 4.

AL MEIDANI. Élt a' XII-dik századbann. Meghólt 1164-benn. Vagynak 6000 példabeszédi. Lásd egy részét azoknak *Schultens*nél *Anthologia sententiarum Arabicarum* Lugd. Bat. 1772. 4.

II. HISTÓRICUSOK.

§. 162.

ABU GAFAR. Élt a' X-dik szászad eleinn. Meghólt 922-benn. Irt Arabsok Históriáját, és azt vitte 914-ig. Egy részét kiadva láthatni a' következő munkábann: *Alb. Schultens Historia imperii vetustissimi Joktanidarum in Arabia felice. Lugd. Bat. 1750. 4.*

BOA HODDIN IBN SCHEDDAD. Élt a' XII-dik szászad véginn, és lakott

Sultán (Selah-addin) Saladin mellett, a' ki Égyiptombann a' Fatimidák uralkodásának végetvetett, Syriát meghódoltatta, Jeru'sálemet (1187-benn) elfoglalta. Leírta ennek a' Sultánnak életét igen hitelesenn: mely munkábann a' többek között a' Görög, vagy, Constantzinápolyi Udvarnak a' 'Kereſztyénség ellenségeivel való egygyetértéséről, nevezetes dólgok fordúlnak elő. A' Görög Históricusok hibainn, kik az akkori időről írnak, sokakbann lehet belőle igazítást tenni. *Lásd vita et res geſtae Sultani Saladini Edidit ac latine vertit Alb Schultens Lugd. Bat. 1732 fol.*

GREGORIUS ALBULPHARAG (Barhebraeus) Melitinából (mely Város *Malatia*, *Maraz*, és *Marasch* nevet is visel) Armeniábann. Született 'Sidó ſzülektől, 1226-bann. Az Attya Orvos lévénn: áttól Orvosi tudományt tanúlt. *Ezenkivűl* a' Syriai nyelv mellett, az Arabs és Görög nyelvekre, és a' Philosophiára 's Theologiára adván magát, annyira ment: hogy' már 20. eſztendős korábann *Gubai*, későbbenn *Lacobenai* és *Aleppoi* Püspökké, végre pedig, 1266-bann Napkeletenn (Chaldaeábann és Assyriábann) a' Jacobiták *Maphrianjává*, az az, Primássává lett. Meghólt 1286-bann. Írt Theologiára, Philosophiára, Grammaticara, és Orvosi tudományra tartozó ſzámos könyveket: de a' mellyek még eddig csak kézírásokbann vagynak. Híres és nevezetes írává leginkább a' Kronikája tette, mellyet Syrus nyelvenn írt, három réſzekbenn. Az I-ső Réſzét, mely Közönséges História, és Világ

Digitized by Google

lág kezdetétől fogva 1286-ig megyen, maga a' Muhammedanusok kedvéért, Arabs nyelvre fordította. Lásd kiadva illyen titulus alatt: *Historia compendiosa Dynastiarum, historiam complectens universalem, a mundo condito, usque ad tempora Auctoris, res Orientalium accurratissime describens. Arabice edita, et latine versa ab Ed. Pocockio. Oxon. 1663. 4.* Lehet látni *Historia Orientalis* titulus alatt is. A' II-dik és III-dik Része ezen munkának, magában a' Napkeleti Ekklé'sia Históriáját foglalja. Lásd: *Barhebraei Chronicon Syriacum, e Codd. Bodlejanis descriptum. Coniunctim ediderunt P. J. Bruns et G. Kirsch. Lips. 1789. 2 Voll. 4.* Nem csak a' Keresztyének től, hanem a' Sidóktól és Muhammedanusoktól is, hiteles és részrehajlás nélkül való Históricusnak tartatik.

GEORGIUS ELMACINUS Egyiptomból. Született 1223-bann, meghólt 1302-benn. Noha Keresztyén vólt: valamely Arabs *Emir*nél viselt Secretariusságot. Leírta a' Saracenusok Históriáját Muhammedtől fogva, *Atabazes*-ig a' 45-dik *Chalifá*-ig, vagy, 1118-ig: melybenn az Abu-Gafár munkájának sok haszpát vette. Lásd kiadva illyen titulus alatt: *Ge. Elmacini Historia Saracenica Arabice et latine cum notis. Ed. Thomas Erpenius. Lugd. Bat. 1625. fol.*

ABULFEDA, Damascusból. Született 1273-bann a' Saladin familiájából. Syriábann (nevezetesenn Hamadábann) az Egyiptomi Sultánnak Helytartója, végre pedig ugyan ott, független Fejedelem vólt.

Digitized by Google

Meghólt 1332-benn. Az Arabs Históricusok között fő helyet érdemel. Írt Közönséges Históriát, mellyet Világ kezdetétől fogva a' maga idejéig, vagy, 1339-ig vitt. Kijött az illyen titulus alatt: *Annales Moslemici, Arabice et Latine Hafniae 1790. 2. Voll.* 4.

ARABSHAH, Damascusból. Élt a' XV-dik századbann, meghólt 1450-benn. A' *Timur*, vagy, *Tamerlan*, életét írta le, mely munka nagyra betsültetik. *Arabice et latine ed. S. H. Manger. Leovard. 1764.* 4.

III. GEOGRAPHUSOK.

§. 163.

SCHERIF AL-EDRISI, Ceutából. Született 1091-benn: meghólt 1175. és 1180. között. Tanúlt Cordubábann, és lakott *K. Rogerius*nál a' Siciliai Királynál. Geográphiája, sok réfzbenn figyelmetességet érdemel, kivált ahol Észak és Napkelet között fekvő A'siát és Afrikát írja le. A' munka egéfzenn nints kiadva: hanem valamely esmeretlen ember, a' kit Nubiensis Geographusnak fzoktak nevezni, meglehetősenn kifzedte belőle mind azt, valami a' Geographiára fzükséges; kihagyván abból a' többek között azon plántáknak hofzfzas leírását, mellyek a' föld külömböző réfzeibenn teremnek, és ez az Epitome kijött, Arabs nyelvenn ugyan, Rómábann, 1592. 4. Deá-

Digitized by Google

4. Deákúl pedig, (per Gabrielem Sionitam et Johannem Hesronitam) Parisbann, 1619. 4. Vesd egybe *G. Melch. Hartmann Commentat. de Geographia Africae Edrisiana. Götting. 1791. 4.*

IBN AL UARDI, *Aleppó*ból. Élt 1214. tájánn. Írt igen bővˇ Geographiát, melybenn azt is feltette, mellyik tartománybann mi terem? még pedig mind a' három országát a' természetnek. Africát, Arabiát, és Syriát jól leírta, de Europa, és Napkelet, és Észak közt fekvő A'sia leírásábann sok hijánosság van. Deákúl apró darabokbann kijött illyen titulus alatt: *Specimen operis Cosmographici Ibn al Uardi, ex lingva Arabica in latinam versum. Lugd. 1790. 4. Fartic. 1. — 9.*

ABULFEDA. Lásd fellyebb. Geographiai munkája két részből áll. Az I-ső a' Mathematica Geographiának fundamentomit tanítja, és a' földönn lévő tengereket, tókat: folyóvizeket, és hegyeket írja le: A' II-dik pedig 28. Geographiai táblákat foglal magábann, mellyek öt öt oszlopokra osztatnak. Az 1-ső oszlopbann a' város neve van feltéve, a' 2-dikbann, annak longitudoja, és latitudoja, a' 3-dikbann, ugyan annak climája, és a' tartomány, melyhez tartozik, a' 4-dikbenn, a' város nevének helyesenn való írása és kimondása; az 5-dikbenn pedig, magának a' városnak rövid leírása. Ezenkivűl minden táblának szélinn, jegyzések vagynak, a' tartományoknak fekvéséről, határiról, elosztásáról, és productumiról; úgy szintén a' kevésbé esmeretes he-

Digitized by Google

helyekről, a' régi és immár öszveomlott városokról; 's a' t. Abulfeda ezt a' munkát a' maga vallástétele szerint húsz írónál többől szedte egybe, azombann utánnok, nem vakonn ment, hanem a' mit mondtak, megrázta, hibáikat megigazította; némely tartományit pedig Africának és A'siának tulajdon tapasztalása utánn írta le. A' mellyeket Syriáról mint hazájáról, és avval határos tartományokról, úgymint: Arabiáról, Per'siáról, és Égyiptomról írt: különösenn hetsesek. De Napkeleti és Északi A'siáról, és Európáról keveset mond, a' mi megálhatna. Deákra fordította *Reiske*. Lásd *Buschings Magazin Th. 4. s. 121. — 298. és Th. 5. s. 301. — 366.* Egy részét, úgymint, *Égyiptomot* Arabsúl és Deákúl *Michaëlis* adta ki, Götting. 1776, 4. *Africát* pedig, tsupánn Arabsúl, *Eichorn Gött. 1790. 8.*

IV. MATHEMATICUSOK.

§. 164.

A' *MATHESIS*, a' Közép századokbann, egész Napnyúgotonn tsak az Arabsoknál virágzott. Ők terjesztették azt el Spanyol Országból, hol magokat a' VIII dik század elein (711-benn) fészkeltek meg, mind Frantzia, mind Német, mind Olasz Országbann. Tsalhatatlan nyomai ennek: mind a' máig úgy nevezett *Arábiai számok*, mellyekkel közönségesenn élünk

élünk: mind az *Algebra*, mely tudomány ha eredetét nem is (noha sokann ezt is nékik tulajdonítják) legalább nevét bizonyosann ő tőlök vette. Vesd egybe a' mi erről oda fellyebb a' 178-dik óldalonn (a' Diophantus neve alatt) mondódott. Hogy mindazáltal az Arabsok sokkal elébbvitték vólna a' Mathesist, mint a' régiek, nem állíthatni. Mert igen csak a' mellett maradtak, a' mit a' Görög írókbann találtak, kivévénn azt az egygyet, hogy a' Geometriábann, a' *Chorda*, vagy, *Subtensa* helyett *Sinus*sal éltek. Főképpenn az Astronomiára adták magokat, melynek *Chalifa*ik közzűl *Mansur Harun Raschid* és *Mamum* kiváltképpenn való előmozditói vóltak. Ennek virágoztatására *Bagdad*bann Astronomica Oskolát tartottak. Vóltak ahoz való instrumentumaiak, táblaik, és égrajzolatjaik is. Haszonosann fordították ezt a' tudományt; a' Geographiára, Chronologiára, és hajókázásra: de igen hibásann az Astrologiára. Nevezetesebb Mathematicus és Astronomus íróik ezek:

ALPHERGANUS (Ahmed, Ibn Kothair) Ferganából, Sogdianábann. Élt a' IX-dik századbann, 880. tájánn, Mamum Chalifa alatt. Munkái közzűl nyomtatásbann ezek vannak: *Elementa Astronomica Arabice et latine per Jac. Golium. Amstel. 1669. 4.* 2. *Muhamedis Alfragani Arabis Chronologica et Astronomica elementa, auctore M. Jac. Christmanno Francof. 1590. 8.*

AL BATANI (Mahommed Ben Giaber). Élt a' IX-dik század végénn. Lakott

kott Mesopotámiábann. Meghólt 901-benn. Maradtak Astronómiai jegyzései, mellyek deákúl illyen titulus alatt jöttek ki: *Mahometis Albatenii de ſcientia ſtellarum liber, cum aliquot additionibus Johannis Regiomontani. Bononiae 1645. 4.*

GEBER, Sevillából. Életéről 's állapotjáról semmi bizonyos nem tudódik. Idejét arányozás képpenn a' IX-dik ſzázadra teſzik. A' Ptolemaeus Almagestumábann, sok hibákonn igazítást tett. Munkájának neve, a' Deák fordítás ſzerint, ez: *Syntaxis Aſtronomica, s. demonſtrativum opus Aſtrologiae.* Kijött Norihbergábann 1533. fol.

AL RAGEL, és *ALKABIZ*, Toletumból. Éltek a' XIII-dik ſzázadbann, 1233. tájánn. Emlekezetek az által maradt fel, hogy X-dik Alphonsus, Castiliai Király amaz ésmeretes Astronomiai táblákat (Tabulae Alphonsinae) velek kéſzíttette. Kijötték azok Velentzébenn, 1483, és Párisbann 1545-benn 4.

AL BO HAZEN, vagy, *ALBUASZIN*. Élt ugyan azonn időbenn, ama kettővel, kikkel sokat is vetélkedett. Az Astrologiánn kívül, mellyet Alphonsus Spanyol nyelvre fordíttatott, írt a' fixa, vagy mozdúlni nem látſzó tsillagoknak mozgásáról.

NASIREDDIN, Thusból, Chorasanban. Élt a' XIII-dik ſzázad közepénn. Egy volt a' leghíresebb Arabs Astronomusok közzúl, kit ama nevezetes Mongol Fe-

je-

Digitized by Google

jedelem *Holakus* (vagy Holagu) *Ilekhán* annak az Astronomiai Oskolának, mellyet *Maraghá*bann fundált, Főigazgatójává tett. Vagynak igen betses Astronomiai táblái, mellyek *Ilechan*rúl is neveztetnek. Nasireddini Ulughbeyi Tabulae. Arabicae et latine ed. J. Gravius. Lond. 1652. 4.

V. PHILOSOPHUSOK.

§. 165.

A' *PHILOSOPHIA*, már a' VII-dik Századbann, mintegy kikopvánn Napnyúgotról: a' Római Birodalomból kitíltatott, 's bújdosásra szórúlt Nestorianusokkal, az Arabsoknál talált helyet és pártfogást Napkeletenn. Ezeknek tudomány szerető *Chalifája Al Mammu* a' IX-dik század eleinn (813. — 833.), a' legjobb Görög Philosophusok munkáit Arabs nyelvre fordíttatváhn: azokat Nemzete között terjeszstette. Noha így a' Philosophia hamar lábra kapott az Arabsoknál, és ők a' körúl a' legnagyobb tűzzel forgólódtak: még is azt nem mondhatni, hogy tsak valamivel is nagyobb tökélletességre vitték vólna. Melynek okát részszerint abbann kell keresni: mert a' Philosophiát, a' *Korán*hoz kellett alkalmaztatniok: részszerint pedig abbann, mert Görögúl jól nem tudtak; következésképpenn: Aristótelest a' kihez leginkább ragaszkodtak, igazánn nem ért

vólna

vénn, sikeretlen vitatásokba (disputatiokba) merültek. Plato pedig mint a' kinek gondolkodása, mind Vallásokkal, mind uralkodások systemájával inkább ellenkezett, soha közzéjek bé nem férkezhetett. Mindazáltal haſználtak a' Philosophiának annyiban; hogy legalább Aristotelest, felébenn harmadábann megesmértették az akkori Világgal. Magok az Európai Tudósok, a' XII-dik, és XIII-dik ſzázadokbann, majd csak nem mind az Arabsoknál tanúltak, és á' többek közt a' Philosophiát azoktól ízelítették meg. Nevezetes dolog, hogy az Arabs Philosophusok többire, egyſzersmind Orvosok vóltak. Az esmeretesebbek közzűlök ezek:

AVICENNA, vagy, IBN (másképpenn Eben, vagy, Aben) *SINA*. Született 980-bann *Affhand*bann, vagy, *Bokhará*bann. Meghólt 1036-bann. A' Philosophiára írt munkái, réſzſzerint fordítások Aristotelesből: réſzſzerint pedig arra való világosítások.

AL GAZEL, Thusból, Chorasánbann. Született 1061-benn. A' Bagdadi Arabs Oskolábann, rendkivűl való hírrel tanított, mígnem egyſzer, Remeteséghez jővénn kedve, hivatalárol lett, és Meccába ment. Azutánn Syriát és Egyiptomot járta bé, és akkor viſzſzatért Bagdádba, hol 1127-benn 55. eſztendős korábann hólt még. Mint Philosophust nevezetessé főképpenn az á' munkája teſzi, melybenn, minden Philosophicum systemáknak megtzáfolasánn és lerontásánn igyekezett: oly tzél-

Digitized by Google

tzélból, hogy így maga egészenn új systemát állíthatna fel, mely a' Muhammedana Vallással mindenekbenn megegyegyezne.

ABU JA AFAR (*Ibn Thophail*), Sevillából. Élt a' XII-dik Századbann: meghólt 1176-bann. Aristotelest nagy hírrel magyarázvánn: igen sok tanítványi lettek; kik között vólt, *Averroes*, és *Moises Maimonides*. Éles elméjét eléggé mutatja ama *Philosophusi Roman*, melybenn azt tanítja: miképpenn kelljen, a' természeti dólgok szemléléséből, a' tapasztalás felett valóknak esmeretére emelkedni az észnek. Felvészen tudnillik valamely kisdedet, a' ki minden emberi társaságonn kívül, minden mesterségnek hozzá való járúlása nélkül, tsupánn természeti módonn, szarvas téjenn nő fel; és azt minekutánna már a' véle született okosság benne felébredt, tulajdon maga ereje által, apródonként a' természeti dólgoknak figyelmetességgel való szemlélésére, és ezekről az Isten léte, a' léleknek halhatatlansága, és az Istennel való egygyességből, 's annak tökélletességének szemléléséből folyó bóldogságra juttatja. Igaz ugyan, hogy nem egyszer mond ollyat, a' mi felől nehéz hinni, hogy úgy történhetnék: mindazáltal, oly szépenn és kedvetesenn, sőt hellyel hellyel oly felségesenn ír, hogy még ott is, a' hol hibázni láttatik, gyönyörködve lehet olvasni. Innen sok nyelvekre is van fordítva: nevezetesenn illyen titulus alatt: *Philosophus αὐτοδίδακτος, sive Epistola, in qua ostenditur, quomodo inferiorum contemplatione, ad superiorum notitiam mens ascen-*

Digitized by Google

dere possit. Arabice et latine edidit: Pocockius Lond. 1700. 4. Németűl pedig illyen alatt: *Der Natur mensch ein morgenländischer Roman. Aus dem Arabischen von J. G. Eichorn Berlin 1783. 8.*

AVERROES, vagy, EBEN (másképpenn *Aben*) *ROSHD*, Cordubából. Élt a' XII-dik századbann. Meghólt 1206-bann. Jó familiából lévénn származása, minekutánna tanúlását az Aristotelica Philosophiábann, Mathesisbenn, és Orvosi tudománybann végezte Cordubábann, 's egyszersmind Marocconi és Mauritaniai Bíróvá lett: Aristotelesre sok világosításokat írt, mellyekért közönségesenn *Commentátor*nak nevezték, és magánál Aristotelesnél is többre betsűlték. Lásd *Aristotelis omnia, quae extant opera selectis translationibus. — Averrois Cordubensis in ea opera, omnes qui ad haec tempora pervenere Commentarii. Venet. 1562. 11. Voll. 8.* Vágyon *Happalath Hdhapala*, az az, *Destructorium Destructorii* nevű munkája is, mellyet *Al Gazel*nek közelebb említett könyve ellen írt. *Liber subtilissimus, qui dicitur destructio destructionum Philosophiae Algazelis. Transtulit Calo Calonymus. Venet. 1527. fol.*

VI. ORVOSOK.

§. 166.

AZ ORVOSI Tudomány *Galenus*nak fordítása által ment bé az Arabsok közzé:

Digitized by Google

zé: ki mellett oſztán mindenkor is megmaradtak. De hogy ez a' mesterség nagy tökélletességre menjen az Arabsoknál: ellentállott maga a' Korán, melybenn az *emberbontzolás* (Anatomia) tiltódik. Mindazáltal nevelte azt ez a' Nemzet, réſzſzerínt új nyavalyáknak (p. o. a' himlőnek, mely az Arabsok béjövetele előtt esmeretlen vólt Európábann) leírása; réſzſzerint Napkeleti fűvekből, plántákból, 's fűſzerſzámokból álló egyűgyű új orvosságoknak béhozása által, sőt úgy látſzik, hogy öregbítették azt az Arabsok, Chemiai találmányaikkal is, ők kéſzítvénn elsőbenn értz nemből orvosló ſzereket, a' mint ez különösenn, a' már említett *Geber*ről mondódik. De ezek nélkűl is halhatatlan ditsőségekre ſzólgál nékiek, hogy midőnn az orvosi tudomány, ſzinte úgy a' Görögöknél, mint a' Rómaiaknál, már mintegy kihólt: azt az elveſzéstől ők mentették meg. Ő nálok tanúlvánn, élèſztette fel *Constantinus Africanus* is, a' Salernoi Orvosi Oskolát, és, ez által, Europábann, a' XI. ſzázadbann, az Orvosi tudomány tanúlását. Noha, 300-nál többenn írtak, az Arabsok közzűl Orvosi munkákat: mindazáltal az esmeretesebbeknek ſzáma nem sokra megyen. Illyenek:

JOHANNES MESVE, Damascusból. Élt a' IX-dik ſzázadbann 845. tájánn. Noha Kereſztyén vólt: a' Bagdádi Arabs Oskolábann tanított Orvosi tudományt, és *Raschid* Chalifának parantsolátjából, a' Görög munkákat fordította Arabsra. Vagyon *Therapeuticá*já, hét könyvekbenn. Ezenkívűl

vůl 120. *Aphorismusa* a' fijához; és egy könyve a' hideglelés gyógyításáról; 'mely utólsó legtöbbre betsülődik: noha annak is a' java Hippocratesből, Galenusból, és Alexander Trallianusból van vévе. Mindnyáját kiadvá láthatni illyen titulus alatt: *Mesvae Graecorum, ac Arabum clarissimi Medici opera, quae exstant, omnia. Ex duplici translatione: altera quidem antiqua, altera vero nova. Jac. Sylvii Venet. 1562. fol.*

RHAZES, vagy, *AL RASI*, *Rai*ból Persiábann. Élt a' X-dik századbann. Ifjúságában inkább a' mu'sikához, *mint* a' tudományhoz vólt kedve, és Philosophiát, 's Orvosi tudományt nem elébb, hanem húsz esztendős korábann kezdett tanúlni. Azokat végezvénn, a' Bagdádi Ispotály gondviselője lett, hol a' külömbkülömbféle orvosi tapasztalásokbann jó módja vólt. De azzal meg nem elégedett; hanem útazáshoz fogott, és előszőr Egyiptomot látogatvánn meg, egy darábig *Kahiró*bann, vagy, *Cairó*bann lakott: onnan pedig a' Mauritániai Fejedelemhez *Almánsor*hoz ment; és Spanyol Országbann, nevezetesenn Cordubábann telepedett meg, hol 80. esztendős korábann megvakúlt, kevéssel azutánn pedig meghólt. Igen sok munkákat írt, mellyek közzül ezek nevezetesebbek: 1. *Almánsor* X. könyvekbenn, systema az egész Orvosi tudományra. Sok ideig é' szerint tartattak leczkék az Europai universitásokbann, nevezetesenn még 1617-benn is *Lovanium*bann. A' két első könyvbenn Physiologia vagy, a' harmadik az eledelekről tanít, és azoknak értelmes, vagy,

Digitized by Google

vagy, hasznos vóltáról. A' hetedik á' Chirurgiáról: a' többi pedig az Orvosi praxisról. 2. *Elchavi, seu, Continens.* Jobbára Hippocratesből, Galenusból van kiszedve. 3. *Aphorismus*ok, hat könyvekbenn. Ezekbenn legnevezetesebb a' himlőről való tanítás, melybenn a' jó nemű himlő a' rosztól már megkülömböztetődik; mind kettőnek megesmértető jelei előadódnak; nem tsak: hanem az is, miképpenn kelljen azt curálni. Atrajábann véve a' Rhazes curája sokat hasonlít a' mai Orvosokéhoz. Lásd: *De ratione curandi pestilentiam. Arabice et latine edidit Joh. Channing Lond. 1766. 8.*

AVICENNA. Lásd fellyebb a' Philosophusok között. Legnevezetesebb Orvosi munkája: *Canon Medicinae* öt könyvekbenn, mellyet Galenusból, Rhazesből, 's a' t. szedett egybe. A' Keresztes hadak alkalmatosságával, Európába hozódvánn ez a' munka: a' XVI-dik századig rendkivűl való betsűletbenn tartatott, a' fővebb Oskolákbann magyarázódott, és rá majd tsak nem számtalan Commentariusok íródtak. Kijött illyen titulus alait: *Canon Medicinae, ex Gerardi Cremonensis versione et Andreae Aliagi Belunensis castigatione, nunc vero a Costaeo recognitus. Venet. 1608. fol.*

ALBUKASIS, vagy, *ALBU*, — *KASEM*, *Tarob*ból Turcomanniábann. Elt a' XI-dig század véginn, és a' XII-diknek az eleinn. Lakott Bagdádbann, *Hatran*bann, és Damascusbann. Megholt 1122-benn. A' régi írók között tsak e' maga az, a' ki a' Chirurgiára tartozó szerszámokat leírta,

egyszersmind azt is előadván, mi végekre, és miképpenn kelljen azokkal élni. *Arabice et latine edidit Jo. Channing Oxon.* 1778. 4. Nevezetes munkája van arról is, mint kelljen a' kövekből, gyökerekből 's a' t. orvosi szereket készíteni. *De praeparationibus Medicinarum Venet. 1589. fol.*

ABEN ZOHAR. Sevillából. Élt a' XII-dik századbann. Noha Orvosi tudománnyához jókor hozzákezdett; mert azt az Attyától tanúlta: az orvosláshoz nem előbb, hanem akkor fogott, mikor már túl volt a' 40. esztendőnn. Közönségesenn az Arabs Orvosok között legarányosabbnak tartatik. Változhatatlan törvényűl azt vette fel az Orvosi tudománybann, hogy egyedűl a' *tapasztalás* az, a' mi után bátrann lehet menni; hogy a' szerentsés orvoslásra, nem speculatio, hanem természetre való vígyázás és józan 's gyakorlott ítélő tehetség kívántatik. Másoknál tisztább gondolkodásának, tsak az is elegendő jele, hogy az úgy nevezett *Közönséges*, vagy minden nyavalya ellen való orvosságokat kinevette, és vén aszszonyi, 's az Astrologusok hazudozásihoz menő meséknek tartotta. Meghólt 1168-bann. Fő munkája: *Al Theisir*, vagy, az orvoslás módjánn való igazítás. *Aben Zohár de rectificatione, et facilitatione medicationis, et cum casligatione Hiersurian. Venet 1496. fol. ibid. 1514. 1519. fol.* Irt hideglelésről is. *De Febribus. Latine per Casparum Bindonum.* Venet. 1576. Nem külömbenn a' ferdőkről. Lásd: *De balneis omnia, quae exstant apud Graecos, Latinos, et Arabes. Venet.* 1553.

AVER-

AVERROES. Lásd fellyebb a' Philosophusok között. Orvosi munkái közzül legnevezetesebbnek a' tartatik, melybenn Galenust, és Aristotelest igyekezett megegyeztetni. Az egész munka inkább Dialecticára, mint orvosi tapasztalásonn fundált okoskodásra megyen ki; mely nem is tsuda, minthogy Averroësnek az Orvosi praxis tsak mellesleg való dólga vólt. Kijött illyen titulus alatt: *Colliget, sive, Liber de Medicina. Accessere M. A. Zimarae dubia et solutiones in supra dictum Averrois colliget.* Venet 1549. fol.

VII.

PERSA ÍRÓK.

§. 167.

Itt a' későbbi Persákról vagyon szó, kik a' VII-dik század közepénn egészszenn az Arabs Birodalom alá esvénn, tulajdon Monarchiájoktól megfosztattak; a' IX-diktől fogva ismét különös, és részszerint Arabs, részszerint Török eredetű, részszerint pedig régi Királyaik közzül való Uralkodóktól igazgattattak; a' XIII-diknak közepétől, a' XV-diknek kezdetéig Mongol hatalom alatt vóltak; akkor pedig a' szomszéd tartományokkal egygyütt *Turcomannusi* kézre kerültek. Mely időnek lefolyása alatt, nevezetes íróik ezek vóltak:

A' POETAK KÖZZÜL.

FERDUSI, Thusból, Chorasanbann. Élt a' X-dik század véginn, és a' XI-diknek az eleinn. Meghólt 1020-bann. Persiai Homerusnak tartatik. Leírta t. i. Epicus versekbenn a' régi Persiai Királyoknak, és *Erősek*nek (Heroes) viselt dólgait, kezdvénn a' Mythusi (vagy Mésés) időkönn, és menvénn a' *Sassanidák* hatalmának öszveomlásáig. All ez a' munka 120. ezer sorból: de kinyomtatva csak némely részei vagynak. Lásd: *Jones Poëseos Asiaticae comment. L. IV.* ezenkívül: *The Poëms of Ferdosi translated from the Persian by Jos. Champion.* Esqu. Lond. 1788. 4. Kézírásbann megvan, mind a' Párisi, mind a' Göttingai Bibliothecábann.

SAADI, Schirazból. született 1175-benn, meghólt 1292-benn. Híres munkája: *Gulistán*, az az *Ró'sáskert*; mely az emberi életnek erkőltsi (moralis) lefestése, részszerint versekbenn, részszerint pedig folyó beszédbenn. *Persice et latine edidit Georgius Gentius. Amstel. 1651. fol.* — *Latine Amstel. 1655. 12.*

HAFEZ, vagy, *HAPHYS*, Schirazból. Élt a' XIV-dik századbann. Meghólt 1386-bann. Irt a' borról, szerelemről, és verseit szinte oly szépeknek tartják a' Persa nyelvenn, mint a' millyen szépek az Anacreonéi, a' Görögönn. Lásd: *Specimen Poëseos*

ſeos Perſicae cum praef. Revitzky. Vindobonae 1771. 8.

II. A' HISTÓRICUSOK KÖZZÜL.

MIRKHOND. Élt a' XV-dik ſzázadbann 1471. tájánn. A' Persa Históricusok között elsőnek tartatik. Leírta a' Persa Királyok Históriáját. Kiadódott illyen titulus alatt: *Hiſtoria priorum Regum Perſarum poſt firmatum in regno Islamismum, ex Moh. Mirkhond. Perſice et latine cum notis Geographico literariis.* Viennae 1782. 4.

III. AZ ASTRONOMUSOK KÖZZÜL.

MALECH - SCHAH, vagy, *D'SELALEDDIN*, Scheldschuk nemzetből való Sultán. Ez 1079-benn, a' legderekabb A'siai Égvi'sgálókat öſzvehívatvánn: a' *Naphoz mért*, vagy, *Solaris* eſztendőt jobbann meghatároztatta, és úgy intéztette, hogy azzal ne tsak a' Túdósok és Astronomusok: hanem közönségesenn élhetnének az emberek; vagy, hogy az, úgy mondatott polgári (civilis) eſztendő lenne. Mely is így esett: Az igaz Solaris eſztendőt határozták: 365. napra, öt Órára, 49 ', 5 '', és 28 ''' ra. Ehezképest minden eſztendőnek rendesenn 12. Hónap adódott; minden

Hónapnak pedig, egy formánn, 30. nap: ezenkívül a' 12. Hónap utánn, öt nap, ráadásképpenn tevődött. Így a' rendes esztendő ment 365. napra. Hogy pedig a' 365. naponn felyül eső öt óra, 49′, 5″, és 28‴ minuta miatt, akadály ne esne a' számlálásbann; minthogy ezen felesleg lévő órák, és minutumok, 33. esztendő alatt, éppenn nyóltz napra telnek: ezt a' nyóltz napot, a' 33. esztendőre úgy osztották fel; hogy a' 33. esztendőknek elforgása alatt, hétszer minden negyedik esztendő, *szökő* légyen, vagy, *366. napból álljon*; de már nyóltzadiktzor, nem a' negyedik, hanem az ötödik esztendőnek adódjék 366. nap. E' szerint *szökő* esztendőknek minden 33. esztedőbenn, e' következők tevődnek: a' 4-dik, 8-dik, 12-dik, 16-dik, 20-dik, 24-dik, 28-dik, és végre (ötödik esztendőre) a' 33-dik. Ennél tökélletesebb elintézése az esztendőknek még eddig nintsen: és a' mi most egynehány esztendőtől fogva e' részbenn újságnak tartatik Európábann, már a' XI-dik századbann megvólt Á'siábann.

ULUGH BEIGH, (vagy, *Ulug Bég*) a' híres *Timur*, vagy, *Tamerlanes* maradékából való, Persiánn, és más Á'siai szomszéd Tartományokonn uralkodó, Túdós Mogol Fejedelem. Élt a' XV-dik század első felibenn; Samarcandbann, 1430-bann Tsillagvi'sgáló tornyot (*observatoriumot*) állítványn fel, sok, és hasznos observatiokat tett; mígnem tulajdon fiától, 1449-benn, megöletett. Írt először azokról az Epochákról, mellyekkel a' Görög, Arabs, Per-

Digitized by Google

Persa, és Chorasmius Astronomusok, Históricusok, és Chronologusok éltek. *Persice et latine cum commentario ed. Jo. Gravius Lond.* 1601, és 1650. 4. 2. Astronomiai, és Geographiai Táblákat. Lásd egygyütt Nasireddinnél. 3. A' *fixa* tsillagok longitudojáról, és latitudojáról. Persice et Latine cum commentario ed. Th. Hyde Oxon. 1665. 4.

VIII.

A' KÖNYVNYOMTATÁS FELTALÁLÁSÁRÓL.

§. 168.

EGY egy dólgonn alig tsudálkozhatni inkább, mint azonn, hogy a' *Könyvnyomtatás*, vagy, Typographia, nem elébb, hanem a' XV-dik Század közepe tájánn találódott fel. Mert, egy az, hogy ebbenn az időbenn, a' Közép Századok setétségéből, és homállyából, még tsak kezdtek kivereked-ni az emberek; a' régibb időknek világosságától, a' tudományoknak, és mesterségeknek hajdani virágzásától távol voltak; és így, a' mire a' Tudósabb Világ rá nem mehetett, azt, a' sokkal tudatlanabbtól alig lehetett várni: más az, hogy a' régiek oly közel jártak ehez a' mesterséghez, hogy, mond-

Digitized by Google

mondván tsak egy lépést kellett vólna elébbmenniek, hogy arra ráakadjanak. Bizonyos dolog tudnillik, hogy a' régiek' arany és ezüst pénzeinn a' legszebb betük vagynak: mellyeknek azokra való verése, néminémű nyomtatás vólt. A' mi több, már Cicero, ahoz a' gondolathoz is közel járt, melybenn állott a' Typographia' legnagyobb titka, hogy az Alphabetumbann lévő betűket el lehet egymástól szedni, és ismét úgy összve lehet rakni, hogy azokból egész munka kerüljön ki, mellyet akadály nélkül lehessen olvasni. Mert, midőnn De Nat. Deor. L. II. C. 25. az Epicureusok ellen a' felett disputál, hogy a' Világ nem az Atomusoknak történetből való összveütközéséből lett: a' többek között így szóll: „ Hoc qui exi„ stimet fieri potuisse, non intelligo, cur non „ idem putet; *si innumerabiles vnius et vi„ ginti formae literarum, vel aureae, vel „ quaeslibet*, aliquo coniiciantur, posse *ex „ his* in terram excussis, *Annales Ennii, vt „ deinceps legi possint, effici* "· Ehez igen kevés kellett vólna, hogy belőle a' Typographiának egész Theoriája kijöjjön. De a' mi szokott esni a' legbetsesebb mesterségekenn, hogy azok nem Tudósoknak gondolkodása, és bizonyos nyomonn, 's principiumonn való menés; hanem többire vak szerentse által, 's történetből találódnak fel: itt is az esett meg. Igen hihető, hogy a' kinek először az a' gondolat ötlött elméjébe, hogy a' betűformákat egymástól elválasztva készíttse, hogy így tettzése szerint rakja azokat összve: ingyen sem tudta mire mengyen ki az ő találmánnya; hogy még az által tártatnának meg a' Régiek munkái,

kái, mellyeknek nagy része, már akkor, párjainak szűk, vagy, éppenn egyetlenegy vólta miatt, az elveszéshez közelített; hogy átaljábann minden tudományok közönségesebbé, és tartósabbá az által lennének; új formába, és ábrázatba az által öltöznének: egy szóval, hogy ez a' találmány a' *Régi* és *Új Túdós Világ* között, mintegy határt húzna, és ezt amattól örökre megkülömböztetné. Innen van, hogy ennek a' megbetsülhetetlen mesterségnek, valamint első szerzője, úgy a' reá való alkalmatosság is éppenn nem tudódik ollyan bizonyosann, mint érdemlené. Mert mind e' mái napig, nagy vetélkedés van e' felett, a' *Belgák*, és *Németek*, és három Városok, úgymint; *Harlem*, *Argentoratum*, (Strasburg) és *Moguntzia* (Maynz) között, mellyek közzűl mindenik azt vítatja, hogy a' Könyvnyomtatás feltalálásának ditsőssége őtet illeti. A' Belgák Harlem részére azt mondják, hogy már 1430-bann, *Janszon Lőrintz* nevű Harlemi polgár, kit közönségesenn *Koster*, vagy *Küster Lőrintz*nek neveznek, kezdett holmi tsekélységeket nyomtatni; először ugyan, az *Alphabetum*ot a' *Miatyánk*ot, az *AveMáriá*-t a' *Hiszekegy Isten*-t 3 *Deák Könyörgések*kel egygyütt: azutánn pedig apró Könyvetskéket is, nevezetesen *Donatust*. Mind ezeket most is mutatják Harlembenn. A' többi nyomtatási Kosternek, mellyekbenn a' Leveleknek mind tsak az egygyik óldala fogódik bé, a' másik pedig tisztán marad (millyenek *Biblia pauperum*, az az, Ó, és Új Testamentomi Szent Históriák, képekbenn: Német és Deák alólírásokkal, 40 levelenn *in fol*; *Historiae*

S

S. Johannis Evangeliſtae, eiusque visiones Apocalypticae, 48. levelenn *in fol. Hiſtoria, ſive providentia virginis Mariae ex Cantico Canticorum*, 16 levelenn *in 4-to*; *Speculum humanae ſalvationis*, 58 levelenn *in fol.* 1440. tájára tevődnek: és ezek is, réſzſzerint a' Harlem Városa, réſzſzerint pedig a' Leidai Univerſitas Bibliothecájában tartatnak. Lásd: *Ger. Meermanni* (volt ez Rotterdámi Syndicus) *Origines Typographicae. Hag. Comit.* 1761. 4. de, ez a' kifogás ellenek, hogy egyégyik sem öſzverakható, és ismét ſzéllyelſzedhető betűkkel, hanem; minden óldal belőlle, egy egy különös kimetzett fa táblával nyomtatódot: mely neme a' nyomtatásnak nem *Typographia*, hanem csak Xylographia (ettől a' Görög ſzótól, ξυλον, lignum) nevet érdemel; nem is akkor találódott; mert már az előtt ſzokásbann volt a' Chinaiaknál; sőt Európábann is; a' mennyibenn; már a' XIV-dik Század véginn a' kártyák így nyomtatódtak.

A' kik Straſzburg mellett állanak, azt beſzéllik, hogy *Guttenberg János* nevű Mogontiai nemes ember; kit más névenn *Gansfleiſch*-nak hívtak; 1430. utánn Straſzburgba menvénn, és ott megtelepedvénn: 1436. és 1439. között találta a' fából mettzett betűket; és azokkal titkonn nyomtatott; segítő társaknak vévénn maga mellé *Drizehn András*; *Riſt*, vagy; *Riffe János*, és *Heilmann András* Straſzburgi polgárokat. Ennek erősítésére a' Straſzburgi Protocollummal élnek melybenn az az Inquisitio, mely a' Guttenberg, és Drizehn örökösi között folyt perbenn tevődött; nyilvánn mutatja: hogy Gut-

Digitized by Google

Guttenberg 1439-benn, a' már említett 3. Straſzburgi polgárokkal, bizonyos contractus ſzerint társaságba állott, a' végre hogy *titkos, és tsudálatos mesterségeket* gyakoroljanak. Itt a' titkos és tsudálatos mesterségek neve alatt főképpenn a' *Betűkkel való nyomtatást* értik, mely akkor valósággal tsuda dolognak tétzhetett. Hogy pedig nyilvánn ki nem nevezödött ez a' mesterség; részszerint onnan magyarázzák, mert azokat titkolni akarták: részszerint pedig onnan, mert még akkor nem is vólt bizonyos neve. Így próbálgatván Guttenberg egynehány esztendeig, Straſzburgbann, a' Könyvnyomtatást: a' mint mondják, 1445-benn a' hazájába, Moguntziába viſszatért. Melyre őtét, a' mint hozzávetnek, a' vitte, mivel Straſzburgbann elegendő ſegítséget, mesterségé folytatására, nem talált. Tapaſztalván t. i. hogy a' fa betük hamar elkopnak: ónból kezdte azokat önteni; és mikor ezeket igen lágyaknak, és hajlóknak találta, rézből: de ezek meg oſztán igen is kemények vóltak, úgyhogy a' papirost által meg által lyuggatták; következésképpenn, a' próbálgatás mind több, több költségbe kerult, mellyet utóljára nem győzött. Mitsoda könyvek azok, mellyeket Guttenberg Straſzburgbann nyomtatott? bizonyosann meg nem határozhatni: mivel az illyen nyomtatásokbann eleinte, ſem az eſztendő ſzám, ſem a' nyomtatásnak helye, ſem a' nyomtatónak neve fel nem tévődött. Hozzávetésképpenn ezeket gondolják: *Geſta Chriſti*, 11 levél *in 4-to*; *Soliloquium Hugonis*, 10. levél *in 4-to*; *Henrici de Haſſia expoſitio ſuper dominicam orationem*, 15. levél *in 4-to*;

Digitized by Google

Dö Miſſa, 28. levél *in 4-to*; *De Judaeorum, et Chriſtianorum, communione*, in fol; *Pſalterium latinum* 's a' t. Lásd Dan. Schöpflini Vindiciae Typographicae. Argentorati 1764. 4.

Utóljára, a' kik Moguntia mellett fognak, ezeket mondják: Hogy Guttenberg, Moguntiaba 1450-benn viſzſzatérvén, egy odá való tehetős polgárral *Faust* vagy *Fiſt Jánoſs*al fogott ölzve; kitől apródonként, 2020 forintot vévén fel költsön: zálogba a' nyomtatáshoz való ſzerſzámait vetette. Nem sokára azutánn valamely *Schoeffer Péter* nevű Gernsheimből való élmés ember is akadt hozzájok, a' ki már nem csak azt találta fel; miképpen kelljen a' feketé ónat fejérrel, vagy tzinnel 's a' t. úgy elegyíteni, hogy a' betűk se nagyon kemények, se nagyonn lágyak ne légyenek; hanem azonn felyül nyomtatáshoz alkalmatos téntát is kéſzített, mellyen Faust annyira megörült, hogy egygyetlenegy leányát néki adta feleségül. Látván ekkor Faust, hogy már ellehet Güttenberg nélkül: 1455-benn, tőle Schoefferrel egygyütt, különvált, és rajta a' pénzét Törvényſzék előtt keresvénn, minthogy meg nem fizethette: minden ſzerſzámit letartóztatta. Szerzett ugyan Guttenberg, *Humery Conrád* nevű Jóakarójának segítségével, ismét nyomtatáshoz való sajtót, és egyéb ſzerſzámokat: de nem tudhatni, mellyek azok a' könyvek, a' mellyeket azutánn nyomtatott. Utóljára, 1465-benn, a' Moguntiai Válaſztó Fejedelem, *Adolph* vette fel udvari ſzolgái közzé, mély állapotjában 1468-bann hólt meg. A' Fauſt- és Schoeffer társaságábann nyomtatódott könyv-

Digitized by Google

könyvek közzül első: *Psalmorum Codex*, 1457; mellynek mindöszve csak 5. exemplúma maradt meg; az utólsó pedig: *Ciceronis Officiorum Libri III. Paradoxa*, etc. 1466. *in fol.* Schoeffer magábann, legelsőbenn e' következő munkát botsátotta ki: *Clementis V. opus conſtitutionum clariſſimum.* 1467. fol. Legutóljára pedig ezt: Die Chronik der Saſſen (az az Saxen.) 1492. fol.

Mind ezeket egybevetvénn: a' Typographia eredetinek helyesenn való megítélésére, és, a' mennyire ugyan lehet, tiſztánn való értésére, ſzükség e' négyet megkülömböztetni.

1. Az ollyan Képeknek, és Figuráknak fa táblával való nyomtatását, mellyek alatt egynehány ſzó, vagy, egynehány sor írás is volt. Ezt úgy lehet nézni, mint legegyűgyűbb nemét, és legelső kezdetét a' nyomtatásnak, mely oſztán többre vezette az embereket. Ezt Harlemtől megtagadni nem lehet: de, hogy másutt is már az előtt affélét ne próbáltak volna; nevezetesenn, hogy Szentek képei, neveikkel egygyütt, éppen úgy ne nyomtatódtak volna: nem állíthatni.

2. A' Fa táblákkal való nyomtatásnak azt a' nemét, mellybenn a' czél egyenesenn a' volt, hogy némely apró könyvek több párbann légyenek, mint voltak, 's lehettek, kézzel való írás által. Ebbenn az első probát a' Harlemi Koster Lőrintznek lehet, sőt kell tulajdonitani.

3. A' ſzéllyelſzedhető, és ismét öſzverakható fa betűkkel való nyomtatást, mely az igaz Typographiának kezdete. Ennek

Digitized by Google

nek feltalálását rendszerint a' Németek *Guttenberg Jánosnak* tulajdonítják: a' Hollandusok pedig Koster Lőrintznek. Hogy az első így nyomtatott, minden kétség kívül van: az utólsóról nem annyira bizonyos. Mindazáltal, minthogy a' *Speculum Salvationis humanae* 40-dik óldalánn, mely a' Leidai Universitas Bibliothecájábann tartatik, egynehány szók nem rendibenn, nem is egyenes sorbann vagynak: méltó a' gyanú, hogy az nem fa táblával, hanem fa betűkkel nyomtatódott: vagy azt kell mondani, hogy az a' munka nem a' Koster műhelyéből került.

4. A' bizonyos formákbann, (*matrix*-okbann), 's egyvelges értzből (ónból, czinből 's a' t.) öntött betűkkel, és ahoz alkalmaztatott különös nemű téntával való nyomtatást; mely már tökélletességre ment Typographia. Ennek feltalálója *Schoeffer Péter. Faust*, *vagy*, *Fust Jánosnak* egyéb érdeme nints annál, hogy pénzével segítette a' Typographia' elindúlását: de annak is nagy részét elvesztette azzal, hogy Guttenberget megcsalta.

A' Könyvnyomtatás elterjedésével, új tanúlás módja, új gondolkodás, új tudományok jövénn bé, és a' régiek is új ábrázatot öltözvénn fel; egyszóval, általánfogva megváltozvánn a' Tudományok állapotja: itten

A' RÉGI TUDÓS VILÁG HISTÓRIÁJA

Végződik.

Digitized by Google

MUTATÓ TÁBLA.

A.

Abarbanel (I'sák) 659.
Abeilard vagy Abaelard (Petrus) 647.
Aben Zohar 678.
Abraham Ben Meir vagy Aben Esra 655.
Abu Gafar 663.
Abu Ismael Thograi 666.
Abulpharag Barhebraeus (Gregorius) 664.
Abulfeda 665, 667.
Abul Ola 662.
Abu Joafar Ibn Thophail 673.
Albukasis vagy Albu Kasem 677.
Abu Teman 661.
Academia vetus 216, 478.
Academia media 216, 478.
Academia nova 216, 478.
Achaesius Szövettség 97.
Achilles Tatius 167, 184.
Acilius Sapiens (L.) 609.
Actuarius (Joannes) 227.
Aculeo (C.) 613.
Acusilaus 87.
Aelianus 107.
Aelianus Tacticus 185.
Aelius Aristides 77.
Aelius Dionysius 143.
Aelius Herodianus 144.
Aelius Moeris 145.
Aemilius Macer 341.
Aeneas Sylvius Piccolomini 552.
Aeneas Tacticus 185.
Aeschines 69, 85, 214.
Aeschylus 40.
Aesopus 52, 190.
Aethicus Ister 558.
Aetius 227.
Agathemer 136.
Agathias 39, 112.
Agathion 44.
Aggenus Urbicus 577.
Agis 96.
Aimonius 542.
Akibha vagy Akiba 651.
Alanus M. ab Insulis 647.
Al Batani 669.
Albericus 548.
Albricus v. Albericus vagy Alfricus 569.
Albertinus Mussatus 550.
Al Bo Hazen vagy Albuafzin 670.
Albinus (Aulus Posthumus) 502.
Albertus Magnus 648.
Alcaeus 33.

Digitized by Google

Alcidamas 62, 66.
Alcman 33.
Alcmaeon 224.
Alcuinus vagy Albinus (Flaccus) 646.
Alexander Aphrodisiensis 220.
Alexander Trallianus 226.
Al Gazel 672.
Alimentus (L. Cincius) 502.
Al Meidani 663.
Alphabetum mal való Irás. 5.
Alpherganus (Ahmed Ibn Kothair) 669.
Al Ragd és Al Kabiz 669.
Alypius 188.
Ambrasius 640.
Ammianus Marcellinus 535.
Ammonius 146.
Ammonius Saccas 217.
Ampelius (L.) 535.
Amrilkais 661.
Amruben Kalthum 661.
Amyclaea Inscriptio 6.
Anacharsis 85.
Anacreon 33.
Anna Comnena 118.
Anastasius Bibliothecarius 541.
Anatomia 227.
Anaxagoras 171, 191, 193, 211.
Anaximander 129, 171, 191, 228.
Anaximenes 194, 192.
Andocides 64.
Annales Pontificum 506.
Annales Maximi 501.
Andronicus Rhodius 220.
Androsthenes 96.
Anselmus 647.
Antias (Caius Valerius) 502.
Antiochus 619.
Antipater (Coelius) 611.
Antiphon 63.
Antisthenes 215, 229.
Antonius de Padua 648.
Antonius (M.) 414.
Antonius Liberalis 165.
Apicius (Coelius) 598.
Apion 143.
Appius Claudius Coecus 608.
Apocryphus könyvek 22.
Apologus Irók 51.
Apollodorus 164.
Apollodorus 619.
Apollonius Damascenus 178.
Apollonius Dyscolus 229.
Apollonius Pergaeus 175.
Apollonius Rhodius 30.
Apollonius Sophista 142.
Apollonius Tyanensis 201.
Aphthonius (Sophista) 54.
Aphthonius (Epistolographus) 84.
Appianus 106.
Appius Claudius 613.
Apulejus (L.) 493.
Aquila Romanus 458.
Aquilius (Cneius) 162.
Aquillius Gallus 611.
Arabs Irók 660.
Arabshah 668.
Arator 411.
Aratus 56.
Arcesilaus 218.
Archelaus 191, 194.

Digitized by Google

Anchilochus 33, 60.
Archimedes: 176.
Architectura Tanítók 572.
Archytas 172, 200.
Aretaeus 225.
Argyropulus (Joh.) 254, 142.
Aristarchus 181.
Aristenetus 85.
Aristides 166.
Aristides Quintilianus 188.
Aristippus 214, 229.
Aristobulus 96.
Aristophanes Byzantinus, 144.
Aristoteles 62, 85, 139, 218.
Aristoxenus 187, 220.
Arnobius 637.
Arrianus 227.
Asclepius vagy Aesculapius 224.
Asconius Pedianus 465.
Astrologusok (Róm.) 571.
Astronomusok (Görögök) 181.
Astronomusok (Persák) 681.
Ate 161.
Atellai Játékok 261.
Aterius 613.
Athanasius 245.
Athenagoras 237.
Athenaeus 178.
Atta (T. Quintius) 262.
Atticus (Titus Pomponius) 503.
Attius (L.) 279.
Augustinus 642.
Aurelius Victor (Sextus) 532.
Aurelianus (Coelius) 595.
Ausonius (Decimus Magnus) 364, 401.
Averroes 674, 679.
Avicenna v. Ibn (másképpenn Eben vagy Aben Sina) 672, 676.

B.

Babrius 53.
Babyloniaiak 649.
Bachius 188.
Bacchylides 33.
Barlaam 181.
Barnabas 234.
Basilius Magnus 246.
Bassus (Caesius) 367.
Beda (Venerabilis) 539, 566.
Ben Asher 654.
Ben Naphtali 654.
Benjamin Ben Jona (R.) 657.
Berengarius 647.
Bernhardus Claraevallensis 647.
Bessarion 153.
Beszédes vagy egyetmás beszéllő Poëták 367.
Bibaculus (M. Furius) 307.
Bion 55.
Bírák könyve 20.
Bito 175.
Boahoddin Ibn Scheddad 663.
Boëthius (Anitius Manlius Torquatus) 497.
Bonaventura vagy Jo. Fidanza 648.

Digitized by Google

Brutus (M. Junius. Juriscon.) 619.
Brutus (Philosoph.) 493.
Bucolicus Poëták (Gör.) 54.
Bucolicus Poëták (Róm.) 398.
Burchardus vagy Brochard 647.
Βυζαντιοφωνον Irás 6.
Byzantiumi Irók 110.

C.

Cadmus 87.
Caecilius Statius 262.
Caelum 9.
Caesar (C. J. Orator) 279, 414.
Caesar (C. J.) 504, 563, 627.
Caesar Germanicus 350.
Calamus 9.
Callimachus 35.
Callinus 59.
Callisthenes 96.
Calpurnius Flaccus 445.
Calpurnius (Titus Julius) 399.
Calpurnius vagy Calphurnius (Joh.) 473.
Camillus (C.) 613.
Candidus Isaurus 111.
Canon 11.
Cantacuzenus (Joh.) 123.
Capella (Martianus Mineus Felix) 632.
Capito (C. Atejus) 615.
Capitolinus (Julius) 531.
Carneades 216.
Carystius 229.
Cascellius (A.) 613.
Cassianus (Joh.) 645.
Cassiodorus 451, 632.
Cassius (C. Parmensis) 308.
Cassius Longinus (C.) 615.
Castor (Rhod.) 127.
Catalecta 395.
Cathedra 462.
Catius 493.
Cato (Dionysius) 354.
Cato (M. Porcius) 414. 503, 586, 609, 624.
Catullus (C. Valerius) 367, 391, 397.
Catullus (Quintus) 391.
Catus (Aelius Sextus) 608, 609.
Catus (Aelius Paetus) 609, 615.
Cebes 214.
Celsus (Aulus Cornelius) 493, 575, 593, 628.
Censorinus 572.
Cethegus (Caius Corn.) 414.
Chariton Alphrodisiensis 169.
Charondas 189.
Charta (bombycina) 7.
Charta (lintea) 7.
Chemia 227.
Chinaiak 649.
Chion 85.
Chiron 170.
Chorilus 96.
Chronicon Paschale 128.
Chronologusok (Gör.) 126.
Chronologusok (R.) 561.
Chrysippus 218.

Digitized by Google

Chrysographia 10.
Chrysostomus (Jo.) 248.
Cicero (M. T. M. F. M. N. Cor.) 414. 448, 476, 628, 612.
Cinnamus (Joh.) 110.
Circusi Játékok 257.
Claudius Claudianus 321.
Claudius Galenus 226.
Claudianus Mamertus 646.
Claudius Mamertinus 446.
Claudius Ptolemaeus 127, 134, 183, 187.
Cleanthes 36, 217.
Clemens 235.
Clitarchus 96.
Cod x Gregorianus 619.
Codex Hermogenianus 619.
Codex Theodosianus 619.
Codex Justinianeus 620.
Columella (L. Junius Moderatus) 584.
Comicus Poëták (Gör.) 46.
Comicus Poëták (Rom.) 261.
Comoedia vetus 46.
Comoedia media 49.
Comoedia nova 50.
Conon 164.
Conradus Urspergensis 547.
Constantinus Cephalas 39.
Constantinus Lascaris 135.
Constantinus Manasses 120.
Constantinus Porphyrogenneta 114, 187.
Corinna 33.
Cornelius Gallus 379.
Corona 39.
Cosmas Indicopleustes 137.
Cosmas Pragensis 544.
Cosmographus Ravennas 558.
Crantor 216.
Crassus (Lucius) 414.
Crassus (Licinius Dives 609.
Crates 216, 142.
Crates Mallotes 460.
Cratinus 46.
Crescentius v. De Crescentiis (Petrus) 589.
Criticusok 139.
Ctesias 94.
Ctesibius 175.
Culex és Ciris 363.
Curtius Rufus (Q.) 526.
Cyclicus Poëták 31.
Cyprianus (Thascius Coelius) 637.
Cyrillus 246.
Cyrillus Alexandrinus 249.

D.

Damianus (Petrus) 647.
David Kimchi 658.
Demades 71.
Demetrius Chalcondylas 155.
Demetrius Cretensis 155.
Demetrius Phalereus 72.
Demetrius Triclinius 151.
Democritus 208, 228.
Demosthenes 67, 85.
Dexippus 110.

Digitized by Google

Diagoras Melius 204.
Dialogus 85.
Dicaearchus 130, 220.
Didacticus Poëták (Gör.) 56.
Didacticus Poëták (Rom.) 323.
Didymus 250.
Didymus Alexandrinus 142.
Digesta 621.
Dinarchus 71.
Diodorus Siculus 100.
Dio Cassius 107, 127.
Dio Chrysostomus 74.
Diogenes 85.
Diogenes (Laërtius) 215.
Diogenes (Sinopeius) 215.
Diomedes 471.
Dionysius Alexandrinus 242.
Dionysius Areopagita 234.
Dionysius Cassius Longinus 83.
Dionysius Chalcisból 88.
Dionysius Exiguus 565.
Dionysius Halicarnassensis 82, 99.
Dionysius (Milesius) 88.
Dionysius Periegeta 132.
Dionysius Thrax 142.
Diophantus vagy Diophantes Alexandrinus 178.
Diphilus 50.
Diptycha 8.
Dithmarus 542.
Domitius Marsus 392.
Domitius Ulpianus 617.
Donatus (Aelius) 466.
Dorotheus 622.
Draco 189.
Draçontius 411.
Dramaticus Poëták (Gör) 40.
Dramaticus Poëták (Róm) 257.
Drusus (Livius Mamilianus) 610.
Ducas (Joh.) 125.

E.

Eginhardus vagy Einhard 540.
Egyiptomiak 649.
Ekklé'siai Tanítók (Gör.) 231.
Ekklé'siai Tanítók (Rom.) 635.
Elegiacus Poëták (Gör.) 58.
Elegiacus Poëták (Róm.) 378.
Elmacinus Georgius 665.
Emmanuel Chrysoloras 151.
Emmanuel Moschophulus 151.
Emo vagy Emmo 548.
Empedocles 56, 62, 199, 173.
Encaustum 10.
Encyclopoedia Írók 623.
Ennius 265, 278, 291, 302. 324.
Epictetus 217.
Epicurus 220.
Epicus Poët. (Gör.) 26.
Epicus Poëták (Róm.) 301.
Epigramma Írók (Gör.) 38.

Epi-

Epigramma Írók (Róm.) 390.
Epiphanius 248.
Epistolographusok (Gör.) 84.
Epistolographusok (Róm.) 447.
Ephorus 94.
Ephraim vagy Ephrem 250.
Erasistratus 227.
Eratosthenes 131, 141.
Erinna 33.
Exotianus 143.
Eroticus Írók 166.
Etymologicum Magnum 148.
Euclides 174, 187, 214.
Eudocia Macremboli-tissa 116.
Eudoxus (Cnidusi) 172.
Eugenius 679.
Eugraphius 473.
Eumathius vagy Eustathius 170.
Eumenes 96.
Eumenius 446.
Eunapius Sardianus 111.
Eunomius 250.
Eupolis 46.
Euripides 42.
Eusebius Pamphili 242.
Eustathius 149.
Eustathius 245.
Euthymus Zigabenus 251.
Eutocius 180.
Eutropius (Flavius) 534.

F.

Fabius Labeo (Quintus) 609.
Fabius Pictor (Q.) 501.
Fabius Pictor (Serv) 609.
Fabulae Atellanae 261.
Fabulae Aesopianae 52.
Fabulae Milesiae 167.
Fabula Palliata 261.
Fabula Praetextata 261.
Fabulae Romanenses 167.
Fabula Tabernaria 261.
Fabula Togata 261.
Fannius (C.) 502.
Fasti 501.
Faust vagy Fust János 688.
Ferdusi 680.
Fescenninus versek 258.
Festus (Sextus Pomponius) 468.
Figulus (C. Martius) 610.
Figulus (P. Nigidius) 571.
Firmicus (Julius Maternus) 573.
Flaccus (Siculus) 577.
Flavius Arrianus 106, 135, 185.
Flavius (Cn.) 607.
Flavius Cresconius Corippus 411.
Flavius Philostratus 77.
Flavius Josephus 102, 127.
Florus (L. Annaeus) 528.
Fredegarius Scholasticus 539.
Frodoardus vagy Flodoardus 541.

Digitized by Google

Frontinus (Sextus Julius) 574.
Fulbertus 647.
Fulgentius (Fabius Plamciades) 569.
Fulgentius 646.

G.

Geber 670.
Gellius Aulus 467.
Geminus 182.
Gennadius 646.
Geographus Anonymus 558.
Geographusok (Arabs) 666.
Geographusok (Gör.) 128.
Geographusok (Róm.) 553.
Georgius Acropolita 120.
Georgius Cedrenus 115.
Georgius Codinus 125.
Georgius Florentius Gregorius 538.
Georgius Gemistus 124.
Georgius Gemistus Pletho 152.
Georgius Lecapenus 150.
Georgius Pachymeres 122.
Georgius Syncellus 112.
Georgius Trapezuntius 154.
Gerber 647.
Glaber Radulphus 543.
Glossographus 141.
Glycas (Michaël) 119.
Gnomicus Poëták (Görög) 37.
Gnomicus Poëta (Rom.) 354.
Gobelinus Persona 552.
Godeschalcus 647.
Gorgias 62, 213.
Gracchus (C.) 414.
Gracchus (T.) 414.
Gralter Filep 412.
Grammaticusok (Gör.) 52.
Grammaticusok (Rom.) 138.
Gratianus 647.
Gratius Faliscus 342.
Gregorius vagy Gregorianus 619.
Gregorius Corinthius 149.
Gregorius I. vagy Magnus 646.
Gregorius Nazianzenus 246.
Gregorius Nyssenus 247.
Gregorius Scholarius 252.
Guttenberg János 686.
Gvilielmus De Nangis vagy De Nangiaco 549.
Gvilielmus de Sancto Amore 647.
Gvilielmus Malmesburiensis 545.
Gvilielmus Occam 648.
Gvilielmus Tyrius 546.

H.

Hadi mesterség Tanítók (Gör.) 185.
Hadi mdsterség Tanítók (R.) 574
Hafez 680.
Hales vagy Alesius (Alexander) 648.
Hanno 129.
Hareth 661.

Hay-

Digitized by Google

Haymo 647.
Hecataeus (Abderaból) 96.
Hecataeus (Miletusból) 88.
Hegesias Magnes 96.
Heliodorus 168.
Heliodorus Larissaeus 179.
Hellanius 89.
Helmoldus vagy Helmboldus 545.
Helvius Cinna 307.
Hemina (L. Cassius) 502.
Hephaestio vagy Ptolemaeus Hephaestionis 165.
Hephaestion 144.
Heraclides 165.
Heraclydes (Ponticus) 97.
Heraclitus 205.
Herciscundusok 616.
Herennius Modestinus 618.
Hermas 234.
Hermannus Contractus 542.
Hermesianax 60.
Hermias 237.
Hermogenes 82.
Hermogenes vagy Hermogenianus 679.
Hero (Mechanicus) 176.
Hero (Astronomus) 180.
Herodes Atticus 75.
Herodianus 108.
Herodotus 89, 128.
Heroum epistolae 388.
Hesiodus 29, 56.
Hesychius Alexandr. 146.
Hesychius Milesius 111.
Hieroglyphica írás 2, 3.
Hilarius 639.
Himerius 80.
Hipparchus 132, 182.
Hippias 213.
Hyppocrates 207, 224.
Hippolytus 241.
Hippys 88.
Historicusok (Arabsok) 663.
Historicusok (Gör.) 86.
Historicusok (Rómaiak) 500.
Historiae Aug. Scriptores 530.
Historicusok (Persák) 681.
Homerus 25, 26, 157.
Honorius (Julius) 558.
Horatius Flaccus (Quintus) 293, 341, 372, 390.
Hortensius (Quintus) 414, 503.
Hostilius 613.
Hugo de S. Victore 647.
Hyginus (Mythol.) 568.
Hyginus (Földmérő) 577.
Hydrotechnica, Tanítók 572.
Hymnusok 35.
Hyperides 71.
Hypotia 179.
Hypsicles 174.

I.

Ibicus 33.
Ibn Al Uardi 667.
Ignatius 235.
Indusok 679.
Innocentius 648.
Irenaeus 237.

Isa-

Digitized by Google

Isaeus Aegynus 184.
Isaeus 66.
Isidorus Characenus 134.
Isidorus Hispalensis 538, 632, 646.
Isidorus Mercator 647.
Isidorus Pelusiota 250.
Iserates 65, 85.
Ithiel Hariri 663.
Itinerarium Ant. Aug. 559.
Itinerarium Hieros. 559.
Ivo 647.

K.

Kereſatyén Deák Poëták 399.
Kereſztyén Atyák 635.
Királyok könyve 20.
Könyvnyomtatás feltalálása 683.
Korax 62.
Kolſzter vagy Küſter Lőrintz 690.

L.

Labeo (Q. Antistius) 615.
Laberius (Decimus) 284.
Labid 661.
Lactantius vagy Lutatius Placidus 569.
Lactantius (Lucius Coelius vagy Coecilius Firmianus 638.
Laelius (C.) 414.
Lambertus Schafnaburgensis 543.
Lampridius (Aelius) 531.
Lanfrancus 647.
Laonicus 110, 125.
Latinus Bacatus Drepanus 447.
Latro (M. Porcius) 455.
Laurea Tullius 391.
Leo I. vagy Magnus 646.
Leo VI. vagy Leo Philos. 186.
Leonardus Brunus 550.
Leoninus versek 412.
Lesbonax 74.
Leucippus 287.
Lexicographusok 141.
Levi Ben Gerson 658.
Libanius 79.
Libsariusok 13.
Libri Censuales 98.
Libri Liutei 500.
Libri Magistratuum 501.
Licinius Tegula 261.
Linus 170.
Lipman vagy Jom. Tor Lipman 659.
Livius Andronicus 259, 263, 278, 301.
Livius (T.) 516.
Lombardus (Petrus) 647.
Longus 169.
Longinus (C.) 613.
Lucanus (M. Annaeus) 313, 397.
Lucianus 75, 221.
Lucilius 291.
Lucius Afranius 262.
Lucretius Carus (T.) 325.
Lucretius Vespillo (Q.) 613.
Lucullus (L.) 613.
Luitprandus vagy Eutrandus 542.

Digitized by Google

Lukáts 232.
Lucius vagy Lucus Lavinius 262.
Lycophron 45.
Lycortas 97.
Lycurgus (Orator) 70.
Lycurgus (Legisl.) 189.
Lysias 64.

M.

Macasius 247.
Macrobius 469.
Magnus Felix Ennodius 411.
Malech Schah vagy D'seleddin 681.
Malchus Philadelphiensis 111.
Mammertinus 446.
Manlius Flavius 649.
Manlius Manius 610.
Marcellus Empiricus 596.
Marcellus (M.) 613.
Marcus (Aur. Antoninus) 217.
Marcus Masurus 156.
Marcus (Manlius) 343, 571.
Marianus Scotus 543.
Martianus Heracleota 136.
Martialis (Marcus Valerius) 393.
Mauricius 186.
Mark 231.
Martyrius 619.
Masorethák 653.
Matthaeus Paris 547.
Mathematicusok (Arabs) 668.
Mathematicusok (Görög) 170.
Mathemat. (Röm.) 570.
Maté 231.
Mattius (Cn.) 282.
Maurus v. Marius Servius Honoratus 471.
Maximinus 619.
Maximus Planudes 39, 54.
Maximus Tyrius 77.
Mechanica Tanitók (Röm.) 572.
Megasthenes 96.
Mela (Pomponius) 554.
Meleager 39, 55.
Melissus 204.
Menander 56.
Menander Protector 113.
Menedemus Eretriensis 214.
Mensa Isiaca 3.
Meropius 408.
Mesva (Joh.) 675.
Methodus Socratica 213.
Meton 73.
Michaël Apostolus 153.
Mimus Irók 281.
Mimnermus 60.
Minerval 462.
Minos 189.
Minutius (Marcus Felix) 637.
Mirkhond 681.
Miscelliones 616.
Mnesarchus 199.
Montanabbi 662.
Mosche (az az Móses) 656.
Moschus 35.
Mó'ses 19.

Digitized by Google

Mo'ses Petachia 658.
Musa (Antonius) 591.
Musaeus 170.
Mythologusok (Gör.) 157.
Mythologusok (Róm.) 567.

N.

Naevius (Cn.) 264, 302.
Nasireddin 670.
Nathan (R.) 652.
Nathan Ben Jechiel 654
Nazarius 446.
Nearchus 131.
Nemezianus (M. Aur. Olympius) 352, 399.
Nepos (Corn.) 509.
Nicander 57.
Nicephorus Bryennius 117.
Nicephorus Constantinopolitanus 113.
Nicephorus Gregoras 110, 122.
Nicetas Acominatus Choniates 110, 120.
Nicolaus Demascenus 102.
Nicolaus de Lyra 648.
Nicomachus 187.
Nonus 227.
Nonius Marcellus 466.
Notariusok 12.
Numatianus (Claudius Rutilius) 365.

O.

Obsequens (Julius) 533.
Ocellus Lucanus 199.
Oeconomicus Írók (Gör.) 230.
Oeconomicus Írók (Róm.) 578.
Octavius Balbus (L.) 613.
Ofilius (A.) 612.
Olympiodorus 109.
Onesicritus 95.
Onkelos 650.
Onosander 185.
Oppianus 56.
Oratorok (Gör.) 61.
Orátorok (Róm.) 413.
Orbius (P.) 613.
Organum Hydraulicum 175.
Oribasius 227.
Origenes 238.
Orosius (Paulus) 644.
Orphaeus 35.
Orvosok (Arabsok) 674.
Orvosok (Gör.) 222.
Orvosi és Diaeteticus Írok (Rómaiak) 590.
Ossian 25.
Ó Testamentom Görög fordítása 23.
Otto Frisingensis 544.
Ovidius 280, 342, 361, 385, 388.

P.

Pacuvius (M.) 278.
Pál 232.
Palaephatus 163.
Palladius 227.
Palladius Rutilius Taurus Aemilianus 588.
Panaetius 217.

Digitized by Google

Panegyiricus - író Poëták 397.
Panegyirici veteres 446.
Pantaenus 235.
Pandectae 621.
Papias 235.
Papinianus (Aemilius) 613.
Papirius (Sextus) 612.
Pappus 179.
Papyrus 7.
Paragraphus 11.
Parmenides 56, 203.
Parthenius 167, 228.
Parusi Chronica 126.
Pascasius Radbertus 647.
Paterculus (C. Velleius) 519.
Paulus Aegineta 226.
Pausanias 135.
Pedanius Dioscorides 225.
Pedo Albinovanus 309, 387.
Pegasus 615.
Pergulak 462.
Pericles 61.
Persa Írók 679.
Persius Flaccus 293.
Péter 333.
Petrarcha (Franciscus) 412.
Petronius Arbiter (T.) 300.
Petrus Patricius és Magister 111.
Petrus Blessensis 647.
Phaedo 214.
Phaedrus 355, 381.
Phalaris 85.
Pherecydes 192.
Philemon 50.
Philippus Thessalonicensis 39.
Philistus 94.
Philocles 44.
Philolaus 172, 649.
Philologusok 140.
Philoptemenes 97.
Philosophia Cynica 217.
Philosophia Peripatetica 218.
Philosophusok (Arabsok) 671.
Philosophusok (Gör.) 188.
Philosophusok (Róm.) 473.
Philostorgius 250.
Phlegon Trallianus 230.
Phoeniciaiak 649.
Phocylides 44.
Photius 147.
Phrynichus 145.
Phurnutus 164.
Physicusok (Gör.) 228.
Physicusok (Róm.) 601.
Pindarus 34.
Piso (L. Calpurnius) 502.
Plaucus 493.
Plato 215, 229, 85.
Plautus (M. Acc.) 265.
Plautius 274.
Plinius Junior 445, 449.
Plinius Major 594, 556, 602, 628.
Plinius Valerianus 595.
Plotinus 217.
Plotinus (L.) 460.
Plutarchus 105, 217.
Poëták (Gör.) 24.
Poëták (Róm.) 256.
Poëták (Persák) 649.
Polemon 216.
Polybius 97.

Digitized by Google

Polycarpus 235.
Polyaenus 186.
Polyhistorok 623.
Pomponius (S.) 616.
Porphyrius 201, 217.
Posidonius 132.
Precianus 613.
Priscianus 472.
Priscianus Theodorus 595.
Priscus Rhetor 111.
Proba Falconia 404.
Proclus 180, 184, 217.
Proclus Diadochus 36.
Procopius 111.
Procopius 619.
Proculus Sempronius 615.
Prodicus 62, 213.
Profeták 21.
Pronapides 5.
Propertius (S. Aur.) 381.
Protagoras 62, 213.
Prudentius (Aur. Clemens) 405.
Psellus 188.
Psellus (Mich Const.) 180, 227.
Ptolemaeus Lagi 96.
Pyrrho 221.
Pythagoras 38, 85, 129, 170, 171, 187, 194, 224.
Pytheas 130.

Q.

Quintilianus (M. Fabius) 445, 457.

R.

Raymundus Martini 648.
Raymundus De Penna forti 648.
Raymundus Lullius 648.
Remmius Fannius Palaemon Vincentinus 465.
Rhabanus vagy Hrabanus Maurus 647.
Rhadamantus 189.
Rházes vagy Al-Rasi 676.
Rhegino vagy Regino 541.
Rhetorok (Gör.) 811
Rhetorok (Róm.) 452.
Robertus Pullus vagy Pulleyn 647.
Rogerius Bacb 647.
Római vagy Deák Irók 253.
Rosaeus 404.
Roscelinus (Jo.) 647.
Rubrica 111.
Rufus Ephesius 227.
Rufus (Publius Rutilius Historicus) 503.
Rufus (Publius Rutilius Jurisconsult.) 610.
Rufus (Sextus) 534.
Ruhnianus (Julius) 458.
Rupertus Tuitiensis 647.
Rutilius Lupus (P.) 458.

S.

Digitized by Google

S.

Saadi 680.
Sabinus (Aulus) 389.
Sabinus (Masurius) 615.
Sabinianusok vagy Cassianusok 615.
Salamon 21.
Sallustius (Mythologus) 166.
Sallustius Crispus 445, 507.
Salomo Ben Isaach 655.
Salvius Julianus 616.
Salvianus 646.
Sammonicus (Q. Serenus) 352.
Sappho 33.
Satyricum Drama (Görög) 45.
Satiricus Poëták (Róm.) 289.
Saxo Grammaticus 546.
Scaevola (P. Mucius Pontifex) 610.
Scaevola (Q. Mucius Augur) 610.
Scaevola (Q. Mutius Pont. Max.) 611.
Scherif Al-Edrisi 666.
Schoeffer Péter 688.
Scholiastak 139.
Scribonius Largus 594.
Scipio Africanus (P Corn.) 414.
Scylax 129.
Scytala 13.
Scylitzes (Joh.) 115.
Secta Cynica 215.
Secta Cyrenaica 214.
Secta Ecleëtica 217.
Secta Eleatica 202.
Secta Eliaca 214.
Secta Epicurea 220.
Secta Megarica 214.
Sedulius (Coelius) 404.
Sempronius (P.) 608.
Seneca (L. Annaeus) 280, 287, 301, 450, 488, 602.
Seneca (M. Annaeus) 456.
Septimius Serenus (Aulus) 351.
Septimius 536.
Servatus Lupus 647.
Sextus Empiricus 221.
Sextus Turpilius 262.
Sextus Julius Africanus 241, 127.
Severus (P. Corn.) 308, 361.
Severus (Sulpicius) 644.
'Sidó Írók 650.
Sigea Inscriptio 6.
Sigebertus Gemblacensis 544.
Sidonius Apollinaris 419, 451.
Silius Italicus (C.) 317.
Simeon Ben Jochai 651.
Simeon Metaphrastes 118.
Simonides 33, 60.
Sisenna (Lucius Cornelius) 503.
Socrates 213, 228, 53, 85, 86, 173.
Solinus (C. Julius) 629.
Solon 37, 60, 189.
'Sóltárok 20.
Sophistak 73.
Sophocles 39.

Digitized by Google

Sophronius Eusebius Hieronymus 641.
Soranus 226.
Sosigenes 183.
Sosipater Charisius (Flavius) 471.
Spartianus (Aelius) 530.
Sperantius 619.
Speusippus 216.
Statius (P. Papinius) 319, 397.
στιχογραφια 43.
Stephanus 228.
Stephanus Byzantinus 137.
Stesichorus 33.
Stilus 8.
Stobaeus (Joh.) 147.
Strabo 133.
Strato (Epigramma író) 39.
Strato (Philosophus) 220.
Strepus vagy Polonus Martinus 549.
Sulpicius (Servius) Rufus 612.
Sulpitia 229.
Susarion 46.
Syllabica Irás 4.
Sylvester Gyraldus 647.
Symbolica Irás 2
Symmachus (Q. Aurelius) 450.
Synesius 251.
Syrus (P.) 286.
Szent Irás magyarázók 231.
Szín alatt való Játékok 257.
Svetonius Tranquillus 525.
Svidas 111, 148.

T.

Tabellariusok 12.
Tabulae Alphonsinae 670.
Tabula Peutingeriana 560.
Tacitus (C. Cornelius) 522.
Tatianus 236.
Taulerus (Joh.) 648.
Taut vagy Theut 1.
Telauges 199.
Terentius Afer (P.) 274.
Terpander 59.
Tertulianus (Q. Septimius Florens) 635.
Természeti História Írók (Görögök) 228.
Természeti História Írók (Rómaiak) 601.
Thales 170, 171, 228.
Tharaphah 661.
Theano 199.
Themistius 81, 200.
Themistocles 85.
Theocles 59.
Theocritus 54.
Theodorus Gaza 153.
Theodorus vagy Thaumaturgus (Gregorius) 242.
Theodorus Metochita 122.
Theodorus 201.
Theodoretus 249.
Theodoricus a Niem 551.
Theodorus 619.
Theognis 37, 60.
Theon 84, 179.
Theophanes Byzantius 111.

Digitized by Google

Theophanes Isaacius 113.
Theophilus 237, 620.
Theopompus 95.
Theophilus Protospatharius 227.
Theophilactus Simocatta 111.
Theophrastus 220.
Thespis 46.
Thomas Magister 150.
Thomas Aquinas 648.
Thucydides 90.
Tibiae dextrae et sinistrae pares et impares 260.
Tiberius Coruncanius 607.
Tibullus (Albius) 380, 397.
Timaeus Locrus 200, 229.
Timaeus Sophista 146.
Typographia 14.
Tiro Prosper Aquitanus 646.
Tironianae notae 12.
Tisias 62.
Titius Septimius 367.
Titus Flavius Clemens 238.
Tollai való Irás 9.
Törvénytúdók 606.
Trabea (Q.) 262.
Tragicus Poëták 278.
Trebatius Festa (C.) 613.
Trebellius Pollio 531.
Tribonianus 620.
Tubero (Q. Aelius) 613.
Tugio (M.) 613.
Tyrannius Ruffinus 641.
Tyrtaeus 59.
Tzetzes (Joh.) 149.

U.

Ulugh Beig (vagy Ulug Beg) 682.
Umbilici 11.
Új Testamentomi Sz. Irók 231.

X.

Xanthus 88.
Xenocrates 225.
Xenophanes 202.
Xenophon 92, 213.
Xenophon Ephesius 169.
Xiphilinus (Joh.) 116.

Z.

Zaleucus 189.
Zeno Citticus 217.
Zeno Eleates 203.
Zenodotus 141.
Zohair 661.
Zonaras 110, 117.
Zosimus 109.

J.

Jacobus de Voragine v. Viragine 648.
Jakab 233.
Jamblichus 201, 217.
Janus v. Joh. Lascaris 156.
János 230.

Digitized by Google

Jehuda Hascadosch (R.) 652.
Jób 19.
Jochanan Ben Eliezer (R.) 653.
Johannes Damascenus 251.
Johannes Duns Scotus 648.
Joh. Mesve 675.
Joh. Parisiensis 648.
Joh. Scotus Erigena 647.
Joh. Salisburiensis 633.
Jon. 44.
Jonathan Ben Uziel 651.
Jornandes v. Jordanus 537.
Jo'seph. (R.) 653.
Jo'sue 20.
Judás 234.
Julius Paullus 618.
Julius Pollux 145.
Julianus Antecessor 622.
Julianus Apostata 79, 217.
Justinus 259.
Justinus Martyr 236.
Juvenalis (Dec. Jun.) 296.
Juvencus (C. Vettius v. Vestius Aquilinus) 400.
Juventius (C.) 612.

V.

Vacerra 613.
Valafridus Strabo 647.
Valla (Laurentius) 473.
Valerius Aedituus 391.
Valerius Flaccus 318.
Valerius Harpocration 146.
Valerius (L.) 613.
Valerius Maximus 520.
Valerius Probus (M.) 466.
Valgius (Titus) 308.
Varnefridi (filius) Paulus Vitikendus 542.
Varro (P. T.) Atacinus 308.
Varro (M. T.) 292, 463, 504, 562, 582, 625.
Varus (Alfenus) 612.
Varus (L.) 279.
Varus (P. Quintilius) 613.
Vegetius (Flavius Renatus) 576, 598.
Venantius Honorius Clementianus Fortunatus 411.
Verrius Flaccus (Marcus) 464, 563.
Vibius Sequester 558.
Victorinus (Fabius Marius) 468.
Wiclef v. Wiclif (Joh.) 648.
Vincencius Bellovacensis 634.
Vincencius Lerinensis 646.
Virgilius Maro (P.) 310, 339, 398.
Virginius Sextus Pompejus (A.) 611.
Visellius Varro (C.) 613.
Vitruvius (Marcus Pollio) 572.
Volcatius 613.
Volumen 11.
Vopiscus (Flavius) 532.
Vulcatius Gallicanus 531.

Digitized by Google

A' Kő és föveny nyavaja' kétféle, orvos-
lása is kétféle

a, A' hólyagba termett kő és föveny Orvoslása

Készitsd az ember a' legválogatottabb tormát jó két pint [illegible] Jasaborba [illegible] nem kell tenni hanem csak a héjját kell levakarni, meg kell reszelni, és [illegible] üvegbe kell [illegible] jó fejér [illegible] vagy [illegible] kellyen termett bor kell rá tölteni, nyárba napfényen [illegible] [illegible] kell 24 óráig tartani. Ebből vegyen a' szenvedő reggelenként elsőnap négy másodnap öt, harmadnap hat negyednap hét, ötödnap nyolcz hatodnap kilencz kanállal mindenkor éhomra a' vérerek [illegible] se enni se inni nem kell két óráig. hetednap ismét 9. kanállal a' következendőkben visszafelé mint előbb felfelé számlálva 8. 7. 6. 5 vagy kanállal [illegible] naponként ki is szűnt. Ha érezne [illegible] még várakozással egy hetet vérnem [illegible]. Ha' bor le fogyna a' tormát [illegible] ha kell fácsarni [illegible] [illegible] bort tölteni. [illegible] mindég jól bedugva kell tartani

b, Kő vagy föveny melly a' veseben szokott teremni.

Ezt a' vizelletről lehet megtudni ha a z. [illegible] üveg edénybe az ülleped[ék] [illegible] veres [illegible] be az aggaly [illegible]

<u>[illegible] módja</u>

Szedjél Rák csigát a' mennyit akarsz elevenen szedd ki héjjából, a' héjjait ép-pitsd meg hogy mocskos ne maradjon tajta szárasd olly tiszta cserepedénybe, mely még egy kemenczébe nem volt, és úgy olly an nyers földfedővel född be körül is meg azzal bé jól hogy semmi el ne párologhasson. ez után egészen [illegible] kiégjen szedd ki a' megmaradt [illegible] Ha lehet úgy. mozsárba törd porrá. Ezzel vagy csalánnyal, még pedig ha lehet frissen, és a' hasonlókon a' [illegible] is, tegyed [illegible] theát: első reggelbe a' [illegible] porból Ostyába egy jó késhegynyit egyed és a' csalány theát [illegible]-sankénn. Venni kell vagy estve lefekvéskor, vagy reggel [illegible] De az annak kés három óráig enni inni nem kell. Ezzel egy [illegible] Elsőnek [illegible] semmi [illegible] [illegible] semmi egyes [illegible] vagy [illegible] semmi [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] semmi [illegible]

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

AUG 28 1934

Digitized by Google